L. ANNAEI SENECAE

OPERA

QUAE SUPERSUNT.

RECOGNOVIT ET RERUM INDICEM LOCUPLETISSIMUM
ADIECIT

FRIDERICUS HAASE
PROF. VRATISLAV.

VOL. I.

LIPSIAE
SUMPTIBUS ET TYPIS B. G. TEUBNERI.
MDCCCLII.

FRID. HAASII PRAEFATIO.

L. Annaei Senecae libri quamquam multum lecti nec raro editi sunt, tamen dici non potest, quot vitiis, quot interpolationibus obsessi fuerint, donec nuper admodum strenua Fickerti opera novam paene faciem induerunt, quae ad veram ac genuinam prope accedat: comparatis enim ille et editionibus prioribus paene omnibus et excussis permultis libris mss., inter quos etiam praestantissimos quosdam nactus est, reliquisque, si qua erant, auxiliis adhibitis facere potuit, quod nemo ante eum, ut non aliquot locis passim aliquid melius quaereret, sed exploraret ubique, quid verum esset. Quod qua prudentia, qua diligentia perfecerit, nolo nunc in amico vetere laudibus celebrare, id quod et alii fecerunt ante me et facient semper quicumque accurate cognoscere volent, quid quoque loco Senecam scripsisse verisimile sit. Neque tamen credendum est, nihil fere Fickertum ex iis reliqui fecisse, quae in philosophi disertissimi libris philologorum studia exspectabant; nam ut illa omittam, quae Fickertus se pertractaturum pollicitus est volumine quarto, de quo aurem ei pervellere non desisto, ipsam etiam verborum emendationem non potuit unus homo absolvere, praesertim qui id non suscepisset. Cum enim duo haec sint arti criticae proposita, primum ut ea cuiusque libri forma reperiatur, quae codicibus mss. continetur optima et antiquissima, deinde vero ut prima illa indagetur, quae ab auctore ipso profecta est, quae quidem saepe longe discrepat a codicibus, Fickertus quidem suam diligentiam in priore illa parte continuit adeo, ut unam librorum auctoritatem secutus nonnumquam talem Senecae orationem efficeret, qualem eius non fuisse vel ipse monuit vel argumentis certis demonstrari potest. Quamobrem quid mihi consilii fuerit in nova hac editione instituenda facile intelligitur. Primum enim id egi, ut constanter sequerer optimorum codicum fidem in iis locis omnibus, in quibus probabilem scripturam offerrent, id quod Fickertus modo sciens, modo etiam nescius et invitus non semper fecit. Deinde vero ubi librorum omnium scripturam corruptam esse intellexi, non dubitavi aut mea aliqua aut aliena coniectura opem ferre, quod ille non fere fecit nisi nimia quadam necessitate coactus. Quare accidit, ut haec nostra editio haud raro a Fickerti exemplo discedat, quod qui improbandum iudicabit, is profecto coniunctis criminibus, quae separata esse solent, nimiam simul et in sequendis

codd. superstitionem et audaciam in deserendis accusabit. Ac vellem quidem, nisi huius editionis consilium obstaret, eorum omnium, quae ego novavi, rationem reddere; nunc vero, quoniam id in aliud tempus differendum est, illud monere satis habeo, non fuisse mihi ullas librorum mss. copias nisi quas Fickertus protulit, nec causas emendationum mearum aliis rebus contineri nisi ipsius Senecae et in quaque re consilio et usu dicendi studiose observato. Non tamen credendum est tenuia haec esse et parum firma auxilia, quamquam sunt, quibus Seneca videatur adeo totus vel rerum quas tractat studio vel verborum et sententiarum nitido ornatu occupatus fuisse, ut sine consilio fere et sine ordine quae dicere vellet effunderet et artificiosae orationis flumine vagus ferretur, non autem ad certum finem firmo gradu contenderet; dicendi vero consuetudo post laudabilia H. Stephani studia adeo neglecta iacuit, ut ab eius diligente observatione quantum praesidii in emendandi negotio petere liceat, nondum sit a quoquam demonstratum. Sed de ordine quidem falsam esse vulgarem opinionem, ego tacitus nunc ipsa litterarum forma planum fecisse videor; ea enim verba, quibus argumenti summa et partes ab ipso Seneca indicantur, diductis litteris plerumque describenda curavi, ut siquis vel mediocriter attendere velit, de ordinis neglectu queri non admodum possit. Nam negari sane non potest, sicuti praeceptorem Senecae Fabianum Papirium constat aliquando in declamando philosophum fuisse, ita Senecam esse in philosophando declamatorem, qui facile se ostentandae artis occasione a re proposita abduci paulisper patiatur, ut, quod Quintilianus ait, fiat oratio eius sinuosa et accersitis descriptionibus, in quas plerique imitatione poeticae licentiae ducuntur, lasciviat. Satis est eius rei unum insigne praeter cetera exemplum memorare e Nat. Quaestt. lib. III, c. 27 sqq. ubi arrepta benigna luxurianti ingenio materia fatalem diluvii diem describit nec aemulatur modo Ovidium sed etiam artem eius examinat. Sed eiusmodi emblemata orationi ordine procedenti moram sane obiiciunt, ordinem quidem ipsum non turbant. Ceterum quominus recte ubique orationis continuitas et progressus intelligeretur, haud exiguum impedimentum fuit perversissima saepe capitum et minorum partium distinctio, adeo illa importuna nonnumquam, ut non solum sententia scriptoris obscuraretur sed ipsa etiam scriptura corrumperetur aut corrupta recte emendari non posset; ac Fickerto quidem religioni fuit in hac re mutare quicquam, scilicet ne variarum editionum numeri discreparent; ego vero quod mihi gravius incommodum visum est, sustuli, levius illud ferendum existimavi, eo tamen temperamento usus, ut non quasi in re integra novam distinctionem facerem, sed vulgarem ferrem, quoad eius fieri sine sensus detrimento posset, capitumque numerum minuerem numquam, augerem raro, ubi qui ea primus divisit, oblivione aliquem locum transmisisse videtur. Praeterea quae tamquam adversarii verba suis interponere solet Seneca, utile iudicavi signis positis secernere, quoniam id quoque multum facere ad errores prohibendos animadverti.

Dicendi vero usus accurata observatio cum ad alias res graviores est necessaria, — neque enim sine ea fieri poterit, ut tandem aliquando condatur linguae latinae historia causis suis rationibusque explicata —, tum ad emendationem magnum mihi hoc auxilium fuit, multo id maius futurum, si quis dedita opera plene hanc materiam pertractaverit. Nullum autem vitiorum genus in Senecae libris mss. frequentius est, quam quod ad vincienda et distinguenda orationis membra pertinet; librarii enim ferre non poterant crebra asyndeta aut in vocabulis demonstrativis relativorum loco positis desiderabant elegantiam et nesciebant plura quam olim adverbia coniunctionum vice fungi, nec satis cognitas habebant dicendi formulas certas quasdam, quae et ipsae ad coniungendas vel disiungendas orationis partes constanti usu receptae erant, partim illae a poetis primum inductae, partim e scholastica declamandi consuetudine et usu forensi adscitae, partim etiam inventae illa aetate, qua scriptores ingeniose ambitiosi pro se quisque in dicendi arte erant novarum rerum studiosi, cum sermo rectus, ut ait Quintilianus, et secundum naturam enunciatus nihil habere ex ingenio videretur, illa vero, quae utcumque deflexa essent, homines admirarentur. Sed de toto hoc genere vario et multiplici ego nunc pauca exempla proferre satis habeo, quae ad particularum quarundam usum pertinent.

Novicius est et frequentissimus apud Senecam etiamnunc particulae usus is, quem paucis attigit Hand. Tursell. II, p. 585. eius usus exempla sunt Epist. 20, 4. 92, 12. de Beneff. III, 8, 2. 35, 2. V, 12, 4. 19, 4. Dial. IV, 5, 1. VII, 9, 4. XI, 8, 1. 18, 3. et alia plurima; ad quorum normam dubitandum non est, quin duobus locis Dial. XI, 3, 3. et Nat. quaestt. I, 4, 1. recte scripserim etiamnunc, cum antea legeretur iam nunc, de quibus particulis alibi dixi. Nec minus certum, locum alio modo corruptum de Beneff. V, 12, 3. in eo certe recte a me emendatum esse, quod etiamnunc particulam cum sequente sententia coniunxi.

Ita est formula est usitatissima apud Senecam, qua quod antea dixit confirmat et eius summam comprehendit et novum quasi impetum capit ad idem denuo aliis verbis dicendum. Eius usus aliquot certa et manifesta exempla haec sunt: Epist. 17, 6. 22, 9. 94, 70. Dial. X, 1, 4. XI, 1, 1. de Beneff. II, 29, 6. Nat. Quaestt. II, 59, 6. III, 27, 2. IV, praef. 2. Ab horum similitudine discedit locus Nat. Quaestt. II, 59, 9. ubi e bonis libris itane pro ita est reponendum fuit, quod erat ante Fickertum vulgatum. Contra Dial. VI, 23, 5. Pinciani veterem librum secutus scribendum iudicavi: Ita est: indicium est inminentis exitii maturitas; nec dubito quin recte eandem formulam restituerim Nat. Quaestt. I, 5, 11.

Utinam quidem particulis addito coniunctivo vel imperfecti vel plusquamperfecti temporis ita uti solet Seneca, ut dicat frustra aliquid optari, quod si esset, conveniens fore significat eius rei rationi, de qua agit; veluti Epist. 19, 4. 89, 1. de Beneff. III, 15, 1. de Clem. I, 19, 4. Dial. VIII, 3, 1. XII, 17, 4. Quare fugere nemi-

nem potest, quomodo emendandus sit locus Dial. VII, 20, 1. ubi quod adhuc edi solebat, plane inauditum est: Nam quidem si et paria dictis agerent, quid esset illis beatius? Vetus vitium esse monstrat *si* particula, quae iam in optimo cod. Mediol. legi perhibetur, illata illa haud dubie ab infelice correctore; ut autem *uti* syllabae exciderent, accidit ob similem exitum vocis antecedentis.

Haec speciminis causa sufficere posse videntur pauca de multis; nec tamen dubito, quin eorum, quae ob constantem Senecae usum emendanda sunt, ego quoque alia non animadverterim, alia, cum suspecta essent, iniuria intacta reliquerim; est enim haec res tam infinitae diligentiae, ut etiam in scriptore familiarissimo novae tibi semper quaestiones suboriantur et novo studio iteranda sit observatio. Ceterum dicendi genus in omnibus Senecae libris idem fere et semper sui simile est, adeo quidem ut ne Epigrammata quidem excipere velim, quae nonnullis sine idonea causa spuria visa sunt; idem de Consolatione ad Polybium dico; quid, quod in Ludo quoque de morte Claudii Senecam agnoscere facile est, quamquam in eo res ipsa singularem orationis formam desiderabat, in qua manifesta est Petronianae saturae imitatio. De emendandi vero difficultate si quaerimus, non omnium librorum par ratio est. Exstant autem omnium multi codd. mss.; cum enim medio aevo Seneca inter scriptores probatissimos et lectu dignissimos haberetur, factum est ut plurimis ubique exemplis descripta eius opera vitiis inficerentur innumerabilibus; pauci sunt codices vetustissimi, qui quamquam et ipsi aliquando aut errore depravati sunt aut mala emendatione, longe tamen reliquos integritate superant. Ex his est cod. Mediolanensis, quem Fickertus statuit non esse post seculum IX. scriptum; continet Dialogorum libros XII. itemque Epistolas Pauli ad Senecam et Senecae ad Paulum; scripturae discrepantiam in Fessleri usum diligenter a duobus Italis enotatam primus Fickertus publici iuris fecit. Par virtus est codicis Nazariani, qui postquam a Grutero usurpatus est, non comparuit; continebat libros de Beneficiis et de Clementia; ad accuratam collationem in libro Mediolanensi aliqua, in Nazariano multa desiderantur, neque tamen dubium est, quin prae illorum auctoritate reliqui codices omnes parvi aestimandi sint, quippe qui in locis corruptis nihil plerumque habeant nisi vitia ex illorum vitiis nata aut vitiorum correctiones vitiosas. Atque Mediolanensem codicem etiam in eo secutus sum, quod quos ille Dialogorum nomine libros XII. comprehendit, eodem nomine et ordine coniunxi; nam etsi ampliora etiam scripta de Beneficiis et Nat. Quaestt. et imperfecti de Clementia libri poterant pari iure dialogi appellari atque ipse etiam Seneca libros de Beneff. eo nomine appellat, — vid. lib. V, c. 19, 8. —, nulla tamen causa est, cur non codicis illius testimonio hanc fidem habeamus, ut iam antiquitus hoc quasi corpus dialogorum exstitisse credamus, praesertim cum Quintilianus X, 1, 129. dialogos memoret; ac potuit id iam ab ipso Seneca sic institui; nihil enim eo continetur, quod ad postremos Senecae annos Neronisque imperium pertineat. Ceterum non opus est expo-

nere, quales mendae esse soleant in codicibus tam vetustis; nec credo qui artis criticae periti sunt, miraturos, quod in mendosis locis non recondita aliqua et ignota vocabula indaganda existimavi sed vel notissima et multo usu trita reposui. Veluti Dial. X, 13, 9. cum in optimo cod. legatur: quae aut farta sunt mendaciis aut similia, Fickertus id tolerandum iudicavit; novicii librarii emendarunt ficta scribentes, non farta; denique Erasmus, quem plurimi secuti sunt, transpositione adhibita sic scripsit: quae aut ficta sunt aut mendaciis similia. ego multo simplicius farta mutavi in paria, quod unice verum videtur; nam sive farta sive ficta scribas, neutrum in eos cadit, quos Seneca fatetur fide bona dicere; paria autem et similia saepissime componuntur; vid. Burm. ad Quintil. declam. VIII, c. 4. cf. ib. V, c. 13. c. 16. XI, c. 5 extr. Kritz. ad Sall. Cat. c. 14, 4. Cic. de nat. d. II, 10, §. 28. Legg. I, 10, §. 29. Liv. XXII, 46, 5. Ovid. Trist. II, 431. Quintil. X, 1, 102. atque ita ipse etiam Seneca Dial. III, 10, 1 et 3.

Item Dial. VIII, 1, 4, ubi in deterioribus libris est: eruti manu vel eruta manu, in optimo eniti manu, Lipsius coniecit: mente, manu, Ruhkopfius: miti manu, nihil in rem propositam aptius erat quam scribere senili manu mutatione levissima, cum *s* littera perierit ob antecedentem eandem, *t* facile ex *l* nata sit.

Loco autem paene desperato de Clem. II, 6, 3 videor mihi rem optime gessisse, quod aeruscantem civem expuli, quem Gronovius doctrinae copiis male usus longe arcessiverat ex Festo et Gellio idque eo loco, quo de cive cogitare alienissimum est; ego codicis Nazariani litteras accurate secutus, nisi quod hic quoque *l* pro *t* posui et paucas alias mendas manifestas ita correxi ut alii fecerant, e monstrosa scriptura obcrusati cuiusaredum aut panno iam maciem et in noxam baculo senectutem elicui veram hanc: ob crus alicuius aridum aut pannosam maciem et innixam baculo senectutem, sane pro doctis illis Gronovii cupediis rem tenuissimam et despectam proponens, sed quae ipsa est consilio Senecae aptissima; ita enim magna gravitate rei indignitas, de qua agitur, demonstratur. Crus aridum ut in elegantibus hominibus contumeliae loco est, ita idem in egenis, fame ac macie confectis misericordiam et vel lacrimas non quidem sapientum sed mollium hominum excitare potest. Dixit autem arida crura Ovid. A. A. III, 272. cf. Rem. Am. 317. nec Seneca hominum crura neglexit; vid. Dial. II, 16, 4. 18, 1. Epist. 92, 18.

Praeterea in vetustis libris illis etiam scribendi compendia non potuerunt talia esse, qualia postea frequentata sunt; atque codicis Mediol. librarius ubi festinantius scripsit, id quod maxime accidit in Dial. VI., non certis compendiis usus est, sed voces variis modis aliquando in medio, plerumque in fine truncavit; itaque in illa quidem libri parte Dial. VI, 17, 6. pro incidi, quod est in codice, non est audacius incidisset scribere quam incidit; illud poscit sententiae structura, hoc si verum esset, vix tanti erat librario unam litterulam

omittere. Ibid. c. 26, 3. quod ex vibar feci videbar, facillimum est et aptissime significat id de quo agitur, Cremutium Cordum morte voluntaria comprobasse non falsam fuisse hominum opinionem, quibus videbatur magno animo scripsisse historias. Similiter etiam alibi correxi, veluti de Beneff. IV, 6, 1. solidum scribens pro eo quod vulgatum est solum, et in Nat. Quaestt. I, 2, 7. eieci glossam, quales in illo opere permultae sunt, exturbat, et recepi optimi cod. scripturam ex eo trahatur, nisi quod travehatur scripsi.

Sed de codicum illorum et praestantia et vitiis plura nunc exponere longum est. quorum virtute etsi plurimi loci restituti sunt, restant tamen haud pauci, qui feliciorem medicinam desiderant quam qua ego usus sum. Neque enim ita mihi placeo, ut coniecturas meas unice probandas putem, inter quas sunt etiam, quas non aliam ob causam intuli quam quia aliquid certe ponendum erat qualecumque id esset, neque editionis huius consilio convenire arbitrabar, nimis saepe verba corrupta retinere et crebris stellarum signis lectores absterrere; cavi tamen litteris inclinatis, ne certi et integri putentur loci, qui coniecturis correcti sunt; item quae ipse supplementa in locis lacunosis adieci, de quibus idem nunc dictum volo, quod in praef. ad Velleium Paterculum a me editum dixi, uncis inclusa litterisque inclinatis descripta sunt; contra quae abiicienda uncis significo, ea rectis litteris exprimenda curavi. Transpositione ubi usus sum, ipsum locum transpositum ab initio et in fine crucis figura signavi, ibi autem, unde is transpositus est, crucem duplicem posui.

Ad Epigrammata, quae a Fickerto nondum edita sunt, nihil novi auxilii habui.

Ludum non ausus sum ad solos codices vetustissimos Sangallensem et Valentianensem recensere, praesertim cum de illius scriptura aliquotiens non constet; pertinuit autem dubitatio mea non tam ad verba singula quam ad totos locos, qui illis desunt; qua in re nolui media illa via ingredi, quam Fickertus elegit, qui cum plurimos ex illis abiiceret, alios tamen retinuit; scilicet nondum exploratum est, quae sit eorum origo et sitne omnium eadem, an habeant nonnulli fontem vetustiorem; quare quoniam tutum non erat omnes abiicere, satius visum est pariter omnes retinere uncis inclusos, quamvis probabile sit, eos nihil aliud esse nisi supplementa Nodotianis similia, seculo XV confecta, quae in paucis haud inficeta iudices, sed maximam partem frigida et sine idonea causa conficta.

Orthographiam quoniam par est ab eo constitui, qui libros mss. ipse tractavit, talem fere reliqui, qualem Fickertus esse voluit, quamquam erant in ea, quae non probarem; interpunctionem vero perspicuitatis gratia auxi. Denique postremo volumine adiiciam rerum indicem novum a me diligenter confectum.

Scribebam Vratislaviae mense Octobri a. MDCCCLI.

L. ANNAEI SENECAE

DIALOGORUM

LIBRI XII.

L. ANNAEI SENECAE
DIALOGORUM LIBER I.

AD LUCILIUM

QUARE ALIQUA INCOMMODA BONIS VIRIS ACCIDANT CUM PROVIDENTIA SIT.

SIVE

DE PROVIDENTIA.

I. Quaesisti a me, Lucili, quid ita, si providentia 1
mundus ageretur, multa bonis viris mala accidere. hoc commodius in contextu operis redderetur, cum praeesse universis providentiam probaremus et interesse nobis deum. sed quoniam a toto particulam revelli placet et unam contradictionem manente lite integra solvere, faciam rem non difficilem, causam deorum agam. Supervacuum est in 2
praesentia ostendere non sine aliquo custode tantum opus stare nec hunc siderum coetum discursumque fortuiti inpetus esse et quae casus incitat saepe turbari et cito arietare, hanc inoffensam velocitatem procedere aeternae legis imperio tantum rerum terra marique gestantem, tantum clarissimorum luminum et ex disposito relucentium, non esse materiae errantis hunc ordinem nec quae temere coierunt, tanta arte pendere, ut terrarum gravissimum pondus sedeat inmotum et circa se properantis coeli fugam spectet, ut infusa vallibus maria molliant terras nec ullum incrementum fluminum sentiant, ut ex minimis seminibus nascantur ingentia. ne illa quidem quae videntur confusa et 3
incerta, pluvias dico nubesque et elisorum fulminum iactus et incendia ruptis montium verticibus effusa, tremores labantis soli et alia quae tumultuosa pars rerum circa terras movet, sine ratione, quamvis subita sint, accidunt, sed suas et illa causas habent non minus quam quae alie-

nis locis conspecta miraculo sunt, ut in mediis fluctibus
calentes aquae et nova insularum in vasto exsilientium
4 mari spatia. Iam vero si quis observaverit nudari litora
pelago in se recedente eademque intra exiguum tempus
operiri, credet caeca quadam volutatione modo contrahi
undas et introrsum agi, modo erumpere et magno cursu
repetere sedem suam, cum interim illae portionibus cre-
scunt et ad horam ac diem subeunt ampliores minoresque,
prout illas lunare sidus elicuit, ad cuius arbitrium oceanus
exundat. Suo ista tempori reserventur eo quidem magis,
5 quod tu non dubitas de providentia, sed quaeris. In gra-
tiam te reducam cum dis adversus optimos optimis. ne-
que enim rerum natura patitur ut umquam bona bonis no-
ceant. inter bonos viros ac deos amicitia est conciliante
virtute. amicitiam dico? immo etiam necessitudo et simi-
litudo, quoniam quidem bonus tempore tantum a deo dif-
fert, discipulus eius aemulatorque et vera progenies, quam
parens ille magnificus, virtutum non lenis exactor, sicut
6 severi patres durius educat. Itaque cum videris bonos vi-
ros acceptosque dis laborare, sudare, per arduum escen-
dere, malos autem lascivire et voluptatibus fluere, cogita
filiorum nos modestia delectari, vernularum licentia. illos
disciplina tristiori contineri, horum ali audaciam: idem
tibi de deo liqueat. bonum virum in deliciis non habet: ex-
peritur, indurat, sibi illum parat.
1 II. Quare multa bonis viris adversa eve-
niunt? Nihil accidere bono viro mali potest: non miscen-
tur contraria. Quemadmodum tot amnes, tantum superne
deiectorum imbrium, tanta medicatorum vis fontium non
mutant saporem maris, ne remittunt quidem: ita adversa-
rum inpetus rerum viri fortis non vertit animum. manet in
statu et quicquid evenit, in suum colorem trahit. est enim
2 omnibus externis potentior. Nec hoc dico: non sentit illa,
sed vincit et alioquin quietus placidusque contra incur-
rentia adtollitur. omnia adversa exercitationes putat. quis
autem, vir modo et erectus ad honesta, non est laboris
adpetens iusti et ad officia cum periculo promptus? cui
3 non industrio otium poena est? Athletas videmus, quibus

virium cura est, cum fortissimis quibusque confligere et
exigere ab his per quos certamini praeparantur, ut totis
contra ipsos viribus utantur. caedi se vexarique patiuntur
et si non inveniunt singulos pares, pluribus simul obiciun-
tur. Marcet sine adversario virtus. tunc adparet quanta sit 4
quantumque polleat, cum quid possit patientia ostendit.
Scias licet idem viris bonis esse faciendum, ut dura ac
difficilia non reformident nec de fato querantur. quicquid
accidit, boni consulant, in bonum vertant. Non quid, sed
quemadmodum feras interest. Non vides, quanto aliter pa- 5
tres, aliter matres indulgeant? illi exercitari iubent liberos
ad studia obeunda mature, feriatis quoque diebus non pa-
tiuntur esse otiosos et sudorem illis et interdum lacrimas
excutiunt. at matres fovere in sinu, continere in umbra
volunt, numquam flere, numquam contristari, numquam
laborare. Patrium deus habet adversus bonos viros ani- 6
mum et illos fortiter amat et: operibus, inquit, doloribus,
damnis exagitentur, ut verum colligant robur. Languent
per inertiam saginata nec labore tantum, sed motu et ipso
sui onere deficiunt. non fert ullum ictum inlaesa felicitas:
at ubi adsidua fuit cum incommodis suis rixa, callum per
iniurias duxit nec ulli malo cedit, sed etiamsi cecidit, de
genu pugnat. Miraris tu, si deus ille bonorum amantissi- 7
mus, qui illos quam optimos esse atque excellentissimos
vult, fortunam illis cum qua exerceantur adsignat? ego
vero non miror. Si aliquando inpetum capiunt, spectant
di magnos viros conluctantes cum aliqua calamitate. No- 8
bis interdum voluptati est, si adulescens constantis animi
inruentem feram venabulo excepit, si leonis incursum in-
territus pertulit. tantoque hoc spectaculum est gratius,
quanto id honestior fecit. non sunt ista, quae possint deo-
rum in se voltum convertere, puerilia et humanae oble-
ctamenta levitatis: ecce spectaculum dignum ad quod re- 9
spiciat intentus operi suo deus, ecce par deo dignum, vir
fortis cum fortuna mala conpositus, utique si et provoca-
vit. Non video, inquam, quid habeat in terris Iupiter pul-
chrius, si convertere animum velit, quam ut spectet Ca-
tonem iam partibus non semel fractis stantem nihilominus

10 inter ruinas publicas rectum. „Licet, inquit, omnia in
unius ditionem concesserint, custodiantur legionibus ter-
rae, classibus maria, Caesarianus portas miles obsideat:
Cato qua exeat habet. una manu latam libertati viam fa-
ciet. ferrum istud, etiam civili bello purum et innoxium,
bonas tandem ac nobiles edet operas: libertatem quam
patriae non potuit, Catoni dabit. Adgredere, anime, diu
meditatum opus, eripe te rebus humanis. iam Petreius et
Iuba concucurrerunt iacentque alter alterius manu caesi,
fortis et egregia fati conventio, sed quae non deceat ma-
gnitudinem nostram. tam turpe est Catoni mortem ab ullo
11 petere quam vitam.“ Liquet mihi cum magno spectasse
gaudio deos, *dum* ille vir, acerrimus sui vindex, alienae
saluti consulit et instruit discedentium fugam, dum studia
etiam nocte ultima tractat, dum gladium sacro pectori in-
figit, dum viscera spargit et illam sanctissimam animam
12 indignamque quae ferro contaminaretur, manu educit. Inde
crediderim fuisse parum certum et efficax volnus: non fuit
dis inmortalibus satis spectare Catonem semel. retenta ac
revocata virtus est, ut in difficiliore parte se ostenderet.
non enim tam magno animo mors inicitur quam repetitur.
Quidni libenter spectarent alumnum suum tam claro ac
memorabili exitue vadentem? mors illos consecrat, quorum
exitum et qui timent laudant.

1 III. Sed iam procedente oratione ostendam,
quam non sint quae videntur mala: nunc illud
dico, ista quae tu vocas aspera, quae adversa
et abominanda, primum pro ipsis esse qui-
bus accidunt, deinde pro universis, quorum
maior dis cura quam singulorum est. post hoc
volentibus accidere ac dignos malo esse, si
nolint. His adiciam fato ista sic et recte ea-
dem lege bonis evenire qua sunt boni. Per-
suadebo deinde tibi, ne umquam boni viri mi-
sereari s: potest enim miser dici, non potest esse.

2 Difficillimum ex omnibus quae proposui videtur quod
primum dixi, pro ipsis esse quibus eveniunt
ista, quae horremus ac tremimus. „Pro ipsis est,

inquis, in exilium proici, in egestatem deduci liberos, coniugem ecferre, ignominia adfici, debilitari?“ Si miraris haec pro aliquo esse, miraberis quosdam ferro et igne curari nec minus fame ac siti. sed si cogitaveris tecum, remedii causa quibusdam et radi ossa et legi et extrahi venas et quaedam amputari membra, quae sine totius pernicie corporis haerere non poterant, hoc quoque patieris probari tibi, quaedam incommoda pro his esse quibus accidunt, tam mehercules quam quaedam quae laudantur atque adpetuntur, contra eos esse quos delectaverunt, simillima cruditatibus ebrietatibusque et ceteris quae necant
per voluptatem. Inter multa magnifica Demetrii nostri et 3
haec vox est, a qua recens sum. sonat adhuc et vibrat in auribus meis: *nihil*, inquit, *mihi videtur infelicius eo, cui nihil umquam evenit adversi.* non licuit enim illi se experiri. Ut ex voto illi fluxerint omnia, ut ante votum, male tamen de illo di iudicaverunt: indignus visus est a quo vinceretur aliquando fortuna, quae ignavissimum quemque refugit, quasi dicat: „quid ergo? istum mihi adversarium adsumam? statim arma submittet. non opus est in illum tota potentia mea: levi conminatione pelletur. non potest sustinere voltum meum. alius circumspiciatur cum quo conferre possimus manum: pudet congredi cum homine vinci parato.“ Ignominiam iudicat gladiator cum in- 4
feriore conponi et scit eum sine gloria vinci, qui sine periculo vincitur. idem facit fortuna: fortissimos sibi pares quaerit, quosdam fastidio transit, contumacissimum quemque et rectissimum adgreditur, adversus quem vim suam intendat: ignem experitur in Mucio, paupertatem in Fabricio, exilium in Rutilio, tormenta in Regulo, venenum
in Socrate, mortem in Catone. Magnum exemplum nisi 5
mala fortuna non invenit. Infelix est Mucius, quod dextera ignes hostium premit et ipse a se exigit erroris sui poenas? quod regem quem armata manu non potuit, exusta fugat? quid ergo? felicior esset, si in sinu amicae foveret
manum? Infelix est Fabricius, quod rus suum, quantum 6
a republica vacavit, fodit? quod bellum tam cum Pyrrho quam cum divitiis gerit? quod ad focum coenat illas ipsas

radices et herbas, quas in repurgando agro triumphalis
senex vulsit? quid ergo? felicior esset, si in ventrem suum
longinqui litoris pisces et peregrina aucupia congereret?
si conchyliis superi atque inferi maris pigritiam stomachi
nausiantis erigeret? si ingenti pomorum strue cingeret
7 primae formae feras, captas multa caede venantium? In-
felix est Rutilius, quod qui illum damnaverunt, causam di-
cent omnibus seculis? quod aequiore animo passus est se
patriae eripi quam sibi exilium? quod Sullae dictatori so-
lus aliquid negavit et revocatus non tantum retro cessit,
sed longius fugit? „Viderint, inquit, isti quos Romae de-
prehendit felicitas tua. videant largum in foro sanguinem
et supra Servilianum lacum (id enim proscriptionis Sulla-
nae spoliarium est) senatorum capita et passim vagantis
per urbem percussorum greges et multa milia civium Ro-
manorum uno loco post fidem, immo per ipsam fidem tru-
8 cidata. videant ista qui exulare non possunt.“ Quid ergo?
felix est L. Sulla, quod illi descendenti ad forum gladio
submovetur, quod capita sibi consularium virorum pati-
tur ostendi et pretium caedis per quaestorem ac tabulas
publicas numerat? et haec omnia facit ille, ille qui legem
9 Corneliam tulit. Veniamus ad Regulum: quid illi fortuna
nocuit, quod illum documentum fidei, documentum patien-
tiae fecit? Figunt cutem clavi et quocumque fatigatum
corpus reclinavit, volneri incumbit, in perpetuam vigiliam
suspensa sunt lumina: quanto plus tormenti tanto plus erit
gloriae. Vis scire quam non poeniteat hoc pretio aesti-
masse virtutem? refice illum et mitte in senatum: eamdem
10 sententiam dicet. Feliciorem ergo tu Maecenatem putas,
cui amoribus anxio et morosae uxoris cotidiana repudia
deflenti somnus per symphoniarum cantum ex longinquo
lene resonantium quaeritur? mero se licet sopiat et aqua-
rum fragoribus avocet et mile voluptatibus mentem anxiam
fallat, tam vigilabit in pluma quam ille in cruce: sed illi
solatium est pro honesto dura tolerare et ad causam a pa-
tientia respicit, hunc voluptatibus marcidum et felicitate
nimia laborantem magis his quae patitur, vexat causa pa-
11 tiendi. Non usque eo in possessionem generis humani

vitia venerunt, ut dubium sit, an electione fati data plures
nasci Reguli quam Maecenates velint. aut si quis fuerit,
qui audeat dicere Maecenatem se quam Regulum nasci
maluisse, idem iste, taceat licet, nasci se Terentiam ma-
luit. Male tractatum Socratem iudicas, quod illam po- 12
tionem publice mixtam non aliter quam medicamentum
inmortalitatis obduxit et de morte disputavit usque ad
ipsam? male cum illo actum est, quod gelatus est san-
guis ac paulatim frigore inducto venarum vigor constitit?
Quanto magis huic invidendum est quam illis, quibus 13
gemma ministratur, quibus exoletus omnia pati doctus
exsectae virilitatis aut dubiae suspensam auro nivem di-
luit? hi quicquid biberunt, vomitu remetientur tristes et
bilem suam regustantes, at ille venenum laetus et libens
hauriet. Quod ad Catonem pertinet, satis dictum est sum- 14
mamque illi felicitatem contigisse consensus hominum fa-
tebitur. quem sibi rerum natura delegit cum quo metuenda
collideret. „Inimicitiae potentium graves sunt: opponatur
simul Pompeio, Caesari, Crasso. grave est a deterioribus
honore anteiri: Vatinio postferatur. grave est civilibus
bellis interesse: toto terrarum orbe pro causa bona tam
infeliciter quam pertinaciter militet. grave est sibi manus
adferre: faciat. quid per haec consequar? ut omnes sciant
non esse haec mala, quibus ego dignum Catonem putavi."

IV. Prospera re **, sed in plebem ac vilia ingenia de- 1
veniunt: at calamitates terroresque mortalium sub iugum
mittere proprium magni viri est. semper vero esse feli-
cem et sine morsu animi transire vitam ignorare est rerum
naturae alteram partem. „Magnus vir es: sed unde scio, 2
si tibi fortuna non dat facultatem exhibendae virtutis? de-
scendisti ad Olympia, sed nemo praeter te: coronam ha-
bes, victoriam non habes. non gratulor tamquam viro
forti, sed tamquam consulatum praeturamve adepto: ho-
nore auctus es." Idem dicere et bono viro possum, si illi 3
nullam occasionem difficilior casus dedit in qua una vim
sui animi ostenderet: „miserum te iudico, quod numquam
fuisti miser. transisti sine adversario vitam. nemo sciet
quid potueris. ne tu quidem ipse." opus est enim ad no-

titiam sui experimento. quid quisque posset nisi temptando non didicit. itaque quidam ipsi ultro se cessantibus malis obtulerunt et virtuti iturae in obscurum occasionem
4 per quam enitesceret quaesierunt. Gaudent, inquam, magni viri aliquando rebus adversis, non aliter quam fortes milites bellis; Triumph*um* ego murmillonem sub Tiberio Caesare de raritate munerum audivi querentem: *quam bella*, inquit, *aetas perit!* Avida est periculi virtus et quo tendat, non quid passura sit cogitat: quoniam etiam quod passura est, gloriae pars est. militares viri gloriantur volneribus, laeti fluentem meliori casu sanguinem ostentant. idem licet fecerint qui integri revertuntur ex acie,
5 magis spectatur qui saucius redit. Ipsis, inquam, deus consulit, quos esse quam honestissimos cupit, quotiens illis materiam praebet aliquid animose fortiterque faciendi, ad quam rem opus est aliqua rerum difficultate: gubernatorem in tempestate, in acie militem intellegas. unde possum scire, quantum adversus paupertatem tibi animi sit, si divitiis diffluis? unde possum scire, quantum adversus ignominiam et infamiam odiumque populare constantiae habeas, si inter plausus senescis, si te inexpugnabilis et inclinatione quadam mentium pronus favor sequitur? unde scio, quam aequo animo laturus sis orbitatem, si quoscumque sustulisti, vides? audivi te, cum alios consolareris: tunc conspexissem, si te ipse conso-
6 latus esses, si te ipse dolere vetuisses. Nolite, obsecro vos, expavescere ista, quae di inmortales velut stimulos admovent animis: calamitas virtutis occasio est. illos merito quis dixerit miseros, qui nimia felicitate torpescunt,
7 quos velut in mari lento tranquillitas iners detinet. Quicquid illis inciderit, novum veniet. magis urgent saeva inexpertos: grave est teneris cervicibus iugum. ad suspicionem volneris tiro pallescit, audacter veteranus cruorem suum spectat, qui scit se saepe vicisse post sanguinem. Hos itaque deus quos probat, quos amat, indurat, recognoscit, exercet. eos autem quibus indulgere videtur, quibus parcere, molles venturis malis servat. erratis enim, si quem iudicatis exceptum: veniet ad illum diu felicem

sua portio. quisquis videtur dimissus esse, dilatus est.
Quare deus optimum quemque aut mala valitudine aut 8
luctu aut aliis incommodis adficit? quia in castris quoque
periculosa fortissimis imperantur, dux lectissimos mittit
qui nocturnis hostes adgrediantur insidiis aut explorent
iter aut praesidium loco deiciant. nemo eorum qui exeunt
dicit: male de me imperator meruit, sed: bene iudicavit.
idem dicant quicumque iubentur pati timidis ignavisque
flebilia: digni visi sumus deo in quibus experiretur, quan-
tum humana natura posset pati. Fugite delicias, fugite 9
enervatam felicitatem, qua animi permadescunt et, nisi
aliquid intervenit quod humanae sortis admoneat, velut
perpetua ebrietate sopiti. quem specularia semper ab ad-
flatu vindicaverunt, cuius pedes inter fomenta subinde
mutata tepuerunt, cuius coenationes subditus et parieti-
bus circumfusus calor temperavit, hunc levis aura non
sine periculo stringet. Cum omnia quae excesserunt mo- 10
dum noceant, periculosissima felicitatis intemperantia est:
movet cerebrum, in vanas mentes imagines evocat, mul-
tum inter falsum ac verum mediae caliginis fundit. quidni
iis satius sit perpetuam infelicitatem advocata virtute su-
stinere quam infinitis atque inmodicis bonis rumpi? le-
nior ieiunio mors est: cruditate dissiliunt. Hanc itaque 11
rationem di sequuntur in bonis viris, quam in discipulis
suis praeceptores, qui plus laboris ab iis exigunt, in qui-
bus certior spes est. numquid tu invisos esse Lacedae-
moniis liberos suos credis, quorum experiuntur indolem
publice verberibus admotis? ipsi illos patres adhortantur,
ut ictus flagellorum fortiter perferant et laceros ac semi-
animes rogant, perseverent volnera praebere volneribus.
Quid mirum, si dure generosos spiritus deus temptat? 12
numquam virtutis molle documentum est. verberat nos
et lacerat fortuna. patiamur: non est saevitia, certamen
est, quod si saepius adierimus, fortiores erimus. soli-
dissima corporis pars est quam frequens usus agitavit:
praebendi fortunae sumus, ut contra illam ab ipsa dure-
mur. paulatim nos sibi pares faciat. contemptum pericu-
lorum adsiduitas periclitandi dabit. Sic sunt nauticis cor- 13

pora a ferendo mari dura, agricolis manus tritae, ad ex-
cutienda tela militares lacerti valent, agilia sunt membra
cursoribus: id in quoque solidissimum est quod exercuit.
ad contemnendam malorum potentiam animus patientia
pervenit, quae quid in nobis efficere possit scies, si ad-
spexeris, quantum nationibus nudis et inopia fortioribus
14 labor praestet: omnes considera gentes, in quibus Ro-
mana pax desinit, Germanos dico et quicquid circa Istrum
vagarum gentium occursat. perpetua illos hiems, triste
coelum premit, maligne solum sterile sustentat, imbrem
culmo aut fronde defendunt, super durata glacie stagna
15 persultant, in alimentum feras captant. Miseri tibi viden-
tur? nihil miserum est quod in naturam consuetudo per-
duxit. paulatim enim voluptati sunt quae necessitate coe-
perunt. nulla illis domicilia nullaeque sedes sunt, nisi
quas lassitudo in diem posuit. vilis et hic quaerendus
manu victus, horrenda iniquitas coeli, intecta corpora.
hoc quod tibi calamitas videtur, tot gentium vita est: quid
16 miraris bonos viros, ut confirmentur, concuti? Non est
arbor solida nec fortis, nisi in quam frequens ventus in-
cursat. ipsa enim vexatione constringitur et radices cer-
tius figit. fragiles sunt quae in aprica valle creverunt:
pro ipsis ergo bonis viris est, ut esse interriti possint,
multum inter formidolosa versari et aequo animo ferre
quae non sunt mala nisi male sustinenti.

1 V. Adice nunc, quod pro omnibus est opti-
mum quemque, ut ita dicam, militare et edere
operas. Hoc est propositum deo quod sapienti viro,
ostendere haec quae volgus adpetit, quae reformidat, nec
bona esse nec mala. adparebunt autem bona esse, si illa
non nisi bonis viris tribuerit, et mala esse, si tantum ma-
2 lis inrogaverit. Detestabilis erit caecitas, si nemo oculos
perdiderit, nisi cui eruendi sunt: itaque careant luce Ap-
pius et Metellus. non sunt divitiae bonum: itaque habeat
illas et Elius leno, ut homines pecuniam, cum in templis
consecraverint, videant et in fornice. nullo modo magis
potest deus concupita traducere, quam si illa ad turpissi-
3 mos defert, ab optimis abigit. „At iniquum est virum bo-

num debilitari aut constringi aut adligari, malos integris
corporibus solutos ac delicatos incedere.“ Quid porro?
non est iniquum fortes viros arma sumere et in castris
pernoctare et pro vallo obligatis stare volneribus, interim
in urbe securos esse praecisos et professos inpudicitiam?
quid porro? non est iniquum nobilissimas virgines ad
sacra facienda noctibus excitari, altissimo somno inqui-
natas frui? Labor optimos citat: senatus per totum diem 4
saepe consulitur, cum illo tempore vilissimus quisque aut
in campo otium suum oblectet aut in popina lateat aut
tempus in aliquo circulo terat. idem in hac magna re-
publica fit: boni viri laborant, impendunt, impenduntur
et volentes quidem, non trahuntur a fortuna, se-
quuntur illam et aequant gradus. si scissent, antecessis-
sent. Hanc quoque animosam Demetrii fortissimi viri vo- 5
cem audisse me memini: *Hoc unum*, inquit, *de vobis*, *di*
inmortales, *queri possum*, *quod non ante mihi voluntatem*
vestram notam fecistis. prior enim ad ista venissem, *ad*
quae nunc vocatus adsum. Vultis liberos sumere: vobis il-
los sustuli. Vultis aliquam partem corporis: sumite. non
magnam rem promitto. cito totum relinquam. Vultis spiri-
tum: quidni? nullam moram faciam, *quo minus recipiatis*
quod dedistis. a volente feretis quicquid petieritis. Quid 6
ergo est? maluissem offerre quam tradere. quid opus fuit
auferre? accipere potuistis. sed ne nunc quidem auferetis,
quia nihil eripitur nisi retinenti. Nihil cogor, *nihil patior*
invitus nec servio deo, sed adsentior, *eo quidem magis, quod*
scio omnia certa et in aeternum dicta lege decurrere. Fata 7
nos ducunt et quantum cuique temporis restat, prima
nascentium hora disposuit. causa pendet ex causa. pri-
vata ac publica longus ordo rerum trahit: ideo fortiter
omne patiendum est, quia non, ut putamus, incidunt
cuncta, sed veniunt. olim constitutum est quid gaudeas,
quid fleas, et quamvis magna videatur varietate singulo-
rum vita distingui, summa in unum venit: accipimus peri-
tura perituri. Quid itaque indignamur? quid querimur? 8
ad hoc parati sumus. utatur ut vult suis natura corpori-
bus: nos laeti ad omnia et fortes cogitemus nihil perire

de nostro. Quid est boni viri? praebere se fato. grande solatium est cum universo rapi. quicquid est quod nos sic vivere, sic mori iussit, eadem necessitate et deos adligat. inrevocabilis humana pariter ac divina cursus vehit. ille ipse omnium conditor et rector scripsit quidem fata,
9 sed sequitur. semper paret, semel iussit. „Quare tamen deus tam iniquus in distributione fati fuit, ut bonis viris paupertatem et volnera et acerba funera adscriberet?“ Non potest artifex mutare materiam: hoc passa est. quaedam separari a quibusdam non possunt, cohaerent, individua sunt: languida ingenia et in somnum itura aut in vigiliam somno simillimam inertibus nectuntur elementis. ut efficiatur vir cum cura dicendus, fortiore fato opus est. non erit illi planum iter. sursum oportet ac deorsum eat, fluctuetur ac navigium in turbido regat. contra fortunam illi tenendus est cursus. multa accident dura, aspera, sed quae molliat et conplanet ipse. Ignis aurum probat, mi-
10 seria fortes viros. Vide quam alte escendere debeat virtus: scies illi non per secura vadendum.

Ardua prima via est et quam vix mane recentes
enituntur equi. medio est altissima coelo,
unde mare et terras ipsi mihi saepe videre
sit timor et pavida trepidet formidine pectus.
Ultima prona via est et eget moderamine certo.
tunc etiam quae me subiectis excipit undis,
ne ferar in praeceps, Tethys solet ima vereri.

11 Haec cum audisset ille generosus adulescens: „placet, inquit, via: escendo. est tanti per ista ire casuro.“ Non desinit acrem animum metu territare:

utque viam teneas nulloque errore traharis,
per tamen adversi gradieris cornua tauri
Haemoniosque arcus violentique ora leonis.

Post haec ait: „*Iunge datos currus.* his quibus deterreri me putas, incitor. libet illic stare ubi ipse Sol trepidat. humilis et inertis est tuta sectari: per alta virtus it.“

1 VI. „Quare tamen bonis viris patitur aliquid mali deus fieri?“ Ille vero non patitur. omnia mala ab illis removit, scelera et flagitia et cogitationes improbas et avida con-

silia et libidinem caecam et alieno inminentem avaritiam. ipsos tuetur ac vindicat: numquid hoc quoque aliquis a deo exigit, ut bonorum virorum etiam sarcinas servet? remittunt ipsi hanc deo curam. externa contemnunt. De- 2
mocritus divitias proiecit onus illas bonae mentis existimans: quid ergo? miraris, si id deus bono viro accidere patitur, quod vir bonus aliquando vult sibi accidere? filios amittunt viri boni: quidni, cum aliquando et occidant? in exilium mittuntur: quidni, cum aliquando ipsi patriam non repetituri relinquant? occiduntur: quidni, cum aliquando ipsi sibi manus adferant? „Quare quae- 3
dam dura patiuntur?“ ut alios pati doceant. nati sunt in exemplar. puta itaque deum dicere: quid habetis quod de me queri possitis vos quibus recta placuerunt? aliis bona falsa circumdedi et animos inanes velut longo fallacique somnio lusi: auro illos et argento et ebore adornavi, intus boni nihil est. Isti quos pro felicibus adspi- 4
cis, si non qua occurrunt, sed qua latent videris, miseri sunt, sordidi, turpes, ad similitudinem parietum suorum extrinsecus culti. non est ista solida et sincera felicitas: crusta est et quidem tenuis. itaque dum illis licet stare et ad arbitrium suum ostendi, nitent et inponunt. cum aliquid incidit quod disturbet ac detegat, tunc adparet quantum altae ac verae foeditatis alienus splendor absconderit. Vobis dedi bona certa, mansura, quanto magis ver- 5
saverit aliquis et undique inspexerit, meliora maioraque. permisi vobis metuenda contemnere, cupiditates fastidire. non fulgetis extrinsecus, bona vestra introrsus obversa sunt. sic mundus exteriora contempsit spectaculo sui laetus. intus omne posuit bonum. non egere felicitate felicitas vestra est. „At multa incidunt tristia, horrenda, 6
dura toleratu.“ Quia non poteram vos istis subducere, animos vestros adversus omnia armavi. ferte fortiter. hoc est quo deum antecedatis: ille extra patientiam malorum est, vos supra patientiam. Contemnite paupertatem: nemo tam pauper vivit quam natus est. contemnite dolorem: aut solvetur aut solvet. contemnite mortem: quae vos aut finit aut transfert. contemnite fortunam: nullum illi telum

7 quo feriret animum, dedi. Ante omnia cavi, ne quis vos teneret invitos. patet exitus. si pugnare non vultis, licet fugere. ideo ex omnibus rebus quas esse vobis necessarias volui, nihil feci facilius quam mori. prono animam loco posui: trahitur. Adtendite modo et videbitis quam brevis ad libertatem et quam expedita ducat via. non tam longas in exitu vobis quam intrantibus moras posui: alioquin magnum in vos regnum fortuna tenuisset, si homo
8 tam tarde moreretur quam nascitur. Omne tempus, omnis vos locus doceat, quam facile sit renuntiare naturae et munus illi suum inpingere: inter ipsa altaria et sollemnes sacrificantium ritus, dum optatur vita, mortem condiscite. corpora opima taurorum exiguo concidunt volnere et magnarum virium animalia humanae manus ictus inpellit. tenui ferro commissura cervicis abrumpitur, et cum articulus ille qui caput collumque committit incisus est, tanta
9 illa moles corruit. Non in alto latet spiritus nec utique ferro eruendus est. non sunt volnere penitus inpresso scrutanda praecordia: in proximo mors est. non certum ad hos ictus destinavi locum: quacumque via pervium est. ipsum illud quod vocatur mori, quo anima discedit a corpore, brevius est, quam ut sentiri tanta velocitas possit: sive fauces nodus elisit, sive spiramentum aqua praeclusit, sive in caput lapsos subiacentis soli duritia conminuit, sive haustus ignis cursum animae remeantis interscidit: quicquid est, properat: ecquid erubescitis? quod tam cito fit, timetis diu? ***

L. ANNAEI SENECAE
DIALOGORUM LIBER II.

AD SERENUM

NEC INIURIAM NEC CONTUMELIAM ACCIPERE SAPIENTEM.

SIVE

DE CONSTANTIA SAPIENTIS.

I. Tantum inter Stoicos, Serene, et ceteros sapien- 1
tiam professos interesse quantum inter feminas et mares non inmerito dixerim, cum utraque turba ad vitae societatem tantumdem conferat, sed altera pars ad obsequendum, altera imperio nata sit. ceteri sapientes molliter et blande, ut fere domestici et familiares medici aegris corporibus non qua optimum et celerrimum est medentur, sed qua licet: Stoici virilem ingressi viam, non ut amoena ineuntibus videatur, curae habent, sed ut quamprimum nos eripiat et in illum editum verticem educat, qui adeo extra omnem teli iactum surrexit, ut supra fortunam emi-
neat. „At ardua per quae vocamur et confragosa sunt.“ 2
Quid enim? plano aditur excelsum? sed ne tam abrupta quidem sunt, quam quidam putant. prima tantum pars saxa rupesque habet et invii speciem, sicut pleraque ex longinquo speculantibus abscisa et connexa videri solent, cum aciem longinquitas fallat. deinde propius adeuntibus eadem illa, quae in unum congesserat error oculorum, paulatim adaperiuntur. tum illis quae praecipitia ex inter-
vallo adparebant, redit lene fastigium. Nuper cum inci- 3
disset mentio M. Catonis, indigne ferebas, sicut es iniquitatis inpatiens, quod Catonem aetas sua parum intellexisset, quod supra Pompeios et Caesares surgentem infra Vatinios posuisset. et tibi indignum videbatur, quod illi

dissuasuro legem toga in foro esset erepta quodque a rostris usque ad arcum Fabianum per seditiosae factionis manus traditus voces inprobas et sputa et omnis alias insanae multitudinis contumelias pertulisset.

1 II. Tum ego respondi habere te, quod reipublicae nomine movereris, quam hinc P. Clodius, hinc Vatinius ac pessimus quisque venumdabat et caeca cupiditate correpti non intelligebant se dum vendunt, et venire: pro ipso quidem Catone securum te esse iussi. nullum enim sapientem nec iniuriam accipere nec contumeliam posse, Catonem autem certius exemplar sapientis viri nobis deos inmortales dedisse quam Ulixen et Herculem prioribus seculis. hos enim Stoici nostri sapientes pronuntiaverunt, invictos laboribus, contemptores voluptatis et victo-
2 res omnium terrarum. Cato non cum feris manus contulit, quas consectari venatoris agrestisque est, nec monstra igne ac ferro persecutus est nec in ea tempora incidit, quibus credi posset coelum humeris unius inniti excussa iam antiqua credulitate et seculo ad summam perducto sollertiam: cum ambitu congressus, multiformi malo, et cum potentiae inmensa cupiditate, quam totus orbis in tres divisus satiare non poterat, adversus vitia civitatis degenerantis et pessum sua mole sidentis stetit solus et cadentem rempublicam, quantum modo una retrahi manu poterat, tenuit, donec vel abreptus vel abstractus comitem se diu sustentatae ruinae dedit simulque exstincta sunt, quae nefas erat dividi. neque enim Cato post liber-
3 tatem vixit nec libertas post Catonem. Huic tu putas iniuriam fieri potuisse a populo, quod aut praeturam illi detraxit aut togam? quod sacrum illud caput purgamentis oris adspersit? Tutus est sapiens nec ulla adfici aut iniuria aut contumelia potest.

1 III. Videor mihi intueri animum tuum incensum et effervescentem. paras adclamare: „Haec sunt quae auctoritatem praeceptis vestris detrahant. magna promittitis et quae ne optari quidem, nedum credi possint. deinde ingentia locuti cum pauperem negastis esse sapientem, non negatis solere illi et servum [vel vestitum] et tectum et

cibum deesse. cum sapientem negastis insanire, non ne-
gatis et alienari et parum sana verba emittere et quicquid
vis morbi cogit audere. cum sapientem negastis servum
esse, iidem non itis infitias et venturum et imperata fa-
cturum et domino suo servilia praestaturum ministeria:
ita sublato alte supercilio in eadem quae ceteri descendi-
tis mutatis rerum nominibus. Tale itaque aliquid et in hoc 2
esse suspicor, quod prima specie pulchrum atque magni-
ficum est, nec iniuriam nec contumeliam accepturum esse
sapientem. multum autem interest, utrum sapientem extra
indignationem an extra iniuriam ponas. nam si dicis il-
lum aequo animo laturum, nullum habet privilegium.
contigit illi res volgaris et quae discitur ipsa iniuriarum
adsiduitate, patientia. si negas accepturum iniuriam, id
est neminem illi temptaturum facere, omnibus relictis ne-
gotiis Stoicus fio.“ Ego vero sapientem non imaginario 3
honore verborum exornare constitui, sed eo loco ponere,
quo nulla permittatur iniuria. quid ergo? nemo erit qui
lacessat, qui temptet? nihil in rerum natura tam sacrum
est, quod sacrilegum non inveniat, sed non ideo divina
minus in sublimi sunt, si exsistunt qui magnitudinem
multum ultra se positam non tacturi adpetant. Involne-
rabile est non quod non feritur, sed quod non laeditur:
ex hac tibi nota sapientem exhibebo. Numquid dubium 4
est, quin certius robur sit quod non vincitur quam quod
non lacessitur, cum dubiae sint vires inexpertae, at me-
rito certissima firmitas habeatur, quae omnis incursus
respuit? sic tu sapientem melioris scito esse naturae, si
nulla illi iniuria nocet, quam si nulla fit. et illum fortem
virum dicam, quem bella non subigunt nec admota vis
hostilis exterret, non cui pingue otium est inter desides
populos. Hoc igitur dico, sapientem nulli esse iniuriae 5
obnoxium. itaque non refert, quam multa in illum coi-
ciantur tela, cum sit nulli penetrabilis; quomodo quorun-
dam lapidum inexpugnabilis ferro duritia est nec secari
adamas aut caedi vel deteri potest, sed incurrentia ultro
retundit. quemadmodum quaedam non possunt igne con-
sumi, sed flamma circumfusa rigorem suum habitumque

conservant. quemadmodum proiecti quidam in altum scopuli mare frangunt nec ipsi ulla saevitiae vestigia tot verberati seculis ostentant: ita sapientis animus solidus est et id roboris colligit, ut tam tutus sit ab iniuria quam illa quae retuli.

1 IV. Quid ergo? non erit aliquis qui sapienti facere temptet iniuriam? temptabit, sed non perventuram ad eum. maiore enim intervallo a contactu inferiorum abductus est, quam ut ulla vis noxia usque ad illum vires suas perferat. etiam cum potentes et imperio editi et consensu servientium validi nocere intendent, tam citra sapientiam omnes eorum inpetus deficient, quam quae nervo tormentisve in altum exprimuntur, cum extra visum exsilierint,
2 citra coelum tamen flectuntur. Quid? tu putas tum, cum stolidus ille rex multitudine telorum diem obscuraret, ullam sagittam in solem incidisse? aut dimissis in profundum catenis Neptunum potuisse contingi? Ut coelestia humanas manus effugiunt et ab his qui templa diruunt ac simulacra conflant, nihil divinitati nocetur, ita quicquid fit in sapientem proterve, petulanter, superbe, frustra
3 temptatur. „At satius erat neminem esse qui facere vellet.“ Rem difficilem optas humano generi, innocentiam. et non fieri eorum interest, qui facturi sunt, non eius, qui pati ne si fiat quidem potest. immo nescio an magis vires sapientia ostendat tranquillitatis inter lacessentia, sicut maximum argumentum est imperatoris armis virisque pollentis tuta securitas in hostium terra.

1 V. Dividamus, si tibi videtur, Serene, iniuriam a contumelia: prior illa natura gravior est, haec levior et tantum delicatis gravis, qua non laeduntur homines, sed offenduntur. tanta est tamen animorum dissolutio et vanitas, ut quidam nihil acerbius putent: sic invenies servum qui flagellis quam colaphis caedi malit et qui mortem ac verbera tolerabiliora credat quam contumeliosa verba.
2 Ad tantas ineptias perventum est, ut non dolore tantum, sed doloris opinione vexemur, more puerorum, quibus metum incutit umbra et personarum deformitas et depravata facies. lacrimas vero evocant nomina parum grata

auribus et digitorum motus et alia quae inpetu quodam erroris inprovidi refugiunt. Iniuria propositum hoc habet, 3
aliquem malo adficere. malo autem sapientia non relinquit locum. unum enim illi malum est turpitudo, quae intrare eo ubi iam virtus honestumque est, non potest. ergo si iniuria sine malo nulla est, malum nisi turpe nullum est, turpe autem ad honestis occupatum pervenire non potest: iniuria ad sapientem non pervenit. nam si iniuria alicuius mali patientia est, sapiens autem nullius mali est patiens, nulla ad sapientem iniuria pertinet. Omnis 4
iniuria diminutio eius est in quem incurrit, nec potest quisquam iniuriam accipere sine aliquo detrimento vel dignitatis vel corporis vel rerum extra nos positarum. sapiens autem nihil perdere potest. omnia in se reposuit, nihil fortunae credit, bona sua in solido habet, contentus virtute, quae fortuitis non indiget ideoque nec augeri nec minui potest. nam et in summum perducta incrementi non habet locum et nihil eripit fortuna, nisi quod dedit. virtutem autem non dat, ideo nec detrahit. libera est, inviolabilis, inmota, inconcussa. sic contra casus indurat, ut ne inclinari quidem, nedum vinci possit. Adversus adpa- 5
ratus terribilium rectos oculos tenet, nihil ex voltu mutat, sive illi dura sive secunda ostentantur. itaque nihil perdet quod perire sensurus sit. unius enim in possessione virtutis est, ex qua depelli numquam potest. ceteris precario utitur: quis autem iactura movetur alieni? quodsi iniuria nihil laedere potest ex his quae propria sapientis sunt, quia virtute sua salva sunt, iniuria sapienti non potest fieri. Megaram Demetrius ceperat, cui cognomen 6
Poliorcetes fuit. ab hoc Stilbon philosophus interrogatus, num aliquid perdidisset: *nihil*, inquit. *omnia mea mecum sunt.* atqui et patrimonium eius in praedam cesserat et filias rapuerat hostis et patria in alienam ditionem pervenerat et ipsum rex circumfusus victoris exercitus armis ex superiore loco rogitabat. At ille victoriam illi excussit 7
et se urbe capta non invictum tantum, sed indemnem esse testatus est. habebat enim vera secum bona, in quae non est manus iniectio. at quae dissipata et direpta fereban-

tur, non iudicabat sua, sed adventicia et nutum fortunae sequentia. ideo ut non propria dilexerat. Omnium enim extrinsecus adfluentium lubrica et incerta possessio est.

1 VI. Cogita nunc, an huic fur aut calumniator aut vicinus inpotens aut dives aliquis regnum orbae senectutis exercens facere iniuriam possit, cui bellum et hostis et ille egregiam artem quassandarum urbium professus eri-
2 pere nihil potuit. Inter micantes ubique gladios et militarem in rapina tumultum, inter flammas et sanguinem stragemque impulsae civitatis, inter fragorem templorum super deos cadentium uni homini pax fuit: non est itaque, quod audax iudices promissum, cuius tibi, si parum fidei habeo, sponsorem dabo. vix enim credis tantum firmitatis in hominem aut tantam animi magnitudinem cadere. sed
3 si prodit in medium qui dicat: „non est quod dubites, an adtollere se homo natus supra humana possit, an dolores, damna, ulcerationes, volnera, magnos motus rerum circa se frementium securus adspiciat et dura placide ferat et secunda moderate, nec illis cedens nec his fretus, unus idemque inter diversa sit nec quicquam suum nisi
4 se putet esse, *id* quoque ea parte, qua melior est: en adsum hoc vobis probaturus, sub isto tot civitatum eversore munimenta incussu arietis labefieri et turrium altitudinem cuniculis ac latentibus fossis repente desidere et aequaturum editissimas arces aggerem crescere, at nulla machinamenta posse reperiri, quae bene fundatum ani-
5 mum agitent. Erepsi modo e ruinis domus, et incendiis undique relucentibus flammas per sanguinem fugi. filias meas quis casus habeat, an peior publico nescio. solus et senior et hostilia circa me omnia videns tamen integrum incolumemque esse censum meum profiteor: teneo, habeo
6 quicquid mei habui. Non est quod me victum victoremque te credas: vicit fortuna tua fortunam meam. caduca illa et dominum mutantia ubi sint nescio: quod ad res meas
7 pertinet, mecum sunt, mecum erunt. Perdiderunt isti divites patrimonia, libidinosi amores suos et magno pudoris inpendio dilecta scorta, ambitiosi curiam et forum et loca exercendis in publico vitiis destinata. feneratores per-

diderunt tabellas, quibus avaritia falso laeta divitias ima-
ginatur: ego quidem omnia integra inlibataque habeo.
proinde istos interroga, qui flent, qui lamentantur, stri-
ctis gladiis nuda pro pecunia corpora opponunt, qui ho-
stem onerato sinu fugiunt.“ Ergo ita habes, Serene, per- 8
fectum illum virum, humanis divinisque virtutibus plenum
nihil perdere. bona eius solidis et inexsuperabilibus mu-
nimentis praecincta sunt. non Babylonios illi muros con-
tuleris, quos Alexander intravit, non Carthaginis aut Nu-
mantiae moenia, una manu capta, non Capitolium arcem-
ve, habent ista hostile vestigium: illa quae sapientem
tuentur, et a flamma et ab incursu tuta sunt, nullum in-
troitum praebent, excelsa, inexpugnabilia, dis aequa.

VII. Non est quod dicas ista, ut soles, hunc sapien- 1
tem nostrum nusquam inveniri. non fingimus istud hu-
mani ingenii vanum decus nec ingentem imaginem falsae
rei concipimus, sed qualem confirmamus, exhibuimus et
exhibebimus, raro forsitan magnisque aetatum intervallis
unum. neque enim magna et excedentia solitum ac vul-
garem modum crebro gignuntur. ceterum hic ipse M.
Cato, a cuius mentione haec disputatio processit, vereor
ne supra nostrum exemplar sit. Denique validius debet 2
esse quod laedit eo quod laeditur. non est autem fortior
nequitia virtute: non potest ergo laedi sapiens. Iniuria in
bonos nisi a malis non temptatur. bonis inter se pax est.
mali [*non*] tam bonis perniciosi quam inter se. quodsi
laedi nisi infirmior non potest, malus autem bono infir-
mior est, nec iniuria bonis nisi a dispari verenda est: in-
iuria in sapientem virum non cadit. illud enim iam non
es admonendus neminem bonum esse nisi sapientem. „Si 3
iniuste, inquit, Socrates damnatus est, iniuriam accepit.“
Hoc loco intellegere nos oportet posse evenire, ut faciat
aliquis iniuriam mihi et ego non accipiam: tamquam si
quis rem, quam e villa mea subripuit, in domo mea ponat,
ille furtum fecerit, ego nihil perdiderim. Potest aliquis no- 4
cens fieri, quamvis non nocuerit: si quis cum uxore sua
tamquam aliena concumbat, adulter erit, quamvis illa
adultera non sit. aliquis mihi venenum dedit, sed vim

suam remixtam cibo perdidit: venenum illud dando sce-
leri se obligavit, etiam si non nocuit. non minus latro est,
cuius telum opposita veste elusum est. Omnia scelera
etiam ante effectum operis, quantum culpae satis est, per-
5 fecta sunt. Quaedam eius condicionis sunt et hac vice
copulantur, ut alterum sine altero esse possit, alterum
sine altero non possit. quod dico conabor facere manife-
stum. Possum pedes movere, ut non curram: currere non
possum, ut pedes non moveam. possum, quamvis in
aqua sim, non natare: si nato, non possum in aqua non
6 esse. Ex hac sorte et hoc est de quo agitur. si iniuriam
accepi, necesse est factam esse. si est facta, non est ne-
cesse accepisse me. multa enim incidere possunt quae
submoveant iniuriam: ut intentatam manum deicere ali-
quis casus potest et emissa tela declinare, ita iniurias qua-
lescumque potest aliqua res repellere et in medio interci-
pere, ut et factae sint nec acceptae.

1 VIII. Praeterea iustitia nihil iniustum pati potest, quia
non coeunt contraria. iniuria autem non potest fieri nisi
iniuste: ergo sapienti iniuria non potest fieri. Nec est
quod mireris: si nemo potest illi iniuriam facere, ne pro-
desse quidem quisquam potest. et sapienti nihil deest
quod accipere possit loco muneris, et malus nihil potest
dignum tribuere sapiente. habere enim prius debet quam
dare. nihil autem habet quod ad se transferri sapiens ga-
2 visurus sit. Non potest ergo quisquam aut nocere sa-
pienti aut prodesse, quoniam divina nec iuvari deside-
rant nec laedi possunt. sapiens autem vicinus proximus-
que dis consistit, excepta mortalitate similis deo. ad illa
nitens pergensque excelsa, ordinata, intrepida, aequali et
concordi cursu fluentia, secura, benigna, bono publico
nata, et sibi et aliis salutaria nihil humile concupiscet, ni-
hil flebit, qui rationi innixus per humanos casus divino
3 incedet animo. Non habet ubi accipiat iniuriam. ab ho-
mine me tantum dicere putas? ne a fortuna quidem, quae
quotiens cum virtute congressa est, numquam par reces-
sit. Si maximum illud, ultra quod nihil habent, iratae le-
ges ac saevissimi domini minitantur, in quo imperium

suum fortuna consumit, aequo placidoque animo accipimus et scimus mortem malum non esse, ob hoc ne iniuriam quidem: multo facilius alia tolerabimus damna et dolores, ignominias, locorum commutationes, orbitates, discidia, quae sapientem, etiam si universa circumveniant, non mergunt, nedum ut ad singulorum inpulsus moereat. Et si fortunae iniurias moderate fert, quanto magis hominum potentium, quos scit fortunae manus esse?

IX. Omnia itaque sic patitur ut hiemis rigorem et in- 1
temperantiam coeli, ut fervores morbosque et cetera forte accidentia, nec de quoquam tam bene iudicat, ut illum quicquam putet consilio fecisse, quod in uno sapiente est. aliorum omnium non consilia, sed fraudes et insidiae et motus animorum inconditi sunt, quos casibus adnumerat. omne autem fortuitum circa nos saevit et in vitia.
Illud quoque cogitat, iniuriarum latissime patere mate- 2
riam illis, per quae periculum nobis quaesitum est, ut accusatore submisso aut criminatione falsa aut inritatis in nos potentiorum motibus, quaeque alia inter togatos latrocinia sunt. est et illa iniuria frequens, si lucrum alicuius excussum est aut praemium diu captatum, si magno labore adfectata hereditas aversa est et quaestuosae domus gratia erepta: haec effugit sapiens, qui nescit nec in
spem nec in metum vivere. Adice nunc quod iniuriam 3
nemo inmota mente accipit, sed ad sensum eius perturbatur. caret autem perturbatione vir erectus. erroribus moderatur suis altae quietis et placidae. nam si tangit illum iniuria, et movet et inpedit. caret autem ira sapiens, quam excitat iniuriae species, nec aliter careret ira nisi et iniuria, quam scit sibi non posse fieri: inde tam erectus laetusque est, inde continuo gaudio elatus. adeo autem ad offensiones rerum hominumque non contrahitur, ut ipsa illi iniuria usui sit, per quam experimentum sui
capit et virtutem temptat. Faveamus, obsecro vos, huic 4
proposito aequisque et animis et auribus adsimus, dum sapiens iniuriae excipitur: nec quicquam adeo petulantiae vestrae aut rapacissimis cupiditatibus aut caecae temeritati superbiaeque detrahitur. salvis vitiis vestris haec sa-

pienti libertas quaeritur. non ut vobis facere non liceat
iniuriam, agimus, sed ut ille omnes iniurias in altum di-
mittat patientiaque se ac magnitudine animi defendat.
5 Sic in certaminibus sacris plerique vicerunt, caedentium
manus obstinata patientia fatigando: ex hoc puta genere
sapientem eorum, qui exercitatione longa ac fideli ro-
bur perpetiendi lassandique omnem inimicam vim conse-
cuti sunt.

1 X. *Quoniam priorem partem percurrimus,
ad alteram transeamus, qua quibusdam pro-
priis, plerisque vero communibus contume-
liam refutabimus.* Est minor iniuria, quam queri ma-
gis quam exsequi possimus, quam leges quoque nulla di-
2 gnam vindicta putaverunt. Hunc adfectum movet humilitas
animi contrahentis se ob factum dictumque inhonorificum:
„ille me hodie non admisit, cum alios admitteret. sermo-
nem meum aut superbe aversatus est aut palam risit. et
non in medio me lecto, sed in imo collocavit.“ et alia
huius notae, quae quid vocem nisi querelas nausiantis
animi? in quae fere delicati et felices incidunt. non vacat
3 enim haec notare cui peiora instant. Nimio otio ingenia
natura infirma et muliebria et inopia verae iniuriae lasci-
vientia his commoventur, quarum pars maior constat vi-
tio interpretantis. itaque nec prudentiae quicquam in se
esse nec fiduciae ostendit qui contumelia adficitur. non
dubie enim contemptum se iudicat, et hic morsus non
sine quadam humilitate animi evenit supprimentis se ac
descendentis: sapiens autem a nullo contemnitur. magni-
tudinem suam novit nullique tantum de se licere nuntiat
sibi et omnis has, quas non miserias animorum, sed mo-
4 lestias dixerim, non vincit, sed ne sentit quidem. Alia
sunt quae sapientem feriunt, etiam si non pervertunt, ut
dolor corporis et debilitas aut amicorum liberorumque
amissio et patriae bello flagrantis calamitas. haec non
nego sentire sapientem. nec enim lapidis illi duritiam fer-
rive adserimus. nulla virtus est, quae non sentiat per-
peti. Quid ergo est? quosdam ictus recipit, sed receptos
evincit et sanat et conprimit. haec vero minora ne sentit

quidem nec adversus ea solita illa virtute utitur dura tolerandi, sed aut non adnotat aut digna risu putat.

XI. Praeterea cum magnam partem contumeliarum 1
superbi insolentesque faciant et male felicitatem ferentes, habet quo istum adfectum inflatum respuat, pulcherrimam virtutem omnium [animi], magnanimitatem: illa quicquid eiusmodi est, transcurrit ut vanas species somniorum visusque nocturnos nihil habentis solidi atque veri. Si- 2
mul illud cogitat, omnes inferiores esse, quam ut illis audacia sit tanto excelsiora despicere. Contumelia a contemptu dicta est, quia nemo nisi quem contempsit, tali iniuria notat. nemo autem maiorem melioremque contemnit, etiam si facit aliquid, quod contemnentes solent: nam et pueri os parentum feriunt et crines matris turbavit laceravitque infans et sputo adspersit aut nudavit in conspectu suorum tegenda et verbis obscoenioribus non pepercit. et nihil horum contumeliam dicimus. quare? quia qui fecit, contemnere non potest. Eadem causa est, cur 3
nos mancipiorum nostrorum urbanitas in dominos contumeliosa delectet, quorum audacia ita demum sibi in convivas ius facit, si coepit a domino. et ut quisque contemptissimus et [ut] ludibrium est, ita solutissimae linguae est. Pueros quidam in hoc mercantur procaces et illorum inpudentiam acuunt ac sub magistro habent, qui probra meditate effundunt, nec has contumelias vocamus, sed argutias: quanta autem dementia est iisdem modo delectari, modo offendi et rem ab amico dictam maledictum vocare, a servulo ioculare convicium?

XII. Quem animum nos adversus pueros habemus, 1
hunc sapiens adversus omnes, quibus etiam post iuventam canosque puerilitas est. an quicquam isti profecerunt, quibus * animi mala sunt auctique in maius errores, qui a pueris magnitudine tantum formaque corporum differunt, ceterum non minus vagi incertique, voluptatium sine delectu adpetentes, trepidi et non ingenio, sed formidine quieti? Non ideo quicquam inter illos puerosque 2
interesse quis dixerit, quod illis talorum nucumve et aeris minuti avaritia est, his auri argentique et urbium. quod

illi inter ipsos magistratus gerunt et praetextam fascesque ac tribunal imitantur, hi eadem in campo foroque et in curia serio ludunt. illi in litoribus arenae congestu simulacra domuum excitant, hi ut magnum aliquid agentes in lapidibus ac parietibus et tectis moliendis occupati tutelae corporum inventa in periculum verterunt. ergo par pueris longiusque progressis, sed in alia maioraque error
3 est. Non inmerito itaque horum contumelias sapiens ut iocos accipit. et aliquando illos tamquam pueros malo poenaque admonet [adficit], non quia accepit iniuriam, sed quia fecerunt et ut desinant facere. sic enim et pecora verbere domantur, nec irascimur illis, cum sessorem recusaverunt, sed conpescimus, ut dolor contumaciam vincat. Ergo et illud solutum scies, quod nobis opponitur: „quare, si non accepit iniuriam sapiens nec contumeliam, punit eos qui fecerunt?“ non enim se ulciscitur, sed illos emendat.

1 XIII. Quid est autem, quare hanc animi firmitatem non credas in virum sapientem cadere, cum tibi in aliis idem notare, sed non ex eadem causa liceat? quis enim phrenetico medicus irascitur? quis febricitantis et a frigida
2 prohibiti maledicta in malam partem accipit? Hunc adfectum adversus omnis habet sapiens, quem adversus aegros suos medicus, quorum nec obscoena, si remedio egent, contrectare nec reliquias et effusa intueri dedignatur nec per furorem saevientium excipere convicia: scit sapiens omnis hos qui togati purpuratique incedunt, valentes coloratos, male sanos esse, quos non aliter videt quam aegros intemperantis. itaque ne succenset quidem, si quid in morbo petulantius ausi sunt adversus medentem, et quo animo honores eorum nihilo aestimat, eodem
3 parum honorifice facta. Quemadmodum non placebit sibi, si illum mendicus coluerit, nec contumeliam iudicabit, si illi homo plebis ultimae salutanti mutuam salutationem non reddiderit: sic [*se*] ne suspiciet quidem, si illum multi divites suspexerint. scit enim illos nihil a mendicis differre, immo miseriores esse. illi enim exiguo, hi multo egent. et rursus non tangetur, si illum rex Medorum At-

talusve Asiae salutantem silentio ac voltu adroganti
transierit. scit statum eius non magis habere quicquam
invidendum quam eius, cui in magna familia cura obtigit
aegros insanosque conpescere. Num moleste feram, si 4
mihi non reddiderit nomen aliquis ex his, qui ad Castoris
negotiantur nequam mancipia ementes vendentesque, quo-
rum tabernae pessimorum servorum turba refertae sunt?
non, ut puto. quid enim is boni habet, sub quo nemo
nisi malus est? Ergo ut huius humanitatem inhumanita-
temque neglegit, ita et regis: habes sub te Parthos et Me-
dos et Bactrianos, sed quos metu contines, sed propter
quos remittere arcum tibi non contigit, sed postremos,
sed venales, sed novum aucupantes dominium. Nullius 5
ergo movebitur contumelia. omnes enim inter se diffe-
runt, sapiens quidem pares illos ob aequalem stultitiam
omnis putat. nam si semel se demiserit eo, ut aut iniuria
moveatur aut contumelia, non potuerit umquam esse se-
curus. securitas autem proprium bonum sapientis est,
nec committet, ut iudicando contumeliam sibi factam ho-
norem habeat ei qui fecit. necesse est enim a quo quis-
que contemni moleste ferat, suspici gaudeat.

XIV. Tanta quosdam dementia tenet, ut sibi contu- 1
meliam fieri putent posse a muliere. quid refert quam
habeant, quot lecticarios habentem, quam oneratas aures,
quam laxam sellam? aeque inprudens animal est et, nisi
scientia accessit ac multa eruditio, ferum, cupiditatum in-
continens. Quidam se a cinerario inpulsos moleste ferunt
et contumeliam vocant ostiarii difficultatem, nomenclato-
ris superbiam, cubicularii supercilium. o quantus inter
ista risus tollendus est, quanta voluptate inplendus ani-
mus ex alienorum errorum tumultu contemplanti quietem
suam! Quid ergo? sapiens non accedet ad fores, quas 2
durus ianitor obsidet? ille vero, si res necessaria voca-
bit, experietur et illum quisquis erit tamquam canem
acrem obiecto cibo leniet nec indignabitur aliquid inpen-
dere, ut limen transeat, cogitans et in pontibus quibus-
dam pro transitu dari. itaque illi quoque, quisquis erit,
qui hoc salutationum publicum exerceat, donabit. scit

emere venalia. Ille pusilli animi est, qui sibi placet, quod
ostiario libere respondit, quod virgam eius fregit, quod
ad dominum accessit et petiit corium. facit se adversa-
3 rium qui contendit, et ut vincat, par fuit. „At sapiens co-
laphis percussus quid faciet?“ quod Cato, cum illi os
percussum esset: non excanduit, non vindicavit iniuriam,
ne remisit quidem, sed factam negavit: maiore animo non
4 agnovit quam ignovisset. Non diu in hoc haerebimus:
quis enim nescit nihil ex his, quae creduntur mala aut
bona, ita videri sapienti ut omnibus? non respicit, quid
homines turpe iudicent aut miserum. non it qua populus,
sed ut sidera contrarium mundo iter intendunt, ita hic ad-
versus opinionem omnium vadit.

1 XV. Desinite itaque dicere: „Non accipiet ergo sa-
piens iniuriam, si caedetur, si oculus illi eruetur? non
accipiet contumeliam, si obscoenorum vocibus inprobis
per forum agetur? si in convivio regis recumbere infra
mensam vescique cum servis ignominiosa officia sortitis
iubebitur? si quid aliud ferre cogetur eorum quae exco-
2 gitari pudori ingenuo molesta possunt?“ In quantum-
cumque ista vel numero vel magnitudine creverint, eius-
dem naturae erunt: si non tangent illum parva, ne ma-
iora quidem. si non tangent pauca, ne plura quidem.
sed ex inbecillitate vestra coniecturam capitis ingentis
animi, et cum cogitastis, quantum putetis vos pati posse,
sapientis patientiae paulo ulteriorem terminum ponitis:
at illum in aliis mundi finibus sua virtus collocavit nihil
3 vobiscum commune habentem. Quare et aspera et quae-
cumque toleratu gravia sunt audituque et visu refugien-
da, — non obruetur eorum coetu et qualis singulis, talis
universis obsistet. qui dicit illud tolerabile sapienti, illud
intolerabile, et animi magnitudinem intra certos fines te-
4 net, male agit: vincit nos fortuna, nisi tota vincitur. Ne
putes istam Stoicam esse duritiam, Epicurus, quem vos
patronum inertiae vestrae adsumitis putatisque mollia ac
desidiosa praecipere et ad voluptates ducentia: „raro, in-
quit, fortuna sapienti intervenit.“ quam paene emi-
sit viri vocem! Vis tu fortius loqui et illam ex toto submo-

vere? Domus haec sapientis angusta, sine cultu, sine stre- 5
pitu, sine adparatu, nullis adservatur ianitoribus turbam
venali fastidio digerentibus, sed per hoc limen vacuum et
ab ostiariis liberum fortuna non transit. scit non esse il-
lic sibi locum, ubi sui nihil est.

XVI. Quodsi Epicurus quoque, qui corpori plurimum 1
indulsit, adversus iniurias exsurgit, *qui id* apud nos incre-
dibile videri potest aut supra humanae naturae mensu-
ram? ille ait iniurias tolerabiles esse sapienti, nos iniu-
rias non esse. nec enim est, quod dicas hoc naturae re-
pugnare. Non negamus rem incommodam esse verberari 2
et inpelli et aliquo membro carere, sed omnia ista nega-
mus iniurias esse. non sensum illis doloris detrahimus,
sed nomen iniuriae, quod non potest recipi virtute salva.
Uter verius dicat videbimus: ad contemptum quidem in-
iuriae uterque consentit. Quaeris quid inter duos inter-
sit? quod inter gladiatores fortissimos, quorum alter pre-
mit volnus et stat in gradu, alter respiciens ad claman-
tem populum significat nihil esse et intercedi non patitur.
Non est, quod putes magnum, quo dissidemus: illud quo 3
de agitur, quod unum ad vos pertinet, utraque exempla
hortantur, contemnere iniurias et quas iniuriarum umbras
ac suspiciones dixerim, contumelias, ad quas despicien-
das non sapiente opus est viro, sed tantum conspiciente,
qui sibi possit dicere: „utrum merito mihi ista accidunt
an inmerito? si merito, non est contumelia, iudicium est.
si inmerito, illi qui iniusta facit, erubescendum est.“ Et 4
quid est illud quod contumelia dicitur? in capitis mei
laevitatem iocatus est et in oculorum valitudinem et in
crurum gracilitatem et in staturam: quae contumelia est,
quod adparet audire? Coram uno aliquid dictum ride-
mus, coram pluribus indignamur et eorum aliis liberta-
tem non relinquimus, quae ipsi in nos dicere adsuevimus.
locis temperatis delectamur, inmodicis irascimur.

XVII. Chrysippus ait quendam indignatum, quod il- 1
lum aliquis *vervecem marinum* dixerat. In senatu
flentem vidimus Fidum Cornelium, Nasonis Ovidii gene-
rum, cum illum Corbulo *struthocamelum depila-*

tum dixisset. adversus alia maledicta mores et vitia convolnerantia frontis illi firmitas constitit, adversus hoc tam absurdum lacrimae prociderunt: tanta animorum in-
2 becillitas est, ubi ratio discessit. Quid quod offendimur, si quis sermonem nostrum imitatur, si quis incessum, si quis vitium aliquod corporis aut linguae exprimit? quasi notiora illa fiant alio imitante quam nobis facientibus. senectutem quidam inviti audiunt et canos et alia ad quae voto pervenitur. paupertatis maledictum quosdam perussit, quam sibi obiecit quisquis abscondit: itaque materia petulantibus et per contumeliam urbanis detrahitur, si ultro illam et prior occupes. Nemo risum praebuit qui ex
3 se cepit. Vatinium, hominem natum et ad risum et ad odium, scurram fuisse et venustum ac dicacem memoriae proditum est. in pedes suos ipse plurima dicebat et in fauces concisas. sic inimicorum, quos plures habebat quam morbos, et in primis Ciceronis urbanitatem effugerat. Si hoc potuit ille duritia oris, qui adsiduis conviciis depudere didicerat: cur is non possit, qui studiis liberalibus et sapientiae cultu ad aliquem profectum pervene-
4 rit? Adice quod genus ultionis est eripere ei, qui fecit, factae contumeliae voluptatem. solent dicere: „o miserum me! puto, non intellexit“: adeo fructus contumeliae in sensu et indignatione patientis est. Deinde non deerit illi aliquando par. invenietur qui te quoque vindicet.

1 XVIII. C. Caesar inter cetera vitia, quibus abundabat, contumeliosus mirabiliter ferebatur omnis aliqua nota feriendi, ipse materia risus benignissima: tanta illi palloris insaniam testantis foeditas erat, tanta oculorum sub fronte anili latentium torvitas, tanta capitis destituti et emendicatis capillis adspersi deformitas. adice obsessam setis cervicem et exilitatem crurum et enormitatem pedum. Inmensum est, si velim singula referre, per quae in parentes avosque suos contumeliosus fuit, per quae in universos ordines: ea referam, quae illum exitio de-
2 derunt. Asiaticum Valerium in primis amicis habebat, ferocem virum et vix aequo animo alienas contumelias laturum. huic in convivio, item in concione voce claris-

sima, qualis in concubitu esset uxor eius, obiecit. di boni,
hoc virum audire, principem scire et usque eo licentiam
pervenisse, ut, non dico consulari, non dico amico, sed
tantum marito princeps et adulterium suum narret et fa-
stidium? Chaereae, tribuno militum, sermo non pro manu 3
erat, languidus sono et, ni facta nosses, suspectior. huic
Caius signum petenti modo Veneris, modo Priapi
dabat aliter atque aliter exprobrans armato mollitiam.
haec ipse perlucidus, crepidatus, auratus. coegit itaque
illum uti ferro, ne saepius signum peteret: ille primus in-
ter coniuratos manum sustulit, ille cervicem mediam uno
ictu decidit. plurimum deinde undique publicas ac priva-
tas iniurias ulciscentium gladiorum ingestum est, sed pri-
mus vir fuit, qui minime visus est. At idem Caius omnia 4
contumelias *putans*, *ut* sunt ferendarum inpatien*tes* fa-
ciendarum cupidissimi, iratus fuit Herennio Macro, quod
illum Caium salutaverat. nec inpune cessit primipilari,
quod Caligulam dixerat. hoc enim in castris natus et
alumnus legionum vocari solebat, nullo nomine militibus
familiarior umquam factus. sed iam Caligulam convi-
cium et probrum iudicabat. Conturbatis ergo hoc ipsum 5
solatio erit, etiamsi nostra facilitas ultionem omiserit, fu-
turum aliquem qui poenas exigat a procace et superbo et
iniurioso, quae vitia numquam in uno homine et in una
contumelia consumuntur. Respiciamus eorum exempla,
quorum laudamus patientiam, ut Socratis, qui comoedia-
rum publicatos in se et spectatos sales in partem bonam
accepit risitque non minus, quam cum ab uxore Xan-
thippe inmunda aqua perfunderetur. Antistheni mater
barbara et Thraessa obiciebatur. respondit et deorum
matrem Idaeam esse.

XIX. Non est in rixam colluctationemque veniendum. 1
procul auferendi pedes sunt et quicquid horum ab inpru-
dentibus fiet (fieri autem nisi ab inprudentibus non pot-
est) neglegendum et honores iniuriaeque volgi in pro-
miscuo habendae. nec his dolendum nec illis gaudendum:
alioquin multa timore contumeliarum aut taedio neces- 2
saria omittemus publicisque et privatis officiis, ali

quando etiam salutaribus non occurremua, dum muliebris nos cura angit aliquid contra animum audiendi. aliquando etiam obirati potentibus detegemus hunc adfectum intemperanti libertate. non est autem libertas nihil pati. fallimur. libertas est animum superponere iniuriis et eum facere se, ex quo solo sibi gaudenda veniant. exteriora deducere a se, ne inquieta agenda sit vita omnium risus, omnium linguas timenti. quis enim est, qui non possit
3 contumeliam facere, si quisquam potest? Diverso autem remedio utetur sapiens adfectatorque sapientiae: inperfectis enim et adhuc ad publicum se iudicium dirigentibus hoc proponendum est inter iniurias ipsos contumeliasque debere versari: omnia leviora accident exspectantibus. quo quisque honestior genere, fama, patrimonio est, hoc se fortius gerat. memor in prima acie altos ordines stare, contumelias et verba probrosa et ignominias et cetera dehonestamenta velut clamorem hostium ferat et longinqua tela et saxa sine volnere circa galeas crepitantia. iniurias vero ut volnera, alia armis, alia pectori infixa, non deiectus, ne motus quidem gradu sustineat. etiamsi premeris et infesta vi urgeris, cedere tamen turpe est: adsignatum a natura locum tuere. quaeris
4 quis hic sit locus? viri. Sapienti aliud auxilium est huic contrarium. vos enim rem geritis, illi parta victoria est. Ne repugnate vestro bono et hanc spem, dum ad verum pervenistis, alite in animis libentesque meliora excipite et opinione ac voto iuvate: esse aliquid invictum, esse aliquem, in quem nihil fortuna possit, e republica est generis humani.

L. ANNAEI SENECAE
DIALOGORUM LIBER III.

AD NOVATUM
DE IRA
LIBER I.

I. Exegisti a me, Novate, ut scriberem quemadmo- 1
dum posset ira leniri, nec inmerito mihi videris hunc
praecipue adfectum pertimuisse maxime ex omnibus te-
trum ac rabidum. ceteris enim aliquid quieti placidique
inest, hic totus concitatus et in inpetu est doloris, armo-
rum, sanguinis, suppliciorum minime humana furens cu-
piditate, dum alteri noceat, si neglegens, in ipsa inruens
tela et ultionis secum ultorem tracturae avidus. Quidam 2
itaque ex sapientibus viris iram dixerunt brevem insa-
niam. aeque enim inpotens sui est, decoris oblita, neces-
situdinum inmemor, in quod coepit pertinax et intenta,
rationi consiliisque praeclusa, vanis agitata causis, ad di-
spectum aequi verique inhabilis, ruinis simillima, quae
super id quod oppressere franguntur. Ut scias autem 3
non esse sanos quos ira possedit, ipsum illorum habitum
intuere. nam ut furentium certa indicia sunt, audax et
minax voltus, tristis frons, torva facies, citatus gradus,
inquietae manus, color versus, crebra et vehementius
acta suspiria, ita irascentium eadem signa sunt: flagrant 4
ac micant oculi, multus ore toto rubor exaestuante ab
imis praecordiis sanguine. labra quatiuntur, dentes con-
primuntur, horrent ac subriguntur capilli, spiritus coactus
ac stridens, articulorum se ipsos torquentium sonus, ge-
mitus mugitusque et parum explanatis vocibus sermo
praeruptus et conplosae saepius manus et pulsata humus
pedibus et totum concitum corpus magnasque irae minas

agens, foeda visu et horrenda facies depravantium se
5 atque intumescentium. Nescias utrum magis detestabile
vitium sit an deforme. cetera licet abscondere et in ab-
dito alere: ira se profert et in faciem exit quantoque ma-
ior, hoc effervescit manifestius. Non vides ut omnium
animalium, simul ad nocendum insurrexerunt, praecur-
rant notae ac tota corpora solitum quietumque egredian-
6 tur habitum et feritatem suam exasperent? spumant apris
ora, dentes acuuntur adtritu, taurorum cornua iactantur
in vacuum et arena pulsu pedum spargitur, leones fre-
munt, inflantur inritatis colla serpentibus, rabidarum ca-
num tristis adspectus est: nullum est animal tam horren-
dum tamque perniciosum natura, ut non adpareat in illo,
7 simul ira invasit, nova feritatis accessio. Nec ignoro ce-
teros quoque adfectus vix occultari, libidinem metumque
et audaciam dare sui signa et posse praenosci. neque
enim ulla vehementior intra cogitatio [est], quae nihil mo-
veat in voltu. quid ergo interest? quod alii adfectus ad-
parent, hic eminet.

1 II. Iam vero si effectus eius damnaque intueri velis,
nulla pestis humano generi pluris stetit. Videbis caedes
ac venena et reorum mutuas sordes et urbium clades et
totarum exitia gentium et principum sub civili hasta ca-
pita venalia et subiectas tectis faces nec intra moenia co-
ercitos ignes, sed ingentia spatia regionum hostili flamma
2 relucentia. Adspice nobilissimarum civitatum fundamenta
vix notabilia: has ira deiecit. adspice solitudines per
multa milia sine habitatore desertas: has ira exhausit.
adspice tot memoriae proditos duces, mali exempla fati:
alium ira in cubili suo confodit, alium intra sacra mensae
iura percussit, alium intra leges celebrisque spectaculum
fori lancinavit, alium filii parricidio dare sanguinem ius-
sit, alium servili manu regalem aperire iugulum, alium in
3 cruces membra diffindere. et adhuc singulorum suppli-
cia narro: quid, tibi si libuerit relictis in quos ira viritim
exarsit, adspicere caesas gladio conciones et plebem in-
misso milite contrucidatam et in perniciem promiscuam
totos populos capitis damna passos ***

[*Ira est cupiditas ulciscendae iniuriae.* 4
*aut, ut ait Posidonius, cupiditas puniendi eius, a
quo te inique putes laesum. Quidam ita definierunt:
ira est incitatio animi ad nocendum ei, qui aut
nocuit aut nocere voluit.*]

*** tamquam aut curam nostram deserentibus aut 5
auctoritatem contemnentibus. Quid? gladiatoribus quare
populus irascitur et tam inique, ut iniuriam putet, quod
non libenter pereunt? contemni se iudicat et voltu, ge-
stu, ardore a spectatore in adversarium vertitur. Quic- 6
quid est tale, non est ira, sed quasi ira, sicut puero-
rum, qui si ceciderunt, terram verberari volunt et saepe
ne sciunt quidem, cui irascantur, sed tantum irascuntur,
sine causa et sine iniuria, non tamen sine aliqua iniuriae
specie nec sine aliqua poenae cupiditate. deluduntur ita-
que imitatione plagarum et simulatis deprecantium lacri-
mis placantur et falsa ultione falsus dolor tollitur.

III. „Irascimur, inquit, saepe non illis qui laeserunt, 1
sed iis qui laesuri sunt: ut scias iram non [tantum] ex
iniuria nasci.“ Verum est irasci nos laesuris, sed ipsa
cogitatione nos laedunt et iniuriam qui facturus est, iam
facit. „Ut scias, inquit, non esse iram poenae cupidita- 2
tem, infirmissimi saepe potentissimis irascuntur. nec poe-
nam concupiscunt quam non sperant.“ Primum diximus
cupiditatem esse poenae exigendae, non facultatem. con-
cupiscunt autem homines et quae non possunt. Deinde
nemo tam humilis est, qui poenam vel summi hominis
sperare non possit: ad nocendum potentes sumus. Ari- 3
stotelis finitio non multum a nostra abest. ait enim iram
esse *cupiditatem doloris reponendi*. Quid inter
nostram et hanc finitionem intersit, exsequi longum est.
contra utramque dicitur feras irasci nec iniuria inritatas
nec poenae dolorisve alieni causa. nam etiamsi haec
efficiunt, non haec petunt. Sed dicendum est feras ira 4
carere et omnia praeter hominem. nam cum sit inimica
rationi, nusquam tamen nascitur, nisi ubi rationi locus
est. Inpetus habent ferae, rabiem, feritatem, incursum:
iram quidem non magis quam luxuriam. et in quasdam

5 voluptates intemperantiores homine sunt. Non est quod
credas illi qui dicit:

non aper irasci meminit, non fidere cursu
cerva nec armentis incurrere fortibus ursi.

irasci dicit incitari, inpingi. irasci quidem non magis
6 sciunt quam ignoscere. Muta animalia humanis adfecti-
bus carent, habent autem similes illis quosdam inpulsus:
alioquin si amor in illis esset, et odium esset. si amici-
tia, et simultas. si dissensio, et concordia: quorum ali-
qua in illis quoque exstant vestigia, ceterum humanorum
7 pectorum propria bona malaque sunt. Nulli nisi homini
concessa prudentia est, providentia, diligentia, cogitatio.
nec tantum virtutibus humanis animalia, sed etiam vitiis
prohibita sunt. Tota illorum ut extra ita intra forma hu-
manae dissimilis est: [regium est illud et principale ali-
ter dictum.] ut vox est quidem, sed non explanabilis et
perturbata et verborum inefficax. ut lingua, sed devincta
nec in motus varios soluta: ita ipsum principale parum
subtile, parum exactum. capit ergo visus speciesque re-
rum quibus ad inpetus evocetur, sed turbidas et confu-
8 sas. ex eo procursus illorum tumultusque vehementes
sunt, metus autem sollicitudinesque et tristitia et ira non
sunt, sed his quaedam similia: ideo cito cadunt et mutan-
tur in contrarium et cum acerrime saevierunt expave-
runtque, pascuntur et ex fremitu discursuque vesano sta-
tim quies soporque sequitur.

1 IV. Quid esset ira satis explicitum est. quo
distet ab iracundia adparet: quo ebrius ab ebrioso
et timens a timido. Iratus potest non esse iracundus: ira-
2 cundus [non] potest aliquando iratus non esse. Cetera
quae pluribus apud Graecos nominibus in species iram
distinguunt, quia apud nos vocabula sua non habent,
praeteribo, etiamsi amarum nos acerbumque dicimus,
nec minus stomachosum, rabiosum, clamosum, difficilem,
asperum, quae omnia irarum differentiae sunt. inter hos
3 morosum ponas licet, delicatum iracundiae genus. quae-
dam enim sunt irae, quae intra clamorem concidant.
quaedam non minus pertinaces quam frequentes. quae-

dam saevae manu, verbis parciores. quaedam in verborum maledictorumque amaritudinem effusae. quaedam ultra querelas et adversationes non exeunt. quaedam altae gravesque sunt et introrsus versae. Mile aliae species sunt mali multiplicis.

V. Quid esset ira quaesitum est, an in ul- 1
lum aliud animal quam in hominem caderet, quo ab iracundia distaret et quae eius species essent: nunc quaeramus, an ira secundum naturam sit et an utilis atque ex aliqua parte retinenda.

An secundum naturam sit manifestum erit, si 2
hominem inspexerimus: quo quid est mitius, dum in recto animi habitu est? quid autem ira crudelius est? Quid homine aliorum amantius? quid ira infestius? Homo in adiutorium mutuum genitus est, ira in exitium. hic congregari vult, illa discedere. hic prodesse, illa nocere. hic etiam ignotis succurrere, illa etiam carissimos perdere. hic aliorum incommodis vel inpendere se paratus est, illa in periculum, dummodo deducat, descendere. Quis ergo 3
magis naturam ignorat rerum quam qui optimo eius operi et emendatissimo hoc ferum ac perniciosum vitium adsignat? Ira, ut diximus, avida poenae est, cuius cupidinem inesse pacatissimo hominis pectori minime secundum eius naturam est. beneficiis enim humana vita constat et concordia, nec terrore, sed mutuo amore in foedus auxiliumque commune constringitur.

VI. Quid ergo? non aliquando castigatio necessaria 1
est? quidni? sed haec sincera, cum ratione. non enim nocet, sed medetur specie nocendi. Quemadmodum quaedam hastilia detorta ut corrigamus, adurimus et adactis cuneis, non ut frangamus, sed ut explicemus, elidimus: sic ingenia vitio prava dolore corporis animique corrigimus. Nempe medicus primo in levibus vitiis temptat non 2
multum ex cotidiana consuetudine inflectere et cibis, potionibus, exercitationibus ordinem inponere ac valitudinem tantum mutata vitae dispositione firmare. proximum est, ut modus proficiat. si modus et ordo non proficit,

subducit aliqua et circumcidit. si ne ad hoc quidem respondet, interdicit cibis et abstinentia corpus exonerat. si frustra molliora cesserunt, ferit venam membrisque, si adhaerentia nocent et morbum diffundunt, manus adfert: nec ulla dura videtur curatio, cuius salutaris effectus est.
3 Ita legum praesidem civitatisque rectorem decet, quamdiu potest, verbis et his mollioribus ingenia curare, ut facienda suadeat cupiditatemque honesti et aequi conciliet animis faciatque vitiorum odium, pretium virtutum. transeat deinde ad tristiorem orationem, qua moneat adhuc et exprobret. novissime ad poenas et has adhuc leves et revocabiles decurrat. ultima supplicia sceleribus ultimis ponat, ut nemo pereat, nisi quem perire etiam pereuntis
4 intersit. Hoc uno medentibus erit dissimilis, quod illi quibus vitam non potuerunt largiri, facilem exitum praestant, hic damnatos cum dedecore et traductione vita exigit, non quia delectetur ullius poena, procul est enim a sapiente tam inhumana feritas, sed ut documentum omnium sint, et qui *aliis vivi* noluerunt prodesse, morte certe eorum respublica utatur. Non est ergo natura hominis poenae adpetens: ideo ne ira quidem secundum naturam ho-
5 minis, quia poenae adpetens est. Et Platonis argumentum adferam: quid enim nocet alienis uti ex parte qua nostra sunt? *Vir bonus*, inquit, *non laedit. poena laedit. bono ergo poena non convenit. ob hoc nec ira, quia poena irae convenit. Si vir bonus poena non gaudet, non gaudebit ne eo quidem adfectu, cui poena voluptati est: ergo non est naturalis ira.*

1 VII. Numquid, quamvis non sit naturalis ira, adsumenda est, quia utilis saepe fuit? Extollit animos et incitat. nec quicquam sine illa magnificum in bello fortitudo gerit, nisi hinc flamma subdita est et hic stimulus peragitavit misitque in pericula audaces. Optimum itaque quidam putant temperare iram, non tollere, eoque detracto quod exundat, ad salutarem modum cogere, id vero retinere, sine quo languebit actio et vis
2 ac vigor animi resolvetur. Primum facilius est excludere perniciosa quam regere, et non admittere quam admissa

moderari. nam cum se in possessione posuerunt, potentiora rectore sunt nec recidi se minuive patiuntur. De- 3
inde ratio ipsa, cui freni traduntur, tamdiu potens est quamdiu diducta est ab adfectibus. si miscuit se illis et inquinavit, non potest continere quos submovere potuisset. commota enim semel et excussa mens ei servit, quo inpellitur. Quarumdam rerum initia in nostra potestate 4
sunt, ulteriora nos vi sua rapiunt nec regressum relinquunt. Ut in praeceps datis corporibus nullum sui arbitrium est nec resistere morarive deiecta potuerunt, sed consilium omne et poenitentiam inrevocabilis praecipitatio abscidit et non licet eo non pervenire, quo non ire licuisset: ita animus si in iram, amorem aliosque se proiecit adfectus, non permittitur reprimere inpetum. rapiat illum oportet et ad imum agat pondus suum et vitiorum natura proclivis.

VIII. Optimum est primum inritamentum irae proti- 1
nus spernere ipsisque repugnare seminibus [et dare operam ne incidamus in iram]. nam si coepit ferre transversos, difficilis ad salutem recursus est, quoniam nihil rationis est, ubi semel adfectus inductus est iusque illi aliquod voluntate nostra datum est: faciet de cetero quantum volet, non quantum permiseris. In primis, inquam, 2
finibus hostis arcendus est. nam cum intravit et portis se intulit, modum a captivis non accipit. neque enim sepositus est animus et extrinsecus speculatur adfectus, ut illos non patiatur ultra quam oportet procedere, sed in adfectum ipse mutatur ideoque non potest utilem illam vim et salutarem, proditam iam infirmatamque revocare. Non enim, ut dixi, separatas ista sedes suas diductasque 3
habent, sed adfectus et ratio in melius peiusque mutatio animi est. Quomodo ergo ratio occupata et oppressa vitiis resurget, quae irae cessit? aut quemadmodum ex confusione se liberabit, in qua peiorum mixtura praevaluit? „Sed quidam, inquit, in ira se continent.“ Utrum ergo 4
ita, ut nihil faciant eorum quae ira dictat an ut aliquid? si nihil faciunt, adparet non esse ad actiones rerum necessariam iram, quam vos, quasi fortius aliquid ratione

5 haberet, advocabatis. Denique interrogo, valentior est
quam ratio an infirmior? Si valentior, quomodo illi mo-
dum ratio poterit inponere, cum parere nisi inbecilliora
non soleant? si infirmior est, sine hac per se ad rerum
effectus sufficit ratio nec desiderat inbecillioris auxilium.
6 „At irati quidam constant sibi et se continent.“ Quando?
cum iam ira evanescit et sua sponte decedit, non cum in
7 ipso fervore est. tunc enim potentior est. Quid ergo?
non aliquando in ira quoque et dimittunt incolumis inta-
ctosque quos oderunt, et a nocendo abstinent? faciunt.
quando? cum adfectus repercussit adfectum et aut me-
tus aut cupiditas aliquid inpetravit. non rationis tunc be-
neficio quievit, sed adfectuum infida et mala pace.

1 IX. Deinde nihil habet in se utile nec acuit animum
ad res bellicas. numquam enim virtus vitio adiuvanda
est se contenta. quotiens inpetu opus est, non irascitur,
sed exsurgit et in quantum putavit opus esse, concitatur
remittiturque, non aliter quam quae tormentis exprimun-
tur tela, in potestate mittentis sunt in quantum torque-
2 antur. *Ira*, inquit Aristoteles, *necessaria est. nec quic-
quam sine illa expugnari potest, nisi illa inplet animum et
spiritum accendit. utendum autem illa est non ut duce,
sed ut milite.* quod falsum est. nam si exaudit rationem
sequiturque qua ducitur, iam non est ira, cuius proprium
est contumacia. si vero repugnat et non ubi iussa est
quiescit, sed libidine ferociaque provehitur, tam inutilis
animi minister est quam miles, qui signum receptui ne-
3 glegit. Itaque si modum adhiberi sibi patitur, alio no-
mine adpellanda est, desiit ira esse, quam effrenatam in-
domitamque intellego. si non patitur, perniciosa est nec
4 inter auxilia numeranda. Ita aut ira non est aut inutilis
est. nam si quis poenam exigit non ipsius poenae avi-
dus, sed quia oportet, non est adnumerandus iratis. Hic
erit utilis miles qui scit parere consilio. adfectus quidem
tam mali ministri quam duces sunt.

1 X. Ideo numquam adsumet ratio in adiutorium inpro-
vidos et violentos inpetus, apud quos nihil ipsa auctori-
tatis habeat, quos numquam conprimere possit, nisi pa-

res illis similisque opposueris, ut irae metum, inertiae iram, timori cupiditatem. Absit hoc a virtute malum, ut 2
umquam ratio ad vitia confugiat. Non potest hic animus fidele otium capere. quatiatur necesse est fluctueturque qui malis suis tutus est, qui fortis esse nisi irascitur non potest, industrius nisi cupit, quietus nisi timet: in tyrannide illi vivendum est in alicuius adfectus venienti servitutem. Non pudet virtutes in clientelam vitiorum demittere? Deinde desinit quicquam posse ratio, si nihil 3
potest sine adfectu, et incipit par illi similisque esse. quid enim interest, si aeque adfectus inconsulta res est sine ratione quam ratio sine adfectu inefficax? par utrumque est, ubi esse alterum sine altero non potest. Quis autem sustineat adfectum exaequare rationi? „Ita, inquit, utilis 4
adfectus est, si modicus est.“ Immo si natura utilis est. sed si inpatiens imperii rationisque est, hoc dumtaxat moderatione consequetur, ut quo minor fuerit, minus noceat: ergo modicus adfectus nihil aliud quam malum modicum est.

XI. „Sed adversus hostes, inquit, ira est necessaria?“ 1
Nusquam minus: ubi non effusos esse oportet inpetus, sed temperatos et obedientes. Quid enim est aliud, quod barbaros tanto robustiores corporibus, tanto patientiores laborum comminuat nisi ira infestissima sibi? gladiatores quoque ars tuetur, ira denudat. Deinde quid opus 2
est ira, cum idem proficiat ratio? an tu putas venatorem irasci feris? atqui et venientis excipit et fugientis persequitur, et omnia illa sine ira facit ratio. Quid Cimbrorum Teutonorumque tot milia superfusa Alpibus ita sustulit, ut tantae cladis notitiam ad suos non nuntius, sed fama pertulerit, nisi quod erat illis pro virtute ira? quae ut aliquando propulit stravitque obvia, ita saepius sibi exitio est. Germanis quid est animosius? quid ad incursum 3
acrius? quid armorum cupidius? quibus innascuntur innutriunturque, quorum unica illis cura est in alia neglegentibus. quid induratius ad omnem patientiam? ut quibus magna ex parte non tegimenta corporum provisa sint, non suffugia adversus perpetuum coeli rigorem:

4 hos tamen Hispani Gallique et Asiae Syriaeque molles
bello viri, antequam legio visatur, caedunt ob nullam
aliam rem opportunos quam iracundiam. Agedum illis
corporibus, illis animis delicias, luxum, opes ignoranti-
bus da rationem, da disciplinam: ut nil amplius dicam,
5 necesse erit certe nobis mores Romanos repetere. Quo
alio Fabius adfectas imperii vires recreavit, quam quod
cunctari et trahere et morari scivit, quae omnia irati ne-
sciunt? Perierat imperium, quod tunc in extremo stabat,
si Fabius tantum ausus esset quantum ira suadebat: ha-
buit in consilio fortunam publicam et aestimatis viribus,
ex quibus iam perire nihil sine universo poterat, dolo-
rem ultionemque seposuit. in unam utilitatem et occasio-
6 nes intentus iram ante vicit quam Hannibalem. Quid
Scipio? non relicto Hannibale et Punico exercitu omni-
busque quibus irascendum erat, bellum in Africam trans-
tulit tam lentus, ut opinionem luxuriae segnitiaeque ma-
7 lignis daret? Quid alter Scipio? non circa Numantiam
multum diuque sedit et hunc suum publicumque dolorem
aequo animo tulit, diutius Numantiam quam Carthaginem
vinci? dum circumvallat et includit hostem, eo conpulit,
8 ut ferro ipsi suo caderent. Non est itaque utilis ne in
proeliis quidem aut bellis ira. in temeritatem enim prona
est, et pericula dum inferre vult, non cavet. Illa certis-
sima est virtus quae se diu multumque circumspexit et
rexit et ex lento ac destinato provexit.

1 XII. „Quid ergo? [inquit,] vir bonus non irascitur, si
caedi patrem suum viderit, si rapi matrem?“ Non irasce-
tur, sed vindicabit, sed tuebitur. Quid autem? times, ne
parum magnus illi stimulus etiam sine ira pietas sit? aut
dic eodem modo: Quid ergo? cum videat secari patrem
suum filiumve, vir bonus non flebit nec linquetur animo?
quae accidere feminis videmus, quotiens illas levis peri-
2 culi suspicio perculit. Officia sua vir bonus exsequitur
inconfusus, intrepidus. et sic bono viro digna faciet, ut
nihil faciat viro indignum. Pater caedetur: defendam.
3 caesus est: exsequar, quia oportet, non quia dolet. Cum
hoc dicis, Theophraste, quaeris invidiam praeceptis for-

tioribus et relicto iudice ad coronam venis. quia unus-
quisque in eiusmodi suorum casu irascitur, putas iudi-
caturos homines id fieri debere, quod faciunt. fere enim
iustum quisque adfectum iudicat, quem agnoscit. Ira- 4
scuntur boni viri pro suorum iniuriis: sed idem faciunt,
si calda non bene praebetur, si vitreum fractum est, si
calceus luto sparsus est. Non pietas illam iram, sed in-
firmitas movet, sicut pueris, qui tam parentibus amissis
flebunt quam nucibus. Irasci pro suis non est pii animi, 5
sed infirmi. Illud pulchrum dignumque, pro parentibus,
liberis, amicis, civibus prodire defensorem ipso officio
ducente, volentem, iudicantem, providentem, non inpul-
sum et rabidum. nullus enim adfectus vindicandi cupidior
est quam ira et ob id ipsum ad vindicandum [*tam*] inha-
bilis, praerapidus et amens, ut omnis fere cupiditas ipsa
sibi in id in quod properat opponitur: itaque nec in pace
nec in bello umquam bono fuit. pacem enim similem belli
efficit, in armis vero obliviscitur Martem esse communem
venitque in alienam potestatem, dum in sua non est. De- 6
inde non ideo vitia in usum recipienda sunt, quia ali-
quando aliquid effecerunt. nam et febres quaedam genera
valitudinis levant, nec ideo non ex toto illis caruisse me-
lius est: abominandum remedii genus est sanitatem debere
morbo. Simili modo ira, etiam si aliquando ut venenum
et praecipitatio et naufragium ex inopinato profuit, non
ideo salutaris iudicanda est. saepe enim saluti fuere pe-
stifera.

XIII. Deinde quae habenda sunt [*in bonis*], quo maiora 1
eo meliora et optabiliora sunt. Si iustitia bonum est, ne-
mo dicet meliorem futuram, si quid detractum ex ea fue-
rit. si fortitudo bonum est, nemo illam desiderabit ex 2
aliqua parte deminui: ergo et ira quo maior hoc melior.
quis enim ullius boni accessionem recusaverit? atqui au-
geri illam inutile est: ergo et esse. Non est bonum quod
incremento malum fit. „Utilis, inquit, ira est, quia pugna- 3
ciores facit.“ Isto modo et ebrietas: facit enim protervos
et audaces multique meliores ad ferrum fuere male so-
brii. isto modo dic et phrenesin atque insaniam viribus

4 necessariam, quia saepe validiores furor reddit. Quid?
non aliquotiens metus ex contrario fecit audacem? et
mortis timor etiam inertissimos excitavit in proelium?
Sed ira, ebrietas, metus aliaque eiusmodi foeda et ca-
duca inritamenta sunt nec virtutem instruunt, quae nihil
vitiis eget, sed segnem alioqui animum et ignavum pau-
5 lum adlevant. Nemo irascendo fit fortior, nisi qui fortis
sine ira non fuisset. ita non in adiutorium virtutis venit,
sed in vicem. Quid quod, si bonum esset ira, perfectis-
simum quemque sequeretur? atqui iracundissimi infantes
senesque et aegri sunt. et invalidum omne natura que-
rulum est.

1 XIV. „Non potest inquit fieri Theophrastus, ut non
vir bonus irascatur malis.“ Isto modo quo melior quis-
que, hoc iracundior erit: vide ne contra placidior solu-
2 tusque adfectibus et cui nemo odio sit. Peccantis vero
quid habet cur oderit, cum error illos in eiusmodi delicta
conpellat? non est autem prudentis errantis odisse; alio-
quin ipse sibi odio erit. Cogitet quam multa contra bonum
morem faciat, quam multa ex his quae egit, veniam de-
siderent: iam irascetur etiam sibi. neque enim aequus
iudex aliam de sua, aliam de aliena causa sententiam
3 fert. Nemo, inquam, invenietur qui se possit absolvere.
et innocentem quisque se dicit respiciens testem, non
conscientiam. Quanto humanius mitem et patrium ani-
mum praestare peccantibus et illos non persequi, sed re-
vocare! Errantem per agros ignorantia viae melius est
ad rectum iter admovere quam expellere.

1 XV. Corrigendus est itaque, qui peccat, et admonitione
et vi, et molliter et aspere, meliorque tam sibi quam aliis
faciendus non sine castigatione, sed sine ira. quis enim
cui medetur irascitur? at corrigi nequeunt nihilque in illis
lene aut spei bonae capax est: tollantur e coetu morta-
lium facturi peiora quae contingunt et quo uno modo pos-
2 sunt, desinant mali esse, sed hoc sine odio. Quid enim
est, cur oderim eum, cui tum maxime prosum, cum il-
lum sibi eripio? Num quis membra sua tunc odit, cum
abscidit? non est illa ira, sed misera curatio. Rabidos ef-

fligimus canes et trucem atque inmansuetum bovem occidimus et morbidis pecoribus, ne gregem polluant, ferrum demittimus. portentosos fetus exstinguimus, liberos quoque, si debiles monstrosique editi sunt, mergimus. nec
ira, sed ratio est a sanis inutilia secernere. Nil minus 3
quam irasci punientem decet, cum eo magis ad emendationem poena proficiat, si iudicio lata est. Inde est, quod Socrates servo ait: *caederem te*, *nisi irascerer.* admonitionem servi in tempus sanius distulit, illo tempore se admonuit: cuius erit tam temperatus adfectus, cum Socrates non sit ausus se irae committere?

XVI. Ergo ad coercitionem errantium sceleratorum- 1
que irato castigatore non opus est. nam cum ira delictum animi sit, non oportet peccata corrigere peccantem. Quid ergo? non irascar latroni? Quid ergo? non irascar venefico? Non. neque enim mihi irascor, cum sanguinem mit-
to. omne poenae genus remedii loco admoveo. Tu adhuc 2
in prima parte versaris errorum nec graviter laberis, sed frequenter: obiurgatio te primum secreta, deinde publicata emendare temptabit. tu longius iam processisti, quam ut possis verbis sanari: ignominia contineberis. tibi fortius aliquid et quod sentias inurendum est: in exilium et loca ignota mitteris. in te duriora remedia iam solida nequitia desiderat: et vincula publica et carcer adhibetur.
tibi insanabilis animus et sceleribus scelera contexens, et 3
iam non causis, quae numquam malo defuturae sunt, inpelleris, sed satis tibi est magna ad peccandum causa peccare, perbibisti nequitiam et ita visceribus inmiscuisti, ut nisi cum ipsis exire non possit: olim miser mori quaeris, bene de te merebimur, auferemus tibi istam qua vexaris insaniam et per tua alienaque volutato supplicia id quod unum tibi bonum superest repraesentabimus, mortem. quare irascar cui cum maxime prosum? interim opti-
mum misericordiae genus est occidere. Si intrassem vali- 4
tudinarium exercitatus et sciens aut domus divites, non idem imperassem omnibus per diversa aegrotantibus. varia in tot animis vitia video et civitati curandae adhibitus sum: pro cuiusque morbo medicina quaeratur. hunc sa-

net verecundia, hunc peregrinatio, hunc dolor, hunc ege-
5 stas, hunc ferrum. Itaque, etsi perversa induenda magi-
stratui vestis et convocanda classico concio est, procedam
in tribunal non furens nec infestus, sed voltu legis et illa
sollemnia verba leni magis gravique quam rabida voce
concipiam et agi iubebo non iratus, sed severus. et cum
cervicem noxio imperabo praecidi et cum parricidas in-
suam culeo et cum mittam in supplicium militare et cum
Tarpeio proditorem hostemve publicum inponam, sine
ira eo voltu animoque ero, quo serpentes et animalia ve-
6 nenata percutio. „Iracundia opus est ad puniendum."
Quid? tibi lex videtur irasci iis, quos non novit, quos non
vidit, quos non futuros sperat? illius itaque sumendus est
animus, quae non irascitur, sed constituit. nam si bono
viro ob mala facinora irasci convenit, et ob secundas res
malorum hominum invidere conveniet. quid enim est in-
dignius quam florere quosdam et eos indulgentia fortunae
abuti, quibus nulla potest satis mala inveniri fortuna? Sed
tam commoda illorum sine invidia videbit quam scelera
7 sine ira. Bonus iudex damnat inprobanda, non odit. Quid
ergo? non, cum eiusmodi aliquid sapiens habebit in ma-
nibus, tangetur animus eius eritque solito commotior?
Fateor. sentiet levem quemdam tenuemque motum. nam,
ut dicit Zenon, *in sapientis quoque animo*, *etiam cum vol-
nus sanatum est*, *cicatrix manet.* Sentiet itaque suspicio-
nes quasdam et umbras adfectuum: ipsis quidem carebit.
1 XVII. Aristoteles ait *adfectus quosdam*, *si quis illis
bene utatur*, *pro armis esse.* quod verum foret, si velut
bellica instrumenta sumi deponique possent induentis ar-
bitrio. Haec arma quae Aristoteles virtuti dat, ipsa per
se pugnant, non exspectant manum, et habent, non haben-
2 tur. Nil aliis instrumentis opus est: satis nos instruxit ra-
tione natura. hoc dedit telum, firmum, perpetuum, obse-
quens, nec anceps nec quod in dominum remitti posset.
Non ad providendum tantum, sed ad res gerendas satis
est per se ipsa ratio. etenim quid est stultius quam hanc
ab iracundia petere praesidium, rem stabilem ab incerta,
3 fidelem ab infida, sanam ab aegra? Quid, quod ad actio-

nes quoque, in quibus solis opera iracundiae videtur ne-
cessaria, multo per se ratio fortior est? nam cum iudica-
vit aliquid faciendum, in eo perseverat. nihil enim melius
inventura est se ipsa, quo mutetur. ideo stat semel con-
stitutis: iram saepe misericordia retro egit. habet enim 4
non solidum robur, sed vanum tumorem violentisque
principiis utitur, non aliter quam qui a terra venti sur-
gunt et fluminibus paludibusque concepti sine pertinacia
vehementes sunt: incipit magno inpetu, deinde defecit 5
ante tempus fatigata, et, quae nihil aliud quam crudeli-
tatem ac nova genera poenarum versaverat, cum animad-
vertendum est, iam [ira] fracta lenisque est. Adfectus cito
cadit, aequalis est ratio. Ceterum etiam ubi perseveravit 6
ira, nonnumquam, si plures sunt qui perire meruerunt,
post duorum triumve sanguinem occidere desinit. primi
eius ictus acres sunt, sicut serpentium venena a cubili
erepentium nocent, innoxii dentes sunt, cum illos fre-
quens morsus exhausit: ergo non paria patiuntur qui pa- 7
ria commiserunt, et saepe qui minus commisit, plus pa-
titur, quia recentiori obiectus est: et in totum inaequalis
est: modo ultra quam oportet excurrit, modo citerius de-
bito resistit. sibi enim indulget et ex libidine iudicat et
audire non vult et patrocinio non relinquit locum et ea
tenet quae invasit et eripi sibi iudicium suum, etiam si
pravum est, non sinit.

XVIII. Ratio utrique parti tempus dat. deinde advo- 1
cationem et sibi petit, ut excutiendae veritati spatium
habeat: ira festinat. ratio id iudicare vult quod aequum
est: ira id aequum videri [non] vult quod iudicavit. Ratio 2
nil praeter ipsum de quo agitur spectat: ira vanis et ex-
tra causam obversantibus commovetur. voltus illam se-
curior, vox clarior, sermo liberior, cultus delicatior, ad-
vocatio ambitiosior, favor popularis exasperant. saepe
infesta patrono reum damnat, etiam si ingeritur oculis
veritas, amat et tuetur errorem. coargui non vult et in
male coeptis honestior illi pertinacia videtur quam poe-
nitentia. Cn. Piso fuit memoria nostra vir a multis vitiis 3
integer, sed pravus et cui placebat pro constantia rigor.

Is cum iratus duci iussisset eum, qui ex commeatu sine
commilitone redierat, quasi interfecisset quem non exhi-
bebat, roganti tempus aliquod ad conquirendum non de-
dit. damnatus extra vallum productus est et iam cervicem
porrigebat, cum subito adparuit ille commilito qui occisus
4 videbatur. Tunc centurio supplicio praepositus condere
gladium speculatorem iubet, damnatum ad Pisonem re-
ducit redditurus Pisoni innocentiam: nam militi fortuna
reddiderat. ingenti concursu deducuntur conplexi alter
alterum cum magno gaudio castrorum commilitones. con-
scendit tribunal furens Piso ac iubet duci utrumque, et eum
5 militem qui non occiderat et eum qui non perierat. Quid
hoc indignius? quia unus innocens adparuerat, duo per-
ibant. Piso adiecit et tertium. nam ipsum centurionem,
qui damnatum reduxerat, duci iussit. constituti sunt in
6 eodem illo loco perituri tres ob unius innocentiam. O quam
sollers est iracundia ad fingendas causas furoris! „Te, in-
quit, duci iubeo, quia damnatus es. te, quia causa damna-
tionis commilitoni fuisti. te, quia iussus occidere impera-
tori non paruisti.“ Excogitavit quemadmodum tria crimina
faceret, quia nullum invenerat.

1 XIX. Habet, inquam, iracundia hoc mali: non vult
regi. irascitur veritati ipsi, si contra voluptatem suam
adparuit. cum clamore et tumultu et totius corporis iacta-
tione quos destinavit, insequitur adiectis conviciis male-
2 dictisque. Hoc non facit ratio: sed si ita opus est, silens
quietaque totas domus funditus tollit et familias reipubli-
cae pestilentes cum coniugibus ac liberis perdit, tecta ipsa
diruit et solo exaequat et inimica libertati nomina exstir-
pat: hoc non frendens nec caput quassans nec quicquam
indecorum iudici faciens, cuius tum maxime placidus esse
3 debet et in statu voltus, cum magna pronuntiat. *Quid
opus est*, inquit Hieronymus, *cum velis caedere aliquem,
tua prius labra mordere?* Quid, si ille vidisset desilientem
de tribunali proconsulem et fasces lictori auferentem et
suamet vestimenta scindentem, quia tardius scindebantur
4 aliena? Quid opus est mensam evertere? quid pocula ad-
fligere? quid se in columnas inpingere? quid capillos

avellere? femur pectusque percutere? quantam iram pu-
tas, quae, quia in alium non tam cito quam vult erumpit,
in se revertitur? tenentur itaque a proximis et rogantur,
ut ipsi sibi placentur. quorum nil facit quisquis vacuus 5
ira meritam cuique poenam iniungit. Dimittit saepe eum,
cuius peccatum deprendit, si poenitentia facti spem bo-
nam pollicetur, si intellegit non ex alto venire nequitiam,
sed summo, quod aiunt, animo inhaerere. dabit inpuni-
tatem nec accipientibus nocituram nec dantibus. Nonnum- 6
quam magna scelera levius quam minora conpescet, si
illa lapsu, non crudelitate commissa sunt, his inest la-
tens et operta et inveterata calliditas. Idem delictum in
duobus non eodem malo adficiet, si alter per neglegen-
tiam admisit, alter curavit ut nocens esset. Hoc semper 7
in omni animadversione servabit, ut sciat alteram adhi-
beri, ut emendet malos, alteram, ut tollat. in utroque
non praeterita, sed futura intuebitur. nam, ut Plato ait,
*nemo prudens punit, quia peccatum est, sed ne peccetur.
revocari enim praeterita non possunt, futura prohibentur.*
et quos volet nequitiae male cedentis exempla fieri, pa-
lam occidet, non tantum ut pereant ipsi, sed ut alios per-
eundo deterreant. Haec cui expendenda aestimandaque 8
sunt, vides quam debeat omni perturbatione liber acce-
dere ad rem summa diligentia tractandam, potestatem
vitae necisque. Male irato ferrum committitur.

XX. Ne illud quidem iudicandum est, aliquid iram ad 1
magnitudinem animi conferre. non est enim illa magni-
tudo, tumor est. nec corporibus copia vitiosi humoris
intentis morbus incrementum est, sed pestilens abundan-
tia. Omnes quos vecors animus supra cogitationes extol- 2
lit humanas, altum quiddam et sublime spirare se cre-
dunt: ceterum nil solidi subest, sed in ruinam prona
sunt, quae sine fundamentis crevere. Non habet ira cui
insistat. non ex firmo mansuroque oritur, sed ventosa
et inanis est tantumque abest a magnitudine animi, quan-
tum a fortitudine audacia, a fiducia insolentia, ab au-
steritate tristitia, a severitate cudelitas. Multum, in- 3
quam, interest inter sublimem animum et superbum.

Iracundia nihil amplum decorumque molitur. contra mihi videtur veternosi et infelicis animi, imbecillitatis sibi conscia, saepe indolescere, ut exulcerata et aegra corpora, quae ad tactus levissimos gemunt. Ita ira muliebre maxime ac puerile vitium est. at incidit et in viros. nam viris quoque puerilia ac muliebria sunt inge-
4 nia. Quid ergo? non aliquae voces ab iratis emittuntur quae magno emissae videantur animo veram ignorantibus magnitudinem? qualis illa dira et abominanda: Oderint, dum metuant. Sullano scias seculo scriptam. Nescio utrum sibi peius optaverit, ut odio esset an ut timori. Oderint. Occurrit illi futurum, ut execrentur, insidientur, opprimant. Quid adiecit? Di illi male faciant, adeo reperit dignum odio remedium. Oderint: quid? dum pareant? non. dum probent? non. quid ergo? dum ti-
5 meant: sic nec amari quidem vellem. Magno hoc dictum spiritu putas? falleris. nec enim magnitudo ista est, sed inmanitas. Non est quod credas irascentium verbis, quorum strepitus magni, minaces sunt, intra mens pavidis-
6 sima. Nec est quod existimes verum esse, quod apud disertissimum virum Livium dicitur *vir ingenii magni magis quam boni*. Non potest illud separari: aut et bonum erit aut nec magnum, quia magnitudinem animi inconcussam intellego et introrsus solidam et ab imo parem firmamque,
7 qualis inesse malis ingeniis non potest. Terribilia enim esse et tumultuosa et exitiosa possunt: magnitudinem quidem, cuius firmamentum roburque bonitas est, non habebunt. ceterum sermone, conatu et omni extra paratu
8 facient magnitudinis fidem. eloquentur aliquid, quod tu magni putes, sicut C. Caesar, qui iratus coelo, quod obstreperetur pantomimis, quos imitabatur studiosius quam spectabat, quodque comessatio sua fulminibus terreretur prorsus parum certis, ad pugnam vocavit Iovem et quidem sine missione, Homericum illum exclamans versum,

Ἤ μ᾽ ἀνάειρ᾽ ἢ ἐγὼ σέ.

9 Quanta dementia fuit! putavit aut sibi noceri ne ab Iove quidem posse aut se nocere etiam Iovi posse. non puto parum momenti hanc eius vocem ad incitandas coniura-

torum mentes addidisse. ultimae enim patientiae visum est eum ferre, qui Iovem non ferret.

XXI. Nihil ergo in ira, ne cum videtur quidem vehe- 1
mens et deos hominesque despiciens, magnum, nihil nobile est. aut si videtur alicui magnum animum ira producere, videatur et luxuria: ebore sustineri vult, purpura vestiri, auro tegi, terras transferre, maria concludere,
flumina praecipitare, nemora suspendere. videatur et 2
avaritia magni animi: acervis auri argentique incubat et provinciarum nominibus agros colit et sub singulis villicis latiores habet fines quam quos consules sortiebantur.
videatur et libido magni animi: transnatat freta, puerorum 3
greges castrat, sub gladium mariti venit uxor morte contempta. videatur et ambitio magni animi: non est contenta honoribus annuis. si fieri potest, uno nomine occupare
fastus vult, per omnem orbem titulos disponere. Omnia 4
ista non refert in quantum procedant extendantque se. angusta sunt, misera, depressa: sola sublimis et excelsa virtus est, nec quicquam magnum est nisi quod simul placidum.

L. ANNAEI SENECAE
DIALOGORUM LIBER IV.

AD NOVATUM
D E I R A
LIBER II.

I. Primus liber, Novate, benigniorem habuit mate- 1
riam. facilis enim in proclivia vitiorum decursus est. nunc ad exiliora veniendum est. quaerimus enim ira utrum iudicio an inpetu incipiat, id est utrum sua sponte moveatur an quemadmodum pleraque, quae
intra nos insciis nobis oriuntur. Debet autem in haec se 2
demittere disputatio, ut ad illa quoque altiora possit ex-

surgere. nam et in corpore nostro ossa nervique et articuli, firmamenta totius et vitalia, minime speciosa visu, prius ordinantur. deinde haec, ex quibus omnis in faciem adspectumque decor est. post haec omnia qui maxime oculos rapit, color, ultimus perfecto iam corpore adfundi-
3 tur. Iram quin species oblata iniuriae moveat, non est dubium: sed utrum speciem ipsam statim sequatur et non accedente animo excurrat, an illo adsentiente mo-
4 veatur quaerimus. Nobis placet nihil illam per se audere, sed animo adprobante. nam speciem capere acceptae iniuriae et ultionem eius concupiscere et utrumque coniungere, nec laedi se debuisse et vindicari debere, non est
5 eius inpetus, qui sine voluntate nostra concitatur. Ille simplex est: hic conpositus et plura continens. Intellexit aliquid, indignatus est, damnavit, ulciscitur: haec non possunt fieri, nisi animus eis quibus tangebatur adsensus est.

1 II. „Quorsus, inquis, haec quaestio pertinet?“ Ut sciamus quid sit ira. nam si invitis nobis nascitur, numquam rationi succumbet. omnes enim motus qui non voluntate nostra fiunt, invicti et inevitabiles sunt, ut horror frigida adspersis, ad quosdam tactus aspernatio. ad peiores nuntios subriguntur pili et rubor ad inproba verba subfunditur sequiturque vertigo praerupta cernentis. quorum quia nihil in nostra potestate est, nulla quo minus
2 fiant ratio persuadet. Ira praeceptis fugatur. est enim voluntarium animi vitium, non ex his, quae condicione quadam humanae sortis eveniunt ideoque etiam sapientissimis accidunt. inter quae et primus ille ictus animi ponendus
3 est, qui nos post opinionem iniuriae movet. Hic subit etiam inter ludicra scenae spectacula et lectiones rerum vetustarum: saepe Clodio Ciceronem expellenti et Antonio occidenti videmur irasci. quis non contra Marii arma, contra Sullae proscriptionem concitatur? quis non Theodoto et Achillae et ipsi puero non puerile auso facinus
4 infestus est? Cantus nos nonnumquam et citata modulatio instigat Martiusque ille tubarum sonus movet mentes et atrox pictura et iustissimorum suppliciorum tristis adspe-

ctus. *Inde* est, quod adridemus ridentibus et contristat 5
nos turba moerentium et effervescimus ad aliena certa-
mina, quae non sunt irae, non magis quam tristitia est,
quae ad conspectum mimici naufragii contrahit frontem,
non magis quam timor, qui Hannibale post Cannas moe-
nia circumsidente lectoris percurrit animos. sed omnia
ista motus sunt animorum moveri volentium nec adfectus,
sed principia proludentia adfectibus. Sic enim militaris 6
viri in media pace iam togati aures tuba suscitat equos-
que castrenses erigit crepitus armorum. Alexandrum aiunt
Xenophanto canente manum ad arma misisse.

III. Nihil ex his, quae animum fortuito inpellunt, ad- 1
fectus vocari debet: ista, ut ita dicam, patitur magis ani-
mus quam facit. ergo adfectus est non ad oblatas rerum
species moveri, sed permittere se illis et hunc fortuitum
motum prosequi. Nam si quis pallorem et lacrimas pro- 2
cidentis et inritationem humoris obscoeni altumve suspi-
rium et oculos subito acriores aut quid his simile indicium
adfectus animique signum putat, fallitur nec intelligit cor-
poris hos esse pulsus. Itaque et fortissimus plerumque 3
vir dum armatur, expalluit et signo pugnae dato ferocis-
simo militi paulum genua tremuerunt et magno impera-
tori, antequam inter se acies arietarent, cor exsiluit et
oratori eloquentissimo, dum ad dicendum componitur,
summa riguerunt. Ira non moveri tantum debet, sed ex- 4
currere: est enim inpetus. numquam autem inpetus sine
adsensu mentis est. neque enim fieri potest, ut de ultione
et poena agatur animo nesciente: putavit se aliquis lae-
sum, voluit ulcisci, dissuadente aliqua causa statim rese-
dit: hanc iram non voco, [*voco*] motum animi rationi pa-
rentem. illa est ira, quae rationem transsilit, quae secum
rapit. ergo prima illa agitatio animi, quam species iniuriae 5
incussit, non magis ira est quam ipsa iniuriae species: ille
sequens inpetus, qui speciem iniuriae non tantum accepit,
sed adprobavit, ira est, concitatio animi ad ultionem vo-
luntate et iudicio pergentis. numquam dubium est quin
timor fugam habeat, ira inpetum. vide ergo an putes ali-
quid sine adsensu mentis aut peti posse aut caveri.

1 IV. Et ut scias quemadmodum incipiant adfectus aut crescant aut efferantur, est primus motus non voluntarius quasi praeparatio adfectus et quaedam comminatio. alter cum voluntate non contumaci, tamquam oporteat me vindicari, cum laesus sim, aut oporteat hunc poenas dare, cum scelus fecerit. tertius motus est iam inpotens, qui non si oportet, ulcisci vult, sed utique qui rationem evi-
2 cit. Primum illum animi ictum effugere ratione non possumus, sicut ne illa quidem quae diximus accidere corporibus, ne nos oscitatio aliena sollicitet, ne oculi ad intentationem subitam digitorum conprimantur. ista non potest ratio vincere, consuetudo fortasse et adsidua observatio extenuat. Alter ille motus qui iudicio nascitur, iudicio tollitur.

1 V. Illud etiamnunc quaerendum est, hi qui volgo saeviunt et sanguine humano gaudent, an irascantur, cum eos occidunt, a quibus nec acceperunt iniuriam nec accepisse ipsos existi-
2 mant: qualis fuit Apollodorus aut Phalaris. Haec non est ira, feritas est. non enim quia accepit iniuriam nocet, sed parata est, dum noceat, velle accipere. nec illi verbera lacerationesque in ultionem petuntur, sed in volu-
3 ptatem. Quid ergo? origo huius mali ab ira est, quae ubi frequenti exercitatione et satietate in oblivionem clementiae venit et omne foedus humanum eiecit animo, novissime in crudelitatem transit: rident itaque gaudentque et voluptate multa perfruuntur plurimumque ab iratorum
4 voltu absunt, per otium saevi. Hannibalem aiunt dixisse, cum fossam sanguine humano plenam vidisset: *o formosum spectaculum!* Quanto pulchrius illi visum esset, si flumen aliquod lacumque conplesset? Quid mirum, si hoc maxime spectaculo caperis innatus sanguini et ab infante caedibus admotus? sequetur te fortuna crudelitati tuae per viginti annos secunda dabitque oculis tuis gratum ubique spectaculum. videbis istud et circa Trasimenum et circa
5 Cannas et novissime circa Carthaginem tuam. Volesus nuper sub divo Augusto proconsul Asiae, cum trecentos uno die securi percussisset, incedens inter cadavera vol-

tu superbo, quasi magnificum quiddam conspiciendumque fecisset, graece proclamavit: *o rem regiam!* Quid hic rex fecisset? Non fuit haec ira, sed maius malum et insanabile.

VI. „Virtus, inquit, ut honestis rebus propitia est, 1
ita turpibus irata esse debet.“ Quid si dicatur virtutem et humilem et magnam esse debere? atqui hoc dicit, qui illam extolli vult et deprimi, quoniam laetitia ob recte factum clara magnificaque est, ira ob alienum peccatum sordida et angusti pectoris est. nec umquam committet 2
virtus, ut vitia, dum conpescit, imitetur: ipsam iram castigandam habet, quae nihilo melior est, saepe etiam peior his delictis, quibus irascitur. Gaudere laetarique proprium et naturale virtutis est: irasci non est ex dignitate eius, non magis quam moerere. atqui iracundiae tristitia comes est et in hanc omnis ira vel post poenitentiam vel post repulsam revolvitur. Et si sapientis est peccatis 3
irasci, magis irascetur maioribus et saepe irascetur: sequitur, ut non tantum iratus sit sapiens, sed iracundus. atqui si nec magnam iram nec frequentem in animo sapientis locum habere credimus, quid est, quare non ex toto illum hoc adfectu liberemus? modus [enim] esse non 4
potest, si pro facto cuiusque irascendum est. nam aut iniquus erit, si aequaliter irascetur delictis inaequalibus, aut iracundissimus, si totiens excanduerit quotiens iram scelera meruerint.

VII. Et quid indignius quam sapientis adfectum ex 1
aliena pendere nequitia? desinet ille [Socrates] posse eumdem voltum domum referre, quem domo extulerat. atqui si irasci sapiens turpiter factis debet et concitari contristarique ob scelera, nihil est aerumnosius sapiente: omnis illi per iracundiam moeroremque vita transibit. quod enim momentum erit, quo non inprobanda videat? 2
quotiens processerit domo, per sceleratos illi avarosque et prodigos et inpudentis et ob ista felices incedendum erit. nusquam oculi eius flectentur, ut non quod indignentur inveniant. deficiet, si totiens a se iram quotiens causa poscet, exegerit. Haec tot milia ad forum prima 3

luce properantia quam turpes lites, quanto turpiores advocatos habent? alius iudicia patris accusat, quae mereri satius fuit. alius cum matre consistit. alius delator venit eius criminis, cuius manifestior reus est. et iudex damnaturus quae fecit eligitur et corona pro mala causa bona patroni voce corrupta.

1 VIII. Quid singula persequor? cum videris forum multitudine refertum et septa concursu omnis frequentiae plena et illum circum, in quo maximam sui partem populus ostendit: hoc scito, istic tantumdem esse vitiorum
2 quantum hominum. Inter istos quos togatos vides, nulla pax est: alter in alterius exitium levi conpendio ducitur. nulli nisi ex alterius iniuria quaestus est. felicem oderunt, infelicem contemnunt. maiorem gravantur, minori graves sunt. diversis stimulantur cupiditatibus. omnia perdita ob levem voluptatem praedamque cupiunt. non alia quam in ludo gladiatorio vita est cum isdem viventium pugnan-
3 tiumque. Ferarum iste conventus est, nisi quod illae inter se placidae sunt morsuque similium abstinent, hi mutua laceratione satiantur. hoc autem uno ab animalibus mutis differunt, quod illa mansuescunt alentibus, horum rabies ipsos a quibus est nutrita, depascitur.

1 IX. Numquam irasci desinet sapiens, si semel coeperit: omnia sceleribus ac vitiis plena sunt. plus committitur quam quod possit coercitione sanari. Certatur ingenti quidem nequitiae certamine: maior cotidie peccandi cupiditas, minor verecundia est. Expulso melioris aequiorisque respectu, quocumque visum est libido se inpingit, nec furtiva iam scelera sunt: praeter oculos eunt, adeoque in publicum missa nequitia est et in omnium pectori-
2 bus evaluit, ut innocentia non rara, sed nulla sit. Numquid enim singuli aut pauci rupere legem? undique velut signo dato ad fas nefasque miscendum coorti sunt.

Non hospes ab hospite tutus,
non socer a genero. fratrum quoque gratia rara est.
inminet exitio vir coniugis, illa mariti.
lurida terribiles miscent aconita novercae.
filius ante diem patrios inquirit in annos.

Et quota ista pars scelerum est? non descripsit castra ex 3
una parte contraria et parentum liberorumque sacramenta diversa, subiectam patriae civis manu flammam et agmina infestorum equitum ad conquirendas proscriptorum latebras circumvolitantia et violatos fontes venenis et pestilentiam manu factam et praeductam obsessis parentibus fossam, plenos carceres et incendia totas urbes concremantia dominationesque funestas et regnorum publicorumque exitiorum clandestina consilia, et pro gloria habita, quae quamdiu opprimi possunt, scelera sunt: raptus ac stupra et ne os quidem libidini exceptum. Adde 4
nunc publica periuria gentium et rupta foedera et [in] praedam validioris quicquid non resistebat abductum, circumscriptiones, furta, fraudes, infitiationes, quibus trina non sufficiunt fora. Si tantum irasci vis sapientem, quantum scelerum indignitas exigit, non irascendum illi, sed insaniendum est.

X. Illud potius cogitabis, non esse irascendum erro- 1
ribus. quid enim, si quis irascatur in tenebris parum vestigia certa ponentibus? quid, si quis surdis imperia non exaudientibus? quid, si pueris, quod neglecto dispectu officiorum ad lusus et ineptos aequalium iocos spectent? quid, si illis irasci velis, quod aegrotant, senescunt, fatigantur? inter cetera mortalitatis incommoda et hoc est, caligo mentium nec tantum necessitas errandi, sed errorum amor. Ne singulis irascaris, universis ignoscendum 2
est, generi humano venia tribuenda est. si irasceris iuvenibus senibusque, quod peccant, irascere infantibus: peccaturi sunt. Num quis irascitur pueris, quorum aetas nondum novit rerum discrimina? maior est excusatio et iustior hominem esse quam puerum. Hac condicione nati 3
sumus, animalia obnoxia non paucioribus animi quam corporis morbis, non quidem obtusa nec tarda, sed acumine nostro male utentia, altera alteris vitiorum exempla. quisquis sequitur priores male iter ingressos, quidni habeat excusationem, cum publica via erraverit? In singu- 4
los severitas imperatoris distringitur: at necessaria venia est, ubi totus deseruit exercitus. Quid tollit iram sapien-

tis? turba peccantium. intellegit quam et iniquum sit et
5 periculosum irasci publico vitio. Heraclitus quotiens pro-
dierat et tantum circa se male viventium, immo male per-
euntium viderat, flebat, miserebatur omnium qui sibi
laeti felicesque occurrebant, miti animo, sed nimis inbe-
cillo: et ipse inter deplorandos erat. Democritum contra
aiunt numquam sine risu in publico fuisse: adeo nihil illi
videbatur serium eorum, quae serio gerebantur. Ubi istic
6 irae locus est? aut ridenda omnia aut flenda sunt. Non
irascetur sapiens peccantibus. quare? quia scit nemi-
nem nasci sapientem, sed fieri. scit paucissimos omni
aevo sapientis evadere, quia condicionem humanae vitae
perspectam habet: nemo autem naturae sanus irascitur.
quid enim, si mirari velit non in silvestribus dumis poma
pendere? quid, si miretur spineta sentesque non utili
aliqua fruge conpleri? nemo irascitur, ubi vitium natura
7 defendit. Placidus itaque sapiens et aequus erroribus,
non hostis, sed corrector peccantium, hoc cotidie proce-
dit animo: „multi mihi occurrent vino dediti, multi libidi-
nosi, multi ingrati, multi avari, multi furiis ambitionis agi-
tati.“ omnia ista tam propitius adspiciet quam aegros
8 suos medicus. Numquid ille, cuius navigium multam un-
dique laxatis conpagibus aquam trahit, nautis ipsique na-
vigio irascitur? occurrit potius et aliam excludit undam,
aliam egerit, manifesta foramina praecludit, latentibus et
ex occulto sentinam ducentibus labore continuo resistit.
nec ideo intermittit, quia quantum exhaustum est subna-
scitur. Lento adiutorio opus est contra mala continua et
fecunda, non ut desinant, sed ne vincant.

1 XI. „Utilis est, inquit, ira, quia contemptum effugit,
quia malos terret.“ Primum ira, si quantum minatur va-
let, ob hoc ipsum quod terribilis est, et invisa est. peri-
culosius est autem timeri quam despici. si vero sine vi-
ribus est, magis exposita contemptui est et derisum non
effugit. quid enim est iracundia in supervacuum tumul-
2 tuante frigidius? Deinde non ideo quaedam, quia sunt
terribiliora, potiora sunt. ne hoc sapienti adici velim,
quod ferae saevientis quoque telum est, timeri. *ec*quid

non timetur febris, podagra, ulcus malum? numquid ideo
quicquam in istis boni est? at contra omnia despecta
foedaque et turpia ipso quo timentur: sic ira per se de-
formis est et minime metuenda, at timetur a pluribus si-
cut deformis persona ab infantibus. Quid, quod semper 3
in auctores redundat timor nec quisquam metuitur ipse
securus? occurrat hoc loco tibi Laberianus ille versus,
qui medio civili bello in theatro dictus totum in se popu-
lum non aliter convertit, quam si missa esset vox publici
adfectus:

Necesse est multos timeat quem multi timent.

Ita natura constituit, ut quicquid alieno metu magnum est, 4
a suo non vacet. Leonum quam pavida sunt ad levissi-
mos sonos pectora? acerrimas feras umbra et vox et
odor insolitus exagitat. quicquid [de] terret et trepidat.
non est ergo quare concupiscat quisquam sapiens timeri,
nec ideo iram magnum quiddam putet, quia formidini est,
quoniam quidem etiam contemptissima timentur ut venena
et ossa pestifera et morsus. Nec mirum est, cum maxi- 5
mos ferarum greges linea pinnis distincta contineat et in
insidias agat, ab ipso adfectu dicta formido: vanis enim
vana terrori sunt. curriculi motus rotarumque versata
facies leones redegit in caveam. elephantos porcina vox
terret. Sic itaque ira metuitur, quomodo umbra ab infan- 6
tibus, a feris rubens pinna. non ipsa in se quicquam ha-
bet firmum aut forte, sed leves animos movet.

XII. „Nequitia, inquit, de rerum natura tollenda est, 1
si velis iram tollere: neutrum autem potest fieri.“ Pri-
mum potest aliquis non algere, quamvis ex rerum natura
hiems sit, et non aestuare, quamvis menses aestivi sint.
aut loci beneficio adversus intemperiem anni tutus est
aut patientia corporis sensum utriusque pervicit. Deinde 2
verte istud: necesse est prius virtutem ex animo tollas
quam iracundiam recipias, quoniam cum virtutibus vitia
non coeunt. nec magis quisquam eodem tempore et ira-
tus potest esse et vir bonus quam aeger et sanus. „Non 3
potest, inquit, omnis ex animo ira tolli: nec hoc hominis
natura patitur.“ Atqui nihil est tam difficile et arduum

quod non humana mens vincat et in familiaritatem per-
ducat adsidua meditatio, nullique sunt tam feri et sui iu-
4 ris adfectus, ut non disciplina perdomentur. Quodcumque
sibi imperavit animus obtinuit: quidam ne umquam ride-
rent consecuti sunt. vino quidam, alii Venere, quidam
omni humore interdixere corporibus. alius contentus
brevi somno vigiliam indefatigabilem extendit. didice-
runt tenuissimis et adversis funibus currere et ingentia
vixque humanis toleranda viribus onera portare et in in-
mensam altitudinem mergi ac sine ulla respirandi vice
5 perpeti maria: mille sunt alia, in quibus pertinacia inpedi-
mentum omne transscendit ostenditque nihil esse difficile
cuius sibi ipsa mens patientiam indiceret. Istis quos
paulo ante retuli, aut nulla tam pertinacis studii aut non
digna merces fuit. quid enim magnificum consequitur
ille qui meditatus est per intentos funes ire? qui sarcinae
ingenti cervices supponere? qui somno non submittere
oculos? qui penetrare in imum mare? et tamen ad finem
6 operis non magno auctoramento labor pervenit. Nos non
advocabimus patientiam, quos tantum praemium exspe-
ctat, felicis animi inmota tranquillitas? Quantum est ef-
fugere maximum malum iram et cum illa rabiem, saevi-
tiam, crudelitatem, furorem, alios comites eius?

1 XIII. Adfectus eius non est quod patrocinium nobis
quaeramus et excusatam licentiam, dicentes aut utile id
esse aut inevitabile: cui enim tandem vitio advocatus de-
fuit? non est quod dicas excidi non posse: sanabilibus
aegrotamus malis ipsaque nos in rectum genitos natura,
si emendari velimus, iuvat. nec, ut quibusdam visum est,
arduum in virtutes et asperum iter est: plano adeuntur.
2 Non vanae vobis auctor rei venio. facilis est ad beatam
vitam via: inite modo bonis auspiciis ipsisque dis bene
iuvantibus. multo difficilius est facere ista quae facitis.
Quid est animi quiete otiosius, quid ira laboriosius? quid
clementia remissius, quid crudelitate negotiosius? vacat
pudicitia, libido occupatissima est. omnium denique vir-
3 tutum tutela facilis est, vitia magno coluntur. Debet ira
removeri. hoc ex parte fatentur etiam qui dicunt esse

minuendam: tota dimittatur, nihil profutura est. sine illa facilius rectiusque scelera tollentur, mali punientur et transducentur in melius. Omnia quae debet sapiens sine ullius malae rei ministerio efficiet nihilque admiscebit, cuius modum sollicitius observet.

XIV. Numquam itaque iracundia admittenda est, ali 1
quando simulanda, si segnes audientium animi concitandi sunt, sicut tarde consurgentes ad cursum equos stimulis facibusque subditis excitamus. aliquando incutiendus est iis metus apud quos ratio non proficit: irasci quidem non magis utile est quam moerere, quam metuere. Quid ergo? 2
non incidunt causae quae iram lacessant? sed tunc maxime illi opponendae manus sunt. nec est difficile vincere animum, cum athletae quoque in vilissima sui parte occupati tamen ictus doloresque patiantur, ut vires caedentis exhauriant, nec cum ira suadet, feriunt, sed cum occasio. Pyrrhum maximum praeceptorem certaminis 3
gymnici solitum aiunt iis quos exercebat, praecipere, ne irascerentur. ira enim perturbat artem et qua noceat tantum adspicit. saepe itaque ratio patientiam suadet, ira vindictam, et qui primis defungi malis potuimus, in maiora devolvimur. Quosdam unius verbi contumelia non 4
aequo animo lata in exilium proiecit. et qui levem iniuriam silentio ferre noluerant, gravissimis malis obruti sunt, indignatique aliquid ex plenissima libertate deminui, servile in sese adtraxerunt iugum.

XV. „Ut scias, inquit, iram habere in se generosi ali- 1
quid, liberas videbis gentes, quae iracundissimae sunt, ut Germanos et Scythas.“ quod evenit, quia fortia solidaque natura ingenia, antequam disciplina molliantur, prona in iram sunt. quaedam enim non nisi melioribus innascuntur ingeniis, sicut valida arbusta et laeta quamvis neglecta tellus creat, et alia fecundi soli silva est: itaque 2
et ingenia natura fortia iracundiam ferunt nihilque tenue et exile capiunt ignea et fervida, sed inperfectus illis vigor est, ut omnibus, quae sine arte ipsius tantum naturae bono exsurgunt. sed nisi cito domita sunt, quae fortitudini apta erant, audaciae temeritatique consuescunt. quid? 3

non mitioribus animis vitia leniora coniuncta sunt, ut misericordia et amor et verecundia? Itaque saepe tibi bonam indolem malis quoque suis ostendam. sed non ideo
4 vitia non sunt, si naturae melioris indicia sunt. Deinde omnes istae feritate liberae gentes leonum luporumque ritu ut servire non possunt, ita nec imperare. non enim humani vim ingenii, sed feri et intractabilis habent. nemo
5 autem regere potest nisi qui et regi. Fere itaque imperia penes eos fuere populos, qui mitiore coelo utuntur. in frigora septemtrionemque vergentibus inmansueta ingenia sunt, ut ait poeta,

suoque simillima coelo.

1 XVI. „Animalia, inquit, generosissima habentur, quibus multum inest irae.“ Errat qui ea in exemplum hominis abducit, quibus pro ratione est inpetus: homini pro inpetu ratio est. Sed ne illis quidem omnibus idem prodest: iracundia leones adiuvat, pavor cervos, accipitrem
2 inpetus, columbam fuga. Quid, quod ne illud quidem verum est, optima animalia esse iracundissima? feras putem, quibus ex raptu alimenta sunt, meliores quo iratiores. patientiam laudaverim boum et equorum frenos sequentium. Quid est autem cur hominem ad tam infelicia exempla revoces, cum habeas mundum deumque, quem ex omnibus animalibus ut solus imitetur, solus intelle-
3 git? „Simplicissimi, inquit, omnium habentur iracundi.“ Fraudulentis enim et versutis conparantur et simplices videntur, quia expositi sunt. quos quidem non simplices dixerim, sed incautos. stultis, luxuriosis nepotibusque hoc nomen inponimus et omnibus vitiis parum callidis.

1 XVII. „Orator, inquit, iratus aliquando melior est.“ Immo imitatus iratum. nam et histriones in pronuntiando non irati populum movent, sed iratum bene agentes: et apud iudices itaque et in concione et ubicumque alieni animi ad nostrum arbitrium agendi sunt, modo iram, modo metum, modo misericordiam ut aliis incutiamus, ipsi simulabimus, et saepe id quod veri adfectus non ef-
2 fecissent, effecit imitatio adfectuum. „Languidus, inquit,

animus est, qui ira caret." Verum est, si nihil habet ira
valentius. Nec latronem oportet esse nec praedam, nec
misericordem nec crudelem. illius nimis mollis animus,
huius nimis durus est: temperatus sit sapiens et ad res
fortius agendas non iram, sed vim adhibeat.

XVIII. *Quoniam quae de ira quaeruntur tra-* 1
*ctavimus, accedamus ad remedia eius. Duo
autem, ut opinor, sunt: ne incidamus in iram
et ne in ira peccemus.* Ut in corporum cura alia de
tuenda valitudine, alia de restituenda praecepta sunt, ita
aliter iram debemus repellere, aliter conpescere. [ut vi-
temus.] *Quaedam ad universam vitam pertinen-
tia praecipientur. ea in educationem et in se-
quentia tempora dividentur.*

Educatio maximam diligentiam plurimumque profutu- 2
ram desiderat. facile est enim teneros adhuc animos
conponere, difficulter reciduntur vitia, quae nobiscum
creverunt.

XIX. Opportunissima ad iracundiam fervidi animi na- 1
tura est. nam cum elementa sint quatuor, ignis, aquae,
aëris, terrae, potestates pares his sunt, fervida, frigida,
arida atque humida. et locorum itaque et animalium et
corporum et morum varietates mixtura elementorum facit
et proinde in aliquos magis incumbunt ingenia, prout ali-
cuius elementi maior vis abundavit. inde quasdam humi-
das vocamus aridasque regiones et calidas et frigidas.
Eadem animalium hominumque discrimina sunt: refert 2
quantum quisque humidi in se calidique contineat. cuius
in illo elementi portio praevalebit, inde mores erunt. ira-
cundos fervida animi natura faciet: est enim actuosus et
pertinax ignis. frigidi mixtura timidos facit: pigrum est
enim contractumque frigus. Volunt itaque quidam ex no- 3
stris iram in pectore moveri effervescente circa cor san-
guine. causa cur hic potissimum adsignetur irae locus,
non alia est, quam quod in toto corpore calidissimum pe-
ctus est. Quibus humidi plus inest, eorum paulatim cre- 4
scit ira, quia non est paratus illis calor, sed motu adqui-
ritur. itaque puerorum feminarumque irae acres magis

quam graves sunt levioresque dum incipiunt. siccis aeta-
tibus vehemens robustaque ira est, sed sine incremento,
non multum sibi adiciens, quia inclinatum calorem frigus
insequitur. senes difficiles et queruli sunt, ut aegri et
convalescentes et quorum aut lassitudine aut detractione
5 sanguinis exhaustus est calor. In eadem causa sunt siti
fameque rabidi et quibus exsangue corpus est maligne-
que alitur et deficit. vinum incendit iras, quia calorem
auget pro cuiusque natura. quidam ebrii effervescunt,
quidam saucii. neque ulla alia causa est, cur iracundis-
simi sint flavi rubentesque, quibus talis natura color est,
qualis fieri ceteris inter iram solet. mobilis enim illis agi-
tatusque sanguis est.

1 XX. Sed quemadmodum natura quosdam proclives
in iram facit, ita multae incidunt causae, quae idem pos-
sint quod natura: alios morbus aut iniuria corporum in
hoc perduxit, alios labor aut continua pervigilia noctes-
que sollicitae et desideria amoresque. quicquid aliud aut
corpori nocuit aut animo, aegram mentem in querelas pa-
2 rat. Sed omnia ista initia causaeque sunt: plurimum pot-
est consuetudo, quae si gravis est, alit vitium. Naturam
quidem mutare difficile est, nec licet semel mixta nascen-
tium elementa convertere. sed in hoc nosse profuit, ut
calentibus ingeniis subtrahas vinum, quod pueris negan-
dum Plato putat et ignem vetat igne incitari. ne cibis qui-
dem inplendi sint. distendentur enim corpora et animi
3 cum corpore tumescent: labor illos citra lassitudinem
exerceat, ut minuatur, non ut consumatur calor, nimius-
que ille fervor despumet. lusus quoque proderunt. mo-
4 dica enim voluptas laxat animos et temperat. Humidio-
ribus siccioribusque et frigidis non est ab ira periculum,
sed maiora vitia metuenda sunt, pavor et difficultas et de-
speratio et suspiciones. mollienda itaque fovendaque ta-
lia ingenia et in laetitiam evocanda sunt. et quia aliis
contra iram, aliis contra tristitiam remediis utendum est
nec dissimillimis tantum ista, sed contrariis curanda sunt,
semper ei occurremus quod increverit.

1 XXI. Plurimum, inquam, proderit pueros statim sa-

lubriter institui, difficile autem regimen est, quia dare de-
bemus operam, ne aut iram in illis nutriamus aut indolem
retundamus. Diligenti observatione res indiget. utrum- 2
que enim et quod extollendum et quod deprimendum est,
similibus alitur. facile autem etiam adtendentem similia
decipiunt. Crescit licentia spiritus, servitute comminui- 3
tur. adsurgit, si laudatur, et in spem sui bonam adduci-
tur, sed eadem ista insolentiam et iracundiam generant:
sic itaque inter utrumque regendus est, ut modo frenis
utamur, modo stimulis. Nihil humile, nihil servile patia- 4
tur. numquam illi necesse sit rogare suppliciter nec pro-
sit rogasse, potius causae suae et prioribus factis et bonis
in futurum promissis donetur. In certaminibus aequa- 5
lium nec vinci illum patiamur nec irasci. demus operam,
ut familiaris sit iis, cum quibus contendere solet, ut in
certamine adsuescat non nocere velle, sed vincere. quo-
tiens superaverit et dignum aliquid laude fecerit, adtolli,
non gestire patiamur. gaudium enim exsultatio, exsulta-
tionem tumor et nimia aestimatio sui sequitur. Dabimus 6
aliquod laxamentum, in desidiam vero otiumque non re-
solvemus et procul a contactu deliciarum retinebimus.
nihil enim magis facit iracundos quam educatio mollis et
blanda: ideo unicis quo plus indulgetur, pupillisque quo
plus licet, corruptior animus est. Non resistet offensis
cui nihil umquam negatum est, cuius lacrimas sollicita
semper mater abstersit, cui de paedagogo satisfactum est.
Non vides, ut maiorem quamque fortunam maior ira co- 7
mitetur? in divitibus et nobilibus et magistratibus prae-
cipue adparet, cum quicquid leve et inane in animo erat,
secunda se aura sustulit. Felicitas iracundiam nutrit, ubi
aures superbas adsentatorum turba circumst*repit:* „Tibi
enim ille respondeat? non pro fastigio te tuo metiris:
ipse te proicis.“ et alia quibus vix sanae et ab initio
bene fundatae mentes restiterunt. Longe itaque ab ad- 8
sentatione pueritia removenda est. audiat verum et ti-
meat interim, vereatur semper. maioribus adsurgat. ni-
hil per iracundiam exoret. quod flenti negatum fuerit
quieto offeratur. et divitias parentum in conspectu ha-

9 beat, non in usu. exprobrentur illi perperam facta. Per-
tinebit ad rem praeceptores paedagogosque pueris pla-
cidos dari. Proximis adplicatur omne quod tenerum est
et in eorum similitudinem crescit. nutricum et paedago-
10 gorum retulere mox in adulescentiam mores. Apud Pla-
tonem educatus puer cum ad parentes relatus vociferan-
tem videret patrem: „numquam, inquit, hoc apud Platonem
vidi.“ non dubito quin citius patrem imitatus sit quam
11 Platonem. Tenuis ante omnia victus [*sit*] et non pretiosa
vestis et similis cultus cum aequalibus: non irascetur ali-
quem sibi conparari quem ab initio multis parem feceris.

1 XXII. *Sed haec ad liberos nostros pertinent:
in nobis quidem sors nascendi et educatio nec
vitii locum nec iam praecepti habet. sequen-
2 tia ordinanda sunt.* Contra primas itaque causas pu-
gnare debemus: causa autem iracundiae opinio iniuriae
est, cui non facile credendum est. ne apertis quidem ma-
nifestisque statim accedendum. quaedam enim falsa veri
3 speciem ferunt. Dandum semper est tempus: veritatem
dies aperit. Ne sint aures criminantibus faciles: hoc hu-
manae naturae vitium suspectum notumque nobis sit,
quod quae inviti audimus, libenter credimus et antequam
4 iudicemus, irascimur. Quid, quod non criminationibus
tantum, sed suspicionibus inpellimur et ex voltu risuque
alieno peiora interpretati innocentibus irascimur? Itaque
agenda est contra se causa absentis et in suspenso ira
retinenda. potest enim poena dilata exigi, non potest ex-
acta revocari.

1 XXIII. Notus est ille tyrannicida qui inperfecto opere
conprehensus et ab Hippia tortus, ut conscios indicaret,
circumstantis amicos tyranni nominavit quibusque ma-
xime caram salutem eius sciebat. et cum ille singulos,
ut nominati erant, occidi iussisset, interrogavit, ecquis su-
peresset? „Tu, inquit, solus: neminem enim alium cui
carus esses reliqui.“ Effecit ira, ut tyrannus tyrannicidae
manus adcommodaret et praesidia sua gladio suo caede-
2 ret. Quanto animosius Alexander? qui cum legisset epi-
stulam matris, qua admonebatur, ut a veneno Philippi

medici caveret, acceptam potionem non deterritus bibit. Plus sibi de amico suo credidit. dignus fuit qui innocen- 3 tem haberet, dignus qui faceret. Hoc eo magis in Alexandro laudo, quia nemo tam obnoxius irae fuit. quo maior autem moderatio in regibus, hoc laudanda magis est. Fecit hoc et I. Caesar ille qui victoria civili clemen- 4 tissime usus est. cum scrinia deprehendisset epistularum ad Cn. Pompeium missarum ab iis qui videbantur aut in diversis aut in neutris fuisse partibus, conbussit. Quamvis moderate soleret irasci, maluit tamen non posse. gratissimum putavit genus veniae nescire, quid quisque peccasset.

XXIV. Plurimum mali credulitas facit. saepe ne au- 1 diendum quidem est, quoniam in quibusdam rebus satius est decipi quam diffidere. tollenda ex animo suspicio et coniectura, fallacissima inritamenta: „ille me parum humane salutavit. ille osculo meo non adhaesit. ille inchoatum sermonem cito abrupit. ille ad coenam non vocavit. illius voltus aversior visus est.“ Non deerit suspicioni ar- 2 gumentatio: simplicitate opus est et benigna rerum aestimatione. nihil nisi quod in oculos incurret manifestumque erit credamus et quotiens suspicio nostra vana adparuerit, obiurgemus credulitatem. haec enim castigatio consuetudinem efficiet non facile credendi.

XXV. Inde et illud sequitur, ut minimis sordidissi- 1 misque rebus non exacerbemur. Parum agilis est puer aut tepidior aqua poturo aut turbatus torus aut mensa neglegentius posita: ad ista concitari insania est. aeger et infelicis valitudinis est quem levis aura contraxit, adfecti oculi quos candida vestis obturbat, dissolutus deliciis cuius latus alieno labore condoluit. Mindyridem aiunt fuisse 2 ex Sybaritarum civitate. qui cum vidisset fodientem et altius rastrum adlevantem, lassum se fieri questus vetuit illum opus in conspectu suo facere. bilem habere saepius questus est, quod foliis rosae duplicatis incubuisset. Ubi animum simul et corpus voluptates corrupere, nihil 3 tolerabile videtur, non quia dura, sed quia mollis patitur. quid est enim, cur tussis alicuius aut sternutamentum aut

musca parum curiose fugata in rabiem agat aut obversatus canis aut clavis neglegentis servi manibus elapsa?
4 Feret iste aequo animo civile convicium et ingesta in concione curiave maledicta, cuius aures tracti subsellii stridor offendit? perpetietur hic famem et aestivae expeditionis sitim, qui puero male diluenti nivem irascitur? Nulla itaque res magis iracundiam alit quam luxuria intemperans et inpatiens: dure tractandus animus est, ut ictum non sentiat nisi gravem.

1 XXVI. Irascimur aut iis, a quibus nec accipere iniuriam potuimus, aut iis, a quibus ac-
2 cipere iniuriam potuimus. Ex prioribus quaedam sine sensu sunt, ut liber, quem minutioribus literis scriptum saepe proiecimus et mendosum laceravimus, ut vestimenta, quae, quia displicebant, scidimus. his irasci quam stultum est, quae iram nostram nec meruerunt nec
3 sentiunt? „Sed offendunt nos videlicet qui illa fecerunt." Primum saepe antequam hoc apud nos distinguamus irascimur. deinde fortasse ipsi quoque artifices excusationes iustas adferent: alius non potuit melius facere quam fecit, nec ad tuam contumeliam parum didicit. alius non in hoc ut te offenderet fecit. ad ultimum quid est dementius quam bilem in homines collectam in res effundere?
4 Atqui ut his irasci dementis est, quae anima carent, sic mutis animalibus, quae nullam iniuriam nobis faciunt, quia velle non possunt: non est enim iniuria nisi a consilio profecta. nocere itaque nobis possunt ut ferrum aut
5 lapis, iniuriam quidem facere non possunt. Atqui contemni se quidam putant, ubi iidem equi obsequentes alteri equiti, alteri contumaces sunt, tamquam iudicio, non consuetudine et arte tractandi quaedam quibusdam sub-
6 iectiora sint. Atqui ut his irasci stultum est, ita pueris et non multum a puerorum prudentia distantibus. omnia enim ista peccata apud aequum iudicem pro innocentia habent inprudentiam.

1 XXVII. Quaedam sunt quae nocere non possunt nullamque vim nisi beneficam et salutarem habent, ut di inmortales, qui nec volunt obesse nec possunt. natura enim

illis mitis et placida est, tam longe remota ab aliena iniuria quam a sua. Dementes itaque et ignari verita- 2
tis illis inputant saevitiam maris, inmodicos imbres, pertinaciam hiemis, cum interim nihil horum quae nobis nocent prosuntque, ad nos proprie dirigatur. non enim nos causa mundo sumus hiemem aestatemque referendi: suas ista leges habent quibus divina exercentur. nimis nos suspicimus, si digni nobis videmur propter quos tanta moveantur. nihil ergo horum in nostram iniuriam fit, immo contra nihil non ad salutem. Quaedam esse 3
diximus quae nocere non possint, quaedam quae nolint. In iis erunt boni magistratus parentesque et praeceptores et iudices, quorum castigatio sic accipienda est quomodo scalpellum et abstinentia et alia quae profutura torquent. Adfecti sumus poena: succurrat non tan- 4
tum quid patiamur, sed quid fecerimus, in consilium de vita nostra mittamur: si modo verum ipsi nobis dicere voluerimus, pluris litem nostram aestimabimus.

XXVIII. Si volumus aequi rerum omnium iudices 1
esse, hoc primum nobis persuadeamus, neminem nostrum esse sine culpa. hinc enim maxima indignatio oritur. „Nihil peccavi" et „nihil feci." Immo nihil fateris. Indignamur aliqua admonitione aut coercitione nos castigatos, cum illo ipso tempore peccemus, quod adicimus malefactis adrogantiam et contumaciam. Quis est 2
iste qui se profitetur omnibus legibus innocentem? ut hoc ita sit, quam angusta innocentia est ad legem bonum esse? quanto latius officiorum patet quam iuris regula? quam multa pietas, humanitas, liberalitas, iustitia, fides exigunt, quae omnia extra publicas tabulas sunt? Sed ne ad illam quidem artissimam innocentiae 3
formulam praestare nos possumus: alia fecimus, alia cogitavimus, alia optavimus, aliis favimus, in quibusdam innocentes sumus, quia non successit. Hoc cogi- 4
tantes aequiores simus delinquentibus, credamus obiurgantibus: utique nobis ne irascamur, (cui enim non, si nobis quoque?) minime dis. non enim illorum, sed lege mortalitatis patimur quicquid incommodi accidit. At morbi

doloresque incurrunt: utique aliqua fugiendum est domi-
cilium putre sortitis. Dicetur aliquis male de te locutus:
cogita an prior feceris, cogita de quam multis loquaris.
5 Cogitemus, inquam, alios non facere iniuriam, sed re-
ponere. alios pro nobis facere, alios coactos facere, alios
ignorantis, etiam eos qui volentes scientesque faciunt,
ex iniuria nostra non ipsam iniuriam petere: aut dulcedine
urbanitatis prolapsus est aut fecit aliquid, non ut nobis
obesset, sed quia consequi ipse non poterat, nisi nos re-
6 pulisset. saepe adulatio, dum blanditur, offendit. Quis-
quis ad se retulerit, quotiens ipse in suspicionem falsam
inciderit, quam multis officiis suis fortuna speciem iniu-
riae induerit, quam multos post odium amare coeperit,
poterit non statim irasci, utique si sibi tacitus ad singula
7 quibus offenditur dixerit: haec et ipse commisi. Sed ubi
tam aequum iudicem invenies? Is qui nullius non uxorem
concupiscit et satis iustas causas putat amandi, quod
aliena est, idem uxorem suam adspici non vult. et fidei
acerrimus exactor est perfidus. et mendacia persequitur
ipse periurus. et litem sibi inferri aegerrime calumniator
patitur. pudicitiam servulorum suorum adtentari non vult
8 qui non pepercit suae. Aliena vitia in oculis habemus, a
tergo nostra sunt: inde est, quod tempestiva filii convi-
via pater deterior filio castigat et nihil alienae luxuriae
ignoscit qui nihil suae negavit. et homicidae tyrannus
irascitur et punit furta sacrilegus. Magna pars hominum
est quae non peccatis irascitur, sed peccantibus. Faciet
nos moderatiores respectus nostri, si consuluerimus nos:
numquid et ipsi aliquid tale commisimus? numquid sic
erravimus? expeditne nobis ista damnare?

XXIX. Maximum remedium irae mora est. Hoc ab illa
pete initio, non ut ignoscat, sed ut iudicet: desinet, si
exspectat. nec universam illam temptaveris tollere. gra-
ves habet inpetus primos: tota vincetur, dum partibus
2 carpitur. Ex his quae nos offendunt, alia renuntiantur
nobis, alia ipsi audimus aut videmus. De iis quae narrata
sunt, non debemus cito credere: multi mentiuntur ut de-
cipiant, multi, quia decepti sunt. alius criminatione gra-

tiam captat et fingit iniuriam, ut videatur doluisse factam. est aliquis malignus et qui amicitias cohaerentis diducere velit. est [suspicax] et qui spectare ludos cupiat et ex longinquo tutoque speculetur quos collisit. De parvula 3
summa iudicaturo tibi res sine teste non probaretur. testis sine iureiurando non valeret. utrique parti dares actionem, dares tempus, non semel audires. magis enim veritas elucet quo saepius ad manum venit: amicum condemnas de praesentibus? antequam audias, antequam interroges, antequam illi aut accusatorem suum nosse liceat aut crimen, irasceris? iam enim, iam utrimque quid diceretur audisti? Hic ipse qui ad te detulit, desinet dicere, si 4
probare debuerit. „non est, inquit, quod me protrahas, ego productus negabo. alioquin nihil umquam tibi dicam.“ eodem tempore et instigat et ipse se certamini pugnaeque subtrahit. qui dicere tibi nisi clam non vult, paene non dicit. quid est iniquius quam secreto credere, palam irasci?

XXX. Quorundam ipsi testes sumus. in his naturam 1
excutiemus voluntatemque facientium. Puer est: aetati donetur. nescit an peccet. pater est: aut tantum profuit, ut illi etiam iniuriae ius sit, aut fortasse ipsum hoc meritum eius est quo offendimur. mulier est: errat. iussus est: necessitati quis nisi iniquus succenset? laesus est: non est iniuria pati quod prior feceris. iudex est: plus credas illius sententiae quam tuae. rex est: si nocentem punit, cede iustitiae, si innocentem, cede fortunae. mu- 2
tum animal est aut simile muto: imitaris illud, si irasceris. morbus est aut calamitas: levius transsiliet sustinentem. deus est: tam perdis operam cum illi irasceris, quam cum illum alteri precaris iratum. bonus vir est qui iniuriam fecit: noli credere. malus: noli mirari, dabit poenas alteri quas debet tibi, et iam sibi dedit qui peccavit.

XXXI. Duo sunt, ut dixi, quae iracundiam 1
concitant: primum, si iniuriam videmur accepisse. de hoc satis dictum est. deinde, si inique accepisse. de hoc dicendum est. Iniqua quaedam iudicant homines, quia pati non debuerint,

2 quaedam, quia non speraverint. Indigna putamus quae
inopinata sunt. itaque maxime commovent quae contra
spem exspectationemque evenerunt. nec aliud est quare
in domesticis minima offendant, in amicis iniuriam voce-
3 mus neglegentiam. „Quomodo ergo, inquit, inimicorum
nos iniuriae movent?“ quia non exspectavimus illas aut
certe non tantas. hoc efficit amor nostri nimius. inviola-
tos nos etiam inimicis iudicamus esse debere. regis quis-
que intra se animum habet, ut licentiam sibi dari velit,
4 in se nolit. Aut ignorantia itaque nos aut insolentia ira-
cundos facit. ignorantia rerum: quid enim mirum est ma-
los mala facinora edere? quid novi est, si inimicus nocet,
amicus offendit, filius labitur, servus peccat? Turpissi-
mam aiebat Fabius imperatori excusationem esse: non
putavi. ego turpissimam homini puto. Omnia puta, ex-
specta: etiam in bonis moribus aliquid exsistet asperius.
5 Fert humana natura insidiosos animos, fert ingratos, fert
cupidos, fert inpios. cum de unius moribus iudicabis, de
publicis cogita. ubi maxime gaudebis, maxime metues.
ubi tranquilla tibi omnia videntur, ibi nocitura non de-
sunt sed quiescunt. semper futurum aliquid quod te offen-
dat existima. Gubernator numquam ita totos sinus secu-
rus explicuit, ut non expedite ad contrahendum arma-
6 menta disponeret. Illud ante omnia cogita, foedam esse
et exsecrabilem vim nocendi et alienissimam homini, cuius
beneficio etiam saeva mansuescunt. adspice *taurorum*
iugo colla submissa et *elephantorum* pueris pariter ac
feminis persultantibus terga inpune calcata et repentis
inter pocula sinusque innoxio lapsu dracones et intra
domum ursorum leonumque ora placida tractantibus adu-
lantisque dominum feras: pudebit cum animalibus per-
7 mutasse mores. Nefas est nocere patriae: ergo civi quo-
que, nam hic pars patriae est. sanctae partes sunt, si
universum venerabile est. ergo et homini, nam hic in
maiore tibi urbe civis est. Quid si nocere velint manus
pedibus? manibus oculi? ut omnia inter se membra con-
sentiunt, quia singula servari totius interest, ita homines
singulis parcent, quia ad coetum geniti sunt. salva autem

esse societas nisi custodia et amore partium non potest.
Ne viperas quidem et natrices, et si qua morsu aut ictu 8
nocent, effligeremus, si ut reliqua mansuefacere posse-
mus aut efficere, ne nobis aliisve periculo essent. ergo
ne homini quidem nocebimus, quia peccavit, sed ne pec-
cet, nec umquam ad praeteritum, sed ad futurum poena
referetur. non enim irascitur, sed cavet. nam si punien-
dus est cuicumque pravum maleficumque ingenium est,
poena neminem excipiet.

XXXII. „At enim ira habet aliquam voluptatem et 1
dulce est dolorem reddere.“ Minime: non enim ut in be-
neficiis honestum est merita meritis repensare, ita iniu-
rias iniuriis. illic vinci turpe est, hic vincere. inhumanum
verbum est et quidem pro iusto receptum [ultio et] ta-
lio. non multum differt nisi ordine: qui dolorem regerit
tantum excusatius peccat. M. Catonem ignorans in balneo 2
quidam percussit inprudens. quis enim illi sciens faceret
iniuriam? postea satisfacienti Cato: „non memini, inquit,
me percussum.“ melius putavit non agnoscere quam vin-
dicare. „Nihil, inquis, illi post tantam petulantiam mali 3
factum est?“ Immo multum boni: coepit Catonem nosse.
Magni animi est iniurias despicere. ultionis contumelio-
sissimum genus est non esse visum dignum, ex quo pe-
teretur ultio. multi leves iniurias altius sibi demisere,
dum vindicant: ille magnus et nobilis, qui more magnae
ferae latratus minutorum [canum] securus exaudit.

XXXIII. „Minus, inquit, contemnemur, si vindicave- 1
rimus iniuriam.“ Si tamquam ad remedium venimus, sine
ira veniamus, non quasi dulce sit vindicari, sed quasi
utile. saepe autem satius fuit dissimulare, quam ulcisci.
Potentiorum iniuriae hilari voltu, non patienter tantum
ferendae sunt. facient iterum, si se fecisse crediderint.
Hoc habent pessimum animi magna fortuna insolentes:
quos laeserunt et oderunt. Notissima vox est eius qui in 2
cultu regum consenuerat. cum illum quidam interrogaret,
quomodo rarissimam rem in aula consecutus esset, se-
nectutem: „iniurias, inquit, accipie ndoet gratias agendo.“
Saepe adeo iniuriam vindicari non expedit, ut ne fateri

3 quidem expediat. C. Caesar Pastoris splendidi equitis Romani filium cum in custodia habuisset munditiis eius et cultioribus capillis offensus, rogante patre ut salutem sibi filii concederet, quasi de supplicio admonitus duci protinus iussit. ne tamen omnia inhumane faceret adver-
4 sum patrem, ad coenam illum eo die invitavit. Venit Pastor voltu nihil exprobrante. propinavit illi Caesar heminam et posuit illi custodem. perduravit miser, non aliter quam si filii sanguinem biberet. unguentum et coronas misit et observare iussit an sumeret: sumpsit. Eo die, quo filium extulerat, immo quo non extulerat, iacebat conviva centesimus et potiones vix honestas natalibus liberorum podagricus senex hauriebat, cum interim non lacrimam emisit, non dolorem aliquo signo erumpere passus est. coenavit tamquam pro filio exorasset. quaeris,
5 quare? habebat alterum. Quid ille Priamus? non dissimulavit iram et regis genua complexus est? funestam perfusamque cruore filii manum ad os suum retulit, coenavit? sed tamen sine unguento, sine coronis, et illum hostis saevissimus multis solatiis, ut cibum caperet, hortatus est, non ut pocula ingentia super caput posito cu-
6 stode siccaret. Contempsisses Romanum patrem, si sibi timuisset: nunc iram conpescuit pietas. dignus fuit cui permitteret a convivio ad ossa filii legenda discedere. ne hoc quidem permisit benignus interim et comis adulescens: propinationibus senem crebris, ut cura leniretur, admonens lacessebat. contra ille se laetum et oblitum, quid eo actum esset die, praestitit. Perierat alter filius, si carnifici conviva non placuisset.

1 XXXIV. Ergo ira abstinendum est, sive par est qui lacessendus est sive superior sive inferior. cum pare contendere anceps est, cum superiore furiosum, cum inferiore sordidum. pusilli hominis est et miseri repetere mordentem. mures formicaeque, si manum admoveris, ora convertunt, inbecillia se laedi putant, si
2 tanguntur. Faciet nos mitiores, si cogitaverimus, quid aliquando nobis profuerit ille cui irascimur, et meritis offensa redimetur. Illud quoque occurrat, quantum nobis

commendationis adlatura sit clementiae fama, quam multos venia amicos utiles fecerit. Nec irascamur inimico- 3
rum et hostium liberis. Inter Sullanae crudelitatis exempla est, quod a republica liberos proscriptorum submovit: nihil est iniquius quam aliquem heredem paterni odii fieri. Cogitemus, quotiens ad ignoscendum difficiles 4
erimus, an expediat nobis omnes inexorabiles esse. quam saepe veniam qui negavit, petit? quam saepe eius pedibus advolutus est, quem a suis repulit? quid est gloriosius quam iram amicitia mutare? quos populus Romanus fideliores habet socios quam quos habuit pertinacissimos hostes? quod hodie esset imperium, nisi salubris providentia victos permiscuisset victoribus? Irascetur 5
aliquis: tu contra beneficiis provoca. cadit statim simultas ab altera parte deserta. nisi paria non pugnant. Sed utrimque certabit ira, concurritur: ille est melior qui prior pedem retulit, victus est qui vicit. Percussit te: recede. referiendo enim et occasionem saepius feriendi dabis et excusationem. non poteris revelli, cum voles.

XXXV. Numquid velit quisquam tam graviter hostem 1
ferire, ut relinquat manum in volnere et se ab ictu revocare non possit? atqui tale ira telum est: vix retrahitur. Arma nobis expedita prospicimus, gladium commodum et habilem: non vitabimus inpetus animi hos graves, fune*bres* et inrevocabiles? Ea demum velocitas placet, quae 2
ubi iussa est, vestigium sistit nec ultra destinata procurrit flectique et a cursu ad gradum reduci potest. aegros scimus nervos esse, ubi invitis nobis moventur. senex aut infirmi corporis est, qui cum ambulare vult, currit: animi motus eos putemus sanissimos validissimosque, qui nostro arbitrio ibunt, non suo ferentur. Nihil tamen aeque pro- 3
fuerit quam primum intueri deformitatem rei, deinde periculum. Non est ullius adfectus facies turbatior. pulcherrima ora foedavit, torvos voltus ex tranquillissimis reddit.

linquit decor omnis

iratos: et sive amictus illis conpositus est ad legem, trahent vestem omnemque curam sui effundent. sive capillorum natura vel arte iacentium non informis habitus, cum

animo inhorrescunt. tumescunt venae. concutietur crebro
spiritu pectus, rabida vocis eruptio colla distendet. tum
artus trepidi, inquietae manus, totius corporis fluctuatio.
4 Qualem intus putas esse animum, cuius extra imago tam
foeda est? quanto illi intra pectus terribilior voltus est,
acrior spiritus, intentior inpetus, rupturus se nisi erupe-
5 rit. Quales sunt hostium vel ferarum caede madentium
aut ad caedem euntium adspectus, qualia poetae inferna
monstra finxerunt subcincta serpentibus et igneo flatu,
quales ad bella excitanda discordiamque in populos di-
videndam pacemque lacerandam teterrimae inferum ex-
eunt: talem nobis iram figuremus, flamma lumina arden-
tia, sibilo mugituque et gemitu et stridore et si qua his
invisior vox est, perstrepentem, tela manu utraque qua-
tientem, neque enim illi se tegere curae est, torvam
cruentamque et cicatricosam et verberibus suis lividam,
incessus vesani, obfusam multa caligine, incursitantem,
vastantem fugantemque et omnium odio laborantem, sui
maxime, si aliter nocere non possit, terras, maria, coe-
6 lum ruere cupientem, infestam pariter invisamque. vel,
si videtur, sit qualis apud vates nostros est

sanguineum quatiens dextra Bellona flagellum,
aut scissa gaudens vadit Discordia palla,

aut si qua magis dira facies excogitari diri adfectus
potest.

1 XXXVI. „Quibusdam, ut ait Sextius, iratis profuit
adspexisse speculum. perturbavit illos tanta mutatio
sui. velut in rem praesentem adducti non agnoverunt
se“: et quantulum ex vera deformitate imago illa spe-
2 culo repercussa reddebat? Animus si ostendi et si in
ulla materia perlucere posset, intuentis nos confunderet
ater maculosusque et aestuans et distortus et tumidus.
nunc quoque tanta deformitas eius est per ossa carnes-
que et tot impedimenta effluentis: quid si nudus osten-
3 deretur? Speculo quidem neminem deterritum ab ira
credis: quid ergo? qui ad speculum venerat, ut se mu-
taret, iam mutaverat. Iratis quidem nulla est formosior
effigies quam atrox et horrida qualesque esse etiam vi-

deri volunt. Magis illud videndum est, quam multis ira 4
per se nocuerit. Alii nimio fervore rupere venas et sanguinem supra vires elatus clamor egessit et luminum subfudit aciem in oculos vehementius humor egestus et in morbos aegri recidere. Nulla celerior ad insaniam via 5
est. multi itaque continuaverunt irae furorem nec quam expulerant mentem umquam receperunt: Aiacem in mortem egit furor, in furorem ira. mortem liberis, egestatem sibi, ruinam domui inprecantur, et irasci se negant non minus quam insanire furiosi. amicissimis hostes vitandique carissimis, legum nisi qua nocent, inmemores, ad minima mobiles, non sermone, non officio adiri faciles, per vim omnia gerunt, gladiis et pugnare parati et incumbere. Maximum enim illos malum cepit et omnia ex- 6
superans vitia. alia paulatim intrant: repentina et universa vis huius est. omnis denique alios adfectus sibi subicit: amorem ardentissimum vincit. transfoderunt itaque amata corpora et in eorum quos occiderant iacuere conplexibus. avaritiam, durissimum malum minimumque flexibile, ira calcavit adacta opes suas spargere et domui rebusque in unum collatis inicere ignem. quid? non ambitiosus magno aestimata proiecit insignia honoremque delatum repulit? Nullus adfectus est, in quem non ira dominetur.

L. ANNAEI SENECAE
DIALOGORUM LIBER V.

AD NOVATUM

D E I R A

LIBER III.

I. Quod maxime desiderasti, Novate, nunc 1
facere temptabimus, iram excidere animis aut certe refrenare et inpetus eius inhibere. Id ali-

quando palam aperteque faciendum est, ubi minor vis mali patitur, aliquando ex occulto, ubi nimium ardet omnique inpedimento exasperatur et crescit. Refert quantas vires quamque integras habeat, utrumne verberanda et agenda retro sit an cedere ei debeamus, dum tempe-
2 stas prima desaevit, ne remedia ipsa secum ferat. Consilium pro moribus cuiusque capiendum erit. quosdam enim preces vincunt. quidam insultant instantque submissis. quosdam terrendo placabimus. alios obiurgatio, alios confessio, alios pudor coepto deiecit, alios mora, lentum praecipitis mali remedium, ad quod novissime de-
3 scendendum est. Ceteri enim adfectus dilationem recipiunt et curari tardius possunt: huius incitata et se ipsa rapiens violentia non paulatim procedit, sed dum incipit, tota est. nec aliorum more vitiorum sollicitat animos, sed abducit et inpotentes sui cupidosque vel communis mali exagitat, nec in ea tantum in quae destinavit, sed in oc-
4 currentia obiter furit. Cetera vitia inpellunt animos: ira praecipitat. etiam si resistere contra adfectus suos non licet, at certe adfectibus ipsis licet stare: haec non secus quam fulmina procellaeque et si qua alia inrevocabilia sunt, quia non eunt, sed cadunt, vim suam magis ac ma-
5 gis tendit. Alia vitia a ratione, hoc a sanitate desciscit. alia accessus lenes habent et incrementa fallentia: in ira deiectus animorum est. nulla itaque res urget magis adtonita et in vires suas prona et sive successit, superba, sive frustratur, insana. ne repulsa quidem in taedium acta, ubi adversarium fortuna subduxit, in se ipsa morsus suos vertit. Nec refert, quantum sit ex quo surrexerit. ex levissimis enim in maxima evadit.

1 II. Nullam transit aetatem, nullum hominum genus excipit. Quaedam gentes beneficio egestatis non novere luxuriam. quaedam, quia exercitae et vagae sunt, effugere pigritiam. quibus incultus mos agrestisque vita est, circumscriptio ignota est et fraus et quodcumque in foro malum nascitur: nulla gens est, quam non ira instiget, tam inter Graios quam inter barbaros potens, non minus perniciosa leges metuentibus quam quibus iura distinguit

modus virium. Denique cetera singulos corripiunt, hic 2
unus adfectus est, qui interdum publice concipitur. num-
quam populus universus feminae amore flagravit, nec in
pecuniam aut lucrum tota civitas spem suam misit. am-
bitio viritim singulos occupat. inpotentia non est malum
publicum: saepe in ira*m* uno agmine itum est. viri, femi- 3
nae, senes, pueri, principes volgusque consensere et
tota multitudo paucissimis verbis concitata ipsum conci-
tatorem antecessit. ad arma protinus ignesque discur-
sum est et indicta finitimis bella aut gesta cum civibus.
totae cum stirpe omni crematae domus et modo eloquio 4
favorabilis habitus [in multo honore] iram suae concionis
excepit. in imperatorem suum legiones pila torserunt.
dissedit plebs tota cum patribus. publicum consilium,
senatus non exspectatis delectibus nec nominato impera-
tore subitos irae suae duces legit ac per tecta urbis nobi-
lis consectatus viros supplicium manu sumpsit. violatae 5
legationes rupto iure gentium rabiesque [*in*] infanda civi-
tatem tulit. nec datum tempus, quo resideret tumor publi-
cus, sed deductae protinus classes et oneratae tumultua-
rio milite. sine more, sine auspiciis populus ductu irae
suae egressus fortuita raptaque pro armis gessit, deinde
magna clade temeritatem audacis irae luit. Hic barbaris 6
forte viventibus in bella exitus est. cum mobilis animos
species iniuriae perculit, aguntur statim et qua dolor
traxit, ruinae modo regionibus incidunt inconpositi, inter-
riti, incauti, pericula adpetentes sua. gaudent feriri et
instare ferro et tela corpore urgere et per suum volnus
exire.

III. „Non est, inquis, dubium, quin magna ista et 1
pestifera sit vis: ideo quemadmodum sanari debeat mon-
stra.“ Atqui, ut in prioribus libris dixi, stat Aristoteles
defensor irae et vetat illam nobis exsecari: calcar ait
esse virtutis, hac erepta inermem animum et ad conatus
magnos pigrum inertemque fieri. Necessarium est itaque 2
foeditatem eius ac feritatem coarguere et ante oculos
ponere, quantum monstri sit homo in hominem furens
quantoque inpetu ruat non sine pernicie sua perniciosus

et ea deprimens, quae mergi nisi cum mergente non pos-
3 sunt. Quid ergo? sanum hunc aliquis vocat, qui velut
tempestate correptus non it sed agitur et furenti malo
servit? nec mandat ultionem suam, sed ipse eius exactor
animo simul ac manu saevit carissimorum eorumque quae
4 mox amissa fleturus est, carnifex? hunc aliquis adfectum
virtuti adiutorem comitemque dat, consilia sine quibus
virtus nihil gerit, obturbantem? caducae sinistraeque sunt
vires et in malum suum validae, in quas aegrum morbus
5 et accessio erexit. Non est ergo quod me putes tempus
in supervacuis consumere, quod iram, quasi dubiae apud
homines opinionis sit, infamem, cum aliquis sit et quidem
de inlustribus philosophis, qui illi indicat operas et tam-
quam utilem ac spiritus subministrantem in proelia, in
actus rerum, ad omne quodcumque calore aliquo geren-
6 dum est, vocet. Ne quem fallat tamquam aliquo tempore,
aliquo loco profutura, ostendenda est rabies eius effre-
nata et adtonita adparatusque illi reddendus est suus,
eculei et fidiculae et ergastula et cruces et circumdati
defossis corporibus ignes et cadavera quoque trahens
uncus, varia vinculorum genera, varia poenarum, lace-
rationes membrorum, inscriptiones frontis et bestiarum
inmanium caveae. inter haec instrumenta conlocetur ira
dirum quiddam atque horridum stridens, omnibus per
quae furit tetrior.

1 IV. Ut de ceteris dubium sit, nulli certe adfectui peior
est voltus, quem in prioribus libris descripsimus asperum
et acrem et nunc subducto retrorsus fugatoque sanguine
pallentem, nunc in os omni calore ac spiritu verso sub-
rubicundum et similem cruento, venis tumentibus, oculis
nunc trepidis et exsilientibus, nunc in uno obtutu defixis
2 et haerentibus. adice dentium inter se arietatorum et
aliquem esse cupientium non alium sonum quam est apris
tela sua adtritu acuentibus. adice articulorum crepitum,
cum se ipsae manus frangunt et pulsatum saepius pectus,
anhelitus crebros tractosque altius gemitus, instabile cor-
pus, incerta verba subitis exclamationibus, trementia
labra interdumque conpressa et dirum quiddam exsibi-

lantia: ferarum mehercules, sive illas fames agitat sive 3
infixum visceribus ferrum, minus tetra facies est, etiam
cum venatorem suum semianimes morsu ultimo petunt,
quam hominis ira flagrantis. age, si exaudire voces ac
minas vacet, qualia excarnificati animi verba sunt? Nonne 4
revocare se quisque ab ira volet, cum intellexerit illam
a suo primum malo incipere? non vis ergo admoneam
eos, qui iram summa potentia exercent et argumentum
virium existimant et in magnis magnae fortunae bonis
ponunt paratam ultionem, quam non [sit] potens, immo
ne liber quidem dici possit irae suae captus? non vis 5
admoneam, quo diligentior quisque sit et ipse se circum-
spiciat, alia animi mala ad pessimos quosque pertinere,
iracundiam etiam eruditis hominibus et in alia sanis in-
repere? adeo ut quidam simplicitatis indicium iracun-
diam dicant et volgo credatur facillimus quisque huic
obnoxius.

V. „Quorsus, inquis, hoc pertinet?“ Ut nemo se 1
iudicet tutum ab illa, cum lenes quoque natura et placi-
dos in saevitiam ac violentiam evocet. Quemadmodum
adversus pestilentiam nihil prodest firmitas corporis et
diligens valitudinis cura, promiscue enim inbecilla robu-
staque invadit: ita ab ira tam inquietis moribus pericu-
lum est quam conpositis et remissis, quibus eo turpior
ac periculosior est, quo plus in illis mutat. Sed cum 2
primum sit non irasci, secundum detinere,
tertium alienae quoque irae mederi, dicam
primum, quemadmodum in iram non incida-
mus, deinde quemadmodum nos ab illa libere-
mus, novissime quemadmodum irascentem
retineamus placemusque et ad sanitatem re-
ducamus.

Ne irascamur praestabimus, si omnia vitia irae nobis 3
subinde proposuerimus et illam bene aestimaverimus.
accusanda est apud nos, damnanda. perscrutanda eius
mala et in medium protrahenda sunt. Ut qualis sit adpa- 4
reat, conparanda cum pessimis est: avaritia acquirit et
contrahit, quo aliquis melior utatur: ira [*quos*] incendit,

paucis gratuita est. iracundus dominus quot in fugam
servos egit? quot in mortem? quanto plus irascendo
quam id erat, propter quod irascebatur, amisit? ira patri
luctum, marito divortium adtulit, magistratui odium, can-
5 didato repulsam. Peior est quam luxuria, quoniam illa
sua voluptate fruitur, haec alieno dolore. Vincit maligni-
tatem et invidiam: illae enim infelicem fieri volunt, haec
facere. illae fortuitis malis delectantur, haec non potest
exspectare fortunam. nocere ei quem odit, non noceri
6 vult. Nihil est simultatibus gravius: has ira conciliat.
nihil est bello funestius: in hoc potentium ira prorumpit.
ceterum etiam illa plebeia ira et privata inerme et sine
viribus bellum est. Praeterea ira, ut seponamus, quae
mox secutura sunt, damna, insidias, perpetuam ex certa-
minibus mutuis sollicitudinem, dat poenas dum exigit:
naturam hominis eiurat. illa in amorem hortatur, haec in
7 odium. illa prodesse iubet, haec nocere. Adice quod,
cum indignatio eius a nimio *sui* suspectu eveniat et ani-
mosa videatur, pusilla est et angusta. nemo enim non eo,
a quo se contemptum iudicat, minor est: at ille ingens
animus et verus aestimator sui non vindicat iniuriam, quia
8 non sentit. Ut tela a duro resiliunt et cum dolore cae-
dentis solida feriuntur, ita nulla magnum animum iniuria
ad sensum sui adducit, fragilior eo quod petit. quanto
pulchrius velut nulli penetrabilem telo omnis iniurias
contumeliasque respuere! Ultio doloris confessio est:
non est magnus animus, quem incurvat iniuria. Aut po-
tentior te aut inbecillior laesit: si inbecillior, parce illi,
si potentior, tibi.

1 VI. Nullum est argumentum magnitudinis certius quam
nihil posse quo instigeris accidere. Pars superior mundi
et ordinatior ac propinqua sideribus nec in nubem cogi-
tur nec in tempestatem inpellitur nec versatur in turbi-
nem. omni tumultu caret. inferiora fulminantur: eodem
modo sublimis animus, quietus semper et in statione
tranquilla collocatus, omnia intra se premens, quibus ira
contrahitur, modestus et venerabilis est et dispositus,
2 quorum nihil invenies in irato. Quis enim traditus dolori

et furens non primam reiecit verecundiam? quis inpetu turbidus et in aliquem ruens non quicquid in se verecundi habuit, abiecit? cui officiorum numerus aut ordo constitit incitato? quis linguae temperavit? quis ullam partem corporis tenuit? quis se regere potuit inmissum? Proderit nobis illud Democriti salutare praeceptum, quo 3
monstratur tranquillitas, si neque privatim neque publice multa aut maiora viribus nostris egerimus. Numquam tam feliciter in multa discurrenti negotia dies transit, ut non aut ex homine aut ex re offensa nascatur, quae animum in iras paret. Quemadmodum per frequentia urbis 4
loca properanti in multos incursitandum est et aliubi labi necesse est, aliubi retineri, aliubi respergi: ita in hoc vitae actu dissipato et vago multa inpedimenta, multae querelae incidunt: alius spem nostram fefellit, alius distulit, alius intercepit. non ex destinato proposita fluxerunt. Nulli fortuna tam dedita est, ut multa temptanti ubique 5
respondeat: sequitur ergo, ut is cui contra quam proposuerat, aliqua cesserunt, inpatiens hominum rerumque sit, ex levissimis causis irascatur nunc personae, nunc negotio, nunc loco, nunc fortunae, nunc sibi. Itaque ut 6
quietus possit esse animus, non est iactandus nec multarum, ut dixi, rerum actu fatigandus nec magnarum supraque vires adpetitarum. Facile est levia aptare cervicibus et in hanc aut illam partem transferre sine lapsu: at quae alienis in nos manibus inposita aegre sustinemus, victi in proximo effundimus. etiam dum stamus sub sarcina, inpares oneri vacillamus.

VII. Idem accidere in rebus civilibus ac domesticis 1
scias. Negotia expedita et habilia sequuntur actorem: ingentia et supra mensuram gerentis nec dant se facile et, si occupata sunt, premunt atque abducunt administrantem tenerique iam visa cum ipso cadunt: ita fit, ut frequenter inrita sit eius voluntas, qui non quae facilia sunt adgreditur, sed vult facilia esse quae adgressus est. Quotiens aliquid conaberis, te simul et ea quae paras 2
quibusque pararis ipse metire. faciet enim te asperum poenitentia operis infecti. hoc interest utrum quis fer-

vidi sit ingenii an frigidi atque humilis: generoso repulsa iram exprimet, languido inertique tristitiam. Ergo actiones nostrae nec parvae sint nec audaces et inprobae. in vicinum spes exeat. nihil conemur, quod mox adepti quoque successisse miremur.

1 VIII. Demus operam, ne accipiamus iniuriam, quia ferre nescimus. Cum placidissimo et facillimo et minime anxio morosoque vivendum est: sumuntur a conversantibus mores et ut quaedam in contactos corporis vitia
2 transsiliunt, ita animus mala sua proximis tradit: ebriosus convictores in amorem meri traxit. inpudicorum coetus fortem quoque et, si liceat, virum emolliit. avaritia in proximos virus suum transtulit. Eadem ex diverso ratio virtutum est, ut omne quod secum habent mitigent. nec tam valitudini profuit utilis regio et salubrius coelum
3 quam animis parum firmis in turba meliore versari. Quae res quantum possit intelleges, si videris feras quoque convictu nostro mansuescere nullique etiam inmani bestiae vim suam permanere, si hominis contubernium diu passa est. retunditur omnis asperitas paulatimque inter placida dediscitur. accedit huc, quod non tantum exemplo melior fit qui cum quietis hominibus vivit, sed quod causas irascendi non invenit nec vitium suum exercet: fugere itaque debebit omnis quos inritaturos ira-
4 cundiam sciet. „Qui sunt, inquis, isti?“ Multi ex variis causis idem facturi: offendet te superbus contemptu, dicax contumelia, petulans iniuria, lividus malignitate, pugnax contentione, ventosus et mendax vanitate. non feres a suspicioso timeri, a pertinace vinci, a delicato
5 fastidiri. Elige simplices, faciles, moderatos, qui iram tuam nec evocent et ferant. magis adhuc proderunt submissi et humani et dulces, non tamen usque in adulatio-
6 nem. nam iracundos nimia adsentatio offendit. Erat certe amicus noster vir bonus, sed irae paratioris, cui non magis tutum erat blandiri quam maledicere. Coelium oratorem fuisse iracundissimum constat. cum quo, ut aiunt, coenabat in cubiculo lectae patientiae cliens, sed difficile erat illi in copulam coniecto rixam eius cum quo

haerebat effugere. optimum iudicavit quicquid dixisset sequi et secundas agere: non tulit Coelius adsentientem et exclamavit: *dic aliquid contra, ut duo simus.* Sed ille quoque, quod non irasceretur, iratus cito sine adversario desiit. Eligamus ergo vel hos potius, si conscii nobis 7
iracundiae sumus, qui voltum nostrum ac sermonem sequantur. facient quidem nos delicatos et in malam consuetudinem inducent nihil contra voluntatem audiendi, sed proderit vitio suo intervallum et quietem dare. Difficilis quoque et indomiti natura blandientem feret: nihil asperum territumque palpanti est. Quotiens disputatio 8
longior et pugnacior erit, in prima resistamus, antequam robur accipiat. alit se ipsa contentio et demissos altius tenet. Facilius est se a certamine abstinere quam abducere.

IX. Studia quoque graviora iracundis omittenda sunt 1
aut certe citra lassitudinem exercenda et animus non inter plura versandus, sed artibus amoenis tradendus: lectio illum carminum obleniat et historia fabulis detineat. mollius delicatiusque tractetur. Pythagoras perturbatio- 2
nes animi lyra conponebat. quis autem ignorat lituos et tubas concitamenta esse, sicut quosdam cantus blandimenta, quibus mens resolvatur? confusis oculis prosunt virentia et quibusdam coloribus infirma acies adquiescit, quorumdam splendore praestringitur: sic mentes aegras studia laeta permulcent. Forum, advocationes, iudicia fu- 3
gere debemus et omnia, quae exulcerant vitium, aeque cavere [*ac*] lassitudinem corporis: consumit enim quicquid in nobis mite placidumque est et acria concitat. Ideo 4
quibus stomachus suspectus est, processuri ad res agendas maioris negotii bilem cibo temperant, quam maxime movet fatigatio, sive quia calorem in media conpellit et nocet sanguini cursumque eius venis laborantibus sistit, sive quia corpus adtenuatum et infirmum incumbit animo. certe ob eamdem causam iracundiores sunt valitudine aut aetate fessi. Fames quoque et sitis ex isdem causis vitanda est: exasperat et incendit animos. Vetus dictum est „a 5
lasso rixam quaeri.“ aeque autem et ab esuriente et a si-

tiente et ab omni homine quem aliqua res urit. nam ut
ulcera ad levem tactum, deinde etiam ad suspicionem
tactus condolescunt, ita animus adfectus minimis offen-
ditur, adeo ut quosdam salutatio et epistula et oratio et
interrogatio in litem evocent.

1 X. Numquam sine querela aegra tanguntur. *optimum
est itaque ad primum mali sensum mederi sibi.*
tum verbis quoque suis minimum libertatis dare et in-
2 hibere inpetum. Facile est autem adfectus suos, cum
primum oriuntur, deprehendere: morborum signa prae-
currunt. quemadmodum tempestatis ac pluviae ante ip-
sas notae veniunt, ita irae, amoris omniumque istarum
procellarum animos vexantium sunt quaedam praenuntia.
3 Qui comitiali vitio solent corripi, iam adventare valitudi-
nem intellegunt, si calor summa deseruit et incertum lu-
men nervorumque trepidatio est, si memoria sublabitur
caputque versatur. solitis itaque remediis incipientem
causam occupant et odore gustuque quicquid est quod
alienat animos, repellitur: aut fomentis contra frigus ri-
goremque pugnatur, aut si parum medicina profecit, vi-
4 taverunt turbam et sine teste ceciderunt. Prodest morbum
suum nosse et vires eius antequam spatientur, opprimere.
videamus quid sit, quod nos maxime concitet: alium ver-
borum, alium rerum contumeliae movent. hic vult nobi-
litati, hic formae suae parci. hic elegantissimus haberi cu-
pit, ille doctissimus. hic superbiae inpatiens est, hic con-
tumaciae. ille servos non putat dignos quibus irascatur,
hic intra domum saevus est, foris mitis. ille rogari invi-
diam iudicat, hic non rogari contumeliam. Non omnes ab
eadem parte feriuntur: scire itaque oportet, quid in te
inbecillum sit, ut id maxime protegas.

1 XI. Non expedit omnia videre, omnia audire. multae
nos iniuriae transeant, ex quibus plerasque non accipit
qui nescit. Non vis esse iracundus? ne fueris curiosus.
qui inquirit quid in se dictum sit, qui malignos sermones,
etiamsi secreto habiti sunt, eruit, se ipse inquietat. quae-
dam interpretatio eo perducit, ut videantur iniuriae: ita-
que alia differenda sunt, alia deridenda, alia donanda.

Circumscribenda multis modis ira est. pleraque in lusum 2
iocumque vertantur. Socratem aiunt colapho percussum
nihil amplius dixisse quam „molestum esse, quod nesci-
rent homines, quando cum galea prodire deberent.“ Non 3
quemadmodum facta sit iniuria refert, sed quemadmodum
lata. nec video quare difficilis sit moderatio, cum sciam
tyrannorum quoque tumida et fortuna et licentia ingenia
familiarem sibi saevitiam repressisse. Pisistratum certe, 4
Atheniensium tyrannum, memoriae proditur, cum multa
in crudelitatem eius ebrius conviva dixisset nec deessent
qui vellent manus ei commodare et alius hinc, alius illinc
faces subderent, placido animo tulisse et hoc inritantibus
respondisse „non magis illi se succensere quam si quis
obligatis oculis in se incurrisset.“

XII. Magna pars querelas manu fecit aut falsa suspi- 1
cando aut levia adgravando. saepe ad nos ira venit, sae-
pius nos ad illam. quae numquam arcessenda est. etiam
cum incidit, reiciatur. Nemo dicit sibi: „hoc propter quod 2
irascor, aut feci aut fecisse potui.“ nemo animum facien-
tis, sed ipsum aestimat factum: atqui ille intuendus est,
voluerit an inciderit, coactus sit an deceptus, odium
secutus sit an praemium, sibi morem gesserit an manum
alteri commodaverit. aliquid aetas peccantis facit, aliquid
fortuna, ut ferre aut pati aut humanum sit aut humile.
Eo nos loco constituamus, quo ille est cui irascimur: 3
nunc facit nos iracundos iniqua nostri aestimatio et quae
facere vellemus, pati nolumus. Nemo se differt: atqui 4
maximum remedium irae dilatio est, ut primus eius fervor
relanguescat et caligo quae premit mentem, aut residat
aut minus densa sit. quaedam ex his quae te praecipitem
ferebant, hora, non tantum dies molliet, quaedam ex toto
evanescent: si nihil egerit petita advocatio, adparebit iam
iudicium esse, non iram. Quicquid voles quale sit scire,
tempori trade. nihil diligenter in fluctu cernitur. Non 5
potuit inpetrare a se Plato tempus, cum servo suo irasce-
retur, sed ponere illum statim tunicam et praebere sca-
pulas verberibus iussit sua manu ipse caesurus. post-
quam intellexit irasci se, sicut sustulerat manum suspen-

sam detinebat et stabat percussuro similis. interrogatus deinde ab amico, qui forte intervenerat, quid ageret:
6 „exigo, inquit, poenas ab homine iracundo.“ Velut stupens gestum illum saevituri deformem sapienti viro servabat, oblitus iam servi, quia alium quem potius castigaret invenerat. itaque abstulit sibi in suos potestatem et ob peccatum quoddam commotior: „tu, inquit, Speusippe, servulum istum verberibus obiurga: nam ego irascor.“
7 Ob hoc non cecidit, propter quod alius cecidisset. Irascor, inquit: plus faciam quam oportet, libentius faciam: non sit iste servus in eius potestate qui in sua non est. Aliquis vult irato committi ultionem, cum Plato sibi ipse imperium abrogaverit? Nihil tibi liceat, dum irasceris. quare? quia vis omnia licere.

1 XIII. Pugna tecum ipse: si vincere iram non potes, te illa incipit vincere. si absconditur, si illi exitus non datur, signa eius obruamus et illam quantum fieri potest
2 occultam secretamque teneamus. Cum magna id nostra molestia fiet. cupit enim exsilire et incendere oculos et mutare faciem. sed si eminere illi extra nos licuit, supra nos est. In imo pectoris secessu recondatur feraturque, non ferat. immo in contrarium omnia eius indicia flectamus: voltus remittatur, vox lenior sit, gradus lentior.
3 paulatim cum exterioribus interiora formantur. In Socrate irae signum erat vocem submittere, loqui parcius. adparebat tunc illum sibi obstare. deprehendebatur itaque a familiaribus et coarguebatur, nec erat illi exprobratio latitantis irae ingrata. quidni gauderet, quod iram suam multi intellegerent, nemo sentiret? sensissent autem, nisi ius amicis obiurgandi se dedisset, sicut ipse sibi in
4 amicos sumpserat. Quanto magis hoc nobis faciendum est? rogemus amicissimum quemque, ut tunc maxime libertate adversus nos utatur, cum minime illam pati poterimus, nec adsentiatur irae nostrae. contra [nos,] potens malum et apud nos gratiosum, dum conspicimus, dum
5 nostri sumus, advocemus. Qui vinum male ferunt et ebrietatis suae temeritatem ac petulantiam metuunt, mandant suis, ut e convivio auferantur. Intemperantiam in morbo

suam experti parere ipsis in adversa valitudine vetant. Optimum est notis vitiis inpedimenta prospicere et ante 6 omnia ita conponere animum, ut etiam gravissimis rebus subitisque concussus iram aut non sentiat aut magnitudine inopinatae iniuriae exortam in altum retrahat nec dolorem suum profiteatur. Id fieri posse adparebit, si pauca ex 7 turba ingenti exempla protulero, ex quibus utrumque discere licet, quantum mali habeat ira, ubi hominum praepotentum potestate tota utitur, quantum sibi imperare possit, ubi metu maiore conpressa est.

XIV. Cambysen regem nimis deditum vino Praexa- 1 spes unus ex carissimis monebat, ut parcius biberet, turpem esse dicens ebrietatem in rege, quem omnium oculi auresque sequerentur. Ad haec ille: „ut scias, inquit, quemadmodum numquam excidam mihi, adprobabo iam et oculos post vinum in officio esse et manus.“ Bibit deinde 2 liberalius quam alias capacioribus scyphis et iam gravis ac vino lentus obiurgatoris sui filium procedere ultra limen iubet adlevataque super caput sinistra manu stare. tunc intendit arcum et ipsum cor adulescentis, id enim petere se dixerat, figit rescissoque pectore haerens in ipso corde spiculum ostendit ac respiciens patrem interrogavit, satisne certam haberet manum. At ille negavit Apollinem potuisse certius mittere. Di illum male perdant 3 animo magis quam condicione mancipium! eius rei laudator fuit, cuius nimis erat spectatorem fuisse. occasionem blanditiarum putavit pectus filii in duas partes diductum et cor sub volnere palpitans. controversiam illi facere de gloria debuit et revocare iactum, ut regi liberet in ipso patre certiorem manum ostendere. O regem 4 cruentum! o dignum in quem omnium suorum arcus verterentur! Cum exsecrati fuerimus illum convivia suppliciis funeribusque solventem, tamen sceleratius telum illud laudatum est quam missum. videbimus quomodo se pater gerere debuerit stans super cadaver filii sui caedemque illam, cuius et testis fuerat et causa: id de quo nunc agitur, adparet, iram supprimi posse. Non male- 5 dixit regi, nullum emisit ne calamitosi quidem verbum,

cum aeque cor suum quam filii transfixum videret. potest dici merito devorasse verba. nam si quid tamquam ira-
6 tus dixisset, nihil tamquam pater facere potuisset. Potest, inquam, videri sapientius se in illo casu gessisse, quam cum de potandi modo praeciperet [*ei*], quem satius erat vinum quam sanguinem bibere, cuius manus poculis occupari pax erat: accessit itaque ad numerum eorum, qui magnis cladibus ostenderunt, quanti constarent regum amicis bona consilia.

1 XV. Non dubito quin Harpagus quoque tale aliquid regi suo Persarumque suaserit, quo offensus liberos illi epulandos adposuit et subinde quaesiit: an placeret conditura. Deinde ut satis illum plenum malis suis vidit, adferri capita illorum iussit et quomodo esset acceptus interrogavit. Non defuerunt misero verba, non os concurrit: „apud regem, inquit, omnis coena iucunda est."
2 Quid hac adulatione profecit? ne ad reliquias invitaretur. Non veto patrem damnare regis sui factum, non veto quaerere dignam tam truci portento poenam, sed hoc interim colligo, posse etiam ex ingentibus malis nascentem iram
3 abscondi et ad verba contraria sibi cogi. Necessaria ista est doloris refrenatio, utique hoc sortitis vitae genus et ad regiam adhibitis mensam: sic estur apud illos, sic bibitur, sic respondetur, funeribus suis adridendum est. An tanti sit vita videbimus: alia ista quaestio est. Non consolabimur tam triste ergastulum, non adhortabimur ferre imperia carnificum: ostendemus in omni servitute apertam libertati viam. si aeger animus et [*non*] suo vitio mi-
4 ser est, huic miserias finire secum licet. Dicam et illi, qui in regem incidit sagittis pectora amicorum petentem, et illi, cuius dominus liberorum visceribus patres saturat: quid gemis, demens, quid exspectas, ut te aut hostis aliquis per exitium gentis tuae vindicet aut rex a longinquo potens advolet? quocumque respexeris, ibi malorum finis est: vides illum praecipitem locum? illac ad libertatem descenditur. vides illud mare, illud flumen, illum puteum? libertas illic in imo sedet. vides illam arborem brevem, retorridam, infelicem? pendet inde libertas. vides

iugulum tuum, guttur tuum, cor tuum? effugia servitutis sunt. nimis tibi operosos exitus monstro et multum animi ac roboris exigentes? quaeris quod sit ad libertatem iter? quaelibet in corpore tuo vena.

XVI. Quamdiu quidem nihil tam intolerabile nobis vi- 1
detur, ut nos expellat e vita, iram, in quocumque erimus statu, removeamus: perniciosa est servientibus. omnis enim indignatio in tormentum suum proficit et imperia graviora sentit quo contumacius patitur. Sic laqueos fera dum iactat, adstringit. sic aves viscum, dum trepidantes excutiunt, plumis omnibus inlinunt. Nullum tam artum est iugum quod non minus laedat ducentem quam repugnantem. unum est levamentum malorum ingentium, pati et necessitatibus suis obsequi. Sed cum utilis sit ser- 2
vientibus adfectuum suorum et huius praecipue rabidi atque effreni continentia, utilior est regibus: perierunt omnia, ubi quantum ira suadet, fortuna permittit, nec diu potest quae multorum malo exercetur potentia stare. periclitatur enim, ubi eos qui separatim gemunt, communis metus iunxit. plerosque itaque modo singuli mactaverunt, modo universi, cum illos conferre in unum iras publicus dolor coegisset. Atqui plerique sic iram quasi in- 3
signe regium exercuerunt, sicut Dareus, qui primus post ablatum mago imperium Persas et magnam partem orientis obtinuit. nam cum bellum Scythis indixisset orientem cingentibus, rogatus ab Oeobazo nobili sene, ut ex tribus liberis unum in solatium patri relinqueret, duorum opera uteretur, plus quam rogabatur pollicitus omnis se illi dixit remissurum et occisos in conspectu parentis abiecit, crudelis futurus, si omnis abduxisset. At quanto Xerxes 4
facilior? qui Pythio quinque filiorum patri unius vacationem petenti, quem vellet eligere permisit. Deinde quem elegerat, in partes duas distractum ab utroque viae latere posuit et hac victima lustravit exercitum. Habuit itaque quem debuit exitum: victus et late longeque fusus ac stratam ubique ruinam suam cernens medius inter suorum cadavera incessit.

XVII. Haec barbaris regibus feritas in ira fuit: quos 1

nulla eruditio, nullus literarum cultus inbuerat: dabo tibi ex Aristotelis sinu regem Alexandrum, qui Clitum carissimum sibi et una educatum inter epulas transfodit manu quidem sua, parum adulantem et pigre ex Macedone ac
2 libero in Persicam servitutem transeuntem. nam Lysimachum aeque familiarem sibi leoni obiecit. numquid ergo hic Lysimachus felicitate quadam dentibus leonis elapsus
3 ob hoc, cum ipse regnaret, mitior fuit? Nam Telesphorum Rhodium amicum suum undique decurtatum, cum aures illi nasumque abscidisset, in cavea velut novum animal aliquod et inusitatum diu pavit, cum oris detruncati mutilatique deformitas humanam faciem perdidisset. accedebat fames et squalor et inluvies corporis in ster-
4 core suo destituti. callosis super haec genibus manibusque, quas in usum pedum angustiae loci cogebant, lateribus vero adtritu exulceratis non minus foeda quam terribilis erat forma eius visentibus, factusque poena sua monstrum misericordiam quoque amiserat: tamen cum dissimillimus esset homini qui illa patiebatur, dissimilior erat qui faciebat.

1 XVIII. Utinam ista saevitia intra peregrina exempla mansisset nec in Romanos mores cum aliis adventiciis vitiis etiam suppliciorum irarumque barbaria transisset! M. Mario cui vicatim populus statuas posuerat, cui ture ac vino * supplicabat, L. Sulla praefringi crura, erui oculos, amputari manus iussit et quasi totiens occideret quotiens volnerabat, paulatim et per singulos artus laceravit.
2 Quis erat [huius] imperii minister? quis nisi Catilina iam in omne facinus manus exercens? is illum ante bustum Q. Catuli carpebat gravissimus mitissimi viri cineribus, supra quos vir mali exempli, popularis tamen et non tam inmerito quam nimis amatus per stillicidia sanguinem dabat. Dignus erat Marius qui illa pateretur, Sulla qui iuberet, Catilina qui faceret, sed indigna respublica quae in corpus suum pariter et hostium et vindicum gladios reci-
3 peret. Quid antiqua perscrutor? modo C. Caesar Sextum Papinium, cui pater erat consularis, Betilienum Bassum quaestorem suum, procuratoris sui filium, aliosque et se-

natores et equites Romanos uno die flagellis cecidit, tor-
sit, non quaestionis, sed animi causa. deinde adeo inpa- 4
tiens fuit differendae voluptatis, quam ingentem crudeli-
tas eius sine dilatione poscebat, ut in xysto maternorum
hortorum, qui porticum a ripa separat, inambulans quos-
dam ex illis cum matronis atque aliis senatoribus ad lu-
cernam decollaret. Quid instabat? quod periculum aut
privatum aut publicum una nox minabatur? quantulum
fuit lucem exspectare denique, ne senatores populi Ro-
mani soleatus occideret?

XIX. Quam superba fuerit crudelitas eius ad rem per- 1
tinet scire, quamquam aberrare alicui possimus videri et
in devium exire: sed hoc ipsum pars erit irae super so-
lita saevientis. Ceciderat flagellis senatores: ipse effecit,
ut dici possit: solet fieri. torserat per omnia quae in re-
rum natura tristissima sunt, fidiculis, talaribus, eculeo,
igne, voltu suo. Et hoc loco respondebitur: magnam rem! 2
si tres senatores quasi nequam mancipia inter verbera et
flammas divisit homo, qui de toto senatu trucidando co-
gitabat, qui optabat, ut populus Romanus unam cervicem
haberet, ut scelera sua tot locis ac temporibus diducta in
unum ictum et unum diem cogeret. quid tam inauditum
quam nocturnum supplicium? cum latrocinia tenebris abs-
condi soleant, animadversiones, quo notiores sunt, plus
in exemplum emendationemque proficiant. Et hoc loco 3
respondebitur mihi: quod tanto opere admiraris, isti be-
luae cotidianum est. ad hoc vivit, ad hoc vigilat, ad hoc
lucubrat. Nemo certe invenietur alius, qui imperaverit om-
nibus iis, in quos animadverti iubebat, os inserta spongia
includi, ne vocis emittendae haberent facultatem. cui um-
quam morituro non est relictum qua gemeret? timuit, ne
quam liberiorem vocem extremus dolor mitteret, ne quid
quod nollet audiret. sciebat autem innumerabilia esse,
quae obicere illi nemo nisi periturus auderet. Cum spon- 4
giae non invenirentur, scindi vestimenta miserorum et in
os farciri pannos imperavit: quae ista saevitia est? liceat
ultimum spiritum trahere. da exiturae animae locum. li-
ceat illam non per volnus emittere. Adicere his longum 5

est, quod patres quoque occisorum eadem nocte dimissis
per domos centurionibus confecit: id est, homo miseri-
cors luctu liberavit. non enim Caii saevitiam, sed irae,
propositum est describere: quae non tantum viritim furit,
sed gentes totas lancinat, sed urbes et flumina et tuta ab
omni sensu doloris converberat.

1 XX. Sic rex Persarum totius populi nares recidit in
Syria, unde Rhinocolura loco nomen est. Pepercisse illum
iudicas, quod non tota capita praecidit? novo genere poe-
2 nae delectatus est. Tale aliquid passi forent Aethiopes,
qui ob longissimum vitae spatium Macrobiotae adpellan-
tur. in hos enim, quia non supinis manibus exceperant
servitutem missisque legatis libera responsa dederant,
quae contumeliosa reges vocant, Cambyses fremebat et
non provisis commeatibus, non exploratis itineribus, per
invia, per arentia trahebat omnem bello utilem turbam, cui
intra primum iter deerant necessaria nec quicquam sub-
ministrabat sterilis et inculta humanoque ignota vestigio
3 regio. Sustinebant famem primo tenerrima frondium et
cacumina arborum, tum coria igne mollita et quicquid ne-
cessitas cibum fecerat. postquam inter arenas radices
quoque et herbae defecerant adparuitque inops etiam
animalium solitudo, decimum quemque sortiti alimentum
4 habuerunt fame saevius. Agebat adhuc ira regem prae-
cipitem, cum partem exercitus amisisset, partem comedis-
set, donec timuit, ne et ipse vocaretur ad sortem: tum
demum signum receptui dedit. servabantur interim ge-
nerosae illi aves et instrumenta epularum camelis vehe-
bantur, cum sortirentur milites eius, quis male periret,
quis peius viveret.

1 XXI. Hic iratus fuit genti et ignotae et inmeritae, sen-
surae tamen: Cyrus flumini. Nam cum Babylona oppu-
gnaturus festinaret ad bellum, cuius maxima momenta
in occasionibus sunt, *Gynden* late fusum amnem vado
transire temptavit, quod vix tutum est, etiam cum sensit
2 aestatem et ad minimum deductus est. Ibi unus ex iis
equis, qui trahere regium currum albi solebant, abreptus
vehementer commovit regem: iuravit itaque se amnem

illum regis comitatus auferentem eo redacturum, ut trans-
iri calcarique etiam a feminis posset. Huc deinde om- 3
nem transtulit belli adparatum et tamdiu adsedit operi,
donec c et lxxx cuniculis divisum alveum in ccc et lx
rivos dispergeret et siccum relinqueret in diversum fluen-
tibus aquis. Periit itaque et tempus, magna in magnis 4
rebus iactura, et militum ardor, quem inutilis labor fregit,
et occasio adgrediendi inparatos, dum ille bellum indi-
ctum hosti cum flumine gerit. Hic furor, quid enim aliud 5
voces? Romanos quoque contigit. C. enim Caesar villam
in Herculanensi pulcherrimam, quia mater sua aliquando
in illa custodita erat, diruit fecitque eius per hoc nota-
bilem fortunam. stantem enim praenavigabamus, nunc
causa dirutae quaeritur.

XXII. Et haec cogitanda sunt exempla, quae vites, et 1
illa e contrario, quae sequaris, moderata, lenia, quibus
nec ad irascendum causa defuit nec ad ulciscendum pote-
stas. Quid enim facilius fuit Antigono quam duos mani- 2
pulares duci iubere, qui incumbentes regis tabernaculo
faciebant, quod homines et periculosissime et libentissime
faciunt, [*qui*] de rege suo male existimant? Audierat
omnia Antigonus, utpote cum inter dicentem et audien-
tem palla interesset. quam ille leviter commovit et: „lon-
gius, inquit, discedite, ne vos rex audiat.“ Idem quadam 3
nocte, cum quosdam ex militibus suis exaudisset omnia
mala inprecantis regi, qui ipsos in illud iter et inextrica-
bile lutum deduxisset, accessit ad eos, qui maxime labo-
rabant, et cum ignorantes a quo adiuvarentur explicuis-
set: „nunc, inquit, maledicite Antigono, cuius vitio in
has miserias incidistis: ei autem bene optate, qui vos ex
hac voragine eduxit.“ Idem tam miti animo hostium suo- 4
rum maledicta quam civium tulit. itaque cum in parvulo
quodam castello Graeci obsiderentur et fiducia loci con-
temnentes hostem multa in deformitatem Antigoni ioca-
rentur et nunc staturam humilem, nunc conlisum nasum
deriderent: „gaudeo, inquit, et aliquid boni spero, si in
castris meis Silenum habeo.“ Cum hos dicaces fame 5
domuisset, captis sic usus est, ut eos qui militiae utiles

erant, in cohortes describeret, ceteros praeconi subice-
ret, idque se negavit facturum fuisse, nisi expediret his
dominum habere, qui tam malam haberent linguam.
1 XXIII. Huius nepos fuit Alexander, qui lanceam in
convivas suos torquebat, qui ex duobus amicis, quos
paulo ante retuli, alterum ferae obiecit, alterum sibi. ex
2 his duobus tamen qui leoni obiectus est, vixit. Non
habuit hoc avitum ille vitium, ne paternum quidem. nam
si qua alia in Philippo virtus, fuit et contumeliarum pa-
tientia, ingens instrumentum ad tutelam regni. Democha-
res ad illum Parrhesiastes ob nimiam et procacem lin-
guam adpellatus inter alios Atheniensium legatos venerat.
audita benigne legatione Philippus: „dicite, inquit, mihi,
facere quid possim, quod sit Atheniensibus gratum.“
3 excepit Demochares et: „te, inquit, suspendere.“ Indi-
gnatio circumstantium ad tam inhumanum responsum
exorta erat. quos Philippus conticescere iussit et Ther-
sitam illum salvum incolumemque dimittere. „At vos,
inquit, ceteri legati, nuntiate Atheniensibus multo super-
biores esse, qui ista dicunt quam qui inpune dicta au-
4 diunt.“ Multa et divus Augustus digna memoria fecit
dixitque, ex quibus adpareat iram illi non imperasse.
Timagenes historiarum scriptor quaedam in ipsum, quae-
dam in uxorem eius et in totam domum dixerat nec per-
diderat dicta. magis enim circumfertur et in ore homi-
5 num est temeraria urbanitas. Saepe illum Caesar monuit,
moderatius lingua uteretur: perseveranti domo sua inter-
dixit. Postea Timagenes in contubernio Pollionis Asinii
consenuit ac tota civitate direptus est. nullum illi limen
6 praeclusa Caesaris domus abstulit. Historias postea quas
scripserat, recitavit et conbussit et libros acta Caesaris
Augusti continentis in ignem posuit. inimicitias gessit
cum Caesare: nemo amicitiam eius extimuit, nemo quasi
fulguritum refugit. fuit qui praeberet tam alte cadenti
7 sinum. Tulit hoc, ut dixi, Caesar patienter, ne eo quidem
motus, quod laudibus suis rebusque gestis manus adtu-
lerat. numquam cum hospite inimici sui questus est.
8 hoc dumtaxat Pollioni Asinio dixit: θηριοτροφεῖς. Pa-

ranti deinde excusationem obstitit et: „fruere, inquit, mi Pollio, fruere." et cum Pollio, diceret: „„si iubes, Caesar, statim illi domo mea interdicam."" „Hoc me, inquit, putas facturum, cum ego vos in gratiam reduxerim?" Fuerat enim aliquando Timageni Pollio iratus nec ullam aliam habuerat causam desinendi, quam quod Caesar coeperat.

XXIV. Dicat itaque sibi quisque, quotiens lacessitur: 1
numquid potentior sum Philippo? illi tamen inpune maledictum est. numquid in domo mea plus possum quam toto orbe terrarum divus Augustus potuit? ille tamen contentus fuit a conviciatore suo secedere. Quid est 2
quare ego servi mei clarius responsum et contumaciorem voltum et non pervenientem usque ad me murmurationem flagellis et conpedibus expiem? quis sum, cuius aures laedi nefas sit? ignoverunt multi hostibus: ego non ignoscam pigris, neglegentibus, garrulis? Puerum aetas 3
excuset, feminam sexus, extraneum libertas, domesticum familiaritas. Nunc primum offendit: cogitemus quamdiu placuerit. saepe et alias offendit: feramus quod diu tulimus. amicus est: fecit quod noluit. inimicus: fecit quod debuit. Prudentiori credamus: stultiori remittamus. pro 4
quocumque illud nobis respondeamus, sapientissimos quoque viros multa delinquere, neminem esse tam circumspectum, cuius non diligentia aliquando sibi ipsa excidat, neminem tam maturum, cuius non gravitatem in aliquod fervidius factum casus inpingat, neminem tam timidum offensarum, qui non in illas, dum vitat, incidat.

XXV. Quomodo homini pusillo solatium in malis fuit, 1
etiam magnorum virorum titubare fortunam, et aequiore animo filium in angulo flevit, qui vidit acerba funera etiam ex regia duci: sic animo aequiore fert ab aliquo laedi, ab aliquo contemni, cuicumque venit in mentem nullam esse tantam potentiam, in quam non occurrat iniuria. Quod si etiam prudentissimi peccant, cuius non error 2
bonam causam habet? Respiciamus quotiens adulescentia nostra in officio parum diligens fuerit, in sermone parum modesta, in vino parum temperans. si iratus est, demus illi spatium, quo dispicere quid fecerit possit: ipse

se castigabit. denique debeat poenas: non est quod cum
3 illo paria faciamus. Illud non veniet in dubium, quin se exemerit turbae et altius steterit quisquis despexit lacessentes: proprium est magnitudinis verae non sentire percussum. Sic inmanis fera ad latratum canum lenta respexit. sic inritus ingenti scopulo fluctus adsultat. Qui non irascitur, inconcussus iniuria perstitit, qui irascitur, motus
4 est. At ille, quem modo altiorem omni incommodo posui, tenet amplexu quodam summum bonum. nec homini tantum, sed ipsi fortunae respondet: „omnia licet facias, minor es, quam ut serenitatem meam obducas. vetat hoc ratio, cui vitam regendam dedi. plus mihi nocitura est ira quam iniuria. quidni plus? illius modus certus est: ista quousque me latura sit dubium est."

1 XXVI. „Non possum, inquis, pati. grave est iniuriam sustinere." Mentiris. quis enim iniuriam non potest ferre, qui potest iram? adice nunc quod id agis, ut et iram feras et iniuriam. Quare fers aegri rabiem et phrenetici verba? puerorum protervas manus? nempe quia videntur nescire quid faciant: quid interest, quo quisque vitio fiat inprudens? inprudentia par in omnibus patrocinium est.
2 „Quid ergo? inquis, inpune illi erit?" Puta te velle, tamen non erit. maxima est enim factae iniuriae poena fecisse, nec quisquam gravius adficitur quam qui ad supplicium
3 poenitentiae traditur. Deinde ad condicionem rerum humanarum respiciendum est, ut omnium accidentium aequi iudices simus. iniquus autem est, qui commune vitium singulis obiecit: non est Aethiopis inter suos insignitus color, nec rufus crinis et coactus in nodum apud Germanos virum dedecet. nihil in uno iudicabis notabile aut foedum, quod genti suae publicum est. et ista quae retuli, unius regionis atque anguli consuetudo defendit: vide nunc, quanto in iis iustior venia sit, quae per totum genus
4 humanum volgata sunt. Omnes inconsulti et inprovidi sumus, omnes incerti, queruli, ambitiosi. quid levioribus verbis ulcus publicum abscondo? omnes mali sumus: quicquid itaque in alio reprehenditur, id unusquisque in suo sinu inveniet. Quid illius pallorem, illius maciem

notas? pestilentia est. placidiores itaque invicem simus:
mali inter malos vivimus. una nos res facere quietos
potest, mutuae facilitatis conventio. Ille iam mihi nocuit, 5
ego illi nondum. sed iam aliquem fortasse laesisti. sed
laedes. noli aestimare hanc horam aut hunc diem. totum
inspice mentis tuae habitum: etiamsi nihil mali fecisti,
potes facere.

XXVII. Quanto satius est sanari iniuriam quam ul- 1
cisci? Multum temporis ultio absumit, multis se iniuriis
obicit, dum una dolet. diutius irascimur omnes quam lae-
dimur: quanto melius est abire in diversum nec vitia
vitiis opponere? Num quis satis constare sibi videatur,
si mulam calcibus repetat et canem morsu? „Ista, inquis,
peccare se nesciunt.“ Primum quam iniquus est, apud 2
quem hominem esse ad inpetrandam veniam nocet?
Deinde si cetera animalia hoc irae tuae subducit, quod
consilio carent, eodem loco tibi sit quisquis consilio
caret. quid enim refert an alia mutis dissimilia habeat,
si hoc quod in omni peccato muta defendit, simile habet,
caliginem mentis? Peccavit: hoc enim primum? hoc 3
enim extremum? non est quod illi credas, etiamsi dixit:
iterum non faciam. et iste peccabit et in istum alius et
tota vita inter errores volutabitur. Mansuete inmansueta
tractanda sunt. Quod in luctu dici solet efficacissime, et 4
in ira dicetur: utrum aliquando desines an numquam? si
aliquando, quanto satius est iram relinquere quam ab
ira relinqui? an semper haec cogitatio permanebit? vides
quam inpacatam tibi denunties vitam: qualis enim erit
semper tumentis? Adice nunc, quod cum bene te ipse 5
succenderis et subinde causas, quibus stimuleris, reno-
vaveris, sua sponte ira discedet et vires illi dies subtra-
het: quanto satius est a te illam vinci quam a se?

XXVIII. Huic irasceris, deinde illi. servis, deinde 1
libertis. parentibus, deinde liberis. notis, deinde ignotis.
ubique enim causae supersunt, nisi deprecator animus
accessit. hinc te illo furor rapiet, illinc alio, et novis sub-
inde inritamentis orientibus continuabitur rabies: age,
infelix, ecquando amabis? o quam bonum tempus in re

2 mala perdis! Quanto nunc erat satius amicos parare, inimicos mitigare, rempublicam administrare, transferre in res domesticas operam quam circumspicere, quid alicui facere possis mali, quod aut dignitati eius aut patrimonio aut corpori volnus infligas, cum id tibi contingere sine certamine ac periculo non possit, etiamsi cum infe-
3 riore concurses. Vinctum licet accipias et ad arbitrium tuum omni patientiae expositum: saepe nimia vis caedentis aut articulum loco movit aut nervum in his quos fregerat dentibus fixit. multos iracundia mancos, multos debiles fecit, etiam ubi patientem nancta est materiam. adice nunc, quod nihil tam inbecille natum est, ut sine elidentis periculo pereat. inbecillos valentissimis alias
4 dolor, alias casus exaequat. Quid, quod pleraque eorum, propter quae irascimur, offendunt nos magis quam laedunt? multum autem interest, utrum aliquis voluntati meae obstet an desit, eripiat an non det. atqui in aequo ponimus, utrum aliquis auferat an neget, utrum spem nostram praecidat an differat, utrum contra nos faciat an
5 pro se, amore alterius an odio nostri. Quidam vero non tantum iustas causas standi contra nos, sed etiam honestas habent: alius patrem tuetur, alius fratrem, alius patriam, alius amicum. his tamen non ignoscimus id facientibus, quod nisi facerent, inprobaremus, immo, quod est incredibile, saepe de facto bene existimamus,
6 de faciente male. At mehercules vir magnus ac iustus fortissimum quemque ex hostibus suis et pro libertate ac salute patriae pertinacissimum suspicit et talem sibi civem, talem militem contingere optat.

1 XXIX. Turpe est odisse quem laudes: quanto vero turpius ob id aliquem odisse, propter quod misericordia dignus est? si captivus in servitutem subito depressus reliquias libertatis tenet nec ad sordida ac laboriosa ministeria agilis occurrit, si ex otio piger equum vehiculumque domini cursu non exaequat, si inter cotidiana pervigilia fessum somnus oppressit, si rusticum laborem recusat aut non fortiter obiit a servitute urbana et feriata
2 translatus ad durum opus: distinguamus, utrum aliquis

non possit an nolit: multos absolvemus, si coeperimus ante iudicare quam irasci. Nunc autem primum inpetum sequimur. deinde quamvis vana nos concitaverint, perseveramus, ne videamur coepisse sine causa. et quod inquissimum est, pertinaciores nos facit iniquitas irae. retinemus enim illam et augemus, quasi argumentum sit iuste irascentis graviter irasci.

XXX. Quanto melius est initia ipsa perspicere quam 1
levia sint, quam innoxia? Quod accidere vides [in] animalibus mutis, idem in homine deprehendes: frivolis turbamur et inanibus. taurum color rubicundus excitat, ad umbram aspis exsurgit, ursos leonesque mappa proritat. omnia quae natura fera ac rabida sunt, consternantur ad vana. Idem inquietis et stolidis ingeniis evenit. rerum 2
suspicione feriuntur, adeo quidem, ut interdum iniurias vocent modica beneficia, in quibus frequentissima, certe acerbissima iracundiae materia est. carissimis enim irascimur, quod minora nobis praestiterint quam mente concepimus quamque alii tulerint: cum utriusque rei paratum remedium sit. Magis alteri iudulsit: nostra nos sine 3
conparatione delectent. numquam erit felix quem torquebit felicior. minus habeo quam speravi: sed fortasse plus speravi quam debui. Haec pars maxime metuenda est. hinc perniciosissimae irae nascuntur et sanctissima quaeque invasurae. Divum Julium plures amici confe- 4
cerunt quam inimici, quorum non expleverat spes inexplebiles. voluit quidem ille, neque enim quisquam liberalius victoria usus est, ex qua nihil sibi vindicavit nisi dispensandi potestatem. sed quemadmodum sufficere tam inprobis desideriis posset, cum tantum omnes concupiscerent, quantum unus poterat? Vidit itaque strictis 5
circa sellam suam gladiis commilitones suos, Cimbrum Tillium, acerrimum paulo ante partium defensorem, aliosque post Pompeium demum Pompeianos. Haec res sua in reges arma convertit fidissimosque eo conpulit, ut de morte eorum cogitarent, pro quibus et ante quos mori votum habuerant.

XXXI. Nulli ad aliena respicienti sua placent. inde 1

dis quoque irascimur, quod aliquis nos antecedat, obliti quantum hominum retro sit, et paucis invidentem quantum sequatur a tergo ingentis invidiae. Tanta tamen inportunitas hominum est, ut quamvis multum acceperint,
2 iniuriae loco sit plus accipere potuisse. Dedit mihi praeturam: sed consulatum speraveram. dedit duodecim fasces: sed non fecit ordinarium consulem. a me numerari voluit annum: sed deest mihi ad sacerdotium. cooptatus in collegium sum: sed cur in unum? consummavit dignitatem meam: sed patrimonio nihil contulit. ea dedit mihi
3 quae debebat alicui dare. de suo nihil protulit. Age potius gratias pro his, quae accepisti. reliqua exspecta et nondum plenum esse te gaude. inter voluptates est superesse quod speres. Omnes vicisti: primum esse te in animo amici tui laetare. multi te vincunt: considera, quanto antecedas plures quam sequaris. Quod sit in te vitium maximum quaeris? falsas rationes conficis: data magno aestimas, accepta parvo.

1 XXXII. Aliud in alio nos deterreat: quibusdam timeamus irasci, quibusdam vereamur, quibusdam fastidiamus. Magnam rem sine dubio fecerimus, si servulum infelicem in ergastulum miserimus. quid properamus verberare statim, crura protinus frangere? non peribit po-
2 testas ista, si differetur. Sine id tempus veniat, quo ipsi iubeamus: nunc ex imperio irae loquemur. cum illa abierit, tunc videbimus, quanto ista lis aestimanda sit. in hoc enim praecipue fallimur: ad ferrum venimus, ad capitalia supplicia, et vinculis, carcere, fame vindicamus rem
3 castigandam flagris levioribus. „Quomodo, inquis, nos iubes intueri, quam omnia, per quae laedi videamur, exigua, misera, puerilia sint.“ Ego vero nihil magis suaserim quam sumere ingentem animum et haec, propter quae litigamus, discurrimus, anhelamus, videre quam humilia et abiecta sint, nulli qui altum quiddam aut magnificum cogitat respicienda.

1 XXXIII. Circa pecuniam plurimum vociferationis est: haec fora defatigat, patres liberosque committit, venena miscet, gladios tam percussoribus quam legionibus tradit.

haec est sanguine nostro delibuta. propter hanc uxorum maritorumque noctes strepunt litibus et tribunalia magistratunm premit turba, reges saeviunt rapiuntque et civitates longo seculorum labore constructas evertunt, ut aurum argentumque in cinere urbium scrutentur. Libet 2
intueri fiscos in angulo iacentes: hi sunt propter quos oculi clamore exprimantur, fremitu iudiciorum basilicae resonent, evocati ex longinquis regionibus iudices sedeant iudicaturi, utrius iustior avaritia sit. Quid si ne pro- 3
pter fiscum quidem, sed pugnum aeris aut inputatum a servo denarium senex sine herede moriturus stomacho dirumpitur? quid si propter usuram* aut milensimam valitudinarius fenerator distortis pedibus et manibus ad conparendum non *retentus* clamat ac per vadimonia asses suos in ipsis morbi accessionibus vindicat? Si totam mihi 4
ex omnibus metallis, quae cum maxime deprimimus, pecuniam proferas, si in medium proicias quicquid thesauri tegunt avaritia iterum sub terras referente, quae male egesserat: omnem istam congeriem non putem dignam quae frontem viri boni contrahat. Quanto risu prosequenda sunt quae nobis lacrimas educunt?

XXXIV. Cedo nunc, persequere cetera, cibos, potio- 1
nes horumque causa paratam ambitionem, munditias, verba, contumelias, motus corporum parum honorificos et suspiciones, et contumacia iumenta et pigra mancipia, interpretationes malignas vocis alienae, quibus efficitur, ut inter iniurias [naturae] numeretur sermo homini datus: crede mihi, levia sunt propter quae non leviter excandescimus, qualia quae pueros in rixam et iurgium concitant. Nihil ex his quae tam tristes agimus, serium est, nihil 2
magnum: inde, inquam, vobis ira et insania est, quod exigua magno aestimatis. Auferre hic mihi hereditatem voluit. hic me diu in spem supremam captatus** criminatus est. hic scortum meum concupivit. Quod vinculum 3
amoris esse debebat, seditionis atque odii causa est, idem velle. Iter angustum rixas transeuntium concitat: diffusa et late patens via ne populos quidem collidit. Ista quae adpetitis, quia exigua sunt nec possunt ad alterum nisi

alteri erepta transferri, eadem adfectantibus pugnas et
iurgia excitant.

1 XXXV. Respondisse tibi servum indignaris libertum-
que et uxorem et clientem: deinde idem de republica li-
bertatem sublatam quereris, quam domi sustulisti. rursus
2 si tacuit interrogatus, contumaciam vocas. Et loquatur et
taceat et rideat: coram domino? inquis: immo coram
patre familiae. Quid clamas? quid vociferaris? quid fla-
gella media coena petis, quod servi loquuntur, quod non
3 eodem loco turba concionis est, silentium solitudinis? in
hoc habes aures, ut non modulata tantum et mollia et ex
dulci tracta conpositaque accipiant: et risum audias opor-
tet et fletum, et blanditias et lites, et prospera et tristia,
et hominum voces et fremitus animalium latratusque. Quid
miser expavescis ad clamorem servi, ad tinnitum aeris
aut ianuae inpulsum? cum tam delicatus fueris, tonitrua
4 audienda sunt. Hoc quod de auribus dictum est, transfer
ad oculos, qui non minus fastidio laborant, si male insti-
tuti sunt: macula offenduntur et sordibus et argento pa-
5 rum splendido et stagno non ad solum perlucente. Hi
nempe oculi, qui non ferunt nisi varium ac recenti cura
nitens marmor, qui mensam nisi crebris distinctam venis,
qui nolunt domi nisi auro pretiosiora calcari, aequissimo
animo foris et scabras lutosasque semitas spectant et ma-
iorem partem ocurrentium squalidam, parietes insularum
exesos, rimosos, inaequales. Quid ergo aliud est, quod
illos in publico non offendat, domi moveat, quam opinio
illic aequa et patiens, domi morosa et querula?

1 XXXVI. Omnes sensus perducendi sunt ad firmitatem.
natura patientes sunt, si animus illos desiit corrumpere,
qui cotidie ad rationem reddendam vocandus est. Facie-
bat hoc Sextius, ut consummato die, cum se ad noctur-
nam quietem recepisset, interrogaret animum suum: quod
hodie malum tuum sanasti? cui vitio obstitisti? qua parte
2 melior es? Desinet ira et moderatior erit, quae sciet sibi
cotidie ad iudicem esse veniendum. quicquam ergo pul-
chrius hac consuetudine excutiendi totum diem? Qualis
ille somnus post recognitionem sui sequitur? quam tran-

quillus, quam altus ac liber, cum aut laudatus est animus aut admonitus et speculator sui censorque secretus cognoscit de moribus suis? Utor hac potestate et cotidie 3
apud me causam dico. cum sublatum e conspectu lumen est et conticuit uxor moris mei iam conscia, totum diem meum scrutor factaque ac dicta mea remetior. nihil mihi ipse abscondo, nihil transeo. quare enim quicquam ex erroribus meis timeam, cum possim dicere: vide ne istud amplius facias, nunc tibi ignosco. In illa disputatione 4
pugnacius locutus es. noli postea congredi cum inperitis: nolunt discere, qui numquam didicerunt. Illum liberius admonuisti quam debebas. itaque non emendasti, sed offendisti. de cetero vide, non tantum an verum sit quod dicis, sed an ille cui dicitur veri patiens sit. admoneri bonus gaudet: pessimus quisque [cor]rectorem asperrime patitur.

XXXVII. In convivio quorumdam te sales et in dolo- 1
rem tuum iacta verba tetigerunt: vitare volgares convictus memento. solutior est post vinum licentia, quia ne sobriis quidem pudor est. Iratum vidisti amicum tuum 2
ostiario causidici alicuius aut divitis, quod intrantem submoverat, et ipse pro illo iratus extremo mancipio fuisti: irasceris ergo catenario cani? et hic, cum multum latravit, obiecto cibo mansuescit. Recede longius et ride. 3
nunc iste aliquem se putat, quod custodit litigatorum turba limen obsessum. nunc ille qui intra iacet, felix fortunatusque est et beati hominis iudicat ac potentis indicium difficilem ianuam. nescit durissimum esse ostium carceris. Praesume animo multa tibi esse patienda. numquis se hieme algere miratur? numquis in mari nausiare, in via concuti? fortis est animus ad quae praeparatus venit. 4
Minus honorato loco positus irasci coepisti convivatori, vocatori, ipsi qui tibi praeferebatur: demens, quid interest, quam lecti premas partem? honestiorem te aut turpiorem potest facere pulvinus? Non aequis quemdam 5
oculis vidisti, quia de ingenio tuo male locutus est: recipis hanc legem? ergo te Ennius, quo non delectaris, odisset, et Hortensius simultates tibi indiceret, et Cicero,

si derideres carmina eius, inimicus esset. vis tu aequo
animo pati candidatus suffragia?

1 XXXVIII. Contumeliam tibi fecit aliquis: numquid
maiorem quam Diogeni philosopho Stoico? cui de ira
cum maxime disserenti adulescens protervus inspuit. tu-
lit hoc ille leniter et sapienter. „non quidem, inquit, ira-
2 scor, sed dubito tamen, an irasci oporteat.“ Quanto Cato
noster melius? qui, cum agenti causam in frontem me-
diam quantum poterat adtracta pingui saliva inspuisset
Lentulus ille, patrum nostrorum memoria factiosus et in-
potens, abstersit faciem et: „affirmabo, inquit, omnibus,
Lentule, falli eos qui te negant os habere.“

1 XXXIX. Contigit iam nobis, Novate, bene conponere
animum. aut non sentit iracundiam aut superior est: vi-
deamus quomodo alienam iram leniamus: nec
enim sani esse tantum volumus, sed sanare.

2 Primam iram non audebimus oratione mulcere: surda
est et amens. dabimus illi spatium. remedia in remissionibus
prosunt. nec oculos tumentis temptabimus, vim rigentem
movendo incitaturi, nec cetera vitia, dum fervent. initia
3 morborum quies curat. „Quantulum, inquis, prodest reme-
dium tuum, si sua sponte desinentem iram placat?“ Pri-
mum, ut citius desinat, efficit. deinde custodit, ne recidat.
Ipsum quoque inpetum, quem non audet lenire, fallet: re-
movebit omnia ultionis instrumenta. simulabit iram, ut tam-
quam adiutor et doloris comes plus auctoritatis in consiliis
habeat. moras nectet, et dum maiorem poenam quaerit,
4 praesentem differet. omni arte requiem furori dabit. Si
vehementior erit, aut pudorem illi *cur* non resistat, incu-
tiet aut metum. si infirmior, sermones inferet vel gratos
vel novos et cupiditate cognoscendi avocabit. Medicum
aiunt, cum regis filiam curare deberet nec sine ferro pos-
set, dum tumentem mammam leniter fovet, scalpellum
spongia tectum induxisse. repugnasset puella remedio
palam admoto. eadem, quia non exspectavit, dolorem tu-
lit. Quaedam non nisi decepta sanantur.

1 XL. Alteri dices: „vide ne inimicis iracundia tua vo-
luptati sit.“ alteri: „vide ne magnitudo animi tui credi-

tumque apud plerosque robur cadat. Indignor mehercules et non invenio dolendi modum, sed tempus exspectandum est. dabit poenas. serva istud in animo tuo. cum potueris, et pro mora reddes.“ castigare vero irascentem et ultro obirasci incitare est. Varie adgredieris 2
blandeque, nisi forte tanta persona eris, ut possis iram conminuere, quemadmodum fecit divus Augustus, cum coenaret apud Vedium Pollionem. fregerat unus ex servis eius crystallinum. rapi eum Vedius iussit ne volgari quidem more periturum. muraenis obici iubebatur, quas ingentis in piscina continebat. Quis non hoc illum putaret luxuriae causa facere? saevitia erat. Evasit e mani- 3
bus puer et confugit ad Caesaris pedes nihil aliud petiturus, quam ut aliter periret, ne esca fieret. motus est novitate crudelitatis Caesar et illum quidem mitti, crystallina autem omnia coram se frangi iussit conplerique piscinam. Fuit Caesari sic castigandus amicus. bene usus 4
est viribus suis. E convivio rapi homines imperas et novi generis poenis lancinari? si calix tuus fractus est, viscera hominis distrahentur? tantum tibi placebis, ut ibi aliquem duci iubeas, ubi Caesar est.

XLI. Si cui tantum potentiae est, ut iram ex superiori 1
loco adgredi possit, male tractet, at talem dumtaxat, qualem modo retuli, feram, inmanem, sanguinariam, quae iam insanabilis est, nisi maius aliquid extimuit. ***

*** pacem demus animo, quam dabit praeceptorum sa- 2
lutarium adsidua meditatio actusque rerum boni et intenta mens ad unius honesti cupiditatem. Conscientiae satis fiat. nil in famam laboremus: sequatur vel mala, dum bene merentis. „At volgus animosa miratur et audaces in honore 3
sunt, placidi pro inertibus habentur.“ primo forsitan adspectu. sed simul aequalitas vitae fidem fecit non segnitiem illam animi esse, sed pacem, veneratur illos populus idem colitque. Nihil ergo habet in se utile teter iste 4
et hostilis adfectus, at omnia ex contrario mala, ferrum et ignes. pudore calcato caedibus inquinavit manus, membra liberorum dispersit. nihil vacuum reliquit a scelere,

non gloriae memor, non infamiae metuens, inemendabilis, cum ex ira in odium obcalluit.

1 XLII. Careamus hoc malo purgemusque mentem et exstirpemus radicitus, quae quamvis tenuia undecumque haeserint, renascentur. et iram non temperemus, sed ex toto removeamus. quod enim malae rei temperamentum
2 est? poterimus autem, adnitamur modo. Nec ulla res magis proderit quam cogitatio mortalitatis. sibi quisque atque alteri dicat: Quid iuvat tamquam in aeternum genitos iras indicere et brevissimam aetatem dissipare? quid iuvat dies, quos in voluptatem honestam inpendere licet, in dolorem alicuius tormentumque transferre? non ca-
3 piunt res istae iacturam nec tempus vacat perdere. Quid ruimus in pugnam? quid certamina nobis arcessimus? quid inbecillitatis obliti ingentia odia suscipimus et ad frangendum fragiles consurgimus? iam istas inimicitias, quas inplacabili gerimus animo, febris aut aliquod aliud malum corporis vetabit geri. iam par acerrimum media
4 mors dirimet. Quid tumultuamur et vitam seditiosi conturbamus? stat supra caput fatum et pereuntis dies inputat propiusque ac propius accedit. istud tempus quod alienae destinas morti, fortasse circa tuam est.

1 XLIII. Quin potius vitam brevem colligis placidamque et tibi et ceteris praestas? quin potius amabilem te, dum vivis, omnibus, desiderabilem, cum excesseris, reddis? Quid illum nimis ex alto tecum agentem detrahere cupis? quid illum oblatrantem tibi, humilem quidem et contemptum, sed superioribus acidum ac molestum exterrere viribus tuis temptas? Quid servo, quid domino, quid regi, quid clienti tuo irasceris? sustine paulum: venit ecce
2 mors quae vos pares faciat. Videre solemus inter matutina arenae spectacula tauri et ursi pugnam inter se conligatorum, quos cum alter alterum vexarit, suus confector exspectat: idem facimus, aliquem nobiscum adligatum lacessimus, cum victo victorique finis et quidem maturus inmineat. quieti potius pacatique quantulumcumque superest, exigamus. nulli cadaver nostrum iaceat invisum.
3 Saepe rixam conclamatum in vicino incendium solvit et

interventus ferae latronem viatoremque diducit. conluctari cum minoribus malis non vacat, ubi metus maior adparuit: quid nobis cum dimicatione et insidiis? numquid amplius isti cui irasceris, quam mortem optas? etiam te quiescente morietur. perdis operas: facere vis quod futurum est. „Nolo, inquis, utique occidere, sed exilio, sed 4
ignominia, sed damno adficere.“ Magis ignosco ei, qui volnus inimici quam qui pusulam concupiscit: hic enim non tantum mali animi est, sed pusilli. Sive de ultimis suppliciis cogitas sive de levioribus: quantulum est temporis, quo aut ille poena sua torqueatur aut tu malum gaudium ex aliena percipias? Iam istum spiritum exspuimus interim, dum trahimus. Dum inter homines sumus, 5
colamus humanitatem, non timori cuiquam, non periculo simus. detrimenta, iniurias, convicia, vellicationes contemnamus et magno animo brevia feramus incommoda. Dum respicimus, quod aiunt, versamusque nos, inmortalitas aderit.

L. ANNAEI SENECAE
DIALOGORUM LIBER VI.
AD MARCIAM
DE CONSOLATIONE.

I. Nisi te, Marcia, scirem tam longe ab infirmitate mu- 1
liebris animi quam a ceteris vitiis recessisse et mores tuos velut aliquod antiquum exemplar adspici, non auderem obviam ire dolori tuo, cui viri quoque libenter haerent et incubant, nec spem concepissem tam iniquo tempore, tam inimico iudice, tam invidioso crimine posse me efficere, ut fortunam tuam absolveres. fiduciam mihi dedit exploratum iam robur animi et magno experimento adprobata virtus tua. Non est ignotum, qualem te in per- 2

sona patris tui gesseris, quem non minus quam liberos
dilexisti, excepto eo quod non optabas superstitem: nec
scio an et optaveris. permittit enim sibi quaedam contra
bonum morem magna pietas. mortem A. Cremutii Cordi,
parentis tui quantum poteras, inhibuisti: postquam tibi
adparuit inter Seianianos satellites illam unam patere ser-
vitutis fugam, non favisti consilio eius, sed dedisti ma-
nus victa fudistique lacrimas. palam et gemitus devorasti
quidem, non tamen hilari fronte texisti et hoc illo seculo,
3 quo magna pietas erat nihil inpie facere: ut vero aliquam
occasionem mutatio temporis dedit, ingenium patris tui,
de quo sumptum erat supplicium, in visum hominum re-
duxisti et a vera illum vindicasti morte ac restituisti in
publica monumenta libros, quos vir ille fortissimus san-
guine suo scripserat. Optime meruisti de Romanis stu-
diis, magna illorum pars arserat. optime de posteris, ad
quos veniet incorrupta rerum fides auctori suo magno in-
putata. optime de ipso, cuius viget vigebitque memoria,
quamdiu in pretio fuerit Romana cognosci, quamdiu quis-
quam erit, qui reverti velit ad acta maiorum, quamdiu
quisquam, qui velit scire, quid sit vir Romanus, quid sub-
actis iam cervicibus omnium et ad Seianianum iugum
adactis indomitus, quid sit homo ingenio, animo, manu
4 liber. Magnam mehercule detrimentum respublica cepe-
rat, si illum ob duas res pulcherrimas in oblivionem con-
iectum, eloquentiam et libertatem, non eruisses: legitur,
floret, in manus hominum, in pectora receptus vetustatem
nullam timet: at illorum carnificum cito scelera quoque,
5 quibus solis memoriam meruerunt, tacebunt. Haec ma-
gnitudo animi tui vetuit me ad sexum tuum respicere, ve-
tuit ad voltum, quem tot annorum continua tristitia, ut se-
mel obduxit, tenet. et vide, quam non subrepam tibi nec
furtum facere adfectibus tuis cogitem: antiqua mala in
memoriam reduxi, et vis scire hanc quoque plagam esse
sanandam? ostendi tibi aeque magni volneris cicatricem.
alii itaque molliter agant et blandiantur, ego confligere
cum tuo moerore constitui et defessos exhaustosque ocu-
los, si verum vis, magis iam ex consuetudine quam ex

desiderio fluentis continebo, si fieri potuerit, favente te
remediis tuis, si minus, vel invita, teneas licet et ample-
xeris dolorem tuum, quem tibi in filii locum superstitem
fecisti. Quis enim erit finis? omnia in supervacuum 6
temptata sunt: fatigatae adlocutiones amicorum. aucto-
ritates magnorum et adfinium tibi virorum, studia, here-
ditarium et paternum bonum, surdas aures inrito et vix
ad brevem occupationem proficiente solatio transeunt.
illud ipsum naturale remedium temporis, quod maximas
quoque aerumnas conponit, in te una vim suam perdidit.
Tertius iam praeteriit annus, cum interim nihil ex primo 7
illo inpetu cecidit. renovat se et conroborat cotidie luctus
et iam sibi ius mora fecit eoque adductus est, ut putet
turpe desinere. Quemadmodum omnia vitia penitus insi-
dunt, nisi dum surgunt, oppressa sunt, ita haec quoque
tristia et misera et in se saevientia ipsa novissime acer-
bitate pascuntur et fit infelicis animi prava voluptas dolor.
Cupissem itaque primis temporibus ad istam curationem 8
accedere. leviore medicina fuisset oriens adhuc restrin-
genda vis: vehementius contra inveterata pugnandum
est. nam volnerum quoque sanitas facilis est, dum a
sanguine recentia sunt. tunc et uruntur et in altum revo-
cantur et digitos scrutantium recipiunt: ubi corrupta in
malum ulcus verterunt, difficilius curantur. Non possum
nunc per obsequium nec molliter adsequi tam durum
dolorem: frangendus est.

II. Scio a praeceptis incipere omnes, qui 1
monere aliquem volunt, et in exemplis desi-
nere. mutari hunc interim morem expedit.
aliter enim cum alio agendum est: quosdam ratio ducit,
quibusdam nomina clara opponenda sunt et auctoritas,
quae liberum non relinquat animum ad speciosa stupenti.
Duo tibi ponam ante oculos maxima et sexus 2
et seculi tui exempla: alterius feminae, quae se
tradidit ferendam dolori, alterius, quae pari adfecta casu,
maiore damno, non tamen dedit longum in se malis suis
dominium, sed cito animum in sedem suam reposuit.
Octavia et Livia, altera soror Augusti, altera uxor, 3

amiserunt filios iuvenes, utraque spe futuri principis certa: Octavia Marcellum, cui et avunculus et socer incumbere coeperat, in quem onus imperii reclinare, adulescentem animo alacrem, ingenio potentem, sed frugalitatis continentiaeque in illis aut annis aut opibus non mediocriter admirandae, patientem laborum, voluptatibus alienum, quantumcumque inponere illi avunculus et, ut ita dicam, inaedificare voluisset, laturum. bene legerat
4 nulli cessura ponderi fundamenta. Nullum finem per omne vitae suae tempus flendi gemendique fecit nec ullas admisit voces salutare aliquid adferentis, ne avocari quidem se passa est: intenta in unam rem et toto animo adfixa talis per omnem vitam fuit, qualis in funere. non dico non est ausa consurgere, sed adlevari recusans, secundam orbitatem iudicans lacrimas mittere, nullam habere imaginem filii carissimi voluit, nullam sibi
5 de illo fieri mentionem. Oderat omnes matres et in Liviam maxime furebat, quia videbatur ad illius filium transisse sibi promissa felicitas. tenebris et solitudini familiarissima, ne ad fratrem quidem respiciens, carmina celebrandae Marcelli memoriae conposita aliosque studiorum honores reiecit et aures suas adversus omne solatium clausit. a sollemnibus officiis seducta et ipsam magnitudinis fraternae nimis circumlucentem fortunam exosa defodit se et abdidit. adsidentibus liberis, nepotibus lugubrem vestem non deposuit, non sine contumelia omnium suorum, quibus salvis orba sibi videbatur.

1 III. Livia amiserat filium Drusum, magnum futurum principem, iam magnum ducem: intraverat penitus Germaniam et ibi signum Romani fixerunt, ubi vix ullos esse Romanos notum erat. in expeditione decesserat ipsis illum hostibus aegrum cum veneratione et pace mutua prosequentibus nec optare quod expediebat audentibus. accedebat ad hanc mortem, quam ille pro republica obierat, ingens civium provinciarumque et totius Italiae desiderium, per quam effusis in officium lugubre municipiis coloniisque usque in urbem ductum erat funus
2 triumpho simillimum. Non licuerat matri ultima filii oscula

gratumque extremi sermonem oris haurire. longo itinere reliquias Drusi sui prosecuta tot per omnem Italiam ardentibus rogis, quasi totiens illum amitteret, inritata, ut primum tamen intulit tumulo, simul et illum et dolorem suum posuit, nec plus doluit quam aut honestum erat Caesari aut aequum matri. non desiit denique Drusi sui celebrare nomen, ubique illum sibi privatim publiceque repraesentare, libentissime de illo loqui, de illo audire: cum memoria *il*lius vix[*it. quam*] nemo potest retinere et frequentare, qui illam tristem sibi reddidit. Elige itaque, utrum exemplum putes probabilius: si illud 3
prius sequi vis, eximis te numero vivorum. aversaberis et alienos liberos et tuos, ipsaque desiderans triste matribus omen occurrere, voluptates honestas, permissas, tamquam parum decoras fortunae tuae reicies, invisa haerebis in luce et aetati tuae, quod non praecipitet te quamprimum et finiat, infestissima eris. quod turpissimum alienissimumque est animo tuo in meliorem noto partem, ostendes te vivere nolle, mori non posse. Si ad 4
hoc maximae feminae te exemplum adplicueris moderatius ac mitius, non eris in aerumnis nec te tormentis macerabis. quae enim, malum, amentia est poenas a se infelicitatis exigere et mala sua augere? quam in omni vita servasti morum probitatem et verecundiam, in hac quoque re praestabis: est enim quaedam et dolendi modestia. illum ipsum iuvenem, dignissimum [*qui te*] quietam semper nominatus cogitatusque faciat, meliore pones loco, si matri suae qualis vivus solebat, hilarisque et cum gaudio occurrit.

IV. Nec te ad fortiora ducam praecepta, ut inhumano 1
ferre humana iubeam modo, ut ipso funebri die oculos matris exsiccem. ad arbitrum tecum veniam: hoc inter nos quaeretur, utrum magnus dolor esse debeat an perpetuus. non dubito quin Iuliae Augustae, quam familiariter coluisti, magis tibi placeat exemplum: illa te ad suum 2
consilium vocat. illa in primo fervore, cum maxime inpatientes ferocesque sunt miseriae, consol[*atori se*] Areo, philosopho viri sui, praebuit et multum eam rem pro-

fuisse sibi confessa est, plus quam populum Romanum,
quem nolebat tristem tristitia sua facere, plus quam Augu-
stum, qui subducto altero adminiculo titubabat nec luctu
suorum inclinandus erat, plus quam Tiberium filium,
cuius pietas efficiebat, ut in illo acerbo et defleto genti-
3 bus funere nihil sibi nisi numerum deesse sentiret. Hic,
ut opinor, aditus illi fuit, hoc principium apud feminam
opinionis suae custodem diligentissimam: „Usque in
hunc diem, Iulia, quantum quidem ego sciam, adsiduus
viri tui comes, cui non tantum quae in publicum emittun-
tur nota, sed omnes sunt secretiores animorum vestro-
rum motus, dedisti operam, ne quid esset quod in te quis-
4 quam reprehenderet. nec id in maioribus modo obser-
vasti, sed in minimis, ne quid faceres, cui famam, uberri-
mam principum iudicem, velles ignoscere. nec quic-
quam pulchrius existimo quam in summo fastigio col-
locatas multarum rerum veniam dare, nullius petere: ser-
vandus itaque tibi in hac quoque re tuus mos est, ne
quid committas, quod minus aliterve factum velis.
1 V. Deinde oro atque obsecro, ne te difficilem amicis et
intractabilem praestes. non est enim quod ignores omnes
hos nescire, quemadmodum se gerant, loquantur aliquid
coram te de Druso an nihil, ne aut oblivio clarissimi iu-
2 venis illi faciat iniuriam aut mentio tibi. Cum secessimus
et in unum convenimus, facta eius dictaque quanto meruit
suspectu celebramus. coram te altum nobis de illo silen-
tium est: cares itaque maxima voluptate, filii tui laudi-
bus, quas non dubito quin vel inpendio vitae, si potestas
3 detur, in aevum omne sis prorogatura. Quare patere,
immo accerse sermones, quibus ille narretur et apertas
aures praebe ad nomen memoriamque filii tui. nec hoc
grave duxeris ceterorum more, qui in eiusmodi casu par-
4 tem mali putant audire solatia. Nunc incubuisti tota in
alteram partem et oblita meliorum fortunam tuam qua
deterior est adspicis. non convertisti te ad convictus filii
tui occursusque iucundos, non ad pueriles dulcesque
blanditias, non ad incrementa studiorum. ultimam illam
faciem rerum premis. *in illam*, quasi parum ipsa per se

horrida sit, quicquid potes congeris. Ne, obsecro te, 5
concupieris perversissimam gloriam infelicissima videri.
simul cogita non esse magnum rebus prosperis fortem
se gerere, ubi secundo cursu vita procedit. ne guberna-
toris quidem artem tranquillum mare et obsequens ven-
tus ostendit: adversi aliquid incurrat oportet, quod ani-
mum probet. Proinde ne submiseris te, immo contra fige 6
stabilem gradum et quicquid onerum supra cecidit su-
stine, primo dumtaxat strepitu conterrita. nulla re maior
invidia fortunae fit quam aequo animo.“ Post haec osten-
dit illi filium incolumem, ostendit ex amisso nepotes.

VI. Tuum illic, Marcia, negotium actum, tibi Areus 1
adsedit. muta personam: te consolatus est. Sed puta,
Marcia, ereptum tibi amplius quam ulla umquam mater
amiserit. non permulceo te nec extenuo calamitatem
tuam: si fletibus fata vincuntur, conferamus. eat omnis 2
inter luctus dies. noctem sine somno tristitia consumat.
ingerantur lacerato pectori manus et in ipsam faciem
inpetus fiat atque omni se genere saevitiae profecturus
moeror exerceat: sed si nullis planctibus defuncta revo-
cantur, si sors inmota et in aeternum fixa nulla miseria
mutatur et mors renuit quicquid abstulit, desinat dolor
qui perit. Quare regamur nec nos ista vis transversos 3
auferat. turpis est navigii rector, cui gubernacula fluctus
eripuit, qui fluitantia vela deseruit, permisit tempestati
ratem: at ille vel in naufragio laudandus quem obruit
[mare] navem tenentem et obnixum.

VII. „*At enim naturale desiderium suorum* 1
est.“ Quis negat, quamdiu modicum est? nam discessu,
non solum amissione carissimorum necessarius morsus
est et firmissimorum quoque animorum contractio. *sed*
plus est quod opinio adicit quam quod natura
imperavit. Adspice mutorum animalium quam conci- 2
tata sint desideria et tamen quam brevia. vaccarum uno
die alterove mugitus auditur, nec diutius equarum vagus
ille amensque discursus est. ferae cum vestigia catulo-
rum consectatae sunt et silvas pervagatae, cum saepe
ad cubilia expilata redierint, rabiem intra exiguum tem-

pus exstinguunt. aves cum stridore magno inanes nidos circumfremuerunt, intra momentum tamen quietae volatus suos repetunt. nec ulli animali longum fetus sui desiderium est nisi homini, qui adest dolori suo nec tantum
3 quantum sentit, sed quantum constituit, adficitur. Ut scias autem non esse hoc naturale, luctibus frangi, primum magis feminas quam viros, magis barbaros quam placidae eruditaeque gentis homines, magis indoctos quam doctos eadem orbitas volnerat. atqui ea quae a natura vim acceperunt, eamdem in omnibus servant:
4 adparet non esse naturale quod varium est. Ignis omnes aetates omniumque urbium cives tam viros quam feminas uret. ferrum in omni corpore exhibebit secandi potentiam. quare? quia vires illi a natura datae sunt, quae nihil in personam constituit. Paupertatem, luctum, ambitionem alius aliter sentit, prout illum consuetudo infecit. et inbecillum inpatientemque reddit praesumpta opinio de non timendis terribilis.

1 VIII. Deinde quod naturale est, non decrescit mora: dolorem dies longa consumit. licet contumacissimum, cotidie insurgentem et contra remedia effervescentem, tamen illum efficacissimum mitigandae ferociae tempus
2 enervat. Manet quidem tibi, Marcia, etiam nunc ingens tristitia et iam videtur duxisse callum, non illa concitata, qualis in illa fuit, sed pertinax et obstinata: tamen hanc quoque tibi aetas minutatim eximet. quotiens aliud ege-
3 ris, animus relaxabitur. non te ipsa custodis. Multum autem interest, utrum tibi permittas moerere an imperes. quanto magis hoc morum tuorum elegantiae convenit, finem luctus potius facere quam exspectare, nec illum opperiri diem, quo te invita dolor desinat? ipsa illi renuntia.

1 IX. Unde ergo tanta nobis pertinacia in deploratione nostri, si id non fit naturae iussu? quod n i h i l n o b i s m a l i, a n t e q u a m e v e n i a t, p r o p o n i m u s, sed ut inmunes ipsi et aliis pacatius ingressi iter alienis non
2 admon*emur* casibus illos esse communes. Tot praeter domum nostram ducuntur exsequiae: de morte non cogi-

tamus. tot acerba funera: nos togam nostrorum infantium, nos militiam et paternae hereditatis successionem agitamus animo. tot divitum subita paupertas in oculos incidit et nobis numquam in mentem venit nostras quoque opes aeque in lubrico positas: necesse est itaque magis corruamus, qui quasi ex inopinato ferimur. quae multo ante *procul visa* sunt, languidius incurrunt. Vis tu 3
scire te ad omnis expositum ictus stare et illa quae alios tela fixerunt, circa te vibrasse? velut murum aliquem aut obsessum multo hoste locum et arduum adscensu semermis adeas, exspecta volnus et illa superne volantia cum sagittis pilisque saxa in tuum puta librata corpus. quotiens aliquid ad latus aut pone tergum ceciderit, exclama: „non decipies me, fortuna, nec securum aut neglegentem opprimes. scio quid pares: alium quidem percussisti, sed me petisti.“ Quis umquam res suas 4
quasi periturus adspexit? quis umquam vestrum de exilio, de egestate, de luctu cogitare ausus est? quis non, si admoneatur *ut* cogitet, tamquam dirum omen respuat et in capita inimicorum aut ipsius intempestivi monitoris abire illa iubeat? „Non putavi futurum.“ Quicquam 5
tu putas non futurum, quod multis scis posse fieri, quod multis vides evenisse? Egregium versum et dignum qui non e populo exir*et:*

cuivis potest accidere quod cuiquam potest!

Ille amisit liberos: et tu amittere potes. ille damnatus est: et tua innocentia sub ictu est. terror decipit. hic effeminat, dum patimur quae numquam pati nos posse providimus. aufert vim praesentibus malis qui futura prospexit.

X. Quicquid est hoc, Marcia, quod circa nos ex ad- 1
venticio fulget, liberi, honores, opes, ampla atria et exclusorum clientium turba referta vestibula, clara, nobilis aut formosa coniux ceteraque ex incerta et mobili sorte pendentia alieni commodatique adparatus sunt. nihil horum dono datur: collaticiis et ad dominos redituris instrumentis scena adornatur. alia ex his primo die, alia secundo referentur, pauca usque ad finem perseverabunt.

2 Itaque non est quod nos suspiciamus tamquam inter nostra positi: mutua accepimus. usus fructusque noster est, cuius tempus ille arbiter muneris sui temperat: nos oportet in promptu habere quae in incertum diem data sunt, et adpellatos sine querela reddere. pessimi debito-
3 ris est creditori facere convicium. Omnes ergo nostros, et quos superstites lege nascendi optamus et quos praecedere iustissimum ipsorum votum est, sic amare debemus, tamquam nihil nobis de perpetuitate, immo nihil de diuturnitate eorum promissum sit. saepe admonendus est animus, amet ut recessura, immo tamquam recedentia. quicquid a fortuna datum est, tamquam exemptum
4 auctore possideas. Rapite ex liberis voluptates, fruendos vos invicem liberis date et sine dilatione omne gaudium haurite. nihil de hodierna nocte promittitur. nimis magnam advocationem dedi: nihil de hac hora. festinandum est. instatur a tergo: iam disicietur iste comitatus, iam contubernia ista sublato clamore solventur. rapina
5 rerum omnium est: miseri nescitis fuga vivere. Si mortuum tibi filium doles, eius temporis quo natus est, crimen est. mors enim illi denuntiata nascenti est. in hanc legem natus. hoc illum fatum ab utero statim proseque-
6 batur. In regnum fortunae et quidem durum atque invictum pervenimus, illius arbitrio digna atque indigna passuri. corporibus nostris inpotenter, contumeliose, crudeliter abutetur: alios ignibus peruret vel in poenam admotis vel in remedium. alios vinciet: id nunc hosti licebit, nunc civi. alios per incerta nudos maria iactabit et luctatos cum fluctibus ne in arenam quidem aut litus explodet, sed in alicuius inmensae ventrem beluae decondet. alios morborum variis generibus emaceratos diu inter vitam mortemque medios detinebit. ut varia et libidinosa mancipiorumque suorum neglegens domina et poenis et muneribus errabit.

1 XI. Quid opus est partes deflere? *tota flebilis vita est.* urgebunt nova incommoda, priusquam veteribus satisfeceris. moderandum est itaque vobis maxime, quae inmoderate fertis, et in metus et in dolores humani

pectoris dispensandae. Quae deinde ista suae publicaeque condicionis oblivio est? Mortalis nata es, mortales peperisti. putre ipsa fluidumque corpus et causis repetita sperasti tam inbecilla materia solida et aeterna gestasse? Decessit filius tuus, id est, decucurrit ad hunc 2
finem, ad quem quae feliciora partu tuo putas properant. huc omnis ista quae in foro litigat, in theatris [*desidet*], in templis precatur turba dispari gradu vadit. et quae diligis [veneraris] et quae despicis, unus exaequabit cinis. Hoc videlicet illa Pythicis oraculis adscripta NOSCE TE. Quid est homo? quodlibet quassum vas et quolibet 3
fragile iactatu. non tempestate magna, ut dissiperis, est opus. ubicumque arietaveris, solveris. quid est homo? inbecillum corpus et fragile, nudum, suapte natura inerme, alienae opis indigens, ad omnis fortunae contumelias proiectum, cum bene lacertos exercuit, cuiuslibet ferae pabulum, cuiuslibet victima, ex infirmis fluidisque contextum et lineamentis exterioribus nitidum, frigoris, aestus, laboris inpatiens, ipso rursus situ et otio iturum in tabem, alimenta metuens sua, quorum modum [*in copia excedens vel*] in inopia rumpitur, anxiae sollicitaeque tutelae, precarii spiritus et male haerentis. *qua* par*t*um repentinum 4
audi*tus* inproviso sonus auribus gravis excutit. soli semper sibi nutrimentum vitiosum et inutile. miramur in hoc mortem, quae unius singul*tus* opus est? numquid enim ut concidat, magni res molimenti est? odor illi saporque et lassitudo et vigilia et humor et cibus et sine quibus vivere non potest, mortifera sunt. quocumque se movit statim infirmitatis suae conscium, non omne coelum ferens, aquarum novitatibus flatuque non familiaris aurae et tenuissimis causis atque offensionibus morbidum, putre, causarium, fletu vitam auspicatum, cum interim quantos tumultus hoc tam contemptum animal movet? in quantas cogitationes oblitum condicionis suae venit? Inmortalia, 5
aeterna volutat animo et in nepotes pronepotesque disponit, cum interim longa conantem eum mors opprimit et hoc, quod senectus vocatur, paucissimorum circuitus annorum.

1 XII. Dolor tuus, si modo ulla illi ratio est, utrum
sua spectat incommoda an eius qui decessit?
utrum te amisso filio movet, quod nullas ex
illo voluptates cepisses, an quod maiores, si
diutius vixisset, percipere potuisti? Si nullas
percepisse te dixeris, tolerabilius efficies detrimentum
tuum. minus enim homines desiderant ea, ex quibus nihil
gaudii laetitiaeque perceperant. si confessa fueris
percepisse magnas voluptates, oportet te non de eo quod
detractum est queri, sed de eo gratias agere quod *conti-*
2 git. provenerunt enim satis magni fructus laborum tuorum
ex ipsa educatione, nisi forte hi, qui catulos avesque
et frivola animorum oblectamenta summa diligentia nutriunt,
fruuntur aliqua voluptate ex visu tactuque et blanda
adulatione mutorum, liberos nutrientibus non fructus educationis
ipsa educatio est. licet itaque nil tibi industria
eius contulerit, nihil diligentia custodierit, nihil prudentia
sua[*serit*], ipsum quod habuisti, quod amasti, fructus est.
3 „At potuit longior esse [maior].“ melius tamen tecum
actum est quam si omnino non contigisset, quoniam si ponatur
electio, utrum satius sit non diu felicem esse an
numquam, melius est discessura nobis bona quam nulla
contingere. Utrumne malles degenerem aliquem et numerum
tantum nomenque filii expleturum habuisse an
tantae indolis, quantae tuus fuit? iuvenis cito prudens,
cito pius, cito maritus, cito pater, cito omnis officii curio-
4 sus, cito sacerdos, omnia tamquam praepropera. Nulli
fere magna bona et diuturna contingunt. non durat nec
ad ultimum exit nisi lenta felicitas: filium tibi di inmortales
non diu daturi statim talem dederunt, qualis diu effici
potest. Ne illud quidem dicere potes electam, te a dis,
cui frui non liceret filio: circuice per omnem notorum,
ignotorum frequentiam oculos, occurrent tibi passi
ubique maiora. senserunt ista magni duces, senserunt
principes. ne deos quidem fabulae inmunes reliquerunt,
puto, ut nostrorum funerum levamentum esset etiam divina
concidere. circumspice, inquam, omnis: nullam miseram
nominabis domum, quae non inveniat in miseriore

solatium. Non mehercules tam male de moribus tuis sen- 5
tio, ut putem posse te levius pati casum tuum, si tibi in-
gentem lugentium numerum produxero: malivoli solatii
genus est turba miserorum. quosdam tamen referam, non
ut scias hoc solere hominibus accidere, ridiculum est enim
mortalitatis exempla colligere, sed ut scias fuisse multos,
qui lenirent aspera placide ferendo. A felicissimo inci- 6
piam: L. Sulla filium amisit, nec ea res aut malitiam eius
et acerrimam virtutem in hostes civesque contudit aut ef-
fecit, ut cognomen illud usurpasse salvo videretur quod
amisso filio adsumpsit. nec odia hominum veritus, quo-
rum malo illae nimis secundae res constant, nec invidiam
deorum, quorum illud crimen erat, Sulla tam felix. sed
istud inter res nondum iudicatas abeat, qualis Sulla fue-
rit. etiam inimici fatebuntur bene illum arma sumpsisse,
bene posuisse: hoc de quo agitur constabit, non esse ma-
ximum malum quod etiam ad felicissimos pervenit.

XIII. Ne nimis admiretur Graecia illum patrem, qui in 1
ipso sacrificio nuntiata filii morte tibicinem tantum tacere
iussit et coronam capiti detraxit, cetera rite perfecit, Pul-
villus effecit pontifex, cui postem tenenti et Capitolium de-
dicanti mors filii nuntiata est. quam ille exaudisse dissi-
mula*vit* et sollemnia [pontificia carmina] verba concepit
gemitu non interrumpente precationem et ad filii sui no-
men Iove propitiato. Putasses eius luctus aliquem finem 2
esse debere, cuius primus dies et primus inpetus ab alta-
ribus publicis et fausta nuncupatione non abduxit patrem:
dignus mehercules fuit memorabili dedicatione, dignus
amplissimo sacerdotio, qui colere deos ne iratos quidem
destitit. idem tamen ut rediit domum, et inplevit oculos
et aliquas voces flebiles misit et peractis quae mos erat
praestare defunctis, ad Capitolinum illum rediit voltum.
Paulus circa illos nobilissimi triumphi dies, quo vinctum 3
ante currum egit Persen, [incliti regis nomen,] duos filios
in adoptionem dedit. quos sibi servaverat, extulit. qua-
les retentos putas, cum inter commodatos Scipio fuisset?
Non sine motu vacuum Pauli currum populus Romanus
adspexit. concionatus est tamen et egit dis gratias, quod

conpos voti factus esset: precatum enim se, ut, si quid ob ingentem victoriam invidiae dandum esset, id suo po-
4 tius quam publico damno solveretur. Vides quam magno animo tulerit? orbitati suae gratulatus est. et quem magis poterat permovere tanta mutatio? solatia simul atque auxilia perdidit. non contigit tamen tristem Paulum Persi videre.

1 XIV. Quid nunc te per innumerabilia magnorum virorum exempla ducam et quaeram miseros, quasi non difficilius sit invenire felices? quota enim quaeque domus usque ad exitum omnibus partibus suis constitit, in qua non aliquid turbatum sit? unum quemlibet annum occupa et ex eo magistratus cita: Lucium si vis Bibulum et C. Caesarem. videbis inter collegas inimicissimos concor-
2 dem fortunam: L. Bibuli, melioris quam fortioris viri, duo simul filii interfecti sunt, Aegyptio quidem militi ludibrio habiti, ut non minus ipsa orbitate auctor eius digna res lacrimis esset. Bibulus tamen, qui toto honoris sui anno ob invidiam collegae domi latuerat, postero die quam geminum funus renuntiatum est, processit ad solita imperii officia. Quid minus potest quam unum diem duobus filiis dare? tam cito liberorum luctum finivit, qui consulatum
3 anno luxerat. C. Caesar cum Britanniam peragraret nec oceano continere felicitatem suam posset, audiit decessisse filiam publica secum fata ducentem. in oculis erat iam Cn. Pompeius non aequo laturus animo quemquam alium esse in republica magnum et modum inpositurus incrementis, quae gravia illi videbantur etiam cum in commune crescerent: tamen intra tertium diem imperatoria obiit munia et tam cito dolorem vicit quam omnia solebat.

1 XV. Quid aliorum tibi funera Caesarum referam? quos in hoc mihi videtur interim violare fortuna, ut sic quoque generi humano prosint ostendentes ne eos quidem, qui dis geniti deosque genituri dicantur, sic suam fortunam
2 in potestate habere quemadmodum alienam. Divus Augustus amissis liberis, nepotibus, exhausta Caesarum turba adoptione desertam domum fulsit. tulit tamen fortiter *tanquam* cuius iam res agebatur cuiusque maxime intererat

de dis neminem queri. Tiberius Caesar et quem genuerat 3
et quem adoptaverat, amisit, ipse tamen pro rostris laudavit filium stetitque in conspectu posito corpore, interiecto tantummodo velamento, quod pontificis oculos a funere arceret, et flente populo Romano non flexit voltum. experiendum se dedit Seiano ad latus stanti, quam
patienter posset suos perdere. Videsne quanta copia vi- 4
rorum maximorum sit, quos non excepit hic omnia prosternens casus et in quos tot animi bona, tot ornamenta publice privatimque congesta erant? sed videlicet it in orbem ista tempestas et sine delectu vastat omnia agitque ut sua. iube singulos conferre rationem: nulli contigit inpune nasci.

XVI. Scio quid dicas: „oblitus es feminam te conso- 1
lari, virorum refers exempla.“ Quis autem dixit naturam maligne cum muliebribus ingeniis egisse et virtutes illarum in artum retraxisse? par illis, mihi crede, vigor, par ad honesta, libeat, facultas est. dolorem laboremque ex
aequo, si consuevere, patiuntur. In qua istud urbe, di 2
boni, loquimur? in qua regem Romanis capitibus Lucretia et Brutus deiecerunt: Bruto libertatem debemus, Lucretiae Brutum. in qua Cloeliam contempto hoste et flumine ob insignem audaciam tantum non in viros transcripsimus. equestri insidens statuae in sacra via, celeberrimo loco, Cloelia exprobrat iuvenibus nostris pulvinum escendentibus, in ea illos urbe sic ingredi, in qua etiam
feminas equo donavimus. Quod tibi si vis exempla referri 3
feminarum, quae suos fortiter desideraverint, non ostiatim quaeram. ex una tibi familia duas Cornelias dabo: primam Scipionis filiam, Gracchorum matrem. duodecim illa partus totidem funeribus recognovit. et de ceteris facile est, quos nec editos nec amissos civitas sensit: Tiberium Gracchum et Caium Gracchum, quos etiam qui bonos viros negaverit, magnos fatebitur, et occisos vidit et insepultos. consolantibus tamen miseramque dicentibus: „numquam, inquit, non felicem me dicam, quae Gracchos
peperi.“ Cornelia Livii Drusi clarissimum iuvenem illu- 4
stris ingenii, vadentem per Gracchana vestigia, inperfectis

tot rogationibus intra penates interemptum suos, amise-
rat incerto caedis auctore. tamen et acerbam mortem filii
et inultam tam magno animo tulit, quam ipse leges tule-
5 rat. Iam cum fortuna in gratiam, Marcia, reverteris, si tela
quae in Scipiones Scipionumque matres ac filios exegit,
quibus Caesares petiit, ne a te quidem continuit? Plena
et infesta variis casibus vita est, a quibus nulli longa pax,
vix induciae sunt. Quatuor liberos sustuleras, Marcia.
nullum aiunt frustra cadere telum, quod in confertum
agmen inmissum est: mirum est tantam turbam non po-
6 tuisse sine invidia damnove praetervehi? „*At hoc ini-
quior fortuna fuit, quod non tantum eripuit fi-
lios, sed elegit.*“ Numqum tamen iniuriam dixeris ex
aequo cum potentiore dividere, duas tibi reliquit filias et
harum nepotes. et ipsum, quem maxime luges prioris
oblita, non ex toto abstulit: habes ex illo duas filias, si
male fers, magna onera, si bene, magna solatia. in hoc te
perduxit, ut illas cum videris, admonearis filii, non do-
7 loris. Agricola eversis arboribus, quas aut ventus radici-
tus evulsit aut contortus repentino inpetu turbo praefre-
git, sobolem ex illis residuam fovet et amissarum semina
statim plantasque disponit. et momento, nam ut ad da-
mna, ita ad incrementa rapidum veloxque tempus est, adu-
8 lescunt amissis laetiora. Has nunc Metilii tui filias in eius
vicem substitue et vacantem locum exple. unum dolorem
geminato solatio leva. Est quidem haec natura mortalium
ut nihil magis placeat quam quod amissum est. iniquio-
res sumus adversus relicta ereptorum desiderio. sed si
aestimare volueris, quam valde tibi fortuna, etiam cum
saevierit, pepercerit, scies te habere plus quam solatia:
respice tot nepotes, duas filias. dic illud quoque, Marcia:
„moverer, si esset cuique fortuna pro moribus et num-
quam mala bonos sequerentur: nunc video exempto dis-
crimine eodem modo malos bonosque iactari.“

1 XVII. „Grave est tamen, quem educaveris iuvenem,
iam matri, iam patri praesidium ac decus, amittere.“ Quis
negat grave esse? sed *humanum est*. ad hoc genita
es, ut perderes, ut perires, ut sperares, metueres, alios

teque inquietares, mortem et timeres et optares et quod est pessimum, numquam scires, cuius esses status. Si 2
quis Syracusas petenti diceret: „omnia incommoda, omnes voluptates futurae peregrinationis tuae ante cognosce, deinde ita naviga. haec sunt, quae mirari possis: videbis primum ipsam insulam ab Italia angusto interscissam freto, quam continenti quondam cohaesisse constat. subitum illo mare inrupit et

Hesperium Siculo latus abscidit.

deinde videbis, licebit enim tibi avidissimum maris verticem restringere, stratam illam fabulosam Charybdim, quamdiu ab austro vacat, at si quid inde vehementius spiravit, magno hiatu profundoque navigia sorbentem. vide- 3
bis celebratissimum carminibus fontem Arethusam, nitidissimi ac perlucidi ad imum stagni, gelidissimas aquas profundentem, sive illas ibi primum nascentis invenit, sive ipsum *in* terris flumen integrum subter tot maria et a confusione peioris undae servatum reddidit. videbis por- 4
tum quietissimum omnium, quos aut natura posuit in tutelam classium aut adiuvit manus, sic tutum, ut ne maximarum quidem tempestatum locus furori sit. videbis ubi Athenarum potentia fracta, ubi tot milia captivorum ille excisis in infinitam altitudinem saxis nativus carcer incluserat, ipsam ingentem civitatem et laxius territorium quam multarum urbium fines sunt, lepidissima hiberna et nullum diem sine interventu solis. Sed cum omnia ista 5
cognoveris, gravis et insalubris aestas hiberni coeli beneficia corrumpit. erit Dionysius illic tyrannus, libertatis, iustitiae, legum exitium, dominationis cupidus etiam post Platonem, vitae etiam post exilium: alios uret, alios verberabit, alios ob levem offensam detruncari iubebit, accerset ad libidinem mares feminasque et inter foedos regiae intemperantiae greges parum erit simul binis coire. Audisti quid te invitare possit, quid absterrere: proinde aut naviga aut resiste.“ Post hanc denun- 6
tiationem si quis dixisset intrare se Syracusas velle, satisne iustam querelam de ullo nisi de se habere possit, qui non incidisset in illa, sed prudens sciensque venisset?

Dicit omnibus nobis natura: „Neminem decipio. tu si filios sustuleris, poteris habere formosos, et deformes poteris. fortasse [*pauci*, *fortasse*] multi nascentur. esse aliquis ex
7 illis tam servator patriae quam proditor poterit. non est quod desperes tantae dignationis futuros, ut nemo tibi propter illos maledicere audeat: propone tamen et tantae futuros turpitudinis, ut ipsi maledicta sint. nihil vetat illos tibi suprema praestare et laudari te a liberis tuis: sed sic te para tamquam in igne inpositura vel puerum vel iuvenem vel senem. nihil enim ad rem pertinent anni, quoniam nullum non acerbum funus est, quod parens sequitur. Post has leges propositas, si liberos tollis, omni deos invidia liberas, qui tibi nihil certi spoponderunt.

1 XVIII. Ad hanc imaginem agedum totius vitae introitum referamus. Syracusas viseres deliberanti tibi quicquid delectare poterat, quicquid offendere, exposui. puta nascenti me tibi venire in consilium: intraturus es urbem dis hominibusque communem, omnia conplexam certis legibus aeternisque devinctam, indefatigata coelestium of-
2 ficia volventem. videbis illic innumerabilis stellas, [videre] miraberis uno sidere omnia inpleri, solem cotidiano cursu die noctisque spatia signantem, annuo aestates hiemesque aequali[*ter*] usque dividentem. videbis nocturnam lunae successionem, a fraternis occursibus lene remissumque lumen mutuantem et modo occultam, modo toto ore terris inminentem, accessionibus damnisque mutabilem,
3 semper proximae dissimilem. videbis quinque sidera diversas agentia vias et in contrarium praecipiti mundo nitentia. ex horum levissimis motibus fortunae populorum dependent et maxima ac minima proinde formantur, prout aequum iniquumve sidus incessit. miraberis coiecta nubila et cadentes aquas et obliqua fulmina et coeli frago-
4 rem. Cum satiatus spectaculo superorum in terram oculos deieceris, excipiet te alia fortuna rerum aliterque mirabilis: hinc camporum in infinitum patentium fusa planities, hinc montium magnis et nivalibus surgentium iugis erecti in sublime vertices. deiectus fluminum et ex uno fonte in occidentem orientemque defusi amnes et summis

cacuminibus nemora nutantia et tantum silvarum cum suis
animalibus aviumque concentu dissono. varii urbium si- 5
tus et seclusae nationes locorum difficultate, quarum aliae
se in erectos subtrahunt montes, aliae ripis, lacu, vallibus
pavidae circumfunduntur. adiuta fructu seges, et arbusta
sine cultore fer[*til*]itatis. et rivorum lenis inter prata dis-
cursus et amoeni sinus et litora in portum recedentia.
sparsae tot per vastum insulae, quae interventu suo ma-
ria distinguunt. Quid? lapidum gemmarumque fulgor [et] 6
in ter[*ra*] rapidorum torrentium aurum arenis interfluens
et in mediis terris medioque rursus mari terr*entes* ignium
faces et vinculum terrarum oceanus, continentis gentium
triplici sinu scindens et ingenti licentia exaestuans? Vide- 7
bis hic inquietis et sine vento fluctuantibus aquis innare
[et] excedenti terrentia magnitudine animalia, quaedam
gravia et alieno se magisterio moventia, quaedam velocia
et concitatis perniciora remigiis, quaedam haurientia un-
das et magno praenavigantium periculo efflantia. videbis
hic navigia quas non novere terras quaerentia. videbis
nihil humanae audaciae intemptatum erisque et spectator
et ipse pars magna conantium. disces docebisque artes,
alias quae vitam instruant, alias quae ornent, alias quae
regant. Sed istic erunt mille corporum, [*mille*] animorum 8
pestes, et bella et latrocinia et venena et naufragia et in-
temperies coeli corporisque et carissimorum acerba de-
sideria et mors, incertum facilis an per poenam crucia-
tumque: delibera tecum et perpende, quid velis. ut ad
illa venias, per illa exeundum est. respondebis velle te
vivere? quidni? immo, puto, ad id non accedes, ex quo
tibi aliquid decuti doles: vive ergo ut convenit. „Nemo,
inquis, nos consuluit.“ Consulti sunt de nobis parentes
nostri, qui cum condicionem vitae nossent, in hanc nos
sustulerunt.

XIX. Sed ut ad solatia veniam, videbis pri- 1
mum quid curandum sit, deinde quemadmo-
dum. Movet lugentem desiderium eius quem
dilexit. id per se tolerabile esse adpareat. absentis
enim abfuturosque dum vivent, non flemus, quamvis om-

nis usus nobis illorum et conspectus ereptus sit: opinio est ergo, quae nos cruciat et tanti quodque malum est, quanti illud taxavimus. In nostra potestate remedium habemus: iudicemus illos abesse et nosmet ipsi fallamus.
2 dimisimus illos, immo consecuturi praemisimus. Movet et illud lugentem: „non erit qui me defendat, qui a contemptu vindicet.“ Ut minime probabili, sed vero solatio utar, in civitate nostra plus gratiae orbitas confert quam eripit, adeoque senectutem solitudo, quae solebat destruere, ad potentiam ducit, ut quidam odia filiorum simulent
3 et liberos *eiurent* et orbitatem manu faciant. Scio quid dicas: „non movent me detrimenta mea.“ etenim non est dignus solatio, qui filium sibi decessisse sicut mancipium moleste fert, cui quicquam in filio respicere praeter ipsum vacat: quid igitur te, Marcia, movet? utrum quod filius tuus decessit, an quod non diu vixit? si quod decessit,
4 semper debuisti dolere. semper enim scisti mori. Cogita nullis defunctum malis adfici, illa quae nobis inferos faciunt terribiles, fabulam esse, nullas inminere mortuis tenebras nec carcerem nec flumina igne flagrantia nec oblivionis amnem nec tribunalia et reos et in illa libertate tam laxa ullos iterum tyrannos. luserunt ista poe-
5 tae et vanis nos agitavere terroribus. Mors dolorum omnium exsolutio est et finis, ultra quem mala nostra non exeunt, quae nos in illam tranquillitatem, in qua antequam nasceremur iacuimus, reponit. Si mortuorum aliquis miseretur, et non natorum misereatur. Mors nec bonum nec malum est. id enim potest aut bonum aut malum esse, quod aliquid est. quod vero ipsum nihil est et omnia in nihilum redigit, nulli nos fortunae tradit. mala enim bonaque circa aliquam versantur materiam. non potest id fortuna tenere, quod natura dimisit, nec potest miser esse
6 qui nullus est. Excessit filius tuus terminos, intra quos servitur. excepit illum magna et aeterna pax. non paupertatis metu, non divitiarum cura, non libidinis per voluptatem animos carpentis stimulis incessitur, non invidia felicitatis alienae tangitur, non suae premitur, ne conviciis quidem ullis verecundae aures verberantur. nulla

publica clades prospicitur, nulla privata. non sollicitus
futuri pendet et ex eventu semper in incertiora dependenti.
tandem ibi constitit, unde nil eum pellat, ubi nihil terreat.
XX. O ignaros malorum suorum, quibus non mors ut 1
optimum inventum naturae laudatur exspectaturque, sive
felicitatem includit, sive calamitatem repellit, sive satie-
tatem ac lassitudinem senis terminat, sive iuvenile aevum
dum meliora sperantur, in flore deducit, sive pueritiam
ante duriores gradus revocat, omnibus finis, multis reme-
dium, quibusdam votum, de nullis melius merita quam de
iis, ad quos venit antequam invocaretur. Haec servitu- 2
tem invito domino remittit. haec captivorum catenas le-
vat. haec e carcere educit quos exire imperium inpotens
vetuerat. haec exulibus in patriam semper animum ocu-
losque tendentibus ostendit nihil interesse, infra quod
quis iaceat. haec ubi, res communis fortuna male divisit
et aequo iure genitos alium alii donavit, exaequat omnia.
haec est, post quam nihil quisquam alieno fecit arbitrio.
haec est, in qua nemo humilitatem suam sensit. haec est,
quae nulli non patuit. haec est, Marcia, quam pater tuus
concupiit. haec est, inquam, quae efficit, ut nasci non
sit supplicium, quae efficit, ut non concidam adversus
minas casuum, ut servare animum salvum ac potentem
sui possim: habeo quod adpellem. Video istic cruces non 3
unius quidem generis, sed aliter ab aliis fabricatas: ca-
pite quidam conversos in terram suspendere, alii per
obscoena stipitem egerunt, alii brachia patibulo explicue-
runt. video fidiculas, video verbera. et membris singulis
et articulis singula docuerunt machinamenta: at video et
mortem. sunt istic hostes cruenti, cives superbi: sed vi-
deo istic et mortem. Non est molestum servire, ubi si do-
mini pertaesum est, licet uno gradu ad libertatem transire.
caram te, vita, beneficio mortis habeo. *Cogita quantum* 4
boni opportuna mors habeat, quam multis diu-
tius vixisse nocuerit. Si Cn. Pompeium, decus istud
firmamentumque imperii, Neapoli valitudo abstulisset, in-
dubitatus populi Romani princeps excesserat: at nunc
exigui temporis adiectio fastigio illum suo depulit. vidit

legiones in conspectu suo caesas. et ex illo proelio, in
quo prima acies senatus fuit, quae infelicis reliquiae sunt,
ipsum imperatorem superfuisse! vidit Aegyptium carni-
ficem et sacrosanctum victoribus corpus satelliti praesti-
tit, etiamsi incolumis fuisset, poenitentiam salutis actu-
rus. quid enim erat turpius quam Pompeium vivere be-
5 neficio regis? M. Cicero si illo tempore, quo Catilinae si-
cas devitavit, quibus pariter cum patria petitus est, con-
cidisset liberata republica servator eius. si denique filiae
suae funus secutus esset, etiamtunc felix mori potuit.
non vidisset strictos in civilia capita mucrones nec divisa
percussoribus occisorum bona, ut etiam de suo perirent,
non hastam consularia spolia vendentem nec caedes nec
locata publice latrocinia, bella, rapinas, tantum Catilina-
6 rum. Marcum Catonem si a Cypro et hereditatis regiae
dispensatione redeuntem mare devorasset vel cum illa
ipsa pecunia, quam adferebat civili bello stipendium,
nonne illi bene actum foret? hoc certe secum tulisset, ne-
minem ausurum coram Catone peccare: nunc annorum
adiectio paucissimorum virum libertati non suae tantum,
sed publicae natum coegit Caesarem fugere, Pompeium
sequi. nihil ergo mali illi inmatura mors adtulit: omnium
etiam malorum remisit patientiam.
1 XXI. „Nimis tamen cito periit et inmaturus.“
Primum puta [*multum*] illi superfuisse. conprehende quan-
tum plurimum procedere homini licet: quantum est? Ad
brevissimum tempus editi, cito cessuri loco* venienti in
pactum* hoc prospicimus hospitium. De nostris aetati-
bus loquor, quas incredibili celeritate convolvi *constat?*
conputa urbium secula. videbis quam non diu steterint,
etiam quae vetustate gloriantur. Omnia humana bre-
via et caduca sunt et infiniti temporis nullam partem
2 occupantia. Terram hanc cum urbibus populisque et flu-
minibus et ambitu maris puncti loco ponimus ad universa
referentes: minorem portionem aetas nostra quam puncti
habet, si omni tempori conparetur, cuius maior est men-
sura quam mundi, utpote cum ille se intra huius spatium
totiens remetiatur: quid ergo interest [in] id extendere,

cuius quantumcumque fuerit incrementum, non multum aberit a nihilo? uno modo multum est quod vivimus, si satis est. Licet mihi *vi*vaces et in memoriam traditae se- 3
nectutis viros nomines, centenos denosque percenseas annos: cum ad omne tempus dimiseris animum, nulla erit illa brevissimi longissimique aevi differentia, si inspecto quanto quis vixerit spatio, conparaveris quanto non vixerit. Deinde si inmaturus [*decessit tibi, certe fato non in-* 4
maturus] decessit. vixit enim quantum debuit vivere. nihil illi iam ultra supererat. Non una hominibus senectus est, ut ne animalibus quidem: intra quatuordecim quaedam annos defatigavit, et haec illis longissima aetas est quae homini prima. dispar cuique vivendi facultas data est. nemo nimis cito moritur, quia victurus diutius quam vixit non fuit. Fixus est cuique terminus: manebit sem- 5
per ubi positus est. nec illum ulterius diligentia aut gratia promovebit. sic habe, *nil* illum ex consilio perdidisse: tulit suum

metasque dati pervenit ad aevi.

Non est itaque quod sic te oneres: „potuit diutius vi- 6
vere.“ Non est interrupta eius vita nec umquam se annis casus intericit. solvitur quod cuique promissum est. eunt *via* sua fata nec adiciunt quicquam nec ex promisso semel demunt. frustra vota ac studia sunt: habebit quisque quantum illi dies primus adscripsit. ex illo quo primum lucem vidit, iter mortis ingressus est accessitque fato propior et illi ipsi qui adiciebantur adulescentiae anni, vitae detrahebantur. In hoc omnes errore versamur, ut non pu- 7
temus ad mortem nisi senes inclinatosque iam vergere, cum illo infantia statim et iuventa, omnis aetas ferat. Agunt opus suum fata: nobis sensum nostrae necis auferunt, quoque facilius obrepant, mors sub ipso vitae nomine latet: infantem in se pueritia convertit, pueritiam pubertas, iuvenem senex abstulit. incrementa ipsa, si bene conputes, damna sunt.

XXII. Quereris, Marcia, non tam diu filium tuum vi- 1
xisse quam potuisse? unde enim scis an diutius illi expedierit vivere? an illi hac morte consultum sit? Quem in-

venire hodie potes, cuius res tam bene positae fundataeque [sint], ut nihil illi procedenti tempore timendum sit? Labant humana ac fluunt neque ulla pars vitae nostrae tam obnoxia aut tenera est quam quae maxime placet, ideoque felicissimis optanda mors est, quia in tanta inconstantia turbaque rerum nihil nisi quod praeteriit cer-
2 tum est. Quis tibi recipit illud filii tui pulcherrimum corpus et summa pudoris custodia inter luxuriosae urbis oculos conservatum potuisse et morbos ita evadere, ut ad senectutem inlaesum perferret formae decus? Cogita animi mille labes. neque enim recta ingenia qualem in adulescentiam spem sui fecerant, usque in senectutem pertulerunt, sed interversa plerumque sunt: aut sera eoque foedior luxuria invasit coegitque dehonestare speciosa principia. aut in popinam ventremque pro*iecti* [*sunt*] summaque illis curarum fuit, quid essent, quid biberent.
3 Adice incendia, ruinas, naufragia lacerationesque medicorum ossa vivis legentium et totas in viscera manus demittentium et non *per* simplicem dolorem pudenda curantium. post haec exilium — non fuit innocentior filius tuus quam Rutilius, carcerem—non fuit sapientior quam Socrates, voluntario volnere transfixum pectus — non fuit sanctior quam Cato: cum ista perspexeris, scies optime cum his agi, quos natura, quia illos hoc manebat vitae stipendium, cito in tutum recepit. Nihil est tam fallax quam vita humana, nihil tam insidiosum: non mehercules quisquam illam accepisset, nisi daretur inscientibus. itaque si felicissimum est non nasci, proximum puto
4 brevi *ae*tate defunctos cito in integrum restitui. Propone illud acerbissimum tibi tempus, quo Seianus patrem tuum clienti suo Satrio Secundo congiarium dedit. irascebatur illi ob unum aut alterum liberius dictum, quod tacitus ferre non potuerat Seianum in cervices nostras ne inponi quidem, sed escendere. decernebatur illi statua in Pompeii theatro ponenda, quod exustum Caesar reficiebat. excla-
5 mavit Cordus tunc vere theatrum perire. Quid ergo? non rumperetur supra cineres Cn. Pompeii constitui Seianum et in monumentis maximi imperatoris consecrari

perfidum militem? consecratur subscriptio: et acerrimi
canes, quos ille ut sibi uni mansuetos, omnibus feros
haberet, sanguine humano pascebat, circumlatrare homi-
nem et iam illum impe*t*ratum incipiunt. Quid faceret? si 6
vivere vellet, Seianus rogandus erat, si mori, filia, uter-
que inexorabilis: constituit filiam fallere. usus itaque
balineo, [et] quo plus virium poneret, in cubiculum se
quasi gustaturus contulit et dimissis pueris quaedam per
fenestram, ut videretur edisse, proie*cit.* a coena deinde,
quasi iam satis in cubiculo edisset, abstinuit. altero quo-
que die et tertio idem fecit. quartus ipsa infirmitate cor-
poris faciebat indicium. conplexus itaque te: „carissima,
inquit, filia et hoc unum tota celata vita, iter mortis in-
gressus sum et iam medium fere teneo. revocare me nec
debes nec potes.“ atque ita iussit lumen omne praecludi
et se in tenebras condidit. Cognito consilio eius publica 7
voluptas erat, quod e faucibus avidissimorum luporum
educeretur praeda. accusatores Seiano auctore adeunt
consulum tribunalia, queruntur mori Cordum, ut inter-
pellantes quod coegerant: adeo illis Cordus videbatur
effugere. Magna res erat, [in] quaestione an morte rei 8
perderentur. dum deliberatur, dum accusatores iterum
adeunt, ille se absolverat. Videsne, Marcia, quantae ini-
quorum temporum vices ex inopinato ingruant? fles,
quod alicui tuorum mori necesse fuit? paene non licuit.

XXIII. Praeter hoc quod omne futurum incertum est 1
et ad deteriora certius, *facillimum ad superos iter
est animis cito ab humana conversatione di-
missis.* minimum enim faecis [ponderis] traxerunt.
antequam obducerent et altius terrena conciperent, libe-
rati, leviores ad originem suam revolant et facilius quic-
quid est illud obsoleti inlitique eluunt. nec umquam 2
magnis ingeniis cara in corpore mora est. exire atque
erumpere gestiunt, aegre has angustias ferunt, vagi per
omne, sublimes et ex alto adsueti humana despicere:
inde est quod Platon clamat: sapientis animum totum in
mortem prominere, hoc velle, hoc meditari, hac semper
cupidine ferri in exteriora tendentem. Quid tu, Marcia, 3

cum videres senilem in iuvene prudentiam, victorem
omnium voluptatum animum, emendatum, carentem vitio,
divitias sine avaritia, honores sine ambitione, voluptates
sine luxuria adpetentem, diu tibi putabas illum sospitem
posse contingere? Quicquid ad summum pervenit, ad
exitum prope est. eripit se aufertque ex oculis perfecta
virtus, nec ultimum tempus exspectant quae in primo
4 maturuerunt. Ignis quo clarior fulsit, citius exstinguitur.
vivacior est, qui cum lenta ac difficili materia commissus
fumoque demersus ex sordido lucet. eadem enim detinet
causa quae, maligne alit: sic ingenia quo inlustriora, bre-
viora sunt. nam ubi incremento locus non est, vicinus
5 occasus est. Fabianus ait, id quod nostri quoque paren-
tes videre, puerum Romae fuisse statura ingentis viri.
sed hic cito decessit, et non moriturum brevi nemo pru-
dens dixit. non poterat enim ad illam aetatem pervenire,
quam praeceperat. Ita est: indicium est inminentis exitii
maturitas et adpetit finis ubi incrementa consumpta sunt.
1 XXIV. *Incipe virtutibus illum, non annis ae-
stimare: satis diu vixit.* pupillus relictus sub tuto-
rum cura usque ad quartum decimum annum fuit, sub
matris tutela semper. cum haberet suos penates, relin-
quere tuos noluit et in materno contubernio, cum vix
paternum liberi ferant, perseveravit. adulescens statura,
pulchritudine, cetero corporis robore castris natus mili-
2 tiam recusavit, ne a te discederet. Conputa, Marcia, quam
raro liberos videant quae in diversis domibus habitant.
cogita tot illos perire annos matribus et per sollicitudi-
nem exigi, quibus filios in exercitu habent: scies mul-
tum patuisse hoc tempus, ex quo nil perdidisti. num-
quam a conspectu tuo recessit. sub oculis tuis studia
formavit excellentis ingenii et aequaturi avum, nisi ob-
stitisset verecundia, quae multorum profectus silentio
3 pressit. Adulescens rarissimae formae in tam magna
feminarum turba viros corrumpentium nullius se spei
praebuit, et cum quarumdam usque ad temptandum per-
venisset inprobitas, erubuit quasi peccasset, quod pla-
cuerat. hac sanctitate morum effecit, ut puer admodum

dignus sacerdotio videretur, materna sine dubio suffra-
gatione, sed ne mater quidem nisi pro bono candidato
valuisset. Harum contemplatione virtutum filium * geri 4
quam si ** nunc ille tibi magis vacat. nunc nihil habet,
quo vocetur. numquam tibi sollicitudini, numquam moe-
rori erit. quod unum ex tam bono filio poteras dolere,
doluisti: cetera exempta casibus, plena voluptatis sunt,
si modo uti filio scis, si modo quid in illo pretiosissimum
fuerit, intellegis. Imago dumtaxat filii tui periit et effigies 5
non simillima, ipse quidem aeternus meliorisque
nunc status est, despoliatus oneribus alienis et sibi
relictus. Haec quae vides ossa circum[*iecta*] nobis, ner-
vos et obductam cutem voltumque et ministras manus et
cetera quibus involuti sumus, vincula animorum tene-
braeque sunt. obruitur his animus, eff*oc*atur, inficitur,
arcetur a veris et suis in falsa coniectus. omne illi cum
hac carne grav*e* certamen est, ne abstrahatur et sidat.
nititur illo, unde dimissus est. ibi illum aeterna requies
manet e confusis crassisque pura et liquida visentem.

XXV. Proinde non est quod ad sepulcrum filii tui 1
curras: pessima eius et ipsi molestissima istic iacent,
ossa cineresque, non magis illius partes quam vestes
aliaque tegumenta corporum. Integer ille nihilque in
terris relinquens *sui* fugit et totus excessit paulumque
supra nos commoratus, dum expurgatur et inhaerentia
vitia situmque omnem mortalis aevi excutit, deinde ad
excelsa sublatus inter felices currit animas [excepit illum
coetus sacer], Scipiones Catonesque, interque contem-
ptores vitae et mortis beneficio liberos. Parens tuus, 2
Marcia, illic nepotem suum, quamquam illic omnibus
omne cognatum est, adplicat sibi nova luce gaudentem
et vicinorum siderum meatus docet, nec ex coniectura
sed omnium ex vero peritus in arcana naturae libens
ducit. utque ignotarum urbium monstrator hospiti gratus
est, ita sciscitanti coelestium causas domesticus inter-
pres. iuvat enim ex alto relicta respicere et in profunda
terrarum permittere aciem. Sic itaque te, Marcia, gere, 3
tamquam sub oculis patris filique posita, non illorum

quos noveras, sed tanto excelsiorum et in summo locatorum. erubesce quicquam humile aut volgare [*facere*] et mutatos in melius tuos flere. In aeterna rerum per libera et vasta spatia dimissos non illos interfusa maria discludunt nec altitudo montium aut inviae valles aut incertarum vada Syrtium: tramites omnium plani et ex facili mobiles et expediti et invicem pervii sunt intermixtique sideribus.

1 XXVI. Puta itaque ex illa arce coelesti patrem tuum, Marcia, [et] cui tantum apud te auctoritatis erat, quantum tibi apud filium tuum, non illo ingenio, quo civilia bella deflevit, quo proscribentis in aeternum ipse proscripsit, sed tanto elatiore, quanto est ipse sublimior,
2 dicere: „Cur te, filia, tam longa tenet aegritudo? cur in tanta veri ignoratione versaris, ut inique actum cum filio tuo iudices, quod integro domus statu, integ*er* ipse *se* ad maiores recepit suos? nescis quantis fortuna procellis disturbet omnia? quam nullis benignam facilemque se praestiterit, nisi qui minimum cum illa contraxerant? regesne tibi nominem felicissimos futuros, si maturius illos mors instantibus subtraxisset malis? an Romanos duces, quorum nihil magnitudini deerit, si aliquid aetati detraxeris? an nobilissimos viros clarissimosque ad ictum
3 militaris gladii conposita cervice formatos? Respice patrem atque avum tuum: ille in alieni percussoris venit arbitrium. ego nihil in me cuiquam permisi et cibo prohibitus ostendi tam magno me quam vi*de*bar animo scripsisse. Cur in domo nostra diutissime lugetur qui felicissime moritur? coimus omnes in unum videmusque non alta nocte circumdati, nil apud vos, ut putatis, optabile, nil excelsum, nil splendidum, sed humilia cuncta et gravia et anxia et quotam partem luminis nostri cer-
4 nentia? Quid dicam nulla hic arma mutuis furere concursibus nec classes classibus frangi nec parricidia aut fingi aut cogitari nec fora litibus strepere dies perpetuos, nihil in obscuro, detectas mentes et aperta praecordia et in publico medioque vitam et omnis aevi prospectum
5 venientiumque? Iuvabat unius me seculi facta conponere

in parte ultima mundi et inter paucissimos gesta: tot secula, tot aetatum contextum, seriem, quicquid annorum est, licet visere. licet surrectura, licet ruitura regna prospicere et magnarum urbium lapsus et maris novos cursus. Nam si tibi potest solatio esse desiderii tui commune 6
fatum, nihil quo stat loco stabit, omnia sternet abducetque [secum] vetustas. nec hominibus solum, (quota enim ista fortuitae potentiae portio est?) sed locis, sed regionibus, sed mundi partibus ludet. tot supprimet montes et alibi rupes in altum novas exprimet. maria sorbebit, flumina avertet et commercio gentium rupto societatem generis humani coetumque dissolvet. alibi hiatibus vastis subducet urbes, tremoribus quatiet et ex infimo pestilentes halitus mittet et inundationibus quicquid habitatur obducet necabitque omne animal orbe submerso et ignibus vastis torrebit incendetque mortalia. et cum tempus advenerit, quo se mundus renovaturus exstinguat, viribus ista se suis caedent et sidera sideribus incurrent et omni flagrante materia uno igne quicquid nunc ex disposito lucet, ardebit. Nos quoque felices animae et aeterna 7
sortitae, cum deo visum erit iterum ista moliri, labentibus cunctis et ipsae parva ruinae ingentis accessio in antiqua elementa vertemur." Felicem filium tuum, Marcia, qui ista iam novit!

L. ANNAEI SENECAE
DIALOGORUM LIBER VII.
AD GALLIONEM
DE VITA BEATA.

I. Vivere, Gallio frater, omnes beate volunt, sed ad 1
pervidendum, quid sit quod beatam vitam efficiat, caligant. adeoque non est facile consequi beatam vitam, ut

eo quisque ab ea longius recedat, quo ad illam concita-
tius fertur, si via lapsus est: quae ubi in contrarium
ducit, ipsa velocitas maioris intervalli causa fit. Propo-
nendum est itaque primum, quid sit quod ad-
petamus. tunc circumspiciendum, qua con-
tendere illo celerrime possimus, intellecturi in
ipso itinere, si modo rectum erit, quantum cotidie pro-
fligetur quantoque propius ab eo simus, ad quod nos
2 cupiditas naturalis inpellit. Quamdiu quidem passim va-
gamur non ducem secuti, sed fremitum et clamorem dis-
sonum in diversa vocantium, conteretur vita inter erro-
res brevis, etiamsi dies noctesque bonae menti labore-
mus: decernatur itaque, et quo tendamus et qua, non
sine perito aliquo, cui explorata sint ea, in quae proce-
dimus, quoniam quidem non eadem hic quae in ceteris
peregrinationibus condicio est: in illis conprensus ali-
quis limes et interrogati incolae non patiuntur errare. at
hic tritissima quaeque via et celeberrima
3 maxime decipit. Nihil ergo magis praestandum est,
quam ne pecorum ritu sequamur antecedentium gregem,
pergentes non quo eundum est, sed quo itur. atqui nulla
res nos maioribus malis inplicat, quam quod ad rumorem
conponimur, optima rati ea, quae magno adsensu recepta
sunt quodque exempla [*pro*] bonis multa sunt, nec ad ratio-
nem sed ad similitudinem vivimus. inde ista tanta coa-
4 cervatio aliorum super alios ruentium. Quod in strage
hominum magna evenit, cum ipse se populus premit,
nemo ita cadit, ut non et alium in se adtrahat, primique
exitio sequentibus sunt, hoc in omni vita accidere videas
licet: nemo sibi tantummodo errat, sed alieni erroris et
causa et auctor est. nocet enim adplicari antecedentibus
et dum unusquisque mavult credere quam iudicare, num-
quam de vita iudicatur, semper creditur versatque nos
et praecipitat traditus per manus error alienisque peri-
5 mus exemplis: sanabimur, si modo separemur a coetu.
nunc vero stat contra rationem defensor mali sui popu-
lus. itaque id evenit quod in comitiis, in quibus eos
factos esse praetores iidem qui fecere mirantur, cum se

mobilis favor circumegit. Eadem probamus, eadem reprehendimus: hic exitus est omnis iudicii, in quo secundum plures datur.

II. Cum de beata vita agetur, non est quod mihi illud 1
discessionum more respondeas: „haec pars maior esse videtur." ideo enim peior est. Non tam bene cum rebus humanis agitur, ut meliora pluribus placeant: argumentum pessimi turba est. Quaeramus ergo, quid optimum 2
factu sit, non quid usitatissimum, et quid nos in possessione felicitatis aeternae constituat, non quid volgo, veritatis pessimo interpreti, probatum sit. volgum autem tam chlamydatos quam coronatos voco. non enim colorem vestium, quibus praetexta sunt corpora, adspicio. oculis de homine non credo. habeo melius et certius lumen, quo a falsis vera diiudicem: animi bonum animus inveniat. hic, si umquam respirare illi et recedere in se vacaverit, o quam sibi ipse verum tortus a se fatebitur ac dicet: „Quicquid feci adhuc, infectum esse mallem. quic- 3
quid dixi cum recogito, *mutis invideo*. quicquid optavi, inimicorum exsecrationem puto. quicquid timui, di boni, quanto levius fuit quam quod concupivi? cum multis inimicitias gessi et in gratiam ex odio, si modo ulla inter malos gratia est, redii: mihi ipsi nondum amicus sum. omnem operam dedi, ut me multitudini educerem et aliqua dote notabilem facerem: quid aliud quam telis me opposui et malivolentiae quod morderet ostendi? vides istos 4
qui eloquentiam laudant, qui opes sequuntur, qui gratiae adulantur, qui potentiam extollunt? omnes aut sunt hostes aut, quod in aequo est, esse possunt. quam magnus mirantium tam magnus invidentium populus est: quin potius quaero aliquod usu bonum, quod sentiam, non quod ostendam: ista quae spectantur, ad quae consistitur, quae alter alteri stupens monstrat, foris nitent, introrsus misera sunt."

III. Quaeramus aliquid non in speciem bonum, sed 1
solidum et aequale et a secretiore parte formosius. hoc eruamus. nec longe positum est. invenietur. scire tantum opus est quo manum porrigas: nunc velut in tene-

bris vicina transimus offensantes ea ipsa quae desidera-
2 mus. Sed ne te per circumitus traham, aliorum quidem
opiniones praeteribo. nam et enumerare illas longum
est et coarguere: nostram accipe. nostram autem cum
dico, non adligo me ad unum aliquem ex Stoicis proce-
ribus. est et mihi censendi ius. itaque aliquem sequar,
aliquem iubebo sententiam dividere. fortasse et post
omnes citatus nihil inprobabo ex iis, quae priores decre-
3 verint, et dicam: „hoc amplius censeo.“ Interim quod
inter omnis Stoicos convenit, rerum naturae adsentior.
ab illa non deerrare et ad illius legem exemplumque for-
mari sapientia est: beata est ergo vita conveniens
naturae suae, quae non aliter contingere potest, quam
si primum sana mens est et in perpetua possessione
sanitatis suae, deinde fortis ac vehemens,* tunc pulcher-
rima et patiens, apta temporibus, corporis sui pertinen-
tiumque ad id curiosa non anxie. tum aliarum rerum
quae vitam instruunt, diligens sine admiratione cuius-
4 quam, usura fortunae muneribus, non servitura. intelle-
gis, etiamsi non adiciam, sequi perpetuam tranquillita-
tem, libertatem depulsis iis quae aut inritant nos aut ter-
ritant. nam [*pro*] voluptatibus et pro illis quae parva ac
fragilia sunt et in ipsis flagitiis noxia, ingens gaudium
subit, inconcussum et aequale. tum pax et concordia
animi et magnitudo cum mansuetudine. omnis enim ex
infirmitate feritas est.

1 IV. Potest aliter quoque definiri bonum
nostrum, id est eadem sententia non iisdem conpre-
hendi verbis. Quemadmodum idem exercitus modo
latius panditur, modo in angustum coartatur et aut in
cornua sinuata media parte curvatur aut recta fronte
explicatur, vis illi, utcumque ordinatus est, eadem est et
voluntas pro iisdem partibus standi: ita finitio summi
boni alias diffundi potest et exporrigi, alias colligi et in
2 se cogi. Idem itaque erit, si dixero: summum bonum
est animus fortuita despiciens, virtute laetus, aut: invicta
vis animi, perita rerum, placida in actu cum humanitate
multa et conversantium cura. libet et ita finire, ut beatum

dicamus hominem eum, cui nullum bonum malumque sit nisi bonus malusque animus: honesti cultor, virtute contentus, quem nec extollant fortuita nec frangant, qui nullum maius bonum eo quod sibi ipse dare potest noverit, cui vera voluptas erit voluptatum contemptio. Licet, 3
si evagari velis, idem in aliam atque aliam faciem salva et integra potestate transferre. quid enim prohibet nos beatam vitam dicere liberum animum et erectum et interritum ac stabilem, extra metum, extra cupiditatem positum, cui unum bonum sit honestas, unum malum turpitudo, cetera vilis turba rerum nec detrahens quicquam beatae vitae nec adiciens, sine auctu ac detrimento summi boni veniens ac recedens. Hoc ita fundatum necesse est, 4
velit nolit, sequatur hilaritas continua et laetitia alta atque ex alto veniens, ut quae suis gaudeat nec maiora domesticis cupiat. Quidni ista bene penset cum minutis et frivolis et non perseverantibus corpusculi motibus? quo die infra voluptatem fuerit, et infra dolorem erit. vides autem, quam malam et noxiosam servitutem serviturus sit, quem voluptates doloresque, incertissima dominia inpotentissimaque, alternis possidebunt: ergo exeundum 5
ad libertatem est. hanc non alia res tribuit quam fortunae neglegentia: tum illud orietur inaestimabile bonum, quies mentis in tuto conlocata et sublimitas expulsisque terroribus ex cognitione veri gaudium grande et inmotum comitasque et diffusio animi, quibus delectabitur non ut bonis, sed ut ex bono suo ortis.

V. Quoniam liberaliter agere coepi, potest beatus 1
dici, qui nec cupit nec timet beneficio rationis. quoniam et saxa timore et tristitia carent nec minus pecudes, non ideo tamen quisquam felicia dixerit, quibus non est felicitatis intellectus. eodem loco pone homines, quos in 2
numerum pecorum et animalium redegit hebes natura et ignoratio sui. nihil interest inter hos et illa, quoniam illis nulla ratio est, his prava et malo suo atque in perversum sollers. beatus enim nemo dici potest extra veritatem proiectus. Beata ergo vita est in recto certoque iudicio 3
stabilita et inmutabilis. tunc enim pura mens est et soluta

omnibus malis, cum non tantum lacerationes, sed etiam vellicationes effugerit, statura semper ubi constitit ac sedem suam etiam irata et infestante fortuna vindicatura.
4 Nam quod ad voluptatem pertinet, licet circumfundatur undique et per omnes vias influat animumque blandimentis suis leniat aliaque ex aliis admoveat, quibus totos partesque nostri sollicitet: quis mortalium, cui ullum superest hominis vestigium, per diem noctemque titillari velit, deserto animo corpori operam dare?

1 VI. „Sed animus quoque, inquit, voluptates habebit suas.“ Habeat sane sedeatque luxuriae et voluptatum arbiter, inpleat se eis omnibus, quae oblectare sensus solent. deinde praeterita respiciat et exoletarum voluptatum memor exsultet prioribus futurisque iam inmineat ac spes suas ordinet, et dum corpus in praesenti sagina iacet, cogitationes ad futura praemittat: hoc mihi videbitur miserior, quoniam mala pro bonis legere dementia est. nec sine sanitate quisquam beatus est nec sanus,
2 cui futura pro optimis adpetuntur. Beatus ergo est iudicii rectus. beatus est praesentibus, qualiacumque sunt, contentus amicusque rebus suis. beatus est is, cui omnem habitum rerum suarum ratio commendat.

3 ** [*voluptates*] ** videt et in illis qui summum bonum dixerint, quam turpi illud loco posuerint. itaque negant posse voluptatem a virtute deduci et aiunt nec honeste quemquam vivere, ut non iucunde vivat, nec iucunde, ut non honeste quoque.

1 VII. Non video quomodo ista tam diversa in eamdem copulam coniciantur. quid est, oro vos, cur separari voluptas a virtute non possit? videlicet quia omne bonis ex virtute principium est, ex huius radicibus etiam ea, quae vos et amatis et expetitis, oriuntur? Sed si ista indiscreta essent, non videremus quaedam iucunda, sed [*non*] honesta, quaedam vero honestissima, sed aspera,
2 per dolores exigenda. Adice nunc, quod voluptas etiam ad vitam turpissimam venit, at virtus malam vitam non admittit. et infelices quidam non sine voluptate, immo ob ipsam voluptatem sunt, quod non eveniret, si virtuti se

voluptas inmiscuisset, qua virtus saepe caret, numquam
indiget. Quid dissimilia, immo diversa conponitis? altum 3
quiddam est virtus, excelsum et regale, invictum, infati-
gabile: voluptas humile, servile, inbecillum, caducum,
cuius statio ac domicilium fornices et popinae sunt. vir-
tutem in templo convenies, in foro, in curia, pro muris
stantem, pulverulentam, coloratam, callosas habentem ma-
nus: voluptatem latitantem saepius ac tenebras captan-
tem circa balinea ac sudatoria ac loca aedilem metuen-
tia, mollem, enervem, mero atque unguento madentem,
pallidam aut fucatam et medicamentis pollinctam. Sum- 4
mum bonum inmortale est, nescit exire. nec satietatem
habet nec poenitentiam. numquam enim recta mens ver-
titur nec sibi odio est nec quicquam mutavit [,quia semper
semper secuta est] optima: at voluptas tunc, cum maxime
delectat, exstinguitur. non multum loci habet, itaque cito
inplet et taedio est et post primum inpetum marcet:
nec id umquam certum est, cuius in motu natura est.
ita ne potest quidem ulla eius esse substantia, quod
venit transitve celerrime in ipso usu sui periturum. eo
enim pervenit ubi desinat, et dum incipit, spectat ad
finem.

VIII. Quid, quod tam bonis quam malis voluptas inest? 1
nec minus turpes dedecus suum quam honestos egregia
delectant. ideoque praeceperunt veteres optimam sequi vi-
tam, non iucundissimam, ut rectae ac bonae voluntatis
non dux, sed comes sit voluptas. natura enim duce uten-
dum est. hanc ratio observat, hanc consulit. Idem est 2
ergo beate vivere et secundum naturam. hoc
quid sit, iam aperiam: si corporis dotes et apta na-
turae conservabimus diligenter et inpavide tamquam in
diem data et fugacia, si non subierimus eorum servitutem
nec nos aliena possederint, si corpori grata et adventicia
eo nobis loco fuerint, quo sunt in castris auxilia et arma-
turae leves: serviant ista, non imperent, ita demum utilia
sunt menti. Incorruptus vir sit externis et insuperabilis 3
miratorque tantum sui, fidens animo atque in utrumque
paratus artifex vitae. fiducia eius non sine scientia sit,
scientia non sine constantia: maneant illi semel placita

nec ulla in decretis eius litura sit. intellegitur, etiamsi
non adiecero, conpositum ordinatumque fore talem vi-
4 rum et in iis quae aget, cum comitate magnificum. Erit
vera ratio sensibus insita et capiens inde principia:
nec enim habet aliud, unde conetur aut unde ad ve-
rum inpetum capiat: in se revertatur. nam mundus
quoque cuncta conplectens rectorque universi deus in
exteriora quidem tendit, sed tamen in totum undique
in se redit: idem nostra mens faciat: cum secuta sen-
sus suos per illos se ad externa porrexerit, et illorum et
5 sui potens sit. Hoc modo una efficietur vis ac pote-
stas concors sibi et ratio illa certa nascetur non dissidens
nec haesitans in opinionibus conprehensionibusque nec
in persuasione, quae cum se disposuit et partibus suis
consensit et, ut ita dicam, concinuit, summum bonum te-
tigit. nihil enim pravi, nihil lubrici superest, nihil in quo
6 arietet aut labet. omnia faciet ex imperio suo nihilque
inopinatum accidet, sed quicquid agetur, in bonum exibit
facile et parate et sine tergiversatione agentis. nam pi-
gritia et haesitatio pugnam et inconstantiam ostendit.
Quare audaciter licet profitearis summum bonum esse
animi concordiam. virtutes enim ibi esse debebunt, ubi
consensus atque unitas erit: dissident vitia.

1 IX. „Sed tu quoque, inquit, virtutem non ob aliud co-
lis, quam quia aliquam ex illa speras voluptatem.“ Pri-
mum *non, si voluptatem praestatura virtus est,*
ideo propter hanc petitur. non enim hanc praestat,
sed et hanc, nec huic laborat, sed labor eius, quamvis
2 aliud petat, hoc quoque adsequetur. Sicut in arvo, quod
segeti proscissum est, aliqui flores internascuntur, non
tamen huic herbulae, quamvis delectet oculos, tantum ope-
ris insumptum est. aliud fuit serenti propositum, hoc su-
pervenit: sic et voluptas non est merces nec causa virtu-
tis, sed accessio, nec quia delectat, placet, sed si placet,
3 et delectat. Summum bonum in ipso iudicio est et habitu
optimae mentis, quae cum suum inplevit et finibus se suis
cinxit, consummatum est summum bonum nec quicquam
amplius desiderat. nihil enim extra totum est, non magis

quam ultra finem. Itaque erras, cum interrogas, quid sit 4
illud, propter quod virtutem petam: quaeris enim aliquid supra summum. interrogas, quid petam ex virtute? ipsam. nihil enim habet melius, ipsa pretium sui. An hoc parum magnum est, cum tibi dicam: summum bonum est infragilis animi rigor et providentia et subtilitas et sanitas et libertas et concordia et decor? aliquid etiamnunc exigis maius, ad quod ista referantur? Quid mihi voluptatem nominas? hominis bonum quaero, non ventris, qui pecudibus ac beluis laxior est.

X. „Dissimulas, inquit, quid a me dicatur. ego enim 1
nego quemquam posse iucunde vivere, nisi simul et honeste vivit. quod non potest mutis contingere animalibus nec bonum suum cibo metientibus. clare, inquit, ac palam testor hanc vitam, quam ego iucundam voco, non
sine adiecta virtute contingere.“ Atqui quis ignorat ple- 2
nissimos esse voluptatibus vestris stultissimos quosque? et nequitiam abundare iucundis animumque ipsum [non tantum] genera voluptatis prava *sibi* multa suggerere? in primis insolentiam et nimiam aestimationem sui tumoremque elatum super ceteros et amorem rerum suarum caecum et inprovidum, delicias fluentis et ex minimis ac puerilibus causis exsultationem, iam dicacitatem ac superbiam contumeliis gaudentem, desidiam dissolutionem-
que segnis animi indormientis sibi: haec omnia virtus 3
discutit et aurem pervellit et voluptates aestimat, antequam admittat, nec [qua] si probavit, magni pendit, utique enim admittit, nec usu earum, sed temperantia laeta est. temperantia autem cum voluptates minuat, summi boni iniuria est. Tu voluptatem conplecteris, ego conpesco. tu voluptate frueris, ego utor. tu illam summum bonum putas, ego nec bonum. tu omnia voluptatis causa facis, ego nihil.

XI. Cum dico me nihil voluptatis causa facere, de illo 1
loquor sapiente, cui soli concedis voluptatem. non voco autem sapientem, supra quem quicquam est, nedum voluptas: atqui ab hac occupatus quomodo resistet labori et periculo, egestati et tot humanam vitam circumstrepen-

tibus minis? quomodo conspectum mortis, quomodo doloris feret? quomodo mundi fragores et tantum acerrimorum hostium *a tam* molli adversario victus? quicquid voluptas suaserit faciet. age, non vides quam multa suasura
2 sit? „Nihil, inquit, poterit turpiter suadere, quia adiuncta virtuti est.“ Non vides iterum, quale sit summum bonum, cui custode opus est, ut bonum sit? virtus autem quomodo voluptatem reget, quam sequitur, cum sequi parentis sit, regere imperantis? a tergo ponis quod imperat? egregium autem habet virtus apud vos officium vo-
3 luptates praegustare. Sed videbimus, an apud quos tam contumeliose tractata virtus est, adhuc virtus sit, quae habere nomen suum non potest, si loco cessit: interim, de quo agitur, multos ostendam voluptatibus obsessos, in quos fortuna omnia munera sua effudit, quos fatearis
4 necesse est malos: adspice Nomentanum et Apicium, terrarum ac maris, ut isti vocant, bona conquirentis et super mensam recognoscentis omnium gentium animalia. vide hos eosdem e successuro * exspectantis popinam suam, aures vocum sono, spectaculis oculos, saporibus palatum suum delectantes. mollibus lenibusque fomentis totum lacessitur eorum corpus et ne nares interim cessent, odoribus variis inficitur locus ipse, in quo luxuriae parentatur: hoc esse in voluptatibus dices. nec tamen illis bene erit, quia non bono gaudent.

1 XII. „Male, inquit, illis erit, quia multa interveniunt, quae perturbent animum, et opiniones inter se contrariae mentem inquietabunt.“ quod ita esse concedo. sed nihilominus illi ipsi stulti et inaequales et sub ictu poenitentiae positi magnas percipient voluptates, ut fatendum sit tam longe tum illos ab omni molestia abesse quam a bona mente, et quod plerisque contingit, hilarem insaniam in-
2 sanire ac per risum furere. At contra sapientium remissae voluptates et modestae ac paene languidae sunt conpressaeque et vix notabiles, ut quae neque accersitae veniant nec, quamvis per se accesserint, in honore sint neque ullo gaudio percipientium exceptae. miscent enim illas et interponunt vitae ut ludum iocumque inter seria.

Desinant ergo inconvenientia iungere et virtuti voluptatem 3
inplicare, per quod vitium pessimis quibusque adulantur. Ille effusus in voluptates, ructabundus semper atque ebrius, quia scit se cum voluptate vivere, credit et cum virtute. audit enim voluptatem separari a virtute non posse. deinde vitiis suis sapientiam inscribit et abscondenda profitetur. Itaque non ab Epicuro inpulsi luxuriantur, sed vitiis de- 4
diti luxuriam suam in philosophiae sinu abscondunt et eo concurrunt, ubi audiant laudari voluptatem. nec aestimant, voluptas illa Epicuri, ita enim mehercules sentio, quam sobria ac sicca sit, sed ad nomen ipsum advolant quaerentes libidinibus suis patrocinium aliquod ac velamentum. Itaque quod unum habebant in malis bonum perdunt, pec- 5
candi verecundiam. laudant enim ea, quibus erubescebant et vitio gloriantur. ideoque ne resurgere quidem adulescentiae licet, cum honestus turpi desidiae titulus accessit: hoc est cur ista voluptatis laudatio perniciosa sit, quia honesta praecepta intra latent, quod corrumpit, adparet.

XIII. In ea quidem ipsa sententia sum, invitis hoc no- 1
stris popularibus dicam, sancta Epicurum et recta praecipere et, si propius accesseris, tristia: voluptas enim illa ad parvum et exile revocatur et quam nos virtuti legem dicimus, eam ille dicit voluptati: iubet illam parere naturae. parum est autem luxuriae quod naturae satis est. Quid ergo est? [ille] quisquis desidiosum otium et gulae 2
ac libidinis vices felicitatem vocat, bonum malae rei quaerit auctorem et, dum illo venit blando nomine inductus, sequitur voluptatem non quam audit, sed quam adtulit, et vitia sua cum coepit putare similia praeceptis, indulget illis non timide nec obscure. luxuriatur, et iam *nu*de, aperto capite. Itaque non dicam, quod plerique nostrorum, sectam Epicuri flagitiorum magistram esse, sed illud dico: male audit, infamis est, et inmerito. „Hoc scire qui pot*es* 3
nisi interius admissus?“ Frons eius ipsa dat locum fabulae et ad malam spem inritat. hoc tale est, quale vir fortis stolam indutus. constanti tibi pudicitia *viril*itas salva est, nulli corpus tuum turpi patientiae vacat, sed in manu tympanum est: titulus itaque honestus eligatur et inscri-

ptio ipsa excitans animum, quae statim [*paratos ostendat*
4 *ad abicienda cum quibus*] venerunt vitia. Quisquis ad vir-
tutem accessit, dedit generosae indolis speci*men*. qui
voluptatem sequitur, videtur enervis, fractus, degenerans
[vir], perventurus in turpia, nisi aliquis distinxerit illi vo-
luptates, ut sciat, quae ex eis intra naturale desiderium
desistant, quae praeceps ferantur infinitaeque sint et, quo
5 magis inplentur, eo magis inexplebiles. Agedum, virtus
antecedat: tutum erit omne vestigium. Et voluptas nocet
nimia: in virtute non est verendum, ne quid nimium sit,
quia in ipsa est modus. non est bonum, quod magnitudine
laborat sua. Rationabilem porro sortitis naturam quae
melius res quam ratio proponitur? et [si placet ista iun-
ctura,] si hoc placet ad beatam vitam ire comitatu, virtus
antecedat, comitetur voluptas et circa corpus ut umbra
versetur: virtutem quidem, excelsissimam omnium, vo-
luptati tradere ancillam nihil magnum animo capientis est.
1 XIV. Prima virtus *sit*, haec ferat signa: habebimus ni-
hilominus voluptatem, sed domini eius et temperatores
erimus. aliquid nos exorabit, nihil coget. at ei, qui voluptati
tradidere principia, utroque caruere: virtutem enim amit-
tunt. ceterum non ipsi voluptatem, sed ipsos voluptas ha-
bet, cuius aut inopia torquentur aut copia strangulantur,
miseri, si deseruntur ab illa, miseriores, si obruuntur, sic-
ut deprensi mari Syrtico modo in sicco relinquuntur,
2 modo torrente unda fluctuantur. Evenit autem hoc nimia
intemperantia et amore caecae rei. nam mala pro bonis
petenti periculosum est adsequi. Ut feras cum labore pe-
riculoque venamur et captarum quoque illarum sollicita
possessio est, saepe enim laniant dominos: ita habentes
magnas voluptates in magnum malum evasere captaeque
cepere. quae quo plures maioresque sunt, eo ille minor
ac plurium servus est, quem felicem vulgus adpellat.
3 Permanere libet in hac etiamnunc huius rei imagine. quem-
admodum qui bestiarum cubilia indagat et

laqueo captare feras

magno aestimat et

latos canibus circumdare saltus,

ut illarum vestigia premat, potiora deserit multisque offi-
ciis renuntiat: ita qui sectatur voluptatem, omnia post-
ponit et primam libertatem neglegit ac pro ventre depen-
dit, nec voluptates sibi emit, sed se voluptatibus vendit.
XV. „Quid tamen, inquit, prohibet in unum virtutem 1
voluptatemque confundi et effici summum bonum, ut idem
et honestum et iucundum sit?“ Quia pars honesti non pot-
est esse nisi honestum, nec summum bonum habebit sin-
ceritatem suam, si aliquid in se viderit dissimile meliori.
Ne gaudium quidem quod ex virtute oritur, quamvis bo- 2
num sit, absoluti tamen boni pars est, non magis quam
laetitia et tranquillitas, quamvis ex pulcherrimis causis
nascantur. sunt enim ista bona, sed consequentia sum-
mum bonum, non consummantia. Qui vero virtutis volu- 3
ptatisque societatem facit et ne ex aequo quidem, fragili-
tate alterius boni quicquid in altero vigoris est hebetat
libertatemque illam, ita demum, si nihil se pretiosius no-
vit, invictam, sub iugum mittit. nam, quae maxima servi-
tus est, incipit illi opus esse fortuna. sequitur vita anxia,
suspiciosa, trepida, casum pavens: temporum suspensa
momenta sunt. Non das virtuti fundamentum grave, in- 4
mobile, sed iubes illam in loco volubili stare. quid autem
tam volubile est, quam fortuitorum exspectatio et corpo-
ris rerumque corpus adficientium varietas? Quomodo hic
potest deo parere et quicquid evenit, bono animo exci-
pere nec de fato queri casuum suorum benignus inter-
pres, si ad voluptatum dolorumque punctiunculas concu-
titur? sed ne patriae quidem bonus tutor aut vindex est
nec amicorum propugnator, si ad voluptates vergit. Illo 5
ergo summum bonum adscendat, unde nulla vi detrahitur,
quo neque dolori neque spei nec timori sit aditus nec ulli
rei, quae deterius summi boni ius faciat. escendere au-
tem illo sola virtus potest. illius gradu clivus iste fran-
gendus est. illa fortiter stabit et quicquid evenerit, feret
non patiens tantum, sed etiam volens, omnemque tempo-
rum difficultatem sciet legem esse naturae, et, ut bonus
miles feret volnera, enumerabit cicatrices et transverbe-
ratus telis moriens amabit eum, pro quo cadet, imperato-

rem, habebit illud in animo vetus praeceptum: deum
6 sequere. Quisquis autem queritur et plorat et gemit, imperata facere vi cogitur et invitus rapitur ad iussa nihilominus. quae autem dementia est potius trahi quam sequi? tam mehercules quam stultitia et ignoratio condicionis est suae dolere, quod est aliquid aut incidit durius, aeque [*ac*] mirari aut indigne ferre ea, quae tam bonis accidunt quam malis, morbos dico, funera, debilitates et cetera ex trans-
7 verso in vitam humanam incurrentia. Quicquid ex universi constitutione patiendum est, magno *susci*piatur animo. ad hoc sacramentum adacti sumus, ferre mortalia nec perturbari iis, quae vitare non est nostrae potestatis. In regno nati sumus. deo parere libertas est.

1 XVI. Ergo in virtute posita est vera felicitas: quid haec [virtus] tibi suadebit? ne quid aut bonum aut malum existimes, quod nec virtute nec malitia continget. deinde, ut sis inmobilis et contra malum ex bono,
2 ut qua fas est, deum effingas. Quid tibi pro hac expeditione promittit? ingentia et aequa divinis: nihil cogēris, nullo indigebis, liber eris, tutus, indemnis. nihil frustra temptabis, nihil prohibeberis, omnia tibi ex sententia cedent. nihil adversum accidet, nihil contra opinionem ac
3 voluntatem. Quid ergo? virtus ad beate vivendum sufficit. perfecta illa et divina quidni sufficiat, immo superfluat? quid enim deesse potest extra desiderium omnium posito? quid extrinsecus opus est ei, qui omnia sua in se collegit? Sed ei, qui ad virtutem tendit, etiamsi multum processit, opus est aliqua fortunae indulgentia adhuc inter humana luctanti, dum nodum illum exsolvit et omne vinculum mortale. quid ergo interest? quod alii adligati sunt, alii adstricti, alii destricti quoque: hic, qui ad superiora progressus est et se altius extulit, laxam catenam trahit nondum liber, iam tamen pro libero.

1 XVII. Si quis itaque ex istis, qui philosophiam conlatrant, quod solent, dixerit: „quare ergo tu fortius loqueris quam vivis? quare et superiori verba submittis et pecuniam necessarium tibi instrumentum existimas et damno moveris et lacrimas audita coniugis aut amici morte demittis et respicis famam et malignis sermo-

nibus tangeris? quare cultius rus tibi est quam naturalis 2
usus desiderat? cur non ad praescriptum tuum coenas? cur tibi nitidior supellex est? cur apud te vinum aetate tua vetustius bibitur? cur arvum disponitur? cur arbores nihil praeter umbram daturae conservantur? quare uxor tua locupletis domus censum auribus gerit? quare paedagogium pretiosa veste subcingitur? quare ars est apud te ministrare nec temere et ut libet conlocatur argentum, sed perite servitur et est aliquis scindendi obsonii magister? adice, si vis, cur trans mare possides? cur plura quam nosti? turpiter aut tam neglegens es, ut non noveris pauculos servos, aut tam luxuriosus, ut plures habeas quam quorum notitiae memoria sufficiat.“ Adiuvabo post- 3
modo, convicia et plura mihi quam putas obiciam, nunc hoc respondeo tibi: non sum sapiens et, ut malivolentiam tuam pascam, nec ero. exige itaque a me, ut non optimis par sim, sed ut malis melior: hoc mihi satis est, cotidie aliquid ex vitiis meis demere et errores meos obiurgare. Non perveni ad sanitatem, ne perveniam qui- 4
dem. delenimenta magis quam remedia podagrae meae conpono, contentus, si rarius accedit et si minus verminatur: vestris quidem pedibus conparatus debilis cursor sum. Haec non pro me loquor, ego enim in alto vitiorum omnium sum, sed pro illo, cui aliquid acti est.

XVIII. „Aliter, inquit, loqueris, aliter vivis.“ Hoc, 1
malignissima capita et optimo cuique inimicissima, Platoni obiectum est, obiectum Epicuro, obiectum Zenoni. omnes enim isti dicebant non quemadmodum ipsi viverent, sed quemadmodum esset ipsis vivendum. De virtute, non de me loquor, et cum vitiis convicium facio, in primis meis facio: cum potuero, vivam quomodo oportet. Nec 2
malignitas me ista multo veneno tincta deterrebit ab optimis. ne virus quidem istud, quo alios spargitis, quo vos necatis, me inpediet, quo minus perseverem laudare vitam, non quam ago, sed quam agendam scio, quo minus virtutem et ex intervallo ingenti reptabundus sequar. Ex- 3
spectabo scilicet, ut quicquam malivolentiae inviolatum sit, cui sacer nec Rutilius fuit nec Cato? *Curet* aliquis, an

istis nimis dives videatur, quibus Demetrius Cynicus parum pauper est? virum acerrimum et contra omnia naturae desideria pugnantem, hoc pauperiorem quam ceteros Cynicos, quod, cum sibi interdixerit habere, interdixit et poscere, negant satis egere. vides enim? non virtutis scientiam, sed egestatis professus est.

1 XIX. Diodorum, Epicureum philosophum, qui intra paucos dies finem vitae suae manu sua inposuit, negant ex decreto Epicuri fecisse, quod sibi gulam praesecuit. alii dementiam videri volunt factum hoc eius, alii temeritatem: ille interim beatus ac plenus bona conscientia reddidit sibi testimonium vita excedens laudavitque aetatis in portu et ad ancoram actae quietem et dixit, quod vos inviti audistis, quasi vobis quoque faciendum sit:

Vixi et quem dederat cursum fortuna peregi.

2 De alterius vita, de alterius morte disputatis et ad nomen magnorum ob aliquam eximiam laudem virorum, sicut ad occursum ignotorum hominum minuti canes, latratis. expedit enim vobis neminem videri bonum, quasi aliena virtus exprobratio delictorum omnium sit. Invidi splendida cum sordibus vestris confertis nec intellegitis, quanto id vestro detrimento audeatis. nam si illi, qui virtutem sequuntur, avari, libidinosi, ambitiosique sunt, quid vos
3 estis, quibus ipsum nomen virtutis odio est? Negatis quemquam praestare, quae eloquitur, nec ad exemplar orationis suae vivere: quid mirum, cum loquantur fortia, ingentia, omnis humanas tempestates evadentia? cum refigere se crucibus conentur, in quas unusquisque vestrum clavos suos ipse adicit. ad supplicium tamen acti stipitibus singulis pendent: hi, qui in se ipsi animum advertunt, quot cupiditatibus tot crucibus distrahuntur, aut maledici in alienam contumeliam venusti sunt. crederem illis hoc vacare, nisi quidam ex patibulo suos spectatores conspuerent.

1 XX. „Non praestant philosophi quae loquuntur.“ Multum tamen praestant quod loquuntur, quod honesta mente concipiunt: *uti*nam quidem [si] et paria dictis agerent! quid esset illis beatius? interim non est quod con-

temnas bona verba et bonis cogitationibus plena praecor-
dia. studiorum salutarium etiam citra effectum laudanda
tractatio est. Quid mirum, si non escendunt in altum 2
ardua adgressi? sed si vir es, suspice, etiamsi decidunt,
magna conantis. Generosa res est respicientem non ad
suas, sed ad naturae suae vires conari alta, temptare et
mente maiora concipere, quam quae etiam ingenti animo
adornatis effici possunt. Qui sibi hoc proposuit: „ego 3
mortem eodem voltu, cum *quo* audiam, videbo. ego labo-
ribus, quanticumque illi erunt, parebo animo fulciens
corpus. ego divitias et praesentes et absentes aeque
contemnam, nec si alicubi iacebunt, tristior, nec si circa
me fulgebunt, animosior. ego fortunam nec venientem
sentiam nec recedentem. ego terras omnes tamquam
meas videbo, meas tamquam omnium. ego sic vivam
quasi sciam aliis me natum et naturae rerum hoc nomine
gratias agam: quo enim melius genere negotium meum
agere potuit? unum me donavit omnibus, uni mihi omnis.
quicquid habebo, nec sordide custodiam nec prodige 4
spargam. nihil magis possidere me credam quam bene
donata. non numero nec pondere beneficia nec ulla nisi
accipientis aestimatione perpendam. numquam id mihi
multum erit, quod dignus accipiet. nihil opinionis causa,
omnia conscientiae faciam. populo spectante fieri cre-
dam quicquid me conscio faciam. edendi mihi erit biben- 5
dique finis desideria naturae restinguere, non inplere
alvum et exinanire. ero amicis iucundus, inimicis mitis
et facilis. exorabor antequam roger, honestis precibus
occurram. patriam meam esse mundum sciam et prae-
sides deos. hos supra me circaque me stare factorum
dictorumque censores. quandoque aut natura spiritum
repetet aut ratio dimittet, testatus exibo bonam me con-
scientiam amasse, bona studia, nullius per me libertatem
deminutam, minime meam.“ qui haec facere proponet,
volet, temptabit, ad deos iter faciet: nae ille, etiamsi
non tenuerit,

magnis tamen excidit ausis.

Vos quidem, quod virtutem cultoremque eius odistis, 6

nihil novi facitis. nam et solem lumina aegra formidant et aversantur diem splendidum nocturna animalia, quae ad primum eius ortum stupent et latibula sua passim petunt, abduntur in aliquas rimas timida lucis. gemite et infelicem linguam bonorum exercete convicio, hiscite, conmordete: citius multo frangetis dentes quam inprimetis.

1 XXI. „Quare ille philosophiae studiosus est et tam*en* dives vitam agit? quare opes contemnendas dicit et habet? vitam contemnendam putat et tamen vivit? valitudinem contemnendam et tamen illam diligentissime tuetur atque optimam mavult? et exilium vanum nomen putat et ait: quid enim est mali mutare regiones? et tamen, si licet, senescit in patria? et inter longius tempus et brevius nihil interesse iudicat, tamen, si nihil prohibet, extendit aetatem et in multa
2 senectute placidus viret?“ Ait ista debere contemni, non, ne habeat, sed ne sollicitus habeat. non abigit illa a se, sed abeuntia securus prosequitur. Divitias quidem ubi tutius fortuna deponet quam ibi, unde sine querela red-
3 dentis receptura est? M. Cato cum laudaret Curium et Coruncanium et illud seculum, in quo censorium crimen erat paucae argenti lamellae, possidebat ipse quadragies sestertium, minus sine dubio quam Crassus, plus quam Censorius Cato. maiore spatio, si conparentur, proavum vicerat, quam a Crasso vinceretur, et, si maiores illi ob-
4 venissent opes, non sprevisset. nec enim se sapiens indignum ullis muneribus fortuitis putat. non amat divitias, sed mavult. non in animum illas, sed in domum recipit. nec respuit possessas, sed continet et maiorem virtuti suae materiam subministrari vult.

1 XXII. Quid autem dubii est, quin haec maior materia sapienti viro sit animum explicandi suum in divitiis quam in paupertate, cum in hac unum genus virtutis sit non inclinari nec deprimi, in divitiis et temperantia et liberalitas et diligentia et dispositio et magnificentia campum
2 habeat patentem. Non contemnet se sapiens, etiamsi fuerit minimae staturae, esse tamen se procerum volet.

et exilis corpore [ac amisso oculo] valebit, malet tamen sibi esse corporis robur, et hoc ita, ut sciat esse aliud in se valentius. malam valitudinem tolerabit, bonam optabit. quaedam enim, etiamsi in summam rei parva sunt, 3
[ait,] et subduci sine ruina principalis boni possunt, adiciunt tamen aliquid ad perpetuam laetitiam et ex virtute nascentem: sic illum adficiunt divitiae et exhilarant, ut navigantem secundus et ferens ventus, ut dies bonus et in bruma ac frigore apricus locus. Quis porro sapientum, 4
nostrorum dico, quibus unum est bonum virtus, negat etiam haec, quae indifferentia vocamus, habere in se aliquid pretii et alia aliis esse potiora? quibusdam ex iis tribuitur aliquid honoris, quibusdam multum. Ne erres itaque, inter potiora divitiae sunt. „Quid ergo, inquis, 5
me derides, cum eumdem apud te locum habeant, quem apud me?" Vis scire, quam non habeant eumdem locum? mihi divitiae si effluxerint, nihil auferent nisi semetipsas: tu stupebis et videberis tibi sine te relictus, si illae a te recesserint. apud me divitiae aliquem locum habent, apud te summum ac postremum. divitiae meae sunt, tu divitiarum es.

XXIII. Desine ergo philosophis pecunia interdicere: 1
nemo sapientiam paupertate damnavit. Habebit philosophus amplas opes, sed nulli detractas nec alieno sanguine cruentas, sine cuiusquam iniuria partas, sine sordidis quaestibus, quarum tam honestus sit exitus quam introitus, quibus nemo ingemiscat nisi malignus. in quantum vis exaggera illas: honestae sunt, in quibus cum multa sint, quae sua quisque dici velit, nihil est, quod quisquam suum possit dicere. Ille vero fortunae benignitatem 2
a se non submovebit et patrimonio per honesta quaesito nec gloriabitur nec erubescet. habebit tamen etiam quo glorietur, si aperta domo et admissa in res suas civitate poterit dicere: „quod quisque agnoverit, tollat." O magnum virum, optime divitem, si post hanc vocem tantumdem habuerit! ita dico, si tuto et securus scrutationem populo praebuerit, si nihil quisquam apud illum invenerit, quo manus iniciat, audacter et propalam erit dives.

3 Sapiens nullum denarium intra limen suum admittet male
intrantem. idem magnas opes, munus fortunae fructum-
que virtutis, non repudiabit nec excludet. Quid enim est
quare illis bono loco invideat? veniant, hospitentur. nec
iactabit illas nec abscondet: alterum infruniti animi est,
alterum timidi et pusilli velut magnum bonum intra sinum
4 continentis. nec, ut dixi. eiciet illas e domo. quid enim
dicet? utrumne „inutiles estis“ an „ego uti divitiis ne-
scio?“ Quemadmodum etiam pedibus suis poterit iter
conficere, escendere tamen vehiculum malet: sic pauper,
si potuerit esse dives, volet, et habebit itaque opes, sed
tamquam leves et avolaturas. nec ulli alii nec sibi gra-
5 ves esse patietur. Quid? donabit? [*credo,*] erexistis aures.
quid expeditis sinum? donabit aut bonis aut eis, quos fa-
cere poterit bonos. donabit cum summo consilio dignis-
simos eligens, ut qui meminerit tam expensorum quam
acceptorum rationem esse reddendam. donabit ex recta
et probabili causa. nam inter turpes iacturas malum mu-
nus est: habebit sinum facilem, non perforatum, ex quo
multa exeant et nihil excidat.

1 XXIV. Errat, si quis existimat facilem rem
esse donare: plurimum ista res habet difficultatis, si
modo consilio tribuitur, non casu et inpetu spargitur.
Hunc promereor, illi reddo. huic succurro, huius mise-
reor. illum instruo dignum quem non deducat paupertas
nec occupatum teneat. quibusdam non dabo, quamvis de-
sit, quia, etiamsi dedero, erit defuturum. quibusdam
offeram, quibusdam etiam inculcabo. non possum in hac
re esse neglegens. numquam magis nomina facio, quam
2 cum dono. „Quid? tu, inquis, recepturus donas?“ immo
non perditurus: eo loco sit donatio, unde repeti non de-
beat, reddi possit. beneficium conlocetur, quemadmo-
dum thesaurus alte obrutus, quem non eruas, nisi fuerit
3 necesse. Quid? domus ipsa divitis viri quantam habet be-
nefaciendi materiam? Quis enim liberalitatem tantum ad
togatos vocat? hominibus prodesse natura *me* iubet, et
servi liberine sint hi, ingenui an libertini, iustae libertatis
an inter amicos datae, quid refert? ubicumque homo est,

ibi beneficii locus est. Potest itaque pecunia*m* etiam intra
limen suum diffund*ere* et liberalitatem exercere, quae non
quia liberis debetur, sed quia a libero animo proficiscitur,
ita nominata est. Haec apud sapientem nec umquam in
turpes indignosque inpingitur nec umquam ita defatigata
errat, ut non, quotiens dignum invenerit, quasi ex pleno
fluat. Non est ergo, quod perperam exaudiatis, quae ho- 4
neste, fortiter, animose a studiosis sapientiae dicuntur.
et hoc primum adtendite: aliud est studiosus sapientiae,
aliud iam adeptus sapientiam. Ille tibi dicet: „optime lo-
quor, sed adhuc inter mala volutor plurima. non est,
quod me ad formulam meam exigas. cum maxime facio
me et formo et ad exemplar ingens adtollo. si processero
quantum [cumque] proposui, exige ut dictis facta respon-
deant.“ Adsecutus vero humani boni summa aliter te-
cum aget et dicet: „Primum non est, quod tibi permittas
de melioribus ferre sententiam: mihi iam, quod argumen-
tum est recti, contingit malis displicere. sed, ut tibi ratio- 5
nem reddam, qua nulli mortalium invideo, audi quid pro-
mittam et quanti quaeque aestimem: divitias nego bonum
esse. nam si essent, bonos facerent. nunc quoniam, quod
apud malos deprehenditur, dici bonum non potest, hoc
illis nomen nego. ceterum et habendas esse et utiles et
magna commoda vitae adferentis fateor.

XXV. Quid ergo est? quare illas non in bonis nume- 1
rem et quid praestem in illis aliud quam vos, quoniam
inter utrosque convenit habendas, audite. Pone in opu-
lentissima me domo, pone [*ubi*] aurum argentumque in
promiscuo usu sit: non suspiciam me ob ista, quae etiam-
si apud me, extra me tamen sunt. In sublicium pontem
me transfer et inter egentes abige: non ideo tamen me
despiciam, quod in illorum numero consedero, qui ma-
num ad stipem porrigunt. quid enim ad rem, an frustum
panis desit, cui non deest mori posse? Quid ergo est?
domum illam splendidam malo quam pontem. Pone in 2
stramentis splendentibus et delicato adparatu: nihilo me
feliciorem credam, quod mihi molle erit amiculum, quod
purpura convivis meis substernetur. Mutas magn[*ificenti*]-

am meam: nihilo miserius ero, si lassa cervix mea in manipulo foeni adquiescet, si super Circense tomentum per sarturas veteris lintei effluens incubabo. Quid ergo est? malo, quid mihi animi sit, ostendere praetextatus et
3 gausapatus quam nudis scapulis aut se*mitectis*. Omnes mihi ex voto dies cedant. novae gratulationes prioribus subtexantur: non ob hoc mihi placebo. Muta in contrarium hanc indulgentiam temporis, hinc illinc percutiatur animus damno, luctu, incursionibus variis, nulla hora sine aliqua querela sit: non ideo me dicam inter miserrima miserum, non ideo aliquem exsecrabor diem. provisum est enim a me, ne quis mihi ater dies esset. Quid ergo est? malo gaudia temperare, quam dolores conpescere.
4 Hoc tibi ille Socrates dicet: fac me victorem universarum gentium. delicatus ille Liberi currus triumphantem usque ad Thebas a solis ortu vehat. iura reges penatium petant: me hominem esse maxime cogitabo, cum deus undique consalutabor. Huic tam sublimi fastigio coniunge protinus praecipitem mutationem. in alienum inponar fericulum exornaturus victoris superbi ac feri pompam: non humilior sub alieno curru agar quam in meo steteram. Quid ergo est? vincere tamen quam capi
5 malo. Totum fortunae regnum despiciam, sed ex illo, si dabitur electio, meliora sumam. Quicquid ad me venerit, bonum fiet, sed malo faciliora ac iucundiora veniant et minus vexatura tractantem. non est enim, quod existimes ullam esse sine labore virtutem, sed quaedam vir-
6 tutes stimulis, quaedam frenis egent. Quemadmodum corpus in proclivi retineri debet, adversus ardua inpelli, ita quaedam virtutes in proclivi sunt, quaedam clivum subeunt. an dubium sit, quin escendat, nitatur, obluctetur patientia, fortitudo, perseverantia et quaecumque alia
7 duris opposita virtus est et fortunam subigit? Quid ergo? non aeque manifestum est per devexum ire liberalitatem, temperantiam, mansuetudinem? In his continemus animum, ne prolabatur, in illis exhortamur incitamusque: acerrimas ergo paupertati adhibebimus, illas quae pugnare sciunt, fortiores. divitiis illas diligentiores, quae

suspensum gradum ponunt et pondus suum sustinent. Cum hoc ita divisum sit, malo has in usu mihi esse, quae 8 exercendae tranquillius sunt, quam eas, quarum experimentum sanguis et sudor est. Ergo non ego aliter, inquit sapiens, vivo quam loquor, sed vos aliter auditis. sonus tantummodo verborum ad aures vestras pervenit: quid significet non quaeritis.“ 1

XXVI. „„Quid ergo inter me stultum et te sapientem interest, si uterque habere volumus?““ „Plurimum. divitiae enim apud sapientem virum in servitute sunt, apud stultum in imperio. sapiens divitiis nihil permittit, vobis divitiae omnia. vos, tamquam aliquis vobis aeternam possessionem earum promiserit, adsuescitis illis et cohaeretis, sapiens tunc maxime paupertatem meditatur, cum in mediis divitiis constitit. Numquam imperator ita paci cre- 2 dit, ut non se praeparet bello, quod etiamsi non geritur, indictum est: vos domus formosa, tamquam nec ardere nec ruere possit, insolentes, vos opes, tamquam periculum omne transcenderint maioresque sint vobis quam quibus consumendis satis virium habeat fortuna, obstupefaciunt. otiosi divitiis luditis nec providetis illarum pe- 3 riculum, sicut barbari plerumque, inclusi et ignari machinarum, segnes laborem obsidentium spectant nec quo illa pertineant, quae ex longinquo struuntur, intellegunt: idem vobis evenit. marcetis in vestris rebus nec cogitatis, quot casus undique inmineant iam iamque pretiosa spolia laturi. Sapienti quisquis abstulerit divitias, omnia illi sua 4 relinquet. vivit enim praesentibus laetus, futuris securus. nihil magis, inquit ille Socrates aut aliquis alius, cui idem *ius* adversus humana atque eadem potestas est, persuasi mihi, quam ne ad opiniones vestras actum vitae meae flecterem. solita conferte undique verba: non conviciari vos putabo, sed vagire velut infantes misserrimos.“ Haec 5 dicet ille, cui sapientia contigit, quem animus vitiorum inmunis increpare alios, non quia odit, sed in remedium iubet. adiciet his illa: „Existimatio me vestra non meo nomine sed vestro movet, quia calamitatis [*est*] odisse, et lacessere virtutem bonae spei eiuratio est. nullam mihi

iniuriam facitis: sed ne dis quidem hi qui aras evertunt.
sed malum propositum adparet malumque consilium etiam
6 ibi, ubi nocere non potuit. Sic vestras hallucinationes
fero quemadmodum Iupiter optimus maximus ineptias
poetarum, quorum alius illi alas inposuit, alius cornua,
alius adulterum illum induxit et abnoctantem, alius sae-
vum in deos, alius iniquum in homines, alius raptorum
ingenuorum corruptorem et cognatorum quidem, alius par-
ricidam et regni alieni paternique expugnatorem. quibus
nihil aliud actum est, quam ut pudor hominibus peccandi
7 demeretur, si tales deos credidissent. Sed quamquam ista
me nihil laedant, vestra vos moneo causa: suspicite vir-
tutem. credite iis, qui illam diu secuti magnum quiddam
ipsos et quod in dies maius adpareat, sequi clamant, et
ipsam ut deos, et professores eius ut antistites colite. et
quotiens mentio sacra [literarum] intervenerit, favete lin-
guis. hoc verbum non, ut plerique existimant, a favore
trahitur, sed imperatur silentium, ut rite peragi possit sa-
crum nulla voce mala obstrepente. quod multo magis ne-
cessarium est imperari vobis, ut quotiens aliquid ex illo
proferetur oraculo, intenti et conpressa voce audiatis.
8 Cum sistrum aliquis concutiens ex imperio mentitur, cum
aliquis secandi lacertos suos artifex brachia atque hume-
ros suspensa manu cruentat, cum aliquis genibus per vi-
am repens ululat laurumque linteatus senex et medio lu-
cernam die praeferens conclamat iratum aliquem deorum,
concurritis et auditis et divinum esse eum, invicem mu-
tuum alentes stuporem, adfirmatis.

1 XXVII. Ecce Socrates ex illo carcere, quem intrando
purgavit omnique honestiorem curia reddidit, proclamat:
„„Quis iste furor? quae ista inimica dis hominibusque
natura est infamare virtutes et malignis sermonibus san-
cta violare? si potestis, bonos laudate: si minus, transite.
quod si vobis exercere tetram istam licentiam placet, al-
ter in alterum incursitate. nam cum in coelum insanitis,
2 non dico sacrilegium facitis, sed operam perditis. Prae-
bui ego aliquando Aristophani materiam iocorum. tota
illa comicorum poetarum manus in me venenatos sales

suos effudit: inlustrata est virtus mea per ea ipsa, per
quae petebatur. produci enim illi et temptari expedit, nec
ulli magis intellegunt, quanta sit, quam qui vires eius la-
cessendo senserunt. duritia silicis nullis magis quam fe-
rientibus nota est. Praebeo me non aliter quam rupes 3
aliqua in vadoso mari destituta, quam fluctus non desi-
nunt, undecumque moti sunt, verberare nec ideo aut loco
eam movent aut per tot aetates crebro incursu suo con-
sumunt. adsilite, facite inpetum. ferendo vos vincam. in
ea, quae firma et inexsuperabilia sunt, quicquid incurrit,
malo suo vim suam exercet. Proinde quaerite aliquam
mollem cedentemque materiam, in qua tela vestra figan-
tur. Vobis autem vacat aliena scrutari mala et sententias 4
ferre de quoquam? quare hic philosophus laxius habi-
tat, quare hic lautius coenat? papulas observatis alienas,
obsiti plurimis ulceribus? Hoc tale est quale si quis pul-
cherrimorum corporum naevos aut verrucas derideat,
quem fera scabies depascitur. Obicite Platoni, quod pe- 5
tierit pecuniam, Aristoteli, quod acceperit, Democrito,
quod neglexerit, Epicuro, quod consumpserit. mihi ipsi
Alcibiadem et Phaedrum obiectate. O vos [usu] maxime
felices, cum primum vobis imitari vitia nostra contigerit!
Quin potius mala vestra circumspicitis, quae vos ab omni 6
parte confodiunt, alia grassantia extrinsecus, alia in vi-
sceribus ipsis ardentia? Non eo loco res humanae sunt,
etiamsi statum vestrum parum nostis, *ut* vobis tantum otii
supersit, ut in probra meliorum agitare linguam vacet?

XXVIII. Hoc vos non intellegitis et alienum fortunae vestrae voltum geritis, sicut plurimi, quibus in circo aut theatro desidentibus iam funesta domus est nec adnuntiatum malum. At ego ex alto prospiciens video, quae tempestates aut inmineant vobis paulo tardius rupturae nimbum suum, ant iam vicinae vos ac vestra rapturae propius accesserint. Quid porro? non nunc quoque, etiamsi parum sentitis, turbo quidam animos vestros rotat et involvit, fugientes petentesque eadem et nunc in sublime adlevatos nunc in infima adlisos? * * * * * *

L. ANNAEI SENECAE
DIALOGORUM LIBER VIII.

AD SERENUM

DE OTIO.

---

1 I. [28.] ****** cur nobis magno consensu vitia com-
mendant? licet nihil aliud, quod sit salutare, temptemus,
proderit tamen per se ipsum secedere: meliores erimus
singuli. quid, quod secedere ad optimos viros et aliquod
exemplum eligere, ad quod vitam dirigamus, licet? quod
nisi otio non fit. tunc potest obtinere quod semel pla-
cuit, ubi nemo intervenit, qui iudicium adhuc inbecillum
populo adiutore detorqueat. tunc potest vita aequali et
uno tenore procedere, quam propositis diversissimis
2 scindimus. Nam inter cetera mala illud pessimum est,
quod vitia ipsa mutamus. sic ne hoc quidem nobis con-
tingit permanere in malo iam familiari. aliud ex alio pla-
cet vexatque nos hoc quoque, quod iudicia nostra non
tantum prava, sed etiam levia sunt. fluctuamus aliudque
ex alio conprehendimus. petita relinquimus, relicta repe-
3 timus. Alternae inter cupiditatem nostram et poeniten-
tiam vices sunt. pendemus enim toti ex alienis iudiciis
et id optimum nobis videtur, quod petitores laudatores-
que multos habet, non id quod laudandum petendumque
est. nec viam bonam ac malam per se aestimamus, sed
4 turba vestigiorum, in quibus nulla sunt redeuntium. Dices
mihi: „quid agis Seneca? deseris partes? certe Stoici
nostri dicunt: usque ad ultimum vitae finem in actu eri-
mus, non desinemus communi bono operam dare, adiu-
vare singulos, opem ferre etiam inimicis *senili* manu. nos
sumus, qui nullis annis vacationem damus et quod ait
ille vir disertissimus,

canitiem galea premimus.

nos sumus, apud quos usque eo nihil ante mortem otio-

sum est, ut, si res patitur, non sit ipsa mors otiosa.
Quid nobis Epicuri praecepta in ipsis Zenonis principiis
loqueris? quin tu bene gnaviter, si partium piget, trans-
fugis potius quam prodis?“ Hoc tibi in praesentia re-
spondebo: numquid vis amplius, quam ut me similem
ducibus meis praestem? Quid ergo est? non quo mise-
rint me illi, sed quo duxerint, ibo.

II. [29.] Nunc probabo tibi non desciscere me a prae- 1
ceptis Stoicorum; nam ne ipsi quidem a suis descive-
runt, et tamen excusatissimus essem, etiam si non prae-
cepta illorum sequerer, sed exempla. Hoc quod dico
in duas dividam partes: primum, ut possit ali-
quis vel a prima aetate contemplationi veri-
tatis totum se tradere, rationem vivendi quae-
rere atque exercere secreto. deinde, ut pos- 2
sit hoc aliquis emeritis iam stipendiis, pro-
fligatae aetatis iure optimo facere et ad alios
actus animos referre virginum Vestalium more,
quae annis inter officia divisis discunt facere sacra et
cum didicerunt docent.

III. [30.] Hoc Stoicis quoque placere ostendam, non 1
quia mihi legem dixerim nihil contra dictum Zenonis Chry-
sippive committere, sed quia res ipsa patitur me ire in
illorum sententiam, quam si quis semper unius sequitur,
non in curia [*est*,] sed in factiosis. Utinam quidem iam
tenerentur omnia et inoperta ac confessa veritas esset
nihilque ex decretis mutaremus! nunc veritatem cum eis
ipsis qui docent quaerimus. Duae maxime et in hac re 2
dissident sectae, Epicureorum et Stoicorum, sed utraque
ad otium diversa via mittit. Epicurus ait: „Non accedet
ad rempublicam sapiens, nisi si quid intervenerit.“ Zenon
ait: „Accedet ad rempublicam, nisi si quid inpedierit.“
Alter otium ex proposito petit, alter ex causa. causa 3
autem illa late patet: si respublica corruptior est quam
ut adiuvari possit, si occupata est malis, non nitetur
sapiens in supervacuum nec se nihil profuturus inpen-
det, si parum habebit auctoritatis aut virium nec illum
erit admissura respublica, si valitudo illum inpediet.

4 Quomodo navem quassam non deduceret in mare, quo-
modo nomen in militiam non daret debilis, sic ad iter,
quod inhabile sciet, non accedet. Potest ergo et ille, cui
omnia adhuc in integro sunt, antequam ullas experiatur
tempestates, in tuto subsistere et protinus commendare
se *bon*is artibus et in illis beatum otium exigere, virtutum
5 cultor, quae exerceri etiam quietissimis possunt. Hoc
nempe ab homine exigitur, ut prosit hominibus, si fieri
potest, multis, si minus, paucis, si minus, proximis, si
minus, sibi. nam cum se utilem ceteris efficit, commune
agit negotium. quomodo qui se deteriorem facit, non
sibi tantummodo nocet, sed etiam omnibus eis, quibus
melior factus prodesse potuisset, sic quisquis bene de se
meretur, hoc ipso aliis prodest, quod illis profuturum
parat.

1 IV. [31.] Duas respublicas animo conplectamur, alte-
ram magnam et vere publicam, qua di atque homines
continentur, in qua non ad hunc angulum respicimus aut
ad illum, sed terminos civitatis nostrae cum sole meti-
mur: alteram, cui nos adscripsit condicio nascendi. haec
aut Atheniensium erit aut Carthaginiensium, aut alterius
alicuius urbis, quae non ad omnis pertineat homines,
sed ad certos. Quidam eodem tempore utrique reipubli-
cae dant operam, maiori minorique, quidam tantum mi-
2 nori, quidam tantum maiori. Huic maiori reipublicae et
in otio deservire possumus, immo vero nescio an in otio
melius, ut quaeramus, quid sit virtus, una pluresne sint.
natura an ars bonos viros faciat. unum sit hoc, quod
maria terrasque et mari ac terris inserta conplectitur, an
multa eiusmodi corpora deus sparserit. continua sit
omnis et plena materia, ex qua cuncta gignuntur, an
diducta et solidis inane permixtum sit. deus *desi*dens
opus suum spectet, an tractet. utrumne extrinsecus illi
circumfusus sit, an toti inditus. inmortalis sit mundus,
an inter caduca et ad tempus nata numerandus. Haec
qui contemplatur, quid deo praestat? ne tanta eius opera
sine teste sint.

1 V. Solemus dicere summum bonum esse secundum

naturam vivere: natura nos ad utrumque genuit,
et contemplationi rerum et actioni. [32.] Nunc
primum probemus, quod prius praediximus.
Quid porro? hoc non erit probatum, si se unusquisque
consuluerit, quantam cupidinem habeat ignota noscendi,
quam ad omnis fabulas excitetur? Navigant quidam et 2
labores peregrinationis longissimae una mercede perpetiuntur cognoscendi aliquid abditum remotumque. haec
res ad spectacula populos contrahit, haec cogit praeclusa
rimari, secretiora exquirere, antiquitates evolvere, mores
barbararum audire gentium. Curiosum nobis natura inge- 3
nium dedit et artis sibi ac pulchritudinis suae conscia
spectatores nos tantis rerum spectaculis genuit, perditura fructum sui, si tam magna, tam clara, tam subtiliter
ducta, tam nitida et non uno genere formosa solitudini
ostenderet. Ut scias illam spectari voluisse, non tantum 4
adspici, vide quem nobis locum dederit: in media nos
sui parte constituit et circumspectum omnium nobis dedit.
nec erexit tantummodo hominem, sed etiam habilem contemplationem factura, ut ab ortu sidera in occasum labentia prosequi posset et voltum suum circumferre cum toto,
sublime fecit illi caput et collo flexili inposuit. deinde
sena per diem, sena per noctem signa perducens nullam
non partem sui explicuit, ut per haec, quae obtulerat,
oculis eius cupiditatem faceret etiam ceterorum. Nec 5
enim omnia nec tanta visimus quanta sunt, sed acies
nostra aperit sibi investigandi viam et fundamenta vero
iacit, ut inquisitio transeat ex apertis in obscura et aliquid ipso mundo inveniat antiquius, unde ista [sidera]
exierint. quis fuerit universi status, antequam singula in
partes discederent. quae ratio mersa et confusa diduxerit. quis loca rebus adsignaverit. suapte natura gravia
descenderint, evolaverint levia, an praeter nisum [pondus]
corporum altior aliqua vis legem singulis dixerit. an illud
verum sit, quo maxime probatur homines divini esse spiritus, partem ac veluti scintillas quasdam sacrorum in
terram resiluisse atque alieno loco haesisse. Cogitatio 6
nostra coeli munimenta perrumpit nec contenta est id,

quod ostenditur, scire: illud, inquit, scrutor, quod *ultra* mundum iacet, utrumne profunda vastitas sit an et hoc ipsum terminis suis cludatur. qualis sit habitus exclusis, informia et confusa sint an in omnem partem tantumdem loci obtinentia, an et illa in aliquem cultum descripta sint. huic cohaereant mundo, an longe ab hoc secesserint et in vacuo volutentur. individua sint, per quae struitur omne quod natum futurumque est, an continua eorum materia sit et per totum mutabilis. utrum contraria inter se elementa sint, an non pugnent, sed per diversa con-
7 spirent. Ad haec quaerenda natus, aestima, quam non multum acceperit temporis, etiamsi illud totum sibi vindicat, cui licet nihil facilitate eripi, nihil neglegentia patiatur excidere, licet horas suas avarissime servet et usque in ultimum aetatis humanae terminum procedat nec quicquam illi ex eo, quod natura constituit, fortuna concutiat: tamen homo ad inmortalium cognitionem nimis mortalis
8 est. Ergo secundum naturam vivo, si totum me illi dedi, si illius admirator cultorque sum. natura autem utrumque facere me voluit, et agere et contemplationi vacare. utrumque facio, quoniam ne contemplatio quidem sine actione est.

1 VI. „Sed refert, inquis, an ad illam voluptatis causa accesserit nihil aliud ex illa petens quam adsiduam contemplationem sine exitu. est enim dulcis et habet inlecebras suas.“ Adversus hoc tibi respondeo: Aeque refert, quo animo civilem agas vitam, an semper inquietus sis nec umquam sumas ullum tempus, quo ab humanis ad
2 divina respicias. Quomodo res adpetere sine ullo virtutum amore et sine cultu ingenii ac nudas edere operas minime probabile est, misceri enim ista inter se et conseri debent: sic inperfectum ac languidum bonum est in otium sine actu proiecta virtus, numquam id, quod didi-
3 cit, ostendens. Quis negat illam debere profectus suos in opere temptare? nec tantum quid faciendum sit, cogitare, sed etiam aliquando manum exercere et ea, quae meditata sunt, ad verum perducere? Quid si per ipsum sapientem non est mora, si non actor deest, sed agenda

desunt: ecquid illi secum esse permittes? Quo animo ad 4
otium sapiens secedit? ut sciat se tum quoque ea actu-
rum, per quae posteris prosit. Nos certe sumus qui dici-
mus et Zenonem et Chrysippum maiora egisse, quam si
duxissent exercitus, gessissent honores, leges tulissent:
quas non uni civitati, sed toti humano generi tulerunt.
quid est ergo, quare tale otium non conveniat bono viro,
per quod futura secula ordinet nec apud paucos concio-
netur, sed apud omnes omnium gentium homines, quique
sunt quique erunt? Ad summam quaero, an ex praece- 5
ptis suis vixerint Cleanthes et Chrysippus et Zenon. non
dubie respondebis sic illos vixisse, quemadmodum dixe-
rant esse vivendum: atqui nemo illorum rempublicam
administravit. „Non fuit, inquis, illis aut ea fortuna aut
dignitas ea, quae admitti ad publicarum rerum tractatio-
nem solet.“ Sed iidem nihilominus non segnem egere
vitam: invenerunt, quemadmodum plus quies illorum ho-
minibus prodesset quam aliorum discursus et sudor. ergo
nihilominus hi multum egisse visi sunt, quamvis nihil
publice agerent.

VII. Praeterea tria genera sunt vitae, inter quae quod 1
sit optimum, quaeri solet: unum voluptati vacat, alterum
contemplationi, tertium actioni. Primum deposita con-
tentione depositoque odio, quod inplacabile diversa se-
quentibus indiximus, videamus, an haec omnia ad idem
sub alio atque alio titulo perveniant. nec ille, qui volu-
ptatem probat, sine contemplatione est. nec ille, qui
contemplationi inservit, sine voluptate est. nec ille, cuius
vita actionibus destinata est, sine contemplatione est.
„Plurimum, inquis, discriminis est, utrum aliqua res pro- 2
positum sit, an propositi alterius accessio sit.“ Sane
grande discrimen, tamen alterum sine altero non est: nec
ille sine actione contemplatur, nec hic sine contemplatione
agit, nec ille tertius, de quo male existimare consensimus,
voluptatem inertem probat, sed eam, quam ratione efficit
firmam sibi. Ita et haec ipsa voluptaria secta in actu 3
est. quidni [in actu est]? cum ipse dicat Epicurus ali-
quando se recessurum a voluptate, dolorem etiam adpe-

titurum, si aut voluptati inminebit poenitentia aut dolor
4 minor pro graviore sumetur? Quo pertinet haec dicere? ut adpareat contemplationem placere omnibus. Alii petunt illam: nobis haec statio, non portus est. Adice nunc [huc], quod e lege Chrysippi vivere otioso licet: non dico, ut otium patiatur, sed ut eligat.

1 VIII. Negant nostri sapientem ad quamlibet rempublicam accessurum; quid autem interest, quomodo sapiens ad otium veniat, utrum quia respublica illi deest, an quia ipse reipublicae? si omnibus defutura respublica est (semper autem deerit fastidiose quaerentibus): interrogo, ad quam rempublicam sapiens sit accessurus. ad Atheniensium, in qua Socrates damnatur, Aristoteles, ne damnaretur, fugit? in qua opprimit invidia virtutes? negabis
2 mihi accessurum ad hanc rempublicam sapientem. ad Carthaginiensium ergo rempublicam sapiens accedet, in qua adsidua seditio et optimo cuique infesta libertas est, summa aequi ac boni vilitas, adversus hostes inhumana crudelitas, etiam adversus suos hostilis? et hanc fugiet.
3 Si percensere singulas voluero, nullam inveniam, quae sapientem aut quam sapiens pati possit. Quodsi non invenitur illa respublica, quam nobis fingimus, incipit omnibus esse otium necessarium, quia quod unum prae-
4 ferri poterat otio, nusquam est. Si quis dicit optimum esse navigare, deinde negat navigandum in eo mari, in quo naufragia fieri soleant et frequenter subitae tempestates sint, quae rectorem in contrarium rapiant: puto hic me vetat navem solvere, cum laudet navigationem. ***

L. ANNAEI SENECAE
DIALOGORUM LIBER IX.
AD SERENUM
DE TRANQUILLITATE ANIMI.

I. [SERENUS.] Inquirenti mihi in me quaedam vitia 1
adparebant retecta, in aperto posita, quae manu pren-
derem, quaedam obscuriora et in recessu, quaedam non
continua, sed ex intervallis redeuntia, quae vel molestis-
sima dixerim, ut hostes vagos et ex occasionibus adsi-
lientes, per quos neutrum licet, nec tamquam in bello
paratum esse nec tamquam in pace securum. illum tamen 2
habitum in me maxime deprendo (quare enim non verum
ut medico fatear?) nec bona fide liberatum eis, quae
timebam et oderam, nec rursus obnoxium. In statu ut
non pessimo, ita maxime querulo et moroso positus sum:
nec aegroto nec valeo. Non est, quod dicas omnium vir- 3
tutum tenera esse principia, tempore illis duramentum
et robur accedere. non ignoro etiam quae in speciem
laborant, dignitatem dico et eloquentiae famam et quic-
quid ad alienum suffragium venit, mora convalescere. et
quae veras vires parant et quae ad placendum fuco quo-
dam subornantur, exspectant annos, donec paulatim
colorem diuturnitas ducat. sed ego vereor, ne consue-
tudo, quae rebus adfert constantiam, hoc vitium mihi
altius figat. tam malorum quam bonorum longa conver-
satio amorem induit. Haec animi inter utrumque dubii 4
nec ad recta fortiter nec ad prava vergentis infirmitas
qualis sit, non tam semel tibi possum quam per partes
ostendere. dicam quae accidant mihi: tu morbo nomen
invenies. Tenet me summus amor parsimoniae, fateor. 5
placet non in ambitionem cubile conpositum, non ex
arcula prolata vestis, non ponderibus ac mille tormentis

splendere cogentibus expressa, sed domestica et vilis,
6 nec servata nec sumenda sollicite. Placet cibus, quem
nec parent familiae nec spectent, non ante multos impe-
ratus dies nec multorum manibus ministratus, sed para-
bilis facilisque, nihil habens arcessiti pretiosive, ubilibet
non defuturus, nec patrimonio nec corpori gravis, non
7 rediturus qua intraverit. Placet minister incultus et rudis
vernula, argentum grave rustici patris sine ullo nomine
artificis, et mensa non varietate macularum conspicua
nec per multas dominorum elegantium successiones civi-
tati nota, sed in usum posita, quae nullius convivae ocu-
8 los nec voluptate moretur nec accendat invidia. Cum
bene ista placuerunt, praestringit animum adparatus ali-
cuius paedagogii, diligentius quam in tralatu vestita et
auro culta mancipia et agmen servorum nitentium. iam
domus etiam qua calcatur pretiosa et divitiis per omnes
angulos dissipatis, tecta ipsa fulgentia et adsectator
comesque patrimoniorum pereuntium populus. Quid per-
lucentis ad imum aquas et circumfluentes ipsa convivia,
9 quid epulas loquar scena sua dignas? Circumfudit me
ex longo frugalitatis situ venientem multo splendore luxu-
ria et undique circumsonuit. paulum titubat acies. faci-
lius adversus illam animum quam oculos adtollo. recedo
itaque non peior, sed tristior, nec inter illa frivola mea
tam altus incedo tacitusque morsus subit et dubitatio,
numquid illa meliora sint: nihil horum me mutat, nihil
10 non tamen concutit. Placet in[*de viam*] praeceptorum
sequi et in mediam ire rempublicam. placet honores
fascesque non scilicet purpura aut virgis abductum ca-
pessere, sed ut amicis propinquisque et omnibus civibus,
omnibus deinde mortalibus paratior utiliorque sim. prom-
ptus, conpositus sequor Zenona, Cleanthen, Chrysippum,
quorum tamen nemo ad rempublicam accessit et nemo
11 non misit: ubi aliquid animam insolitam arietari percus-
sit, ubi aliquid occurrit aut indignum, ut in omni vita
humana multa sunt, aut parum ex facili fluens, aut mul-
tum temporis res non magno aestimandae poposcerunt,
ad otium convertor et quemadmodum pecoribus fatigatis

quoque velocior domum gradus est, placet intra parietes suos vitam coercere. „nemo ullum auferat diem nihil dignum tanto inpendio redditurus. sibi ipse animus haereat, se colat, nihil alieni agat, nihil quod ad iudicem spectet. ametur expers publicae privataeque curae tranquillitas.“ Sed ubi lectio fortior erexit animum 12
et aculeos subdiderunt exempla nobilia, prosilire libet in forum, commodare alteri vocem, alteri operam, etiamsi nihil profuturam, tamen conaturam prodesse, alicuius coercere in foro superbiam male secundis rebus elati. In 13
studiis puto mehercules melius esse res ipsas intueri et harum causa loqui, ceterum verba rebus permittere, ut qua duxerint, hac inelaborata sequatur oratio. „quid opus est seculis duratura conponere? vis tu non id agere, ne te posteri taceant? morti natus es. minus molestiarum habet funus tacitum. itaque occupandi temporis causa, in usum tuum, non in praeconium aliquid simplici stilo scribe. minore labore opus est studentibus in diem.“ Rursus ubi se animus cogitationum magnitudine levavit, 14
ambitiosus in verba est altiusque ut spirare ita eloqui gestit et ad dignitatem rerum exit oratio. oblitus tum legis pressiorisque iudicii sublimius feror et ore iam non meo. Ne singula diutius persequar, in omnibus rebus 15
haec me sequitur bonae mentis infirmitas. cui ne paulatim defluam vereor, aut quod est sollicitius, ne semper casuro similis pendeam et plus fortasse sit quam quod ipse pervideo. familiariter enim domestica adspicimus et semper iudicio favor officit. Puto multos potuisse ad sa- 16
pientiam pervenire, nisi putassent se pervenisse, nisi quaedam in se dissimulassent, quedam opertis oculis transsiluissent. non est enim, quod magis aliena iudices adulatione nos perire quam nostra. quis sibi verum dicere ausus est? quis non inter laudantium blandientiumque positus greges plurimum tamen sibi ipse adsentatus est? Rogo 17
itaque, si quod habes remedium quo hanc fluctuationem meam sistas, dignum me putes, qui tibi tranquillitatem debeam. Non esse periculosos motus animi nec quicquam tumultuosi adferentis scio. ut vera tibi similitudine id,

de quo queror, exprimam, non tempestate vexor, sed
nausia: detrahe ergo, quicquid hoc est mali, et succurre
in conspectu terrarum laboranti.
1 II. [SENECA.] Quaero mehercules iam dudum, Sere-
ne, ipse tacitus, cui talem adfectum animi similem putem,
nec ulli propius admoverim exemplo quam eorum, qui
ex longa et gravi valitudine expliciti motiunculis levibus-
que interim offensis perstringuntur et cum reliquias effu-
gerunt, suspicionibus tamen inquietantur medicisque iam
sani manum porrigunt et omnem calorem corporis sui
calumniantur. horum, Serene, non parum sanum est cor-
pus, sed sanitati parum adsuevit: sicut est quidam tremor
etiam tranquilli maris, ut*i*que [lacus,] cum ex tempestate
2 requievit. Opus est itaque non illis durioribus, quae etiam
transcucurrimus, ut alicubi obstes tibi, alicubi irascaris,
alicubi instes gravis: sed illud, quod ultimum venit, ut
fidem tibi habeas et recta ire te via credas, nihil avocatus
transversis multorum vestigiis passim discurrentium, quo-
3 rumdam circa ipsam errantium viam. Quod desideras au-
tem, magnum et summum est deoque vicinum, non con-
cuti. hanc stabilem animi sedem Graeci *εὐθυμίαν* vocant,
de qua Democriti volumen egregium est. ego tranquil-
litatem voco. nec enim imitari et transferre verba ad
illorum formam necesse est: res ipsa, de qua agitur, ali-
quo signanda nomine est, quod adpellationis Graecae vim
4 debet habere, non faciem. Ergo quaerimus, quomodo
animus semper aequalis secundoque cursu eat propitius-
que sibi sit et sua laetus adspiciat et hoc gaudium non
interrumpat, sed placido statu maneat nec adtollens se
umquam nec deprimens: id tranquillitas erit. quo-
modo ad hanc perveniri possit, in universum
quaeramus: sumes tu ex publico remedio quantum
5 voles. Totum interim vitium in medium protra-
hendum est, ex quo agnoscet quisque partem suam.
simul tu intelleges, quanto minus negotii habeas cum fa-
stidio tui quam hi, quos ad professionem speciosam adli-
gatos et sub ingenti titulo laborantis in sua simulatione
6 pudor magis quam voluntas tenet. Omnes in eadem cau-

sa sunt, et hi qui levitate vexantur ac taedio adsiduaque
mutatione propositi, quibus semper magis placet quod
reliquerunt, et illi, qui marcent et oscitantur. adice eos,
qui non aliter quam quibus difficilis somnus est, versant
se et hoc atque illo modo conponunt, donec quietem las-
situdine inveniant: statum vitae suae formando subinde
in eo novissime manent, in quo illos non mutandi odium,
sed senectus ad novandum pigra deprendit. adice et illos,
qui non inconstantiae vitio parum leves sunt, sed inertiae,
et vivunt non quomodo volunt, sed quomodo coeperunt.
Innumerabiles deinceps proprietates sunt, sed unus effe- 7
ctus vitii, sibi displicere. Hoc oritur ab intemperie animi
et cupiditatibus timidis aut parum prosperis: ubi aut non
audent, quantum concupiscunt, aut non consequuntur et
in spem toti prominent, semper instabiles mobilesque
sunt, quod necesse est accidere pendentibus ad vota sua.
omni via pe*rg*unt et inhonesta se ac difficilia docent co-
guntque, et ubi sine praemio labor est, torquet illos inri-
tum dedecus, nec dolent prava se, [*sed*] frustra voluisse.
Tunc illos et poenitentia coepti tenet et incipiendi timor 8
subrepitque illa animi iactatio non invenientis exitum, quia
nec imperare cupiditatibus suis nec obsequi possunt, et
cunctatio vitae parum se explicantis et inter destituta vota
torpentis animi situs. quae omnia graviora sunt, ubi odio 9
infelicitatis operosae ad otium perfugerunt et ad secreta
studia, quae pati non potest animus ad civilia erectus
agendique cupidus et natura inquies, parum scilicet in se
solatiorum habens: ideo detractis oblectationibus, quas
ipsae occupationes discurrentibus praebent, domum, so-
litudinem, parietes non fert, invitus adspicit se sibi reli-
ctum. Hinc illud est taedium et displicentia sui et nus- 10
quam residentis animi volutatio et otii sui tristis atque
aegra patientia, utique ubi causas fateri pudet et tormenta
introrsus egit verecundia, in angusto[*que*] inclusae cupi-
ditates sine exitu se ipsae strangulant: inde moeror mar-
corque et mille fluctus mentis incertae, quam spes in-
choatae habent suspensam, deploratam, tristem. inde ille
adfectus otium suum detestantium querentiumque nihil

ipsos habere quod agant, et alienis incrementis inimicissima invidia. alit enim livorem infelix inertia et omnes
11 destrui cupiunt, quia se non potuere provehere. ex hac deinde aversatione alienorum processuum et suorum desperatione obirascens fortunae animus et de seculo querens et in angulos se retrahens et poenae incubans suae, dum illum taedet sui pigetque. natura enim humanus animus agilis est et pronus ad motus. grata omnis illi excitandi se abstrahendique materia est, gratior pessimis quibusque ingeniis, quae occupationibus libenter deteruntur, ut ulcera quaedam nocituras manus adpetunt et tactu gaudent et foedam corporum scabiem delectat, quicquid exa-
12 sperat: non aliter dixerim his mentibus, in quas cupiditates velut mala ulcera eruperunt, voluptati esse laborem vexationemque. sunt enim quaedam, quae corpus quoque nostrum cum quodam dolore delectent, ut versare se et mutare nondum fessum latus, et alio atque alio positu ventilari. qualis ille Homericus Achilles est, modo pronus, modo supinus, in varios habitus se ipse conponens, quod proprium aegri est, nihil diu pati et mutationibus
13 ut remediis uti. Inde peregrinationes suscipiuntur vagae et litora pererrantur et modo mari se, modo terra experitur semper praesentibus infesta levitas. Nunc Campaniam petamus. iam delicata fastidio sunt. inculta videantur: Bruttios et Lucaniae saltus persequamur. aliquid tamen inter deserta amoeni requiratur, in quo luxuriosi oculi longo locorum horrentium squalore releventur: Tarentum petatur laudatusque portus et hiberna coeli mitioris* regio vel antiquae satis opulenta turbae.* iam flectamus cursum ad urbem. nimis diu a plausu et fragore aures vacaverunt. iuvat iam et humano sanguine frui.
14 Aliud ex alio iter suscipitur et spectacula spectaculis mutantur. ut ait Lucretius:

Hoc se quisque modo semper fugit.

sed quid prodest, si non effugit? sequitur se ipse et ur-
15 get gravissimus comes. Itaque scire debemus non locorum vitium esse quo laboramus, sed nostrum: infirmi sumus ad omne tolerandum, nec laboris patientes nec vo-

luptatis, nec nostrae nec ullius rei diutius. hoc quosdam
egit ad mortem, quod proposita saepe mutando in eadem
revolvebantur et non reliquerant novitati locum. fasti-
dio esse illis coepit vita et ipse mundus, et subit illud
rabidarum deliciarum: quousque eadem?

III. Adversus hoc taedium quo auxilio pu- 1
tem utendum quaeris. „Optimum erat, ut ait Athe-
nodorus, actione rerum et reipublicae tractatione et offi-
ciis civilibus se detinere. nam ut quidam sole atque
exercitatione et cura corporis diem ducunt athletisque
longe utilissimum est lacertos suos roburque, cui se
uni dicaverunt, maiore temporis parte nutrire: ita vobis
animum ad rerum civilium certamen parantibus in opere
esse [non] longe pulcherrimum est. nam cum utilem se
efficere civibus mortalibusque propositum habeat, simul
et exercetur et proficit, qui in mediis se officiis posuit
communia privataque pro facultate administrans. Sed 2
quia in hac, inquit, tam insana hominum ambitione tot
calumniatoribus in deterius recta torquentibus parum
tuta simplicitas est et plus futurum semper est, quod
obstet quam quod succedat, a foro quidem et publico
recedendum est, sed habet, ubi se etiam in privato laxe
explicet magnus animus. nec ut leonum animaliumque
inpetus caveis coercetur, sic hominum, quorum maxim*ae*
in seducto actiones sunt. Ita tamen delituerit, ut ubicum- 3
que otium suum absconderit, prodesse velit singulis
universisque ingenio, voce, consilio. nec enim is solus
reipublicae prodest, qui candidatos extrahit et tuetur reos
et de pace belloque censet, sed qui iuventutem exhorta-
tur, qui in tanta bonorum praeceptorum inopia virtutem
insti*ll*at animis, qui ad pecuniam luxuriamque cursu
ruentis prensat ac retrahit et, si nihil aliud, certe mora-
tur, in privato publicum negotium agit. An ille plus prae- 4
stat, qui inter peregrinos et cives aut urbanus praetor
adeuntibus adsessoris verba pronuntiat, quam qui quid
sit iustitia, quid pietas, quid patientia, quid fortitudo,
quid mortis contemptus, quid deorum intellectus, quan-
tum*que adiutorium* hominum sit bona conscientia? Ergo 5

si tempus in studia conferas, quod subduxeris officiis,
non deserueris nec munus detrectaveris. neque enim ille
solus militat, qui in acie stat et cornu dextrum laevumque
defendit, sed qui portas tuetur et statione minus pericu-
losa, non otiosa tamen fungitur vigiliasque servat et arma-
mentario praeest: quae ministeria quamvis incruenta sint,
6 in numerum stipendiorum veniunt. Si te ad studia revo-
caveris, omne vitae fastidium effugeris nec noctem fieri
optabis taedio lucis, nec tibi gravis eris nec aliis superva-
cuus. multos in amicitiam adtrahes adfluetque ad te opti-
mus quisque. numquam enim quamvis obscura virtus la-
tet, sed mittit sui signa: quisquis dignus fuerit, vestigiis
7 illam colliget. Nam si omnem conversationem tollimus et
generi humano renuntiamus vivimusque in nos tantum
conversi, sequetur hanc solitudinem omni studio caren-
tem inopia rerum agendarum: incipiemus aedificia alia
ponere, alia subvertere et mare submovere et aquas
contra difficultatem locorum educere et male dispensare
8 tempus, quod nobis natura consumendum dedit: alii
parce illo utimur, alii prodige. alii sic inpendimus, ut
possimus rationem reddere, alii, ut nullas habeamus re-
liquias, qua re nihil turpius est. saepe grandis natu se-
nex nullum aliud habet argumentum, quo se probet diu
vixisse, praeter aetatem."

1 IV. Mihi, carissime Serene, nimis videtur submisisse
temporibus se Athenodorus, nimis cito refugisse. Ne
ego negaverim aliquando cedendum, sed sensim relato
gradu et salvis signis, salva militari dignitate: sanctiores
tutioresque sunt hostibus suis, qui in fidem cum armis
veniunt. hoc puto virtuti faciendum studiosoque virtu-
2 tis. *Si praevalebit fortuna et praecidet agendi
facultatem, non statim aversus inermisque
fugiat latebras quaerens*, quasi ullus locus sit, [in]
quo non possit fortuna persequi, sed parcius se inferat
3 officiis et cum delectu inveniat aliquid, in quo utilis civi-
tati sit. militare non licet: honores petat. privato viven-
dum est: sit orator. silentium indictum est: tacita advo-
catione cives iuvet. periculosum etiam ingressu forum

est: in domibus, in spectaculis, in conviviis bonum con-
tubernalem, fidelem amicum, temperantem convivam
agat. officia civis amiserit: hominis exerceat. ideo magno 4
animo nos non unius urbis moenibus clusimus, sed in
totius orbis commercium emisimus patriamque nobis
mundum professi sumus, ut liceret latiorem virtuti cam-
pum dare. praeclusum tibi tribunal est et rostris pro-
hiberis aut comitiis: respice post te quantum latissima-
rum regionum pateat, quantum populorum. numquam
ita tibi magna pars obstruetur, ut non maior relinquatur.
Sed vide, ne totum istud tuum vitium sit. non vis enim 5
nisi consul aut prytanis aut ceryx aut sufes administrare
rempublicam. Quid si militare nolis nisi imperator aut
tribunus? etiamsi alii primam frontem tenebunt, te sors
inter triarios posuerit, inde voce, adhortatione, exemplo,
animo milita: praecisis quoque manibus ille in proelio
invenit, quod partibus conferat, qui stat tamen et cla-
more iuvat. Tale quiddam facias: si a prima te reipubli- 6
cae parte fortuna submoverit, stes tamen et clamore iu-
ves et, si quis fauces oppresserit, stes tamen et silentio
iuves. Numquam inutilis est opera civis boni. auditus
est visusque: voltu, nutu, obstinatione tacita incessu-
que ipso prodest. Ut salutaria, quae citra gustum ta- 7
ctumque odore proficiunt, ita virtus utilitatem etiam ex
longinquo et latens fundit, sive spatiatur et se utitur suo
iure, sive precarios habet excessus cogiturque vela con-
trahere, sive otiosa mutaque est et angusto circumsepta,
sive adaperta: in quocumque habitu est, prosit. quid?
tu parum utile putas exemplum bene quiescentis? Longe 8
itaque optimum est miscere otium rebus, quotiens actu-
osa vita inpedimentis fortuitis aut civitatis condicione
prohibebitur. numquam enim usque eo interclusa sunt
omnia, ut nulli actioni locus honestae sit.

V. Numquid potes invenire urbem miseriorem quam 1
Atheniensium fuit, cum illam triginta tyranni divellerent?
mille trecentos cives, optimum quemque occiderant nec
finem ideo faciebant, sed inritabat se ipsa saevitia. in
qua civitate erat Areos pagos, religiosissimum iudicium,

in qua senatus populusque senatu similis, coibat cotidie carnificum triste collegium et infelix curia tyrannis angusta: poteratne illa civitas conquiescere, in qua tot tyranni erant quot satellites essent? ne spes quidem ulla recipiendae libertatis animis poterat offerri, nec ulli remedio locus adparebat contra tantam vim malorum: unde
2 enim miserae civitati tot Harmodios? Socrates tamen in medio erat et lugentes patres consolabatur et desperantes de republica exhortabatur et divitibus opes suas metuentibus exprobrabat seram periculosae avaritiae poenitentiam et imitari volentibus magnum circumferebat exemplar, cum inter triginta dominos liber incederet.
3 Hunc tamen Athenae ipsae in carcere occiderunt, et qui tuto insultaverat agmini tyrannorum civis, *eius* libertatem libertas non tulit: ut scias et in adflicta republica esse occasionem sapienti viro ad se proferendum et in florenti ac beata pecuniam, invidiam, mille alia inermia
4 vitia regnare. Utcumque ergo se respublica dabit, utcumque fortuna permittet, ita aut explicabimus nos aut contrahemus: utique movebimus nec adligati metu torpebimus. immo ille vir fuerit, qui periculis undique inminentibus, armis circa et catenis frementibus non adliserit virtutem nec absconderit. non est enim servare se
5 obruere, ut opinor. Curius Dentatus aiebat, malle esse se mortuum quam vivere. Ultimum malorum est e vivorum numero exire, antequam moriaris. sed faciendum erit, si in reipublicae tempus minus tractabile incideris, ut plus otio ac literis vindices. nec aliter quam in periculosa navigatione subinde portum petas nec exspectes, donec res te dimittant, sed ab illis te ipse diiungas.

1 VI. Inspicere autem debebimus primum nosmetipsos, deinde ea, quae adgrediemur negotia, deinde eos, quorum causa aut cum quibus.

2 Ante omnia † considerandum est, utrum natura tua agendis rebus an otioso studio contemplationique aptior sit, et eo inclinan-

dum, quo te vis ingenii feret. Isocrates Ephorum
iniecta manu a foro subduxit utiliorem conponendis mo-
numentis historiarum ratus. male enim respondent co-
acta ingenia: reluctante natura inritus labor est. † Ne- 3
cesse est se ipsum aestimare, quia fere plus nobis vide-
mur posse quam possumus: alius eloquentiae fiducia
prolabitur, alius patrimonio suo plus imperavit quam
ferre posset, alius infirmum corpus laborioso pressit of-
ficio. quorumdam parum idonea est verecundia rebus
civilibus, quae primam frontem desiderant. quorumdam
contumacia non facit ad aulam. quidam non habent iram
in potestate et illos ad temeraria verba quaelibet indi-
gnatio offert. quidam urbanitatem nesciunt continere
nec periculosis abstinent salibus. Omnibus his utilior
negotio quies est: ferox inpatiensque natura inritamenta
nociturae libertatis evitet. *Aestimanda sunt deinde* 4
ipsa, quae adgredimur, et vires nostrae cum
rebus, quas temptaturi sumus, conparandae.
Debet enim semper plus esse virium in actore quam in
onere. necesse est opprimant onera, quae ferente maiora
sunt. Quaedam praeterea non tam magna sunt negotia 5
quam fecunda multumque negotiorum ferunt. et haec re-
fugienda sunt, ex quibus nova occupatio multiplexque
nascetur. nec accedendum eo, unde liber regressus non
sit: iis admovenda manus est, quorum finem aut facere
aut certe sperare possis. relinquenda, quae latius actu
procedunt nec ubi proposueris desinunt.

VII. *Hominum utique delectus habendus* 1
est: an digni sint quibus partem vitae nostrae inpen-
damus, an ad illos temporis nostri iactura perveniat.
quidam enim ultro officia nobis nostra inputant. Athe- 2
nodorus ait „*ne ad coenam quidem se iturum ad*
eum, qui sibi nil pro hoc debiturus sit“: puto
intellegis multo minus ad eos iturum, qui cum amicorum
officiis paria mensa faciunt, qui fericula pro congiariis
numerant, quasi in alienum honorem intemperantes sint.
deme illis testes spectatoresque: non delectabit popina
secreta. ‡ Nihil tamen aeque oblectaverit animum, quam 3

amicitia fidelis et dulcis. quantum bonum est, ubi sunt praeparata pectora, in quae tuto secretum omne descendat, quorum conscientiam minus quam tuam timeas, quorum sermo sollicitudinem leniat, sententia consilium expediat, hilaritas tristitiam dissipet, conspectus ipse delectet! quos scilicet vacuos, quantum fieri poterit, a cupiditatibus eligemus. serpunt enim vitia et in proximum
4 quemque transsiliunt et contactu nocent. Itaque quod in pestilentia curandum est, ne correptis iam corporibus et morbo flagrantibus adsideamus, quia pericula trahemus adflatuque ipso laborabimus: ita in amicorum legendis ingeniis dabimus operam, ut quam minime inquinatos adsumamus: initium morbi est aegris sana miscere. Nec hoc praeceperim tibi, ut neminem nisi sapientem sequaris aut adtrahas. ubi enim istum invenies, quem tot se-
5 culis quaerimus? pro optimo est minime malus. Vix tibi esset facultas delectus felicioris, si inter Platonas et Xenophontas et illum Socratici fetus proventum bonos quaereres, aut si tibi potestas Catonianae fieret aetatis, quae plerosque dignos tulit, qui Catonis seculo nascerentur (sicut multos peiores quam umquam alias maximorumque molitores scelerum. utraque enim turba opus erat, ut Cato posset intellegi. habere debuit et bonos, quibus se adprobaret, et malos, in quibus vim suam experire-
6 tur): nunc vero in tanta bonorum egestate minus fastidiosa fiat electio. praecipue tamen vitentur tristes et omnia deplorantes, quibus nulla non causa in querelas placet. constet illi licet fides et benevolentia: tranquillitati tamen inimicus est comes perturbatus et omnia gemens.

1 VIII. Transeamus ad patrimonia, maximam humanarum aerumnarum materiam. Nam si omnia alia, quibus angimur, conpares, mortes, aegrotationes, metus, desideria, dolorum laborumque patientiam, cum iis quae nobis mala pecunia nostra exhibet,
2 haec pars multum praegravabit. Itaque cogitandum est, quanto levior dolor sit non habere quam perdere: et intellegemus paupertati eo minorem tormentorum quo mi-

norem damnorum esse materiam. erras enim, si putas animosius detrimenta divites ferre: maximis minimisque corporibus par est dolor volneris. Bion eleganter ait 3
„non minus molestum esse calvis quam comatis pilos velli.“ Idem scias licet de pauperibus locupletibusque, par illis esse tormentum: utriusque enim pecunia sua obhaesit nec sine sensu revelli potest. Tolerabilius autem est, ut dixi, faciliusque non adquirere quam amittere, ideoque laetiores videbis quos numquam fortuna respexit, quam quos deseruit. Vidit hoc Dioge- 4
nes, vir ingentis animi, et effecit, ne quid sibi eripi posset. tu istud paupertatem, inopiam, egestatem voca, quod voles ignominiosum securitati nomen inpone: putabo hunc non esse felicem, si quem mihi alium inveneris, cui nihil pereat. aut ego fallor, aut regnum est inter avaros, circumscriptores, latrones, plagiarios unum esse, cui noceri non possit. Si quis de felicitate Diogenis dubitat, 5
potest idem dubitare et de deorum inmortalium statu, an parum beate degant, quod illis nec praedia nec horti sint nec alieno colono rura pretiosa nec grande in foro fenus. non te pudet, quisquis divitiis adstupes? respice agedum mundum: nudos videbis deos, omnia dantes nihil habentes. Hunc tu pauperem putas an dis immortalibus similem, qui se fortuitis omnibus exuit? Feliciorem 6
tu Demetrium Pompeianum vocas, quem non puduit locupletiorem esse Pompeio? numerus illi cotidie servorum velut imperatori exercitus referebatur, cui iam dudum divitiae esse debuerant duo vicarii et cella laxior. At Diogeni servus unicus fugit nec eum reducere, cum 7
monstraretur, tanti putavit. „Turpe est, inquit, Manen sine Diogene posse vivere, Diogenen sine Mane non posse.“ Videtur mihi dixisse: „age tuum negotium, fortuna. nihil apud Diogenen iam tui est. Fugit mihi servus? immo liber abiit.“ Familia petit vestiarium victum- 8
que. tot ventres avidissimorum animalium tuendi sunt. emenda vestis et custodiendae rapacissimae manus et flentium detestantiumque ministeriis utendum. quanto ille felicior, qui nihil ulli debet, nisi quod facillime negat

9 sibi! Sed quoniam non est nobis tantum roboris, angustanda certe sunt patrimonia, ut minus ad iniurias fortunae simus expositi. Habiliora sunt corpora in bella, quae in arma sua contrahi possunt, quam quae superfunduntur et undique magnitudo sua volneribus obiecit: optimus pecuniae modus est, qui nec in paupertatem cadit, nec procul a paupertate discedit.

1 IX. Placebit autem haec nobis mensura, si prius parsimonia placuerit, sine qua nec ullae opes sufficiunt, nec [*cum illa*] ullae non satis patent, praesertim cum in vicino remedium sit et possit ipsa paupertas in divitias se
2 advocata frugalitate convertere. Adsuescamus a nobis removere pompam, et usus rerum, non ornamenta metiri. Cibus famem domet, potio sitim, libido qua necesse est fluat. discamus membris nostris inniti, cultum victumque non ad nova exempla conponere, sed ut maiorum mores suadent. discamus continentiam augere, luxuriam coercere, *gloriam* temperare, iracundiam lenire, paupertatem aequis oculis adspicere, frugalitatem colere, etiamsi mul*t*os pudebit, *ut populus* desideriis naturalibus parvo parata remedia adhibere, spes effrenatas et animum in futura eminentem velut sub vinculis habere, id agere, ut divitias a nobis potius quam a fortuna petamus.
3 Non potest umquam tanta varietas et iniquitas casuum ita depelli, ut non multum procellarum inruat magna armamenta pandentibus. cogendae in artum res sunt, ut tela in vanum cadant, ideoque exilia interdum calamitatesque in remedium cessere et levioribus incommodis graviora sanata sunt, ubi parum audit praecepta animus nec curari mollius potest. quidni? consulitur *ei*, si paupertas *ei*, ignominia, rerum eversio adhibetur. malo malum opponitur. adsuescamus ergo coenare posse sine populo et servis paucioribus serviri et vestes parare in quod inventae sunt, habitare contractius. Non in cursu tantum circique certamine, sed in his spatiis vitae interi-
4 us flectendum est. Studiorum quoque quae liberalissima inpensa est, tamdiu rationem habet, quamdiu modum. Quo innumerabiles libros et bibliothecas, quarum dominus

vix tota vita indices perlegit? onerat discentem turba,
non instruit, multoque satius est paucis te auctoribus
tradere, quam errare per multos. Quadraginta milia li- 5
brorum Alexandriae arserunt: pulcherrimum regiae opu-
lentiae monumentum alius laudaverit, sicut et Livius,
qui *elegantiae regum curaeque egregium id opus* ait *fuisse:*
non fuit elegantia illud aut cura, sed studiosa luxuria,
immo ne studiosa quidem, quoniam non in studium, sed
in spectaculum conparaverant, sicut plerisque ignaris
etiam servilium literarum libri non studiorum instrumenta,
sed coenationum ornamenta sunt. Paretur itaque libro-
rum quantum satis sit, nihil in adparatum. „Honestius, 6
inquis, hoc te * inpensae quam in Corinthia pictasque
tabulas effuderint.“ Vitiosum est ubique, quod nimium
est. quid habes, cur ignoscas homini armaria citro at-
que ebore captanti, corpora conquirenti aut ignotorum
auctorum aut inprobatorum et inter tot milia librorum
oscitanti, cui voluminum suorum frontes maxime placent
titulique? Apud desidiosissimos ergo videbis quicquid 7
orationum historiarumque est, tecto tenus exstructa locu-
lamenta. iam enim inter balnearia et thermas bibliotheca
quoque ut necessarium domus ornamentum expolitur.
ignoscerem plane, si studiorum nimia cupidine oriretur:
nunc ista conquisita, cum imaginibus suis descripta [et]
sacrorum opera ingeniorum in speciem et cultum parie-
tum conparantur.

X. At [ad] aliquod genus vitae difficile incidisti 1
et tibi ignoranti vel publica fortuna vel privata laqueum
inpegit, quem nec solvere posses nec erumpere: cogita
conpeditos primo aegre ferre onera et inpedimenta cru-
rum. deinde ubi non indignari illa, sed pati proposue-
runt, necessitas fortiter ferre docet, consue-
tudo facile. Invenies in quolibet genere vitae oblecta-
menta et remissiones et voluptates: si *n*olueris, mala*m*
puta te vi*tam* potius quam invidiosa*m* facere. Nullo me- 2
lius nomine de nobis natura meruit, quam [*quod*], cum
sciret quibus aerumnis nasceremur, calamitatum molli-
mentum consuetudinem invenit, cito in familiaritatem

gravissima adducens. Nemo duraret, si rerum adversa-
rum eamdem vim adsiduitas haberet quam primus ictus.
3 Omnes cum fortuna copulati sumus: aliorum aurea ca-
tena est, aliorum laxa, aliorum arta et sordida. sed
quid refert? eadem custodia universos circumdedit adli-
gatique sunt etiam qui adligaverunt, nisi forte tu levio-
rem in sinistra catenam putas: alium honores, alium opes
vinciunt. quosdam nobilitas, quosdam humilitas premit.
quibusdam aliena supra caput imperia sunt, quibusdam
sua. quosdam exilia uno loco tenent, quosdam sacer-
4 dotia. Omnis vita servitium est. Adsuescendum est ita-
que condicioni suae et quam minimum de illa querendum
et quicquid habet circa se commodi, adprendendum.
nihil tam acerbum est, in quo non aequus animus sola-
tium inveniat. Exiguae saepe areae in multos usus de-
scribentis arte patuerunt et quamvis angustum pedem
dispositio fecit habitabilem. adhibe rationem difficulta-
tibus: possunt et dura molliri et angusta laxari et gravia
5 scite ferentis minus premere. Non sunt praeterea cupi-
ditates in longinquum mittendae, sed in vicinum illis
egredi permittamus, quoniam includi ex toto non pa-
tiuntur. relictis his, quae aut non possunt fieri aut diffi-
culter possunt, prope posita speique nostrae adludentia
sequamur, sed sciamus omnia aeque levia esse, extrin-
secus diversas facies habentia, introrsus pariter vana.
nec invideamus altius stantibus: quae excelsa videban-
6 tur, praerupta sunt. Illi rursus, quos sors iniqua in an-
cipiti posuit, tutiores erunt superbiam detrahendo rebus
per se superbis et fortunam suam, quam maxime pote-
runt, in planum deferendo. multi quidem sunt, quibus
necessario haerendum sit in fastigio suo, ex quo non
possunt nisi cadendo descendere: sed hoc ipsum testen-
tur maximum onus suum esse, quod aliis graves esse
cogantur, nec sublevatos se, sed suffixos. iustitia, man-
suetudine humana, larga et benigna manu praeparent
multa ad *f*ecundos casus praesidia, quorum spe securius
pendeant. nihil tamen aeque *h*os ab his animi flucti-
bus vindicaverit, quam semper aliquem incrementis ter-

minum figere, nec fortunae arbitrium desinendi dare, sed ipsos multo quidem citra [*quam*] exempla hortentur, consistere: sic et aliquae cupiditates animum acuent, et finitae non in inmensum incertumque producent.

XI. Ad inperfectos et mediocres et male sa- 1
nos hic meus sermo pertinet, non ad sapientem.
Huic non timide nec pedetentim ambulandum est. tanta
enim fiducia sui est, ut obviam fortunae ire non dubitet
nec umquam loco illi cessurus sit. nec habet, ubi illam
timeat, quia non mancipia tantum possessionesque et di-
gnitatem, sed corpus quoque suum et oculos et manum
et quicquid cariorem vitam facturum [*est*], seque ipsum
inter precaria numerat vivitque ut commodatus sibi et re-
poscentibus sine tristitia redditurus. Nec ideo vilis est 2
sibi, quia scit se suum non esse, sed omnia tam diligen-
ter faciet, tam circumspecte, quam religiosus homo san-
ctusque solet tueri fidei commissa. Quandocumque autem
reddere iubebitur, non queretur cum fortuna, sed dicit:
„gratias ago pro eo, quod possedi habuique. magna qui- 3
dem res tuas mercede colui, sed quia illa imperas, do,
cedo gratus libensque. si quid habere me tui volueris,
etiamnunc servabo: si aliud placet, ego vero factum si-
gnatumque argentum, domum familiamque meam reddo,
restituo.“ Adpellaverit natura quae prior nobis credidit,
et huic dicemus: „recipe animum meliorem quam dedisti.
non tergiversor nec refugio. paratum habes a volente,
quod non sentienti dedisti: aufer.“ Reverti unde veneris 4
quid grave est? male vivet, quisquis nesciet
bene mori. huic itaque primum rei pretium detrahen-
dum est et spiritus inter vilia numerandus. *Gla-
diatores*, ut ait Cicero, *invisos habemus*, *si omni modo vi-
tam inpetrare cupiunt; favemus*, *si contemptum eius prae
se ferunt.* Idem evenire nobis scias. saepe enim causa
moriendi est timide mori. Fortuna illa, quae ludos sibi 5
facit: „quo, inquit, te reservem, malum et trepidum ani-
mal? eo magis convolneraberis et confodieris, quia nescis
praebere iugulum: at tu et vives diutius et morieris ex-
peditius, qui ferrum non subducta cervice nec manibus

6 oppositis, sed animose recipis.“ Qui mortem timebit, ni-
hil umquam pro homine [*et*] vi*r*o faciet: at qui sciat hoc
sibi cum conciperetur statim condictum, vivet ad formu-
lam et simul illud quoque eodem animi robore praestabit,
ne quid ex iis, quae eveniunt, subitum sit. quic-
quid enim fieri potest, quasi futurum sit, prospiciendo
malorum omnium inpetus molliet, qui ad praeparatos ex-
spectantesque nihil adferunt novi: securis et beata tan-
tum spectantibus graves veniunt. morbus enim, captivi-
tas, ruina, ignis, nihil horum repentinum est. „Sciebam,
7 in quam tumultuosum me contubernium natura clusisset.
totiens in vicinia mea conclamatum est. totiens praeter
limen inmaturas exsequias fax cereusque praecessit. saepe
a latere ruentis aedificii fragor sonuit. multos ex iis, quos
forum, curia, sermo mecum contraxerat, nox abstulit et
iunct*is* ad sodalitium manus copulatas interscidit: mirer
ad me aliquando pericula accessisse, quae circa me sem-
per erraverint? Magna pars hominum est, quae naviga-
8 tura de tempestate non cogitat. Numquam me in bona
[re] mali pudebit auctoris. Publius, tragicis comicisque
vehementior ingeniis, quotiens mimicas ineptias et verba
ad summam caveam spectantia reliquit, inter multa alia
cothurno, non tantum sipario fortiora, et hoc ait:

cuivis potest accidere quod cuiquam potest.

Hoc si quis in medullas demiserit et omnia aliena mala,
quorum ingens cotidie copia est, sic adspexerit, tamquam
liberum illis et ad se iter sit, multo ante se armabit quam
9 petatur. Sero animus ad periculorum patientiam post pe
ricula instruitur. „Non putavi hoc futurum.“ et „umquam
tu hoc eventurum credidisses?“ Quare autem non? quae
sunt divitiae, quas non egestas et fames et mendicitas a
tergo sequatur? quae dignitas, cuius non praetextam et
augurale et lora patricia sordes comitentur et exportatio,
notae et mille maculae et extrema contemptio? quod re-
gnum est, cui non parata sit ruina et proculcatio et do-
minus et carnifex? nec magnis ista intervallis divisa, sed
horae momentum interest inter solium et aliena genua.
10 Scito ergo omnem condicionem versabilem esse et quic-

quid in ullum incurrit, posse in te quoque incurrere. Locuples es: numquid divitior *Ptolemaeo?* cui cum Caius, vetus cognatus, hospes novus, aperuisset Caesaris domum, ut suam cluderet, defuit panis, aqua. cum tot flumina possideret in suo orientia, in suo cadentia, mendicavit stillicidia. fame ac siti periit in palatio cognati, dum
illi heres publicum funus esurienti locat. Honoribus sum- 11
mis functus es: numquid aut tam magnis aut tam insperatis aut tam universis quam Seianus? quo die illum senatus deduxerat, populus in frusta divisit. in quem, quicquid congeri poterat, di hominesque contulerant, ex eo
nihil superfuit, quod carnifex traheret. Rex es: non ad 12
Croesum te mittam, qui rogum suum et escendit iussus et exstingui vidit, factus non regno tantum, sed etiam morti suae superstes. non ad Iugurtham, quem populus Romanus intra annum, quam timuerat, spectavit. Ptolemaeum Africae regem, Armeniae Mithridaten inter Caianas custodias vidimus: alter in exilium missus est, alter ut meliore fide mitteretur, optabat. In tanta rerum sursum ac deorsum euntium versatione si non quicquid fieri potest, pro futuro habes, das in te vires rebus adversis, quas infregit, quisquis prior vidit.

XII. Proximum ab his erit, ne aut in super- 1
vacuis aut ex supervacuo laboremus, id est, ne quae aut non possumus consequi, concupiscamus, aut adepti vanitatem cupiditatium nostrarum sero post multum pudorem intellegamus. id est, ne aut labor inritus sit sine effectu aut effectus labore indignus. Fere enim ex his tristitia sequitur, si aut non successit aut successus
pudet. Circumcidenda concursatio, qualis est ma- 2
gnae parti hominum domos et theatra et fora pererrantium. alienis se negotiis offerunt, semper aliquid agentibus similes. Horum si aliquem exeuntem e domo interrogaveris: „quo tu? quid cogitas?“ respondebit tibi: „non mehercules scio: sed aliquos videbo, aliquid agam.“
Sine proposito vagantur quaerentes negotia nec quae de- 3
stinaverunt agunt, sed in quae in*cu*currerunt. inconsultus illis vanusque cursus est, qualis formicis per arbusta re-

pentibus, quae in summum cacumen, deinde in imum
inanes aguntur: his plerique similem vitam agunt, quo-
4 rum non inmerito quis inquietam inertiam dixerit. Quo-
rumdam quasi ad incendium currentium misereris: usque
eo inpellunt obvios et se aliosque praecipitant, cum in-
terim cucurrerunt aut salutaturi aliquem non resalutatu-
rum aut funus ignoti hominis prosecuturi, aut *ad* iudicium
saepe litigantis aut ad sponsalia saepe nubentis, et lecti-
cam adsectati quibusdam locis etiam tulerunt. deinde
domum cum supervacua redeuntes lassitudine iurant ne-
scisse [se] ipsos, quare exierint, ubi fuerint, postero die
5 erraturi per eadem illa vestigia. Omnis itaque labor ali-
quo referatur, aliquo respiciat. Non industria inquietos,
sed insanos falsae rerum imagines agitant. nam ne illi
quidem sine aliqua spe moventur: proritat illos alicuius
rei species, cuius vanitatem capta mens non coarguit.
6 Eodem modo unumquemque ex his, qui ad augendam
turbam exeunt, inanes et leves causae per urbem circum-
ducunt nihilque habentem, in quod laboret, lux orta ex-
pellit, et cum multorum frustra liminibus illisus nomen-
culatores persalutavit, a multis exclusus neminem ex om-
7 nibus difficilius domi quam se convenit. Ex hoc malo
dependet illud teterrimum vitium, auscultatio et
publicorum secretorumque inquisitio et mul-
tarum rerum scientia, quae nec tuto narrantur
nec tuto audiuntur.

1 XIII. Hoc secutum puto Democritum ita coepisse:
*Qui tranquille volet vivere, nec privatim agat multa nec pu-
blice*, ad supervacua scilicet referentem. nam si neces-
saria sunt, et privatim et publice non tantum multa, sed
innumerabilia agenda sunt: ubi vero nullum officium
2 sollemne nos citat, inhibendae actiones. Nam
qui multa agit, saepe fortunae potestatem sui facit, quam
tutissimum est raro experiri, ceterum semper de illa co-
gitare et nihil sibi de fide eius promittere. „Navigabo,
nisi si quid inciderit.“ et „praetor fiam, nisi si quid ob-
stiterit.“ et „negotiatio mihi respondebit, nisi si quid
3 intervenerit.“ Hoc est quare sapienti nihil contra opinio-

nem dicamus accidere. non illum casibus hominum exce[r]pimus, sed erroribus, nec illi omnia ut voluit cedunt, sed ut cogitavit. inprimis autem cogitavit aliud posse propositis suis resistere. necesse est autem levius ad animum pervenire destitutae cupiditatis dolorem, cui successum non utique promiseris.

XIV. Faciles etiam nos facere debemus, ne 1
nimis destinatis rebus indulgeamus, transeamusque in ea, in quae nos casus deduxerit, nec mutatione aut consilii aut status pertimescamus, dummodo nos levitas, inimicissimum quieti vitium, non excipiat. nam et pertinacia necesse est anxia et misera sit, cui fortuna saepe aliquid extorquet, et levitas multo gravior nusquam se continens. Utrumque infestum est tranquillitati, et nihil mutare posse et nihil pati. Utique animus ab 2
omnibus externis in se revocandus est: sibi confidat, se gaudeat, sua suspiciat, recedat, quantum potest, ab alienis et se sibi adplicet, damna non sentiat, etiam adversa benigne interpretetur. Nuntiato naufragio Zenon noster, 3
cum omnia sua audiret submersa: „iubet, inquit, me fortuna expeditius philosophari." Minabatur Theodoro philosopho tyrannus mortem et quidem insepultam: „habes, inquit, cur tibi placeas. hemina sanguinis in tua potestate est: nam quod ad sepulturam pertinet, o te ineptum, si putas mea interesse, supra terram an infra putrescam."
Kanus Iulius, vir inprimis magnus, cuius admirationi ne 4
hoc quidem obstat, quod nostro seculo natus est, cum Caio diu altercatus, postquam abeunti Phalaris ille dixit: *ne forte inepta spe tibi blandiaris, duci te iussi: Gratias*, inquit, *ago*, *optime princeps*. Quid senserit dubito. multa 5
enim mihi occurrunt: contumeliosus esse voluit et ostendere, quanta crudelitas esset, in qua mors beneficium erat? an exprobravit illi cotidianam dementiam? agebant enim gratias et quorum liberi occisi et quorum bona ablata erant. an tamquam libertatem libenter accepit? quicquid est, magno animo respondit. Dicet aliquis: „potuit 6
post hoc iubere illum Caius vivere." Non timuit hoc Kanus. nota erat Caii in talibus imperiis fides. credisne illum

decem medios usque ad supplicium dies sine ulla sollicitudine exegisse? verisimile non est, quae vir ille dixerit,
7 quae fecerit, quam in tranquillo fuerit. Ludebat latrunculis, cum centurio agmen periturorum trahens illum quoque excitari iuberet. vocatus numeravit calculos et sodali suo: *vide*, inquit, *ne post mortem meam mentiaris te vicisse.* tum adnuens centurioni: *testis*, inquit, *eris uno me antecedere.* Lusisse tu Kanum illa tabula putas? inlu-
8 sit. Tristes erant amici talem amissuri virum: *quid moesti*, inquit, *estis? vos quaeritis an inmortales animae sint: ego iam sciam.* nec desiit veritatem in ipso fine scrutari et ex
9 morte sua quaestionem habere. Prosequebatur illum philosophus suus nec iam procul erat tumulus, in quo Caesari deo nostro fiebat cotidianum sacrum. Is *quid*, inquit, *Kane, nunc cogitas? aut quae tibi mens est? Observare*, inquit Kanus, *proposui illo velocissimo momento an sensurus sit animus exire se.* promisitque, si quid explorasset, circumiturum amicos et indicaturum, quis esset animarum
10 status. Ecce in media tempestate tranquillitas. ecce animus aeternitate dignus, qui fatum suum in argumentum veri vocat, qui in ultimo illo gradu positus exeuntem animam percunctatur nec usque ad mortem tantum, sed aliquid etiam ex ipsa morte discit: nemo diutius philosophatus. Sed non raptim relinquetur magnus vir et cum cura dicendus: dabimus te in omnem memoriam, clarissimum caput, Caianae cladis magna portio!

1 XV. Sed nihil prodest privatae tristitiae causas abiecisse. occupat enim nonnumquam odium generis humani et occurrit tot scelerum felicium turba, cum cogitaveris, quam sit rara simplicitas et quam ignota innocentia et vix umquam, nisi cum expedit, fides, et libidinis lucra damnaque pariter invisa et ambitio usque eo iam se suis non continens terminis, ut per turpitudinem splendeat: agitur animus in noctem et velut eversis virtutibus, quas nec sperare licet nec habere prodest, tenebrae oboriuntur.
2 In hoc itaque flectendi sumus, ut omnia volgi vitia non invisa nobis, sed ridicula videantur et Democritum potius imitemur quam Heraclitum. hic

enim, quotiens in publicum processerat, flebat, ille ride-
bat. huic omnia, quae agimus, miseriae, illi ineptiae vi-
debantur: elevanda ergo omnia et facili animo ferenda.
Humanius est deridere vitam quam deplorare. Adice quod 3
de humano quoque genere melius meretur qui ridet illud,
quam qui luget: ille et spei bonae aliquid relinquit, hic
autem stulte deflet, quae corrigi posse desperat. et uni-
versa contemplatus maioris animi est, qui risum non tenet
quam qui lacrimas, quando levissimum adfectum animi
movet et nihil magnum, nihil severum, ne miserum qui-
dem ex tanto paratu putat. Singula propter quae laeti 4
ac tristes sumus, sibi quisque proponat et sciet verum
esse quod Bion dixit: omnia hominum negotia similia ini-
tiis esse nec vitam illorum magis sanctam aut severam
esse quam conceptum nihilo natum*. Sed satius est pu- 5
blicos mores et humana vitia placide accipere
nec in risum nec in lacrimas excidentem. nam alienis
malis torqueri aeterna miseria est, alienis delectari malis
voluptas inhumana: sicut illa inutilis humanitas flere,
quia aliquis filiam efferat, et frontem suam fingere. In 6
suis quoque malis ita gerere se oportet, ut do-
lori tantum des, quantum poscit, non quantum con-
suetudo. plerique enim lacrimas fundunt, ut ostendant,
et totiens siccos oculos habent, quotiens spectator defuit,
turpe iudicantes non flere, cum omnes faciant. adeo pe-
nitus hoc se malum fixit, ex aliena opinione pendere, ut
in simulationem etiam res simplicissima, dolor, veniat.

XVI. Sequetur pars, quae solet non inmerito 1
contristare et in sollicitudinem adducere, ubi
bonorum exitus mali sunt: ut Socrates cogitur in
carcere mori, Rutilius in exilio vivere, Pompeius et Ci-
cero clientibus suis praebere cervicem, Cato ille, virtu-
tum viva imago, incumbens gladio simul de se ac de re-
publica palam facere. Necesse est torqueri tam iniqua
praemia fortunam persolvere: et quid sibi quisque nunc
speret, cum videat pessima optimos pati? Quid ergo est? 2
vide quomodo quisque illorum tulerit, et si fortes fue-
runt, ipsorum illos animos desidera. si muliebriter et

ignave perierunt, nihil periit. aut digni sunt, quorum vir-
tus tibi placeat, aut indigni, quorum desideretur ignavia.
quid enim est turpius quam si maximi viri timidos forti-
3 ter moriendo faciunt? Laudemus totiens dignum laudibus
et dicamus: tanto fortior, tanto felicior! homines effugisti,
casus, livorem, morbum. existi ex custodia. non tu di-
gnus mala fortuna dis visus es, sed indignus, in quem
iam aliquid fortuna posset. Subducentibus vero se et in
ipsa morte ad vitam respectantibus manus iniciendae
4 sunt. Neminem flebo laetum, neminem flentem: ille la-
crimas meas ipse abstersit, hic suis lacrimis effecit, ne
ullis dignus sit. Ego Herculem fleam, quod vivus uritur,
aut Regulum, quod tot clavis transfigitur, aut Catonem,
quod volnera sua *iterat*? Omnes isti levi temporis inpensa
invenerunt, quomodo aeterni fierent, et ad inmortalitatem
moriendo venerunt.

1 XVII. Est et illa sollicitudinum non medio-
cris materia, si te anxie conponas nec ullis
simpliciter ostendas, qualis multorum vita est, ficta,
ostentationi parata. torquet enim adsidua observatio sui
et deprehendi aliter ac solet, metuit, nec umquam cura
solvimur, ubi totiens nos aestimari putamus, quotiens
adspici. Nam et multa incidunt, quae invitos denudent,
et, ut bene cedat tanta sui diligentia, non tamen iucunda
2 vita aut secura est semper sub persona viventium. At
illa quantum habet voluptatis sincera et per se inornata
simplicitas, nihil obtendens moribus suis? Subit tamen
et haec vita contemptus periculum, si omnia omnibus
patent. sunt enim qui fastidiant, quicquid propius ad-
ierunt. sed nec virtuti periculum est, ne admota oculis
revilescat, et satius est simplicitate contemni quam per-
petua simulatione torqueri. Modum tamen rei adhibeamus:
3 multum interest, simpliciter vivas an neglegenter. Mul-
tum et in se recedendum est: conversatio enim dis-
similium bene composita disturbat et renovat adfectus et
quicquid inbecillum in animo nec percuratum est, exul-
cerat. Miscenda tamen ista et alternanda sint,
solitudo et frequentia: illa nobis faciet hominum

desiderium, haec nostri, et erit altera alterius remedium.
odium turbae sanabit solitudo, taedium solitudinis turba.
Nec in eadem intentione aequaliter retinenda 4
mens est, sed ad iocos devocanda. Cum puerulis
Socrates ludere non erubescebat, et Cato vino laxabat
animum curis publicis fatigatum, et Scipio triumphale il-
lud ac militare corpus movit ad numeros, non molliter se
infringens, ut nunc mos est etiam incessu ipso ultra mu-
liebrem mollitiam fluentibus, sed ut antiqui illi viri sole-
bant inter lusum ac festa tempora virilem in modum tri-
pudiare, non facturi detrimentum, etiamsi ab hostibus
suis spectarentur. Danda est animis remissio: meliores 5
acrioresque requieti surgent. ut fertilibus agris non est
imperandum, cito enim illos exhauriet numquam inter-
missa fecunditas, ita animorum inpetus adsiduus labor
franget. vires recipient paulum resoluti et emissi. nasci-
tur ex adsiduitate laborum animorum hebetatio quaedam
et languor. Nec ad hoc tanta hominum cupiditas tenderet, 6
nisi naturalem quamdam voluptatem haberet lusus iocus-
que. quorum frequens usus omne animis pondus om-
nemque vim eripiet: nam et somnus refectioni necessa-
rius est: hunc tamen semper si *per* diem noctemque con-
tinues, mors erit. multum interest, remittas aliquid, an
solvas. Legum conditores festos instituerunt dies, ut ad 7
hilaritatem homines publice cogerentur, tamquam neces-
sarium laboribus interponentes temperamentum. et magni,
ut dixi, viri quidam sibi menstruas certis diebus ferias
dabant, quidam nullum non diem inter otium et curas di-
videbant. qualem Pollionem Asinium [oratorem magnum]
meminimus, quem nulla res ultra decumam retinuit. ne
epistulas quidem post eam horam legebat, ne quid novae
curae nasceretur, sed totius diei lassitudinem duabus illis
horis ponebat. quidam medio die interiunxerunt et in post-
meridianas horas aliquid levioris operae distulerunt. ma-
iores quoque nostri novam relationem post horam deci-
mam in senatu fieri vetabant. miles vigilias dividit et nox
inmunis est ab expeditione redeuntium. Indulgendum est 8
animo dandumque subinde otium, quod alimenti ac virium

loco sit. et in ambulationibus apertis vagandum, ut coelo libero et multo spiritu augeat adtollatque se animus. aliquando vectatio iterque et mutata regio vigorem dabunt convictusque et liberalior potio. nonnumquam et usque ad ebrietatem veniendum, non ut mergat nos, sed ut deprimat. eluit enim curas et ab imo animum movet et ut morbis quibusdam ita tristitiae medetur. L i b e r que non ob licentiam linguae dictus est inventor vini, sed quia liberat servitio curarum animum et adserit vegetatque et
9 audaciorem in omnes conatus facit. Sed ut libertatis ita vini salubris moderatio est. Solonem Arcesilaumque indulsisse vino credunt. Catoni ebrietas obiecta est. facilius efficiet, quisquis obiecerit, hoc crimen honestum quam turpem Catonem. Sed nec saepe faciendum est, ne animus malam consuetudinem ducat, et aliquando tamen in exsultationem libertatemque extrahendus tristisque so-
10 brietas removenda paulisper. Nam sive Graeco poetae credimus: „aliquando et insanire iucundum est," sive Platoni: „frustra poeticas fores conpos sui pepulit," sive Aristoteli: „nullum magnum ingenium sine mixtura dementiae fuit." non potest grande aliquid et super ceteros
11 loqui nisi mota mens. cum volgaria et solita contempsit instinctuque sacro surrexit excelsior, tunc demum aliquid cecinit grandius ore mortali. non potest sublime quicquam et in arduo positum contingere, quamdiu apud se est: desciscat oportet a solito et efferatur et mordeat frenos et rectorem rapiat suum eoque ferat, quo per se timuisset escendere.

12 Habes, Serene carissime, quae possint tranquillitatem tueri, quae restituere, quae subrepentibus vitiis resistant: illud tamen scito, nihil horum satis esse validum rem inbecillam servantibus, nisi intenta et adsidua cura circumit animum labentem.

L. ANNAEI SENECAE
DIALOGORUM LIBER X.

AD PAULINUM

DE BREVITATE VITAE.

I. Maior pars mortalium, Pauline, de naturae 1
malignitate conqueritur, quod in exiguum
aevi gignimur, quod haec tam velociter, tam rapide
dati nobis temporis spatia decurrant, adeo ut exceptis
admodum paucis ceteros in ipso vitae adparatu vita de-
stituat. nec huic publico, ut opinantur, malo turba tan-
tum et inpudens volgus ingemuit. clarorum quoque viro-
rum hic adfectus querelas evocavit: inde illa maximi me-
dicorum exclamatio est: „vitam brevem esse, longam
artem.“ inde Aristotelis cum rerum natura exigentis mi- 2
nime conveniens sapienti viro lis est. ait: *iniustam* ani-
malibus tantum indulsisse, ut quina aut dena secula edu-
[ce]rent: homini in tam multa ac magna genito tanto cite-
riorem terminum stare.“ Non exiguum temporis 3
habemus, sed multum perdidimus. satis longa
vita et in maximarum rerum consummationem large data
est, si tota bene conlocaretur. sed ubi per luxum ac ne-
glegentiam diffluit, ubi nullae bonae rei inpenditur, ulti-
ma demum necessitate cogente, quam ire non intellexi-
mus, transisse sentimus. Ita est, non accepimus brevem 4
vitam, sed fecimus, nec inopes eius, sed prodigi sumus.
Sicut amplae et regiae opes ubi ad malum dominum per-
venerunt, momento dissipantur, at quamvis modicae si
bono custodi traditae sunt, usu crescunt: ita aetas nostra
bene disponenti multum patet.

II. Quid de rerum natura querimur? illa se benigne 1
gessit. vita, si uti scias, longa est. Alium insatiabilis te-
net avaritia, alium in supervacuis laboribus operosa
sedulitas. alius vino madet. alius inertia torpet. alium

defatigat ex alienis iudiciis suspensa semper ambitio. alium mercandi praeceps cupiditas circa omnis terras, omnia maria spe lucri ducit. quosdam torquet cupido militiae numquam non aut alienis periculis intentos aut suis anxios. sunt quos ingratus superiorum cultus voluntaria
2 servitute consumat. multos aut adfectatio alienae fortunae aut suae [*cura*] detinuit. plerosque nihil certum sequentis vaga et inconstans et sibi displicens levitas per nova consilia iactavit. quibusdam nihil, quo cursum dirigant, placet, sed marcentis oscitantisque fata deprehendunt, adeo ut quod apud maximum poetarum more oraculi dictum est, verum esse non dubitem:

exigua pars est vitae qua [*nos*] *vivimus.*

ceterum quidem omne spatium non vita, sed tempus est.
3 Urgentia circumstant vitia undique nec resurgere aut in dispectum veri adtollere oculos sinunt, *sed* mersos et in cupiditatem infixos premunt. numquam illis recurrere ad se licet. si quando aliqua fortuito quies contigit, veluti profundo mari, in quo post ventum quoque volutatio est, fluctuantur nec umquam illis a cupiditatibus suis otium
4 instat. De istis me putas disserere, quorum in confesso mala sunt? adspice illos, ad quorum felicitatem concurritur: bonis suis effocantur. Quam multis divitiae graves sunt? quam multorum eloquentia cotidiano ostentandi ingenii spatio sanguinem educit? quam multi continuis voluptatibus pallent? quam multis nihil liberi relinquit circumfusus clientium populus? omnis denique istos ab infimis usque ad summos pererra: hic advocat, hic adest. ille periclitatur, ille defendit, ille iudicat. nemo se sibi vindicat. alius in alium consumimur. interroga de istis, quorum nomina ediscuntur: his illos dignosci videbis notis: „ille
5 illius cultor est, hic illius.“ suus nemo est. Deinde dementissima quorumdam indignatio est. queruntur de superiorum fastidio, quod ipsis adire volentibus non vacaverint: audet quisquam de alterius superbia queri, qui sibi ipse numquam vacat? Ille tamen te, quisquis est, insolenti quidem voltu, sed aliquando respexit. ille aures suas ad tua verba demisit. ille te ad latus suum recepit: tu non

inspicere te umquam, non audire dignatus es. Non est itaque, quod ista officia cuiquam inputes, quoniam quidem, cum illa faceres, non esse cum aliquo volebas, sed tecum esse non poteras.

III. Omnia licet, quae umquam ingenia fulserunt, in 1
hoc unum consentiant, numquam satis hanc humanarum mentium caliginem mirabuntur: praedia sua occupari a nullo patiuntur et, si exigua contentio est de modo finium, ad lapides et arma discurrunt: in vitam suam incedere alios sinunt, immo vero ipsi etiam possessores eius futuros inducunt. nemo invenitur, qui pecuniam suam dividere velit: vitam unusquisque quam multis distribuit? adstricti sunt in continendo patrimonio: simul ad iacturam temporis ventum est, profusissimi in eo, cuius unius honesta avaritia est. Libet itaque ex seniorum turba conpre- 2
hendere aliquem: „pervenisse te ad ultimum aetatis humanae videmus. centesimus tibi vel supra premitur annus: agedum, ad conputationem aetatem tuam revoca. dic, quantum ex isto tempore creditor, quantum amica, quantum rex, quantum cliens abstulerit. quantum lis uxoria, quantum servorum coercitio, quantum officiosa per urbem discursatio. adice morbos, quos manu fecimus. adice quod et sine usu iacuit: videbis te pauciores annos habere quam numeras. Repete memoria tecum, quando 3
certus consilii fueris, quotus quisque dies ut destinaveras recesserit, quando tibi usus tui fuerit, quando in statu suo voltus, quando animus intrepidus, quid tibi in tam longo aevo facti operis sit, quam multi vitam tuam diripuerint te non sentiente, quid perderes, quantum vanus dolor, stulta laetitia, avida cupiditas, blanda conversatio abstulerit, quam exiguum tibi de tuo relictum sit: intelleges te inmaturum mori.“ Quid ergo est in 4
causa? tamquam semper victuri vivitis. numquam vobis fragilitas vestra succurrit. non observatis, quantum iam temporis transierit. velut ex pleno et abundanti perditis, cum interim fortasse ille ipse qui alicui vel homini vel rei donatur dies ultimus sit. Omnia tamquam mortales timetis, omnia tamquam inmortales con-

5 cupiscitis. Audies plerosque dicentes: „a quinquagesimo anno in otium secedam. sexagesimus me annus ab officiis dimittet.“ et quem tandem longioris vitae praedem accipis? quis ista sicut disponis ire patietur? non pudet te reliquias vitae tibi reservare et id solum tempus bonae menti destinare, quod in nullam rem conferri possit? quam serum est tunc vivere incipere, cum desinendum est? quae tam stulta mortalitatis oblivio in quinquagesimum et sexagesimum annum differre sana consilia et inde velle vitam inchoare, quo pauci perduxerunt?

1 IV. Potentissimis et in altum sublatis hominibus excidere voces videbis, quibus otium optent, laudent, omnibus bonis suis praeferant. cupiunt interim ex illo fastigio suo, si tuto liceat, descendere. nam ut nihil extra lacessat aut quatiat, in se ipsa fortuna ruit.
2 Divus Augustus, cui di plura quam ulli praestiterunt, non desiit quietem sibi precari et vacationem a republica petere. omnis eius sermo ad hoc semper revolutus est, ut speraret otium. hoc labores suos, etiamsi falso, dulci
3 tamen oblectabat solatio, aliquando se victurum sibi. In quadam ad senatum missa epistula, cum requiem suam non vacuam fore dignitatis nec a priore gloria discrepantem pollicitus esset, haec verba inveni: *Sed ista fieri speciosius quam promitti possunt. me tamen cupido temporis optatissimi mihi provexit, ut quoniam rerum laetitia moratur adhuc, perciperem aliquid voluptatis ex verborum dul-*
4 *cedine.* Tanta visa est res otium, ut illam, quia usu non poterat, cogitatione praesumeret. qui omnia videbat ex se uno pendentia, qui hominibus gentibusque fortunam dabat, illum diem laetissimus cogitabat, quo magnitudinem suam exueret. expertus erat, quantum illa bona per omnis terras fulgentia sudoris exprimerent, quantum oc-
5 cultarum sollicitudinum tegerent: cum civibus primum, deinde cum collegis, novissime cum adfinibus coactus armis decernere mari terraque sanguinem fudit: per Macedoniam, Siciliam, Aegyptum, Syriam Asiamque et omnis prope oras bello circumactus Romana caede lassos exercitus ad externa bella convertit. dum Alpes pla-

cat inmixtosque mediae paci et imperio hostes perdomat, dum ultra Rhenum et Euphraten et Danubium terminos movet, in ipsa urbe Murenae, Caepionis, Lepidi, Egnatiorum in eum mucrones acuebantur. Nondum horum 6
effugerat insidias: filia et tot nobiles iuvenes adulterio velut sacramento adacti iam infractam aetatem territabant. plusque et iterum timenda cum Antonio mulier. haec ulcera cum ipsis membris absciderat: alia subnascebantur. velut [*intra*] grave multo sanguine corpus partes semper aliquae rumpebantur. Itaque otium optabat. in huius spe et cogitatione labores eius residebant. hoc votum erat eius, qui voti conpotes facere poterat.

V. Marcus Cicero inter Catilinas, Clodios iactatus 1
Pompeiosque et Crassos, partim manifestos inimicos, partim dubios amicos, dum fluctuatur cum republica et illam pessum euntem tenet, novissime abductus, nec secundis rebus quietus nec adversarum patiens, quotiens illum ipsum consulatum suum non sine causa, sed sine fine laudatum detestatur? Quam flebiles voces exprimit 2
in quadam ad Atticum epistula iam victo patre Pompeio, adhuc filio in Hispania fracta arma refovente? *Quid agam*, inquit, *hic quaeris? moror in Tusculano meo semiliber.* alia deinceps adicit, quibus et priorem aetatem conplorat et de praesenti queritur et de futura desperat. Semilibe- 3
rum se dixit Cicero: at mehercules numquam sapiens in tam humile nomen procedet, numquam semiliber erit, integrae semper libertatis et solidae, solutus, et sui iuris et altior ceteris. quid enim supra eum potest esse, qui supra fortunam est?

VI. Livius Drusus, vir acer et vehemens, cum leges 1
novas et mala Gracchana movisset, stipatus ingenti totius Italiae coetu, exitum rerum non pervidens, quas nec agere licebat nec iam liberum erat semel inchoatas relinquere, exsecratus inquietam a primordiis vitam dicitur dixisse: „uni sibi ne puero quidem umquam ferias contigisse.“ Ausus est enim et pupillus adhuc et praetextatus iudicibus reos commendare et gratiam suam foro interponere tam efficaciter quidem, ut quaedam iudicia

2 constet ab illo rapta. Quo non erumperet tam inmatura ambitio? scires in malum ingens et privatum et publicum evasuram praecoquem audaciam. sero itaque querebatur nullas sibi ferias contigisse a puero seditiosus et foro gravis. Disputatur, an ipse sibi manus adtulerit. subito enim volnere per inguen accepto conlapsus est, aliquo dubitante, an mors eius voluntaria esset, nullo, an tem-
3 pestiva. Supervacuum est commemorare plures, qui cum aliis felicissimi viderentur, ipsi in se verum testimonium dixerunt, perosi omnem actum annorum suorum. sed his querelis nec alios mutaverunt nec se ipsos. nam cum verba eruperunt, adfectus ad consuetudinem rela-
4 buntur. Vestra mehercules vita, licet supra mille annos exeat, in artissimum contrahetur. ista vitia nullum non seculum devorabunt: hoc vero spatium quod, quamvis natura currit, ratio dilatat, cito vos effugiat necesse est. non enim adprehenditis nec [retinetis] velocissimae omnium rei moram facitis, sed abire ut rem supervacuam ac reparabilem sinitis.

1 VII. *In primis autem et illos numero, qui nulli rei nisi vino ac libidini vacant.* nulli enim turpius occupati sunt. ceteri etiamsi vana gloriae imagine teneantur, speciose tamen errant. licet avaros mihi, licet iracundos enumeres vel odia exercentes iniusta vel bella: omnes isti virilius peccant: in Venerem ac libidinem pro-
2 iectorum inhonesta tabes est. Omnia istorum tempora excute. adspice quamdiu conputent, quamdiu insidientur, quamdiu timeant, quamdiu colant, quamdiu colantur, quantum vadimonia sua atque aliena occupent, quantum convivia, quae iam ipsa officia sunt: videbis, quemadmodum illos respirare non sinant vel mala sua vel bona.
3 Denique inter omnes convenit nullam rem bene exerceri posse ab homine occupato, non eloquentiam, non liberales disciplinas, quando districtus animus nihil altius recipit, sed omnia velut inculcata respuit. *Nihil minus est hominis occupati quam vivere. nullius rei difficilior scientia est.* professores aliarum artium volgo multique sunt. quasdam vero ex his pueri admo-

dum ita percepisse visi sunt, ut etiam praecipere pos-
sent: vivere tota vita discendum est et, quod magis for-
tasse mirabere, tota vita discendum est mori. Tot maximi 4
viri relictis omnibus inpedimentis, cum divitiis, officiis,
voluptatibus renuntiassent, hoc unum in extremam usque
aetatem egerunt, ut vivere scirent: plures tamen ex his
nondum se scire confessi vita abierunt, nedum ut isti
sciant. Magni, mihi crede, et supra humanos errores 5
eminentis viri est nihil ex suo tempore delibari sinere. et
ideo eius vita longissima est, quia, quantumcumque pa-
tuit, totum ipsi vacavit. nihil inde incultum otiosumque
[vacavit], nihil sub alio fuit. neque enim quicquam re-
perit dignum, quod cum tempore suo permutaret custos
eius parcissimus. itaque satis illi fuit: iis vero necesse
est defuisse, ex quorum vita multum populus tulit. Nec 6
est quod putes hinc illos aliquando intellegere damnum
suum: plerosque certe audies ex his, quos magna feli-
citas gravat, inter clientium greges aut causarum actiones
aut ceteras honestas miserias exclamare interdum: „vi-
vere mihi non licet.“ Quidni non liceat? omnes illi, qui 7
te sibi advocant, tibi abducunt. Ille reus quot dies abs-
tulit? quot ille candidatus? quot illa anus efferendis he-
redibus lassa? quot ille ad inritandam avaritiam captan-
tium simulatus aeger? quot ille potentior amicus, qui vos
non in amicitiam, sed in adparatum habet? Dispunge,
inquam, et recense vitae tuae dies: videbis paucos ad-
modum et r*ei*culos apud te resedisse. Adsecutus ille quos 8
optaverat fasces cupit ponere et subinde dicit: „quando
hic annus praeteribit?“ Facit ille ludos, quorum sortem
sibi obtingere magno aestimavit: „quando, inquit, istos
effugiam?“ Diripitur ille toto foro patronus et magno con-
cursu omnia ultra, quam audiri potest, conplet: „quan-
do, inquit, res proferentur?“ Praecipitat quisque vitam
suam et futuri desiderio laborat, praesentium taedio. At 9
ille qui nullum non tempus in usus suos confert, qui
omnes dies tamquam vitam ordinat, nec optat crastinum
nec timet. Quid enim est, quod iam ulla hora novae vo-
luptatis possit adferre? omnia nota, omnia ad satietatem

percepta sunt. de cetero fors fortuna, ut volet, ordinet: vita iam in tuto est. huic adici potest, detrahi nihil, et adici sic, quemadmodum saturo iam ac pleno aliquid cibi: quod nec desiderat, capit. Non est itaque quod quemquam propter canos aut rugas putes diu vixisse: [non ille diu vixit, sed] diu fuit. Quid enim, si illum multum putes navigasse, quem saeva tempestas a portu exceptum huc et illuc tulit ac vicibus ventorum ex diverso furentium per eadem spatia in orbem egit? non ille multum navigavit, sed multum iactatus est.

1 VIII. Mirari soleo, cum video aliquos tempus peten-
tes et eos, qui rogantur, facillimos: illud uterque spectat,
propter quod tempus petitum est, ipsum quidem neuter.
quasi nihil petitur, quasi nihil datur res omnium pretio-
sissima: luditur. Fallit autem illos, quia res incorporalis
est, quia sub oculos non venit, ideoque vilissima aesti-
2 matur, immo paene nullum eius pretium est. Annua con-
giaria homines c*l*arissimi accipiunt et [in] his aut operam
aut diligentiam suam locant: nemo aestimat tempus. utun-
tur illo laxius quasi gratuito. at eosdem aegros vide, si
mortis periculum propius est admotum, medicorum ge-
nua tangentes. si metuunt capitale supplicium, omnia
sua, ut vivant paratos inpendere: tanta in illis discordia
3 adfectuum est. Quodsi posset quemadmodum praeterito-
rum annorum cuiusque numerus proponi, sic futurorum:
quomodo illi, qui paucos viderent superesse, trepida-
rent, quomodo illis parcerent? Atqui facile est quamvis
exiguum dispensare, quod certum est: id debet servari
4 diligentius, quod nescias quando deficiat. Nec est tamen,
quod putes illos ignorare, quam cara res sit: dicere so-
lent eis, quos valdissime diligunt, paratos se partem an-
norum suorum dare. dant nec intellegunt: dant autem
ita, ut sine illorum incremento sibi detrahant. sed hoc
ipsum, an detrahant, nesciunt. ideo tolerabilis est illis
5 iactura detrimenti latentis. Nemo restituet annos, nemo
iterum te tibi reddet. ibit, qua coepit, aetas nec cursum
suum aut revocabit aut supprimet. nihil tumultuabitur,
nihil admonebit velocitatis suae: tacita labetur. non illa

se regis imperio, non favore populi longius proferet:
sicut missa est a primo die, curret. nusquam devertetur,
nusquam remorabitur. Quid fiet? tu occupatus es, vita
festinat: mors interim aderit, cui, velis nolis, vacan-
dum est. Potestne quicquam —? * * *

IX. Sensus hominum, eorum dico, qui prudentiam 1
iactant, operosius occupati sunt: ut melius possint vivere,
inpendio vitae vitam instruunt, cogitationes suas in lon-
gum ordinant. Maxima porro vitae iactura dila-
tio est: illa primum quemque extrahit diem, illa eripit
praesentia, dum ulteriora promittit. maximum vivendi
inpedimentum est exspectatio, quae pendet ex crastino,
perdit hodiernum: quod in manu fortunae positum est,
disponis, quod in tua, dimittis. Quo spectas, quo te
extendis? omnia quae ventura sunt, in incerto iacent:
protinus vive. Clamat ecce maximus vates et velut divino 2
ore instinctus salutare carmen canit:

optima quaeque dies miseris mortalibus aevi
prima fugit.

Quid cunctaris, inquit, quid cessas? nisi occupas, fugit.
et cum occupaveris, tamen fugiet. itaque cum celeritate
temporis utendi velocitate certandum est et velut ex tor-
renti rapido nec semper ituro cito hauriendum. Hoc quo- 3
que pulcherrime ad exprobrandam infinitam cogitationem,
quod non optimam quamque aetatem, sed diem
dicit. quid securus et in tanta temporum fuga lentus men-
ses tibi et annos et longam seriem, utcumque aviditati
tuae visum est, exporrigis? de die tecum loquitur et de
hoc ipso fugiente. Non dubium est ergo, quin prima 4
quaeque optima dies fugiat mortalibus mise-
ris, id est occupatis: quorum pueriles adhuc animos
senectus opprimit, ad quam inparati inermesque perve-
niunt. nihil enim provisum est: subito in illam necopi-
nantes inciderunt. accedere eam cotidie non sentiebant.
Quemadmodum aut sermo aut lectio aut aliqua intentior 5
cogitatio iter facientis decipit et pervenisse se ante sciunt
quam adpropinquasse: sic hoc iter vitae adsiduum et ci-

tatissimum, quod vigilantes dormientesque eodem gradu facimus, occupatis non adparet nisi in fine.

1 X. Quod proposui si in partes velim et argumenta diducere, multa mihi occurrent, per quae probem brevissimam esse occupatorum vitam. Solebat dicere Fabianus, non ex his cathedrariis philosophis, sed ex veris et antiquis: *Contra adfectus inpetu, non subtilitate pugnandum, nec minutis volneribus, sed incursu avertendam aciem non probam: cavillationes enim contundi debere, non vellicari.* Tamen ut illis error exprobretur suus, docendi, non tantum deplorandi sunt.
2 In tria tempora vita dividitur: quod fuit, quod est, quod futurum est. ex his quod agimus, breve est, quod acturi sumus, dubium, quod egimus, certum. hoc est enim, in quod fortuna ius perdidit, quod in nullius arbitrium reduci potest. hoc amittunt occupati. nec enim illis vacat praeterita respicere, et si vacet, iniucunda est
3 poenitendae rei recordatio. inviti itaque ad tempora male exacta animum revocant nec audent ea retemptare, quorum vitia, etiam quae aliquo praesentis voluptatis lenocinio subripiebantur, retractando patescunt. Nemo, nisi *a* quo omnia acta sunt sub censura sua, quae numquam
4 fallitur, libenter se in praeteritum retorquet. Ille qui multa ambitiose concupiit, superbe contempsit, inpotenter vicit, insidiose decepit, avare rapuit, prodige effudit, necesse est memoriam suam timeat: atqui haec est pars temporis nostri sacra ac dedicata, omnis humanos casus supergressa, extra regnum fortunae subducta, quam non inopia, non metus, non morborum incursus exagitet. haec nec turbari nec eripi potest: perpetua eius et intrepida possessio est. singuli tantum dies, et hi per momenta, praesentes sunt: at praeteriti temporis omnes, cum iusseritis, aderunt, ad arbitrium tuum inspici se ac
5 detineri patientur, quod facere occupatis non vacat. Securae et quietae mentis est in omnes vitae suae partes discurrere: occupatorum animi, velut sub iugo sint, flectere se ac respicere non possunt. abit igitur vita eorum in profundum et ut nihil prodest, licet quantum libet in-

geras, si non subest, quod excipiat ac servet, sic nihil refert quantum temporis detur, si non est, ubi subsidat: per quassos foratosque animos transmittitur. Praesens tempus brevissimum est, adeo quidem, ut quibusdam nullum videatur. in cursu enim semper est, fluit et praecipitatur. ante desinit esse quam venit, nec magis moram patitur quam mundus aut sidera, quorum inrequieta semper agitatio numquam in eodem vestigio manet. Solum igitur ad occupatos praesens pertinet tempus, quod tam breve est, ut adripi non possit, et id ipsum illis districtis in multa subducitur.

XI. Denique vis scire quam non diu vivant? vide 1
quam cupiant diu vivere. Decrepiti senes paucorum annorum accessionem votis mendicant. minores natu ipsos esse fingunt. mendacio sibi blandiuntur et tam libenter se fallunt quam si una fata decipiant. Iam vero cum illos aliqua inbecillitas mortalitatis admonuit, quemadmodum paventes moriuntur, non tamquam exeant de vita, sed tamquam extrahantur. stultos se fuisse, ut non vixerint, clamitant et, si modo evaserint ex illa valitudine, in otio victuros. tunc quam frustra paraverint, quibus non fruerentur, quam in cassum omnis ceciderit labor, cogitant. At quibus vita procul ab omni negotio 2
agitur, quidni spatiosa sit? nihil ex illa delegatur, nihil alio atque alio spargitur, nihil inde fortunae traditur, nihil neglegentia interit, nihil largitione detrahitur, nihil supervacuum est: tota, ut ita dicam, in reditu est. quantulacumque itaque abunde sufficit et ideo, quandoque ultimus dies venerit, non cunctabitur sapiens ire ad mortem certo gradu.

XII. Quaeris fortasse, quos occupatos vo- 1
cem? non est quod me solos putes dicere, quos a basilica inmissi demum canes eiciunt, quos aut in sua vides turba speciosius elidi aut in aliena contemptius, quos officia domibus suis evocant, ut alienis foribus inlidant, [*quos*] hasta praetoris infami lucro et quandoque suppuraturo exercet. Quorumdam otium occupatum 2
est: in villa aut in lecto suo, in media solitudine, quam-

vis ab omnibus recesserint, sibi ipsi molesti sunt: quo-
rum non otiosa vita dicenda est, sed desidiosa occupatio.
1 Illum tu otiosum vocas qui Corinthia, paucorum furore
pretiosa, anxia subtilitate concinnat et maiorem dierum
partem in aeruginosis lamellis consumit? qui in cero-
mate (nam, pro facinus, ne Romanis quidem vitiis la-
boramus) sectator puerorum rixantium sedet? qui vin-
ctorum suorum greges in aetatium et colorum paria didu-
3 cit? qui athletas novissimos pascit? Quid? illos otiosos
vocas, quibus apud tonsorem multae horae trans-
mittuntur, dum decerpitur, si quid proxima nocte suc-
crevit, dum de singulis capillis in consilium itur, dum aut
disiecta coma restituitur aut deficiens hinc atque illinc in
frontem conpellitur? quomodo irascuntur, si tonsor paulo
neglegentior fuit, tamquam virum tonderet? quomodo
excandescunt, si quid ex iuba sua decisum est, si quid
extra ordinem iacuit, nisi omnia in anulos suos recide-
runt? quis est istorum qui non malit rempublicam suam
turbari quam comam? qui non sollicitior sit de capitis sui
decore quam de salute? qui non comptior esse malit
quam honestior? hos tu otiosos vocas inter pectinem spe-
4 culumque occupatos? Quid illi? [*qui*] in conponendis,
audiendis, dicendis canticis operati sunt, dum vocem,
cuius rectum cursum natura et optimum et simplicissimum
fecit, inflexu modulationis inertissimae torquent, quorum
digiti aliquod intra se carmen metientes semper sonant,
quorum, cum ad res serias, etiam saepe tristes adhibiti
sunt, exauditur tacita modulatio: non habent isti otium,
5 sed iners negotium. Convivia mehercules horum non
posuerim inter vacantia tempora, cum videam, quam
solliciti argentum ordinent. quam diligenter exoletorum
suorum tunicas succingant. quam suspensi sint, quomodo
aper a coco exeat, qua celeritate signo dato glabri ad
ministeria discurrant, quanta arte scindantur aves in
frusta non enormia, quam curiose infelices pueruli ebrio-
rum sputa detergeant: ex his elegantiae lautitiaeque fama
captatur et usque eo in omnes vitae secessus mala sua
illos sequuntur, ut nec bibant sine ambitione nec edant.

Ne illos quidem inter otiosos numeraveris, qui sella se et 6
lectica huc et illuc ferunt et ad *gestationum* suarum,
quasi deserere illas non liceat, horas occurrunt. quos
quando lavari debeant, quando natare, quando coenare,
alius admonet, et usque eo nimio delicati animi languore
solvuntur, ut per se scire non possint, an esuriant. Au- 7
dio quemdam ex delicatis, si modo deliciae vocandae
sunt vitam et consuetudinem humanam dediscere, cum ex
balneo inter manus elatus et in sella positus esset, dixisse
interrogando: „iam sedeo?“ Hunc tu ignorantem, an
sedeat, putas scire an vivat, an videat, an otiosus sit?
non facile dixerim, utrum magis miserear, si hoc ignora-
vit, an si ignorare se finxit. Multarum quidem rerum 8
oblivionem sentiunt, sed multarum et imitantur. quaedam
vitia illos, quasi felicitatis argumenta, delectant. nimis
humilis et contempti hominis videtur scire quid faciat:
i nunc et mimos multa mentiri ad exprobrandam luxuriam
puta. plura mehercules praetereunt quam fingunt et tanta
incredibilium vitiorum copia ingenioso in hoc unum se-
culo processit, ut iam mimorum arguere possimus negle-
gentiam. esse aliquem, qui usque eo deliciis interierit,
ut an sedeat alteri credat? Non est ergo hic otiosus. aliud 9
nomen inponas: aeger est, immo mortuus est. Ille otio-
sus est, cui otii sui et sensus est: hic vero semivivus, cui
ad intellegendos corporis sui habitus indice opus est.
quomodo potest hic ullius temporis dominus esse?

XIII. Persequi singulos longum est, quorum aut *la- 1
trunculi* aut *pila* aut *excoquendi in sole corpo-
ris cura* consumpsere vitam. Non sunt otiosi, quorum
voluptates multum negotii habent. Nam de illis nemo
dubitabit, quin operose nihil agant, qui *literarum inu-
tilium studiis detinentur*, quae iam apud Romanos
quoque magna manus est. Graecorum iste morbus fuit 2
quaerere, quem numerum Ulixes remigum habuisset.
prior scripta esset Ilias an Odyssea. praeterea an eius-
dem esset auctoris. alia deinceps huius notae, quae sive
contineas, nihil tacitam conscientiam iuvant, sive profe-
ras, non doctior videaris, sed molestior. Ecce Romanos 3

quoque invasit inane studium supervacua discendi: his diebus audivi quemdam referentem, quae primus quisque ex Romanis ducibus fecisset: primus navali proelio Duillius vicit, primus Curius Dentatus in triumpho duxit elephantos. Etiamnunc ista, etsi ad veram gloriam non tendunt, circa civilium tamen operum exempla versantur. non est profutura talis scientia, est tamen, quae [nos]
4 speciosa rerum vanitate detineat. Hoc quoque quaerentibus remittamus, quis Romanis primus persuaserit navem conscendere? Claudius is fuit, Caudex ob hoc ipsum adpellatus, quia plurium tabularum contextus caudex apud antiquos vocatur, unde publicae tabulae codices dicuntur et naves nunc quoque, quae ex antiqua consuetudine commeatus [per Tiberim] subvehunt, codicariae
5 vocantur. Sane et hoc ad rem pertineat, quod Valerius Corvinus primus Messanam vicit et primus ex familia Valeriorum urbis captae in se translato nomine Messana adpellatus est paulatimque volgo permutante literas Mes-
6 salla dictus. Num et hoc cuiquam curare permittes, quod primus L. Sulla in circo leones solutos dedit, cum alioqui adligati darentur, ad conficiendos eos missis a rege Boccho iaculatoribus? et hoc sane remittatur. Num et Pompeium primum in circo elephantorum duodeviginti pugnam edidisse commissis more proelii noxiis hominibus ad ullam rem bonam pertinet? princeps civitatis et inter antiquos principes, ut fama tradidit, bonitatis eximiae, memorabile putavit spectaculi genus novo more perdere homines. depugnant? parum est. lancinantur? parum est:
7 ingenti mole animalium exterantur. Satius erat ista in oblivionem ire, ne quis postea potens disceret invideretque rei minime humanae. O quantum caliginis mentibus nostris obicit magna felicitas! Ille se supra rerum naturam esse tunc credidit, cum tot miserorum hominum catervas sub alio coelo natis beluis obiceret, cum bellum inter tam disparia animalia committeret, cum in conspectu populi Romani multum sanguinis funderet mox plus ipsum fundere coacturus: at idem postea Alexandrina perfidia deceptus ultimo mancipio transfodiendum se

praebuit, tum demum intellecta inani iactatione cognominis sui. Sed ut illo revertar, unde decessi, et in eadem 8
materia ostendam supervacuam quorumdam diligentiam: idem narrabat Metellum victis in Sicilia Poenis triumphantem unum omnium Romanorum ante currum centum et viginti captivos elephantos duxisse. Sullam ultimum Romanorum protulisse pomoerium, quod numquam provinciali, sed Italico agro adquisito proferre moris apud antiquos fuit. Hoc scire magis prodest, quam Aventinum montem extra pomoerium esse, ut ille adfirmabat, propter alteram ex duabus causis, aut quod plebs eo secessisset, aut quod Remo auspicante illo loco aves non addixissent. Alia deinceps innumerabilia, quae aut *paria* 9
sunt mendaciis aut similia. nam ut concedas omnia eos fide bona dicere, ut ad praestationem scribant: tamen cuius ista errores minuent? cuius cupiditates prement? quem fortiorem, quem iustiorem, quem liberaliorem facient? Dubitare se interim Fabianus noster aiebat, an satius esset nullis studiis admoveri quam his inplicari.

XIV. Soli omnium otiosi sunt qui sapientiae 1
vacant: soli vivunt. nec enim suam tantum aetatem bene tuentur: omne aevum suo adiciunt. quicquid annorum ante illos actum est, illis adquisitum est. Nisi ingratissimi sumus, illi clarissimi sacrarum opinionum conditores nobis nati sunt, nobis vitam praeparaverunt. ad res pulcherrimas ex tenebris ad lucem erutas alieno labore deducimur. nullo nobis seculo interdictum est, in omnia admittimur et, si magnitudine animi egredi humanae inbecillitatis angustias libet, multum, per quod spatiemur, temporis est. Disputare cum Socrate licet, dubitare cum Carneade, 2
cum Epicuro quiescere, hominis naturam cum Stoicis vincere, cum Cynicis excedere, quum rerum natura in consortium omnis aevi patiatur incedere. Quidni ab hoc exiguo et caduco temporis transitu in illa toto nos demus animo, quae inmensa, quae aeterna sunt, quae cum melioribus communia? Isti, qui per officia discursant, qui 3
se aliosque inquietant, cum bene insanierint, cum omnium limina cotidie perambulaverint nec ullas apertas fo-

res praeterierint, cum per diversissimas domos meritoriam salutationem circumtulerint, quotum quemque ex
4 tam inmensa et variis cupiditatibus districta urbe poterunt videre? quam multi erunt, quorum illos aut somnus aut luxuria aut inhumanitas submoveat? quam multi qui illos, cum diu torserint, simulata festinatione transcurrant? quam multi per refertum clientibus atrium prodire vitabunt et per obscuros aedium aditus profugient? quasi non inhumanius sit decipere quam excludere. quam multi hesterna crapula semisomnes et graves, illis miser*is* suum somnum rumpent*ibus*, ut alienum exspectent, vix adlevatis labris insusurratum millies nomen oscitatione
5 superbissima reddent? Hos in veris officiis morari [putamus] licet dicamus, qui Zenonem, qui Pythagoran cotidie et Democritum ceterosque antistites bonarum artium, qui Aristotelem et Theophrastum volent habere quam familiarissimos. nemo horum non vacabit, nemo non venientem ad se beatiorem amantioremque sui dimittet. nemo quemquam vacuis a se manibus abire patietur. nocte conveniri et interdiu ab omnibus mortalibus possunt.

1 XV. Horum te mori nemo coget: omnes docebunt. horum nemo annos tuos conterit: suos tibi contribuit. nullius ex his sermo periculosus erit, nullius amicitia capitalis, nullius sumptuosa observatio. feres ex illis, quicquid voles. per illos non stabit, quominus plurimum,
2 quantum ceperis, haurias. Quae illum felicitas, quam pulchra senectus manet, qui se in horum clientelam contulit? habebit, cum quibus de minimis maximisque rebus deliberet, quos de se cotidie consulat, a quibus audiat verum sine contumelia, laudetur sine adulatione, ad quo-
3 rum se similitudinem effingat. Solemus dicere non fuisse in nostra potestate, quos sortiremur parentes, forte nobis datos: nobis vero ad nostrum arbitrium nasci licet. nobilissimorum ingeniorum familiae sunt: elige in quam adscisci velis. non in nomen tantum adoptaberis, sed in ipsa bona, quae non erunt sordide nec maligne custo-
4 dienda: maiora fient, quo illa pluribus diviseris. Hi tibi dabunt ad aeternitatem iter et te in illum locum, ex quo

nemo deicitur, sublevabunt. haec una ratio est extenden-
dae mortalitatis, immo in inmortalitatem vertendae. Ho-
nores, monumenta, quicquid aut decretis ambitio iussit
aut operibus exstruxit, cito subruitur. nihil non longa de-
molitur vetustas et movet: at iis, quae consecravit sa-
pientia, noceri non potest. nulla abolebit aetas, nulla di-
minuet: sequens ac deinde semper ulterior aliquid ad
venerationem confert, quoniam quidem in vicino versatur
invidia, simplicius longe posita miramur. Sapientis ergo 5
multum patet vita. non idem illum qui ceteros terminus
cludit. solus generis humani legibus solvitur. omnia illi
secula ut deo serviunt. transiit tempus aliquod: hoc re-
cordatione conprehendit. instat: hoc utitur. venturum
est: hoc praecipit. Longam illi vitam facit omnium tem-
porum in unum conlatio.

XVI. Illorum brevissima ac sollicitissima aetas est, 1
qui praeteritorum obliviscuntur, praesentia neglegunt, de
futuro timent: cum ad extrema venerunt, sero intellegunt
miseri, tamdiu se, dum nihil agunt, occupatos fuisse.
Nec est, quod hoc argumento probari putes longam illos 2
agere vitam, quia interdum mortem invocant: vexat illos
inprudentia incertis adfectibus et incurrentibus in ipsa,
quae metuunt. mortem saepe ideo optant, quia timent.
Illud quoque argumentum non est, quod putes, diu vi- 3
ventium, quod saepe illis longus videtur dies, quod, dum
veniat condictum tempus coenae, tarde ire horas querun-
tur: nam si quando illos deseruerunt occupationes, in
otio relicti aestuant, nec quomodo id disponant aut ex-
trahant, sciunt. itaque ad occupationem aliquam tendunt
et quod interiacet omne tempus grave est, tam mehercu-
les, quam cum dies muneris gladiatorii edictus est, aut
cum alicuius alterius vel spectaculi vel voluptatis exspe-
ctatur constitutum, transilire medios dies volunt. Omnis 4
illis speratae rei longa dilatio est ad illud tempus, quod
amanti breve est et praeceps breviusque multo suo vitio.
aliunde enim alio transfugiunt et consistere in una cupi-
ditate non possunt. non sunt illis longi dies, sed invisi:
at contra quam exiguae noctes videntur, quas in con-

5 plexu scortorum aut vino exigunt? Inde etiam poetarum
furor fabulis humanos errores alentium, quibus visus est
Iupiter voluptate concubitus delenitus duplicasse noctem:
quid aliud est vitia nostra incendere quam auctores illis
inscribere deos et dare morbo exemplo divinitatis excu-
satam licentiam? possunt istis non brevissimae videri no-
ctes, quas tam care mercantur? diem noctis exspectatione
perdunt, noctem lucis metu.

1 XVII. Ipsae voluptates eorum trepidae et variis terro-
ribus inquietae sunt subitque cum maxime exsultantis sol-
licita cogitatio: „haec quam diu?“ Ab hoc adfectu reges
suam flevere potentiam. nec illos magnitudo fortunae
suae delectavit, sed venturus aliquando finis exterruit.
2 Cum per magna camporum spatia porrigeret exercitum
nec numerum eius, sed mensuram conprehenderet Per-
sarum rex insolentissimus, lacrimas profudit, quod intra
centum annos nemo ex tanta iuventute superfuturus esset:
at illis admoturus erat fatum ipse, qui flebat, perditurus-
que alios in mari, alios in terra, alios proelio, alios fuga
et intra exiguum tempus consumpturus illos, quibus cen-
3 tesimum annum timebat. Quid, quod gaudia quoque eo-
rum trepida sunt? non enim solidis causis innituntur, sed
eadem, qua oriuntur, vanitate turbantur. Qualia autem
putas esse tempora etiam ipsorum confessione misera,
cum haec quoque, quibus se adtollunt et super hominem
4 efferunt, parum sincera sunt? Maxima quaeque bona sol-
licita sunt nec ulli fortunae minus bene quam optimae
creditur: alia felicitate ad tuendam felicitatem opus est
et pro ipsis, quae successere, votis vota facienda sunt.
omne enim, quod fortuito obvenit, instabile est. quo al-
tius surrexerit, opportunius est in occasum. neminem
porro casura delectant: miserrimam ergo necesse est, non
tantum brevissimam vitam eorum esse, qui magno parant
labore, quod maiore possideant: operose adsequuntur,
5 quae volunt, anxii tenent, quae adsecuti sunt. Nulla in-
terim numquam amplius redituri temporis ratio est. no-
vae occupationes veteribus substituuntur, spes spem ex-
citat, ambitionem ambitio. miseriarum non finis quaeritur,

sed materia mutatur: nostri nos honores torserunt: plus temporis alieni auferunt. candidati laborare desiimus: suffragatores incipimus. accusandi deposuimus molestiam: iudicandi nanciscimur. iudex desiit esse: quaesitor est. alienorum bonorum mercenaria procuratione consenuit: suis opibus detinetur. Marium caliga dimisit: con- 6
sulatus exercet. Quintius dictaturam properat praevadere: ab aratro revocabitur. ivit in Poenos nondum tantae maturus rei Scipio, victor Hannibalis, victor Antiochi, sui consulatus decus, fraterni sponsor, ni per ipsum mora sit, cum Iove reponeretur: civiles servatorem agitabunt seditiones et post fastiditos a iuvene dis aequos honores iam senem contumacis exilii delectabit ambitio. Numquam deerunt vel felices vel miserae sollicitudinis causae. per occupationes vita trudetur. otium numquam agetur, semper optabitur.

XVIII. Excerpe itaque te volgo, Pauline carissime, et 1
in tranquilliorem portum non pro aetatis spatio iactatus tandem recede. Cogita, quot fluctus subieris, quot tempestates partim privatas sustinueris, partim publicas in te converteris. satis iam per laboriosa et inquieta documenta exhibita virtus est: experire, quid in otio faciat. Maior pars aetatis, certe melior reipublicae data sit: aliquid temporis tui sume etiam tibi. Nec te ad segnem aut 2
inertem quietem voco: non ut somno et caris turbae voluptatibus, quicquid est in te indolis vivid*ae*, mergas. non est istud adquiescere: invenies maiora omnibus adhuc strenue tractatis operibus, quae repositus et securus agites. Tu quidem orbis terrarum rationes administras tam 3
abstinenter quam alienas, tam diligenter quam tuas, tam religiose quam publicas. in [*eo*] officio amorem consequeris, in quo odium vitare difficile est: sed tamen, mihi crede, satius est vitae suae rationem quam frumenti publici nosse. Istum animi vigorem, rerum maximarum ca- 4
pacissimum, a ministerio honorifico quidem, sed parum ad beatam vitam apto [ad te] revoca et cogita non id egisse te ab aetate prima omni cultu studiorum liberalium, ut tibi multa milia frumenti bene committerentur: maius quid-

dam et altius de te promiseras. Non deerunt et frugalita-
tis exactae homines et laboriosae operae. tanto aptiora
exportandis oneribus tarda iumenta sunt quam nobiles
equi, quorum generosam pernicitatem quis umquam gravi
5 sarcina pressit? Cogita praeterea, quantum sollicitudinis
sit ad tantam te molem obicere: cum ventre tibi humano
negotium est. nec rationem patitur nec aequitate mitiga-
tur nec ulla prece flectitur populus esuriens. Modo modo
intra paucos illos dies, quibus C. Caesar periit, si quis
inferis sensus est, hoc gravissime ferens, quod decede-
bat populo Romano superstite, septem aut octo certe
dierum cibaria superesse? dum ille pontes navibus iungit
et viribus imperi ludit, aderat ultimum malorum obsessis
quoque, alimentorum egestas. exitio paene ac fame con-
stitit et, quae famem sequitur, rerum omnium ruina fu-
6 riosi et externi et infeliciter superbi regis imitatio. Quem
tunc animum habuerunt illi, quibus erat mandata fru-
menti publici cura? saxa, ferrum, ignes, Caium excepturi
summa dissimulatione tantum inter viscera latentis mali
tegebant, cum ratione scilicet. quaedam enim ignoranti-
bus aegris curanda sunt: causa multis moriendi fuit mor-
bum suum nosse.

1 XIX. Recipe te ad haec tranquilliora, tutiora, maiora.
Simile tu putas esse, utrum cures, ut incorruptum et a
fraude advehentium et a neglegentia frumentum transfun-
datur in horrea, ne concepto humore vitietur et concale-
scat, ut ad mensuram pondusque respondeat, an ad haec
sacra et sublimia accedas sciturus, quae materia sit dis,
quae voluptas, quae condicio, quae forma? quis animum
tuum casus exspectet, ubi nos et a corporibus dimissos
natura conponat? quid sit quod huius mundi gravissima
quaeque in medio sustineat, supra levia suspendat, in
summum ignem ferat, sidera vicibus suis excitet? cetera
2 deinceps ingentibus plena miraculis. Vis tu relicto solo
mente ad ista respicere? nunc, dum calet sanguis, vigen-
tibus ad meliora eundum est. Exspectat te in hoc genere
vitae multum bonarum artium, amor virtutum atque usus,
cupiditatum oblivio, vivendi ac moriendi scientia, alta

rerum quies. Omnium quidem occupatorum condicio mi- 3
sera est, eorum tamen miserrima, qui ne suis quidem la-
borant occupationibus, ad alienum dormiunt somnum, ad
alienum ambulant gradum, amare et odisse, res omnium
liberrimas, iubentur. hi si volent scire quam brevis ipso-
rum vita sit, cogitent ex quota parte sua sit.

XX. Cum videris itaque praetextam saepe iam sum- 1
ptam, cum celebre in foro nomen, non invideris: ista vi-
tae damno parantur. ut unus ab illis numeretur annus,
omnis annos suos conterent. quosdam ante, cum in sum-
mum ambitionis eniterentur, inter prima luctantis aetas
reliquit. quosdam cum in consummationem dignitatis per
mille indignitates erupissent, misera subit cogitatio la-
borasse ipsos in titulum sepulcri. quorumdam ultima se-
nectus, dum in novas spes ut iuventa disponitur, inter
conatus magnos et inprobos invalida defecit. Foedus ille, 2
quem in iudicio pro ignotissimis litigatoribus grandem
natu et inperitae coronae adsensiones captantem spiritus
liquit. turpis ille, qui vivendo lassus citius quam labo-
rando inter ipsa officia conlapsus est. turpis, quem ac-
cipiendis inmorientem rationibus diu tractus risit heres.
Praeterire quod mihi occurrit exemplum non possum: 3
Turannius fuit exactae diligentiae senex, qui post annum
nonagesimum, cum vacationem procurationis ab C. Cae-
sare ultro accepisset, conponi se in lecto et velut exani-
nem a circumstante familia plangi iussit. lugebat domus
otium domini senis nec finivit ante tristitiam, quam labor
illi suus restitutus est. Adeone iuvat occupatum mori?
Idem plerisque animus est: diutius cupiditas illis laboris 4
quam facultas est. cum inbecillitate corporis pugnant.
senectutem ipsam nullo alio nomine gravem iudicant,
quam quod illos seponit. Lex a quinquagesimo anno mi-
litem non legit, a sexagesimo senatorem non citat: diffi-
cilius homines a se otium inpetrant quam a lege. Interim 5
dum rapiuntur et rapiunt, dum alter alterius quietem
rumpit, dum mutuo miseri sunt, vita est sine fructu, sine
voluptate, sine ullo profectu animi: nemo in conspicuo
mortem habet, nemo non procul spes intendit. quidam

vero disponunt etiam illa, quae ultra vitam sunt, magnas moles sepulcrorum et operum publicorum dedicationes et ad rogum munera et ambitiosas exsequias. at mehercules istorum funera, tamquam minimum vixerint, ad faces et cereos ducenda sunt.

L. ANNAEI SENECAE
DIALOGORUM LIBER XI.

AD POLYBIUM
DE CONSOLATIONE.

---

1 I. [20.] *** nostrae conpares, firma sunt: si redigas ad condicionem naturae omnia destruentis et unde edidit, eodem revocantis, caduca sunt. quid enim inmortale manus mortales fecerint? Septem illa miracula et si qua his multo mirabiliora sequentium annorum exstruxit ambitio, aliquando solo aequata visentur. Ita est, nihil perpetuum, pauca diuturna sunt. aliud alio modo fragile est. rerum exitus variantur, ceterum quicquid coe-
2 pit et desinit. Mundo quidam minantur interitum et hoc universum, quod omnia divina humanaque conplectitur, si fas putas credere, dies aliquis dissipabit et in confusionem veterem tenebrasque demerget: eat nunc aliquis et singulas conploret animas. Carthaginis ac Numantiae Corinthique cinerem et si quid altius cecidit, lamentetur, cum etiam hoc quod non habet, quo cadat, sit interiturum: eat aliquis et fata tantum aliquando nefas ausura
3 sibi non pepercisse conqueratur. [21.] Quis tam superbae inpotentisque adrogantiae est, ut in hac naturae necessitate omnia ad eumdem finem revocantis se unum ac suos seponi velit ruinaeque etiam ipsi mundo inminenti ali-
3 quam domum subtrahat? Maximum ergo solatium

est cogitare id sibi accidisse, quod ante se passi sunt omnes omnesque passuri. et ideo mihi videtur rerum natura, quod gravissimum fecerat, commune fecisse, ut crudelitatem fati consolaretur aequalitas.

II. Illud quoque te non minimum adiuverit, 1 si cogitaveris nihil profuturum dolorem tuum nec illi quidem, quem desideras, nec tibi: noles enim longum esse, quod inritum est. Nam si quicquam tristitia profecturi sumus, non recuso quicquid lacrimarum fortunae meae superfuit, tuae fundere. inveniam etiamnunc per hos exhaustos iam fletibus domesticis oculos quod effluat, si modo id tibi futurum bono est. Quid cessas? conqueramur, atque adeo ipse hanc litem 2 meam faciam: „Iniquissima omnium iudicio fortuna, adhuc videbaris eum hominem continuisse, qui munere tuo tantam venerationem receperat, ut, quod raro ulli contigit, felicitas eius effugeret invidiam: ecce eum dolorem illi, quem salvo Caesare accipere maximum poterat, inpressisti, et cum bene illum undique circuisses, intellexisti hac parte tantummodo patere ictibus tuis. Quid 3 enim illi aliud faceres? pecuniam eriperes? numquam illi obnoxius fuit. nunc quoque, quantum potest, illam a se abiecit et in tanta facilitate adquirendi nullum maiorem ex ea fructum quam contemptum eius petit. Eriperes illi 4 amicos? sciebas tam amabilem esse, ut facile in locum amissorum posset alios substituere. unum enim hunc ex his, quos in principali domo potentes vidi, cognovisse videor, quem omnibus amicum habere cum expediat, magis tamen etiam libet. Eriperes illi bonam opinionem? 5 solidior est haec apud eum, quam ut a te quoque ipsa concuti possit. Eriperes bonam valitudinem? sciebas animum eius liberalibus disciplinis, quibus non innutritus tantum, sed innatus est, sic esse fundatum, ut supra omnis corporis dolores emineret. Eriperes spiritum? quantulum nocuisses? longissimum illi ingenio aevum fama promisit. id egit ipse, ut meliore sui parte duraret et conpositis eloquentiae praeclaris operibus a mortalitate

se vindicaret. quamdiu fuerit ullus literis honor, quamdiu steterit aut Latinae linguae potentia aut Graecae gratia, vigebit cum maximis viris, quorum se ingeniis vel contulit vel, si hoc verecundia eius recusat, adplicuit.
7 [22.] Hoc ergo unum excogitasti, quomodo maxime illi posses nocere. quo melior enim est quisque, hoc saepius ferre te consuevit sine ullo delectu furentem et inter ipsa beneficia metuendam. Quantulum erat tibi inmunem ab hac iniuria praestare eum hominem, in quem videbatur indulgentia tua ratione certa pervenisse et non ex tuo more temere incidisse?"

1 III. Adiciamus, si vis, ad has querelas ipsius adulescentis interceptam inter prima incrementa indolem: dignus fuit ille te fratre. tu certe eras dignissimus, qui ne ex indigno quidem quicquam doleres fratre: redditur illi testimonium aequale omnium hominum. desideratur in
2 tuum honorem, laudatur in suum. Nihil in illo fuit, quod non libenter agnosceres. tu quidem etiam minus bono fratri fuisses bonus, sed in illo pietas tua indoneam nacta materiam multo se liberius exercuit. nemo potentiam eius iniuria sensit, numquam ille te fratrem ulli minatus est. ad exemplum se modestiae tuae formaverat cogitabatque, quantum [tu] et ornamentum tuorum esses et onus: suf-
3 fecit ille huic sarcinae. O dura fata et nullis aequa virtutibus! antequam felicitatem suam nosset frater tuus, exemptus est. Parum autem me indignari scio. nihil est enim difficilius quam magno dolori paria verba reperire. etiamnunc tamen, si quid proficere possumus, conque-
4 ramur: „Quid tibi voluisti, tam iniusta et tam violenta fortuna? tam cito te indulgentiae tuae poenituit? quae ista crudelitas est? in medios fratres inpetum facere et tam cruenta rapina concordissimam turbam inminuere, tam bene stipatam optimorum adulescentium domum, in nullo fratre degenerantem, turbare et sine ulla causa delibare
5 voluisti? Nihil ergo prodest innocentia ad omnem legem exacta, nihil antiqua frugalitas, nihit felicitatis summae potentia, summâ conservata abstinentia, nihil sincerus et tutus literarum amor, nihil ab omni labe mens vacans?

Luget Polybius et in uno fratre quid de reliquis possit metuere, admonitus, etiam de ipsis doloris sui solatiis timet. facinus indignum! luget Polybius et aliquid propitio dolet Caesare. hoc sine dubio, inpotens fortuna, captasti, ut ostenderes neminem contra te, ne a Caesare quidem posse defendi."

IV. [23.] Diutius accusare fata possumus, mutare non 1
possumus: stant dura et inexorabilia. nemo illa convicio, nemo fletu, nemo causa movet. nihil umquam [parcunt] ulli [nec] remittunt. Proinde parcamus lacrimis nihil proficientibus. facilius enim nos illi dolor iste adiciet quam illum nobis reducet. qui si nos torquet, non adiuvat, primo quoque tempore deponendus est et ab inanibus solatiis atque amara quadam libidine dolendi animus recipiendus est. Nam lacrimis nostris, nisi ratio finem fe- 2
cerit, fortuna non faciet. omnis agedum mortalis circumspice: larga ubique flendi et adsidua materia est. alium ad cotidianum opus laboriosa egestas vocat, alium ambitio numquam quieta sollicitat, alius divitias, quas optaverat, metuit et voto laborat suo, alium sollicitudo, alium labor torquet, alium semper vestibulum obsidens turba. hic habere se dolet liberos, hic perdidisse. Lacrimae no- 3
bis deerunt ante quam causae dolendi. Non vides, qualem nobis vitam rerum natura promiserit, quae primum nascentium hominum fletum esse voluit? hoc principo edimur, huic omnis sequentium annorum ordo consentit. sic vitam agimus, ideoque moderate id fieri debet a nobis, quod saepe faciendum est, et respicientes, quantum a tergo rerum tristium inmineat, si non finire lacrimas, at certe reservare debemus. Nulli parcendum est rei magis quam huic, cuius tam frequens usus est.

V. Illud quoque te non minimum adiuverit, 1
si cogitaveris nulli minus gratum esse dolorem tuum quam ei, cui praestari videtur: torqueri ille te aut non vult aut non intellegit. nulla itaque eius officii ratio est, quod ei, cui praestatur, si nihil sentit, supervacuum est, si sentit, ingratum est. [24.] Nemi- 2
nem esse toto orbe terrarum, qui delectetur lacrimis tuis,

audacter dixerim. quid ergo? quem nemo adversus te
animum gerit, eum esse tu credis fratris tui, ut cruciatu
tui noceat tibi, ut te velit abducere ab occupationibus
tuis, id est a studio et a Caesare? non est hoc simile veri.
ille enim indulgentiam tibi tamquam fratri praestitit, ve-
nerationem tamquam parenti, cultum tamquam superiori.
ille desiderio tibi esse vult, tormento esse non vult. Quid
itaque iuvat dolori intabescere, quem, si quis defuncti
3 sensus est, finiri frater tuus cupit? De alio fratre, cuius
incerta posset voluntas videri, omnia haec dubie ponerem
et dicerem: „sive te torqueri lacrimis numquam desinen-
tibus frater tuus cupit, indignus hoc adfectu tuo est.
sive non vult, utrique vestrum inhaerentem dolorem
dimitte: nec inpius frater sic desiderari debet nec pius sic
velit.“ in hoc vero, cuius tam explorata pietas, pro certo
habendum est nihil esse illi posse acerbius quam [hic] si
tibi casus eius acerbus est, si te ullo modo torquet, si
oculos tuos, indignissimos hoc malo, sine ullo flendi fine
et conturbat idem et exhaurit.

4 Pietatem tamen tuam nihil aeque a lacrimis
tam inutilibus abducet, quam si cogitaveris
fratribus te tuis exemplo esse debere fortiter
hanc fortunae iniuriam sustinendi. Quod duces
magni faciunt rebus adfectis, ut hilaritatem de industria
simulent et adversas res adumbrata laetitia abscondant,
ne militum animi, si fractam ducis sui mentem viderint,
et ipsi collabantur: id nunc tibi quoque faciendum est.
5 Indue dissimilem animo tuo voltum et, si potes, proice
omnem ex toto dolorem: si minus, introrsus abde et con-
tine, ne adpareat, et da operam, ut fratres tui te imiten-
tur, qui honestum putabunt, quodcumque te facientem
viderint animumque ex voltu tuo sument. Et solatium de-
bes esse illorum et consolator: non poteris autem horum
moerori obstare, si tuo indulseris.

1 VI. [25.] Potest et illa res a luctu te prohi-
bere nimio, si tibi ipse renuntiaveris, nihil ho-
rum, quae facis, posse subduci. Magnam tibi per-
sonam hominum consensus inposuit: haec tibi tuenda est.

Circumstat te omnis ista consolantium frequentia et in animum tuum inquirit ac perspicit, quantum roboris ille adversus dolorem habeat et utrumne tu tantum rebus secundis uti dextere scias, an et adversas possis viriliter ferre: observantur oculi tui. Liberiora omnia sunt iis, 2
quorum adfectus tegi possunt: tibi nullum secretum liberum est. in multa luce fortuna te posuit. omnes scient, quomodo te in isto tuo gesseris volnere, utrumne statim percussus arma submiseris an in gradu steteris. Olim te in altiorem ordinem et amor Caesaris extulit et tua studia deduxerunt. nihil te plebeium decet, nihil humile. quid autem tam humile ac muliebre est quam consumendum se dolori committere? Non idem tibi in luctu pari quod 3
tuis fratribus licet. multa tibi non permittit opinio de studiis ac moribus tuis recepta. multum a te homines exigunt, multum exspectant. Si volebas tibi omnia licere, ne convertisses in te ora omnium: nunc autem tibi praestandum est, quantum promisisti omnibus illis, qui opera ingenii tui laudant, qui describunt, quibus, cum fortuna tua opus non sit, ingenio opus est. custodes animi tui sunt. nihil umquam itaque potes indignum facere perfecti et eruditi viri professione, ut non multos admirationis de te suae poeniteat. Non licet tibi flere inmodice: nec 4
hoc tantummodo non licet, ne somnum quidem extendere in partem diei licet aut a tumultu rerum in otium ruris quieti confugere aut adsidua laboriosi officii statione fatigatum corpus voluptaria peregrinatione recreare aut spectaculorum varietate animum detinere aut tuo arbitrio diem disponere. [26.] Multa tibi non licent, quae humillimis et in angulo iacentibus licent. Magna servitus est 5
magna fortuna. non licet tibi quicquam arbitrio tuo facere: audienda sunt tot hominum milia, tot disponendi libelli. tantus rerum ex orbe toto coeuntium congestus ut possit per ordinem suum principis maximi animo subici, erigendus *tuus* est. Non licet tibi, inquam, flere, ut multos flentes audire possis. ut periclitantium et ad misericordiam mitissimi Caesaris pervenire cupientium lacrimae [*siccari possint*], tibi tuae [*ante*] siccandae sunt.

1 VII. Haec tamen etiamnunc levioribus re-
mediis adiuvabunt: cum voles omnium rerum
oblivisci, Caesarem cogita. vide, quantam huius in
te indulgentiae fidem, quantam industriam debeas: intel-
leges non magis tibi incurvari licere quam illi, si quis
modo est, fabulis traditus, cuius humeris mundus inniti-
2 tur. Caesari quoque ipsi, cui omnia licent, propter hoc
ipsum multa non licent: omnium *somnos* illius vigilia de-
fendit, omnium otium illius labor, omnium delicias illius
industria, omnium vacationem illius occupatio. ex quo
se Caesar orbi terrarum dedicavit, sibi [*se*] eripuit. et si-
derum modo, quae inrequieta semper cursus suos expli-
cant, numquam illi licet nec subsistere nec quicquam
3 suum facere. Ad quemdam itaque modum tibi quoque
eadem necessitas iniungitur: non licet tibi ad utilitates
tuas, ad studia tua respicere. Caesare orbem terrarum
possidente inpartiri te nec voluptati nec dolori nec ulli
4 alii rei potes: totum te Caesari debes. Adice nunc quod,
cum semper praedices cariorem tibi spiritu tuo Caesarem
esse, fas tibi non est salvo Caesare de fortuna queri: hoc
incolumi salvi tibi sunt tui, nihil perdidisti, non tantum
siccos oculos tuos esse, sed etiam laetos oportet. in hoc
tibi omnia sunt, hic pro omnibus est. Quod longe a sen-
sibus tuis prudentissimis piissimisque abest, adversus
felicitatem tuam parum gratus es, si tibi quicquam hoc
salvo flere permittis.

1 VIII. Monstrabo etiamnunc non quidem fir-
mius remedium, sed familiarius. Si quando te do-
mum receperis, tunc erit tibi metuenda tristitia. nam
quamdiu numen tuum intueberis, nullum illa ad te inve-
niet accessum. omnia in te Caesar tenebit: cum ab illo
discesseris, tunc velut occasione data insidiabitur solitu-
dini tuae dolor et requiescenti animo tuo paulatim inre-
2 pet. itaque non est quod ullum tempus vacare
patiaris a studiis: tunc tibi literae tuae tam diu ac
tam fideliter amatae gratiam referant. tunc te illae anti-
stitem et cultorem suum vindicent. tunc Homerus et Ver-
gilius tam bene de humano genere meriti, quam tu et de

omnibus et de illis meruisti, quos pluribus notos esse voluisti quam scripserant, multum tecum morentur. tutum id exit omne tempus, quod illis tuendum commiseris. tunc Caesaris tui opera, ut per omnia secula domestico narrentur praeconio, quantum potes, conpone. nam ipse tibi optime formandi condendique res gestas et materiam dabit et exemplum. [27.] Non audeo te usque eo produ- 3
cere, ut fabellas quoque et Aesopeos logos, intemptatum Romanis ingeniis opus, solita tibi venustate connectas. difficile est quidem, ut ad haec hilariora studia tam vehementer perculsus animus tam cito possit accedere: hoc tamen argumentum habeto iam conroborati eius et redditi sibi, si poterit a severioribus scriptis ad haec solutiora procedere. in illis enim quamvis aegrum eum ad- 4
huc et secum reluctantem avocabit ipsa rerum, quas tractabit, austeritas: haec quae remissa fronte commentanda sunt, non feret, nisi cum iam sibi ab omni parte constiterit. itaque debebis eum severiore materia primum exercere, deinde hilariore temperare.

IX. Illud quoque magno tibi erit levamento, 1
si saepe te [sic] interrogaveris: „Utrumne meo nomine doleo an eius qui decessit? si meo, perit [meae] indulgentiae iactatio et incipit dolor hoc uno excusatus, quod honestus est, cum ad utilitatem respiciat, a pietate desciscere. nihil autem minus bono viro convenit quam in fratris luctu calculos ponere. Si 2
illius nomine doleo, necesse est alterutrum ex his duobus esse iudicem: nam si nullus defunctis sensus superest, evasit omnia frater meus vitae incommoda et in eum restitutus est locum, in quo fuerat antequam nasceretur, et expers omnis mali nihil timet, nihil cupit, nihil patitur: quis iste furor est pro eo me numquam dolere desinere, qui numquam doliturus est? Si est aliquis defunctis sensus, 3
nunc animus fratris mei velut ex diutino carcere emissus, tandem sui iuris et arbitrii, gestit et rerum naturae spectaculo fruitur et humana omnia ex superiore loco despicit, divina vero, quorum rationem tamdiu frustra quaesierat, propius intuetur. Quid itaque eius desiderio maceror, qui

aut beatus aut nullus est? beatum deflere invidia est, nul-
4 lum dementia." [28.] An hoc te movet, quod videtur ingentibus et cum maxime circumfusis bonis caruisse? cum cogitaveris multa esse, quae perdidit, cogita plura esse, quae non timet: non ira eum torquebit, non morbus adfliget, non suspicio lacesset, non edax et inimica semper alienis processibus invidia consectabitur, non metus sollicitabit, non levitas fortunae cito munera sua transferentis inquietabit. si bene conputes, plus illi re-
5 missum quam ereptum est. Non opibus fruetur, non tua simul ac sua gratia. non accipiet beneficia, non dabit: miserum putas, quod ista amisit, an beatum, quod non desiderat? mihi crede, is beatior est, cui fortuna supervacua est, quam is, cui parata est. Omnia ista bona, quae nos speciosa sed fallaci voluptate delectant, pecunia, dignitas, potentia aliaque conplura, ad quae generis humani caeca cupiditas obstupescit, cum labore possidentur, cum invidia conspiciuntur eosdemque ipsos quos exornant, et premunt. plus minantur quam prosunt. lubrica et incerta sunt. numquam bene tenentur: nam ut nihil de tempore futuro timeatur, ipsa tamen magnae
6 felicitatis tutela sollicita est. Si velis credere altius veritatem intuentibus, omnis vita supplicium est: in hoc profundum inquietumque proiecti mare, alternis aestibus reciprocum et modo adlevans nos subitis incrementis, modo maioribus damnis deferens adsidueque iactans numquam stabili consistimus loco. pendemus et fluctuamur et alter in alterum inlidimur et aliquando naufragium facimus,
7 semper timemus. In hoc tam procelloso et in omnes tempestates exposito mari navigantibus nullus portus nisi mortis est. ne itaque invideris fratri tuo: quiescit. tandem liber, tandem tutus, tandem aeternus est. superstitem Caesarem omnemque eius prolem, superstitem te cum communibus habet fratribus. antequam quicquam ex suo favore fortuna mutaret, stantem adhuc illam et
8 munera plena manu congerentem reliquit. Fruitur nunc aperto et libero coelo, ex humili atque depresso in eum emicuit locum, quisquis ille est, qui solutas vinculis ani-

mas beato recipit sinu, et nunc illic libere vagatur omniaque rerum naturae bona cum summa voluptate perspicit. erras: non perdidit lucem frater tuus, sed securiorem sortitus est. Omnibus illo nobis commune est iter: quid 9
fata deflemus? non reliquit ille nos, sed antecessit. [29.] Est, mihi crede, magna felicitas in ipsa felicitate moriendi. nihil ne in totum quidem diem certi est: quis in tam obscura et involuta veritate divinat, utrumne fratri tuo mors inviderit an consuluerit?

X. Illud quoque, qua iustitia in omnibus rebus 1
es, necesse est te adiuvet cogitantem non iniuriam tibi factam, quod talem fratrem amisisti, sed beneficium datum, quod tamdiu tibi pietate eius uti fruique licuit. Iniquus est, qui 2
muneris sui arbitrium danti non relinquit, avidus, qui non lucri loco habet, quod accepit, sed damni, quod reddidit. ingratus est, qui iniuriam vocat finem voluptatis, stultus, qui nullum fructum esse putat bonorum nisi praesentium, qui non et in praeteritis adquiescit et ea iudicat certiora, quae abierunt, quia de illis ne desinant non est timendum. Nimis angustat gaudia sua, qui eis tantummodo, 3
quae habet ac videt, frui se putat et habuisse eadem pro nihilo ducit. cito enim nos omnis voluptas relinquit, quae fluit et transit et paene antequam veniat aufertur. itaque in praeteritum tempus animus mittendus est et quicquid nos umquam delectavit, reducendum ac frequenti cogitatione pertractandum est. Longior fideliorque est memoria voluptatum, quam praesentia. Quod habuisti ergo 4
optimum fratrem, in summis bonis pone. Non est quod cogites, quanto diutius habere potueris, sed quamdiu habueris. Rerum natura illum tibi sicut ceteris fratribus suis non mancipio dedit, sed commodavit: cum visum est deinde, repetiit nec tuam in eo satietatem secuta est, sed suam legem. Si quis pecuniam creditam solvisse se 5
moleste ferat, eam praesertim, cuius usum gratuitum acceperit, nonne iniustus vir habeatur? Dedit natura fratri tuo vitam, dedit et tibi: quae suo iure usa, a quo voluit, debitum suum citius exegit. non illa in culpa est, cuius

nota erat condicio, sed mortalis animi spes avida, quae subinde, quid rerum natura sit, obliviscitur nec umquam
6 sortis suae meminit, nisi cum admonetur. Gaude itaque habuisse te tam bonum fratrem et usum fructumque eius, quamvis brevior voto tuo fuerit, boni consule. Cogita iucundissimum esse, quod habuisti, humanum, quod perdidisti. nec enim quicquam minus inter se consentaneum est quam aliquem moveri, quod sibi talis frater parum diu contigerit, non gaudere, quod tamen contigerit.

1 XI. „At inopinanti ereptus est.“ Sua quemque credulitas decipit et in eis, quae diligit, voluntaria mortalitatis oblivio: natura nulli se necessitatis suae gratiam facturam esse testata est. Cotidie praeter oculos nostros transeunt notorum ignotorumque funera. nos tamen aliud agimus et subitum id putamus esse, quod nobis tota vita denuntiatur futurum. non est itaque ista fatorum iniquitas, sed mentis humanae pravitas insatiabilis rerum omnium, quae indignatur inde se ex*ire*, quo admissa est pre-
2 cario. [30.] Quanto ille iustior, qui nuntiata filii morte dignam magno viro vocem emisit: e g o c u m g e n u i, t u m m o r i t u r u m s c i v i. Prorsus non mireris ex hoc natum esse, qui fortiter mori posset. non accepit tamquam novum nuntium filii mortem: quid est enim novi hominem mori, cuius tota vita nihil aliud quam ad mortem iter est? E g o c u m g e n u i, t u m m o r i t u r u m
3 s c i v i. Deinde adiecit rem maioris et prudentiae et animi: e t h u i c r e i s u s t u l i. Omnes huic rei tollimur. quisquis ad vitam editur, ad mortem destinatur. Gaudeamus eo, quod dabitur, reddamusque id, cum reposcemur. alium alio tempore fata conprehendent, neminem praeteribunt. in procinctu stet animus et id, quod necesse est, numquam timeat, quod incertum est, semper
4 exspectet. Quid dicam duces ducumque progeniem et multis aut consulatibus conspicuos aut triumphis sorte defunctos inexorabili? tota cum regibus regna populique cum [*re*] gentibus tulere fatum suum: omnes, immo omnia in ultimum diem spectant. Non idem universis finis est. alium in medio cursu vita deserit, alium in ipso aditu relin-

quit, alium in extrema senectute fatigatum iam et exire cupientem vix emittit: alio quidem atque alio tempore, omnes tamen in eumdem locum tendimus. Utrumne stultius sit, nescio, mortalitatis legem ignorare, an inpudentius, recusare. Agedum illa, quae multo ingenii tui la- 5
bore celebrata sunt, in manus sume, utriuslibet auctoris carmina, quae tu ita resolvisti, ut quamvis structura illorum recesserit, permaneat tamen gratia. sic enim illa ex alia lingua in aliam transtulisti, ut, quod difficillimum erat, omnes virtutes in alienam te orationem secutae sint: nullus erit in illis scriptis liber, qui non plurima varietatis humanae incertorumque casuum et lacrimarum ex alia atque alia causa fluentium exempla tibi suggerat. Lege, quanto spiritu ingentibus intonueris rebus: pude- 6
bit te subito deficere et ex tanta orationis magnitudine desciscere. ne commiseris, ut quisquis exemplo ac modo scripta tua mirabitur, quaerat quomodo tam grandia tamque solida tam fragilis animus conceperit.

XII. Potius ab istis te, quae torquent, ad 1
haec tot et tanta, quae consolantur, converte ac respice optimos fratres, respice uxorem, filium respice. pro omnium horum salute hac tecum portione fortuna decidit. Multos habes, in quibus adquiescas: [31.] ab hac te infamia vindica, ne videatur omnibus plus apud te valere unus dolor quam haec tam multa solatia. Omnis 2
istos una tecum perculsos vides nec posse tibi subvenire, immo etiam ultro exspectare, ut a te subleventur, intellegis. et ideo quanto minus in illis doctrinae minusque ingenii est, tanto magis obsistere te necesse est communi malo. est autem hoc ipsum solatii loco, inter multos dolorem suum dividere: qui quia dispensatur inter plures, exigua debet apud te parte subsidere. Non desinam 3
totiens tibi offerre Caesarem. illo moderante terras et ostendente, quanto melius beneficiis imperium custodiatur quam armis, illo rebus humanis praeside non est periculum, ne quid perdidisse te sentias. in hoc uno tibi satis praesidii, satis solatii est: adtolle te et quotiens lacrimae suboriuntur oculis tuis, totiens illos in Caesarem

dirige: siccabuntur maximi et clarissimi conspectu numi-
nis. fulgor eius illos, ut nihil aliud possint adspicere,
4 praestringet et in se haerentes detinebit. Hic tibi, quem
tu diebus intueris ac noctibus, a quo numquam deicis
animum, cogitandus est, hic contra fortunam advocan-
dus. nec dubito, cum tanta illi adversus omnes suos sit
mansuetudo tantaque indulgentia, quin iam multis sola-
tiis tuum istud volnus obduxerit, multa, quae dolori ob-
starent tuo, congesserit. Quid porro? ut nihil horum
fecerit, nonne protinus ipse conspectus per se tantum-
5 modo cogitatusque Caesar maximo solatio tibi est? Di
illum deaeque terris diu commodent. acta hic divi Augusti
aequet, annos vincat. quamdiu inter mortalis erit, nihil
ex domo sua mortale esse sentiat. rectorem Romano im-
perio filium longa fide adprobet et ante illum consortem
patris quam successorem adspiciat. sera et nepotibus
demum nostris dies nota sit, qua illum gens sua coelo
adserat.

1 XIII. [32.] Abstine ab hoc manus tuas, fortuna, nec
in isto potentiam tuam nisi ea parte, qua prodes, osten-
deris. patere illum generi humano iam diu aegro et ad-
fecto mederi. patere quicquid prioris principis furor con-
cussit, in suum locum restituere ac reponere. sidus hoc,
quod praecipitato in profundum et demerso in tenebras
2 orbi refulsit, semper luceat. Hic Germaniam placet, Bri-
tanniam aperiat, et patrios triumphos ducat et novos.
quorum me quoque spectatorem futurum, quae ex vir-
tutibus eius primum obtinet locum, promittit clementia.
nec enim sic me deiecit, ut nollet erigere, immo ne deie-
cit quidem, sed inpulsum a fortuna et cadentem sustinuit
et in praeceps euntem leniter divinae manus usus mode-
ratione deposuit. deprecatus est pro me senatum et vitam
3 mihi non tantum dedit, sed etiam petiit. Viderit qualem
volet esse *et ae*stimet causam meam: vel iustitia eius bo-
nam perspiciat vel clementia faciat bonam: utrumque in
aequo mihi eius beneficium erit, sive innocentem me
scierit esse, sive voluerit. Interim magnum miseriarum
mearum solatium est videre misericordiam eius totum

orbem pervagantem: quae cum ex ipso hoc angulo, in
quo ego defixus sum, conplures multorum iam annorum
ruina obrutos effoderit et in lucem reduxerit, non vereor
ne me unum transeat. Ipse autem optime novit tempus,
quo cuique debeat succurrere: ego omnem operam dabo,
ne pervenire ad me erubescat. O felicem clementiam 4
tuam, Caesar, quae effecit, ut quietiorem sub te agant
vitam exules, quam nuper sub Caio egere principes: non
trepidant nec per singulas horas gladium exspectant nec
ad omnem navium conspectum pavent. per te habent ut
fortunae saevientis modum ita spem quoque melioris eius-
dem ac praesentis quietem. Scias licet ea demum fulmina
esse iustissima, quae etiam percussi colunt.

XIV. [33.] Hic itaque princeps, qui publicum omnium 1
hominum solatium est, aut me omnia fallunt, aut iam re-
creavit animum tuum et tam magno volneri maiora adhi-
buit remedia. iam te omni confirmavit modo. iam omnia
exempla, quibus ad animi aequitatem conpellereris, te-
nacissima memoria retulit. iam omnium praecepta sapien-
tum adsueta sibi facundia explicuit. Nullus itaque melius 2
has adloquendi partes occupaverit. aliud habebunt hoc
dicente pondus verba velut ab oraculo missa. omnem vim
doloris tui divina eius contundet auctoritas. hunc itaque
tibi puta dicere: „*Non te solum fortuna desumpsit
sibi, quem tam gravi adficeret iniuria.* nulla do-
mus in toto orbe terrarum aut est aut fuit sine aliqua con-
ploratione. Transibo exempla volgaria, quae etiamsi mi-
nora, tamen misera, sunt: ad fastus te et annales perdu-
cam publicos. Vides omnes has imagines, quae inplevere 3
Caesarum atrium? nulla non harum aliquo suorum in-
commodo insignis est. nemo non ex istis in ornamentum
seculorum refulgentibus viris aut desiderio suorum tor-
tus est aut a suis cum maximo animi cruciatu desideratus
est. Quid tibi referam Scipionem Africanum, cui mors 4
fratris in exilio nuntiata est? is frater, qui eripuit fratrem
carcere, non potuit eripere fato. et quam impatiens iuris
aequi pietas Africani fuerit, cunctis adparuit: eodem enim
die Scipio Africanus, quo viatoris manibus fratrem abs-

tulerat, tribuno quoque plebis privatus intercessit: tam
magno tamen fratrem desideravit hic animo, quam defen-
5 derat. Quid referam Aemilianum Scipionem, qui uno paene
eodemque tempore spectavit patris triumphum duorum-
que fratrum funera? adulescentulus tamen ac propemo-
dum puer tanto animo tulit illam familiae suae super
ipsum Pauli triumphum concidentis subitam vastitatem,
quanto debuit ferre vir in hoc natus, ne urbi Romanae
aut Scipio deesset aut Carthago superesset.

1 XV. [34.] Quid referam duorum Lucullorum diremptam
morte concordiam? quid Pompeios? quibus ne hoc qui-
dem saeviens reliquit fortuna, ut una denique concide-
rent ruina: vixit Sextus Pompeius primum sorori super-
stes, cuius morte optime cohaerentis Romanae pacis
vincula resoluta sunt. idemque hic vixit superstes optimo
fratri, quem fortuna in hoc erexerat, ne minus alte eum
deiceret, quam patrem deiecerat. et post hunc tamen
casum Sextus Pompeius non tantum dolori, sed etiam
2 bello suffecit. Innumerabilia undique exempla separato-
rum morte fratrum succurrunt: immo contra vix ulla um-
quam horum paria conspecta sunt una senescentia. sed
contentus nostrae domus exemplis ero. nemo enim tam
expers erit sensus ac sanitatis, ut fortunam ulli queratur
luctum intulisse, quam sciet etiam Caesarum lacrimas con-
3 cupisse. Divus Augustus amisit Octaviam sororem caris-
simam et ne ei quidem rerum natura lugendi necessitatem
abstulit, cui coelum destinaverat: immo vero idem omni
genere orbitatis vexatus sororis filium successioni prae-
paratum suae perdidit. denique ne singulos eius luctus
enumerem, et generos ille amisit et liberos et nepotes, ac
nemo magis ex omnibus mortalibus hominem esse se, dum
inter homines erat, sensit: tamen tot tantosque luctus
cepit rerum omnium capacissimum eius pectus victorque
divus Augustus non gentium tantummodo externarum,
4 sed etiam dolorum fuit. Caius Caesar, divi Augusti, avun-
culi mei, filius ac nepos, circa primos iuventae suae annos
Lucium fratrem carissimum sibi princeps iuventutis prin-
cipem eiusdem iuventutis amisit in adparatu Parthici belli

et graviore multo animi volnere quam postea corporis ictus est: quod utrumque piissime idem et fortissime tulit. Caesar patruus meus Drusum Germanicum, patrem meum, 5
minorem natu, quam ipse erat, fratrem, intima Germaniae recludentem et gentes ferocissimas Romano subicientem imperio in conplexu et in osculis suis amisit: modum tamen lugendi non sibi tantum, sed etiam aliis fecit ac totum exercitum non solum moestum, sed etiam adtonitum corpus Drusi sui sibi vindicantem ad morem Romani luctus redegit iudicavitque non militandi tantum disciplinam esse servandam, sed etiam dolendi. Non potuisset ille lacrimas alienas conpescere, nisi prius pressisset suas.

XVI. [35.] M. Antonius, avus meus, nullo minor nisi 1
eo, a quo victus est, tunc cum rempublicam constitueret et triumvirali potestate praeditus nihil super se videret, exceptis vero duobus collegis omnia infra se cerneret, fratrem interfectum audivit. Fortuna inpotens, quales ex 2
humanis malis tibi ipsa ludos facis! eo ipso tempore, quo M. Antonius civium suorum vitae sedebat mortisque arbiter, M. Antonii frater duci iubebatur ad supplicium: tulit hoc tamen tam triste volnus eadem magnitudine animi [M. Antonius], qua omnia alia adversa toleraverat et hoc fuit eius lugere viginti legionum sanguine fratri parentare. Sed ut omnia alia exempla praeteream, ut in me 3
quoque ipso alia taceam funera, bis me fraterno luctu adgressa fortuna est, bis intellexit laedi me posse, vinci non posse: amisi Germanicum fratrem, quem quomodo amaverim, intellegit profecto quisquis cogitat, quomodo suos fratres pii fratres ament. sic tamen adfectum meum rexi, ut nec relinquerem quicquam, quod exigi deberet a bono fratre, nec facerem, quod reprehendi posset in principe.“

Haec ergo puta tibi parentem publicum referre exem- 4
pla, eumdem ostendere, quam nihil sacrum intactumque sit Fortunae, quae ex eis penatibus ausa est funera ducere, ex quibus erat deos petitura. nemo itaque miretur aliquid ab illa aut crudeliter fieri aut inique. potest enim

te illi iudicem dies fecerit. tunc enim poteris in gratiam
cum illa redire. nam multa providit, quibus hanc emen-
daret iniuriam. multa etiamnunc dabit, quibus redimat.
denique ipsum hoc, quod abstulit, ipsa dederat tibi.
4 Noli ergo contra te ingenio uti tuo, noli adesse
dolori tuo. potest quidem eloquentia tua, quae parva
sunt, adprobare pro magnis, rursus magna adtenuare et
ad minima deducere. sed alio ista vires servet suas, nunc
tota se in solatium tuum conferat. Sed tamen dispice,
ne hoc iam quoque ipsum sit supervacuum. aliquid enim
5 a nobis natura exigit, plus vanitate contrahitur. Num-
quam autem ego a te, ne ex toto moereas, exi-
gam. et scio inveniri quosdam durae magis quam fortis
prudentiae viros, qui negent doliturum esse sapientem:
hi non videntur mihi umquam in eiusmodi casum inci-
disse. alioquin excussisset illis fortuna superbam sapien-
tiam et ad confessionem eos veram etiam invitos conpu-
6 lisset. Satis praestiterit ratio, si id unum ex
dolore, quod et superest et abundat, excide-
rit: ut quidem nullum omnino esse eum patiatur, nec
sperandum ulli nec concupiscendum est. hunc potius
modum servet, qui nec inpietatem imitetur nec insaniam
et nos in eo teneat habitu, qui et piae mentis est nec emo-
tae: fluant lacrimae, sed eaedem et desinant. trahantur
ex imo gemitus pectore, sed iidem et finiantur. Sic rege
animum tuum, ut et sapientibus te adprobare possis et
7 fratribus. Effice, ut frequenter fratris tui me-
moriam tibi velis occurrere, ut illum et sermo-
nibus celebres et adsidua recordatione repraesentes tibi,
quod ita demum consequi poteris, si tibi memoriam eius
iucundam magis quam flebilem feceris. naturale est enim,
ut semper animus ab eo refugiat, ad quod cum tristitia
8 revertitur. Cogita modestiam eius, cogita in rebus agen-
dis sollertiam, in exsequendis industriam, in promissis
constantiam. omnia dicta eius ac facta et aliis expone et
tibimet ipse commemora. qualis fuerit cogita qualisque
sperari potuerit. quid enim de illo non tuto sponderi
fratre possit?

Haec, utcumque potui, longo iam situ obsoleto et hebetato animo conposui. quae si aut parum respondere ingenio tuo aut parum mederi dolori videbuntur, cogita, quam non possit is alienae vacare consolationi, quem sua mala occupatum tenent, et quam non facile latina ei homini verba succurrant, quem barbarorum inconditus et barbaris quoque humanioribus gravis fremitus circumsonat. 9

L. ANNAEI SENECAE
DIALOGORUM LIBER XII.
AD HELVIAM MATREM
DE CONSOLATIONE.

I. Saepe iam, mater optima, inpetum cepi consolandi 1
te, saepe continui. ut auderem, multa me inpellebant: primum videbar depositurus omnia incommoda, cum lacrimas tuas, etiamsi supprimere non potuissem, interim certe abstersissem. deinde plus habiturum me auctoritatis non dubitabam ad excitandam te, si prior ipse consurrexissem. praeterea timebam, ne a me victa fortuna aliquem meorum vinceret. itaque utcumque conabar manu super plagam meam inposita ad obliganda volnera
vestra reptare. Hoc propositum meum erant rursus quae 2
retardarent: dolori tuo, dum recens saeviret, sciebam occurrendum non esse, ne illum ipsa solatia inritarent et accenderent. nam in morbis quoque nihil est perniciosius quam inmatura medicina. exspectabam itaque, dum ipse vires suas frangeret et ad sustinenda remedia mora mitigatus tangi se ac tractari pateretur. praeterea cum omnia clarissimorum ingeniorum monumenta ad conpescendos moderandosque luctus conposita evolverem, non inveniebam exemplum eius, qui consolatus suos esset, cum ipse
ab illis conploraretur. Ita in re nova haesitabam vere- 3
barque, ne haec non consolatio esset, sed exulceratio.

te illi iudicem dies fecerit. tunc enim poteris in gratiam cum illa redire. nam multa providit, quibus hanc emendaret iniuriam. multa etiamnunc dabit, quibus redimat. denique ipsum hoc, quod abstulit, ipsa dederat tibi.
4 Noli ergo contra te ingenio uti tuo, noli adesse dolori tuo. potest quidem eloquentia tua, quae parva sunt, adprobare pro magnis, rursus magna adtenuare et ad minima deducere. sed alio ista vires servet suas, nunc tota se in solatium tuum conferat. Sed tamen dispice, ne hoc iam quoque ipsum sit supervacuum. aliquid enim
5 a nobis natura exigit, plus vanitate contrahitur. Numquam autem ego a te, ne ex toto moereas, exigam. et scio inveniri quosdam durae magis quam fortis prudentiae viros, qui negent doliturum esse sapientem: hi non videntur mihi umquam in eiusmodi casum incidisse. alioquin excussisset illis fortuna superbam sapientiam et ad confessionem eos veram etiam invitos conpu-
6 lisset. Satis praestiterit ratio, si id unum ex dolore, quod et superest et abundat, exciderit: ut quidem nullum omnino esse eum patiatur, nec sperandum ulli nec concupiscendum est. hunc potius modum servet, qui nec inpietatem imitetur nec insaniam et nos in eo teneat habitu, qui et piae mentis est nec emotae: fluant lacrimae, sed eaedem et desinant. trahantur ex imo gemitus pectore, sed iidem et finiantur. Sic rege animum tuum, ut et sapientibus te adprobare possis et
7 fratribus. Effice, ut frequenter fratris tui memoriam tibi velis occurrere, ut illum et sermonibus celebres et adsidua recordatione repraesentes tibi, quod ita demum consequi poteris, si tibi memoriam eius iucundam magis quam flebilem feceris. naturale est enim, ut semper animus ab eo refugiat, ad quod cum tristitia
8 revertitur. Cogita modestiam eius, cogita in rebus agendis sollertiam, in exsequendis industriam, in promissis constantiam. omnia dicta eius ac facta et aliis expone et tibimet ipse commemora. qualis fuerit cogita qualisque sperari potuerit. quid enim de illo non tuto sponderi fratre possit?

Haec, utcumque potui, longo iam situ obsoleto et hebetato animo conposui. quae si aut parum respondere ingenio tuo aut parum mederi dolori videbuntur, cogita, quam non possit is alienae vacare consolationi, quem sua mala occupatum tenent, et quam non facile latina ei homini verba succurrant, quem barbarorum inconditus et barbaris quoque humanioribus gravis fremitus circumsonat. 9

L. ANNAEI SENECAE
DIALOGORUM LIBER XII.
AD HELVIAM MATREM
DE CONSOLATIONE.

I. Saepe iam, mater optima, inpetum cepi consolandi 1
te, saepe continui. ut auderem, multa me inpellebant: primum videbar depositurus omnia incommoda, cum lacrimas tuas, etiamsi supprimere non potuissem, interim certe abstersissem. deinde plus habiturum me auctoritatis non dubitabam ad excitandam te, si prior ipse consurrexissem. praeterea timebam, ne a me victa fortuna aliquem meorum vinceret. itaque utcumque conabar manu super plagam meam inposita ad obliganda volnera
vestra reptare. Hoc propositum meum erant rursus quae 2
retardarent: dolori tuo, dum recens saeviret, sciebam occurrendum non esse, ne illum ipsa solatia inritarent et accenderent. nam in morbis quoque nihil est perniciosius quam inmatura medicina. exspectabam itaque, dum ipse vires suas frangeret et ad sustinenda remedia mora mitigatus tangi se ac tractari pateretur. praeterea cum omnia clarissimorum ingeniorum monumenta ad conpescendos moderandosque luctus conposita evolverem, non inveniebam exemplum eius, qui consolatus suos esset, cum ipse
ab illis conploraretur. Ita in re nova haesitabam vere- 3
barque, ne haec non consolatio esset, sed exulceratio.

Quid quod novis verbis nec ex volgari et cotidiana sum-
ptis adlocutione opus erat homini ad consolandos suos
ex ipso rogo caput adlevanti? omnis autem magnitudo
doloris modum excedentis necesse est delectum verbo-
rum eripiat, cum saepe vocem quoque ipsam intercludat.
4 Utcumque connitar non fiducia ingenii, sed quia possum
instar efficacissimae consolationis esse ipse consolator.
cui nihil negares, huic hoc utique te non esse negatu-
ram, licet omnis moeror contumax sit, spero, ut deside-
rio tuo velis a me modum statui.

1 II. Vide quantum de indulgentia tua promiserim mihi:
potentiorem me futurum apud te non dubito quam dolo-
rem tuum, quo nihil est apud miseros potentius. Itaque
ne statim cum eo concurram, adero prius illi et quibus
excitetur ingeram. *omnia proferam et rescindam,*
2 *quae iam obducta sunt.* Dicet aliquis: „quod hoc
genus est consolandi, obliterata mala revocare et animum
in omnium aerumnarum suarum conspectu conlocare vix
unius patientem?“ sed is cogitet, quaecumque usque eo
perniciosa sunt, ut contra remedium convaluerint, ple-
rumque contrariis curari. omnis itaque luctus illi suos,
omnia lugubria admovebo: hoc erit non molli via mederi,
sed urere ac secare. Quid consequar? ut pudeat animum
tot miseriarum victorem aegre ferre unum volnus in cor-
3 pore tam cicatricoso. Fleant itaque diutius et gemant,
quorum delicatas mentes enervavit longa felicitas et ad
levissimarum iniuriarum motus conlabantur: at quorum
omnes anni per calamitates transierunt, gravissima quo-
que forti et inmobili constantia perferant. Unum habet
adsidua infelicitas bonum, quod quos semper vexat, no-
4 vissime indurat. Nullam tibi fortuna vacationem dedit, et
gravissimis luctibus ne natalem quidem tuum excepit:
amisisti matrem statim nata, immo dum nasceris, et ad
vitam quodammodo exposita es. Crevisti sub noverca.
quam tu quidem omni obsequio et pietate, quanta vel in
filia conspici potest, matrem fieri coegisti. nulli tamen
non magno constitit etiam bona noverca. Avunculum in-
dulgentissimum, optimum ac fortissimum virum, cum

adventum eius exspectares, amisisti. et ne saevitiam suam fortuna leviorem diducendo faceret, intra tricesimum diem carissimum virum, ex quo mater trium liberorum eras, extulisti. Lugenti tibi luctus nuntiatus est omnibus 5
quidem absentibus liberis, quasi de industria in id tempus coniectis malis tuis, ut nihil esset, ubi se dolor tuus reclinaret. Transeo tot pericula, tot metus, quos sine intervallo in te incursantis pertulisti: modo modo in eumdem sinum, ex quo tres nepotes emiseras, ossa trium nepotum recepisti. Intra vicesimum diem, quam filium meum in manibus et in osculis tuis mortuum funeraveras, raptum me audisti: hoc adhuc defuerat tibi lugere vivos.

III. Gravissimum est ex omnibus, quae umquam in 1
corpus tuum descenderunt, recens volnus, fateor. non summam cutem rupit, pectus et viscera ipsa divisit. Sed quemadmodum tirones leviter saucii tamen vociferantur et manus medicorum magis quam ferrum horrent, at veterani, quamvis confossi, patienter ac sine gemitu velut aliena corpora exsaniari patiuntur: ita tu nunc debes fortiter praebere te curationi. lamentationes quidem et eiu- 2
latus et alia, per quae fere mulieris dolor tumultuatur, amove. perdidisti enim tot mala, si nondum misera esse didicisti. Ecquid videor non timide tecum egisse? nihil tibi subduxi ex malis tuis, sed omnia coacervata ante te posui.

IV. Magno id animo feci. constitui enim vincere do- 1
lorem tuum, non circumscribere. *vincam autem, puto, primum si ostendero nihil me pati, propter quod ipse dici possim miser, nedum propter quod miseros etiam quos contingo faciam: deinde si ad te transiero et probavero ne tuam quidem gravem esse fortunam, quae tota ex mea pendet.*

Hoc prius adgrediar, quod pietas tua audire ge- 2
stit, *nihil mihi mali esse*: si potuero, ipsas res, quibus me putas premi, non esse intolerabiles faciam manifestum. sin id credi non potuerit: at ego mihi ipse magis placebo, quod inter eas res beatus ero, quae miseros

3 solent facere. Non est, quod de me aliis credas: ipse
tibi, ne quid incertis opinionibus perturberis, indico
me non esse miserum. adiciam, quo securior sis,
ne fieri quidem me posse miserum.

1 V. Bona condicione geniti sumus, si eam non deseru-
erimus. Id egit rerum natura, ut ad bene vivendum non
magno adparatu opus esset: unusquisque facere se
beatum potest. leve momentum in adventiciis
rebus est et quod in neutram partem magnas vires ha-
beat: nec secunda sapientem evehunt nec adversa demit-
tunt. laboravit enim semper, ut in se plurimum poneret,
2 intra se omne gaudium peteret. Quid ergo? sapientem
esse me dico? minime. nam id quidem si profiteri pos-
sem, non tantum negarem miserum esse me, sed omnium
fortunatissimum et in vicinum deo perductum praedica-
rem: nunc, quod satis est ad omnis miserias leniendas,
sapientibus me viris dedi et nondum in auxilium mei va-
lidus in aliena castra confugi, eorum scilicet, qui facile
3 se ac suos tuentur. Illi me iusserunt stare adsidue ve-
lut in praesidio positum et omnis conatus fortunae
et omnis inpetus prospicere multo ante quam incur-
rant. illis gravis est, quibus repentina est: facile eam
sustinet, qui semper exspectat. nam et hostium ad-
ventus eos prosternit, quos inopinantis occupavit: at
qui futuro se bello ante bellum paraverunt, conpo-
siti et aptati primum, qui tumultuosissimus est, ictum
4 facile excipiunt. Numquam ego fortunae credidi, etiam
cum videretur pacem agere. omnia illa, quae in me in-
dulgentissime conferebat, pecuniam, honores, gratiam,
eo loco posui, unde posset sine motu meo repetere. in-
tervallum inter illa et me magnum habui. itaque abstulit
illa, non avulsit. Neminem adversa fortuna conminuit,
5 nisi quem secunda decepit. Illi qui munera eius velut sua
et perpetua amaverunt, qui se suspici propter illa volue-
runt, iacent et moerent, cum vanos et pueriles animos,
omnis solidae voluptatis ignaros, falsa et mobilia oble-
ctamenta destituunt: at ille, qui se laetis rebus non infla-
vit, nec mutatis contrahit. adversus utrumque statum in-

victum animum tenet exploratae iam firmitatis. nam in ipsa felicitate quid contra infelicitatem valeret, expertus
est. Itaque ego in illis, quae omnes optant, existimavi 6
semper nihil veri boni inesse. tum inania et specioso ac decepturo fuco circumlita inveni, intra nihil habentia fronti suae simile: nunc in his, quae mala vocantur, nihil tam terribile ac durum invenio quam opinio volgi minabatur. verbum quidem ipsum persuasione quadam et consensu iam asperius ad aures venit et audientes tamquam triste et exsecrabile ferit: ita enim populus iussit. sed populi scita ex magna parte sapientes abrogant.

VI. Remoto ergo iudicio plurium, quos prima rerum 1
species, utcumque credita est, aufert, videamus, quid sit exilium: nempe loci conmutatio. ne angustare videar vim eius et quicquid pessimum in se habet, subtrahere: hanc conmutationem loci sequuntur incommoda: paupertas, ignominia, contemptus. Adversus ista postea confligam: interim primum illud intueri volo, quid acerbi adferat ipsa loci conmutatio.

„Carere patria intolerabile est.“ Adspice agedum 2
hanc frequentiam, cui vix urbis inmensae tecta sufficiunt: maxima pars istius turbae patria caret. ex municipiis et coloniis suis, ex toto denique orbe terrarum confluxerunt. Alios adduxit ambitio, alios necessitas officii publici, alios inposita legatio, alios luxuria opportunum et opulentum vitiis locum quaerens, alios liberalium studiorum cupiditas, alios spectacula. quosdam traxit amicitia, quosdam industria laxam ostendendae virtuti nancta materiam. quidam venalem formam adtulerunt, quidam ve-
nalem eloquentiam. Nullum non hominum genus concu- 3
currit in urbem et virtutibus et vitiis magna pretia ponentem. Iube istos omnes ad nomen citari et „unde domo“ quisque sit quaere: videbis maiorem partem esse, quae relictis sedibus suis venerit in maximam quidem ac pul-
cherrimam urbem, non tamen suam. Deinde ab hac civi- 4
tate discede, quae veluti communis potest dici. omnes urbes circumi: nulla non magnam partem peregrinae mul-

titudinis habet. transi ab iis, quarum amoena positio et
opportunitas regionis plures adlicit. deserta loca et
asperrimas insulas, Sciathum et Seriphum, Gyarum et
Corsicam percense: nullum invenies exilium, in quo non
5 aliquis animi causa moretur. Quid tam nudum inveniri
potest, quid tam abruptum undique quam hoc saxum?
quid ad copias respicienti ieiunius? quid ad homines in-
mansuetius? quid ad ipsum loci situm horridius? quid
ad coeli naturam intemperantius? plures tamen hic pere-
grini quam cives consistunt. Usque eo ergo conmutatio
ipsa locorum gravis non est, ut hic quoque locus a pa-
6 tria quosdam abduxerit. Invenio qui dicant inesse natu-
ralem quamdam inritationem animis conmutandi sedes et
transferendi domicilia. mobilis enim et inquieta homini
mens data est: numquam se tenet, spargitur et cogita-
tiones suas in omnia nota atque ignota dimittit, vaga et
7 quietis inpatiens et novitate rerum laetissima. quod non
miraberis, si primam eius originem adspexeris: non est
ex terreno et gravi concreta corpore. ex illo coelesti spi-
ritu descendit. coelestium autem natura semper in motu
est, fugit et velocissimo cursu agitur. Adspice sidera
mundum inlustrantia: nullum eorum perstat. „labitur
adsidue" et locum ex loco mutat et, quamvis cum uni-
verso vertatur, in contrarium nihilominus ipsi mundo re-
fertur, per omnis signorum partes discurrit, numquam
resistit. perpetua eius agitatio et aliunde alio conmigratio
8 est. Omnia volvuntur semper et in transitu sunt. ut lex
et naturae necessitas ordinavit, aliunde alio deferuntur.
cum per certa annorum spatia orbes suos explicuerint,
iterum ibunt per quae venerant: i nunc et humanum ani-
mum ex isdem, quibus divina constant, seminibus con-
positum moleste ferre transitum ac migrationem puta,
cum dei natura adsidua et citatissima conmutatione vel
delectet se vel conservet.

1 VII. A coelestibus agedum te ad humana converte:
videbis gentes populosque universos mutasse sedem.
quid sibi volunt in mediis barbarorum regionibus Grae-
cae urbes? quid inter Indos Persasque Macedonicus ser-

mo? Scythia et totus ille ferarum indomitarumque gen-
tium tractus civitates Achaiae Ponticis inpositas litoribus
ostentat. Non perpetuae hiemis saevitia, non hominum
ingenia ad similitudinem coeli sui horrentia transferenti-
bus domos suas obstiterunt. Athenis in Asia turba est. 2
Miletus quinque et septuaginta urbium populum in di-
versa effudit. totum Italiae latus, quod infero mari adlui-
tur, maior Graecia fuit. Tuscos Asia sibi vindicat. Tyrii
Africam incolunt. in Hispaniam Poeni, Graeci se in Gal-
liam inmiserunt, in Graeciam Galli. Pyrenaeus Germano-
rum transitus non inhibuit. Per incognita versavit se hu- 3
mana levitas. liberos coniugesque et graves senio paren-
tes traxerunt. alii longo errore iactati non iudicio elege-
runt locum, sed lassitudine proximum occupaverunt. alii
armis sibi ius in aliena terra fecerunt. quasdam gentes,
cum ignota peterent, mare hausit. quaedam ibi consede-
runt, ubi illas rerum omnium inopia deposuit. Nec om- 4
nibus eadem causa relinquendi quaerendique patriam
fuit: alios excidia urbium suarum hostilibus armis elapsos
in alienas spoliatos suis expulerunt. alios domestica se-
ditio submovit. alios nimia superfluentis populi frequen-
tia ad exonerandas vires emisit. alios pestilentia aut fre-
quentes terrarum hiatus aut aliqua intoleranda infelicis
soli vitia eiecerunt. quosdam fertilis orae et in maius
laudatae fama corrupit. alios alia causa excivit domibus
suis: illud utique manifestum est, nihil eodem loco man- 5
sisse, quo genitum est. adsiduus generis humani discur-
sus est. cotidie aliquid in tam magno orbe mutatur. nova
urbium fundamenta iaciuntur. nova gentium nomina ex-
stinctis prioribus aut in accessionem validioris conversis
oriuntur. Omnes autem istae populorum transportationes
quid aliud quam publica exilia sunt? Quid te tam longo 6
circuitu traho? quid interest enumerare Antenorem Pa-
tavii conditorem et Euandrum in ripa Tiberis regna Ar-
cadum conlocantem? quid Diomeden aliosque, quos Tro-
ianum bellum victos simul victoresque per alienas terras
dissipavit? Romanum imperium nempe auctorem exulem 7
respicit. quem profugum capta patria, exiguas reliquias

trahentem necessitas et victoris metus longinqua quae-
rentem in Italiam detulit. Hic deinde populus quot colo-
nias in omnem provinciam misit? ubicumque vicit Ro-
manus habitat. Ad hanc conmutationem locorum libentes
nomina dabant et relictis aris suis trans maria sequeba-
8 tur colonos senex. Res quidem non desiderat plurium
enumerationem. unum tamen adiciam, quod in oculos se
ingerit. Haec ipsa insula saepe iam cultores mutavit. ut
antiquiora, quae vetustas obduxit, transeam, Phocide
relicta Graii, qui nunc Massiliam incolunt, prius in hac
insula consederunt, ex qua quid eos fugaverit, incertum
est, utrum coeli gravitas an praepotentis Italiae conspe-
ctus an natura inportuosi maris: nam in causa non fuisse
feritatem accolarum eo adparet, quod maxime tunc tru-
cibus et inconditis Galliae populis se interposuerunt.
9 Transierunt deinde Ligures in eam, transierunt et Hispa-
ni, quod ex similitudine ritus adparet: eadem enim teg-
menta capitum idemque genus calciamenti, quod Canta-
bris est, et verba quaedam. nam totus sermo conversa-
tione Graecorum Ligurumque a patrio descivit. deductae
deinde sunt duae civium Romanorum coloniae, altera a
Mario, altera a Sulla: totiens huius aridi et spinosi saxi
10 mutatus est populus. Vix denique invenies ullam terram,
quam etiamnunc indigenae colant. permixta omnia et
in*siticia* sunt. alius alii successit. hic concupivit, quod
illi fastidio fuit. ille unde expulerat, eiectus est. Ita fato
placuit nullius rei eodem semper loco stare fortunam.

1 VIII. Adversus ipsam conmutationem loco-
rum detractis ceteris incommodis, quae exilio adhaerent,
satis hoc remedii putat Varro, doctissimus Romano-
rum, quod quocumque venimus, eadem rerum natura
utendum est. M. Brutus satis hoc putat, quod licet in
2 exilium euntibus virtutes suas secum ferre. Haec etiamsi
quis singula parum iudicat efficacia ad consolandum exu-
lem, utraque in unum collata fatebitur plurimum posse.
quantulum enim est, quod perdidimus? duo quae pul-
cherrima sunt, quocumque nos moverimus, sequentur:
3 natura communis et propria virtus. Id actum est, mihi

crede, ab illo, quisquis formator universi fuit, sive ille
deus est potens omnium, sive incorporalis ratio ingen-
tium operum artifex, sive divinus spiritus per omnia ma-
xima ac minima aequali intentione diffusus, sive fatum
et inmutabilis causarum inter se cohaerentium series: id,
inquam, actum est, ut in alienum arbitrium nisi vilissima
quaeque non caderent. Quicquid optimum homini est, 4
id extra humanam potentiam iacet. nec dari nec eripi
potest. mundus hic, quo nihil neque maius neque orna-
tius rerum natura genuit, animus contemplator admira-
torque mundi, pars eius magnificentissima, propria no-
bis et perpetua et tamdiu nobiscum mansura sunt, quam-
diu ipsi manebimus. Alacres itaque et erecti, quocumque 5
res tulerit, intrepido gradu properemus. emetiamur quas-
cumque terras: nullum inveniri e*x*il*i*um intra mundum
[*pot*]est alienum homini [est]. undecumque ex aequo ad
coelum erigitur acies, paribus intervallis omnia divina
ab omnibus humanis distant. Proinde dum oculi mei ab 6
illo spectaculo, cuius insatiabiles sunt, non abducantur,
dum mihi solem lunamque intueri liceat, dum ceteris in-
haerere sideribus, dum ortus eorum occasusque et in-
tervalla et causas investigare velocius meandi vel tardius,
spectare tot per noctem stellas micantes et alias inmo-
biles, alias non in magnum spatium exeuntes sed intra
suum se circumagentes vestigium, quasdam subito erum-
pentes, quasdam igne fuso praestringentes aciem, quasi
decidant, vel longo tractu cum luce multa praetervo-
lantes, dum cum his sim et coelestibus, qua homini fas
est, inmiscear, dum animum ad cognatarum rerum con-
spectum tendentem in sublimi semper habeam: quantum
refert mea, quid calcem?

IX. „At non est haec terra frugiferarum aut laetarum 1
arborum ferax. non magnis nec navigabilibus fluminum
alveis inrigatur. nihil gignit, quod aliae gentes petant, vix
ad tutelam incolentium fertilis. non pretiosus hic lapis
caeditur, non auri argentique venae eruuntur.“ Angu- 2
stus animus est, quem terrena delectant: ad illa abdu-
cendus est, quae ubique aeque adparent, ubique aeque

splendent. et hoc cogitandum est, ista veris bonis per falsa et prave credita obstare. Quo longiores porticus expedierint, quo altius turres sustulerint, quo latius vicos correxerint, quo depressius aestivos specus foderint, quo maiori mole fastigia coenationum subduxerint, hoc plus
3 erit, quod illis coelum abscondat. In eam te regionem casus eiecit, in qua lautissimum receptaculum casa est: nae tu pusilli animi es et sordide se consolantis, si ideo id fortiter pateris, quia Romuli casam nosti. dic illud potius: istud humile tugurium nempe virtutes recipit: iam omnibus templis formosius erit, cum illic iustitia conspecta fuerit, cum continentia, cum prudentia, pietas, omnium officiorum recte dispensandorum ratio, humanorum divinorumque scientia. Nullus angustus est locus, qui hanc tam magnarum virtutum turbam capit. nullum exilium grave
4 est, in quod licet cum hoc ire comitatu. Brutus in eo libro, quem de virtute conposuit, ait se Marcellum vidisse Mytilenis exulantem et quantum modo natura hominis pateretur, beatissime viventem neque umquam cupidiorem bonarum artium quam illo tempore. itaque adicit: *visum sibi se magis in exilium ire, qui sine illo reditu-*
5 *rus esset, quam illum in exilio relinqui.* O fortunatiorem Marcellum eo tempore, quo exilium suum Bruto adprobavit, quam quo reipublicae consulatum! quantus vir ille fuit, qui effecit, ut aliquis exul sibi videretur, quod ab exule recederet? quantus vir fuit, qui in admirationem sui adduxit hominem etiam Catoni suo mirandum?
6 Idem Brutus ait: *C. Caesarem Mytilenas praetervectum, quia non sustineret videre deformatum virum.* Illi quidem reditum inpetravit senatus publicis precibus tam sollicitus ac moestus, ut omnes illo die Bruti habere animum viderentur et non pro Marcello, sed pro se deprecari, ne exules essent, si sine illo fuissent: sed plus multo consecutus est, quo die illum exulem Brutus relinquere non potuit, Caesar videre. contigit enim illi testimonium utriusque: Brutus sine Marcello reverti se doluit, Caesar
7 erubuit. Num dubitas, quin se ille Marcellus tantus vir sic ad tolerandum aequo animo exilium saepe adhortatus

sit? „quod patria cares, non est miserum. ita te disci-
plinis inbuisti, ut scires omnem locum sapienti viro pa-
triam esse. Quid porro? hic, qui te expulit, non ipse
per annos decem continuos patria caruit? propagandi
sine dubio imperii causa: sed nempe caruit. nunc ecce 8
trahit illum ad se Africa resurgentis belli minis plena,
trahit Hispania, quae fractas et adflictas partes refovet,
trahit Aegyptus infida, totus denique orbis, qui ad occa-
sionem concussi imperii intentus est. cui primum rei oc-
curret? cui parti se opponet? aget illum per omnes ter-
ras victoria sua. Illum suspiciant et colant gentes: tu vive
Bruto miratore contentus."

X. Bene ergo exilium tulit Marcellus nec quicquam 1
in animo eius mutavit loci mutatio, quamvis eam *pau-
pertas* sequeretur. *in qua nihil mali esse*, quisquis
modo nondum pervenit in insaniam omnia subvertentis
avaritiae atque luxuriae, intellegit. Quantulum enim est,
quod in tutelam hominis necessarium sit? et cui deesse
hoc potest ullam modo virtutem habenti? Quod ad me 2
quidem pertinet, intellego me non opes, sed occupatio-
nes perdidisse. *corporis exigua desideria sunt:
frigus submoveri vult, alimentis famem ac si-
tim exstinguere.* quicquid extra concupiscitur, vitiis,
non usibus laboratur. Non est necesse omne perscrutari
profundum nec strage animalium ventrem onerare nec
conchylia ultimi maris ex ignoto litore eruere: di istos
deaeque perdant, quorum luxuria tam invidiosi imperii
fines transcendit. Ultra Phasin capi volunt, quod ambi- 3
tiosam popinam instruat, nec piget a Parthis, a quibus
nondum poenas repetiimus, aves petere. undique [*raris-
sima quaeque*] convehunt omnia nota fastidienti gulae.
quod dissolutus deliciis stomachus vix admittat, ab ulti-
mo portatur Oceano. vomunt ut edant, edunt ut vomant,
et epulas, quas toto orbe conquirunt, nec concoquere
dignantur. Ista si quis despicit, quid illi paupertas nocet?
si quis concupiscit, illi paupertas etiam prodest. invitus
enim sanatur et, si remedia ne coactus quidem recepit,
interim certe dum non potest, nolenti similis est. C. Cae- 4

sar Augustus, quem mihi videtur rerum natura edidisse,
ut ostenderet, quid summa vitia in summa fortuna pos-
sent, centies sestertio coenavit uno die. et in hoc om-
nium adiutus ingenio vix tamen invenit, quomodo trium
5 provinciarum tributum una coena fieret. O miserabiles,
quorum palatum nisi ad pretiosos cibos non excitatur!
pretiosos autem non eximius sapor aut aliqua faucium
dulcedo, sed raritas et difficultas parandi facit. alioquin si
ad sanam illis mentem placeat reverti, quid opus est tot arti-
bus ventri servientibus? quid mercaturis? quid vastatione
silvarum? quid profundi perscrutatione? passim iacent ali-
menta, quae rerum natura omnibus locis deposuit, sed haec
velut caeci transeunt et omnes regiones pervagantur, maria
traiciunt et, cum famem exiguo possint sedare, magno
6 inritant. Libet dicere: quid deducitis naves? quid ma-
nus et adversus feras et adversus homines armatis?
quid tanto tumultu discurritis? quid opes opibus adgeri-
tis? non vultis cogitare, quam parva vobis corpora sint?
nonne furor et ultimus mentium error est, cum tam exi-
guum capias, cupere multum? Licet itaque augeatis cen-
sus, promoveatis fines: numquam tamen corpora vestra
laxabitis. Cum bene cesserit negotiatio, multum militia
retulerit, cum indagati undique cibi coierint, non habe-
7 bitis, ubi istos adparatus vestros conlocetis. Quid tam
multa conquiritis? Scilicet maiores nostri, quorum virtus
etiamnunc vitia nostra sustentat, infelices erant, qui sibi
manu sua parabant cibum, quibus terra cubile erat, quo-
rum tecta nondum auro fulgebant, quorum templa non-
dum gemmis nitebant. itaque tunc per fictiles deos reli-
giose iurabatur. qui illos invocaverant, ad hostem mori-
8 turi, ne fallerent, redibant. Scilicet minus beate vivebat
dictator noster, qui Samnitium legatos audiit, cum vilis-
simum cibum in foco ipse manu sua versaret, illa, qua
iam saepe hostem percusserat laureamque in Capitolini
Iovis gremio reposuerat, quam Apicius nostra memoria
vixit, qui in ea urbe, ex qua aliquando philosophi velut
corruptores iuventutis abire iussi sunt, scientiam popinae
professus disciplina sua seculum infecit. cuius exitum

nosse operae pretium est. Cum sestertium millies in cu- 9
linam coniecisset, cum tot congiaria principum et ingens Capitolii vectigal singulis comissationibus exsorpsisset, aere alieno oppressus rationes suas tunc primum coactus inspexit: superfuturum sibi sestertium centies conputavit et velut in ultima fame victurus, si in sestertio centies
vixisset, veneno vitam finivit. Quanta luxuria erat, cui 10
centies sestertium egestas fuit? i nunc et puta pecuniae modum ad rem pertinere, non animi. Sestertium centies aliquis extimuit et, quod alii voto petunt, veneno fugit? illi vero tam pravae mentis homini ultima potio saluberrima fuit: tunc venena edebat bibebatque, cum inmensis epulis non delectaretur tantum, sed gloriaretur, cum vitia sua ostentaret, cum civitatem in luxuriam suam converteret, cum iuventutem ad imitationem sui sollicitaret,
etiam sine malis exemplis per se docilem. Haec accidunt 11
divitias non ad rationem revocantibus, cuius certi fines sunt, sed ad vitiosam consuetudinem, cuius inmensum et inconprehensibile arbitrium est. Cupiditati nihil est satis, naturae satis est etiam parum. Nullum ergo paupertas exulis incommodum habet: nullum enim tam inops exilium est, quod non alendo homini abunde fertile sit.

XI. An vestem ac domum desideraturus est 1
exul? [*si*] haec quoque ad usum tantum desiderabit, neque tectum ei deerit neque velamentum. aeque enim exiguo tegitur corpus quam alitur. nihil homini na-
tura, quod necessarium faciebat, fecit operosum. Sed 2
desiderat saturari multo conchylio purpuram intextam auro variisque et coloribus distinctam et artibus: non fortunae iste vitio, sed suo pauper est. etiamsi illi quicquid amisit, restitueris, nihil ages. plus enim restituendo deerit ex eo, quod cupit, quam exuli ex eo, quod habuit.
Sed desiderat aureis fulgentem vasis supellectilem et an- 3
tiquis nominibus artificum argentum nobile, aes paucorum insania pretiosum et servorum turbam, quae quamvis magnam domum angustet, iumentorum corpora differta et coacta pinguescere et nationum omnium lapides: ista congerantur licet, numquam explebunt inexplebilem ani-

mum, non magis quam ullus sufficiet humor ad satiandum
eum, cuius desiderium non ex inopia, sed ex aestu ar-
dentium viscerum oritur. non enim sitis illa, sed morbus
4 est. Nec hoc in pecunia tantum aut alimentis
evenit: eadem natura est in omni desiderio,
quod modo non ex inopia, sed ex vitio nasci-
tur. quicquid illi congesseris, non finis erit cupiditatis,
sed gradus. Qui continebit itaque se intra naturalem
modum, paupertatem non sentiet: qui naturalem modum
excedit, eum in summis quoque opibus paupertas seque-
tur. Necessariis rebus et exilia sufficiunt, supervacuis
5 nec regna. Animus est, qui divites facit. hic in exilia
sequitur et in solitudinibus asperrimis, cum quantum
satis est sustinendo corpori invenit, ipse bonis suis abun-
dat et fruitur: pecunia ad animum nihil pertinet, non ma-
gis quam ad deos inmortales omnia ista, quae inperita
6 ingenia et nimis corporibus suis addicta suspiciunt. la-
pides, aurum, argentum et magni laevatique mensarum
orbes terrena sunt pondera, quae non potest amare sin-
cerus animus ac naturae suae memor, levis ipse, expers
et quandoque emissus fuerit, ad summa emicaturus:
interim quantum per moras membrorum et hanc circum-
fusam gravem sarcinam licet, celeri et volucri cogitatione
7 divina perlustrat. ideoque nec exulare umquam potest
liber et dis cognatus et omni mundo omnique aevo par.
nam cogitatio eius circa omne coelum et in omne prae-
teritum futurumque tempus inmittitur. corpusculum hoc,
custodia et vinculum animi, huc atque illuc iactatur. in
hoc supplicia, in hoc latrocinia, in hoc morbi exercen-
tur: animus quidem ipse sacer et aeternus est et cui non
possit inici manus.

1 XII. Ne me putes ad elevanda incommoda
paupertatis, quam nemo gravem sentit, nisi
qui putat, uti tantum praeceptis sapientum.
Primum adspice, quanto maior pars sit pauperum, quos
nihilo notabis tristiores sollicitioresque divitibus: immo
nescio an eo laetiores sint, quod animus illorum in pau-
2 ciora distringitur. Transeamus *a pauperibus nunc et* ve-

niamus ad locupletes: quam multa sunt tempora, quibus pauperibus similes sint? circumcisae sunt peregrinantium sarcinae et quotiens festinationem necessitas itineris exegit, comitum turba dimittitur. militantes quotam partem rerum suarum secum habent, cum omnem adparatum castrensis disciplina submoveat? Nec tantum condicio 3
illos temporum aut locorum inopia pauperibus exaequat: sumunt quosdam dies, cum iam illos divitiarum taedium cepit, quibus humi coenent et remoto auro argentoque fictilibus utantur. dementes! hoc quod aliquando concupiscunt, semper timent. O quanta illos caligo mentium, quanta ignorantia veritatis exercet, quam voluptatis causa imitantur! Me quidem quotiens ad antiqua exempla re- 4
spexi, paupertatis uti solatiis pudet, quoniam quidem eo temporum luxuria prolapsa est, ut maius viaticum exulum sit, quam olim patrimonium principum fuit. Unum fuisse Homero servum, tres Platoni, nullum Zenoni, a quo coepit Stoicorum rigida ac virilis sapientia, satis constat. num ergo quisquam eos misere vixisse dicet, ut non ipse miserrimus ob hoc omnibus videatur? Mene- 5
nius Agrippa, qui inter patres ac plebem publicae gratiae sequester fuit, aere collato funeratus est. Attilius Regulus, cum Poenos in Africa funderet, ad senatum scripsit mercenarium suum discessisse et ab eo desertum esse rus, quod senatui publice curari, dum abesset Regulus, placuit: fuitne tanti servum non habere, ut colonus eius populus Romanus esset? Scipionis filiae ex 6
aerario dotem acceperunt, quia nihil illis reliquerat pater. aequum mehercules erat populum Romanum tributum Scipioni semel conferre, cum a Carthagine semper exigeret. O felices viros puellarum, quibus populus Romanus loco soceri fuit! beatioresne istos putas, quorum pantomimae decies sestertio nubunt, quam Scipionem, cuius liberi a senatu, tutore suo, in dotem aes grave acceperunt? Dedignatur aliquis paupertatem, cuius tam 7
clarae imagines sunt? indignatur exul aliquid sibi deesse, cum defuerit Scipioni dos, Regulo mercenarius, Menenio funus, cum omnibus illis quod deerat, ideo honestius

suppletum sit, quia defuerat? His ergo advocatis non
tantum tuta est, sed etiam gratiosa paupertas.
1 XIII. Responderi potest: „Quid artificiose ista diducis,
quae singula sustineri possunt, collata
non possunt? Conmutatio loci tolerabilis est, si tantum
locum mutes. paupertas tolerabilis est, si ignominia
2 absit, quae vel sola opprimere animos solet.“ Adversus
hunc quisquis me malorum turba terrebit, his verbis utendum
erit: Si contra unamquamlibet partem fortunae
satis tibi roboris est, idem adversus
omnis erit. cum semel animum virtus induravit, undique
involnerabilem praestat: si avaritia dimisit, vehementissima
generis humani pestis, moram tibi ambitio
non faciet. si ultimum diem non quasi poenam, sed quasi
naturae legem adspicis, ex quo pectore metum eieceris,
3 in id nullius rei timor audebit intrare. si cogitas libidinem
non voluptatis causa homini datam, sed propagandi generis,
quem non violaverit hoc secretum et infixum visceribus
ipsis exitium, omnis alia cupiditas intactum praeteribit.
Non singula vitia ratio, sed pariter omnia pro-
4 sternit: in universum semel vincitur. Ignominia tu putas
quemquam sapientem moveri posse, qui omnia in se reposuit,
qui ab opinionibus volgi secessit? plus etiam
quam ignominia est mors ignominiosa: Socrates tamen
eodem illo voltu, quo triginta tyrannos solus aliquando
in ordinem redegerat, carcerem intravit ignominiam ipsi
loco detracturus. neque enim poterat carcer videri in
5 quo Socrates erat. Quis usque eo ad conspiciendam veritatem
excaecatus est, ut ignominiam putet M. Catonis
fuisse duplicem in petitione praeturae et consulatus repulsam?
ignominia illa praeturae et consulatus fuit, qui-
6 bus ex Catone honor habebatur. Nemo ab alio contemnitur,
nisi a se ante contemptus est. humilis et proiectus
animus sit isti contumeliae opportunus: qui vero adversus
saevissimos casus se extollit et ea mala, quibus alii
opprimuntur, evertit, ipsas miserias infularum loco habet,
quando ita adfecti sumus, ut nihil aeque magnam apud
nos admirationem occupet, quam homo fortiter miser.

Ducebatur Athenis ad supplicium Aristides, cui quisquis 7
occurrerat, deiciebat oculos et ingemiscebat, non tam-
quam in hominem iustum sed tanquam in ipsam iustitiam
animadverteretur. inventus est tamen, qui in faciem eius
inspueret: poterat [ob] hoc moleste ferre, quod sciebat
neminem id ausurum puri oris. at ille abstersit faciem et
subridens ait comitanti se magistratui: „admone istum, ne
postea tam inprobe oscitet.“ Hoc fuit contumeliam ipsi
contumeliae facere. Scio quosdam dicere contem- 8
ptu nihil esse gravius, mortem ipsis potiorem videri.
His ego respondebo et exilium saepe contemptione omni
carere. si magnus vir cecidit, magnus iacuit, non magis
illum putes contemni, quam cum aedium sacrarum ruinae
calcantur, quas religiosi aeque ac stantis adorant.

XIV. Quoniam meo nomine nihil habes, 1
mater carissima, quod te in infinitas lacri-
mas agat, sequitur ut causae tuae te stimu-
lent. sunt autem duae: nam aut illud te movet,
quod praesidium aliquod videris amisisse,
aut illud, quod desiderium ipsum per se pati
non potes.

Prior pars mihi leviter perstringenda est: 2
novi enim animum tuum nihil in suis praeter ipsos aman-
tem. Viderint illae matres, quae potentiam liberorum
muliebri inpotentia exercent, quae, quia feminis honores
non licet gerere, per illos ambitiosae sunt, quae patri-
monia filiorum et exhauriunt et captant, quae eloquen-
tiam commodando aliis fatigant: tu liberorum tuorum 3
bonis plurimum gavisa es, minimum usa. tu liberalitati
nostrae semper inposuisti modum, cum tuae non in-
poneres. tu filia familiae locupletibus filiis ultro con-
tulisti. tu patrimonia nostra sic administrasti, ut tamquam
in tuis laborares, tamquam alienis abstineres. tu gratiae
nostrae, tamquam aliis rebusutereris, pepercisti et ex
honoribus nostris nihil ad te nisi voluptas et inpensa per-
tinuit: numquam indulgentia ad utilitatem respexit. Non
potes itaque ea in erepto filio desiderare, quae [*in*] incolumi
numquam ad te pertinere duxisti.

1 XV. Illo omnis consolatio mihi vertenda est, unde vera vis materni doloris oritur: „ego conplexu filii carissimi careo, non conspectu eius, non sermone possum frui. ubi est ille, quo viso tristem voltum relaxavi, in quo omnes sollicitudines meas deposui? ubi colloquia, quorum inexplebilis eram? ubi studia, quibus libentius quam femina, familiarius quam mater intereram? ubi ille occursus? ubi matre visa sem-
2 per puerilis hilaritas?“ Adicis istis loca ipsa gratulationum et convictuum et, ut necesse est, efficacissimas ad vexandos animos recentis conversationis notas. nam hoc quoque adversus te crudeliter fortuna molita est, quod te ante tertium demum diem quam perculsus sum, securam
3 nec quicquam tale metuentem *di*gredi voluit. Bene nos longinquitas locorum diviserat. bene aliquot annorum absentia huic te malo praeparaverat: redisti non ut voluptatem ex filio perciperes, sed ut consuetudinem desiderii perderes. si multo ante afuisses, fortius tulisses ipso intervallo desiderium molliente: si non recessisses, ultimum certe fructum biduo diutius videndi filium tulisses: nunc crudele fatum ita conposuit, ut nec fortunae meae inter-
4 esses nec absentiae adsuesceres. Sed quanto ista duriora sunt, tanto maior tibi virtus advocanda est et velut cum hoste noto ac saepe iam victo acrius est congrediendum. Non ex intacto corpore tuo sanguis hic fluxit: per ipsas cicatrices percussa es.

1 XVI. Non est quod utaris excusatione muliebris nominis, cui paene concessum est inmoderatum in lacrimas ius, non inmensum tamen. et ideo maiores decem mensium spatium lugentibus viros dederunt, ut cum pertinacia muliebris moeroris publica constitutione deciderent. non prohibuerunt luctus, sed finierunt. nam et infinito dolore, cum aliquem ex carissimis amiseris, adfici stulta indulgentia est, et nullo inhumana duritia: optimum inter pietatem et rationem temperamentum est et sentire de-
2 siderium et opprimere. Non est quod ad quasdam feminas respicias, quarum tristitiam semel sumptam mors finivit. nosti quasdam, quae amissis filiis inposita lugubria num-

quam exuerunt: a te plus exigit vita ab initio fortior. non potest muliebris excusatio contingere ei, a qua omnia muliebria vitia afuerunt. Non te maximum seculi malum, 3
inpudicitia, in numerum plurium adduxit. non gemmae te, non margaritae flexerunt. non tibi divitiae velut maximum generis humani bonum refulserunt. non te, bene in antiqua et severa institutam domo, periculosa etiam probis peiorum detorsit imitatio. numquam te fecunditatis tuae, quasi exprobraret aetatem, puduit. numquam more aliarum, quibus omnis commendatio ex forma petitur, tumescentem uterum abscondisti quasi indecens onus, nec intra viscera tua conceptas spes liberorum elisisti. Non 4
faciem coloribus ac lenociniis polluisti. numquam tibi placuit vestis, quae nihil amplius nudaret, cum poneretur: unicum tibi ornamentum pulcherrima et nulli obnoxia aetati forma, maximum decus visa est pudicitia. Non 5
potes itaque ad obtinendum dolorem muliebre nomen praetendere, ex quo te virtutes tuae seduxerunt. tantum debes a feminarum lacrimis abesse, quantum *a* vitiis. Ne feminae quidem te sinent intabescere volneri tuo, sed le*ni ac* necessario moerore cito defunctam iubebunt exsurgere, si modo illas intueri voles feminas, quas conspecta virtus inter magnos viros posuit. Corneliam ex 6
duodecim liberis ad duos fortuna redegerat. si numerare funera Corneliae velles, amiserat decem: si aestimare, amiserat Gracchos. flentibus tamen circa se et fatum eius exsecrantibus interdixit, „ne fortunam accusarent, quae sibi filios Gracchos dedisset.“ Ex hac femina debuit nasci, qui diceret in concione: *Tu matri meae maledicas, quae me peperit?* Multo mihi vox matris videtur animosior: filius magno aestimavit Gracchorum natales, mater et funera. Rutilia Cottam filium secuta est in exilium et usque 7
eo fuit indulgentia constricta, ut mallet exilium pati quam desiderium, nec ante in patriam quam cum filio rediit. Eumdem iam reducem et in republica florentem tam fortiter amisit quam secuta est. nec quisquam lacrimas eius post elatum filium notavit. In expulso virtutem ostendit, in amisso prudentiam: nam et nihil illam a pietate deter-

ruit et nihil in tristitia supervacua stultaque detinuit. Cum his te numerari feminis volo: quarum vitam semper imitata es, earum in coercenda conprimendaque aegritudine optime sequeris exemplum.

1 XVII. Scio rem non esse in nostra potestate nec ullum adfectum servire, minime vero eum, qui ex dolore nascitur. ferox enim et adversus omne remedium contumax est. Volumus interim illum obruere et devorare gemitus: per ipsum tamen conpositum fictumque voltum lacrimae profunduntur. Ludis interim aut gladiatoribus animum occupamus: at illum inter ipsa, quibus avocatur,
2 spectacula levis aliqua desiderii nota subruit. Ideo melius est vincere illum quam fallere. nam qui delusus et voluptatibus aut occupationibus abductus est, resurgit et ipsa quiete inpetum ad saeviendum colligit: at quisquis rationi cessit, in perpetuum conponitur. Non sum itaque tibi illa monstraturus, quibus usos esse multos scio, ut peregrinatione te vel longa detineas vel amoena delectes, ut rationum accipiendarum diligentia, patrimonii administratione multum occupes temporis, ut semper novo te aliquo negotio inplices: omnia ista ad exiguum momentum prosunt nec remedia doloris, sed inpedimenta sunt.
3 ego autem malo illum desinere quam decipi. Itaque *illo te duco, quo omnibus, qui fortunam fugiunt, confugiendum est, ad liberalia studia*: illa sanabunt volnus tuum, illa omnem tristitiam tibi evellent. his etiamsi numquam adsuesses, nunc utendum erat. sed quantum tibi patris mei antiquus rigor permisit, omnes bonas artes non quidem conprehendisti, adtigisti tamen.
4 Utinam quidem virorum optimus, pater meus, minus maiorum consuetudini deditus voluisset te praeceptis sapientiae erudiri potius quam inbui! non parandum tibi nunc contra fortunam esset auxilium, sed proferendum: propter istas, quae literis non ad sapientiam utuntur, sed ad luxuriam instruuntur, minus te indulgere studiis passus est. beneficio tamen rapacis ingenii plus quam pro tempore hausisti. iacta sunt disciplinarum omnium fundamenta: nunc ad illas revertere: tutam te praestabunt.

illae consolabuntur, illae delectabunt, illae si bona fide 5
in animum tuum intraverint, numquam amplius intrabit
dolor, numquam sollicitudo, numquam adflictionis inri-
tae supervacua vexatio. nulli horum patebit pectus tuum:
nam ceteris vitiis iampridem clusum est. Haec quidem
certissima praesidia sunt et quae sola te fortunae eripere
possint.

XVIII. Sed quia, dum in illum portum, quem tibi 1
studia promittunt, perveneris, adminiculis quibus innita-
ris, opus est, *volo interim solatia tibi tua osten-
dere. Respice fratres meos*, quibus salvis fas tibi
non est accusare fortunam. In utroque habes, quod te 2
diversa virtute delectet: alter honores industria conse-
cutus est, alter sapienter contempsit. adquiesce alterius
filii dignitate, alterius quiete, utriusque pietate. novi fra-
trum meorum intimos adfectus: alter in hoc dignitatem
excolit, ut tibi ornamento sit, alter in hoc se ad tranquil-
lam quietamque vitam recepit, ut tibi vacet. Bene liberos 3
tuos et in auxilium et in oblectamentum fortuna disposuit:
potes alterius dignitate defendi, alterius otio frui. certa-
bunt in te officiis et unius desiderium duorum pietate
supplebitur. Audacter possum promittere, nihil tibi deerit
praeter numerum. *Ab his ad nepotes quoque re-* 4
spice: Marcum blandissimum puerum, ad cuius
conspectum nulla potest durare tristitia. nihil tam ma-
gnum, nihil tam recens in cuiusquam pectore fuerit, quod
non circumfusus ille permulceat. Cuius non lacrimas illius 5
hilaritas supprimat? cuius non contractum sollicitudine
animum illius argutiae solvant? quem non in iocos evo-
cabit illa lascivia? quem non in se convertet et abducet
infixum cogitationibus illa neminem satiatura garrulitas?
Deos oro, contingat hunc habere nobis superstitem: in 6
me omnis fatorum crudelitas lassata consistat: quicquid
matri dolendum fuit, in me transierit, quicquid aviae, in
me. Floreat reliqua in suo statu turba: nihil de orbitate,
nihil de condicione mea querar. fuerim tantum nihil am-
plius doliturae domus piamentum. *Tene in gremio tuo* 7
cito tibi daturam pronepotes Novatillam, quam

sic in me transtuleram, sic mihi adscripseram, ut posset videri, quod me amisit, quamvis salvo patre pupilla. hanc et pro me dilige. Abstulit illi nuper fortuna matrem: tua potest efficere pietas, ut perdidisse se matrem doleat
8 tantum, non et sentiat. nunc mores eius conpone, nunc forma: altius praecepta descendunt, quae teneris inprimuntur aetatibus. tuis adsuescat sermonibus. ad tuum fingatur arbitrium: multum illi dabis, etiamsi nihil dederis praeter exemplum. Hoc tibi tam sollemne officium pro remedio erit: non potest enim animum pie dolentem a sollicitudine avertere nisi aut ratio aut honesta occupatio.
9 Numerarem inter magna solatia patrem quoque tuum, nisi abesset. nunc tamen ex adfectu tuo, qui illius in te sit cogita: intelleges, quanto iustius sit te illi servari quam mihi inpendi. quotiens te inmodica vis doloris invaserit et sequi se iubebit, patrem cogita. cui tu quidem tot nepotes pronepotesque dando effecisti, ne unica esses: consummatio tamen aetatis actae feliciter in te vertitur. Illo vivo nefas est te, quod vixeris, queri.

1 XIX. Maximum adhuc solatium tuum tacueram, sororem tuam, illud fidelissimum tibi pectus, in quod omnes curae tuae pro indiviso transferuntur, illum animum omnibus nobis maternum. cum hac tu lacrimas
2 tuas miscuisti, in huius primum respirasti sinu. Illa quidem adfectus tuos semper sequitur: in mea tamen persona non tantum pro te dolet. Illius manibus in urbem perlatus sum. illius pio maternoque nutricio per longum tempus aeger convalui. illa pro quaestura mea gratiam suam extendit et quae ne sermonis quidem aut clarae salutationis sustinuit audaciam, pro me vicit indulgentia verecundiam. Nihil illi seductum vitae genus, nihil modestia [*ut*] in tanta feminarum petulantia rustica, nihil quies, nihil secreti et ad otium repositi mores obstite-
3 runt, quo minus pro me etiam ambitiosa fieret. Hoc est, mater carissima, solatium quo reficiaris: illi te, quantum potes, iunge, illius artissimis amplexibus adliga. Solent moerentes ea, quae maxime diligunt, fugere et liberta-

tem dolori suo quaerere: tu ad illam te et quicquid cogi-
taveris, confer. sive servare istum habitum voles sive
deponere, apud illam invenies vel finem doloris tui vel
comitem. Sed si prudentiam perfectissimae feminae novi, 4
non patietur te nihil profuturo moerore consumi et
exemplum tibi suum, cuius ego etiam spectator fui, nar-
rabit. Carissimum virum amiserat, avunculum nostrum,
cui virgo nupserat, in ipsa quidem navigatione: tulit ta-
men eodem tempore et luctum et metum evictisque tem-
pestatibus corpus eius naufraga evexit. O quam multa- 5
rum egregia opera in obscuro iacent! Si huic illa simplex
admirandis virtutibus contigisset antiquitas, quanto in-
geniorum certamine celebraretur uxor, quae, oblita in-
becillitatis, oblita metuendi etiam firmissimis maris, caput
suum periculis pro sepultura obiecit et, dum cogitat de
viri funere, nihil de suo timuit? Nobilitatur carminibus
omnium, quae se pro coniuge vicariam dedit: hoc amplius
est, discrimine vitae sepulcrum viro quaerere. maior est
amor, qui pari periculo minus redimit. Post hoc nemo 6
miratur, quod per sedecim annos, quibus Aegyptum ma-
ritus eius obtinuit, numquam in publico conspecta est,
neminem provincialem domum suam admisit, nihil a viro
petiit, nihil a se peti passa est. Itaque loquax et in con-
tumelias praefectorum ingeniosa provincia, in qua etiam
qui vitaverunt culpam, non effugerunt infamiam, velut
unicum sanctitatis exemplum suspexit et, quod illi diffi-
cillimum est, cui etiam periculosi sales placent, omnem
verborum licentiam continuit et hodie similem illi, quam-
vis numquam speret, semper optat. Multum erat, si per
sedecim annos illam provincia probasset: plus est, quod
ignoravit. Haec non ideo refero, ut laudes eius exsequar, 7
quas circumscribere est tam parce transcurrere, sed ut
intellegas magni animi esse feminam, quam non ambitio,
non avaritia, comites omnis potentiae et pestes, vicerunt,
non metus mortis eam exarmata navi naufragium suum
spectantem deterruit, quo minus exanimi viro haerens
non quaereret, quemadmodum inde exiret, sed quemad-
modum efferret. Huic parem virtutem exhibeas oportet et

animum a luctu recipias et id agas, ne quis te putet partus tui poenitere.

1 XX. Ceterum quia necesse est, cum omnia feceris, cogitationes tamen tuas subinde ad me recurrere nec quemquam nunc ex liberis tuis frequentius tibi obversari, non quia illi minus cari sint, sed quia naturale est manum saepius ad id referre, quod doleat, qualem me cogites accipe: laetum et alacrem velut optimis rebus. sunt enim optimae, quoniam animus omnis occupationis expers operibus suis vacat et modo se levioribus studiis oblectat, modo ad considerandam suam universique na-
2 turam veri avidus insurgit: terras primum situmque earum quaerit, deinde condicionem circumfusi maris cursusque eius alternos et recursus. tunc quicquid inter coelum terrasque plenum formidinis interiacet perspicit et hoc tonitribus, fulminibus, ventorum flatibus ac nimborum nivisque et grandinis iactu tumultuosum spatium. tum peragratis humilioribus ad summa prorumpit et pulcherrimo divinorum spectaculo fruitur. Aeternitatis suae memor in omne, quod fuit futurumque est, vadit [omnibus seculis].

L. ANNAEI SENECAE
EPIGRAMMATA SUPER EXILIO.

I. AD CORSICAM.

Corsica Phocaico tellus habitata colono,
  Corsica, quae patrio nomine Cyrnus eras,
Corsica Sardinia brevior, porrectior Ilva,
  Corsica piscosis pervia fluminibus,
Corsica terribilis, cum primum incanduit aestas,
  Saevior, ostendit cum ferus ora canis,
Parce relegatis, hoc est, iam parce sepultis:
  Vivorum cineri sit tua terra levis.

II. DE EADEM.

Barbara praeruptis inclusa est Corsica saxis,
  Horrida, desertis undique vasta locis.
Non poma autumnus, segetes non educat aestas,
  Canaque Palladio munere bruma caret.
Umbrarum nullo ver est laetabile foetu,
  Nullaque in infausto nascitur herba solo.
Non panis, non haustus aquae, non ultimus ignis:
  Hic sola haec duo sunt, exsul et exsilium.

III. QUERELA.

Occisi iugulum quisquis scrutaris amici,
  Tu miserum necdum me satis esse putas?
Desere confossum: victori volnus iniquo
  Mortiferum inpressit mortua saepe manus.

IV. ITEM.

Quisquis es, — et nomen dicam: dolor omnia cogit —
  Qui nostrum cinerem nunc, inimice, premis
Et non contentus tantis subitisque ruinis
  Stringis in exstinctum tela cruenta caput:

Crede mihi, vires aliquas natura sepulchris
  Attribuit: tumulos vindicat umbra suos.
Ipsos crede deos hoc nunc tibi dicere, livor,
  Hoc tibi nunc manes dicere crede meos:
Res est sacra, miser. noli mea tangere fata.
  Sacrilegae bustis abstinuere manus.

V. ITEM.

Carmina mortifero tua sunt suffusa veneno,
  Et sunt criminibus pectora nigra magis.
Nemo tuos fugiat, non vir, non femina dentes,
  Haud puer, haud aetas undique tuta senis,
Utque furens totas immittit saxa per urbes
  In populum, sic tu verba maligna iacis.
Sed solet insanos populus compescere sanus,
  Et repetunt motum saxa remissa caput.
In te nunc stringit nullus non carmina vates,
  Inque tuam rabiem publica Musa furit.
Dum sua conpositus nondum bene concutit arma
  Miles, it e nostra lancea torta manu.
Bellus homo, et valide capitalia *car*mina ludis,
  Deque tuis manant atra venena iocis.
Sed tu perque iocum dicis vinumque: quid ad rem,
  Si plorem, risus si tuus ista facit?
Quare tolle iocos: non est iocus esse malignum.
  Numquam sunt grati, qui nocuere sales.

VI. AD AMICUM.

Crispe, meae vires, lassarumque ancora rerum,
  Crispe, vel antiquo conspiciende foro:
Crispe potens numquam, nisi cum prodesse volebas,
  Naufragio littus tutaque terra meo,
Solus honor nobis arx et tutissima nobis
  Et nunc afflicto sola quies animo:
Crispe, fides dulcis, placidique acerrima virtus,
  Cuius Cecropio pectora melle madent:
Maxima facundo vel avo vel gloria patri,
  Quo solo careat si quis, in exsilio est:
An tua, qui iaceo saxis telluris adhaerens,
  Mens mecum est, nulla quae cohibetur humo?

VII. DE QUALITATE TEMPORIS.

Omnia tempus edax depascitur, omnia carpit,
Omnia sede movet, nil sinit esse diu.
Flumina deficiunt, profugum mare littora siccat,
Subsidunt montes et iuga celsa ruunt.
Quid tam parva loquor? moles pulcherrima coeli
Ardebit flammis tota repente suis.
Omnia mors poscit. Lex est, non poena, perire:
Hic aliquo mundus tempore nullus erit.

VIII. VOTUM.

Sic mihi sit frater maiorque minorque superstes,
Et de me doleat nil nisi morte mea.
Sic illos vincam, sic vincar rursus amando:
Mutuus inter nos sic bene certet amor.
Sic dulci Marcus, qui nunc sermone fritinnit,
Facundo patruos provocet ore duos.

IX. AD CORDUBAM.

Corduba solve comas et tristes indue voltus:
Inlacrimans cineri munera mitte meo.
Nunc longinqua tuum deplora, Corduba, vatem,
Corduba, non alio tempore moesta magis:
Tempore non illo, quo versi viribus orbis
Incubuit belli tota ruina tibi,
Cum geminis oppressa malis utrimque peribas:
Et tibi Pompeius, Caesar et hostis erat.
Tempore non illo, quo ter tibi funera centum
Heu nox una dedit, quae tibi summa fuit.
Non, Lusitanus quateret cum moenia latro,
Figeret et portas lancea torta tuas.
Ille tuus quondam magnus, tua gloria, civis
Infigar scopulo. Corduba solve comas,
Et gratare tibi, quod te natura supremo
Alluit oceano: tardius ista doles.

L. ANNAEI SENECAE
LUDUS DE MORTE CLAUDII.

1 I. Quid actum sit in coelo ante diem III. idus Octobr.
[**Asinio Marcello, Acilio Aviola coss.**] anno novo initio seculi
felicissimi, volo memoriae tradere. nihil nec offensae nec
gratiae dabitur. haec ita vera. Si quis quaesiverit, unde
sciam, primum, si noluero, non respondebo. quis coa-
cturus est? ego scio me liberum factum, ex quo suum
diem obiit ille, qui verum proverbium fecerat *aut regem*
2 *aut fatuum nasci oportere.* Si libuerit respondere, dicam
quod mihi in buccam venerit. quis umquam ab historico
iuratores exegit? tamen si necesse fuerit auctorem pro-
ducere, quaerite ab eo, qui Drusillam euntem in coelum
vidit: idem Claudium vidisse se dicet iter facientem „non
passibus aequis.“ velit, nolit, necesse est illi omnia vi-
dere, quae in coelo aguntur: Appiae viae curator est,
qua scis et divum Augustum et Tiberium Caesarem ad
3 deos isse. Hunc si interrogaveris, soli narrabit: coram
pluribus numquam verbum faciet. nam ex quo in senatu
iuravit se Drusillam vidisse coelum adscendentem et illi
pro tam bono nuntio nemo credidit quod viderit, verbis
conceptis adfirmavit se non indicaturum, etiamsi in medio
foro hominem occisum vidisset. Ab hoc ego quaecumque
audivi, certa, clara adfero, ita illum salvum et felicem
habeam.

1 II. *Iam Phoebus breviore via contraxerat ortum*
Lucis et obscuri crescebant tempora somni,
Iamque suum victrix augebat Cynthia regnum
Et deformis hiems gratos carpebat honores
Divitis autumni visoque senescere Baccho
Carpebat raras serus vindemitor uvas:

2 Puto magis intellegi, si dixero, mensis erat October, dies

tertius idus Octobris. horam non possum certam tibi di- 3
cere: facilius inter philosophos quam inter horologia con-
veniet: tamen inter sextam et septimam erat.

„Nimis rustice adquiesc*is*. *nunc* [*adeo*] omnes poetae 4
non contenti ortus et occasus describere, ut etiam me-
dium diem inquietent: tu sic transibis horam tam bonam?“

Iam medium curru Phoebus diviserat orbem
Et propior nocti fessus quatiebat habenas
Obliquo flexam deducens tramite lucem:

Claudius animam agere coepit nec invenire exitum poterat.

III. Tum Mercurius, qui semper ingenio eius delecta- 1
tus esset, unam e tribus Parcis seducit et ait: „Quid,
femina crudelissima, hominem miserum torqueri pateris?
nec umquam tam diu cruciatus e*xi*et? Annus sexagesimus
et quartus est, ex quo cum anima luctatur. quid huic et
reipublicae invides? Patere mathematicos aliquando ve- 2
rum dicere, qui illum ex quo princeps factus est, omni-
bus annis, omnibus mensibus efferunt. et tamen non est
mirum, si errant et horam eius nemo novit. nemo enim
umquam illum natum putavit. Fac quod faciendum est:

dede neci. melior vacua sine regnet in aula.“

Sed Clotho: „Ego mehercules, inquit, pusillum temporis 3
adicere illi volebam, dum hos pauculos, qui supersunt,
civitate donaret. constituerat enim omnes Graecos, Gallos,
Hispanos, Britannos, [Sauromatas, et si qui ultra glacialem
boream incolunt barbari,] togatos videre. Sed quoniam pla-
cet aliquos peregrinos in semen relinqui et tu ita iubes
fieri, fiat.“ Aperit tum capsulam et tris fusos profert: 4
unus erat Augurini, alter Babae, tertius Claudii. „Hos,
inquit, tris uno anno exiguis intervallis temporum divisos
mori iubebo nec illum incomitatum dimittam. Non opor-
tet enim eum, qui modo se tot milia hominum sequentia
videbat, tot praecedentia, tot circumfusa, subito solum
destitui. contentus erit his interim convictoribus.“

IV. *Haec ait et turpi convolvens stamina fuso* 1
Abrupit stolidae regalia tempora vitae.
At Lachesis redimita comas, ornata capillos,
Pieria crinem lauro frontemque coronans

Candida de niveo subtemina vellere sumit
Felici moderanda manu, quae ducta colorem
Adsumpsere novum. mirantur pensa sorores:
Mutatur vilis pretioso lana metallo.
Aurea formoso descendunt secula filo.
Nec modus est illis, felicia vellera ducunt
Et gaudent inplere manus. sunt dulcia pensa.
Sponte sua festinat opus nulloque labore
Mollia contorto descendunt stamina fuso.
Vincunt Tithoni, vincunt et Nestoris annos.
Phoebus adest cantuque iuvat gaudetque futuris
Et laetus nunc plectra movet, nunc pensa ministrat.
Detinet intentas cantu fallitque laborem.
Dumque nimis citharam fraternaque carmina laudant,
Plus solito neuere manus humanaque fata
Laudatum transscendit opus. „Ne demite, Parcae,
Phoebus ait: vincat mortalis tempora vitae
Ille mihi similis voltu similisque decore,
Nec cantu nec voce minor: felicia lassis
Secula praestabit legumque silentia rumpet.
Qualis discutiens fugientia Lucifer astra
Aut qualis surgit redeuntibus Hesperus astris,
Qualis, cum primum tenebris Aurora solutis
Induxit rubicunda diem, Sol adspicit orbem
Lucidus et primos a carcere concitat axes:
Talis Caesar adest, talem iam Roma Neronem
Adspiciet. flagrat nitidus fulgore remisso
Voltus et adfuso cervix formosa capillo.“

2 Haec Apollo. At Lachesis, quae et ipsa homini formosissimo faveret, fecit illud plena manu et Neroni multos annos de suo donat. Claudium autem iubent omnes

χαίροντας, εὐφημοῦντας ἐκπέμπειν δόμων.

Et ille quidem animam ebulliit et ex eo desiit vivere videri. exspiravit autem, dum comoedos audit, ut scias me
3 non sine causa illos timere. Ultima vox eius haec inter homines audita est, cum maiorem sonitum emisisset illa parte, qua facilius loquebatur: „Vae me! puto, concacavi me.“ Quod an fecerit nescio: omnia certe concaca-

vit. [nec post boletum opipare medicamentis conditum plus cibi sumpsit.]

V. Quae in terris postea sint acta, supervacuum est 1
referre. scitis enim optime, nec periculum est, ne exci-
dant, quae memoriae gaudium publicum inpress*it*. nemo
felicitatis suae obliviscitur: in coelo quae acta sint audite.
fides penes auctorem erit. Nuntiatur Iovi venisse quem- 2
dam bonae staturae, bene canum. nescio quid illum mi-
nari. adsidue enim caput movere. pedem dextrum tra-
here. quaesisse se, cuius nationis esset. respondisse ne-
scio quid perturbato sono et voce confusa. non intelle-
gere se linguam eius. nec Graecum esse nec Romanum
nec ullius gentis notae. Tum Iupiter Herculem, quia 3
totum orbem terrarum pererraverat et nosse videbatur
omnes nationes, iubet ire et explorare, quorum hominum
esset. Tum Hercules primo adspectu sane perturbatus
est, ut qu*em* iam non omnia monstra timueri*n*t. ut vidit
novi generis faciem, insolitum incessum, vocem nullius
terrestris animalis, sed qualis esse marinis beluis solet,
raucam et inplicitam, putavit sibi tertium decimum labo-
rem venisse. Diligentius intuenti visus est quasi homo. 4
accessit itaque et quod facillimum fuit Graeculo, ait:

Τίς πόθεν εἶς ἀνδρῶν; πόθι τοι πτόλις ἠδὲ τοκῆες;

Claudius gaudet esse illic philologos homines, sperat fu-
turum aliquem historiis suis locum. Itaque et ipse Ho-
merico versu Caesarem se esse significans ait,

Ἰλιόθεν με φέρων ἄνεμος Κικόνεσσι πέλασσεν.

Erat autem sequens versus verior, aeque Homericus,

Ἔνθα δ' ἐγὼ πόλιν ἔπραθον, ὤλεσα δ' αὐτούς.

VI. Et inposuerat Herculi, homini minime vafro, nisi 1
fuisset illic Febris, quae fano suo relicto sola cum illo
venerat: ceteros omnes deos Romae reliquerat. „Iste,
inquit, mera mendacia narrat. ego tibi dico, quae cum
illo tot annis vixi: Luguduni natus est. *Munatii* muni-
cipem vides. quod tibi narro, ad sextum decimum lapi-
dem natus est a Vienna, Gallus germanus. itaque quod
Gallum facere oportebat, Romam cepit. Hunc ego tibi
recipio Luguduni natum, ubi Licinius multis annis regna-

vit. Tu autem, qui plura loca calcasti quam ullus mulio perpetuarius, Lugudunenses scire debes et multa milia
2 inter Xanthum et Rhodanum interesse.“ Excandescit hoc loco Claudius et quanto potest murmure irascitur. quid diceret nemo intellegebat. ille autem Febrim duci iubebat illo gestu solutae manus [et] ad hoc unum satis firmae, quo decollare homines solebat. Iusserat illi collum praecidi. putares omnes illius esse libertos: adeo illum nemo curabat.

1 VII. Tum Hercules: „Audi me, inquit, tu desine fatuari. venisti huc, ubi mures ferrum rodunt. Citius mihi verum, ne tibi alogias excutiam!“ Et quo terribilior esset, tragicus fit et ait:

2 *„Exprome propere, sede qua genitus cluas,*
Hoc ne peremptus stipite ad terram accidas.
Haec clava reges saepe mactavit feros.
Quid nunc profatu vocis incerto sonas?
Quae patria, quae gens mobile eduxit caput?
Edissere. equidem regna tergemini petens
Longinqua regis, unde ab Hesperio mari
Inachiam ad urbem nobile advexi pecus,
Vidi duobus inminens fluviis iugum,
Quod Phoebus ortu semper obverso videt,
Ubi Rhodanus ingens amne praerapido fluit
Ararque dubitans, quo suos cursus agat,
Tacitus quietis adluit ripas vadis.
Estne illa tellus spiritus altrix tui?“

3 Haec satis animose et fortiter. nihilominus mentis suae non est et timet *μωροῦ πληγήν*. Claudius ut vidit virum valentem, oblitus nugarum intellexit neminem parem sibi Romae fuisse, illic non habere se idem gratiae: Gallum
4 in suo sterquilinio plurimum posse. Itaque quantum intellegi potuit, haec visus est dicere: „Ego te, fortissime deorum Hercules, speravi mihi adfuturum apud alios et, si qui a me notorem petisset, te fui nominaturus, qui me optime nosti. nam si memoria repetis, ego eram, qui tibi ante templum tuum ius dicebam totis diebus mense Iulio
5 et Augusto. Tu scis, quantum illic miseriarum [per]tu-

lerim, cum causidicos audirem diem et noctem. in quos
si incidisses, valde fortis licet tibi videaris, maluisses
cloacas Augiae purgare: multo plus ego stercoris exhausi.
Sed quoniam volo ***."

VIII. *** non mirum, quod in curiam inpetum fecisti, 1
nihil tibi clusi est: modo dic nobis, qualem deum istum
fieri velis. *Ἐπικούρειος θεὸς* non potest esse: *οὔτε αὐ-
τὸς πρᾶγμα ἔχει τι οὔτε ἄλλοις παρέχει.* Stoicus? quo-
modo potest rotundus esse, ut ait Varro, sine capite,
sine praeputio? Est aliquid in illo Stoici dei, iam video:
nec cor nec caput habet. Si mehercules a Saturno pe- 2
tisset hoc beneficium, cuius mensem toto anno celebravit
princeps, non tulisset illu*d. nedum* ab Iove, quem, quan-
tum quidem in illo fuit, damnavit incesti. L. Silanum
enim, generum suum, occidit. oro, propter quid? soro-
rem suam, festivissimam omnium puellarum, quam omnes
Venerem vocarent, maluit Iunonem vocare. Quare, inquit,
quaero enim, sororem suam? Stulte, stude: * Athenis 3
dimidium licet, Alexandriae totum. Quia Romae, inquit,
mures molas lingunt. Hic nobis curva corriget? Quid in
cubiculo suo faciat nescio: et iam „coeli scrutatur pla-
gas"? deus fieri vult? parum est, quod templum in Bri-
tannia habet? quod hunc barbari colunt et ut deum orant
μωροῦ εὐϊλάτου τυχεῖν?"

IX. Tandem Iovi venit in mentem, privatis intra cu- 1
riam morantibus sententiam dicere [*non licere*] nec dispu-
tare. „Ego, inquit, P. C., interrogare vobis permiseram,
vos mera mapalia fecistis. Volo [ut] servetis disciplinam
curiae. Hic, qualiscumque est, quid de nobis existi-
mabit?" Illo dimisso primus interrogatur sententiam Ianus 2
pater. is designatus erat in Kal. Iulias postmeridianus
Cos., homo quantumvis vafer, qui semper videt *ἅμα
πρόσσω καὶ ὀπίσσω.* Is multa diserte, quod in foro vi-
vat, dixit, quae notarius persequi non potuit, et ideo non
refero, ne aliis verbis ponam, quae ab illo dicta sunt.
Multa dixit de magnitudine deorum: non debere hunc 3
volgo dari honorem. „Olim, inquit, magna res erat deum
fieri: iam, Fama, mimum fecisti [et iam pessimum quemque

illum adfectare]. Itaque ne videar in personam, non in
rem dicere sententiam, censeo, ne quis post hunc diem
deus fiat ex his, qui *ἀρούρης καρπὸν ἔδουσιν*, aut ex
his, quos alit *ζείδωρος ἄρουρα.* Qui contra hoc senatus
consultum deus factus, dictus pictusve erit, eum dedi
larvis et proximo munere inter novos auctoratos ferulis
4 vapulare placet.“ Proximus interrogatur sententiam Dies-
piter, Vicae Potae filius, et ipse designatus Cos. num-
mulariolus. hoc quaestu se sustinebat, vendere civitatulas
solebat. Ad hunc belle accessit Hercules et auriculam
5 illi tetigit. censet itaque in haec verba: „Cum divus Clau-
dius et divum Augustum sanguine contingat nec minus
divam Augustam, aviam suam, quam ipse deam esse
iussit, longeque omnes mortales sapientia antecellat sit-
que e republica esse aliquem, qui cum Romulo possit

ferventia rapa vorare:

censeo, ut divus Claudius ex hac die deus sit, ita uti ante
eum quis optimo iure factus sit, eamque rem ad metamor-
6 phosis Ovidii adiciendam.“ Variae erant sententiae et
videbatur Claudius sententiam vincere. Hercules enim,
qui videret ferrum suum in igne esse, modo huc modo
illuc cursabat et aiebat: „Noli mihi invidere, mea res
agitur. deinde tu si quid volueris, invicem faciam: manus
manum lavat.“

1 X. Tunc divus Augustus surrexit sententiae *causa*
loco dicendae et summa facundia disseruit: „Ego, inquit,
P. C., vos testes habeo, ex quo deus factus sum, nullum
me verbum fecisse. semper meum negotium ago. et non
possum amplius dissimulare et dolorem, quem graviorem
2 pudor facit, continere. In hoc terra marique pacem pe-
peri? ideo civilia bella conpescui? ideo „legibus urbem
fundavi,“ operibus ornavi, ut — quid dicam, P. C., non
invenio: omnia infra indignationem verba sunt. confu-
giendum est itaque [a me] ad Messalae Corvini [disertis-
3 simi viri] illam sententiam: *pudet imperii.* Hic, P. C., qui
vobis non posse videtur muscam excitare, tam facile ho-
mines occidebat quam canis excidit. Sed quid ego de tot
ac talibus viris dicam? non vacat deflere publicas clades

intuenti domestica mala. itaque illa omittam, haec re-
feram. Nam etiamsi formea* Graece nescit, ego scio.
ENTYCONTONNYKNNΛIHΣ. * senescit. Iste, 4
quem videtis, per tot annos sub meo nomine latens, hanc
mihi gratiam retulit, ut duas Iulias proneptes meas occi-
deret, alteram ferro, alteram fame: unum abnepotem
L. Silanum. Videris, Iupiter, an in causa mala, certe in
tua *sit aequus* futurus, *et* dic mihi, dive Claudi, quare
quemquam ex his, quos quasque occidisti, antequam de
causa cognosceres, antequam audires, damnasti? hoc ubi
fieri solet? in coelo non fit.

XI. Ecce Iupiter, qui tot annos regnat, uni Volcano 1
crus fregit, quem

ῥῖψε ποδὸς τεταγὼν ἀπὸ βηλοῦ θεσπεσίοιο,

[et in Lemnon coelo deturbavit, non extinxit]. et iratus fuit
uxori et suspendit illam: numquid occidit? Tu Messa-
linam, cuius aeque avunculus maior eram quam tuus,
occidisti. Nescio, inquis? Di tibi malefaciant: adeo istuc
turpius est, quod nescisti quam quod occidisti. C. Cae- 2
sarem non desiit mortuum persequi. occiderat ille soce-
rum: hic et generum. Caius Caesar Crassi filium vetuit
Magnum vocari: hic nomen illi reddidit, caput tulit. Oc-
cidit in una domo Crassum Magnum, Scriboniam, Tri-
stioniam, [Bassioniam,] Assarionem, nobiles tamen: Cras-
sum vero tam fatuum, ut etiam regnare posset. Cogitate, 3
P. C., quale portentum in numerum deorum se recipi cu-
piat. [Principes pietate et iustitia dii fiunt. Scilicet hic pius
et iustus, quoniam Druidarum perfidae gentis Gallicae immanem
religionem, a qua cives submoveram, prorsus extirpavit, ut Ro-
mae nuptiarum sacra essent, quibus ipse, cum sibi Agrippina
nuberet, XXX. Senatoribus, innumeris Eq. Rom. mactatis,
principium dedit.] hunc nunc deum facere vultis? Videte
corpus eius dis iratis natum. ad summam tria verba cito
dicat et servum me ducat. Hunc deum quis colet? quis 4
credet? dum tales deos facitis, nemo vos deos esse credet.
Summa rei, P. C., si honeste [*me*] inter vos gessi, si nulli
durius respondi, vindicate iniurias meas. Ego pro senten-
tia mea hoc censeo:“ atque ita ex tabella recitavit: „Quan- 5

doquidem divus Claudius occidit socerum suum Appium Silanum, generos duos, Magnum Pompeium et L. Silanum, socerum filiae suae Crassum, frugi hominem, tam similem sibi quam ovo ovum, Scriboniam socrum filiae suae, uxorem suam Messalinam et ceteros, quorum numerus iniri non potuit: placet mihi in eum severe animadverti nec illi rerum iudicandarum vacationem dari eumque quamprimum exportari et coelo intra triginta dies exce-
6 dere, Olympo intra diem tertium.“ Pedibus in hanc sententiam itum est. Nec mora, Cyllenius illum collo obtorto trahit ad inferos,

illuc unde negant redire quemquam.

1 XII. Dum descendunt per viam sacram, interrogat Mercurius, quid sibi velit ille concursus hominum, num Claudii funus esset? Et erat omnium formosissimum et inpensa cura, plane ut scires deum efferri: tibicinum, cornicinum, omnis generis *aene*atorum tanta turba, tan-
2 tus concentus, ut etiam Claudius audire posset. Omnes laeti, hilares. populus Romanus ambulabat tamquam liber: Agatho et pauci causidici plorabant, sed plane ex animo. Iurisconsulti e tenebris procedebant, pallidi, graciles, vix animam habentes, tamquam qui cummaxime reviviscerent. Ex his unus cum vidisset capita conferentes et fortunas suas deplorantes causidicos, accedit et ait: „dicebam vobis, non semper Saturnalia erunt.“ Claudius ut vidit funus suum, intellexit se mortuum esse. ingenti enim *μεγαληγορίᾳ* naenia cantabatur anapaestis:

Fundite fletus,
Edite planctus,
[*Fingite luctus,*]
Resonet tristi
Clamore forum:
Cecidit pulchre
Cordatus homo,
Quo non alius
Fuit in toto
Fortior orbe.
Ille citato
Vincere cursu
Poterat celeres,
Ille rebelles
Fundere Parthos
Levibusque sequi
Persida telis
Certaque manu
Tendere nervum,
Qui praecipites

Volnere parvo
Figeret hostes
Pictaque Medi
Terga fugacis.
Ille Britannos
Ultra noti
Litora ponti
Et caeruleos
Scuta Brigantas
Dare Romuleis
Colla catenis
Iussit et ipsum
Nova Romanae
Iura securis
Tremere Oceanum.
Deflete virum,
Quo non alius
Potuit citius
Discere causas
Una tantum
Parte audita,
Saepe et neutra.
Quis nunc iudex
Toto lites
Audiet anno?
Tibi iam cedet
Sede relicta,
Qui dat populo
Iura silenti,
Cretaea tenens
Oppida centum.
Caedite moestis
Pectora palmis,
O causidici,
Venale genus.
Vosque poetae
Lugete novi,
Vosque in primis,
Qui concusso
Magna parastis
Lucra fritillo.

XIII. Delectabatur laudibus suis Claudius et cupiebat 1
diutius spectare. inicit illi manum Talthybius, deorum
nuntius, et trahit capite obvoluto, ne quis eum possit
agnoscere, per campum Martium, et inter Tiberim et Viam
Tectam descendit ad inferos. Antecesserat iam conpen- 2
diaria Narcissus libertus [dominus domini,] ad patronum
excipiendum et venienti nitidus, ut erat a balneo, occur-
rit et ait: „quid di ad homines?“ „„Celerius [praecedito],
inquit Mercurius, et venire nos nuntia.““ [Ille autem pa-
trono plura blandiri volebat. quem Mercurius iterum fe-
stinare iussit et virga morantem inpulit.] Dicto citius
Narcissus evolat. Omnia proclivia sunt, facile descen- 3
ditur. itaque, quamvis podagricus esset, momento tem-
poris pervenit ad ianuam Ditis: ubi iacebat Cerberus vel,
ut ait Horatius, *belua centiceps* [sese movens villosque
horrendos excutiens]. pusillum subperturbatur, — albam
canem in deliciis habere adsueverat — ut illum vidit ca-

nem nigrum villosum, sane non quem velis tibi in te-
4 nebris occurrere. et magna voce „Claudius [Caesar], in-
quit, venit.“ et [ecce extemplo] cum plausu procedunt
cantantes: *Εὑρήκαμεν, συγχαίρωμεν.* Hic erat C. Silius
Cos. designatus, Iunius praetorius, Sex. Traulus, M. Hel-
vius Trogus, Cotta, Vettius Valens, Fabius, equites
Rom. quos Narcissus duci iusserat. medius erat in hac
cantantium turba Mnester pantomimus, quem Claudius
5 decoris causa minorem fecerat. Ad Messalinam cito ru-
mor percrebuit Claudium venisse. convolant primi omni-
um liberti Polybius, Myron, Harpocras, Amphaeus, Phe-
ronactes, [Posides hasta pura insignis, Felix cum Pallante
fratre,] quos Claudius omnes, necubi inparatus esset,
praemiserat. deinde praefecti duo, Iustus Catonius et Ru-
fus Pompeii F., deinde amici, Saturnius Lusius et Pedo
Pompeius et Lupus et Celer Asinius, consulares. novis-
sime fratris filia, sororis filia, generi, soceri, socrus,
omnes plane consanguinei, et agmine facto Claudio oc-
6 currunt. Quos cum vidisset Claudius, exclamat: „*Πάντα
φίλων πλήρη.* quomodo vos huc venistis?“ Tum Pedo
Pompeius: „Quid dicis, homo crudelissime? quaeris,
quomodo? quis enim nos alius huc misit quam tu, omni-
um amicorum interfector? In ius eamus: ego tibi hic
sellas ostendam.“

1 XIV. Ducit illum ad tribunal Aeaci: is lege Cornelia,
quae de sicariis lata est, quaerebat. postulat, nomen eius
recipiat, edit subscriptionem: occisos senatores XXX,
equites R. CC. ceteros CCXXI.* *ὅσα ψάμαθός τε κόνις τε.*
2 [Exterritus Claudius oculos undecumque circumfert, ve-
stigat aliquem patronum, qui se defenderet.] Advocatum
non invenit. tandem procedit P. Petronius, vetus con-
victor eius, homo Claudiana lingua disertus, et postulat
advocationem. non datur. accusat Pedo Pompeius magnis
clamoribus. incipit patronus velle respondere. Aeacus,
homo iustissimus, vetat et illum altera tantum parte au-
dita condemnat et ait: *Εἴκε πάθοι τά κ' ἔρεξε, δίκη κ'*
3 *ἰθεῖα γένοιτο.* Ingens silentium factum est. stupebant
omnes novitate rei adtoniti: negabant hoc umquam factum.

Claudio iniquum magis videbatur quam novum. De genere poenae diu disputatum est, quid illum pati oporteret: erant qui dicerent, si uni*us* [*diei*] dilaturam fecissent, Tantalum siti periturum, nisi illi succurreretur: [non umquam Sisyphum onere relevari,] aliquando Ixionis miseri rotam sufflaminandam. Non placuit ulli ex 4
veteribus missionem dari, ne vel Claudius umquam simile speraret. Placuit novam poenam constitui debere, excogitandum illi laborem inritum et alicuius cupiditatis specie*m* sine fine et effectu. Tum Aeacus iubet illum alea ludere pertuso fritillo. et iam coeperat fugientes semper tesseras quaerere et nihil proficere.

XV. *Nam quotiens missurus erat resonante fritillo,* 1
Utraque subducto fugiebat tessera fundo.
Cumque recollectos auderet mittere talos
Lusuro similis semper semperque petenti,
Decepere fidem. refugit digitosque per ipsos
Fallax adsiduo dilabitur alea furto:
Sic cum iam summi tanguntur culmina montis,
Inrita Sisyphio volvuntur pondera collo.

Adparuit subito C. Caesar et petere illum in servitutem 2
coepit: producit testes, qui illum viderant ab illo flagris, ferulis, colaphis vapulantem. Adiudiçatur C. Caesari. Caesar illum Aeaco donat. is Menandro liberto suo tradidit, ut a cognitionibus esset.

[DIVI CLAUDII EXPLICIT APOTHEOSIS ANNAEI SENECAE PER SATURAM.]

L. ANNAEI SENECAE

AD NERONEM CAESAREM

DE CLEMENTIA

LIBER I.

---

1 I. Scribere de clementia, Nero Caesar, institui, ut
quodammodo speculi vice fungerer et te tibi ostenderem
perventurum ad voluptatem maximam omnium. quamvis
enim recte factorum verus fructus sit fecisse, nec ullum
virtutum pretium dignum illis extra ipsas sit, iuvat in-
spicere et circumire bonam conscientiam, tum inmittere
oculos in hanc inmensam multitudinem discordem, sedi-
tiosam, inpotentem, in perniciem alienam suamque pa-
riter exsultaturam, si hoc iugum fregerit, et ita loqui
2 secum: Egone ex omnibus mortalibus placui electusque
sum, qui in terris deorum vice fungerer? ego vitae necis-
que gentibus arbiter? qualem quisque sortem statumque
habeat, in manu mea positum est? quid cuique morta-
lium Fortuna datum velit, meo ore pronuntiat? ex nostro
responso laetitiae causas populi urbesque concipiunt?
nulla pars usquam nisi volente propitioque me floret?
haec tot milia gladiorum, quae pax mea conprimit, ad
nutum meum stringentur? quas nationes funditus excidi,
quas transportari, quibus libertatem dari, quibus eripi,
quos reges mancipia fieri quorumque capiti regium cir-
cumdari decus oporteat, quae ruant urbes, quae orian-
3 tur, mea iurisdictio est? In hac tanta facultate rerum non
ira me ad iniqua supplicia conpulit, non iuvenilis inpe-
tus, non temeritas hominum et contumacia, quae saepe
tranquillissimis quoque pectoribus patientiam extorsit,
non ipsa ostentandae per terrores potentiae dira, sed
frequens magnis imperiis gloria. Conditum, immo con-

strictum apud me ferrum est, summa parsimonia etiam
vilissimi sanguinis. nemo non, cui alia desint, hominis
nomine apud me gratiosus est. Severitatem abditam, at 4
clementiam in procinctu habeo. sic me custodio, tamquam
legibus, quas ex situ ac tenebris in lucem evocavi, ratio-
nem redditurus sim. Alterius aetate prima motus sum,
alterius ultima. alium dignitati donavi, alium humilitati.
quotiens nullam inveneram misericordiae causam, mihi
peperci. Hodie dis inmortalibus, si a me rationem repe-
tant, adnumerare genus humanum paratus sum. Potes 5
hoc, Caesar, audacter praedicare, omnia quae in fidem
tutelam[*que tuam venerunt*, *diligentissime fov*]eri, nihil
per te neque vi neque clam [*damni par*]ari reipublicae.
Rarissimam laudem et nulli adhuc principum concessam
concupisti, innocentiam. Non perdis operam nec bonitas
ista tua singularis ingratos aut malignos aestimatores
nacta est. refertur tibi gratia: nemo unus homo uni ho-
mini tam carus umquam fuit quam tu populo Romano,
magnum longumque eius bonum. Sed ingens tibi onus 6
inposuisti: nemo iam divum Augustum nec Tiberii Cae-
saris prima tempora loquitur. nemo quod te imitari velit
exemplar, extra te quaerit: principatus tuus ad *obrus-
sam* exigitur. Difficile hoc fuisset, si non naturalis tibi
ista bonitas esset, sed ad tempus sumpta. nemo enim
potest personam diu ferre. ficta cito in naturam suam
recidunt. quibus veritas subest, quaeque, ut ita dicam,
ex solido enascuntur, tempore ipso in maius meliusque
procedunt. Magnam adibat aleam populus Romanus, 7
cum incertum esset, quo se *ista tua* nobilis indoles da-
ret: iam vota publica in tuto sunt. nec enim periculum
est, ne te subita tui capiat oblivio. Facit quidem avidos
nimia felicitas nec tam temperatae cupiditates sunt um-
quam, ut in eo, quod contingit, desinant. gradus a magnis
ad maiora fit et spes inprobissimas conplectuntur inspe-
rata adsecuti: omnibus tamen nunc civibus tuis et haec
confessio exprimitur, esse felices, et illa, nihil iam his
accedere bonis posse, nisi ut perpetua sint. Multa illos 8
cogunt ad hanc confessionem, qua nulla in homine tar-

dior est: securitas alta, adfluens, ius supra omnem in-
iuriam positum. obversatur oculis laetissima forma rei-
publicae, cui ad summam libertatem nihil deest nisi pere-
9 undi licentia. Praecipue tamen aequalis ad maximos
imosque pervenit clementiae tuae admiratio. cetera enim
bona pro portione fortunae suae quisque sentit aut ex-
spectat maiora minoraque: ex clementia omnes idem
sperant, nec est quisquam, cui tam valde innocentia sua
placeat, ut non stare in conspectu clementiam paratam
humanis erroribus gaudeat.

1 II. Esse autem aliquos scio, qui clementia
pessimum quemque putent sustineri, quoniam
nisi post crimen supervacua est et sola haec virtus inter
innocentes cessat. Sed primum omnium sicut medicinae
apud aegros usus, etiam apud sanos honor est, ita cle-
mentiam quamvis poena digni invocent, etiam innocentes
colunt. Deinde habet haec in persona quoque innocentium
locum, quia interim fortuna pro culpa est nec innocentiae
tantum clementia succurrit, sed saepe virtuti, quoniam
quidem condicione temporum incidunt quaedam, quae
2 possint laudata puniri. Adice quod magna pars hominum
est, quae reverti ad innocentiam possit. Sed non tamen
volgo ignoscere decet. nam ubi discrimen inter malos
bonosque sublatum est, confusio sequitur et vitiorum
eruptio: itaque adhibenda moderatio est, quae sanabilia
ingenia distinguere a deploratis sciat, nec promiscuam
habere ac volgarem clementiam oportet nec abscisam.
nam tam omnibus ignoscere crudelitas est quam nulli.
Modum tenere debemus. sed quia difficile est tempera-
mentum, quicquid aequo plus futurum est, in partem
humaniorem praeponderet.

1 III. Sed haec suo loco melius dicentur. Nunc in tres
partes omnem hanc materiam dividam: prima
erit manumissionis. secunda, quae naturam
clementiae habitumque demonstret: nam cum
sint vitia quaedam virtutes imitantia, non possunt secerni,
nisi signa, quibus dignoscantur, inpresseris. tertio loco
quaeremus, quomodo ad hanc virtutem per-

ducatur animus, quomodo confirmet eam et usu suam faciat.

Nullam vero ex omnibus virtutibus magis 2
homini convenire, cum sit nulla humanior, constet necesse est non solum inter nos, qui hominem, sociale animal, communi bono genitum videri volumus, sed etiam inter illos, qui hominem voluptati donant, quorum omnia dicta factaque ad utilitatem suam spectant: nam si quietem petit et otium, hanc virtutem naturae suae nactus est, quae pacem amat et manus retinet. Nullum tamen clementia ex omnibus 3
magis quam regem aut principem decet. ita enim magnae vires decori gloriaeque sunt, si illis salutaris potentia est. nam pestifera vis est valere ad nocendum. Illius demum magnitudo stabilis fundataque est, quem omnes tam supra se esse quam pro se sciunt, cuius curam excubare pro salute singulorum atque universorum cotidie experiuntur, quo procedente non, tamquam malum aliquod aut noxium animal e cubili prosilierit, diffugiunt, sed tamquam ad clarum ac beneficum sidus certatim advolant, obicere se pro illo mucronibus insidiantium paratissimi et substernere corpora sua, si per stragem illi humanam iter ad salutem struendum sit. somnum eius nocturnis excubiis muniunt. latera obiecti circumfusique defendunt. incurrentibus periculis se opponunt. Non hic 4
est sine ratione populis urbibusque consensus sic protegendi amandique reges et se suaque iactandi, quocumque desideravit imperantis salus. nec haec vilitas sui est aut dementia, pro uno capite tot milia excipere ferrum ac multis mortibus unam animam redimere, nonnumquam senis et invalidi. Quemadmodum totum corpus animo de- 5
servit et cum hoc tanto maius tantoque speciosius sit, ille in occulto maneat tenuis et in qua sede latitet incertus, tamen manus, pedes, oculi negotium illi gerunt, illum haec cutis munit, illius iussu iacemus aut inquieti discurrimus. cum ille imperavit, sive avarus dominus est, mare lucri causa scrutamur, sive ambitiosus, iamdudum dexteram flammis obiecimus aut voluntariam [*mortem oppeti–*

*vimus***] subsiluimus: sic haec inmensa multitudo unius animae circumdata illius spiritu regitur, illius ratione flectitur pressura se ac fractura viribus suis, nisi consilio sustineretur.

1 IV. Suam itaque incolumitatem amant, cum pro uno homine denas legiones in aciem deducunt, cum in primam frontem procurrunt et adversa volneribus pectora ferunt, ne imperatoris sui signa vertantur. Ille est [enim] vinculum, per quod respublica cohaeret, ille spiritus vitalis, quem haec tot milia trahunt, nihil ipsa per se futura nisi onus et praeda, si mens illa imperii subtrahatur.

2 *Rege incolumi mens omnibus una:*
amisso rupere fidem.

Hic casus Romanae pacis exitium erit, hic tanti fortunam populi in ruinas aget. tamdiu ab isto periculo aberit hic populus, quamdiu sciet ferre frenos, quos si quando abruperit vel aliquo casu discussos reponi sibi passus non erit, haec unitas et hic maximi imperii contextus in partes multas dissiliet, idemque huic urbi dominandi finis
3 erit, qui parendi fuerit. Ideo principes regesque et quocumque alio nomine sunt tutores status publici non est mirum amari ultra privatas etiam necessitudines. nam si sanis hominibus publica privatis potiora sunt, sequitur, ut is quoque carior sit, in quem se respublica convertit: olim enim ita se induit reipublicae Caesar, ut seduci alterum non possit sine utriusque pernicie. nam ut illi viribus opus est, ita et huic capite.

1 V. Longius videtur recessisse a proposito oratio mea, at mehercules rem ipsam premit. nam si, quod adhuc colligitur, tu animus reipublicae tuae es, illa corpus tuum, vides, ut puto, quam necessaria clementia sit: tibi enim parcis, cum videris alteri parcere. Parcendum itaque est etiam inprobandis civibus non aliter quam membris languentibus, et si quando misso sanguine opus est, sustinenda est [*manus*], ne ultra quam necesse sit incidat.
2 Est ergo, ut dicebam, clementia omnibus quidem hominibus secundum naturam, maxime tamen decora imperatoribus, quanto plus habet apud illos, quod servet, quan-

toque in maiore materia adparet. Quantulum enim nocet
privata crudelitas? principum saevitia bellum est. Cum 3
autem virtutibus inter se sit concordia nec ulla alterâ melior aut honestior sit, quaedam tamen quibusdam personis aptior est: decet magnanimitas quemlibet mortalem, etiam illum, infra quem nihil est. quid enim maius aut fortius quam malam fortunam retundere? haec tamen [magnanimitas] in bona fortuna laxiorem locum habet
meliusque in tribunali quam in plano conspicitur. Cle- 4
mentia in quamcumque domum pervenerit, eam felicem tranquillamque praestabit, sed in regia quo rarior, eo mirabilior. quid enim est memorabilius quam eum, cuius irae nihil obstat, cuius graviori sententiae ipsi qui pereunt adsentiuntur, quem nemo interpellaturus est, immo, si vehementius excanduit, nec deprecaturus quidem, ipsum sibi manum inicere et potestate sua in melius placidiusque uti, hoc ipsum cogitantem: occidere contra
legem nemo non potest, servare nemo praeter me. Ma- 5
gnam fortunam magnus animus decet, qui nisi se ad illam extulit et altior stetit, illam quoque infra [terram] deducit. magni autem animi est proprium, placidum esse tranquillumque et iniurias offensionesque superne despicere. Muliebre est furere in ira, ferarum vero et ne generosarum quidem praemordere et urgere proiectos. elephanti leonesque transeunt, quae inpulerunt: ignobilis bestiae
pertinacia est. Non decet regem saeva et inexorabilis 6
ira. non multum enim supra eum eminet, cui se irascendo exaequat: at si dat vitam, si dat dignitatem periclitantibus et meritis amittere, facit quod nulli nisi rerum potenti licet. vita enim etiam superiori eripitur, numquam
nisi inferiori datur. Servare proprium est excellentis for- 7
tunae. quae numquam magis suspici debet, quam cum illi contigit idem posse quod dis, quorum beneficio in lucem edimur tam boni quam mali. deorum itaque sibi animum adserens princeps alios ex civibus suis, quia utiles bonique sunt, libens videat, alios in numerum relinquat. quosdam esse gaudeat, quosdam patiatur.

VI. Cogita [te], in hac civitate, in qua turba per la- 1

tissima itinera sine intermissione defluens eliditur, quotiens aliquid obstitit, quod cursum eius velut torrentis rapidi moraretur, in qua tribus eodem tempore theatris viae postulantur, in qua consumitur quicquid terris omnibus aratur: quanta solitudo et vastitas futura sit, si nihil relinquitur nisi quod iudex severus absolverit?
2 Quotus quisque ex quaestoribus est, qui non ex ipsa lege teneatur, qua quaerit? quotus quisque accusator vacat culpa? et nescio an nemo ad dandam veniam difficilior
3 sit quam qui illam petere saepius meruit. Peccavimus omnes: alii gravia, alii leviora, alii ex destinato, alii forte inpulsi aut aliena nequitia ablati, alii in bonis consiliis parum fortiter stetimus et innocentiam inviti ac renitentes perdidimus. nec deliquimus tantum, sed usque
4 ad extremum aevi delinquemus. Etiam si quis tam bene iam purgavit animum, ut nihil obturbare eum amplius possit ac fallere, ad innocentiam tamen peccando pervenit.

1 VII. Quoniam deorum feci mentionem, optime hoc exemplum principi constituam, ad quod formetur, ut se talem esse civibus quales sibi deos velit. Expedit ergo habere inexorabilia peccatis atque erroribus numina? expedit usque ad ultimam infesta perniciem? et quis regum erit tutus, cuius non membra haruspices colligant?
2 Quod si di placabiles et aequi delicta potentium non statim fulminibus persequuntur, quanto aequius est hominem hominibus praepositum miti animo exercere imperium et cogitare, utrum mundi status gratior oculis pulchriorque sit sereno et puro die an quum fragoribus crebris omnia quatiuntur et ignes hinc atque illinc micant? atqui non alia facies est quieti moratique imperii quam
3 sereni coeli et nitentis. Crudele regnum turbidum tenebrisque obscurum est, inter trementes et ad repentinum sonitum expavescentes ne eo quidem qui omnia perturbat inconcusso. Facilius privatis ignoscitur pertinaciter se vindicantibus. possunt enim laedi dolorque eorum ab iniuria venit. timent praeterea contemptum, et non retulisse laedentibus gratiam infirmitas videtur, non clementia: at cui ultio in facili est, is omissa ea certam

laudem mansuetudinis consequitur. Humili loco positis 4
exercere manum, litigare, in rixam procurrere ac morem
irae suae gerere liberius est. leves inter paria ictus sunt:
regi vociferatio quoque verborumque intemperantia non
ex maiestate est.

VIII. Grave putas eripi loquendi arbitrium regibus quod 1
humillimi habent? „Ista, inquit, servitus est, non impe-
rium.“ Quid, tu non experiris istud esse nobis, tibi servi-
tutem? Alia condicio est eorum, qui in turba, quam non ex-
cedunt, latent, quorum et virtutes ut adpareant diu luctan-
tur et vitia tenebras habent: vestra facta dictaque rumor
excipit et ideo nullis magis curandum est, qualem famam
habeant, quam qui qualemcumque meruerint magnam ha-
bituri sunt. Quam multa tibi non licent, quae nobis benefi- 2
cio tuo licent? Possum in qualibet parte urbis solus ince-
dere sine timore, quamvis nullus sequatur comes, nul-
lus sit domi, nullus ad latus gladius: tibi in tua pace ar-
mato vivendum est. Aberrare a fortuna tua non potes.
obsidet te et quocumque descendis, magno adparatu se-
quitur. Est haec summae magnitudinis servitus non posse 3
fieri minorem. sed cum dis tibi communis ipsa necessi-
tas est. nam illos quoque coelum adligatos tenet nec
magis illis descendere datum est quam tibi tutum. fasti-
gio tuo adfixus es. Nostros motus pauci sentiunt. pro- 4
dire nobis ac recedere et mutare habitum sine sensu pu-
blico licet: tibi non magis quam soli latere contingit.
multa contra te lux est. omnium in istam conversi oculi
sunt. prodire te putas? oriris. Loqui non potes, nisi 5
ut vocem tuam quae ubique sunt gentes excipiant. irasci
non potes, nisi ut omnia tremant. sic neminem adfligere,
nisi ut quicquid circa fuerit quatiatur. Ut fulmina pau-
corum periculo cadunt, omnium metu, sic animadver-
siones magnarum potestatum terrent latius quam nocent,
non sine causa. non enim quantum fecerit, sed quantum
facturus sit cogitatur in eo, qui omnia potest. Adice 6
nunc, quod privatos homines ad accipiendas iniurias op-
portuniores acceptarum patientia facit: regibus certior est
ex mansuetudine securitas, quia frequens vindicta pau-

7 eorum odium reprimit, omnium inritat. Voluntas oportet ante saeviendi quam causa deficiat. alioquin quemadmodum praecisae arbores plurimis ramis repullulant et multa satorum genera, ut densiora surgant, reciduntur, ita regia crudelitas auget inimicorum numerum tollendo. parentes enim liberique eorum, qui interfecti sunt, et propinqui et amici in locum singulorum succedunt.

1 IX. Hoc quam verum sit, admonere te exemplo domestico volo. Divus Augustus fuit mitis princeps, si quis illum a principatu suo aestimare incipiat. in communi quidem reipublicae gladium movit. Cum hoc aetatis esset quod tu nunc es, duodevicesimum egressus annum, iam pugiones in sinum amicorum absconderat, iam insidiis M. Antonii consulis latus petierat, iam fuerat collega pro-
2 scriptionis. Sed cum annum quadragesimum transisset et in Gallia moraretur, delatum est ad eum indicium L. Cinnam, *so*lidi ingenii virum, insidias ei struere. dictum est et ubi et quando et quemadmodum adgredi vellet.
3 unus ex consciis deferebat. Constituit se ab eo vindicare. consilium amicorum advocari iussit. nox illi inquieta erat, cum cogitaret adulescentem nobilem, hoc detracto integrum, Cn. Pompeii nepotem, damnandum: iam unum hominem occidere non poterat, cum M. An-
4 tonio proscriptionis edictum inter coenam dictaret. Gemens subinde voces emittebat varias et inter se contrarias. *Quid ergo? ego percussorem meum securum ambulare patiar me sollicito? Ergo non dabit poenas, qui tot civilibus bellis frustra petitum caput, tot navalibus, tot pedestribus proeliis incolume, postquam terra marique pax parata est, non occidere constituat, sed inmolare?* nam
5 sacrificantem placuerat adoriri. Rursus silentio interposito maiore multo voce sibi quam Cinnae irascebatur: *Quid vivis, si perire te tam multorum interest? quis finis erit suppliciorum? quis sanguinis? ego sum nobilibus adulescentulis expositum caput, in quod mucrones acuant. non est tanti vita, si, ut ego non peream, tam multa perdenda*
6 *sunt.* Interpellavit tandem illum Livia uxor et: *admittis,* inquit, *muliebre consilium? Fac quod medici solent, qui*

ubi usitata remedia non procedunt, temptant contraria.
Severitate nihil adhuc profecisti: Salvidienum Lepidus se-
cutus est, Lepidum Muraena, Muraenam Caepio, Caepio-
nem Egnatius, ut alios taceam, quos tantum ausos pudet.
Nunc tempta, quomodo tibi cedat clementia. ignosce L.
Cinnae. deprehensus est. iam nocere tibi non potest, pro-
desse famae tuae potest. Gavisus sibi, quod advocatum 7
invenerat, uxori quidem gratias egit, renuntiari autem
extemplo amicis, quos in consilium rogaverat, imperavit
et Cinnam unum ad se accersit dimissisque omnibus e
cubiculo, cum alteram Cinnae poni cathedram iussisset,
hoc, inquit, *primum a te peto, ne me loquentem interpel-*
les, ne medio sermone meo proclames. dabitur tibi lo-
quendi liberum tempus. Ego te, Cinna, cum in hostium 8
castris invenissem, non factum tantum mihi inimicum, sed
natum, servavi, patrimonium tibi omne concessi. Hodie
tam felix es et tam dives, ut victo victores invideant. sacer-
dotium tibi petenti praeteritis conpluribus, quorum paren-
tes mecum militaverant, dedi: cum sic de te meruerim,
occidere me constituisti. Cum ad hanc vocem exclamasset 9
procul hanc ab se abesse dementiam: *non praestas*, in-
quit, *fidem, Cinna. convenerat, ne interloquereris. Oc-*
cidere, inquam, me paras. Adiecit locum, socios, diem,
ordinem insidiarum, cui commissum esset ferrum. et
cum defixum videret nec ex conventione iam, sed ex
conscientia tacentem: *Quo*, inquit, *hoc animo facis? ut* 10
ipse sis princeps? male mehercule cum populo Romano
agitur, si tibi ad imperandum nihil praeter me obstat.
Domum tuam tueri non potes. nuper libertini hominis gra-
tia in privato iudicio superatus es: adeo nihil facilius pu-
tas quam contra Caesarem advocare? Cedo, si spes tuas
solus impedio, Paulusne te et Fabius Maximus et Cossi et
Servilii ferent tantumque agmen nobilium non inania no-
mina praeferentium, sed eorum, qui imaginibus suis de-
cori sunt? Ne totam eius orationem repetendo magnam 11
partem voluminis occupem — diutius enim quam duabus
horis locutum esse constat — cum hanc poenam, qua
sola erat contentus futurus, extenderet: *vitam tibi*, in-

quit, *Cinna, iterum do, prius hosti, nunc insidiatori ac
parricidae. Ex hodierno die inter nos amicitia incipiat.
contendamus, utrum ego meliore fide vitam tibi dederim
12 *an tu debeas.* Post hoc detulit ultro consulatum questus,
quod non auderet petere. amicissimum fidelissimumque
habuit. heres solus fuit illi. nullis amplius insidiis ab
ullo petitus est.

1 X. Ignovit abavus tuus victis. nam si non ignovis-
set, quibus imperasset? Sallustium et Cocceios et Deil-
lios et totam cohortem primae admissionis ex adversa-
riorum castris conscripsit. iam Domitios, Messallas,
Asinios, Cicerones et quicquid floris in civitate erat, cle-
mentiae suae debebat. ipsum Lepidum quamdiu mori
passus est? per multos annos tulit ornamenta principis
retinentem et pontificatum maximum non nisi mortuo
illo transferri in se passus est. maluit enim illum hono-
2 rem vocari quam spolium. Haec eum clementia ad sa-
lutem securitatemque perduxit. haec gratum ac favora-
bilem reddidit, quamvis nondum subactis populi Romani
cervicibus manum inposuisset. haec hodieque praestat
3 illi famam, quae vix vivis principibus servit. Deum esse
non tamquam iussi credimus. [bonum esse principem
Augustum,] bene illi convenisse parentis nomen fatemur
ob nullam aliam causam, quam quod contumelias quo-
que suas, quae acerbiores principibus solent esse quam
iniuriae, nulla crudelitate exsequebatur. quod probrosis
in se dictis adrisit, quod dare illum poenas adparebat,
cum exigeret, quod quoscumque ob adulterium filiae
suae damnaverat, adeo non occidit, ut dimissis quo tu-
4 tiores essent diplomata daret: hoc est ignoscere, cum
scias multos futuros, qui pro te irascantur et tibi alieno
sànguine gratificentur, non dare tantum salutem, sed
praestare. Haec Augustus senex aut iam in senectutem
annis vergentibus. in adulescentia caluit, arsit ira, multa
fecit, ad quae invitus oculos retorquebat.

1 XI. Conparare nemo mansuetudini tuae audebit di-
vum Augustum, etiamsi in certamen iuvenilium annorum
deduxerit senectutem plus quam maturam: fuerit mode-

ratus et clemens, nempe post mare Actiacum Romano cruore infectum, nempe post fractas in Sicilia classes et suas et alienas, nempe post Perusinas aras et proscriptiones. Ego vero clementiam non voco lassam crudeli- 2
tatem: haec est, Caesar, clementia vera, quam tu praestas, quae non saevitiae poenitentia coepit, nullam habere maculam, numquam civilem sanguinem fudisse. haec est in maxima potestate verissima animi temperantia et humani generis conprendit *terminos*, non cupiditate aliqua, non temeritate incendi, non priorum principum exemplis corruptum quantum in cives suos liceat experiendo temptare, sed hebetare aciem imperii sui. Praestitisti, Caesar, civitatem incruentam et hoc quod 3
magno animo gloriatus es: nullam te toto orbe stillam cruoris humani misisse, eo maius est mirabiliusque, quod nulli umquam citius gladius commissus est. Cle- 4
mentia ergo non tantum honestiores, sed tutiores praestat, ornamentumque imperiorum est simul et certissima salus. Quid enim est, [*quod*,] cum reges consenuerint liberisque ac nepotibus tradiderint regna, tyrannorum exsecrabilis ac brevis potestas est? Quid interest inter tyrannum et regem? species enim ipsa fortunae ac licentia par est, nisi quod tyranni in voluptatem saeviunt, reges non nisi ex causa ac necessitate.

XII. Quid ergo? non reges quoque occidere solent? 1
sed quotiens id fieri publica utilitas persuadet: tyrannis saevitia cordi est. Tyrannus autem a rege distat factis, non nomine. nam et Dionysius maior iure meritoque praeferri multis regibus potest et L. Sullam adpellari tyrannum quid prohibet, cui occidendi finem fecit inopia hostium? Descenderit licet e dictatura sua et se togae red- 2
diderit, quis tamen umquam tyrannus tam avide humanum sanguinem bibit quam ille, qui septem milia civium Romanorum contrucidari iussit? et cum in vicino ad aedem Bellonae sedens exaudisset conclamationem tot milium sub gladio gementium, exterrito senatu: *Hoc agamus*, inquit, *P. C.*, *seditiosi pauculi meo iussu occiduntur*. Hoc non est mentitus: pauci Sullae videbantur.

sed mox [de Sulla] consequemur quomodo hostibus irascendum sit, utique si in hostile nomen cives et ex
3 eodem corpore abrupti transierint. Interim hoc quod dicebam clementia efficit, ut magnum inter regem tyrannumque discrimen sit, uterque licet non minus armis valletur. sed alter arma habet, quibus in munimentum pacis utitur, alter, ut magno timore magna odia conpescat, nec illas ipsas manus, quibus se commisit, secu-
4 rus adspicit. Contrariis in contraria agitur. nam cum invisus sit, quia timetur, timeri vult, quia invisus est, et illo exsecrabili versu, qui multos dedit praecipites, utitur:

Oderint, dum metuant,

ignarus quanta rabies oriatur, ubi supra modum odia creverunt. temperatus enim timor cohibet animos, adsiduus vero et acer et extrema admovens in audaciam
5 iacentis excitat et omnia experiri suadet. Sic feras lineae et pinnae clusas continent. easdem a tergo eques telis incessat: temptabunt fugam per ipsa, quae fugerant, proculcabuntque formidinem. Acerrima virtus est, quam ultima necessitas extundit. relinquat oportet securi aliquid metus multoque plus spei quam periculorum ostentet: alioquin, ubi quiescenti paria metuuntur, incurrere in pericula iuvat et [*ut*] aliena anima abuti.

1 XIII. Placido tranquilloque regi fida sunt auxilia sua, ut quibus ad communem salutem utatur, gloriosusque miles (publicae enim securitati se dare operam videt) omnem laborem libens patitur ut parentis custos: at illum acerbum et sanguinarium necesse est graventur sti-
2 patores sui. Non potest habere quisquam bonae ac fidae voluntatis ministros, quibus in tormentis et eculeo et ferramentis ad mortem paratis utitur, quibus non aliter quam bestiis homines obiectat, omnibus [*omnium*] rerum noxior ac sollicitior, ut qui homines deosque testes ac vindices facinorum timeat, eo perductus, ut non liceat illi mutare mores. hoc enim inter cetera vel pessimum habet crudelitas: perseverandum est nec ad meliora patet regressus. scelera enim sceleribus tuenda sunt: quid
3 autem eo infelicius, cui iam esse malo necesse est? O!

miserabilem illum, sibi certe! nam ceteris misereri eius
nefas sit, qui caedibus ac rapinis potentiam exercuit,
qui suspecta sibi cuncta reddidit tam externa quam do-
mestica, cum arma metuat ad arma confugiens, non ami-
corum fidei credens, non liberorum pietati. qui ubi cir-
cumspexit quaeque fecit quaeque facturus est, et conscien-
tiam suam plenam sceleribus ac tormentis adaperuit,
saepe mortem timet, saepius optat invisior sibi quam
servientibus. E contrario is, cui curae sunt universa, 4
qui alia magis, alia minus tuetur, nullam non reipublicae
partem tamquam sui nutrit, inclinatus ad mitiora, etiamsi
ex usu est animadvertere, ostendens quam invitus aspe-
ro remedio manus admoveat, in cuius animo nihil ho-
stile, nihil efferum est, qui potentiam suam placide ac
salutariter exercet, adprobare imperia sua civibus cu-
piens, felix abunde sibi visus, si fortunam suam publi-
caverit, sermone adfabilis accessuque facilis, voltu, qui
maxime populos demeretur, amabilis, aequis desideriis
propensus, etiam iniquis [*non*] acerbus, a tota civitate
amatur, defenditur, colitur. Eadem de illo homines se- 5
creto loquuntur quae palam. tollere filios cupiunt et pu-
blicis malis sterilitas indicta recluditur. bene se meritu-
rum de liberis suis quisque non dubitat, quibus tale se-
culum ostenderit. Hic princeps suo beneficio tutus nihil
praesidiis eget, arma ornamenti causa habet.

XIV. Quod ergo officium eius est? quod bonorum 1
parentum, qui obiurgare liberos nonnumquam blande,
nonnumquam minaciter solent, aliquando admonere etiam
verberibus. Numquid aliquis sanus filium a prima offen-
sa exheredat? nisi magnae et multae iniuriae patientiam
evicerint, nisi plus est quod timet quam quod damnat,
non accedit ad decretorium stilum. multa ante temptat,
quibus dubiam indolem et peiore loco iam positam revo-
cet: simul deploratum est, ultima experitur. nemo ad
supplicia exigenda pervenit, nisi qui remedia consumpsit.
Hoc quod parenti, etiam principi faciendum est, quem 2
adpellavimus Patrem Patriae non adulatione vana adducti.
cetera enim cognomina honori data sunt: Magnos et Fe-

lices et Augustos diximus et ambitiosae maiestati quicquid potuimus titulorum congessimus [illis hoc tribuentes], Patrem quidem Patriae adpellavimus, ut sciret datam sibi potestatem patriam, quae est temperatissima, liberis con-
3 sulens suaque post illos reponens. Tarde sibi pater membra sua abscidat. etiam cum absciderit, reponere cupiat et in abscidendo gemat cunctatus multum diuque. prope enim est, ut libenter damnet, qui cito. prope est, ut inique puniat, qui nimis.

1 XV. Trichonem equitem Romanum memoria nostra, quia filium suum flagellis occiderat, populus in foro graphiis confodit. vix illum Augusti Caesaris auctoritas in-
2 festis tam patrum quam filiorum manibus eripuit. Tarium, qui filium deprehensum in parricidio exilio damnavit causa cognita, nemo non suspexit, quod contentus exilio et exilio delicato Massiliae parricidam continuit et annua illi praestitit, quanta praestare integro solebat: haec liberalitas effecit, ut in qua civitate numquam deest patronus peioribus, nemo dubitaret, quin reus merito damnatus esset, quem is
3 pater damnare potuisset, qui odisse non poterat. Hoc ipso exemplo dabo quem conpares bono patri bonum principem. Cogniturus de filio Tarius advocavit in consilium Caesarem Augustum. venit in privatos penates, adsedit, pars alieni consilii fuit. non dixit: immo in meam domum veniat. quod si factum esset, Caesaris futura erat cogni-
4 tio, non patris. Audita causa excussisque omnibus et his quae adulescens pro se dixerat et his quibus arguebatur, petit ut sententiam suam quisque scriberet, ne ea omnium fieret, quae Caesaris fuisset. deinde priusquam aperirentur codicilli, iuravit se Tarii, hominis locupletis,
5 hereditatem non aditurum. Dicet aliquis: pusillo animo timuit, ne videretur locum spei suae aperire velle [in] filii damnatione. ego contra sentio. quilibet nostrum debuisset adversus opiniones malignas satis fiduciae habere in bona conscientia, principes multa debent etiam famae
6 dare. Iuravit se non aditurum hereditatem. Tarius quidem eodem die et alterum heredem perdidit, sed Caesar libertatem sententiae suae redemit. et postquam adpro-

bavit gratuitam esse severitatem suam, quod principi
semper curandum est, dixit relegandum quo patri vide-
retur. Non culeum, non serpentes, non carcerem de- 7
crevit memor non de quo censeret, sed cui in consilio
esset. mollissimo genere poenae contentum esse debere
patrem dixit in filio adulescentulo, inpulso in id scelus, in
quo se, quod proximum erat ab innocentia, timide gessis-
set. debere illum ab urbe et a parentis oculis submoveri.

XVI. O dignum quem in consilium patres advocarent! 1
o dignum quem coheredem innocentibus liberis scribe-
rent! Haec clementia principem decet, ut quocumque
venerit, mansuetiora omnia faciat. Nemo regi tam vilis
sit, ut illum perire non sentiat, qualiscumque pars im-
perii est. In magna imperia ex minoribus petamus ex- 2
emplum. non est unum imperandi genus: imperat prin-
ceps civibus suis, pater liberis, praeceptor discentibus,
tribunus vel centurio militibus. Nonne pessimus pater
videbitur, qui adsiduis plagis liberos etiam ex levissimis
causis conpescet? Uter autem praeceptor liberalibus stu- 3
diis dignior, qui excarnificabit discipulos, si memoria
illis non constiterit aut si parum agilis in legendo oculus
haeserit, an qui monitionibus et verecundia emendare
ac docere malit? Tribunum centurionemque da saevum:
desertores faciet, quibus tamen ignoscitur. Numquidnam 4
aequum est gravius homini et durius imperari, quam im-
peratur animalibus mutis? atqui equum non crebris ver-
beribus exterret domandi peritus magister. fiet enim for-
midolosus et contumax, nisi eum blandiente tactu per-
mulseris. Idem facit venator, quique instituit catulos 5
vestigia sequi, quique iam exercitatis utitur ad excitan-
das vel persequendas feras. nec crebro illis minatur:
contundet enim animos et quicquid est indolis comminue-
tur trepidatione degeneri, nec licentiam vagandi erran-
dique passim concedit. Adicias his licet tardiora agentes
iumenta. quae cum ad contumelias et miserias nata sint,
nimia saevitia cogantur iugum detrectare.

XVII. Nullum animal morosius est, nullum maiore 1
arte tractandum quam homo. nulli magis parcendum.

quid enim stultius quam in iumentis quidem et canibus
erubescere iram exercere, pessima autem condicione
sub [*homine*] hominem esse? Morbis medemur nec ira-
scimur. atqui et hic morbus est animi. mollem medicinam
desiderat ipsumque medentem minime infestum aegro.
2 Mali medici est desperare [ne cures]. idem in his, quo-
rum animus adfectus est, facere debebit, cui tradita salus
omnium est, non cito spem proicere nec mortifera signa
pronuntiare: luctetur cum vitiis, resistat, aliis morbum
suum exprobret, quosdam molli curatione decipiat citius
meliusque sanaturus remediis fallentibus. agat princeps
curam non tantum salutis, sed etiam honestae cicatricis.
3 Nulla regi gloria est ex saeva animadversione: quis enim
dubitat posse? at contra maxima, si vim suam continet,
si multos irae alienae eripuit, neminem suae inpendit.

1 XVIII. Servis imperare moderate laus est. et in man-
cipio cogitandum est non quantum illud inpune pati pos-
sit, sed quantum tibi permittat aequi bonique natura,
quae parcere etiam captivis et pretio paratis iubet: quanto
iustius iubet hominibus liberis, ingenuis, honestis non
ut mancipiis abuti, [sed his] quos gradu antecedas quo-
2 rumque tibi non servitus tradita sit, sed tutela? Servis
ad statuam licet confugere. cum in servum omnia liceant,
est aliquid, quod in hominem licere commune ius ani-
mantium vetet. Quis non Vedium Pollionem peius oderat
quam servi sui, quod muraenas sanguine humano sagi-
nabat et eos, qui se aliquid offenderant, in vivarium,
quid aliud quam serpentium, abici iubebat? O hominem
mile mortibus dignum! sive devorandos servos obiciebat
muraenis, quas esurus erat, sive in hoc tantum illas ale-
3 bat, ut sic aleret. Quemadmodum domini crudeles tota
civitate commonstrantur invisique et detestabiles sunt, ita
regum et iniuria latius patet et infamia atque odium se-
culis traditur. quanto autem non nasci melius fuit quam
numerari inter publico malo natos?

1 XIX. Excogitare nemo quicquam poterit, quod magis
decorum regenti sit quam clementia, quocumque modo
is et quocumque iure praepositus ceteris erit. eo scilicet

formosius id esse magnificentiusque fatebitur, quo in maiori praestabitur potestate, quam non oportet noxiam esse, si ad naturae legem conponitur. Natura enim com- 2
menta est regem, quod et ex aliis animalibus licet cognoscere et ex apibus, quarum regi amplissimum cubile est medioque ac tutissimo loco. praeterea onere vacat exactor alienorum operum, et amisso rege totum dilabitur [*examen*], nec umquam plus unum patiuntur melioremque pugna quaerunt. praeterea insignis regi forma est dissimilisque ceteris tum magnitudine, tum nitore. hoc tamen maxime distinguitur. Iracundissimae ac pro corporis captu pugnacissimae sunt apes et aculeos in volnere relinquunt: rex ipse sine aculeo est. Noluit illum 3
natura nec saevum esse nec ultionem magno constaturam petere, telumque detraxit et iram eius inermem reliquit: exemplar hoc magnis regibus ingens est. est enim illi mos exercere se in parvis et ingentium rerum documenta *in* minima *cogere*. Pudeat ab exiguis animalibus non tra- 4
here mores, cum tanto hominum moderatior esse animus debeat, quanto vehementius nocet. Utinam quidem eadem homini lex esset, *ut* ira cum telo suo frangeretur nec saepius liceret nocere quam semel, nec alienis viribus exercere odia! facile enim lassaretur furor, si per se sibi satisfaceret et si mortis periculo vim suam effunderet. Sed ne nunc quidem illi cursus tutus est. tantum 5
enim necesse est timeat, quantum timeri voluit, et manus omnium observet et eo quoque tempore, quo non captatur, peti se iudicet nullumque momentum inmune a metu habeat: hanc aliquis agere vitam sustinet, cum liceat innoxium aliis, ob hoc securum salutare potentiae ius laetis omnibus tractare? errat enim, si quis existimat tutum esse ibi regem, ubi nihil a rege tutum, sed securitas securitate mutua paciscenda est. Non opus est instruere in altum 6
editas arces nec in adscensum arduos colles emunire nec latera montium abscidere, multiplicibus se muris turribusque sepire: salvum regem in aperto clementia praestabit. Unum est inexpugnabile munimentum amor civium. Quid pulchrius est quam vivere optantibus cunctis 7

et vota non sub custode nuncupantibus? si paulum valitudo titubavit, non spem hominum excitari, sed metum? nihil esse cuiquam tam pretiosum, quod non pro salute
8 praesidis sui commutatum velit? O nae illo, cui contingit *** sibi quoque vivere debeat. in hoc adsiduis bonitatis argumentis probavit non rempublicam suam esse, sed se reipublicae. Quis huic audeat struere aliquod periculum? quis ab hoc non, si possit, fortunam quoque avertere velit, sub quo iustitia, pax, pudicitia, securitas, dignitas florent, sub quo opulenta civitas copia bonorum
9 omnium abundat? Nec alio animo rectorem suum intuetur, quam si di inmortales potestatem visendi sui faciant. [intueamur venerantes colentesque.] Quid autem? non proximum illis locum tenet is, qui se ex deorum natura gerit beneficus ac largus et in melius potens? Hoc adfectare, hoc imitari decet, maximum ita haberi, ut optimus simul habeare.

1 XX. A duabus causis punire princeps solet: [si] aut se vindicat aut alium. prius de ea parte disseram, quae ipsum contingit: difficilius est enim moderari, ubi dolori debetur ultio quam ubi exemplo.
2 Supervacuum est hoc loco admonere, ne facile credat, ut verum excutiat, ut innocentiae faveat (et ut adpareat), ut non minorem agi rem periclitantis quam iudicis sciat. hoc enim ad iustitiam, non ad clementiam pertinet: nunc illum hortamur, ut manifeste laesus animum in potestate habeat et poenam, si tuto poterit, donet, sin minus, temperet longeque sit in suis quam in alienis iniuriis ex-
3 orabilior. Nam quemadmodum non est magni animi, qui de alieno liberalis est, sed ille qui quod alteri donat, sibi detrahit, ita clementem vocabo non in alieno dolore facilem, sed eum, qui cum suis stimulis exagitetur, non prosilit, qui intellegit magni animi esse iniurias in summa potentia pati nec quicquam esse gloriosius principe inpune laeso.

1 XXI. Ultio duas res praestare solet, aut solatium adfert ei, qui accepit iniuriam, aut in reliquum securitatem: principis maior est fortuna, quam ut solatio egeat, ma-

nifestiorque vis, quam ut alieno malo opinionem sibi virium quaerat. hoc dico: cum ab inferioribus petitus violatusque est. nam si, quos pares aliquando habuit, infra se videt, satis vindicatus est. Regem et servus occidit et serpens et sagitta: servabit quidem nemo, nisi maior eo quem servavit. Uti itaque animose debet tanto munere 2
deorum dandi auferendique vitam potens, in his praesertim, quos scit aliquando sibi [*par*] fastigium obtinuisse. hoc arbitrium adeptus ultionem inplevit perfecitque quantum verae poenae satis erat. perdidit enim vitam qui debet, et quisquis ex alto ad inimici pedes abiectus alienam de capite regnoque sententiam exspectavit, in servatoris sui gloriam vivit plusque nomini eius confert incolumis, quam si ex oculis ablatus esset. adsiduum enim spectaculum alienae virtutis est: in triumpho cito transisset. Si vero regnum quoque suum tuto relinqui apud eum 3
potuit reponique eo unde deciderat, ingenti incremento surgit laus eius, qui contentus fuit ex rege victo nihil praeter gloriam sumere. Hoc est etiam ex victoria sua triumphare testarique nihil se quod dignum esset victore apud victos invenisse. Cum civibus et ignotis atque hu- 4
milibus eo moderatius agendum est, quo minoris est adflixisse eos. quibusdam libenter parcas, a quibusdam te vindicare fastidias et non aliter quam ab animalibus parvis et obterentem inquinantibus reducenda manus est: at in iis, qui in ore civitatis servati punitique erunt, occasione notae clementiae utendum est.

XXII. Transeamus ad alienas iniurias, in 1
quibus vindicandis haec tria lex secuta est, quae princeps quoque sequi debet: aut ut eum, quem punit, emendet, aut ut poena eius ceteros meliores reddat, aut ut sublatis malis securiores ceteri vivant. Ipsos facilius emendabis minore poena: diligentius enim vivit cui aliquid integri superest. nemo dignitati perditae parcit. inpunitatis genus est iam non habere poenae locum. Civi- 2
tatis autem mores magis corrigit parcitas animadversionum. facit enim consuetudinem peccandi multitudo peccantium et minus gravis nota est, quam turba damnatio-

num levat, et severitas, quod maximum remedium habet,
3 adsiduitate amittit auctoritatem. Constituit bonos mores civitati princeps et vitia eius facilius reprimit, si patiens eorum est, non tamquam probet, sed tamquam invitus et cum magno tormento ad castigandum veniat: verecundiam peccandi facit ipsa clementia regentis. gravior multo poena videtur, quae a miti viro constituitur.

1 XXIII. Praeterea videbis ea saepe committi, quae saepe vindicantur. Pater tuus plures intra quinquennium culeo insuit, quam omnibus seculis insutos accepimus. multo minus audebant liberi nefas ultimum admittere, quamdiu sine lege crimen fuit. summa enim prudentia altissimi viri et rerum naturae peritissimi maluerant velut incredibile scelus et ultra audaciam positum praeterire
2 quam, dum vindicant, ostendere posse fieri. itaque parricidae a lege coeperunt et illis facinus poena monstravit. pessimo vero loco pietas fuit, postquam saepius culeos vidimus quam cruces. In qua civitate raro homines puniuntur, in ea consensus fit innocentiae et indulgetur velut publico bono. putet se innocentem esse civitas: erit. magis irascetur a communi frugalitate desciscentibus, si paucos eos esse viderit. Periculosum est, mihi crede, ostendere civitati, quanto plures mali sint.

1 XXIV. Dicta est aliquando a senatu sententia: ut servos a liberis cultus distingueret. deinde adparuit, quantum periculum inmineret, si servi nostri numerare nos coepissent: idem scito metuendum esse, si nulli ignoscitur. cito adparebit, pars civitatis deterior quanto praegravet. Non minus principi turpia sunt multa supplicia quam medico multa funera. remissius imperanti melius
2 paretur. Natura contumax est humanus animus et in contrarium atque arduum nitens sequiturque facilius quam ducitur. et ut generosi atque nobiles equi melius facili freno reguntur, ita clementiam voluntaria innocentia inpetu suo sequitur et dignam putat civitas, quam servet
3 sibi. Plus itaque hac via proficitur. crudelitas minime humanum malum est indignumque tam miti animo. ferina

ista rabies est sanguine gaudere ac volneribus, et abiecto
homine in silvestre animal transire.

XXV. Quid enim interest, oro te, Alexander, leoni 1
Lysimachum obicias an ipse laceres dentibus tuis? tuum
os est, tua illa feritas. O quam cuperes tibi potius un-
gues esse, tibi rictum illum edendorum hominum capa-
cem? Non exigimus a te, ut manus ista, exitium fami-
liarium certissimum, ulli salutaris sit, ut iste animus
ferox, insatiabile gentium malum, citra sanguinem cae-
demque satietur: clementiam voca, *ubi* ad occidendum
amicum carnifex inter homines eligitur. Hoc est quare 2
vel maxime abominanda sit saevitia, quod excedit fines
primum solitos, deinde humanos. nova supplicia con-
quirit, ingenium advocat, instrumenta excogitat, per quae
varietur atque extendatur dolor, et delect*e*tur malis ho-
minum. Tunc ille dirus animi morbus ad insaniam per- 3
venit ultimam, cum crudelitas versa est in voluptatem et
iam occidere hominem iuvat: nam talem virum a tergo
sequitur eversio, odia, venena, gladii. tam multis peri-
culis petitur, quam multorum ipse periculum est, privatis-
que nonnumquam consiliis, alias vero consternatione
publica circumvenitur. levis enim et privata pernicies non
totas urbes movet: quod late furere coepit et omnes ad-
petit, undique configitur. Serpentes parvulae fallunt nec 4
publice conquiruntur: ubi aliqua solitam mensuram trans-
iit et in monstrum excrevit, ubi fontes potu infecit et,
si adflavit, deurit obteritque, quacumque incessit, bal-
listis petitur. Possunt verba dare et evadere pusilla mala,
ingentibus obviam itur. Sic unus aeger nec domum 5
quidem perturbat. at ubi crebris mortibus pestilentiam
esse adparuit, conclamatio civitatis ac fuga est et dis
ipsis manus intentantur. Sub uno aliquo tecto flamma
adparuit: familia vicinique aquam ingerunt. at incen-
dium vastum et multas iam domos depastum parte urbis
obruitur.

XXVI. Crudelitatem privatorum serviles quoque ma- 1
nus sub certo crucis periculo ultae sunt: tyrannorum
gentes populique et quorum erat malum et hi, quibus

inminebat, exscindere adgressi sunt. aliquando sua praesidia in ipsos consurrexerunt perfidiamque et inpietatem et feritatem et quicquid ab illis didicerant, in ipsos exercuerunt. quid enim potest ab eo quisquam sperare, quem malum esse docuit? Non diu adparet nequitia nec quan-
2 tum videtur peccat. Sed puta tutam esse crudelitatem: quale eius regnum est? non aliud quam captarum urbium forma et terribiles facies publici metus. omnia moesta, trepida, confusa. voluptates ipsae timentur. non convivia securi ineunt, in quibus lingua sollicite etiam ebriis custodienda est. non spectacula, ex quibus materia criminis ac periculi quaeritur. adparentur licet magna inpensa et regiis opibus et artificum exquisitis nominibus: quem tamen
3 ludi in carcere iuvent? Quod istud, di boni, malum est occidere, saevire, delectari sono catenarum et civium capita decidere, quocumque ventum est multum sanguinis fundere, adspectu suo terrere ac fugare? Quae alia vita esset, si leones ursique regnarent? si serpentibus in nos ac noxiosissimo cuique animali daretur potestas?
4 Illa rationis expertia et a nobis inmanitatis crimine damnata abstinent suis et tuta est etiam inter feras similitudo: horum ne a necessariis quidem sibi rabies temperat, sed externa suaque in aequo habet, quo possit exercitatior a singulorum caedibus deinde in exitia gentium serpere. et inicere tectis ignem, aratrum vetustis urbibus inducere potentiam putat. et unum occidi iubere aut alterum parum imperatorium credit. nisi eodem tempore grex miserorum sub *ictu* stetit, crudelitatem suam
5 in ordinem coactam putat. Felicitas illa multis salutem dare et ad vitam ab ipsa morte revocare et mereri clementia civicam. nullum ornamentum principis fastigio dignius pulchriusque est quam illa corona ob cives servatos: non hostilia arma detracta victis, non currus barbarorum sanguine cruenti, non parta bello spolia. Haec divina potentia est gregatim ac publice servare: multos quidem occidere et indiscretos incendii ac ruinae potentia est.

L. ANNAEI SENECAE

AD NERONEM CAESAREM

DE CLEMENTIA

LIBER II.

I. Ut de clementia scriberem, Nero Caesar, una me 1
vox tua maxime conpulit, quam ego non sine admiratione
et cum diceretur, audisse memini, et deinde aliis nar-
rasse, vocem generosam, magni animi, magnae lenitatis,
quae non conposita nec alienis auribus [*sed*] subito data
crepuit et bonitatem tuam cum fortuna tua litigantem in
medium adduxit. Animadversurus in latrones duos Bur- 2
rus praefectus tuus, vir egregius et tibi principi natus,
exigebat a te, scriberes in quos et ex qua causa animad-
verti velles. hoc saepe dilatum ut aliquando fieret insta-
bat. Invitus invito cum chartam protulisset traderetque,
exclamasti: *vellem nescirem literas!* O dignam vocem, 3
quam audirent omnes gentes, quae Romanum imperium
incolunt, quaeque iuxta iacent dubiae libertatis quaeque
se contra viribus aut animis adtollunt! O vocem in con-
cionem omnium mortalium mittendam, in cuius verba
principes regesque iurarent! O vocem publicam generis
humani [innocentia] dignam, cui redderetur antiquum illud
seculum! Nunc profecto consentire decebat ad aequum 4
bonumque expulsa alieni cupidine, ex qua omne animi
malum oritur, pietatem integritatemque cum fide ac mo-
destia resurgere: et vitia diuturno abusa regno tandem
felici ac puro seculo darent locum.

II. Futurum hoc, Caesar, ex magna parte sperare et 1
confiteri libet. Tradetur ista animi tui mansuetudo diffun-
deturque paulatim per omne imperii corpus et cuncta in
similitudinem tui formabuntur. A capite bona valitudo

in omnes [*exit: omnia*] vegeta sunt atque erecta aut lan-
guore demissa, prout animus eorum vivit aut marcet.
Erunt cives, erunt socii digni hac bonitate et in totum
orbem recti mores revertentur: parcetur ubique manibus
2 [tuis]. Diutius me morari hic patere, non ut blandum
auribus tuis. nec enim hic mihi mos est. maluerim veris
offendere quam placere adulando: quid ergo est? prae-
ter id, quod bene factis dictisque tuis quam familiaris-
simum esse te cupio, ut quod nunc natura et inpetus est,
fiat iudicium, illud mecum considero, multas voces ma-
gnas, sed detestabiles, in vitam humanam pervenisse
celebresque volgo ferri, ut illam: *oderint, dum metuant.*
cui Graecus versus similis est [*eius*], qui se mortuo ter-
3 ram misceri ignibus iubet, et alia huius notae. ac nescio
quomodo ingenia inmania et invisa materia secundiori
expresserunt sensus vehementes et concitatos. nullam
adhuc vocem audivi ex bono lenique animosam. quid ergo
est? ut raro, invitus et cum magna cunctatione, ita ali-
quando scribas necesse est istud, quod tibi in odium li-
teras adduxit, sed, sicut facis, cum magna cunctatione,
cum multis dilationibus.

1 III. Et ne forte decipiat nos speciosum clementiae
nomen aliquando et in contrarium abducat, videamus
quid sit clementia qualisque sit et quos fines
habeat.

Clementia est temperantia animi in potestate ulciscendi
vel lenitas superioris adversus inferiorem in constituendis
poenis. Plura proponere tutius est, ne una finitio parum
rem conprehendat et, ut ita dicam, formula excidat:
itaque dici potest et inclinatio animi ad lenitatem in poena
2 exigenda. Illa finitio contradictiones inveniet, quamvis
maxime ad verum accedat: si dixerimus clementiam esse
moderationem aliquid ex merita ac debita poena remitten-
tem, reclamabitur nullam virtutem cuiquam minus debito
facere. atqui hoc omnes intellegunt clementiam esse, quae
se flectit citra id, quod merito constitui posset.

1 IV. Huic contrariam inperiti putant severitatem: sed
nulla virtus virtuti contraria est. quid ergo oppo-

nitur clementiae? Crudelitas, quae nihil aliud
est quam atrocitas animi in exigendis poenis. Sed qui-
dam non exigunt poenas, crudeles tamen sunt, tamquam
qui ignotos homines et obvios non in conpendium, sed
occidendi causa occidunt. nec interficere contenti sae-
viunt, ut Busiris ille et Procrustes et piratae, qui captos
verberant et in ignem vivos inponunt. Haec crudelitas 2
quidem: sed quia nec ultionem sequitur, non enim laesa
est, nec peccato alicui irascitur, nullum enim antecessit
crimen, extra finitionem nostram cadit. [finitio contine-
bat in poenis exigendis intemperantiam animi.] Possumus
dicere non esse hanc crudelitatem, sed feritatem, cui
voluptati saevitia est. possumus insaniam vocare: nam
varia sunt genera eius et nullum certius quam quod in
caedes hominum et laniationes pervenit. Illos ergo cru- 3
deles vocabo, qui puniendi causam habent, modum non
habent, sicut in Phalari, quem aiunt non quidem in ho-
mines innocentes, sed super humanum ac probabilem
modum saevisse. Possumus effugere cavillationem et ita
finire, ut sit crudelitas inclinatio animi ad asperiora.
Hanc clementia repellit long*e dis*tare a se: nam severitat*i*
cum ill*a* convenit. Ad rem pertinet quaerere hoc 4
loco, quid sit misericordia. plerique enim ut vir-
tutem eam laudant et bonum hominem vocant misericor-
dem. Et haec vitium animi est: utraque circa severitatem
circaque clementiam posita sunt, quae vitare debemus,
[*per speciem severitatis ne in crudelitatem incidamus, neve*]
per speciem clementiae in misericordiam. In hoc leviore
periculo erratur, sed par error est a vero recedentium.

V. Ergo quemadmodum religio deos colit, superstitio 1
violat, ita clementiam mansuetudinemque omnes boni
viri praestabunt, misericordiam autem vitabunt: est enim
vitium pusilli animi, ad speciem alienorum malorum suc-
cidentis. itaque pessimo cuique familiarissima est: anus
et mulierculae sunt, quae lacrimis nocentissimorum mo-
ventur, quae, si liceret, carcerem effringerent. Miseri-
cordia non causam, sed fortunam spectat: clementia ra-
tioni accedit. Scio male audire apud inperitos sectam 2

Stoicorum tamquam nimis duram et minime principibus
regibusque bonum daturam consilium. obicitur enim illi
quod sapientem negat misereri, negat ignoscere. Haec
si per se ponantur, invisa sunt: videntur enim nullam
spem relinquere humanis erroribus, sed omnia delicta ad
3 poenam deducere. Quod si est, quidni [*invisa sit*] haec
scientia, quae dediscere humanitatem iubet portumque
adversus fortunam certissimum mutuo auxilio cludit? sed
nulla secta benignior leniorque est, nulla amantior ho-
minum et communis boni adtentior, ut [*cui*] propositum
sit usui esse aut auxilio, nec sibi tantum, sed universis
4 singulisque consulere. Misericordia est aegritudo animi
ob alienarum miseriarum speciem, aut tristitia ex alienis
malis contracta, quae accidere inmerentibus credit. aegri-
tudo autem in sapientem virum non cadit. serena eius
mens est nec quicquam incidere potest, quod illam ob-
ducat. nihilque aeque hominem quam magnus animus
decet: non potest autem magnus esse idem ac *motus*.
5 moeror contundit mentes, *a*bicit, contrahit. Hoc sapienti
ne in suis quidem accidet calamitatibus, sed omnem
fortunae iram reverberabit et ante se franget. eamdem
semper faciem servabit, placidam, inconcussam, quod
facere non posset, si tristitiam reciperet.

1 VI. Adice quod sapiens providet et in expedito con-
silium habet: numquam autem liquidum sincerumque ex
turbido venit. tristitia inhabilis est ad dispiciendas res,
utilia excogitanda, periculosa vitanda, aequa aestiman-
da: ergo non miseretur, quia id sine miseria animi non
fit. cetera omnia quae [*eos*], qui miserentur, volo facere,
2 libens et altus animo faciet. Succurret alienis lacrimis,
non accedet. dabit manum naufrago, exuli hospitium,
egenti stipem, non hanc contumeliosam, qua pars maior
horum, qui se misericordes videri volunt, abicit et fa-
stidit quos adiuvat contingique ab his timet, sed ut homo
homini ex communi dabit. Donabit lacrimis maternis
filium et catenas solvi iubebit et ludo eximet et cadaver
etiam noxium sepeliet, sed faciet ista tranquilla mente,
3 voltu suo. Ergo non miserebitur sapiens, sed succurret,

sed proderit, in commune auxilium natus ac publicum
bonum, ex quo dabit cuique partem: etiam ad cala-
mitosos pro portione inprobandos et emendandos boni-
tatem suam permittet. adflictis vero et sortis [*culpa*] labo-
rantibus multo libentius subveniet. quotiens poterit, for-
tunae intercedet: ubi enim opibus potius utetur aut viri-
bus quam ad restituenda quae casus inpulit? voltum qui-
dem non deiciet nec animum ob crus alicuius aridum aut
pannosam maciem et innixam baculo senectutem: cete-
rum omnibus dignis proderit et deorum more calamito-
sos propitius respiciet. Misericordia vicina est miseriae: 4
habet enim aliquid trahitque ex ea. inbecilles oculos esse
scias, qui ad alienam lippitudinem et ipsi subfunduntur,
tam mehercule quam morbum esse, non hilaritatem, sem-
per adridere ridentibus et ad omnium oscitationem
ipsum quoque os diducere: misericordia vitium est ani-
morum nimis miseria paventium, quam si quis a sapiente
exigit, prope est, ut lamentationem exigat et in alienis
funeribus gemitus.

VII. [At quare non ignoscet? vacuum] Constitua- 1
mus nunc quoque, quid sit venia, et sciemus dari
illam a sapiente non debere. Venia est poenae meritae
remissio. Hanc sapiens quare non debeat dare, reddunt
rationem diutius, quibus hoc propositum est: ego ut bre-
viter tamquam in alieno iudicio dicam: Ei ignoscitur, qui
puniri debuit. sapiens autem nihil facit quod non debet,
nihil praetermittit, quod debet: itaque poenam, quam exi-
gere debet, non donat. sed illud quod ex venia consequi 2
vis, honestiore tibi via tribuit: parcit enim sapiens, con-
sulit et corrigit. idem facit quod, si ignosceret, nec igno-
scit, quoniam qui ignoscit, fatetur aliquid se quod
fieri debuit omisisse. Aliquem verbis tantum admonebit,
poena non adficiet aetatem eius emendabilem intuens:
aliquem invidia criminis manifeste laborantem iubebit in-
columem esse, quia deceptus est, quia per vinum la-
psus. hostes dimittet salvos, aliquando etiam laudatos,
si honestis causis pro fide, pro foedere, pro libertate in
bellum acciti sunt. Haec omnia non veniae, sed clemen- 3

tiae opera sunt. Clementia liberum arbitrium habet: non
sub formula, sed ex aequo et bono iudicat. et absolvere
illi licet et quanti vult taxare litem. Nihil ex his facit,
tamquam iusto minus fecerit, sed tamquam id quod con-
stituit iustissimum sit. ignoscere autem est quem iudicas
puniendum non punire. venia debitae poenae remissio
est: clementia hoc primum praestat ut quos dimittit, ni-
hil aliud illos pati debuisse pronuntiet. plenior est ergo
4 quam venia et honestior. De verbo, ut mea fert opinio,
controversia est, de re quidem convenit. Sapiens multa
remittet, multos parum sani, sed sanabilis ingenii ser-
vabit. agricolas bonos imitabitur, qui non tantum rectas
procerasque arbores colunt: illis quoque, quas aliqua
depravavit causa, adminicula quibus dirigantur adplicant,
alias circumcidunt. ne proceritatem rami premant, quas-
dam infirmas vitio loci nutriunt, quibusdam aliena umbra
5 laborantibus coelum aperiunt. [*Secundum haec*] videbit
[*perfectus sapiens*], quod ingenium qua ratione tractan-
dum sit, quo modo in rectum prava flectantur. * * *

L. ANNAEI SENECAE

OPERA

QUAE SUPERSUNT.

RECOGNOVIT ET RERUM INDICEM LOCUPLETISSIMUM
ADIECIT

FRIDERICUS HAASE
PROF. VRATISLAV.

VOL. II.

LIPSIAE
SUMPTIBUS ET TYPIS B. G. TEUBNERI.
MDCCCLII.

FRID. HAASII PRAEFATIO.

Quamquam non videtur in Senecae libris accurate definiri posse, quo quisque tempore conscriptus sit, praesertim cum de vita quoque Senecae post Lipsium nemo diligentius quaesiverit, nolui tamen e superioribus editionibus talem aliquem librorum ordinem retinere, quem a temporum ordine abhorrere satis constaret; quare cum mihi de XII Dialogorum libris otium quaerendi fecisset codicis Mediolanensis auctoritas, primo volumine cum iis ea Senecae opera conjunxi, quorum quae sunt aetate postrema, ad Neronis initia pertinent; sequuntur jam altero hoc volumine comprehensi de Beneficiis et Naturalium Quaestionum libri, quos et post illa scriptos esse et ante epistolas demonstrari potest aut certis aut probabilibus argumentis. Emendandi vero secutus sum rationem eandem, de qua primo volumine exposui, nisi quod Nat. Quaestionum libri maiorem nonnumquam audaciam requirere visi sunt; nam etsi in iis quoque, qui sunt de Beneficiis, reperiuntur loci aliquot corruptissimi, quos aut intactos reliqui aut recte jam a me aliisve emendatos esse non credo, multum tamen ibi ad inveniendam veram scripturam profuit praestantissimus cod. Nazarianus, plus etiam profuturus ille, si post Gruterum denuo conferri potuisset. Sed Nat. Quaestionum libris quantum ad integritatem desit, parum perspexisse editores videntur; nam primum majores quasdam partes periisse nemo animadvertit; ego lacunae signa posui lib. I, 8, 5, ubi necesse est exciderint ea, quae Seneca ad quaestiones eo ipso loco propositas responderat; deinde c, 15, 8 qui nunc locus mancus est, eum sperare licet aliquando restitui posse, si inventus fuerit codex aliquis integer, similis Berolinensi, quem testatur Fickertus ob amissa vel duo vel tria folia non habere totum illum locum inde a c. 11, 3, et deinde his verbis incipere: q u a n t u m i n p r a v u m. quod si ita est, apparet eum codicem longe aliud quid habuisse ante voces i n p r a v u m, quam quae nunc leguntur; illa certe, quae ego uncis inclusi, tolerari nullo modo possunt; pertinent enim ad specula, de quibus Seneca ibi nondum agit; quae nisi, ut mihi videtur, subditicia sunt, certe alieno loco intrusa esse nemo negabit. Praeterea lacunam indicavi lib. IV. inter c. 2 et 3. quo loco haud pauca intercidisse manifestum est; nam neque de Nilo quaestio potest ibi finita videri, neque quae deinde sequitur de nive et grandine, initium habet, sed

superest ejus tantum pars minima et extrema, id quod ipse Seneca satis indicat, qui postquam pauca de grandine dixit, c. 4, 1 peractam esse quaestionem ait et velle se quaedam velut in cumulum addere. Quare si de lacuna mihi conceditur, quam ego etiam fragmentis quibusdam ab ipso Seneca suppeditatis explere studui — leguntur ea paulo post c. 3, 6. c. 13, 2. — illud quoque intelligi arbitror, ne numerum quidem librorum, quos nunc septem habemus, verum esse posse; quis enim credibile putabit, quod et a consuetudine et ab arte Senecae plane alienum est, uno libro IV. duas quaestiones diversissimas copulatas esse ejusque rei neque in praefatione illius libri neque in epilogo ullam mentionem fieri? quare debuit illo loco quinti libri numerus poni et deinceps sequentium librorum numeri mutari, quod ego, ne nimis a vulgato more recederem, facere supersedi. Deinde libri V. praefationem amissam esse arbitror, neque id incertum cuiquam videbitur, qui consideraverit, quam studiose Seneca ea tractet, quae ad rem propositam non nimis necessaria sunt, adeo ut videri possit ipsos libros praefationum et epilogorum causa scripsisse. Denique libro VI deesse aliquem locum ex eo intelligitur, quod c. 14, 2 testatur se eorum, quibus placeat terram animal esse, sententiam commemorasse, quod quoniam dicit se paulo ante fecisse, credi non potest errorem eum esse vel memoriae lapsum.

Praeter majora haec horum librorum detrimenta multa est in verbis singulis incertitudo et depravatio; nam qui olim usurpati sunt codices Memmianus et Bongarsianus et si qui alii fuerunt his similes, vetusti et ab interpolandi libidine immunes, eorum nunc tenuis et ambigua memoria exstat; proxime ad hos accedit cod. Berolinensis, sec. XIII., qui quamquam est omnium, quos accuratius collatos habemus, longe optimus, ut ei merito a Fickerto summa auctoritas tribuatur, tamen omni vitiorum genere haud raro foedatus est; nam praeter foliorum aliquot defectum, quem supra memoravi, et minoribus lacunis laborat, maxime in lib. IV praefatione, et singularum vocum omissionibus, quae frequentissimae sunt in parte libri III, inde a c. 22. reperiuntur etiam aliquotiens librariorum additamenta et passim alii errores varii; ejusdem rursus libri in plurimis partibus mira integritas est atque in ipsis etiam vitiis plerumque proxima cum veritate necessitudo. Diversissimus est cod. Bambergensis, qui illum aetate superat; seculi enim XI esse perhibetur; ceterum habet Senecae libros primum ab aliquo haud indocto homine gravissime et audacissime interpolatos, deinde etiam vulgaribus librariorum peccatis corruptos; nec tamen desunt exempla scripturae ex aliquo vetustiore et integro libro propagatae; quare summa cautione opus est, ne aut quae proba sunt, immerito damnentur, aut quae speciose excogitavit falsarius, pro veris tibi imponant. In tanta dubitandi materia, quam duo hi codices diligenter inter se comparati praebent, raro accidit, ut in reliquis codicibus recentioribus boni consilii copiam nanciscaris. Proinde satis apparere arbitror, non posse nunc

in Nat. Quaestt. certa fide Senecae orationem constitui, nisi vetustiores illi et meliores libri, de quibus antea dixi, indagati fuerint et denuo diligentius excussi.

Ad hanc criticae operae difficultatem accedit etiam, quod qui adhuc Senecae opera ediderunt, si ab uno Fickerto discedas, qui collato maxime Berolinensi codice optime meritus est, plerique omnes in Nat. Quaestionibus minore cura versati esse videntur, argumenti credo natura deterriti; Koelerus contra, qui eas ipso argumento allectus singulatim pertractavit, emendationis officium aut parum diligenter aut infeliciter administravit. Quo fit, ut in hoc libro etiamnunc vitia talia resederint, quae vel sine codicum auxilio facili opera corrigi possint et quae mireris tam diu tolerari potuisse. Ex hoc genere illud est, quod lib. II, c. 59, 5 legebatur adhuc: nec de re sed de die queritur; scribendum enim erat quaeritur, quod nisi per se manifestum esset, docere poterat locus simillimus lib. VI, c. 32, 3. non de re sed de tempore est quaestio. Item lib. VII, c. 12, 4 vix credibile est quantas turbas moverit parvus et manifestus scribendi error; cum enim ibi jam olim sic legeretur: quemadmodum arcus, alterne sol visitur, quod et unus cod. Opsopoei habuit, qui fuit haud dubie Memmianus, et nunc praebuit cod. Berol., quoniam id intelligi sane non poterat, miris modis et interpolatores codicum mss. et deinde Fromondus, Gronovius, Vossius, Koelerus se torserunt, ut aut reperirent aliquid, quod in re proposita recte dici posset alterne fieri, aut ut importunum illud alterne aliquo modo tollerent; et Vossius quidem, qui recte perspiceret de parheliis agi, proxime ad verum accessit, sed cum conjecturam e depravato codice duceret, ternos soles produxit: quanto simplicius erat pro tot ambagibus in optimorum codd. scriptura unam litterulam leniter mutare, ut ex alterne fiat alterve sol. Pari facilitate corrigi potuit locus lib. II, c. 49, 2. cum eorum tangitur vel comitium aut principalia urbis liberae loca. Scripsi forum pro eorum; multo longius discessit vulgata reliquorum codd. scriptura: *quorum vi* tangitur vel comitium *vel* princ. Item lib. II, c. 59, 11 pro dilectione vel deiectione animi vel deiectione alvi in promptu erat scribere defectione. Sed non possum hoc loco vel faciles ejusmodi emendationes persequi vel difficiliores et dubias commendare aut excusare, nec quomodo in lacunis explendis et ejiciendis glossematis versatus sim explicare licet quibusve adductus rationibus Bambergensis codicis fidem nonnumquam Berolinensi praetulerim. Unum hoc de leviore quadam neque tamen negligenda critici muneris parte admonere volo: multae res sunt ad scribendi rationem et formas usumque verborum pertinentes, quae totae pendent ex optimorum codicum mss. auctoritate; quae cum in Nat. Quaestt. exigua sit, fit necessario, ut in iis nisi discedere velis a reliqua Senecae consuetudine, sequendi sint aliorum librorum codices meliores; atque id Fickertus fecit in orthographia, in qua ejus et exemplum secutus sum et ra-

tiones exspecto; in aliis rebus minus sibi constitit; neque ego omnia ad unam normam exaequavi; itaque intactam reliqui accusativi formam a ë r e m lib. III, c. 12, 2. VII, c. 24, 2, quamquam non dubito, quin semper Seneca a ë r a scripserit. Contra quod in aliis libris recte restitutum est a l i u b i, veluti de Beneff. I, 5, 5. III, 6, 2. VI, 33, 3. Dial. V, 6, 4. Epist. 92, 29. 99, 26. id ego in his quoque, ubi codd. mss. inter a l i b i et a l i c u b i fluctuantur, restituendum duxi: vid. lib. V, c. 14, 1. lib. VI, c. 7, 1. c. 14, 1. c. 15. Item quod bis posita erat a c particula ante vocalem lib. II, c. 22, 3 et c. 31, 1 (ubi cf. c. 52, 1), ferendum non magis putavi quam quod semel legebatur c o n t r a r i o lib. VI, c. 13, 4, ubi scripsi e c o n t r a r i o, ut solet Seneca alibi; vid. lib. I, 4, 1. III, 20, 3. V, 1, 4. 3, 3. et in aliis libris saepe; nec movet me alterum exemplum Epist. 94, 2. potuit certe illo loco *e* post i d e m facile excidere. Sed quod Fickertus semel ponere ausus est t r a n s i e t lib. III, c. 10, 4. miro ibi codicum mss. consensu firmatum, id ego adeo non aspernatus sum, ut ejus generis formas etiam aliis locis recte mihi restituisse videar; nam et de Beneff. lib. II, 1, 2 habent i n i e t libri optimi, inter quos est Nazarianus, et in Epist. 17, 7 e x i e t est in cod. Paris. p. qui est in illa parte longe optimus, et in quinque aliis; nec longe discedit alius vetustus cod. Paris. P. in quo est e x h i b e t; de utroque enim cod. Paris. Fickertus illo loco minus recte retulit; his confisus exemplis in Ludo c. 3, 1 e x i e t edidi, quo nihil videtur probabilius reperiri posse pro corrupta voce e s s e t; et de Beneff. lib. I, 2, 3 credo me rectius bis r e d i e t scripturum fuisse pro eo quod nunc posui r e d i t; et in Dial. XI, c. 8, 2 e x i e t scriptum malim quam vel e x i t vel e r i t.

Haec de Nat. Quaestionum libris haud inutile putavi admonere; de Epistolis et quae praeterea reliqua sunt, dicam volumine tertio.

Scribebam Vratislaviae d. XXIV. m. Decembr. a. MDCCCLI.

L. ANNAEI SENECAE

AD AEBUTIUM LIBERALEM

DE BENEFICIIS

LIBRI VII.

L. ANNAEI SENECAE

AD AEBUTIUM LIBERALEM

DE BENEFICIIS

LIBER I.

I. Inter multos ac varios errores temere inconsulte- 1
que viventium nihil propemodum [*indignius*], vir optime
Liberalis, dixerim, [*quam*] quod beneficia nec dare
scimus nec accipere. sequitur enim, ut male collo-
cata male debeantur. de quibus non redditis sero que-
rimur: ista enim perierunt, cum darentur. Nec mirum 2
est inter plurima maximaque vitia nullum
esse frequentius quam ingrati animi. id eve-
nire ex causis pluribus video: prima illa est,
quod non eligimus dignos, quibus tribuamus. Sed nomina
facturi diligenter patrimonium et vitam debitoris inquiri-
mus. semina in solum effetum et sterile non spargimus:
beneficia sine ullo delectu magis proicimus quam damus.
Nec facile dixerim, utrum turpius sit infitiari an repetere 3
beneficium. id enim genus huius crediti est, ex quo tan-
tum recipiendum sit quantum ultro refertur: decoquere
vero foedissimum ob hoc ipsum, quia non opus est ad
liberandam fidem facultatibus, sed animo. reddit enim
beneficium qui libenter debet. Sed cum sit in ipsis cri- 4
men, qui ne confessione quidem grati sunt, in nobis quo-
que est. Multos experimur ingratos, plures facimus, quia
alias graves exprobratores exactoresque sumus, alias
leves et quos paulo post muneris sui poeniteat, alias
queruli et minima momenta calumniantes gratiam omnem
corrumpimus, non tantum postquam dedimus beneficia,
sed dum damus. Quis nostrum contentus fuit aut leviter 5
rogari aut semel? quis non, cum aliquid a se peti su-
spicatus est, frontem adduxit, voltum avertit, occupa-

tiones simulavit, longis sermonibus et de industria non
invenientibus exitum occasionem petendi abstulit et variis
6 artibus necessitates properantis elusit? In angusto vero
conpressus aut distulit, id est timide negavit, aut pro-
misit, sed difficulter, sed subductis superciliis, sed ma-
7 lignis et vix exeuntibus verbis? Nemo autem libenter de-
bet quod non accepit, sed expressit. gratus adversus
eum esse quisquam potest, qui beneficium aut superbe
abiecit aut iratus inpegit aut fatigatus, ut molestia care-
ret, dedit? Errat, si quis sperat responsurum sibi, quem
8 dilatione lassavit, exspectatione torsit. Eodem animo
beneficium debetur, quo datur, et ideo non est neglegenter
dandum, sibi enim quisque debet quod a nesciente ac-
cepit. ne tarde quidem, quia, cum in omni officio magni
aestimetur dantis voluntas, qui tarde facit, diu noluit.
utique non contumeliose: nam cum ita a natura conpa-
ratum sit, ut altius iniuriae quam merita descendant et
illa cito defluant, has tenax memoria custodiat, quid ex-
spectat, qui offendit, dum obligat? satis adversus illum
9 gratus est, si quis beneficio eius ignoscit. Non est au-
tem quod tardiores faciat ad bene merendum
turba ingratorum. Nam primum, ut dixi, nos illam
augemus: deinde ne deos quidem inmortales ab hac tam
effusa *benign*itate sacrilegi neglegentesque eorum deter-
rent. utuntur natura sua et cuncta interque illa ipsos
munerum suorum malos interpretes iuvant. Hos sequa-
mur duces, quantum humana inbecillitas patitur: demus
beneficia, non feneremus. Dignus est decipi qui de re-
10 cipiendo cogitavit, cum daret. At male cesserit: et li-
beri et coniuges spem fefellerunt, tamen et educamus et
ducimus. adeoque adversus experimenta pertinaces su-
mus, ut bella victi et naufragi maria repetamus: quanto
magis permanere in dandis beneficiis decet? quae si quis
non dat, quia non recepit, dedit ut reciperet bonamque
ingratorum facit causam, quibus [ita demum] turpe est
11 non reddere, si licet. Quam multi indigni luce sunt? et
tamen dies oritur. Quam multi quod nati sunt queruntur?
tamen natura sobolem novam gignit ipsosque, qui non

fuisse mallent, esse patitur. Hoc et magni animi et boni 12
proprium est, non fructum beneficiorum sequi, sed ipsa,
et post malos quoque bonum quaerere. Quid magnifici
erat multis prodesse, si nemo deceperit? nunc est virtus
dare beneficia non utique reditura, quorum a viro egregio
statim fructus perceptus est. Adeo quidem ista res fu- 13
gare nos et pigriores ad rem pulcherrimam facere non
debet, ut si spes mihi praecidatur gratum hominem re-
periendi, malim non recipere beneficia quam non dare,
quia qui non dat, vitium ingrati antecedit. Dicam quod
sentio: qui beneficium non reddit, magis peccat. qui
non dat, citius.

II. *Beneficia in volgus cum largiri institueris,* 1
Perdenda sunt multa, ut semel ponas bene.
In priore versu utrumque reprehendas: nam nec in vol-
gus effundenda sunt et nullius rei, minime beneficiorum
honesta largitio est. quibus si detraxeris iudicium, de-
sinunt esse beneficia, in aliud quodlibet incident nomen.
Sequens sensus mirificus est, qui uno bene posito bene- 2
ficio multorum amissorum damna solatur. Vide, oro te,
ne hoc et verius sit et magnitudini bene facientis aptius,
ut illum hortemur ad danda, etiamsi nullum bene posi-
turus est: illud enim falsum est *perdenda sunt multa:*
nullum perit, quia qui perdit conputaverat. Beneficio- 3
rum simplex ratio est: tantum erogatur. si redit aliquid,
lucrum est. si non redit, damnum non est. Ego illud
dedi, ut darem. nemo beneficia in calendario scribit,
nec avarus exactor ad horam et diem adpellat. Num-
quam illa vir bonus cogitat nisi admonitus a reddente:
alioquin in formam crediti transeunt. turpis feneratio est
beneficium expensum ferre. Qualiscumque priorum even- 4
tus est, persevera in alios conferre: melius apud ingra-
tos iacebunt, quos aut pudor aut occasio aut imitatio
aliquando gratos poterit efficere. Ne cessaveris, opus
tuum perage et partes boni viri exsequere. alium re,
alium fide, alium gratia, alium consilio, alium prae-
ceptis salubribus adiuva: officia etiam ferae sentiunt, 5
nec ullum tam inmansuetum animal est, quod non cura

mitiget et in amorem sui vertat: leonum ora a magistris inpune tractantur. elephantorum feritatem usque in servile officium demeretur cibus: adeo etiam quae extra intellectum atque aestimationem beneficii posita sunt, adsiduitas tamen meriti pertinacis evincit. Ingratus est adversus unum beneficium: adversus alterum non erit. duorum oblitus est: tertium etiam in eorum quae exciderunt memoriam reducet.

1 III. Is perdit beneficia qui cito se perdidisse credit.
at qui instat et onerat priora sequentibus, etiam ex duro
et inmemori pectore gratiam extundit. Non audebit ad-
versus multa oculos adtollere. quocumque se convertit
memoriam suam fugiens, ibi te videat. beneficiis tuis
2 illum cinge. Quorum quae vis quaeve proprietas sit di-
cam, si prius illa, quae ad rem non pertinent,
transsilire mihi permiseris: quare tres Gra-
tiae et quare sorores sint et quare manibus
inplexis et quare ridentes [*iuvenes*] et virgines
3 solutaque ac perlucida veste. Alii quidem videri
volunt unam esse quae det beneficium, alteram quae ac-
cipiat, tertiam quae reddat. alii beneficiorum tria ge-
nera, promerentium, reddentium, simul et accipientium
4 reddentiumque. Sed utrumlibet ex istis iudica verum,
quid ista nos iuvat scientia? Quid ille consertis manibus
in se redeuntium chorus? ob hoc, quia ordo beneficii
per manus transeuntis nihilominus ad dantem revertitur
et totius speciem perdit, si usquam interruptus est, pul-
5 cherrimus, si cohaeret et vices servat. [Ideo] *rident*.
est aliqua tamen maior his dignatio, sicut promerentium
voltus hilari sunt [quales solent esse qui dant vel acci-
piunt beneficia]. iuvenes: quia non debet beneficiorum
memoria senescere. virgines: quia incorrupta sunt et
sincera et omnibus sancta. in quibus nihil esse adligati
decet nec adstricti: solutis itaque tunicis utuntur. perlu-
6 cidis autem, quia beneficia conspici volunt. Sit aliquis
usque eo Graecis emancipatus, ut haec dicat necessaria:
nemo tamen erit, qui etiam illud ad rem iudicet pertinere,
quae nomina illis Hesiodus inposuerit. Aeglen maximam

natu adpellavit, mediam Euphrosynen, tertiam Thalian.
Horum nominum interpretationem, prout cuique visum
est, deflectit et ad rationem aliquam conatur perducere,
cum Hesiodus puellis suis quod voluit nomen inposuerit.
Itaque Homerus uni mutavit, Pasithean adpellavit et in 7
matrimonium produxit, ut scias illas Vestales non esse
[virgines]. Inveniam alium poetam, apud quem praecin-
gantur et spissis aut Phryxianis prodeant. Ergo et Mer-
curius una stat, non quia beneficia ratio commendat vel
oratio, sed quia pictori ita visum est. Chrysippus quo- 8
que, penes quem subtile illud acumen est et in imam pe-
netrans veritatem, qui rei agendae causa loquitur et ver-
bis non ultra quam ad intellectum satis est utitur, totum
librum suum his ineptiis replet, ita ut de ratione dandi,
accipiendi reddendique beneficii pauca admodum dicat,
nec his fabulas, sed haec fabulis inserit. Nam praeter 9
ista, quae Hecaton transscribit, tres Chrysippus Gratias
ait Iovis et Eurynomes filias esse, aetate autem minores
quam Horas, sed meliuscula facie et ideo Veneri datas
comites. matris quoque nomen ad rem iudicat pertinere:
Eurynomen enim dictam, quia late patentis *p*atrimonii
sit beneficia dividere: tamquam matri post filias soleat
nomen inponi aut poetae vera nomina reddant. Quemad- 10
modum nomenclatori memoriae loco audacia est et cui-
cunque nomen non potest reddere, inponit, ita poetae
non putant ad rem pertinere verum dicere, sed aut ne-
cessitate coacti aut decore corrupti id quemque vocari
iubent, quod belle facit ad versum. nec illis fraudi est,
[*qua*]si aliquid in censum detuler*i*nt: proximus enim
poeta suum illas ferre nomen iubet. hoc ut scias ita esse,
ecce Thalia, de qua cum maxime agitur, apud Hesiodum
Charis est, apud Homerum Musa.

IV. Sed ne faciam quod reprehendo, omnia ista, 1
quae ita extra rem sunt, ut nec circa rem quidem sint,
relinquam. tu modo nos tuere, si quis mihi obiciet, quod
Chrysippum in ordinem coegerim, magnum mehercule
virum, sed tamen Graecum, cuius acumen nimis tenue
retunditur et in se saepe replicatur. etiam cum agere

2 aliquid videtur, pungit, non perforat. Hic vero quod
acumen est? *de beneficiis dicendum est et or-
dinanda res, quae maxime humanam societa-
tem adligat.* danda lex vitae, ne sub specie benigni-
tatis inconsulta facilitas placeat nec liberalitatem, quam
nec deesse oportet nec superfluere, haec ipsa observa-
3 tio restringat, dum temperat. docendi sunt libenter ac-
cipere, libenter reddere et magnum ipsis certamen pro-
ponere, eos quibus obligati sunt re animoque non tan-
tum aequare, sed vincere: quia qui referre gratiam de-
bet, numquam consequitur, nisi praecessit. hi docendi
4 sunt nihil inputare, illi plus debere. Ad hanc honestis-
simam contentionem beneficiis beneficia vincendi sic nos
adhortatur Chrysippus, ut dicat verendum esse ne, quia
Charites Iovis filiae sunt, parum se grate gerere sacrile-
5 gium sit et tam bellis puellis fiat iniuria. Tu me aliquid
eorum doce, per quae beneficentior gratiorque adversus
bene merentes fiam, per quae obligantium obligatorum-
que animi certent, ut qui praestiterunt obliviscantur, per-
tinax sit memoria debentium. istae vero ineptiae poetis
relinquantur, quibus aures oblectare propositum est et
6 dulcem fabulam nectere. at qui ingenia sanare et fidem
in rebus humanis retinere, memoriam officiorum ingerere
animis volunt, serio loquantur et magnis viribus agant:
nisi forte existimas levi ac fabuloso sermone et anilibus
argumentis prohiberi posse rem perniciosissimam, be-
neficiorum novas tabulas.

1 V. Sed quemadmodum supervacua transcurram, ita
exponam necesse est *hoc primum nobis esse
discendum, quid accepto beneficio debeamus:*
dicit enim debere se alius pecuniam quam accepit, alius
consulatum, alius sacerdotium, alius provinciam. ista au-
2 tem sunt meritorum signa, non merita. Non potest benefi-
cium manu tangi sed animo geritur. *multum interest
inter materiam beneficii et beneficium.* itaque
nec aurum nec argentum nec quicquam eorum, quae pro
maximis accipiuntur, *beneficium est*, sed *ipsa tri-
buentis voluntas.* inperiti autem id quod oculis oc-

currit et quod traditur possideturque solum notant, cum
contra illud, quod in re carum atque pretiosum est, *parvi*
pendunt. Haec quae tenemus, quae adspicimus, in qui- 3
bus cupiditas nostra haeret, caduca sunt. auferre nobis
ea et fortuna et iniuria potest: beneficium vero etiam
amisso eo, per quod datum est, durat. est enim recte fa-
ctum, quod inritum nulla vis efficit. Amicum a piratis re- 4
demi. hunc alius hostis excepit et in carcerem condidit:
non beneficium, sed usum beneficii mei sustulit. Ex nau-
fragio alicui raptos vel ex incendio liberos reddidi. hos
vel morbus vel aliqua fortuita iniuria eripuit: manet etiam
sine illis quod in illis datum est. Omnia itaque quae fal- 5
sum beneficii nomen usurpant, ministeria sunt, per quae
se voluntas amica explicat. Hoc in aliis quoque rebus
evenit, ut aliubi sit species rei, aliubi ipsa res. Impera- 6
tor aliquem torquibus, murali et civica donat: quid ha-
bet per se corona pretiosum? quid praetexta? quid fa-
sces? quid tribunal et currus? nihil horum honor est, sed
honoris insigne: sic non est beneficium id quod sub ocu-
los venit, sed beneficii vestigium et nota.

VI. Quid est ergo beneficium? benevola 1
actio tribuens gaudium capiensque tribuen-
do, in id quod facit prona et sponte sua pa-
rata. Itaque non quid fiat aut quid detur refert, sed
qua mente, quia beneficium non in eo quod fit aut datur
consistit, sed in ipso dantis aut facientis animo. Ma- 2
gnum autem esse inter ista discrimen vel ex hoc intelle-
gas licet, quod beneficium utique bonum est, id autem
quod fit aut datur, nec bonum nec malum est. Animus
est qui parva extollit, sordida inlustrat, magna et in pre-
tio habita dehonestat: ipsa quae adpetuntur, neutram na-
turam habent, nec boni nec mali. refert, quo illa rector
inpellat, a quo forma rebus datur. Non est beneficium 3
ipsum, quod numeratur aut traditur: sicut ne in victimis
quidem, licet opimae sint auroque praefulgeant, deorum est
honor, sed pia ac recta voluntate venerantium. itaque boni
etiam farre ac fitilla religiosi sunt, mali rursus non effugiunt
inpietatem, quamvis aras sanguine multo cruentaverint.

1 VII. Si beneficia in rebus, non in ipsa benefaciendi
voluntate consisterent, eo maiora essent, quo maiora
sunt, quae accipimus. id autem falsum est: nonnumquam
enim magis nos obligat qui dedit parva magnifice, qui
„*regum aequavit opes animo*“, qui exiguum tribuit sed li-
benter, qui paupertatis suae oblitus est dum meam re-
spicit, qui non voluntatem tantum iuvandi habuit, sed
cupiditatem, qui accipere se putavit beneficium cum da-
ret, qui dedit tamquam recepturus, recepit tamquam non
dedisset, qui occasionem qua prodesset et occupavit et
2 quaesivit. Contra ingrata sunt, ut dixi, licet re ac specie
magna videantur, quae danti aut extorquentur aut exci-
dunt, multoque gratius venit, quod facili quam quod ple-
3 na manu datur. Exiguum est quod in me contulit: sed
amplius non potuit. At hic quod dedit magnum est: sed
dubitavit, sed distulit, sed cum daret, gemuit, sed su-
perbe dedit, sed circumtulit et placere non ei cui prae-
stabat voluit. ambitioni dedit, non mihi.

1 VIII. Socrati cum multa [multi] pro suis quisque fa-
cultatibus offerrent, Aeschines, pauper auditor: *nihil*,
inquit, *dignum te*, *quod dare tibi possim*, *invenio et hoc
uno modo pauperem me esse sentio? itaque dono tibi quod
unum habeo*, *me ipsum. hoc munus rogo qualecunque est
boni consulas cogitesque alios*, *cum multum tibi darent*,
2 *plus sibi reliquisse.* Cui Socrates: *quidni tu*, inquit, [*mihi*]
magnum munus dederis, *nisi forte te parvo aestimas? ha-
bebo itaque curae*, *ut te meliorem tibi reddam quam ac-
cepi.* Vicit Aeschines hoc munere Alcibiadis parem di-
vitiis animum et omnem iuvenum opulentorum munifi-
centiam.

1 IX. Vides quomodo animus inveniat liberalitatis ma-
teriam etiam inter angustias? Videtur mihi dixisse: „ni-
hil egisti fortuna, quod me pauperem esse voluisti: ex-
pediam nihilominus dignum huic viro munus et, quia de
tuo non possum, de meo dabo.“ Neque est quod existi-
mes illum vilem sibi fuisse: pretium se sui fecit. inge-
niosus adulescens invenit, quemadmodum Socratem sibi
2 daret. * Non quanta quaeque sint, sed a quali [den-

tur], prospiciendum.* Callidus non difficilem aditum
praebuit inmodica cupientibus spesque inprobas nihil re
adiuturus verbis fovet. At peior, opinor, si lingua asper,
voltu gravis cum invidia fortunam suam explicuit. colunt
enim detestanturque felicem et, si potuerint, eadem fa-
cturi, odere facientem. *** Coniugibus alienis ne clam qui- 3
dem, sed aperte ludibrio aditis suas aliis permisere. Ru-
sticus, inhumanus ac mali moris et inter matronas abo-
minanda condicio est, si quis coniugem suam in sella
prostare vetuit et volgo admissis inspectoribus vehi per-
spicuam undique. Si quis nulla se amica fecit insignem 4
nec alienae uxori annuum praestat, hunc matronae humi-
lem et sordidae libidinis et ancillariolum vocant. [*Inde*]
decentissimum sponsaliorum genus est adulterium. et in
consensu vidui caelibatus nemo uxorem duxit, nisi qui
abduxit. Iam rapta spargere, sparsa *acri* avaritia recol-
ligere certant. nihil pensi habere, paupertatem alienam con-
temnere, suam [*plus*] quam ullum aliud vereri malum. pa-
cem iniuriis perturbare. inbecilliores vi ac metu premere:
nam provincias spoliari et nummarium tribunal audita
utrimque licitatione alteri addici non mirum, quoniam
quae emeris vendere gentium ius est.

X. Sed longius nos inpetus evehit provocante materia. 1
itaque sic finiamus, ne in nostro seculo culpa subsidat.
Hoc maiores nostri questi sunt, hoc nos querimur, hoc
posteri nostri querentur, eversos mores, regnare nequi-
tiam, in deterius res humanas et omne nefas labi: at ista
eodem stant loco stabuntque, paulum dumtaxat ultra aut
citra mota, ut fluctus quos aestus accedens longius ex-
tulit, recedens interiore litorum vestigio tenuit. Nunc 2
in adulteria magis quam in alia peccabitur abrumpetque
frenos pudicitia. nunc conviviorum vigebit furor et foe-
dissimum patrimoniorum exitium, culina. nunc cultus
corporum nimius et formae cura prae se ferens animi de-
formitatem. nunc in petulantiam et audaciam erumpet
male dispensata libertas. nunc in crudelitatem privatam
ac publicam ibitur bellorumque civilium insaniam, qua
omne sanctum ac sacrum profanetur. habebitur aliquando

3 ebrietati honor et plurimum meri cepisse virtus erit. Non
exspectant uno loco vitia, sed mobilia et inter se dis-
sidentia tumultuantur, pellunt invicem fuganturque: ce-
terum idem semper de nobis pronuntiare debebimus, ma-
los esse nos, malos fuisse, invitus adiciam et futuros
4 esse. Erunt homicidae, tyranni, fures, adulteri, rapto-
res, sacrilegi, proditores: infra omnia ista ingratus est,
nisi quod omnia ista ab ingrato animo sunt, sine quo vix
ullum magnum facinus adcrevit. Hoc tu cave tamquam
maximum crimen, ne admittas: ignosce tamquam levis-
simo, si admissum est. haec est enim iniuriae summa:
beneficium perdidisti. salvum est tibi ex illo, quod est
5 optimum: dedisti. Quemadmodum autem curan-
dum est, ut in eos potissimum beneficia con-
feramus, qui grate responsuri erunt, ita quae-
dam, etiamsi male de illis sperabitur, facie-
mus tribuemusque, non solum si iudicabimus
ingratos fore, sed si sciemus fuisse: tamquam
si filios alicui restituere potero magno periculo liberatos
sine ullo meo, non dubitabo. dignum etiam inpendio san-
guinis mei tuebor et in partem discriminis veniam: in-
dignum si eripere latronibus potero clamore sublato, sa-
lutarem vocem homini non pigebit emittere.

1 XI. Sequitur ut dicamus, quae beneficia danda
sint et quemadmodum. Primum demus neces-
saria, deinde utilia, deinde iucunda, utique
mansura. Incipiendum est autem a necessa-
riis. aliter enim ad animum pervenit quod vitam con-
tinet, aliter quod exornat aut instruit. Potest in eo aliquis
fastidiosus esse aestimator, quo facile cariturus est, de
quo dicere licet: „recipe, non desidero. meo contentus
sum.“ interim non reddere tantum libet quod acceperis,
2 sed abicere. Ex his quae necessaria sunt, quaedam pri-
mum obtinent locum, sine quibus non possumus vivere,
quaedam secundum, sine quibus non debemus, quaedam
tertium, sine quibus nolumus. Prima huius notae sunt
hostium manibus eripi et tyrannicae irae et proscriptioni
et aliis periculis, quae varia et incerta humanam vitam

obsident: quicquid horum discusserimus quo maius ac 3
terribilius erit, hoc maiorem inibimus gratiam. subit enim
cogitatio, quantis sint liberati malis, et lenocinium est mu-
neris antecedens metus. nec tamen ideo debemus tardius
quemquam servare quam possumus, ut muneri nostro
timor inponat pondus. Proxima ab his sunt, sine quibus 4
possumus quidem vivere, sed ut mors potior sit: tam-
quam libertas et pudicitia et mens bona. post haec habe-
bimus coniunctione ac sanguine usuque et consuetudine
longa cara, ut liberos, coniuges, penates ceteraque, quae
usque eo animus sibi adplicuit, ut ab illis quam a vita
divelli gravius existimet. *Subsequuntur utilia*, quo- 5
rum varia et lata materia est. Hic erit pecunia non su-
perfluens, sed ad sanum modum habendi parata. hic
erit honor et processus ad altiora tendentium: nec enim
utilius quicquam est quam sibi utilem fieri. *Iam cetera
ex abundanti veniunt* delicatos factura. in his se-
quemur, ut opportunitate grata sint, ut non volgaria,
quaeque aut pauci habuerint aut pauci intra hanc aetatem
aut hoc modo, quae etiamsi natura pretiosa non sunt,
tempore aut loco fiant. Videamus quid oblatum maxime 6
voluptati futurum sit, quid frequenter occursurum ha-
benti, ut totiens nobiscum, quotiens cum illo sit. utique
cavebimus ne munera supervacua mittamus, ut feminae
aut seni arma venatoria aut rustico libros aut studiis ac
literis dedito retia. aeque ex contrario circumspiciemus
ne, dum grata mittere volumus, suum cuique morbum
exprobratura mittamus, sicut ebrioso vina et valitudina-
rio medicamenta. maledictum enim incipit esse, non
munus, in quo vitium accipientis agnoscitur.

XII. Si arbitrium dandi penes nos est, praecipue 1
mansura quaeremus, ut quam minime mortale munus sit.
pauci enim sunt tam grati, ut quid acceperint, etiamsi
non vident, cogitent. ingratos quoque memoria cum ipso
munere incurrit, ubi ante oculos est et oblivisci sui non
sinit, sed auctorem suum ingerit et inculcat. Eo quidem
magis duratura quaeramus, quia numquam admonere
debemus: ipsa res evanescentem memoriam excitet. Li- 2

bentius donabo argentum factum quam signatum, liben-
tius statuas quam vestem et quod usus brevis deterat.
Apud paucos post rem manet gratia, plures sunt, apud
quos non diutius in animo sunt donata quam in usu:
ergo, si fieri potest, consumi munus meum nolo. exstet,
3 haereat amico meo, convivat. Nemo tam stultus est, ut
monendus sit, ne cui gladiatores aut venationem iam mu-
nere edito mittat et vestimenta aestiva bruma, hiberna
solstitio: sit in beneficio sensus communis. tempus, lo-
cum observet, [personas,] quia momentis quaedam grata
et ingrata sunt. quanto acceptius est, si id damus quod
quis non habet quam cuius copia abundat? quod diu
4 quaerit nec invenit quam quod ubique visurus est? Mu-
nera non tam pretiosa quam rara et exquisita sint, quae
etiam apud divitem sui locum faciant, sicut gregalia quo-
que poma et post paucos dies itura in fastidium delectant,
si provenere maturius. illa quoque non erunt sine honore,
quae aut nemo illis alius dedit aut nos nulli alii.

1 XIII. Alexandro Macedoni, cum victor orientis animos
supra humana tolleret, Corinthii per legatos gratulati
sunt et civitate illum sua donaverunt. cum risisset Alexan-
der hoc officii genus, unus ex legatis, *nulli*, inquit, *civi-
tatem umquam dedimus alii quam tibi et Herculi.* libens
accepit delatum honorem et legatos invitatione aliaque hu-
manitate prosecutus cogitavit non qui sibi civitatem da-
2 rent, sed cui dedissent. Et homo gloriae deditus, cuius
nec naturam nec modum noverat, Herculis Liberique
vestigia sequens ac ne ibi quidem resistens, ubi illa defe-
cerant, ad socium honoris sui respexit a dantibus, tam-
quam coelum, quod mente vanissima conplectebatur, te-
3 neret, quia Herculi aequabatur. Quid enim ille simile
habebat vesanus adulescens, cui pro virtute erat felix te-
meritas? Hercules nihil sibi vicit: orbem terrarum trans-
ivit non concupiscendo, sed vindicando. quid vinceret
malorum hostis, bonorum vindex, terrarum marisque
pacator? At hic a pueritia latro gentiumque vastator, tam
hostium pernicies quam amicorum, qui summum bonum
duceret terrori esse cunctis mortalibus, oblitus non fero-

cissima tantum, sed ignavissima quoque animalia timeri ob virus malum.

XIV. Ad propositum nunc revertamur. Beneficium 1
qui quibus libet, dat nulli gratum: nemo se stabularii aut cauponis hospitem iudicat nec convivam dantis epulum, ubi dici potest: „quid enim in me contulit? nempe hoc quod et in illum vix bene notum sibi et in illum etiam inimicum ac turpissimum hominem. numquid enim me dignum iudicavit? morbo suo morem gessit.“ Quod voles gratum esse, rarum effice, *quod* quis patitur sibi inpu-
tari. Nemo haec ita interpretetur, tamquam reducam 2
liberalitatem et frenis artioribus reprimam: illa vero in quantum libet exeat, sed eat, non erret. Licet ita largiri, ut unusquisque, etiamsi cum multis accepit, in populo se esse non putet. nemo non habeat aliquam fami-
liarem notam, per quam speret se propius admissum. Di- 3
cat: „accepi idem quod ille, sed ultro. accepi quod ille, sed ego intra breve tempus, cum ille diu meruisset. sunt qui idem habeant, sed non eisdem verbis datum, non eadem comitate tribuentis. ille accepit, cum rogasset, ego non rogar*a*m. ille accepit, sed facile redditurus, sed cuius senectus et libera orbitas magna promittebat. mihi plus dedit, quamvis idem dederit, quia sine spe recipi-
endi dedit.“ Quemadmodum meretrix ita inter multos se 4
dividet, ut nemo non aliquod signum familiaris animi ferat, ita qui beneficia sua amabilia vult esse, excogitet quomodo multi obligentur et tamen singuli habeant aliquid, quo se ceteris praeferant.

XV. Ego vero beneficiis non obicio moras: quo plura 1
maioraque fuerint, plus afferent laudis. Adsit iudicium: neque enim cordi esse cuiquam possunt forte ac temere
data. Quare si quis existimat nos, cum ista praecipimus, 2
benigitatis fines introrsus referre et illi minus laxum limitem aperire, ne perperam monitiones nostras exaudiat. quam enim virtutem magis veneramur? cui magis stimulos addimus? quibusve tam convenit haec adhortatio quam nobis societatem humani generis sancientibus?
Quid ergo est? cum sit nulla honesta vis animi, etiamsi 3

a recta voluntate incepit, nisi quam virtutem modus fecit, veto liberalitatem nepotari. Tunc iuvat accepisse beneficium et supinis quidem manibus, ubi illud ratio ad dignos perducit, non quo libet casus et consilii indigens inpetus differt. quod ostentare libet et inscribere sibi.
4 Beneficia tu vocas quorum auctorem fateri pudet? at illa quanto gratiora sunt quantoque in partem interiorem animi nunquam exitura descendunt, cum delectant cogitan-
5 tem magis a quo quam quid acceperis? Crispus Passienus solebat dicere quorumdam se iudicium malle quam beneficium, quorumdam beneficium malle quam iudicium. et subiciebat exempla: *malo*, aiebat, *divi Augusti iudi-*
6 *cium*, *malo Claudii beneficium.* Ego vero nullius puto expetendum esse beneficium, cuius vile iudicium est. quid ergo? non erat accipiendum a Claudio quod dabatur? erat, sed sicut a fortuna, quam scires statim posse malam fieri. Quid ista inter se mixta dividimus? non est beneficium, cui deest pars optima, datum esse iudicio: alioquin pecunia ingens, si non ratione nec recta voluntate donata est, non magis beneficium est quam thesaurus. multa sunt autem, quae oportet accipere nec debere.

L. ANNAEI SENECAE

AD AEBUTIUM LIBERALEM

DE BENEFICIIS

LIBER II.

---

1 I. Inspiciamus, Liberalis virorum optime, id quod ex priori parte adhuc superest, quemadmodum dandum sit beneficium, cuius rei expeditissimam videor monstraturus viam: sic demus, quomodo vellemus accipere. ante omnia libenter,

cito, sine ulla dubitatione. Ingratum est bene- 2
ficium, quod diu inter manus dantis haesit, quod quis
aegre dimittere visus est et sic dare tamquam [sibi] eri-
peretur. Etiam si quid morae intervenit, evitemus omni
modo ne deliberasse videamur. proximus est a negante
qui dubitavit, nullamque iniet gratiam. nam cum in be-
neficio iucundissima sit tribuentis voluntas, qui nolentem
se tribuisse ipsa cunctatione testatus est, non dedit, sed
adversus ducentem male retinuit: multi autem sunt quos
liberalis facit frontis infirmitas. Gratissima sunt beneficia 3
parata, facilia, occurrentia, ubi nulla mora fuit nisi in
accipientis verecundia. Optimum est antecedere desi-
derium cuiusque, proximum sequi. illud melius, occu-
pare antequam rogemur, quia, cum homini probo ad ro-
gandum os concurrat et subfundatur rubor, qui hoc tor-
mentum remittit, multiplicat munus suum. Non tulit gratis 4
qui, cum rogasset, accepit, quoniam quidem, ut maio-
ribus nostris, gravissimis viris, visum est, nulla res
carius constat quam quae precibus empta est. Vota ho-
mines parcius facerent, si palam facienda essent: adeo
etiam deos, quibus honestissime supplicamus, tacite
malumus et intra nosmetipsos precari.

II. Molestum verbum est, onerosum, demisso voltu 1
dicendum, *rogo*. huius facienda est gratia amico et cui-
cumque, quem amicum sis promerendo facturus. properet
licet, sero beneficium dedit qui roganti dedit. Ideo di-
vinanda cuiusque voluntas et, cum intellecta est, neces-
sitate gravissima rogandi liberanda est: illud beneficium
iucundum victurumque in animo scias, quod obviam ve-
nit. Si non contingit praevenire, plura rogantis verba 2
intercidamus, ne rogati videamur, sed certiores facti
statim promittamus, facturosque nos etiam antequam
interpellemur, ipsa festinatione adprobemus. Quem-
admodum in aegris opportunitas cibi salutaris est et aqua
tempestive data remedii locum obtinuit, ita, quamvis
leve et volgare beneficium sit, si praesto fuit, si proxi-
mam quamque horam non perdidit, multum sibi adicit
gratiamque pretiosi sed lenti et diu cogitati muneris vin-

cit: qui tam parate fecit, non est dubium quin libenter
faciat. itaque laetus facit et induit sibi animi sui voltum.

1 III. Ingentia quorumdam beneficia silentium aut lo-
quendi tarditas imitata gravitatem et tristitiam corrupit,
cum promitterent voltu negantium. quanto melius adicere
bona verba rebus bonis et praedicatione humana beni-
2 gnaque commendare quae praestes! Ut ille se castiget,
quod tardior in rogando fuit, adicias licet familiarem
querelam: „irascor tibi, quod cum aliquid desiderasses,
non olim scire me voluisti, quod tam diligenter rogasti,
quod quemquam adhibuisti. ego vero gratulor mihi, quod
experiri animum meum libuit: postea quicquid desidera-
bis, tuo iure exiges. semel rusticitati tuae ignoscitur."
3 Sic efficies, ut animum tuum pluris aestimet quam illud,
quicquid est, ad quod petendum venerat. Tunc est
summa virtus tribuentis, tunc benignitas, ubi ille, qui
discessit, dicet sibi: „magnum hodie lucrum feci. malo
quod illum talem inveni, quam si multiplicatum hoc ad
me [de quo loquebar] alia via pervenisset. huic eius ani-
mo numquam parem referam gratiam."

1 IV. At plerique sunt, qui beneficia asperitate verborum
et supercilio in odium adducunt eo sermone usi, ea su-
perbia, ut inpetrasse poeniteat. aliae deinde post rem
promissam sequuntur morae: nihil autem est acerbius,
2 quam ubi quoque quod inpetrasti, rogandum est. Re-
praesentanda sunt beneficia, quae a quibusdam accipere
difficilius est quam inpetrare: hic rogandus est, ut ad-
moneat, ille ut consummet: sic unum munus per mul-
torum teritur manus, ex quo gratiae minimum apud pro-
mittentem remanet, quia auctori detrahit quisquis post
3 illum rogandus est. Hoc itaque curae habebis, si grate
aestimari quae praestabis voles, ut beneficia tua inlibata,
ut integra ad eos, quibus promissa sunt, perveniant, sine
ulla quod aiunt deductione. nemo illa intercipiat, nemo
detineat: nemo in eo, quod daturus es, gratiam suam
facere potest, ut non tuam minuat.

1 V. Nihil aeque amarum quam diu pendere. aequiore
quidam animo ferunt praecidi spem suam quam trahi.

plerisque autem hoc vitium est ambitione prava differendi
promissa, ne minor sit rogantium turba, quales regiae
potentiae ministri sunt, quos delectat potentiae suae lon-
gum spectaculum minusque se iudicant posse, nisi diu
multumque singulis quid possint ostenderint. nihil con-
festim, nihil semel faciunt. iniuriae illorum praecipites,
lenta beneficia sunt. Quare verissimum existima, quod 2
ille comicus dixit:

Quid? tu non intellegis
tantum gratiae te demere, quantum morae adicis?

Inde illae voces, quas ingenuus dolor exprimit: „*Fac, si
quid facis*“ et „*nihil est tanti: malo mihi iam neges.*“ Ubi
in taedium adductus animus incipit beneficium odisse,
dum exspectat, potest ob id gratus esse? Quemadmodum 3
acerbissima crudelitas est, quae trahit poenam, et miseri-
cordiae genus est cito occidere, quia tormentum ultimum
finem sui secum adfert, quod antecedit tempus maxima
venturi supplicii pars est: ita maior est muneris gratia
quo minus diu pependit. est enim etiam bonarum rerum
sollicitis exspectatio, et cum plurima beneficia remedium
alicuius rei adferant, qui aut diutius torqueri patitur
quem protinus potest liberare, aut tardius gaudere, be-
neficio suo manus adfert. Omnis benignitas properat et 4
proprium est libenter facientis cito facere. qui tarde et
diem de die extrahens profuit, non ex animo fecit: ita
duas res maximas perdidit, et tempus et argumentum
amicae voluntatis. tarde velle nolentis est.

VI. In omni negotio, Liberalis, non minima portio 1
est, quomodo quidque aut dicatur aut fiat. multum cele-
ritas fecit, multum abstulit mora. sicut in telis eadem
ferri vis est, sed infinitum interest, utrum excusso la-
certo torqueantur an remissa manu effluant. gladius idem
stringit et transforat. quam presso articulo venerit, refert:
[*ita*] idem est quod datur, sed interest quomodo detur.
Quam dulce, quam pretiosum est, si gratias sibi agi non 2
est passus qui dedit, si dedisse, dum dat, oblitus est!
nam corripere eum cui cum, maxime aliquid praestes, de-
mentia est et inserere contumeliam meritis. itaque non

sunt exasperanda beneficia nec quicquam il-
lis triste miscendum. etiamsi quid erit, de quo
velis admonere, aliud tempus eligito.

1 VII. Fabius Verrucosus beneficium ab homine duro
aspere datum *panem lapidosum* vocabat, *quem esurienti*
2 *accipere necessarium sit, esse acerbum.* Tiberius Caesar
rogatus a Nepote Mario praetorio, ut aeri alieno eius suc-
curreret, edere illum sibi nomina creditorum iussit: hoc
non est donare, sed creditores convocare. cum edita es-
sent, scripsit Nepoti iussisse se pecuniam solvi. adiecta
contumeliosa admonitione effecit, ut Nepos nec aes alie-
num haberet nec beneficium: liberavit illum a creditori-
3 bus, sibi non obligavit. Aliquid Tiberius secutus est:
puto, noluit plures esse, qui idem rogaturi concurrerent.
ista fortasse efficax ratio fuerit ad hominum inprobas cu-
piditates pudore reprimendas, beneficium vero dandi
tota alia sequenda est via: omni genere quod des, quo
sit acceptatius, adornandum est, hoc vero non est be-
neficium dare, deprehendere est.

1 VIII. Et ut in transitu de hac quoque parte dicam quid
sentiam, ne principi quidem satis decorum est
donare ignominiae causa. „Tamen, inquit, effu-
gere Tiberius ne hoc quidem modo quod vitabat potuit.
nam aliquot postea qui idem rogarent inventi sunt, quos
omnes iussit reddere in senatu aeris alieni causas et ita
2 illis certas summas dedit.“ Non est illud liberalitas: cen-
sura est. auxilium est? principale tributum est. Bene-
ficium non est, cuius sine rubore meminisse non pos-
sum. ad iudicem missus sum. ut inpetrarem, causam dixi.

1 IX. Praecipiunt itaque omnes auctores sapientiae
quaedam [beneficia] palam danda, quaedam
secreto: palam quae consequi gloriosum [est], ut mi-
litaria dona, ut honores et quicquid [aliud] notitia pul-
2 chrius fit. rursus quae non producunt nec honestiorem
faciunt, sed succurrunt infirmitati, egestati, ignominiae,
tacite danda sunt, ut nota sint solis quibus prosunt.

1 X. Interdum etiam ipse, qui iuvatur, fal-
lendus est, ut habeat nec a quo acceperit sciat. Ar-

cesilas, ut aiunt, amico pauperi et paupertatem suam
dissimulanti, aegro autem et ne hoc quidem confitenti,
deesse sibi in sumptum ad necessarios usus, cum clam
succurrendum iudicasset, pulvino eius ignorantis saccu-
lum subiecit, ut homo inutiliter verecundus, quod deside-
rabat, inveniret potius quam acciperet. „Quid ergo? ille ne- 2
sciet a quo acceperit?“ primum nesciat, si hoc ipsum bene-
ficii pars est, deinde multa alia faciam, multa tribuam, per
quae intellegat et illius auctorem. denique ille nesciet ac-
cepisse se: ego sciam me dedisse. „Parum est,“ inquis.
Parum, si fenerare cogitas: sed si, [dare] quo genere acci-
pienti maxime profuturum erit, dabis, contentus eris te te-
ste. alioquin non benefacere delectat, sed videri benefecis-
se. „Volo, inquis, sciat.“ Debitorem quaeris. „Volo utique 3
sciat.“ Quid, si illi utilius est nescire? si honestius, si
gratius? non in aliam partem abibis? „Volo sciat.“ Ita
tu hominem non servabis in tenebris? Non nego, quo- 4
tiens patitur res, percipiendum gaudium ex accipientis
voluntate. sin adiuvari illum et oportet et pudet, si quod
praestamus offendit, nisi absconditur: beneficium in acta
non mitto. Quidni? Ego illi non sum indicaturus me de-
disse, cum inter prima praecepta ac maxime necessaria
sit, ne unquam exprobrem, immo ne admoneam quidem.
Haec enim beneficii inter duos lex est: alter statim obli-
visci debet dati, alter accepti numquam.

XI. *Lacerat animum et premit frequens me-* 1
ritorum commemoratio. Libet exclamare quod ille
triumvirali proscriptione servatus a quodam Caesaris
amico exclamavit, cum superbiam eius ferre non posset:
„Redde me Caesari. quousque dices: ego te servavi,
ego eripui morti? istud, si meo arbitrio memini, vita est,
si tuo, mors est. nihil tibi debeo, si me servasti, ut
haberes quem ostenderes. quousque me circumducis?
quousque oblivisci fortunae meae non sinis? semel in
triumpho ductus essem.“ Non est dicendum quid tribue- 2
rimus: qui admonet repetit. non est instandum, non est
memoria renovanda, nisi ut aliud dando prioris admo-
neas. Ne aliis quidem narrare debemus. qui dedit be-

neficium taceat, narret qui accepit. dicetur enim quod illi ubique iactanti beneficium suum: „non negabis, inquit, te recepisse.“ et cum respondisset, „quando?“ „Saepe quidem, inquit, et multis locis: id est, quotiens
3 et ubicumque narrasti.“ Quid opus est eloqui? quid alienum occupare officium? est qui istud facere honestius possit. quo narrante et hoc laudabitur, quod ipse non narras. Ingratum me iudicas, si istud te tacente nemo sciturus est? Quod adeo non est committendum, ut etiam si quis coram nobis narrabit, respondendum sit: „dignissimus quidem ille est maioribus beneficiis, sed ego magis velle me scio omnia illi praestare quam adhuc praestitisse.“ et haec ipsa non verniliter nec ea figura, qua quidam reiciunt, quae magis ad se volunt adtrahere.
4 Deinde adicienda omnis humanitas. Perdet agricola quod sparsit, si labores suos destituet in semine. multa cura sata perducuntur ad segetem. nihil in fructum pervenit, quod non a primo usque ad extremum aequalis cultura prosequitur: eadem beneficiorum condicio est.
5 Numquid ulla maiora possunt esse quam quae in liberos patres conferunt? haec tamen inrita sunt, si in infantia deserantur, nisi longa pietas munus suum nutriat. Eadem ceterorum beneficiorum condicio est: nisi illa adiuveris, perdes. parum est dedisse, fovenda sunt. si gratos vis habere quos obligas, non tantum des oportet be-
6 neficia, sed ames. Praecipue, ut dixi, parcamus auribus. admonitio taedium facit, exprobratio odium. Nihil aeque in beneficio vitandum est quam superbia. quid opus adrogantia voltus? quid tumore verborum? ipsa res te extollit. detrahenda est inanis iactatio: res loquentur nobis tacentibus. Non tantum ingratum, sed invisum est beneficium superbe datum.

1 XII. C. Caesar dedit vitam Pompeio Penno, si dat qui non aufert: deinde absoluto et agenti gratias porrexit osculandum sinistrum pedem. Qui excusant et negant id insolentiae causa factum, aiunt socculum auratum, immo aureum margaritis distinctum ostendere eum voluisse. ita prorsus: quid hic contumeliosum est, si vir consula-

ris aurum et margaritas osculatus est et alioquin nullam partem in corpore eius electurus, quam purius oscularetur? Homo natus in hoc, ut mores liberae civitatis 2
Persica servitute mutaret, parum iudicavit, si senator senex submissis honoribus in conspectu principum supplex sibi eo more iacuisset, quo hostes victi hostibus iacuere: invenit aliquid infra genua, quo libertatem detruderet. non hoc est rempublicam calcare? et quidem, dicet aliquis, nam potest ad rem pertinere, sinistro pede? parum enim foede furioseque insolens fuerat, qui de capite consularis viri soccatus audiebat, nisi in os senatoris ingessisset imperator *e*pigros suos.

XIII. O superbia magnae fortunae! o stultissimum 1
malum! ut a te nihil accipere iuvat! ut omne beneficium in iniuriam convertis! ut te omnia nimia delectant! ut te omnia dedecent! quoque altius te sublevasti, hoc depressior es ostendisque tibi non *datum* agnoscere ista bona, quibus tantum inflaris. quicquid das corrumpis.
Libet itaque interrogare, quid se tantopere resupinet, 2
quid voltum habitumque oris pervertat, ut malit habere personam quam faciem? Iucunda sunt, quae humana fronte, certe leni placidaque tribuuntur, quae cum daret mihi superior, non exsultavit supra me, sed quam potuit benignissimus fuit descenditque in aequum et detraxit muneri suo pompam. [si] observavit idoneum tempus, ut in occasione potius quam in necessitate succurreret.
Uno modo istis persuadebimus, ne beneficia sua inso- 3
lentia perdant, si ostenderimus non ideo videri maiora, quia tumultuosius data sunt. ne ipsos quidem ob id cuiquam posse maiores videri. vanam esse superbiae magnitudinem et quae in odium etiam amanda perducat.

XIV. S u n t q u a e d a m n o c i t u r a i n p e t r a n t i b u s, 1
q u a e n o n d a r e, s e d n e g a r e b e n e f i c i u m e s t: a e s t i m a b i m u s i t a q u e u t i l i t a t e m p o t i u s q u a m v o l u n t a t e m p e t e n t i u m. saepe enim noxia concupiscimus nec dispicere quam perniciosa sint licet, quia iudicium interpellat adfectus. sed cum subsedit cupiditas, cum inpetus ille flagrantis animi, qui consilium fu-

gat, cecidit, detestamur perniciosos malorum munerum
2 auctores. Ut frigidam aegris negamus et lugentibus ac sibi iratis ferrum aut amantibus quicquid contra se usurus ardor petit, sic omnia quae nocitura sunt, inpense ac submisse, nonnumquam etiam miserabiliter rogantibus perseverabimus non dare. Cum initia beneficiorum suorum spectare tum etiam exitus decet et ea dare, quae
3 non tantum accipere, sed etiam accepisse delectet. Multi sunt qui dicant: „scio hoc illi non profuturum, sed quid faciam? rogat, resistere precibus eius non possum. viderit. de se, non de me queretur." Falsum est: immo de te et merito quidem, cum ad mentem bonam redierit, cum accessio illa, quae animum inflammabat, remiserit: quidni eum oderit, a quo in damnum ac periculum suum
4 adiutus est? Exorari in perniciem rogantium saeva bonitas est. quemadmodum pulcherrimum opus est etiam invitos nolentesque servare, ita rogantibus pestifera largiri blandum et affabile odium est. Beneficium demus, quod in usu magis ac magis placeat, quod numquam in malum vertat. Pecuniam non dabo, quam numeraturum adulterae sciam, ne in societate turpis facti aut consilii inveniar. si potero, revocabo: si minus, non adiuvabo
5 scelus. Sive illum ira quo non debebat inpellit, sive ambitionis calor abducit a tutis, in nullum malum vires a semet ipso [*aut a me petere*] patiar, nec committam, ut possit quandoque dicere: „ille amando me occidit." Saepe nihil interest inter amicorum munera et hostium vota. quicquid illi accidere optant, in id horum intempestiva indulgentia inpellit atque instruit: quid autem turpius quam quod evenit frequentissime, ut nihil intersit inter odium et beneficium?

1 XV. Numquam in turpitudinem nostram redituratribuamus. Cum summa amicitiae sit amicum sibi aequare, utrique simul consulendum est: dabo egenti, sed ut ipse non egeam. succurram perituro, sed ut ipse non peream, nisi si futurus ero magni hominis aut ma-
2 gnae rei merces. Nullum beneficium dabo, quod turpiter peterem. nec exiguum dilatabo nec magna pro par-

vis accipi patiar. Nam ut qui inputat gratiam, destruit, ita qui quantum det, ostendit, munus suum commendat, non exprobrat. Respiciendae sunt cuique fa- 3
cultates suae viresque, ne aut plus praestemus quam possumus aut minus. aestimanda est eius persona cui damus: quaedam enim minora sunt, quam ut exire a magnis viris debeant, quaedam accipiente maiora sunt. Utriusque itaque personam confer et ipsum inter illas quod donabis examina, numquid aut danti grave sit aut parum, numquid rursus qui accepturus est, aut fastidiat aut non capiat.

XVI. Urbem cuidam Alexander donabat vesanus et 1
qui nihil animo nisi grande conciperet. Cum ille, cui donabatur, se ipse mensus tanti muneris invidiam refugisset dicens non convenire fortunae suae: *non quaero*, inquit, *quid te accipere deceat*, *sed quid me dare*. Animosa vox videtur et regia, cum sit stultissima. nihil enim per se quemquam decet: refert quid, cui, quando, quare, ubi, et cetera, sine quibus facti ratio non constabit. Tu- 2
midissimum animal! si illum accipere hoc non decet, nec te dare: habetur personarum ac dignitatum portio et, cum sit ubique virtutis modus, aeque peccat quod excedit quam quod deficit. Liceat istud sane tibi et te in tantum fortuna sustulerit, ut congiaria tua urbes sint, quas quanto maioris animi fuit non capere quam spargere? est tamen aliquis minor, quam ut in sinu eius condenda sit civitas.

XVII. Ab Antigono Cynicus petit talentum. respon- 1
dit plus esse quam quod Cynicus petere deberet. repulsus petit denarium. respondit minus esse quam quod regem deceret dare. Turpissima est eiusmodi cavillatio: invenit quomodo neutrum daret. in denario regem, in talento Cynicum respexit, cum posset et denarium tamquam Cynico dare et talentum tamquam rex. Ut sit aliquid maius quam quod Cynicus accipiat, nihil tam exiguum est, quod non honeste regis humanitas tribuat. Si 2
me interrogas, probo. est enim intolerabilis res poscere nummos et contemnere. Indixisti pecuniae odium. hoc

professus es, hanc personam induisti: agenda est. ini-
quissimum est te pecuniam sub gloria egestatis adquirere.
Adspicienda ergo non minus sua cuique persona est
3 quam eius, de quo iuvando quis cogitat. Volo Chrysippi
nostri uti similitudine de pilae lusu: quam cadere non
est dubium aut mittentis vitio aut excipientis. tunc cur-
sum suum servat, ubi inter manus utriusque apte ab
utroque et iactata et excepta versatur. necesse est autem
lusor bonus aliter illam conlusori longo, aliter brevi mit-
tat. Eadem beneficii ratio est: nisi utrique personae dan-
tis et accipientis aptatur, nec ab hoc exibit nec ad illum
4 perveniet, ut debet. Si cum exercitato et docto nego-
tium est, audacius pilam mittemus. utcumque enim ve-
nerit, manus illam expedita et agilis repercutiet. si cum
tirone et indocto, non tam rigide nec tam excusse, sed
languidius et in ipsam eius dirigentes manum remisse
occurremus. Idem faciendum est in beneficiis: quosdam
doceamus et satis iudicemus, si conantur, si audent, si
5 volunt. Facimus autem plerumque ingratos et ut sint fa-
vemus, tamquam ita demum magna sint beneficia nostra,
si gratia illis referri non potuit: ut malignis lusoribus
propositum est conlusorem traducere, cum damno scili-
cet ipsius lusus, qui non potest, nisi consentitur, ex-
6 tendi. Multi sunt tam pravae naturae, ut malint perdere
quae praestiterunt, quam videri recepisse, superbi et in-
putatores: quanto melius quantoque humanius id agere,
ut illis quoque partes suae constent, et favere, ut gratia
sibi referri possit, benigne omnia interpretari, gratias
agentem non aliter quam si referat audire, praebere se
facilem ad hoc, ut quem obligavit, etiam exsolvi velit?
7 Male audire solet fenerator, si acerbe exigit, aeque, si
in recipiendo tardus ac difficilis moras quaerit: benefi-
cium tam recipiendum est quam non exigendum. Opti-
mus ille, qui dedit facile, numquam exegit, reddi gavi-
sus est, bona fide quid praestitisset oblitus, qui accipien-
tis animo recepit.

1 XVIII. Quidam non tantum dant beneficia superbe,
sed etiam accipiunt, quod non est committendum: iam

enim transeamus ad alteram partem tractaturi,
quomodo se gerere homines in accipiendis
beneficiis debeant. Quodcumque ex duobus con-
stat officium, tantumdem ab utroquc exigit. qualis pater
esse debeat cum inspexeris, scies non minus operis illic
superesse, ut dispicias, qualem esse oporteat filium.
sunt aliquae partes mariti, sed non minores uxoris. In- 2
vicem ista quantum exigunt, praestant et parem deside-
rant regulam; quae, ut ait Hecaton, difficilis est. omne
enim honestum in arduo est, etiam quod vicinum honesto
est, non enim tantum fieri debet, sed ratione fieri. hac
duce per totam vitam eundum est. minima maximaque
ex huius consilio gerenda sunt: quomodo haec suaserit,
dandum. Haec autem hoc primum censebit non ab
omnibus accipiendum. A quibus ergo acci- 3
piemus? ut breviter tibi respondeam: ab his, qui-
bus dedisse videamur. Num etiam maiore delectu
quaerendus est, cui debeamus quam cui praestemus?
nam ut non sequantur ulla incommoda, sequuntur autem
plurima, grave tamen tormentum est debere cui nolis.
contra iucundissimum ab eo accepisse beneficium, quem
amare etiam post iniuriam possis, ubi amicitiam alioqui
iucundam causa fecit et iustam. Illud vero homini ve- 4
recundo et probo miserrimum est, si eum amare oportet,
quem non iuvat. Totiens admoneam necesse est non lo-
qui me de sapientibus, quos quicquid oportet et iuvat,
qui animum in potestate habent et legem sibi quam volunt
dicunt, quam dixerunt servant, sed de inperfectis ho-
minibus honestam viam sequi volentibus, quorum adfe-
ctus saepe contumaciter parent. Itaque eligendum est, a 5
quo beneficium accipiam. et quidem diligentius quaeren-
dus beneficii quam pecuniae creditor. Huic enim red-
dendum est quantum accepi, et si reddidi, solutus sum
ac liber. at illi plus solvendum est, et nihilominus etiam
relata gratia cohaeremus: debeo enim, cum reddidi, rur-
sus incipere manetque amicitia. [*et ut in amicitiam*] non
receperim indignum, sic ne in beneficiorum quidem sa-
cratissimum ius, ex quo amicitia oritur. „Non semper, 6

inquit, mihi licet dicere: nolo. aliquando beneficium accipiendum est et invito: dat tyrannus crudelis et iracundus, qui munus suum fastidire te iniuriam iudicaturus est. non accipiam? eodem loco latronem pone, piratam, regem animum latronis ac piratae habentem. quid fa-
7 ciam? parum dignus est cui debeam.“ Cum eligendum dico, cui debeas, vim maiorem et metum excipio, quibus adhibitis electio perit. si liberum est tibi, si arbitrii tui est, utrum velis an non, id apud te ipse perpendes. si necessitas tollit arbitrium, scies te non accipere, sed parere. nemo in id accipiendo obligatur, quod illi repudiare non licuit. si vis scire an velim, ef-
8 fice ut possim nolle. „Vitam tamen tibi dedit.“ non refert quid sit quod datur, nisi a volente volenti datur. si servasti me, non ideo servator es. Venenum aliquando pro remedio fuit, non ideo numeratur inter salubria. Quaedam prosunt nec obligant: tuber quidam tyranni gladio divisit, qui ad occidendum eum venerat: non ideo illi tyrannus gratias egit, quod rem, quam medicorum manus reformidaverant, nocendo sanavit.

1 XIX. Vides non esse magnum in ipsa re momentum, quoniam non videtur dedisse beneficium, qui malo animo profuit. casus enim beneficium est, hominis iniuria. Leonem in amphitheatro spectavimus, qui unum e bestiariis agnitum, cum quondam eius fuisset magister, protexit ab inpetu bestiarum: num ergo est beneficium ferae auxilium? minime, quia nec voluit facere nec benefa-
2 ciendi animo fecit. Quo loco feram posui, tyrannum pone. et hic vitam dedit et illa, nec hic nec illa beneficium. Quia non est beneficium accipere cogi, non est beneficium debere cui nolis. Ante des oportet mihi arbitrium mei, deinde beneficium.

1 XX. Disputari de M. Bruto solet, an debuerit accipere a divo Iulio vitam, cum occidendum eum iudicaret.
2 Quam rationem in occidendo secutus sit, alias tractabimus. mihi enim, cum vir magnus fuerit in aliis, in hac re videtur vehementer errasse nec ex institutione Stoica se egisse: qui aut regis nomen extimuit, cum optimus ci-

vitatis status sub rege iusto sit, aut ibi speravit liber-
tatem futuram, ubi tam magnum praemium erat et impe-
randi et serviendi, aut existimavit civitatem in priorem
formam posse revocari amissis pristinis moribus futu-
ramque ibi aequalitatem civilis iuris et staturas suo locò
leges, ubi viderat tot milia hominum pugnantia, non an
servirent, sed utri. Quanta vero illum aut rerum naturae
aut urbis suae tenuit oblivio, qui uno interempto defutu-
rum credidit alium, qui idem vellet, cum Tarquinius es-
set inventus post tot reges ferro ac fulminibus occisos.
Sed vitam accipere debuit, ob hoc tamen non habere il- 3
lum parentis loco, qui in ius dandi beneficii iniuria ve-
nerat. non enim servavit is, qui non interfecit, nec be-
neficium dedit, sed missionem.

XXI. Illud magis venire in disputationem potest ali- 1
quam, *quid faciendum sit captivo, cui redem-
ptionis pretium homo prostituti corporis et
infamis ore promittit.* patiar me ab inpuro servari?
servatus deinde quam illi gratiam referam? vivam cum
obscoeno? non vivam cum redemptore? Quid ergo pla- 2
ceat dicam: etiam ab aliquo tali accipiam pecuniam, quam
pro capite dependam, *accipiam* autem *tamquam cre-
ditum, non tamquam beneficium.* solvam illi pe-
cuniam et, si occasio fuerit servandi, periclitantem ser-
vabo: in amicitiam, quae similes iungit, non descendam,
nec servatoris illum loco numerabo, sed feneratoris, cui
sciam reddendum quod accepi. *Est aliquis dignus,* 3
*a quo beneficium accipiam, sed danti nocitu-
rum est:* ideo *non accipiam,* quia ille paratus est
mihi cum incommodo aut etiam periculo suo prodesse.
Defensurus est me reum, sed illo patrocinio regem sibi
facturus inimicum: inimicus sum, si, cum ille pro me
periclitari velit, ego quod facilius est non facio, ut sine
illo pericliter. Ineptum et frivolum hoc Hecaton ponit 4
exemplum Arcesilai, quem ait a filio familiae adlatam
pecuniam non accepisse, ne ille patrem sordidum offen-
deret: quid fecit laude dignum, quod furtum non rece-
pit? quod maluit non accipere quam reddere? quae est

5 enim alienam rem non accipere moderatio? Si exemplo magni animi opus est, utamur Graecini Iulii, viri egregii, quem C. Caesar occidit ob hoc unum, quod melior vir erat quam esse quemquam tyranno expedit. is cum ab amicis conferentibus ad inpensam ludorum pecunias acciperet, magnam pecuniam a Fabio Persico missam non accepit et obiurgantibus his, qui non aestimabant mittentes, sed missa, quod repudiasset: *ego*, inquit, *ab eo beneficium accipiam*, *a quo propinationem accepturus non*
6 *sum?* Cum illi Rebilus consularis, homo eiusdem infamiae, maiorem summam misisset instaretque, ut accipi iuberet: *rogo*, inquit, *ignoscas*, *et a Persico non accepi.* Utrum hoc munera accipere est an senatum legere?

XXII. Cum accipiendum iudicaverimus, hilares accipiamus, profitentes gaudium et id danti manifestum sit, ut fructum praesentem capiat. iusta enim causa laetitiae est laetum amicum videre, iustior fecisse, quam grate ad nos pervenisse indicemus effusis adfectibus. quod non ipso tantum audiente, sed ubique testemur. Qui grate beneficium accipit, primam eius pensionem solvit.

1 XXIII. Sunt quidam, qui nolunt nisi secreto accipere. testem beneficii et conscium vitant: quos scias licet male cogitare. quomodo danti in tantum producenda notitia est muneris sui, in quantum delectatura est eum, cui datur, ita accipienti adhibenda concio est:
2 quod pudet debere, ne acceperis. Quidam furtive agunt gratias et in angulo et ad aurem: non est ista verecundia, sed infitiandi genus. ingratus est, qui remotis arbitris agit gratias. Quidam nolunt nomina secum fieri nec interponi pararios nec signatores advocari nec chirographum dare: idem faciunt, qui dant operam, ut
3 beneficium in ipsos collatum quam ignotissimum sit. Verentur palam ferre, ut sua potius virtute quam alieno adiutorio consecuti dicantur. rariores in eorum officiis sunt, quibus vitam aut dignitatem debent, et dum opinionem clientium timent, graviorem subeunt ingratorum.

1 XXIV. Alii pessime loquuntur de optime me-

ritis. tutius est quosdam offendere quam demeruisse,
argumentum enim nihil debentium odio quaerunt: atqui
nihil magis praestandum est, quam ut memoria nobis
meritorum haereat. quae subinde reficienda est, quia
nec referre potest gratiam, nisi qui meminit, et qui me-
minit eam refert. Nec delicate accipiendum est 2
nec submisse et humiliter. nam qui neglegens est
in accipiendo, cum omne beneficium recens [*magis*] pa-
teat, quid faciet, cum prima eius voluptas refrixerit?
Alius accepit fastidiose, tamquam qui dicat: „non 3
quidem mihi opus est, sed quia tam valde vis, faciam
tibi mei potestatem.“ alius supine, ut dubium praestanti
relinquat, an senserit. alius vix labra diduxit et ingra-
tior, quam si tacuisset, fuit. Loquendum est pro 4
magnitudine rei inpensius et illa adicienda: „plu-
ris quam putas obligasti.“ nemo enim non gaudet bene-
ficium suum latius patere. „nescis quid mihi praestiteris,
sed scire te oportet, quanto plus sit quam existimas.“
Statim gratus est, qui se onerat. „numquam tibi gratiam
referre potero. illud certe non desinam ubique confiteri
me referre non posse.“

XXV. Nullo magis Caesarem Augustum demeruit et 1
ad alia inpetranda facilem sibi reddidit Furnius, quam
quod, cum patri Antonianas partes secuto veniam inpe-
trasset, dixit: *hanc unam, Caesar, habeo iniuriam tuam:
effecisti ut viverem et morerer ingratus.* Quid est tam grati
animi quam nullo modo sibi satisfacere? quam ne ad
spem quidem exaequandi umquam beneficii accedere?
His atque eiusmodi vocibus id agamus, ut voluntas no 2
stra non lateat, sed aperiatur et luceat. Verba cessent
licet, si quemadmodum debemus adfecti sumus, con-
scientia eminebit in voltu. Qui gratus futurus est, statim 3
dum accipit, de reddendo cogitet. Chrysippus quidem
dicit illum velut in certamen cursus conpositum et car-
ceribus inclusum opperiri debere tempus suum, ad quod
velut dato signo prosiliat. et quidem magna illi celeritate
opus est, magna contentione, ut consequatur antece-
dentem.

XXVI. Videndum est nunc, quid maxime faciat ingratos: facit aut nimius sui suspectus et insitum mortalitati vitium se suaque mirandi, aut aviditas, aut invidia.

Incipiamus a primo. Nemo non benignus est sui iudex. inde est, ut omnia meruisse se existimet et in solutum accipiat nec satis suo pretio se aestimatum putet. „Hoc mihi dedit, sed quam sero, sed post quot labores? quanto consequi plura potuissem, si illum aut illum aut me colere maluissem? non hoc speraveram. in turbam coniectus sum. tam exiguo dignum me iudicavit? honestius praeteriri fuit.“

1 XXVII. Cn. Lentulus augur, divitiarum maximum
exemplum, antequam illum libertini pauperem facerent,
hic qui quater milies sestertium suum vidit (proprie dixi:
nihil enim amplius quam vidit), ingenii fuit sterilis, tam
pusilli quam animi. cum esset avarissimus, nummos citius
emittebat quam verba: tanta illi inopia erat sermonis.
2 Hic cum omnia incrementa sua divo Augusto deberet, ad
quem adtulerat paupertatem sub onere nobilitatis laborantem,
princeps iam civitatis et pecunia et gratia subinde
de Augusto solebat queri dicens a studiis se abductum.
nihil tantum in se congestum esse, quantum perdidisset
relicta eloquentia. At illi inter alia hoc quoque divus
Augustus praestiterat, quod illum derisu et labore inrito
3 liberaverat. Non patitur aviditas quemquam
esse gratum. numquam enim inprobae spei quod datur,
satis est, et maiora cupimus, quo maiora venerunt
multoque concitatior est avaritia in magnarum opum congestu
conlocata, ut flammae infinito acrior vis est, quo
4 ex maiore incendio emicuit. Aeque ambitio non patitur
quemquam in ea mensura honorum conquiescere,
quae quondam eius fuit inpudens votum: nemo agit de
tribunatu gratias, sed queritur, quod non est ad praeturam
usque perductus. nec haec grata est, si deest consulatus.
ne hic quidem satiat, si unus est. Ultra se cupiditas
porrigit et felicitatem suam non intellegit, quia
non unde venerit respicit, sed quo tendat.

XXVIII. Omnibus his vehementius et inpor- 1
tunius malum est invidia, quae nos inquietat,
dum conparat: „hoc mihi praestitit, sed illi plus, sed
illi maturius.“ et deinde nullius causam agit, contra
omnes sibi favet. Quanto est simplicius, quanto pruden-
tius beneficium acceptum augere, scire neminem tanti ab
alio quanti a se ipso aestimari? „Plus accipere debui, 2
sed illi facile non fuit plus dare. in multos dividenda
liberalitas erat. hoc initium est, boni consulamus et ani-
mum eius grate excipiendo evocemus. parum fecit, sed
saepius faciet. illum mihi praetulit, et me multis. ille non
est mihi par virtutibus nec officiis, sed habuit suam Ve-
nerem. querendo non efficiam, ut maioribus dignus sim,
sed ut datis indignus. plura illis hominibus turpissimis
data sunt: quid ad rem? quam raro fortuna iudicat?“
Cotidie querimur malos esse felices: saepe quae agellos 3
pessimi cuiusque transierat, optimorum virorum segetem
grando percussit. fert sortem suam quisque ut in ceteris
rebus ita in amicitiis. Nullum est tam plenum beneficium, 4
quod non vellicare malignitas possit, nullum tam an-
gustum, quod non bonus interpres extendat. Numquam
deerunt causae querendi, si beneficia a deteriore parte
spectaveris.

XXIX. Vide quam iniqui sint divinorum munerum 1
aestimatores et quidem professi sapientiam. queruntur,
quod non magnitudine corporum aequemus elephantos,
velocitate cervos, levitate aves, inpetu tauros. quod so-
lidior sit cutis beluis, decentior damis, densior ursis,
mollior fibris. quod sagacitate nos narium canes vincant,
quod acie luminum aquilae, spatio aetatis corvi, multa
animalia nandi facilitate. Et cum quaedam ne coire qui- 2
dem in idem natura patiatur, ut velocitatem corporum et
vires, ex diversis ac dissidentibus bonis hominem non
esse conpositum iniuriam vocant et neglegentes nostri
deos, quod non bona valitudo etiam vitiis inexpugnabilis
data sit, quod non futuri scientia. vix sibi temperant,
quin eo usque inpudentiae provehantur, ut naturam ode-
rint, quod infra deos sumus, quod non in aequo illis

3 stetimus. Quanto satius est ad contemplationem tot tan-
torumque beneficiorum reverti et agere gratias, quod nos
in hoc pulcherrimo domicilio voluerunt secundas sortiri,
quod terrenis praefecerunt? aliquis ea animalia conparat
nobis, quorum potestas penes nos est? Quicquid nobis
4 negatum est dari non potuit. Proinde quisquis es iniquus
aestimator sortis humanae, cogita, quanta nobis tribue-
rit parens noster, quanto valentiora animalia sub iugum
miserimus, quanto velociora consequamur, quam nihil
5 sit mortale non sub ictu nostro positum. Tot virtutes ac-
cepimus, tot artes, animum denique, cui nihil non eo-
dem, quo intendit, momento pervium est, sideribus
velociorem, quorum post multa secula futuros cursus
antecedit. tantum deinde frugum, tantum opum, tantum
rerum aliarum super alias acervatarum. circumeas licet
cuncta et, quia nihil totum invenies quod esse te malles,
ex omnibus singula excerpas, quae tibi dari velles: bene
aestimata naturae indulgentia confitearis necesse est in
6 deliciis te illi fuisse. Ita est: carissimos nos habuerunt
di inmortales habentque, et qui maximus tribui honos
potuit, ab ipsis proximos conlocaverunt: magna acce-
pimus, maiora non cepimus.

1 XXX. Haec, mi Liberalis, necessaria credidi, et quia
loquendum aliquid de magnis beneficiis erat, cum de
minutis loqueremur, et quia inde manat etiam in cetera
huius detestabilis vitii audacia. Cui enim respondebit
grate, quod munus existimabit aut magnum aut redden-
dum, qui summa beneficia spernit? cui salutem, cui spi-
ritum debebit, qui vitam accepisse se a dis negat, quam
2 cotidie ab illis petit? Quicumque ergo gratos esse docet,
et hominum causam agit et deorum, quibus nullius rei
indigentibus, positis extra desiderium, referre nihilo-
minus gratiam possumus. *Non est quod quisquam
excusationem mentis ingratae ab infirmitate
atque inopia petat* et dicat: „quid enim faciam et
quomodo? quando superioribus dominisque rerum omni-
um gratiam referam?“ Referre facile est: si avarus es,
sine inpendio. si iners, sine opera. Eodem quidem mo-

mento quo obligatus es, si vis, cum quolibet paria fecisti, *quoniam qui libenter beneficium accipit, reddidit.*

XXXI. Hoc ex paradoxis Stoicae sectae minime mi- 1
rabile, ut mea fert opinio, aut incredibile est, eum qui
libenter accipit beneficium reddidisse. nam cum omnia
ad animum referamus, fecit quisque quantum voluit. et
cum pietas, fides, iustitia, omnis denique virtus intra
se perfecta sit, etiamsi illi manum exserere non licuit,
gratus quoque potest esse homo voluntate. Quotiens 2
quod proposuit quisque consequitur, capit operis sui
fructum. qui beneficium dat, quid proponit? prodesse
ei cui dat et voluptati sibi esse. si quod voluit effecit per-
venitque ad me animus eius ac mutuo gaudio adfecit, tu-
lit quod petiit. non enim sibi invicem aliquid reddi voluit:
aut non fuit beneficium, sed negotiatio. Bene navigavit, 3
qui quem destinavit portum tenuit. teli iactus certae ma-
nus peregit officium, si petita percussit. beneficium qui
dat, vult excipi grate. habet quod voluit, si bene acce-
ptum est. Sed speravit emolumenti aliquid: non fuit hoc
beneficium, cuius proprium est nihil de reditu cogitare.
Quod accipiebam, eo animo accepi, quo dabatur: reddidi. 4
alioquin pessima optimae rei condicio est: ut gratus sim,
ad fortunam mittor. si illa invita respondere non possum,
sufficit animus animo. Quid ergo? non, quicquid po- 5
tuero, et faciam et reddam, et temporum rerumque oc-
casionem sequar et inplere eius sinum cupiam, a quo
aliquid accepi? Sed malo loco beneficium est, nisi et
excussis manibus esse grato licet.

XXXII. „Qui accepit, inquit, beneficium, licet animo 1
benignissimo acciperet, nondum consummavit officium
suum, restat enim pars reddendi. sicut in lusu est aliquid
pilam scite ac diligenter excipere, sed non dicitur bonus
lusor, nisi qui apte et expedite remisit quam acceperat.“
Exemplum hoc dissimile est. quare? quia huius rei laus 2
in corporis motu est et in agilitate, non in animo. ex-
plicari itaque totum debet, de quo oculis iudicatur, nec
tamen ideo non bonum lusorem dicam, qui pilam, ut opor-

tebat, excepit, si per ipsum mora quo minus remitteret
3 non fuit. „Sed quamvis, inquit, arti ludentis nihil desit, quia partem quidem fecit, sed et partem quam non fecit, potest facere, lusus ipse inperfectus est, qui consumma-
4 tur vicibus mittendi ac remittendi.“ Nolo diutius hoc refellere. existimemus ita esse, desit aliquid lusui, non lusori: sic et in hoc, de quo disputamus, deest aliquid rei datae, cui par alia debetur, non animo. Qui animum parem sibi nactus est, quantum in illo est, quod voluit effecit.

1 XXXIII. Beneficium mihi dedit, accepi non aliter quam ipse accipi voluit: iam habet quod petit et quod unum petit, ergo gratus sum. Post haec usus mei restat et aliquod ex homine grato commodum. Hoc non inper-
2 fecti officii reliqua pars est, sed perfecti accessio. Facit Phidias statuam: alius est fructus artis, alius artificii: artis est fecisse quod voluit, artificii fecisse cum fructu. perfecit opus suum Phidias, etiamsi non vendidit. Triplex illi fructus est operis sui. unus conscientiae: hunc absoluto opere percipit. alter famae, tertius utilitatis, quem adlatura est aut gratia aut venditio aut aliqua com-
3 moditas. Sic beneficii fructus primus ille est conscientiae. hunc percipit, qui quo voluit munus suum pertulit. secundus [*et tertius*] est [et famae et] eorum, quae praestari invicem possunt: itaque cum benigne acceptum est, beneficium est. qui dedit, gratiam quidem iam recepit, mercedem nondum: debeo itaque, quod extra beneficium est, ipsum quidem bene accipiendo persolvi.

1 XXXIV. „Quid ergo? inquit, retulit gratiam qui nihil fecit?“ Primum fecit: bono animo bonum obtulit, et, quod est amicitiae, ex aequo. post deinde aliter beneficium, aliter creditum solvitur: non est quod exspectes, ut solutionem tibi ostendam: res inter animos geritur.
2 Quod dico non videbitur durum, quamvis primo contra opinionem pugnet tuam, si te commodaveris mihi et cogitaveris plures esse res quam verba. Ingens copia est rerum sine nomine, quas non propriis adpellationibus notamus sed alienis commodatisque: pedem et nostrum

dicimus et lecti et veli et carminis, canem et venaticum
et marinum et sidus. quia non sufficimus, ut singulis sin-
gula adsignemus, quotiens opus est, mutuamur. Forti- 3
tudo est virtus pericula iusta contemnens aut scientia pe-
riculorum repellendorum, excipiendorum, provocando-
rum: dicimus tamen et gladiatorem fortem virum et servum
nequam, quem in contemptum mortis temeritas inpulit.
Parsimonia est scientia vitandi sumptus supervacuos aut 4
ars re familiari moderate utendi: parcissimum tamen ho-
minem vocamus pusilli animi et contracti, cum infinitum
intersit inter modum et angustias. haec alia sunt natura,
sed efficit inopia sermonis, ut et hunc et illum parcum
vocemus, ut et ille fortis dicatur cum ratione fortuita de-
spiciens et hic sine ratione in pericula excurrens. Sic 5
beneficium est et actio, ut diximus, benefica et ipsum
quod datur per illam actionem, ut pecunia, ut domus,
ut praetexta: unum utrique nomen est, vis quidem ac
potestas longe alia.

XXXV. Itaque adtende, iam intelleges nihil me, quod 1
opinio tua refugiat, dicere: illi beneficio, quod
actio perficit, relata gratia est, si illud be-
nevole excipimus. illud alterum, quod re
continetur, nondum reddidimus et volumus
reddere. Voluntati voluntate satisfecimus, rei rem de-
bemus. Itaque quamvis retulisse illum gratiam dicamus,
qui beneficium libenter accipit, iubemus tamen aliquid
ei, quod accepit, reddere. A consuetudine quaedam 2
quae dicimus abhorrent, deinde alia via ad consuetudinem
redeunt: negamus iniuriam accipere sapientem, tamen
qui illum pugno percusserit, iniuriarum damnabitur. ne-
gamus stulti quicquam esse, et tamen eum, qui rem ali-
quam stulto subripuit, furti condemnabimus. insanire
omnes dicimus, nec tamen omnes curamus elleboro. his
ipsis, quos vocamus insanos, et suffragium et iurisdictio-
nem committimus. Si dicimus eum, qui beneficium bono 3
animo accipit, gratiam retulisse, nihilominus illum in
aere alieno relinquimus gratiam relaturum, etiam cum
retulit: exhortatio est illa, non infitiatio beneficii. Timea-

mus, ne vel*ut* intolerabili sarcina depressi deficiamus animo? „bona mihi donata sunt et fames defensa, detractae sordes, [*servatus*] spiritus et libertas potior spiritu: et quomodo referre gratiam potero? quando ille
4 veniet dies, quo illi animum meum ostendam?“ Hic ille est, quo ipse suum ostendit. excipe beneficium, amplexare. gaude, non quod accipias, sed quod reddas debiturusque sis. non adibis tam magnae rei periculum, ut casus ingratum facere te possit. Nullas tibi proponam difficultates, ne despondeas animo, ne laborum ac longae servitutis exspectatione deficias. non differo te: de praesentibus fiat. Numquam eris gratus, nisi statim es.
5 Quid ergo facies? non arma sumenda sunt: et fortasse erunt. non maria emetienda: fortasse etiam ventis minantibus solves. vis reddere beneficium? benigne accipe: retulisti gratiam, non ut solvisse te putes, sed ut securior debeas.

L. ANNAEI SENECAE

AD AEBUTIUM LIBERALEM

DE BENEFICIIS

LIBER III.

---

1 I. Non referre beneficiis gratiam et est turpe et apud omnes habetur, Aebuti Liberalis. ideo de ingratis etiam ingrati queruntur, cum interim hoc omnibus haeret, quod omnibus displicet, adeoque in contrarium itur, ut quosdam habeamus infestissimos non post beneficia tantum,
2 sed propter beneficia. Hoc pravitate naturae accidere quibusdam non negaverim: pluribus, quia memoriam tempus interpositum subducit. nam quae recentia apud illos viguerunt, ea interiecto spatio obsolescunt. de quibus fuisse mihi tecum disputationem scio, cum tu illos non

ingratos vocares, sed oblitos: tamquam ea res ingratum
excuset quae facit, aut quia hoc accidit alicui, non sit
ingratus, cum hoc non accidat nisi ingrato. Multa sunt 3
genera ingratorum, ut furum, ut homicidarum, quo-
rum una culpa est, ceterum in partibus varietas magna:
ingratus est, qui beneficium accepisse se negat quod ac-
cepit, ingratus est qui dissimulat, ingratus qui non red-
dit, ingratissimus omnium, qui oblitus est.
Illi enim si non solvunt, tamen debent et exstat apud 4
illos vestigium certe meritorum intra malam conscientiam
inclusorum. aliquando ad referendam gratiam converti
ex aliqua causa possunt, si illos pudor admonuerit, si
subita honestae rei cupiditas, qualis solet ad tempus
etiam in malis pectoribus exsurgere, si invitaverit facilis
occasio: hic numquam fieri gratus potest, cui beneficium
totum elapsum est. et utrum tu peiorem vocas, apud
quem gratia beneficii intercidit an apud quem etiam me-
moria? Vitiosi oculi sunt qui lucem reformidant, caeci 5
qui non vident. et parentes suos non amare inpietas est,
non adgnoscere insania.

II. Quis tam ingratus est quam qui, quod in prima 1
parte animi positum esse debuit et semper occurrere,
ita seposuit et abiecit, ut in ignorantiam verteret? ad-
paret illum non saepe de reddendo cogitasse, cui ob-
repsit oblivio. Denique ad reddendam gratiam et virtute 2
opus est et tempore et facultate et adspirante fortuna:
qui meminit, sine inpendio gratus est. Hoc, quod non
operam exigit, non opes, non felicitatem, qui non prae-
stat, nullum habet quo lateat patrocinium. numquam
[enim] voluit gratus esse, qui beneficium tam longe pro-
iecit, ut extra conspectum suum poneret. Quemadmo- 3
dum quae in usu sunt et manum cotidie tactumque pati-
untur, numquam periculum situs adeunt, illa quae ad
oculos non revocantur, sed extra conversationem ut su-
pervacua iacuerunt, sordes ipsa colligunt vetustate: ita
quicquid frequens cogitatio exercet ac renovat, memo-
riae numquam subducitur, quae nihil perdit, nisi ad quod
non saepe respexit.

1 III. Praeter hanc causam aliae quoque sunt,
quae nobis merita nonnumquam maxima ve-
lant. prima omnium ac potentissima, quod
novis semper cupiditatibus occupati non quid
habeamus, sed quid petamus inspicimus. in
id quod adpetitur intentis quicquid domi est, vile est.
2 Sequitur autem ut, ubi quod acceperis leve novorum cu-
piditas fecit, auctor quoque eorum non sit in pretio.
Amavimus aliquem et suspeximus et fundatum ab illo
statum nostrum professi sumus, quamdiu nobis placebant
ea, quae consecuti sumus. deinde inrumpit animum alio-
rum admiratio et ad ea inpetus factus est, uti mortalibus
mos est ex magnis maiora cupiendi: protinus excidit,
quicquid ante apud nos beneficium vocabatur, nec ea
intuemur, quae nos aliis praeposuere, sed ea sola, quae
3 fortuna praecedentium ostentat. Non potest autem quis-
quam et invidere et gratias agere, quia invidere queren-
tis et moesti est, gratias agere gaudentis, deinde quia
nemo nostrum novit nisi *id* tempus, quod cum maxime
4 transit, ad praeterita rari animum retorquent. Sic fit ut
praeceptores eorumque beneficia intercidant, quia totam
pueritiam reliquimus. sic fit ut in adulescentiam nostram
collata pereant, quia ipsa numquam retractatur. Nemo
quod fuit tamquam in praeterito, sed tamquam in per-
dito ponit, ideoque caduca memoria est futuro inmi-
nentium.

1 IV. Hoc loco reddendum est Epicuro testimonium, qui
adsidue queritur, quod adversus praeterita simus ingrati,
quod quaecumque percepimus bona non reducamus nec
inter voluptates numeremus, cum certior nulla sit vo-
2 luptas quam quae iam eripi non potest. Praesentia bona
nondum tota in solido sunt, potest illa casus aliquis in-
cidere. futura pendent et incerta sunt: quod praeteriit
inter tuta sepositum est. Quomodo gratus esse quisquam
adversus beneficia potest, qui omnem vitam suam trans-
silit praesentium totus ac futurorum? Memoria gratum
facit: memoriae minimum tribuit, quisquis spei pluri-
mum.

V. Quemadmodum, mi Liberalis, quaedam res semel 1
perceptae haerent, quaedam ut scias, non est satis di-
dicisse, intercidit enim eorum scientia, nisi continuetur.
geometriam dico et sublimium cursum et si qua alia pro-
pter subtilitatem lubrica sunt: ita beneficia quaedam ma-
gnitudo non patitur excidere, quaedam minora, sed nu-
mero plurima et temporibus diversa effluunt, quia, ut
dixi, non subinde illa tractamus nec libenter quid cuique
debeamus recognoscimus. Audi voces petentium: nemo 2
non victuram semper in animo suo memoriam dixit. nemo
non deditum se et devotum professus est, et si quod
aliud humilius verbum quo se obpigneret invenit. post
exiguum tempus iidem illi verba priora quasi sordida et
parum libera evitant. perveniunt deinde eo quo, ut ego
existimo, pessimus quisque atque ingratissimus pervenit,
ut obliviscantur: adeo enim ingratus est, qui oblitus est,
ut ingratus sit, cui beneficium in mentem venit.

VI. Hoc tam invisum vitium an inpunitum 1
esse debeat quaeritur et an haec lex, quae in
scholis exercetur, etiam in civitate ponenda sit,
qua ingrati datur actio, quae videtur aequa omni-
bus. „Quidni? cum urbes quoque urbibus quae praesti-
tere exprobrent et in maiores collata a posteris exigant.“
Nostri maiores, maximi scilicet viri, ab hostibus tantum 2
res repetierunt, beneficia magno animo dabant, magno
perdebant. excepta Macedonum gente non est in ulla
data adversus ingratum actio, magnumque hoc argumen-
tum est dandam non fuisse, quia adversus maleficium
omne consensimus, et homicidii, veneficii, parricidii,
violatarum religionum aliubi atque aliubi diversa poena
est, sed ubique aliqua: hoc frequentissimum crimen nus-
quam punitur, ubique inprobatur. neque absolvimus illud,
sed cum difficilis esset incertae rei aestimatio, tantum
odio damnavimus et inter ea reliquimus, quae ad iudices
deos mittimus.

VII. Rationes autem multae mihi occurrunt, 1
propter quas crimen hoc in legem cadere non
debeat. Primum omnium pars optima benefi-

cii periit, si actio sicut *creditae* pecuniae aut ex con-
ducto et locato datur. hoc enim in illo speciosissimum
est, quod dedimus vel perdituri, quod totum permisimus
accipientium arbitrio: si adpello, si ad iudicem voco,
2 incipit non beneficium esse, sed creditum. Deinde cum
res honestissima sit referre gratiam, desinit esse honesta,
si necessaria est. non enim magis laudabit quisquam gra-
tum hominem quam eum, qui depositum reddidit aut quod
3 debebat citra iudicem solvit. Ita duas res, quibus in vita
humana nihil pulchrius est, corrumpimus, gratum homi-
nem et beneficum. quid enim aut in hoc magnificum est,
si beneficium non dat, sed commodat? aut in illo, qui
reddit, non quia vult, sed quia necesse est? Non est
gloriosa res gratum esse, nisi tutum est ingratum fuisse.
4 Adice nunc quod huic uni legi omnia fora vix
sufficient. quis erit qui non agat? quis cum quo non
agatur? omnes sua extollunt, omnes etiam minima, quae
5 in alios contulere, dilatant. Praeterea quaecumque in co-
gnitionem cadunt, conprendi possunt et non dare infinitam
licentiam iudicii. ideo melior videtur condicio causae bo-
nae, si ad iudicem quam si ad arbitrum mittitur, quia
illum formula includit et certos, quos non excedat, ter-
minos ponit, huius libera et nullis adstricta vinculis re-
ligio et detrahere aliquid potest et adicere et sententiam
suam, non prout lex aut iustitia suadet, sed prout hu-
6 manitas aut misericordia inpulit, regere. Ingrati actio
non erat iudicem adligatura, sed regno liberrimo
positura. quid sit enim beneficium non constat. deinde
quantum sit: refert quam benigne illud interpretetur
iudex. Quid sit ingratus nulla lex monstrat: saepe [et]
qui reddidit quod accepit ingratus est et qui non reddidit
7 gratus. De quibusdam et inperitus iudex dimittere ta-
bellam potest, ubi fecisse aut non fecisse pronuntiandum
est, ubi prolatis cautionibus controversia tollitur: ubi *vero*
inter disputantes ratio ius dicit, ubi animi coniectura capien-
da est, ubi id, de quo sola sapientia decernit, in contro-
versiam incidit, non potest ad haec sumi iudex ex turba sele-
ctorum, quem census in album et equestris hereditas misit.

VIII. Itaque non haec parum idonea res visa est, quae 1
deduceretur ad iudicem, sed nemo huic rei satis idoneus
iudex inventus est. quod non admiraberis, si excusseris,
quid habiturus fuerit difficultatis quisquis in eiusmodi
reum exisset. Donavit aliquis magnam pecuniam, sed 2
dives, sed non sensurus inpendium. donavit alius, sed
toto patrimonio cessurus. summa eadem est, beneficium
idem non est. Etiamnunc adice: hic pecuniam pro ad-
dicto dependit, sed cum illam domo protulisset. ille de-
dit eamdem, sed mutuam sumpsit aut rogavit et se obli-
gari ingenti merito passus est: eodem existimas loco
esse illum, qui beneficium ex facili largitus est, et hunc,
qui accepit ut daret? Tempore quaedam magna fiunt, 3
non summa: beneficium est donata possessio, cuius fer-
tilitas laxare possit annonam, beneficium est unus in fa-
me panis. beneficium est donare regiones, per quas ma-
gna flumina et navigabilia decurrant, beneficium est aren-
tibus siti et vix spiritum per siccas fauces ducentibus
monstrare fontem. Quis inter se ista conparabit? quis
expendet? difficilis est sententia, quae non rem, sed vim
rei quaerit. eadem licet sint, aliter data non idem pen-
dent. Dedit mihi hic beneficium, sed non libenter, sed 4
dedisse se questus est, sed superbius me quam solebat
aspexit, sed tam tarde dedit, ut plus praestaturus fuerit,
si cito negasset: horum quomodo iudex inibit aestima-
tionem, cum sermo et dubitatio et voltus meriti gratiam
destruant?

IX. Quid quod quaedam beneficia vocantur, quia nimis 1
concupiscuntur, quaedam non sunt ex hac volgari nota,
sed maiora, etiamsi minus adparent? Beneficium vocas 2
dedisse potentis populi civitatem, in quatuordecim de-
duxisse et defendisse capitis reum: quid utilia suasisse?
quid retinuisse, ne in scelus rueret? quid gladium ex-
cussisse morituro? quid efficacibus remediis [refocillasse]
lugentem et quos desiderabat volentem sequi ad vitae
consilium reduxisse? quid adsedisse aegro et, cum va-
litudo eius ac salus momentis constaret, excepisse ido-
nea cibo tempora et cadentes venas vino refecisse et me-

3 dicum adduxisse morienti? Haec quis aestimabit? quis
dissimilibus beneficiis iubebit beneficia pensari? ‚Donavi
tibi domum:‘ „sed ego tuam supra te ruere praedixi.“
‚Dedi tibi patrimonium:‘ „sed ego naufrago tabulam.“
‚Pugnavi pro te et volnera excepi:‘ „at ego vitam tibi
silentio dedi.“ Cum aliter beneficium detur, aliter red-
datur, paria facere difficile est.

1 X. Dies praeterea beneficio reddendo non
dicitur, sicut pecuniae creditae. itaque potest qui non-
dum reddidit reddere. dic enim intra quod tempus depre-
hendatur ingratus. Maxima beneficia probationem
non habent, saepe intra tacitam duorum conscientiam
latent. an hoc inducimus, ut non demus beneficia sine
2 teste? Quam deinde poenam ingratis consti-
tuimus? unam omnibus, cum disparia beneficia sint?
an inaequalem et pro cuiusque beneficio maiorem aut
minorem? Age, intra pecuniam versabitur taxatio: quid
quod quaedam vitae beneficia sunt et maiora vita? his
quae pronuntiabitur poena? minor beneficio? iniqua est.
par et capitalis? quid inhumanius quam cruentos esse
beneficiorum exitus?

1 XI. „Quaedam, inquit, privilegia parentibus
data sunt. quomodo horum extra ordinem habita ratio
est, sic aliorum quoque beneficiorum haberi debet.“ Pa-
rentum condicionem sacravimus, quia expediebat libe-
ros tolli: sollicitandi ad hunc laborem erant incertam
adituri fortunam. non poterat illis dici, quod beneficia
dantibus dicitur: „cui des elige. ipse tecum, si deceptus
es, querere. dignum adiuva.“ in liberis tollendis nihil iu-
dicio tollentium licet: tota res voti est: itaque ut aequiore
animo adirent aleam, danda illis aliqua potestas fuit.
2 Deinde alia condicio est parentum, qui beneficia quibus
dederunt, dant nihilominus daturique sunt, nec est peri-
culum, ne dedisse ipsos mentiantur. in ceteris quaeri
debet non tantum an receperint, sed an dederint: horum
in confesso merita sunt. et quia utile est iuventuti regi,
inposuimus illi quasi domesticos magistratus, sub quo-
3 rum custodia contineretur. Deinde omnium parentum

unum erat beneficium: itaque aestimari semel potuit. alia
diversa sunt, dissimilia, infinitis inter se intervallis di-
stantia: itaque sub nullam regulam cadere potuerunt,
cum aequius esset omnia relinqui quam omnia aequari.

XII. Quaedam magno dantibus constant, quaedam 1
accipientibus magna sunt, sed gratuita tribuentibus.
quaedam amicis data sunt, quaedam ignotis. plus est,
quamvis idem detur, si ei datur, quem nosse a beneficio
tuo incipis. Hic auxilia tribuit, ille ornamenta, ille sola-
tia. Invenies qui nihil putet esse iucundius, nihil maius 2
quam habere, in quo calamitas adquiescat. invenies rur-
sus, qui dignitati suae quam securitati consuli malit et
qui plus ei debere se iudicet, per quem tutior est quam
ei, per quem honestior: proinde ista maiora aut minora
erunt, prout fuerit iudex aut ad haec aut ad illa inclina-
tus animo. Praeterea creditorem mihi ipse eligo, benefi- 3
cium saepe ab eo accipio, a quo nolo et aliquando igno-
rans obligor: quid facies? ingratum vocabis eum, cui
beneficium inscio et, si scisset, non accepturo inposi-
tum est? non vocabis eum, qui utcumque acceptum non
reddidit? Aliquis dedit mihi beneficium, sed idem postea 4
fecit iniuriam: utrum uno munere ad patientiam omnium
iniuriarum adstringor, an perinde erit ac si gratiam retu-
lerim, quia beneficium suum ipse insequenti iniuria re-
scidit? Quomodo deinde aestimabis, utrum plus sit, quod
accepit aut in quo laesus est? Dies me deficiet omnes
difficultates persequi temptantem.

XIII. „Tardiores, inquit, ad beneficia danda facimus 1
non vindicando data nec infitiatores eorum adficiendo
poena.“ Sed illud quoque tibi e contrario occurrat, multo
tardiores futuros ad accipienda beneficia, si periculum
causae dicundae adituri erunt et innocentiam sollicitiore
habituri loco. Deinde erimus per hoc ipsi quoque ad 2
danda tardiores. nemo enim libenter dat invitis, sed qui-
cumque ad benefaciendum bonitate invitatus est et ipsa
pulchritudine rei, etiam libentius dabit nihil debituris
nisi quod volunt. minuitur enim gloria eius officii, cui di-
ligenter cautum est.

1 XIV. „Deinde pauciora erunt beneficia, sed veriora:
quid autem mali est inhiberi beneficiorum temeritatem?“
Hoc enim ipsum secuti sunt, qui nullam legem huic con-
stituerunt, ut circumspectius donaremus, circumspectius
2 eligeremus eos, in quos merita conferuntur. Etiam atque
etiam cui des considera: nulla actio erit, nulla repetitio.
erras, si existimas succursurum tibi iudicem. nulla lex
te in integrum restituet: solam accipientis fidem specta.
Hoc modo beneficia auctoritatem suam tenent et magni-
3 fica sunt: pollues illa, si materiam litium feceris. Aequis-
sima vox est et ius gentium prae se ferens, *redde quod
debes*. haec turpissima est in beneficio, *redde*. Quid?
reddet vitam quam debet? dignitatem? securitatem? sa-
4 nitatem? reddi maxima quaeque non possunt. „Aut pro
his, inquit, aliquid quod tanti sit.“ Hoc est quod dice-
bam, interituram tantae rei dignitatem, si beneficium mer-
cem facimus. Non est inritandus animus ad avaritiam,
ad querelas, ad discordiam: sua sponte in ista fertur.
quantum possumus resistamus et quaerenti occasiones
amputemus.

1 XV. Utinam quidem persuadere possemus, ut pecu-
nias creditas tantum a volentibus acciperent! utinam nul-
la stipulatio emptorem venditori obligaret! nec pacta con-
ventaque inpressis signis custodirentur! fides potius illa
2 servaret et aequum colens animus! Sed necessaria opti-
mis praetulerunt et cogere fidem quam spectare malunt:
adhibentur ab utraque parte testes: ille per tabulas plu-
rium nomina interpositis parariis facit. ille non est inter-
3 rogatione contentus, nisi reum manu sua tenuit. O tur-
pem humani generis [et] fraudis ac nequitiae publicae
confessionem! anulis nostris plus quam animis creditur.
In quid isti viri ornati adhibiti sunt? in quid inprimunt
signa? nempe ne ille neget accepisse se quod accepit.
Hos incorruptos viros et vindices veritatis existimas? at
his ipsis non aliter statim pecuniae committentur. Ita
non honestius erat a quibusdam fidem falli quam ab om-
4 nibus perfidiam timeri? Hoc unum deest avaritiae, ut be-
neficia sine sponsore non demus. Generosi animi est et

magnifici iuvare, prodesse: qui dat beneficia deos imitatur, qui repetit, feneratores. Quid illos, dum vindicamus, in turbam sordidissimam redigimus?

XVI. „Plures, inquit, ingrati erunt, si nulla adver- 1
sus ingratum datur actio.“ Immo potius pauciores, quia maiore delectu dabuntur beneficia. Deinde non expedit notum omnibus fieri quam multi ingrati sint: pudorem enim rei tollet multitudo peccantium et desinet esse probri loco commune maledictum. Numquid iam ulla repu- 2
dio erubescit, postquam inlustres quaedam ac nobiles feminae non consulum numero, sed maritorum annos suos conputant et exeunt matrimonii causa, nubunt repudii? Tamdiu istuc timebatur quamdiu rarum erat: quia vero nulla sine divortio acta sunt, quod saepe audiebant, facere didicerunt. Numquid iam ullus adulterii pudor est, 3
postquam eo ventum est, ut nulla virum habeat, nisi ut adulterum inritet? argumentum est deformitatis pudicitia. Quam invenies tam miseram, tam sordidam, ut illi satis sit unum adulterorum par, nisi singulis divisit horas? et non sufficit dies omnibus, nisi apud alium gestata est, apud alium mansit. infrunita et antiqua est, quae nesciat matrimonium vocari unum adulterium. Quemadmodum 4
horum delictorum iam evanuit pudor, postquam res latius evagata est, ita ingratos plures efficies et avidiores, si numerare se coeperint.

XVII. „Quid ergo? inpunitus erit ingratus?“ Quid 1
ergo, inpunitus erit inpius? quid malignus? quid avarus? quid inpotens? quid crudelis? Inpunita tu credis esse, quae invisa sunt? aut ullum supplicium gravius existimas publico odio? Poena est, quod non audet ab ullo 2
beneficium accipere, quod non audet ulli dare, quod omnium designatur oculis aut designari se iudicat, quod intellectum optimae rei ac dulcissimae amisit. An tu infelicem vocas, qui caret acie oculorum, cuius aures morbus obstruxit, non vocas miserum eum, qui sensum beneficiorum amisit? Testes ingratorum omnium deos me- 3
tuit, urit illum et angit intercepti beneficii conscientia: denique satis haec ipsa poena magna est, quod rei, ut

dicebam, iucundissimae fructum non percipit. At quem
iuvat accepisse, aequali perpetuaque voluptate fruitur
et animum eius, a quo accepit, non rem intuens gaudet.
gratum hominem semper beneficium delectat, ingratum
4 semel. Conparari autem potest utriusque vita: cum alter
tristis sit et sollicitus, qualis esse infitiator ac fraudu-
lentus solet, apud quem non parentum, qui debet, ho-
nor est, non educatoris, non praeceptorum, alter laetus,
hilaris, occasionem referendae gratiae exspectans et ex
hoc ipso adfectu gaudium grande percipiens nec quae-
rens quomodo decoquat, sed quemadmodum plenius
uberiusque respondeat non solum parentibus et amicis,
sed humilioribus quoque [personis]. nam etiamsi a servo
suo beneficium accepit, aestimat non a quo, sed quod
acceperit.

1 XVIII. Quamquam quaeritur a quibusdam sicut ab
Hecatone, an beneficium dare servus domino
possit. sunt enim qui ita distinguant: quaedam bene-
ficia esse, quaedam officia, quaedam ministeria. bene-
ficium esse quod alienus det: alienus est, qui potuit sine
reprehensione cessare. officium esse filii, uxoris, earum
personarum, quas necessitudo suscitat et ferre opem
iubet. ministerium esse servi, quem condicio sua eo loco
posuit, ut nihil eorum quae praestat, inputet superiori.
2 * Praeterea servum qui negat dare aliquando
domino beneficium, ignarus est iuris humani.
refert enim, cuius animi sit qui praestat, non cuius sta-
tus: nulli praeclusa virtus est, omnibus patet, omnes
admittit, omnes invitat, ingenuos, libertinos, servos, re-
ges, exules. non eligit domum nec censum, nudo homi-
ne contenta est. Quid enim erat tuti adversus repentina,
quid animus magnum promitteret sibi, si certam virtu-
3 tem fortuna mutaret? Si non dat beneficium servus do-
mino, nec regi quisquam suo nec duci suo miles. quid
enim interest, quali quis teneatur imperio, si summo te-
netur? nam si servo, quo minus in nomen meriti perve-
niat, necessitas obest et patiendi ultima timor, idem istuc
obstabit et ei qui regem habet et ei qui ducem, quoniam

sub dispari titulo paria in illos licent. atqui dant regibus
suis, dant imperatoribus beneficia: ergo et [*servi*] domi-
nis. Potest servus iustus esse, potest fortis, potest ma- 4
gni animi: ergo et beneficium dare potest. nam et hoc
virtutis est. Adeo quidem dominis servi beneficia pos-
sunt dare, ut ipsos saepe beneficii sui fecerint.

XIX. Non est dubium, quin servus beneficium dare 1
possit cuilibet: quare ergo non et domino suo possit?
„Quia non potest, inquit, creditor domini sui fieri, si pe-
cuniam illi dederit. Alioquin cotidie dominum suum obli-
gat: peregrinantem sequitur, aegro ministratur eius la-
bore summo [colit]: omnia tamen ista, quae alio prae-
stante beneficia dicerentur, praestante servo ministeria
sunt. beneficium enim id est, quod quis dedit, cum illi
liceret et non dare. servus autem non habet negandi po-
testatem: ita non praestat, sed paret, nec id se fecisse
iactat, quod non facere non potuit.“ Iam sub ista lege 2
vincam et eo perducam servum, ut in multa liber sit:
interim dic mihi, si tibi ostendero aliquem [servum] pro
salute domini sui sine respectu sui dimicantem et con-
fossum volneribus, reliquias tamen sanguinis ab ipsis
vitalibus fundentem et, ut ille effugiendi tempus habeat,
moram sua morte quaerentem: hunc tu negabis benefi-
cium dedisse, quia servus est? Si tibi ostendero aliquem, 3
ut secreta domini prodat, nulla tyranni pollicitatione cor-
ruptum, nullis territum minis, nullis cruciatibus victum
avertisse quantum potuerit suspiciones quaerentis et in-
pendisse spiritum fidei: hunc tu negabis beneficium do-
mino dedisse, quia servus est? Vide ne eo maius sit 4
quo rarius est exemplum virtutis in servis eoque gratius
quod, cum fere invisa imperia sint et omnis necessitas
gravis, commune servitutis odium in aliquo domini ca-
ritas vicit. Ita non ideo beneficium non est, quia a servo
profectum est, sed ideo maius, quia deterrere ab illo ne
servitus quidem potuit.

XX. Errat, si quis existimat servitutem in totum ho- 1
minem descendere: pars melior eius excepta est: cor-
pora obnoxia sunt et adscripta dominis, mens quidem

sui iuris. quae adeo libera et vaga est, ut ne ab hoc quidem carcere, cui inclusa est, teneri queat, quo minus inpetu suo utatur et ingentia agat et in infinitum comes
2 coelestibus exeat. Corpus itaque est quod domino fortuna tradidit. hoc emit, hoc vendit: interior illa pars mancipio dari non potest. Ab hac quicquid venit liberum est: nec enim aut nos omnia iubere possumus aut in omnia servi parere coguntur. contra rempublicam imperata non facient, nulli sceleri manus commodabunt.

1 XXI. Quaedam sunt quae leges nec iubent nec vetant facere: in his servus materiam beneficii habet: quamdiu praestatur quod a servo exigi solet, ministerium est. ubi plus quam quod servo necesse est, beneficium. ubi in
2 adfectum amici transit, desinit vocari ministerium. Est aliquid, quod dominus praestare servo debeat, ut cibaria, ut vestiarium. nemo hoc dixit beneficium: at indulsit liberalius, educavit, artes quibus erudiuntur ingenui tradidit: beneficium est. Idem e contrario fit in persona servi: quicquid est, quod servilis officii formulam excedit, quod non ex imperio, sed ex voluntate praestatur, beneficium est, si modo tantum est, ut hoc vocari potuerit quolibet alio praestante.

1 XXII. Servus, ut placet Chrysippo, perpetuus mercenarius est. Quemadmodum ille beneficium dat, ubi plus praestat quam in quod operas locavit, sic servus ubi benevolentia erga dominum fortunae suae modum transiit et altius aliquid ausus quod etiam felicius natis decori esset [et] spem domini antecessit, beneficium est
2 intra domum inventum. An aequum tibi videtur, quibus si minus debito faciant, irascimur, non haberi gratiam, si plus debito solitoque fecerint? Vis scire, quando non sit beneficium? ubi dici potest: „quid si nollet?“ ubi vero id praestitit, quod nolle licuit, voluisse laudandum
3 est. Inter se contraria sunt beneficium et iniuria. potest dare beneficium domino, si a domino iniuriam accipere. atqui de iniuriis dominorum in servos qui audiat positus est, qui et saevitiam et libidinem et in praebendis ad victum necessariis avaritiam conpescat. Quid ergo? bene-

ficium dominus a servo accipit? immo homo ab homine. Denique quod in illius potestate fuit fecit: beneficium 4
domino dedit. ne a servo acceperis, in tua potestate est. Quis autem tantus est, quem non fortuna indigere etiam infimis cogat?

XXIII. Multa iam beneficiorum genera referam et dis- 1
similia et quaedam inter se contraria. Dedit aliquis domino suo vitam, dedit mortem, servavit periturum: et hoc si parum est, pereundo servavit. alius mortem domini adiuvit, alius decepit. Claudius Quadrigarius in duodevice- 2
simo annalium tradit, cum obsideretur Grumentum et iam ad summam desperationem ventum esset, duos servos ad hostem transfugisse et operae pretium fecisse. Deinde urbe capta passim discurrente victore illos per nota itinera ad domum, in qua servierant, praecucurrisse et dominam suam ante se egisse. quaerentibus quaenam esset, dominam et quidem crudelissimam ad supplicium ab ipsis duci professos esse. eductam deinde extra muros summa cura celasse, donec hostilis ira consideret. deinde, ut satiatus miles cito ad Romanos mores rediit, illos quoque ad suos redisse et dominam sibi ipsos dedisse. Manumisit utrumque 3
e vestigio illa nec indignata est ab his se vitam accepisse, in quos vitae necisque potestatem habuisset. Potuit sibi hoc vel magis gratulari. aliter enim servata munus notae et volgaris clementiae habuisset: sic servata nobilis fabula et exemplum duarum urbium fuit. In tanta confusione 4
captae civitatis cum sibi quisque consuleret, omnes ab illa praeter transfugas fugerunt. at hi, ut ostenderent, quo animo facta esset prior illa transitio, a victoribus ad captivam transfugerunt personam parricidarum ferentes, quod in illo beneficio maximum fuit: tanti iudicaverunt, ne domina occideretur, videri dominam occidisse. Non est, mihi crede, non est servilis animi, egregium factum fama sceleris emisse. Vettius, praetor Marsorum, duce- 5
batur ad Romanum imperatorem. servus eius gladium militi ipsi, a quo trahebatur, eduxit et primum dominum occidit, deinde: *tempus est*, inquit, *me et mihi consulere: iam dominum manumisi.* atque ita se uno ictu traiecit.

Da mihi quemquam, qui magnificentius dominum servaverit.

1 XXIV. Corfinium Caesar obsidebat. tenebatur inclusus Domitius: imperavit medico eidemque servo suo, ut sibi venenum daret. Cum tergiversantem videret, *quid cunctaris*, inquit, *tamquam tua in potestate totum istud sit? mortem rogo armatus.* Tum ille promisit et medicamentum innoxium bibendum illi dedit. quo cum sopitus esset, accessit ad filium eius: *iube*, inquit, *me adservari*, *dum ex eventu intellegas*, *an venenum patri tuo dederim.* Vixit Domitius et servatus a Caesare est. prior tamen illum servus servaverat.

1 XXV. Bello civili proscriptum dominum servus abscondit et, cum anulos eius sibi aptasset ac vestem induisset, speculatoribus occurrit nihilque se deprecari, quo minus imperata peragerent, dixit et deinde cervicem porrexit. Quanti viri est pro domino eo tempore mori velle, quo erat rara fides dominum mori nolle? in publica crudelitate mitem inveniri, in publica perfidia fidelem? cum praemia proditionis ingentia ostendantur, praemium fidei mortem concupiscere?

1 XXVI. Nostri seculi exempla non praeteribo. Sub
Tiberio Caesare fuit accusandi frequens et paene publica
rabies, quae omni civili bello gravius togatam civitatem
confecit: excipiebatur ebriorum sermo, simplicitas io-
cantium. nihil erat tutum. omnis saeviendi placebat oc-
casio. nec iam reorum exspectabatur eventus, cum esset
unus. Coenabat Paulus praetorius in convivio quodam
imaginem Tiberii Caesaris habens ectypam et eminente
2 gemma. Rem ineptissimam fecero, si nunc verba quae-
siero, quemadmodum dicam illum matelam sumpsisse.
quod factum simul et Maro ex notis illius temporis vesti-
gatoribus notavit, et servus eius, quando nectebantur
insidiae, ei ebrio anulum extraxit. et cum Maro convivas
testaretur admotam esse imaginem obscoenis et iam sub-
scriptionem conponeret, ostendit in manu sua servus
anulum. Si quis hunc servum vocat, et illum convivam
vocabit.

XXVII. Sub divo Augusto nondum hominibus verba 1
sua periculosa erant, iam molesta. Rufus, vir ordinis
senatorii, inter coenam optaverat, „ne Caesar salvus re-
diret ex ea peregrinatione quam parabat.“ et adiecerat
„idem omnes et tauros et vitulos optare.“ Fuerunt qui
illa diligenter audirent. Ut primum diluxit, servus qui
coenanti ad pedes steterat, narrat quae inter coenam
ebrius dixisset et hortatur, ut Caesarem occupet atque
ipse se deferat. Usus consilio descendenti Caesari oc- 2
currit et, cum malam mentem habuisse se pridie iuras-
set, id ut in se et in filios suos recideret, optavit et Cae-
sarem, ut ignosceret sibi rediretque in gratiam secum,
rogavit. Cum dixisset se Caesar facere: „nemo, inquit, 3
credet te mecum in gratiam redisse, nisi aliquid mihi
donaveris,“ petitque non fastidiendam a propitio sum-
mam et inpetravit. Caesar ait: „Mea causa dabo operam,
ne umquam tibi irascar.“ Honeste fecit Caesar, quod 4
ignovit, quod liberalitatem clementiae adiecit. quicum-
que hoc audierit exemplum, necesse est Caesarem lau-
det, sed cum servum ante laudaverit. Non exspectas, ut
tibi narrem manumissum, qui hoc fecerat. nec tamen
gratis: pecuniam pro libertate eius Caesar numeraverat.

XXVIII. Post tot exempla num est dubium, quin be- 1
neficium aliquando a servo dominus accipiat? Quare
potius persona rem minuat quam personam res ipsa co-
honestet? eadem omnibus principia eademque origo, ne-
mo altero nobilior, nisi cui rectius ingenium et artibus
bonis aptius. Qui imagines in atrio exponunt et nomina 2
familiae suae longo ordine ac multis stemmatum inligata
flexuris in parte prima aedium collocant, non noti magis
quam nobiles sunt? Unus omnium parens mundus est:
sive per splendidos sive per sordidos gradus ad hunc
prima cuiusque origo perducitur. Non est quod te isti
decipiant, qui, cum maiores suos recensent, ubicumque
nomen inlustre fecit [*illorum vel fortuna vel virtus*, *suam
superbiam*] illo fulciunt. Neminem despexeris, etiamsi 3
circa illum obsoleta sunt nomina et parum indulgente
adiuta fortuna, sive libertini ante vos habentur sive servi

sive exterarum gentium homines. Erigite audacter ani-
mos et quicquid in medio sordidi iacet transsilite: exspe-
4 ctat vos in summo magna nobilitas. Quid superbia in
tantam vanitatem adtollimur, ut beneficia a servis indi-
gnemur accipere et sortem eorum spectemus obliti meri-
torum? Servum tu quemquam vocas libidinis et gulae
servus et adulterae, immo adulterarum commune man-
5 cipium? Servum vocas quemquam tu? Quo tandem ab
istis gerulis raperis cubile istud tuum circumferentibus?
quo te penulati isti in militum [et] quidem non volgarem
cultum subornati, quo, inquam, te isti efferunt? ad
ostium alicuius ostiarii, ad hortos alicuius ne ordinarium
quidem habentis officium: et deinde negas tibi a servo
tuo beneficium dari posse, cui osculum alieni servi benefi-
6 cium est? Quae est tanta animi discordia? eodem tem-
pore servos despicis et colis, imperiosus intra limen
atque inpotens, humilis foris et tam contemptus quam
contemnens: neque enim ulli magis abiciunt animos
quam qui inprobe tollunt nullique ad calcandos alios
paratiores quam qui contumelias facere accipiendo di-
dicerunt.

1 XXIX. Dicenda haec fuerunt ad contundendam inso-
lentiam hominum ex fortuna pendentium vindicandumque
ius beneficii dandi servis, ut filiis quoque vindicaretur.
quaeritur enim, an aliquando liberi maiora
beneficia dare parentibus suis possint, quam
acceperint.

2 Illud conceditur multos filios maiores potentioresque
exstitisse quam parentes suos. aeque et illud, meliores
fuisse. quod si constat, potest fieri, ut meliora tribue-
rint, cum et fortuna illis maior esset et melior voluntas.
3 „Quicquid, inquit, est, quod det patri filius, utique mi-
nus est, quia hanc ipsam dandi facultatem patri debet.
Ita numquam beneficio vincitur, cuius beneficium est ip-
sum, quod vincitur.“ Primum quaedam initium ab aliis
trahunt et tamen initiis suis maiora sunt, nec ideo aliquid
non est maius eo quo coepit, quia non potuisset in tan-
4 tum procedere, nisi coepisset. Nulla non res principia

sua magno gradu transit. Semina omnium rerum causae
sunt et tamen minimae partes sunt eorum, quae gignunt.
Adspice Rhenum, adspice Euphraten, omnes denique
inclitos amnes: quid sunt, si illos illic unde effluunt ae-
stimes? quicquid est quo timentur, quo nominantur, in
processu paraverunt. †† Adspice trabes, sive proceri- 5
tatem aestimes, altissimas, sive crassitudinem spatium-
que ramorum, latissime fusas: quantulum est his con-
paratum illud, quod radix tenui fibra conplectitur? † tolle
radicem: nemora non surgent nec tanti montes vestien-
tur. † Innituntur fundamentis suis templa et illa urbis
moenia: tamen quae in firmamentum totius operis iacta
sunt, latent. Idem in ceteris evenit: principia sua sem- 6
per sequens magnitudo obruet. Non potuissem quicquam
consequi, nisi parentum beneficium antecessisset: sed
non ideo quicquid consecutus sum, minus est eo, sine
quo consecutus non essem. Nisi me nutrix aluisset in- 7
fantem, nihil eorum, quae consilio ac manu gero, facere
potuissem nec in hanc emergere nominis claritatem, quam
civili ac militari industria merui: numquid tamen ideo
maximis operibus praeferes nutricis officium? aut quic-
quam interest, cum aeque sine patris beneficio quam sine
nutricis non potueris ad ulteriora procedere? Quod si 8
initio meo quicquid iam possum debeo, cogita non esse
initium mei patrem, nec avum quidem. semper enim erit
ulterius aliquid, ex quo originis proximae origo descen-
dat: atqui nemo dicet me plus debere ignotis et ultra me-
moriam positis maioribus quam patri. plus autem debeo,
si hoc ipsum, quod genuit me pater meus, maioribus
debet.

XXX. „Quicquid praestiti patri, etiamsi magnum est, 1
infra aestimationem paterni muneris est, quia non essem,
si non genuisset.“ Isto modo etiam, si quis patrem meum
aegrum ac moriturum sanaverit, nihil praestare ei potero,
quod non beneficio eius minus sit: non enim genuisset
me pater, nisi sanatus esset. sed vide, ne illud verius
sit aestimari, an id quod potui et id quod feci, meum sit,
mearum virium, meae voluntatis. Illud quod natus sum, 2

per se intuere quale sit: animadvertis exiguum et incer-
tum et boni malique communem materiam, sine dubio
primum ad omnia gradum, sed non ideo maiorem omnibus,
3 quia primus est. Servavi patrem et ad summam provexi
dignitatem et principem urbis suae feci. nec tantum rebus
a me gestis nobilitavi, sed ipsi quoque gerendarum in-
gentem ac facilem nec tutam minus quam gloriosam dedi
materiam. honores, opes, quicquid humanos ad se ani-
mos rapit, congessi: et cum supra omnes starem, infra
4 illum steti. Dic nunc: „hoc ipsum, quod ista potuisti,
patris munus est.“ respondebo tibi: „est prorsus, si ad
ista facienda nasci satis est. sed si ad bene vivendum
minima portio est vivere et id tribuisti, quod cum feris
mihi et animalibus quibusdam minimis, quibusdam etiam
foedissimis commune est: noli tibi adserere, quod non
ex tuis beneficiis, etiam sine tuis oritur.“

1 XXXI. Puta me vitam pro vita reddidisse: sic quoque
munus tuum vici, cum ego dederim sentienti, cum sen-
tiens me dare, cum vitam tibi non voluptatis meae causa
aut certe per voluptatem dederim, cum tanto maius sit
retinere spiritum quam accipere, quanto levius mori ante
2 mortis metum. Ego vitam dedi statim illa usuro: tu ne-
scituro an viveret. ego vitam dedi mortem timenti: tu
vitam dedisti, ut mori possem. ego vitam tibi dedi con-
summatam, perfectam: tu me expertem rationis genuisti,
3 onus alienum. Vis scire, quam non sit magnum benefi-
cium vitam sic dare? exposuisses: nempe iniuria erat
genuisse. Quo quidem colligo minimum esse beneficium
patris matrisque concubitum, nisi accesserint alia quae
prosequerentur hoc initium muneris et aliis officiis ratum
4 facerent. Non est bonum vivere, sed bene vivere: at
bene vivo, sed potui et male: ita hoc tantum est tuum,
quod vivo. Si vitam inputas mihi per se, nudam, egen-
tem consilii et id ut magnum bonum iactas: cogita te mihi
5 inputare muscarum ac vermium bonum. Deinde ut nihil
aliud dicam quam bonis artibus me studuisse, ut cursum
ad rectum iter vitae dirigerem, in ipso beneficio tuo maius
quam quod dederas recepisti. tu enim me mihi rudem

et inperitum dedisti, ego tibi filium, qualem genuisse
gauderes.

XXXII. Aluit me pater. Si idem praesto, plus reddo, 1
quia non tantum ali se, sed a filio ali gaudet et maiorem
ex animo meo quam ex ipsa re percipit voluptatem. illius
alimenta ad corpus tantum meum pervenerunt. Quid si 2
quis in tantum processit, ut aut eloquentia per gentes
notesceret aut iustitia aut bellicis rebus et patri quoque
ingentem circumfunderet famam tenebrasque natalium
suorum clara luce discuteret: non inaestimabile in paren-
tes suos beneficium contulit? An quisquam Aristonem 3
et Gryllum nisi propter Xenophontem ac Platonem filios
nosset? Sophroniscum Socrates exspirare non patitur.
ceteros enumerare longum est, qui durant ob nullam
aliam causam, quam quod illos liberorum eximia virtus
tradidit posteris. Utrum maius beneficium dedit M. Agrip- 4
pae pater ne post Agrippam quidem notus, an patri de-
dit Agrippa navali corona insignis unicum adeptus inter
dona militaria decus? qui tot in urbe maxima opera exci-
tavit, quae et priorem magnificentiam vincerent et nulla
postea vincerentur? Utrum Octavius maius ullum bene- 5
ficium dedit filio an patri divus Augustus, quamvis illum
umbra adoptivi patris abscondit? quantam cepisset vo-
luptatem, si illum post debellata arma civilia vidisset se-
curae paci praesidentem non adgnoscens bonum suum
nec satis credens, quotiens respexisset ad se, potuisse
illum virum in domo sua nasci? Quid nunc ceteros per-
sequar, quos iam consumpsisset oblivio, nisi illos filio-
rum gloria e tenebris eruisset et adhuc in luce retineret?
Deinde cum quaeramus non quis filius patri maiora bene- 6
ficia reddiderit quam a patre acceperat, sed an possit
aliquis maiora reddere: etiamsi quae retuli exempla non-
dum satisfaciunt nec beneficia parentum suorum super-
*iac*iunt, capit tamen hoc natura, quod nondum ulla aetas
tulit. Si singula paternorum meritorum magnitudinem
exsuperare non possunt, plura in unum congesta supe-
rabunt.

XXXIII. Servavit in proelio patrem Scipio et prae- 1

textatus in hostes equum concitavit: parum est, quod ut perveniret ad patrem, tot pericula maximos duces cum maxime prementia contempsit, tot obpositas difficultates, quod ad primam pugnam exiturus tiro per veteranorum
2 corpora cucurrit, quod annos suos transsilivit. Adice ut idem patrem reum defendat et conspirationi inimicorum potentium eripiat, ut alterum illi consulatum ac tertium aliosque honores etiam consularibus concupiscendos congerat, ut pauperi raptas belli iure opes tradat et, quod est militaribus viris speciosissimum, divitem illum spoliis
3 etiam hostilibus faciat. Si adhuc parum est, adice ut provincias et extraordinaria imperia continuet. adice ut dirutis maximis urbibus Romani imperii sine aemulo ad ortus occasusque venturi defensor et conditor maiorem nobilitatem nobili viro adiciat, dici Scipionis patrem: [*an*] dubium est, quin generandi volgare beneficium vicerit eximia pietas et virtus ipsi urbi nescio utrum maius prae-
4 sidium adferens an decus? Deinde, si hoc parum est, finge aliquem tormenta patris discussisse, finge in se transtulisse. Licet tibi in quantum velis extendere beneficia filii, cum paternum munus et simplex sit et facile, *et* danti voluptarium, quod necesse est ille multis dederit, etiam quibus dedisse se nescit, in quo consortem habet, in quo spectavit legem patriam, praemia patrum, domus ac familiae perpetuitatem, omnia potius quam eum, cui
5 dabat. Quid si quis sapientiam consecutus hanc patri tradiderit, etiamnunc disputabimus an maius aliquid dederit quam acceperat, cum vitam beatam patri reddiderit, acceperit tantum vitam?

1 XXXIV. „Sed patris, inquit, beneficium est quicquid praestare illi potes.“ Et praeceptoris mei, quod institutis liberalibus profeci. ipsos tamen, qui tradiderunt illa, transcendimus, utique eos, qui prima elementa docuerunt, et quamvis sine illis nemo quicquam adsequi posset, non tamen quantumcumque quis adsecutus est, infra illos est. Multum inter prima ac maxima interest. nec ideo prima maximorum instar sunt, quia sine primis maxima esse non possunt.

XXXV. Iam tempus est quaedam ex nostra, ut ita 1
dicam, moneta proferri. Qui id beneficium dedit, quo
est aliquid melius, potest vinci. pater dedit filio vitam.
est autem aliquid vita melius: ita pater vinci potest, quia
dedit beneficium, quo est aliquid melius. Etiamnunc qui 2
dedit alicui vitam, si semel et iterum liberatus est mortis
periculo, maius accepit beneficium quam dedit. pater
autem vitam dedit: potest ergo, si saepius periculo mor-
tis liberatus a filio fuerit, maius beneficium accipere quam
dedit. Qui beneficium accipit, maius accipit, quo magis 3
eo indiget. magis autem indiget vita, qui vivit, quam qui
natus non est, ut qui ne indigere quidem omnino possit:
maius ergo beneficium accipit pater, si vitam a filio ac-
cipit, quam filius a patre, quod natus est. „Patris be- 4
neficia vinci a filii beneficiis non possunt. quare? quia
vitam accepit a patre: quam nisi accepisset, nulla dare
beneficia potuisset.“ Hoc commune est patri cum omni-
bus, qui vitam alicui dederunt. non potuissent enim re-
ferre gratiam, nisi vitam accepissent: ergo nec medico
in maius gratia referri potest. solet enim medicus vitam
dare. nec nautae, si naufragum sustulit. atqui et horum
et aliorum, qui aliquo modo nobis vitam dederunt, be-
neficia vinci possunt: ergo et patrum possunt. Si quis 5
mihi beneficium dedit, quod multorum beneficiis ad-
iuvandum esset, ego autem illi beneficium dedi id[*em*],
quod nullius egeret adiutorio, maius dedi quam accepi.
pater filio vitam dedit perituram, nisi multa accessissent
quae illam tuerentur. filius patri si dedit vitam, dedit
eam, quae nullius desideraret auxilium in hoc, ut per-
maneret: ergo maius beneficium accepit a filio pater, qui
vitam accepit, quam ipse illi dedit.

XXXVI. Haec non destruunt parentum venerationem 1
nec deteriores illis liberos faciunt, immo etiam meliores:
natura enim gloriosa virtus est et anteire priores cupit.
Alacrior erit pietas, si ad reddenda beneficia cum vin-
cendi spe venerit. Ipsis patribus id volentibus laetisque
contigerit, quoniam pleraque sunt, in quibus nostro bono
vincimur. Unde certamen tam optabile? unde tantam fe- 2

licitatem parentibus, ut fateantur [se] ipsos liberorum beneficiis inpares? nisi hoc ita iudicamus, excusationem damus liberis et illos segniores ad referendam gratiam facimus, quibus stimulos adicere debemus et dicere: hoc agite, optimi iuvenes. proposita est inter parentes ac liberos honesta contentio, dederint maiora an recepe-
3 rint. Non ideo vicerunt, quia occupaverunt. sumite modo animum qualem decet et deficere nolite: vincetis optantes. nec desunt tam pulchro certamini duces, qui ad similia vos cohortentur ac per vestigia sua ire ad victoriam saepe iam partam ex parentibus iubeant.

1 XXXVII. Vicit Aeneas patrem, ipse eius in infantia leve tutumque gestamen, gravem senio per media hostium agmina et per cadentis circa se urbis ruinas ferens, cum conplexus sacra ac penates deos religiosus senex non simplici vadentem sarcina premeret. tulit illum per ignes, et (quid non pietas potest?) pertulit colendumque
2 inter conditores Romani imperii posuit. Vicere Siculi iuvenes: cum Aetna maiore vi peragitata in urbes, in agros, in magnam insulae partem effudisset incendium, vexerunt parentes suos. discessisse creditum est ignes et utrimque flamma recedente limitem adapertum, per quem transcurrerent iuvenes dignissimi, qui magna tuto
3 auderent. Vicit Antigonus: qui cum ingenti proelio superasset hostem, praemium belli ad patrem transtulit et imperium illi Cypri tradidit. hoc est regnum, nolle re-
4 gnare, cum possis. Vicit patrem imperiosum quidem Manlius: qui cum ante ad tempus relegatus esset a patre ob adulescentiam brutam et hebetem, ad tribunum plebis, qui patri suo dixerat diem, venit petitoque tempore, quod ille dederat sperans fore proditorem parentis invisi, et bene meruisse se de iuvene credebat, cuius exilium pro gravissimo crimine inter alia Manlio obiciebat, nanctus adulescens secretum stringit occultatum sinu ferrum et, *nisi iuras*, inquit, *te diem patri remissurum, hoc te gladio transfodiam. in tua potestate est, utro modo pater meus accusatorem non habeat.* Iuravit tribunus, nec fefellit et causam actionis remissae concioni red-

didit. Nulli alii licuit inpune tribunum in ordinem redigere.

XXXVIII. Alia ex aliis exempla sunt eorum, qui pa- 1
rentes suos periculis eripuerunt, qui ex infimo ad summa protulerunt et e plebe acervoque ignobili numquam ta-
cendos seculis dederunt. Nulla vi verbornm, nulla ingenii 2
facultate exprimi potest, quantum opus sit, quam laudabile quamque numquam a memoria hominum exiturum, posse hoc dicere: „parentibus meis parui, cessi. imperio eorum, sive aequum sive iniquum ac durum fuit, obsequentem submissumque me praebui. ad hoc unum con-
tumax fui, ne beneficiis vincerer.“ Certate, obsecro vos, 3
et fessi quoque restituite aciem. Felices qui vicerint, felices qui vincentur. Quid eo adulescente praeclarius, qui sibi ipsi dicere poterit (neque enim fas est alteri dicere): patrem meum beneficiis vici? Quid eo fortunatius sene, qui omnibus ubique praedicabit a filio suo se beneficiis victum? Quid autem est felicius quam ibi cedere?

L. ANNAEI SENECAE

AD AEBUTIUM LIBERALEM

DE BENEFICIIS

LIBER IV.

I. Ex omnibus quae tractavimus, Aebuti Liberalis, 1
potest videri nihil tam necessarium aut magis, ut ait Sallustius, cum cura dicendum quam quod in manibus est: an beneficium dare et invicem gratiam referre per se res expetendae sint. Inveniuntur 2
qui honesta in mercedem colant quibusque non placeat virtus gratuita: quae nihil habet in se magnificum, si quicquam venale. Quid enim est turpius quam aliquem conputare, quanti vir bonus sit, cum virtus nec lucrum

invitet nec absterreat damno adeoque neminem spe ac
pollicitatione corrumpat, ut contra inpendere in se iubeat
et saepius in ultro tributis sit? Calcatis utilitatibus ad il-
lam eundum est, quocumque vocavit, quocumque misit,
sine respectu rei familiaris. interdum etiam sine ulla san-
guinis sui parsimonia vadendum nec umquam imperium
3 eius detractandum. „Quid consequar, inquit, si hoc
fortiter, si hoc grate fecero?“ Quod feceris: nihil tibi
extra promittitur. si quid forte obvenerit commodi, inter
accessiones numerabis. rerum honestarum pretium in
ipsis est. Si honestum per se expetendum est, benefi-
cium autem honestum est, non potest alia eius condicio
esse, cum eadem natura sit. Per se autem expetendum
esse honestum saepe et abunde probatum est.

1 II. In hac parte nobis pugna est cum Epi-
cureorum delicata et umbratica turba in con-
vivio suo philosophantium. apud quos virtus vo-
luptatum ministra est: illis paret, illis deservit,
2 illas supra se videt. „Non est, inquis, voluptas sine vir-
tute.“ Sed quare ante virtutem est? De ordine putas
disputationem esse? de re tota et de potestate eius ambi-
gitur. non est virtus, si sequi potest. primae partes
eius sunt: ducere debet, imperare, summo loco stare:
3 tu illam iubes signum petere. „Quid, inquit, tua refert?
et ego sine virtute nego beatam vitam posse constare.
Ipsam voluptatem quam sequor, cui me emancipavi, re-
mota illa inprobo et damno.“ De hoc uno disputatur,
utrum virtus summi boni causa sit an ipsa summum bo-
num. Ut hoc unum quaeratur, ordinis tantum existimas
mutationem? ista vero confusio est et manifesta caecitas
4 primis postrema praeferre. Non indignor, quod post vo-
luptatem ponitur virtus, sed quod omnino cum voluptate
conferatur contemptrix eius et hostis et longissime ab illa
resiliens, labori ac dolori familiarior, virilibus incommo-
dis, quam isti effeminato bono.

1 III. Inserenda haec, mi Liberalis, fuerunt, quia be-
neficium, de quo nunc agitur, dare virtutis est et tur-
pissimum id causa ullius alterius rei dare, quam ut datum

sit. Nam si recipiendi spe tribueremus, locupletissimo
cuique, non dignissimo daremus. nunc vero diviti inpor-
tuno pauperem praeferamus. non est beneficium quod ad
fortunam spectat. Praeterea, si ut prodessemus sola nos 2
invitaret utilitas, minime beneficia distribuere deberent,
qui facillime possent, locupletes et potentes et reges
aliena ope non indigentes. di vero tot munera,
quae sine intermissione diebus ac noctibus
fundunt, non darent. in omnia enim illis natura sua
sufficit plenosque et tutos et inviolabiles praestat: nulli
ergo beneficium dabunt, si una dandi causa est se in-
tueri ac suum commodum. Istud non beneficium, sed 3
fenus est, circumspicere non ubi optime ponas, sed ubi
quaestuosissime habeas, unde facillime tollas. quod cum
longe a dis remotum sit, sequitur uti liberales sint: nam
si una beneficii dandi causa sit dantis utilitas (nulla au-
tem ex nobis utilitas deo speranda est), nulla deo dandi
beneficii causa est.

IV. Scio quid hoc loco respondeatur: „itaque non 1
dat deus beneficia, sed securus et neglegens nostri, aver-
sus a mundo aliud agit aut, quae maxima Epicuro felici-
tas videtur, nihil agit nec magis illum beneficia quam in-
iuriae tangunt.“ Hoc qui dicit non exaudit precantium 2
voces et undique sublatis in coelum manibus vota facien-
tium privata ac publica. quod profecto non fieret nec in
hunc furorem omnes mortales consensissent adloquendi
surda numina et inefficaces deos, nisi nossemus illorum
beneficia nunc oblata ultro, nunc orantibus data, magna,
tempestiva, ingentes minas interventu suo solventia. Quis 3
est autem tam miser, tam neglectus, quis tam duro fato
et in poenam genitus, ut non tantam deorum munificen-
tiam senserit? Ipsos illos conplorantes sortem suam et
querulos circumspice: invenies non ex toto beneficiorum
coelestium expertes, neminem esse, ad quem non aliquid
ex illo benignissimo fonte manaverit. Parum est autem
id, quod nascentibus ex aequo distribuitur? ut quae se-
quuntur inaequali dispensata mensura transeamus, parum
dedit natura, cum se dedit?

1 V. „Non dat deus beneficia.“ Unde ergo ista
quae possides? quae das? quae negas? quae servas?
quae rapis? unde haec innumerabilia oculos, aures, ani-
mum mulcentia? unde illa quoque luxuriam instruens
copia? neque enim necessitatibus tantummodo nostris
2 provisum est: usque in delicias amamur. Tot arbusta
non uno modo frugifera, tot herbae salutares, tot varie-
tates ciborum per totum annum digestae, ut inerti quo-
que fortuita terrae alimenta praeberent. Iam animalia
omnis generis, alia in sicco solidoque, alia in humido
nascentia, alia per sublime dimissa, ut omnis rerum na-
3 turae pars tributum aliquod nobis conferret. Flumina haec
amoenissimis flexibus campos cingentia, illa praebitura
in commercia viam vasto et navigabili cursu vadentia, ex
quibus quaedam statis diebus mirabile incrementum tra-
hunt, ut arida et ferventi subiecta coelo loca subita vis
aestivi torrentis inriget. Quid medicatorum torrentium
venae? quid in ipsis litoribus aquarum calentium exun-
datio?

Te, Lari maxime, teque,
fluctibus et fremitu adsurgens Benace marino.

1 VI. Si pauca quis tibi donasset iugera, accepisse te
diceres beneficium: inmensa terrarum late patentium spa-
tia negas esse beneficium? Si pecuniam tibi aliquis do-
naverit et arcam tuam, quoniam id tibi magnum videtur,
inpleverit, beneficium vocabis: tot metalla defodit, tot
flumina emisit terra, super quam decurrunt sol*id*um aurum
vehentia. argenti, aeris, ferri inmane pondus omnibus
locis obrutum, cuius investigandi tibi facultatem dedit ac
latentium divitiarum in summa terra signa disposuit: ne-
2 gas te accepisse beneficium? Si domus tibi donetur, in
qua marmoris aliquid resplendeat et tectum nitidius auro
aut coloribus sparsum, non mediocre munus vocabis:
ingens tibi domicilium sine ullo incendii aut ruinae metu
struxit, in quo vides non tenues crustas et ipsa qua se-
cantur lamina graciliores, sed integras lapidis pretiosis-
simi moles, sed totas variae distinctaeque materiae, cu-
ius tu parvula frusta miraris, tectum vero aliter nocte,

aliter interdiu fulgens: negas te ullum munus accepisse?
Et cum ista, quae habes, magno aestimes, quod est in- 3
grati hominis, nulli debere te iudicas? Unde tibi istum
quem trahis spiritum? unde istam, per quam actus vitae
tuaedisponis atque ordinas, lucem? unde sanguinem, cu-
ius cursu vitalis continetur calor? unde ista palatum tuum
saporibus exquisitis ultra satietatem lacessentia? unde
haec inritamenta iam lassae voluptatis? unde ista quies,
in qua putrescis ac marces? Nonne, si gratus es, dices: 4

Deus nobis haec otia fecit.
Namque erit ille mihi semper deus, illius aram
Saepe tener nostris ab ovilibus inbuet agnus.
Ille meas errare boves, ut cernis, et ipsum
Ludere quae vellem calamo permisit agresti.

Ille deus est non qui paucas boves, sed qui per totum 5
orbem armenta dimisit, qui gregibus ubique passim va-
gantibus pabulum praestat, qui pascua hibernis aestiva
substituit, qui non calamo tantum cantare et agreste at-
que inconditum carmen ad aliquam tamen observationem
modulari docuit, sed tot artes, tot vocum varietates, tot
sonos, alios spiritu nostro, alios externo cantus edituros
commentus est. Neque enim nostra ista quae invenimus 6
dixeris, non magis, quam quod crescimus, quam quod
ad constitutum temporum sua corpori officia respondent:
nunc puerilium dentium lapsus, nunc ad surgentem iam
aetatem et in robustiorem gradum transeuntem pubertas
et ultimus ille dens surgenti iuventae terminum ponens.
Insita sunt nobis omnium aetatum omniumque artium se-
mina magisterque ex occulto deus producit ingenia.

VII. „Natura, inquit, haec mihi praestat.“ Non in- 1
tellegis te, cum hoc dicis, mutare nomen deo? quid enim
aliud est natura quam deus et divina ratio toti mundo
partibusque eius inserta? Quotiens voles, tibi licet ali-
ter hunc auctorem rerum nostrarum conpellare: et Iovem
illum optimum ac maximum rite dices et tonantem et sta-
torem. qui non, ut historici tradiderunt, ex eo quod
post votum susceptum acies Romanorum fugientium ste-
tit, sed quod stant beneficio eius omnia, stator stabilitor-

2 que est. Hunc eumdem et fatum si dixeris, non mentieris.
nam cum fatum nihil aliud sit quam series inplexa cau-
sarum, ille est prima omnium causa, ex qua ceterae pen-
dent. Quaecumque voles illi nomina proprie aptabis vim
aliquam effectumque coelestium rerum continentia: tot
adpellationes eius possunt esse quot munera.

1 VIII. Hunc et Liberum patrem et Herculem ac Mer-
curium nostri putant. Liberum patrem, quia omnium
parens sit, quod primum inventa seminum vis est** con-
sultura per voluptatem. Herculem, quia vis eius invicta
sit, quandoque lassata fuerit operibus editis, in ignem
2 recessura. Mercurium, quia ratio penes illum est nume-
rusque et ordo et scientia. Quocumque te flexeris, ibi
illum videbis occurrentem tibi. nihil ab illo vacat: opus
suum ipse inplet. Ergo nihil agis, ingratissime morta-
lium, qui te negas deo debere, sed naturae: quia nec
natura sine deo est nec deus sine natura, sed idem est
3 utrumque, [nec] distat officio. Si, quod a Seneca acce-
pisses, Annaeo te debere diceres vel Lucio, non credi-
torem mutares, sed nomen, quoniam sive praenomen
eius sive nomen dixisses sive cognomen, idem tamen ille
esset: sic nunc naturam voca, fatum, fortunam, omnia
eiusdem dei nomina sunt varie utentis sua potestate. Et
iustitia, probitas, prudentia, fortitudo, frugalitas unius
animi bona sunt: quicquid horum tibi placuit, animus
placet.

1 IX. Sed ne aliam disputationem ex obliquo habeam,
plurima beneficia ac maxima in nos deus confert sine spe
recipiendi, quoniam nec ille collato eget nec nos ei quic-
quam conferre possumus: ergo beneficium per se expe-
tenda res est. una spectatur in eo accipientis utilitas. ad
2 hanc accedamus sepositis commodis nostris. „Dicitis, in-
quit, diligenter eligendos quibus beneficia demus, quia
ne agricolae quidem semina arenis committant. quod si
verum est, nostram utilitatem in beneficiis dandis sequi-
mur, quemadmodum in arando serendoque: neque enim
serere per se res expetenda est. Praeterea quaeritis, cui
detis beneficium: quod non esset faciendum, si per se

beneficium dare expetenda res esset. *alio*qui enim quocumque loco et quocumque modo daretur, beneficium 3
erat." Honestum propter nullam aliam causam quam propter ipsum sequimur. tamen etiamsi nihil aliud sequendum est, quaerimus quid faciamus et quando et quemadmodum: per haec enim constat. Itaque cum eligo cui dem beneficium, id ago ut quandoque beneficium sit: quia si turpi datur, nec honestum esse potest nec beneficium.

X. Depositum reddere per se res expetenda est, non 1
tamen semper reddam, nec quolibet loco nec quolibet tempore. aliquando nihil interest utrum infitier an palam reddam: intuebor utilitatem eius, cui redditurus sum et nociturum illi depositum negabo. Idem in beneficio fa- 2
ciam: videbo quando dem, cui dem, quemadmodum, quare. nihil enim sine ratione faciendum est. non est autem beneficium nisi quod ratione datur, quoniam ratio omnis honesti comes est. Quam saepe hominum dona- 3
tionem suam inconsultam obiurgantium hanc exaudimus vocem: „mallem perdidisse quam illi dedisse?" Turpissimum genus damni est inconsulta donatio multoque gravius male dedisse beneficium quam non recepisse. aliena enim culpa est, quod non recepimus: quod cui daremus non elegimus, nostra. In electione nihil minus quam hoc 4
quod tu existimas spectabo, a quo recepturus sim. eligo enim eum, qui gratus, non qui redditurus sit: saepe autem et non redditurus gratus est et ingratus qui reddidit. Ad animum tendit aestimatio mea. ideo locupletem, 5
sed indignum praeteribo: pauperi viro bono dabo. erit enim in summa inopia gratus et cum omnia illi deerunt, supererit animus.

XI. Non lucrum ex beneficio capto, non voluptatem, 1
non gloriam. uni placere contentus in hoc dabo, ut quod oportet faciam. quod oportet autem non est sine electione: quae qualis futura sit interrogas? Eligam virum integrum, simplicem, memorem, gratum, alieni abstinentem, sui non avare tenacem, benevolum. hunc ego cum elegero, licet nihil illi fortuna tribuat, ex quo re-

2 ferre gratiam possit, ex sententia res gesta erit. Si utilitas me et sordida conputatio liberalem facit, si nulli prosum, nisi ut invicem ille mihi prosit, non dabo beneficium proficiscenti in diversas longinquasque regiones, abfuturo semper. non dabo sic adfecto, ut spes ei nulla sit convalescendi. non dabo ipse deficiens, non
3 enim habeo recipiendi tempus. Atqui ut scias rem per se expetendam esse benefacere, advenis modo in nostrum delatis portum et statim abituris succurrimus. ignoto naufrago navem, qua revehatur, et damus et struimus. discedit ille vix satis noto salutis auctore et numquam amplius in conspectum nostrum reversurus debitores nobis deos delegat precaturque, illi pro se gratiam reddant: interim nos iuvat sterilis beneficii conscientia.
4 Quid cum in ipso vitae fine constitimus, cum testamentum ordinamus, non beneficia nihil nobis profutura dividimus? quantum temporis consumitur, quamdiu secreto agitur, quantum et quibus demus? quid enim in-
5 terest, quibus demus a nullo recepturi? Atqui numquam diligentius damus, numquam magis iudicia nostra torquemus, quam ubi remotis utilitatibus solum ante oculos honestum stetit, tamdiu officiorum mali iudices, quamdiu illa depravat spes ac metus et inertissimum vitium, voluptas: ubi mors interclusit omnia et ad ferendam sententiam incorruptum iudicem misit, quaerimus dignissimos, quibus nostra tradamus nec quicquam cura sanctiore conponimus quam quod ad nos non pertinet.
6 Ac mehercule tunc magna voluptas subit cogitantem: hunc ego locupletiorem faciam et huius dignitati adiectis opibus aliquid splendoris adfundam. Si non damus beneficia nisi recepturi, intestatis moriendum sit.

1 XII. „Dicitis, inquit, beneficium creditum insolubile esse: creditum autem non est res per se expetenda.“ Cum creditum dicimus, imagine et translatione utimur. sic enim et legem scimus iusti iniustique regulam esse: et regula non est res per se expetenda. ad haec verba demonstrandae rei causa descendimus: cum dico creditum, intellegitur tamquam creditum. vis scire? adicio

insolubile, cum creditum nullum non solvi aut possit aut
debeat. Adeo beneficium utilitatis causa dandum non 2
est, ut saepe, quemadmodum dixi, cum damno aut pe-
riculo dandum sit. Sic latronibus circumventum defendo,
ut tuto transire permittatur. reum gratia laborantem tu-
eor et hominum potentium factionem in me converto,
quas illi detraxero sordes, sub accusatoribus isdem for-
tasse sumpturus, cum abire in partem alteram possim
et securus spectare aliena certamina. spondeo pro iudi- 3
cato et suspensis amici bonis libellum deicio creditori-
bus eius me obligaturus. ut possim servare proscriptum,
ipse proscriptionis periculum adeo. Nemo Tusculanum
aut Tiburtinum paraturus salubritatis causa et aestivi se-
cessus quoto ann*uo* empturus sit disputat: cum emerit,
tuendum est. Eadem in beneficio ratio est. nam cum 4
interrogaveris, quid reddat, respondebo: bonam con-
scientiam. Quid reddat beneficium? dic tu mihi, quid
reddat iustitia, quid innocentia, quid magnitudo animi,
quid pudicitia, quid temperantia, si quicquam praeter
ipsas, *ipsas* non petis. In quid mundus vices suas ab- 5
solvit? in quid sol diem extendit et contrahit? omnia
ista beneficia sunt. fiunt enim nobis profutura. Quomodo
mundi officium est circumagere rerum ordinem, quomo-
do solis, loca mutare ex quibus oriatur, in quae cedat,
et haec salutaria nobis facere sine praemio: ita viri offi-
cium est inter alia et beneficium dare. Quare ergo dat?
ne non det, ne occasionem benefaciendi perdat.

XIII. Vobis voluptas est inertis otii, facere corpu- 1
sculum et securitatem sopitis simillimam adpetere et sub
densa umbra latitare tenerrimisque cogitationibus, quas
tranquillitatem vocatis, animi marcentis oblectare torpo-
rem et cibis potionibusque intra hortorum latebram cor-
pora ignavia pallentia saginare: nobis voluptas est dare 2
beneficia vel laboriosa, dum aliorum labores levent, vel
periculosa, dum alios periculis extrahant, vel rationes
nostras adgravatura, dum aliorum necessitates et angu-
stias laxent. Quid mea interest an recipiam beneficia? 3
etiam cum recepero, danda sunt. Beneficium eius com-

modum spectat, cui praestatur, non nostrum: alioquin nobis illud damus. itaque multa, quae summam utilitatem aliis adferunt, pretio gratiam perdunt. Mercator urbibus prodest, medicus aegris, mango venalibus. sed omnes isti, quia ad alienum commodum pro suo veniunt, non obligant eos, quibus prosunt. Non est beneficium, quod in quaestum mittitur. Hoc dabo et hoc recipiam: auctio est.

1 XIV. Non dicam pudicam, quae amatorem ut incenderet repulit, quae aut legem aut virum timuit, ut ait Ovidius:

Quae, quia non licuit, non dedit, illa dedit.

Non inmerito in numerum peccantium refertur, quae pudicitiam timori praestitit, non sibi. Eodem modo qui
2 beneficium ut reciperet dedit, non dedit. Ergo et nos beneficium damus animalibus, quae aut usui aut alimento futura nutrimus? beneficium damus arbustis, quae colimus, ne siccitate aut inmoti et neglecti soli duritia laborent? Nemo ad agrum colendum ex aequo et bono venit nec ad ullam rem, cuius extra ipsam fructus est.
3 Ad beneficium dandum non adducit cogitatio avara nec sordida, sed humana, liberalis, cupiens dare etiam cum dederit et augere novis ac recentibus vetera, unum habens propositum, quanto ei cui praestat bono futura sit: alioquin humile est, sine laude, sine gloria prodesse,
4 quia expedit. Quid magnifici est se amare, sibi parcere, sibi acquirere? ab omnibus istis vera beneficii dandi cupido avocat, ad detrimentum iniecta manu trahit et utilitates relinquit ipso benefaciendi opere laetissima.

1 XV. Numquid dubium est, quin contraria sit beneficio iniuria? Quomodo iniuriam facere per se vitanda ac fugienda res est, sic beneficium dare per se expetenda. Illic [*nil*] turpitudo contra omnia praemia in scelus hortantia valet: ad hoc invitat honesti per se efficax
2 species. Non mentiar, si dixero neminem non amare beneficia sua, neminem non ita conpositum animo, ut libentius eum videat, in quem multa congessit, cui non causa sit iterum dandi beneficii semel dedisse. quod

non accideret, nisi nos ipsa delectarent beneficia. Quam 3
saepe dicentem audias: „non sustineo illum deserere, cui dedi vitam, quem periculo eripui. rogat me ut causam suam contra homines gratiosos agam. nolo: sed quid faciam? iam illi semel iterumque adfui.“ Non vides inesse isti rei *maximam* quamdam vim, quae nos dare beficia cogit? primum quia oportet, deinde quia dedimus.
Cui initio ratio non fuisset praestandi aliquid, ei prae- 4
stamus ob hoc, quia praestitimus. adeoque ad beneficia nos non inpellit utilitas, ut et inutilia tueri ac fovere perseveremus sola beneficii caritate, cui etiam infeliciter *nato* indulgere tam naturale quam liberis parvis.

XVI. Iidem isti gratiam referre ipsos fa- 1
tentur, non quia honestum est, sed quia utile. quod non esse ita minore opera probandum est, quia quibus argumentis collegimus beneficium dare per se rem expetendam esse,
isdem etiam hoc colligimus. Fixum est illud, a 2
quo in cetera probationes nostrae exeunt, honestum ob nullam aliam causam, quam quia honestum sit, coli. Quis ergo controversiam facere audebit, an gratum esse honestum sit? quis non ingratum detestetur, hominem sibi ipsi inutilem? Quid autem? cum tibi narratur adversus summa beneficia amici sui ingratus esse, quomodo id fecerit? utrum tamquam rem turpem fecerit an tamquam rem utilem sibi et profuturam omiserit? puto, nequam hominem existimas, cui poena, non cui curatore opus sit. quod non accideret, nisi gratum esse per se
expetendum honestumque esset. Alia fortasse minus di- 3
gnitatem suam praeferunt et an sint honesta interprete egent: hoc expositum est pulchriusque, quam ut splendor eius dubie ac parum luceat. Quid tam laudabile, quid tam aequaliter in omnium animos receptum quam referre bene meritis gratiam?

XVII. Ad hoc, dic mihi, quae causa nos perducit? 1
lucrum? quod qui non contemnit, ingratus est. ambitio? et quae iactatio est solvisse quod debebas? metus? nullus ingrato: huic enim uni rei non posuimus legem, tam-

quam satis natura cavisset, quomodo nulla lex amare parentes, indulgere liberis iubet. supervacuum est enim,
2 in quod imus, inpelli. Quemadmodum nemo in amorem sui cohortandus est, quem adeo dum nascitur trahit, ita ne ad hoc quidem, ut honesta per se petat: placent suapte natura adeoque gratiosa virtus est, ut insitum sit etiam malis probare meliora. Quis est qui non beneficus videri velit? qui non inter scelera et iniurias opinionem bonitatis adfectet? qui non ipsis quae, inpotentissime fecit, speciem aliquam induat recti velitque etiam his videri be-
3 neficium dedisse, quos laesit? Gratias itaque agi sibi ab his, quos adflixere, patiuntur bonosque se ac liberales fingunt, quia praestare non possunt. quod non facerent, nisi illos honesti et per se expetendi amor cogeret moribus suis opinionem contrariam quaerere et nequitiam abdere, cuius fructus concupiscitur, ipsa vero odio pudorique est. nec quisquam tantum a naturali lege descivit
4 et hominem exuit, ut animi causa malus sit. Dic enim cuilibet ex istis, qui rapto vivunt, an ad illa, quae latrociniis et furtis consequuntur, malint ratione bona pervenire? optabit ille, cui grassari et transeuntes percutere quaestus est, potius illa invenire quam eripere: neminem reperies, qui non nequitiae praemiis sine nequitia frui malit. Maximum hoc habemus naturae meritum, quod virtus in omnium animos lumen suum permittit: etiam qui non sequuntur illam, vident.

1 XVIII. Ut scias per se expetendam esse grati animi adfectionem, per se fugienda res est ingratum esse, quoniam nihil aeque concordiam humani generis dissociat ac distrahit quam hoc vitium. nam quo alio tuti sumus, quam quod mutuis iuvamur officiis? hoc uno instructior vita contraque incursiones subitas munitior est,
2 beneficiorum commercio. Fac nos singulos: quid sumus? praeda animalium et victimae ac bellissimus et facillimus sanguis. Quoniam ceteris animalibus in tutelam sui satis virium est, quaecumque vaga nascebantur et actura vitam segregem, armata sunt: hominem *inbecillitas coniungit.* non unguium vis, non dentium terribilem ceteris fecit:

nudum et infirmum societas munit. Duas [*deus*] res dedit, quae illum obnoxium validissimum facerent, rationem et societatem: itaque qui par esse nulli posset, si seduceretur, rerum potitur. Societas illi dominium omni- 3 um animalium dedit. societas terris genitum in alienae naturae transmisit imperium et dominari etiam in mari iussit. haec morborum inpetus arcuit, senectuti adminicula prospexit, solatia contra dolores dedit. haec fortes nos facit, quod licet contra fortunam advocare. Hanc 4 societatem tolle et unitatem generis humani, qua vita sustinetur, scindes. tolletur autem, si efficis, ut ingratus animus non per se vitandus sit, sed quia aliquid illi timendum est. quam multi enim sunt, quibus ingratis esse tuto licet? Denique ingratum voco quisquis metu gratus est.

XIX. Deos nemo sanus timet. furor est enim metuere 1 salutaria nec quisquam amat quos timet. Tu denique, Epicure, deum inermem facis, omnia illi tela, omnem detraxisti potentiam et, ne cuiquam metuendus esset, proiecisti illum extra metum. Hunc igitur inseptum in- 2 genti quidem et inexplicabili muro divisumque a contactu et a conspectu mortalium non habes quare verearis: nulla ibi nec tribuendi nec nocendi materia est. in medio intervallo huius et alterius coeli desertus sine animali, sine homine, sine re ruinas mundorum supra se circaque se cadentium evitat non exaudiens vota nec nostri curiosus. Atqui hunc vis videri colere non aliter quam parentem 3 grato, ut opinor, animo: aut si non vis videri gratus, quia nullum habes illius beneficium, sed te atomi et istae micae tuae forte ac temere conglobaverunt, cur colis? „Propter maiestatem, inquis, eius eximiam singularem- 4 que naturam.“ Ut concedam tibi: nempe hoc facis nullo pretio inductus, nulla spe. est ergo aliquid per se expetendum, cuius te ipsa dignitas ducit: id est honestum. Quid est autem honestius quam gratum esse? huius virtutis materia tam late patet quam vita.

XX. „Sed inest, inquit, huic bono etiam utilitas ali- 1 qua.“ Cui enim virtuti non inest? sed id propter se expeti dicitur, quod, quamvis habeat aliqua extra commo-

da, sepositis quoque illis ac remotis placet. Prodest
2 gratum esse: ero tamen gratus, etiamsi nocet. Gratus [est:] quid sequitur? ut haec res illi alios amicos, alia beneficia conciliet? quid ergo, si quis sibi offensas concitaturus est? si quis intellegit, adeo per hoc se nihil consecuturum, ut multa etiam ex reposito acquisitoque
3 perdenda sint? non libens in detrimenta descendit? Ingratus est, qui in referenda gratia secundum datum videt, qui sperat cum reddit. ingratum voco, qui aegro adsedit, quia testamentum facturus est, cui de hereditate aut de legato vacat cogitare. faciat licet omnia, quae facere bonus amicus et memor officii debet, si animo eius obversatur spes, si lucri captator est et hamum iacit: ut aves quae laceratione corporum aluntur, lassa morbo pecora et casura e proximo speculantur, ita hic inminet morti et circa cadaver volat.

1 XXI. Gratus animus ipsa virtute propositi sui capitur. Vis scire hoc ita esse nec illum utilitate corrumpi? duo genera sunt grati hominis: dicitur gratus, qui aliquid pro eo, quod acceperat, reddit. hic fortasse ostentare se potest.
2 habet quod iactet, quod proferat. Dicitur gratus, qui bono animo accepit beneficium, bono debet. hic intra conscientiam clusus est. quae illi contingere potest utilitas ex adfectu latenti? atque hic, etiamsi ultra facere nil potest, gratus est: amat, debet, referre gratiam cupit.
3 quicquid ultra desideras, non ipsi deest. Artifex est etiam cui ad exercendam artem instrumenta non suppetunt. nec minus canendi peritus, cuius vocem exaudiri fremitus obstrepentium non sinit. Volo referre gratiam: post hoc aliquid superest mihi, non ut gratus, sed ut solutus sim. saepe enim et qui gratiam retulit, ingratus est et qui non retulit, gratus. nam ut omnium aliarum virtutum, ita huius ad animum tota aestimatio redit: hic si in officio est,
4 quicquid defuit, fortuna peccat. Quomodo est disertus etiam qui tacet, fortis etiam qui conpressis manibus vel etiam adligatis, quomodo gubernator etiam qui in sicco est, quia consummatae scientiae nihil deest, etiamsi quid obstat, quo minus se utatur: ita gratus est etiam qui

vult tantum nec habet huius voluntatis suae ullum alium
quam se testem. Immo amplius adiciam: est aliquando 5
gratus etiam qui ingratus videtur, quem mala interpres
opinio in contrarium tradidit. Hic quid aliud sequitur
quam ipsam conscientiam? quae etiam obruta delectat,
quae concioni ac famae reclamat et in se omnia reponit,
et cum ingentem ex altera parte turbam contra sentientium
adspexit, non numerat suffragia, sed una sententia vin-
cit. Si vero bonam fidem perfidiae suppliciis adfici videt, 6
non descendit e fastigio, sed supra poenam suam consi-
stit: „habeo, inquit, quod volui, quod petii: nec poeni-
tet nec poenitebit nec ulla iniquitate me eo fortuna per-
ducet, ut hanc vocem audiam: quid mihi volui? quid
nunc mihi prodest bona voluntas?" Prodest et in eculeo,
prodest et in igne. qui si singulis membris admoveatur
et paulatim vivum corpus circumeat, licet ipsum cor
plenum bona conscientia stillet: placebit illi ignis, per
quem bona fides conlucebit.

XXII. Nunc illud quoque argumentum quamvis di- 1
ctum iam reducatur: quid est quare grati velimus esse,
cum morimur? quare singulorum perpendamus officia?
quare id agamus in omnem vitam nostram memoria de-
currente, ne cuius officii videamur obliti? nihil iam su-
perest, quo spes porrigatur, in illo tamen cardine positi
abire e rebus humanis quam gratissimi volumus. Est vi- 2
delicet magna in ipso opere merces rei et ad adlicien-
das mentes hominum ingens honesti potentia, cuius pul-
chritudo animos circumfundit et delinitos admiratione
luminis ac fulgoris sui rapit. At multa hoc commoda ori- 3
untur, et tutior [est] vita melioribus amorque et secun-
dum bonorum iudicium aetasque securior, quam inno-
centia, quam grata mens prosequitur. fuisset enim ini-
quissima rerum natura, si hoc tantum bonum miserum
et anceps et sterile fecisset: sed illud intuere, an ad
istam virtutem, quae saepe tuto ac facile aditur, etiam
per saxa et rupes et feris ac serpentibus obsessum iter
fueris iturus. Non ideo per se non est expetendum, cui 4
aliquid extra quoque emolumenti adhaeret: fere enim

pulcherrima quaeque multis et adventiciis comitata sunt dotibus, sed illas trahunt, ipsa praecedunt.

1 XXIII. Num dubium est quin hoc humani generis domicilium circuitus solis ac lunae vicibus suis temperet? quin alterius calore alantur corpora, terrae relaxentur, inmodici humores conprimantur, adligantis omnia hiemis tristitia frangatur: alterius tepore efficaci et penetrabili regatur maturitas frugum? quin ad huius cursum fecunditas humana respondeat? quin ille annum observabilem fecerit circumactu suo, haec mensem minoribus se spatiis
2 flectens? Ut tamen detrahas ista, non erat ipse sol idoneum oculis spectaculum dignusque adorari, si tantum praeteriret? non erat digna suspectu luna, etiamsi otiosum sidus transcurreret? Ipse mundus, quotiens per noctem ignes suos fudit et tantum stellarum innumerabilium refulsit, quem non intentum in se tenet? quis sibi
3 illa tunc cum miratur prodesse cogitat? Adspice ista tanto superne coetu labentia, quemadmodum velocitatem suam sub specie stantis atque inmoti operis abscondant. Quantum ista nocte, quam tu in numerum ac discrimen dierum observas, agitur? quanta rerum turba sub hoc silentio evolvitur? quantam fatorum seriem certus limes
4 educit? Ista quae tu non aliter quam in decorem sparsa consideras, singula in opere sunt. nec enim est quod existimes septem sola discurrere, cetera haerere: paucorum motus conprehendimus, innumerabiles vero longiusque a conspectu [nostro] seducti *di* eunt redeuntque, et ex his, qui oculos nostros patiuntur, plerique obscuro gradu pergunt et per occultum aguntur.

1 XXIV. Quid ergo? non caperis tantae molis adspectu, etiamsi te non tegat, non custodiat, non foveat generetque ac spiritu suo riget? Quemadmodum haec cum primum usum habeant et necessaria vitaliaque sint, maiestas tamen eorum totam mentem occupat: ita omnis illa virtus et in primis grati animi multum quidem praestat, sed non vult ob hoc diligi. amplius quiddam in se habet nec satis ab eo intellegitur, a quo inter utilia numeratur.
2 Gratus est, quia expedit? ergo et quantum expedit? non

recipit sordidum virtus amatorem: soluto ad illam sinu
veniendum est. Ingratus hoc cogitat: „volebam gratiam
referre, sed timeo inpensam, timeo periculum, vereor
offensam. faciam potius quod expedit.“ Non potest ea-
dem ratio et gratum facere et ingratum. ut diversa illo-
rum opera, ita diversa inter se proposita sunt: ille ingra-
tus est, quamvis non oporteat, quia expedit. hic gratus
est, quamvis non expediat, quia oportet.

XXV. Propositum est nobis secundum rerum natu- 1
ram vivere et deorum exemplum sequi: di autem, quod-
cumque faciunt, in eo quid praeter ipsam faciendi ra-
tionem sequuntur? nisi forte illos existimas fructum ope-
rum suorum ex fumo extorum et turis odore percipere.
Vide quanta cotidie moliantur, quanta distribuant, quan- 2
tis terras fructibus inpleant, quam opportunis et in
omnes oras ferentibus ventis maria permoveant, quantis
imbribus repente deiectis solum molliant venasque fon-
tium arentes redintegrent et infuso per occulta nutrimento
novent. Omnia ista sine mercede, sine ullo ad ipsos per-
veniente commodo faciunt. Hoc nostra quoque ratio, si 3
ab exemplari suo non aberrat, servet, ne ad res hone-
stas conducta veniat. Pudeat ullum venale esse benefi-
cium: gratuitos habemus deos.

XXVI. „Si deos, inquit, imitaris, da et ingratis be- 1
neficia: nam et sceleratis sol oritur et piratis patent ma-
ria.“ *Hoc loco interrogant, an vir bonus datu-
rus sit beneficium ingrato, sciens ingratum
esse.* permitte mihi aliquid interloqui, ne interrogatione
insidiosa capiamur. Duos ex constitutione Stoica accipe 2
ingratos: alter est ingratus, quia stultus est. stultus etiam
malus est. quia malus est, nullo vitio caret: ergo et in-
gratus est. Sic omnes malos dicimus, intemperantes,
avaros, luxuriosos, malignos, non quia omnia ista singu-
lis magna et nota vitia sunt, sed quia esse possunt: et
sunt, etiamsi latent. Alter est ingratus, qui volgo dicitur,
in hoc vitium natura propensus. Illi ingrato, qui sic hac 3
culpa non caret, quomodo nulla caret, dabit beneficium
vir bonus: nulli enim dare poterit, si tales homines sub-

moverit. huic ingrato, qui beneficiorum fraudator est
et in hanc partem procubuit animo, non magis dabit be-
neficium quam [*de*] coctori pecuniam credit aut deposi-
tum committet ei, qui iam pluribus abnegavit.
1 XXVII. Timidus dicitur aliquis, quia stultus est: et
hoc malos sequitur, quos indiscreta et universa vitia cir-
cumstant. dicitur timidus proprie natura etiam ad inanes
sonos pavidus. Stultus omnia vitia habet, sed non in
omnia natura pronus est: alius in avaritiam, alius in lu-
2 xuriam, alius in petulantiam inclinatur. Itaque errant
illi, qui interrogant Stoicos: quid ergo? Achilles timidus
est? quid ergo? Aristides, cui iustitia nomen dedit, in-
iustus est? quid ergo? et Fabius qui „cunctando resti-
tuit rem“ temerarius est? quid ergo? Decius mortem ti-
met? Mucius proditor est? Camillus desertor? Non hoc
dicimus, sic omnia vitia esse in omnibus, quomodo in
quibusdam singula eminent, sed malum ac stultum nullo
vitio vacare. ne audacem quidem timoris absolvimus. ne
3 prodigum quidem avaritia liberamus. Quomodo homo
omnes sensus habet nec ideo tamen omnes homines aci-
em habent Lynceo similem, sic qui stultus est, non tam
acria et concitata habet omnia quam quidam quaedam.
Omnia in omnibus vitia sunt, sed non omnia in singulis
exstant: hunc natura ad avaritiam inpellit. hic vino, hic
libidini deditus est aut, si nondum deditus, ita formatus,
4 ut in hoc illum mores sui ferant. Itaque ut ad proposi-
tum revertar, nemo non ingratus est qui malus. habet
enim omnia nequitiae semina. tamen *proprie ingra-
tus adpellatur, qui ad hoc vitium vergit: huic
5 ergo beneficium non dabo*. Quomodo male filiae
suae consulit, qui illam contumelioso et saepe repudiato
conlocavit. quomodo malus pater familiae habebitur, qui
negotiorum gestorum damnato patrimonii sui curam man-
daverit. quomodo dementissime testabitur, qui tutorem
filio reliquerit pupillorum spoliatorem: sic pessime be-
neficia dare dicetur, quicumque ingratos eligit, in quos
peritura conferat.
1 XXVIII. „Di quoque, inquit, multa ingratis tribuunt.“

Sed illa bonis paraverunt: contingunt etiam malis, quia separari non possunt. Satius est autem prodesse etiam malis propter bonos quam bonis deesse propter malos. Ita quae refers diem, solem, hiemis aestatisque cursus et media veris autumnique temperamenta, imbres et fontium haustus, ventorum statos flatus pro universis invenerunt: excerpere singulos non potuerunt. Rex honores 2
dignis dat, congiarium et indignis: frumentum publicum tam fur quam periurus et adulter accipiunt et sine delectu morum quisquis incisus est. quicquid aliud est, quod tamquam civi, non tamquam bono datur, ex aequo boni ac mali ferunt. Deus quoque quaedam munera uni- 3
verso humano generi dedit, a quibus excluditur nemo. nec enim poterat fieri ut ventus bonis viris secundus esset, contrarius malis: commune autem bonum erat patere commercium maris et regnum humani generis relaxari. nec poterat lex casuris imbribus dici, ne in malorum improborumque rura defluerent. Quaedam in medio 4
ponuntur: tam bonis quam malis conduntur urbes. monumenta ingeniorum et ad indignos perventura publicavit editio. medicina etiam sceleratis opem monstrat. compositiones remediorum salutarium nemo subpressit, ne sanarentur indigni. In his exige censuram et personarum 5
aestimationem, quae separatim tamquam digno dantur, non in his, quae promiscue turbam admittunt. multum enim refert, utrum aliquem non excludas an eligas. Ius et furi dicitur. pace etiam homicidae fruuntur. sua repetunt etiam qui aliena rapuerunt. percussores et domi ferrum exercentes murus ab hoste defendit. legum praesidio, qui plurimum in illas peccaverunt, proteguntur. Quaedam non poterant ceteris contingere, nisi universis 6
darentur: non est itaque quod de istis disputes, ad quae publice invitati sumus. illud quod iudicio meo ad aliquem pervenire debebit, ei, quem ingratum sciam, non dabo.

XXIX. „Ergo, inquit, nec consilium deliberanti dabis 1
ingrato nec aquam haurire permittes? nec viam erranti monstrabis ingrato? an haec quidem facies, sed nihil

donabis?“ Distinguam istud, certe temptabo distinguere.
2 Beneficium est opera utilis, sed non omnis opera utilis
beneficium est. quaedam enim tam exigua sunt, ut be-
neficii nomen non occupent. Duae res coire debent, quae
beneficium efficiant: primum rei magnitudo. quaedam
enim sunt infra huius nominis mensuram. quis benefi-
cium dixit quadram panis aut stipem aeris abiecti aut
ignis accendendi factam potestatem? et interdum ista
plus prosunt quam maxima: sed tamen vilitas sua illis,
etiam ubi temporis necessitate facta sunt necessaria, de-
3 trahit pretium. Deinde hoc, quod potissimum est, oportet
accedat, ut eius causa faciam, ad quem volam pervenire
beneficium, dignumque eum iudicem et libens id tribuam
percipiensque ex munere meo gaudium. quorum nihil est
in istis, de quibus loquebamur. non enim tamquam di-
gnis illa tribuimus, sed neglegenter tamquam parva, et
non homini damus, sed humanitati.

1 XXX. *Aliquando daturum me etiam indignis
quaedam non negaverim in honorem aliorum,*
sicut in petendis honoribus quosdam turpissimos nobili-
tas industriis, sed novis praetulit non sine ratione: sacra
est magnarum virtutum memoria et esse plures bonos
2 iuvat, si gratia bonorum non cum ipsis cadat. Cicero-
nem filium quae res consulem fecit nisi pater? Cinnam
nuper quae res ad consulatum recepit ex hostium castris?
quae Sextum Pompeium aliosque Pompeios nisi unius
viri magnitudo tanta quondam, ut satis alte omnes suos
etiam ruina eius adtolleret. Quid nuper Fabium Persi-
cum cuius osculum etiam inp*udici* de*vi*tab*ant*, sacerdotem
non in uno collegio fecit nisi Verrucosi et Allobrogici et
illi trecenti, qui hostium incursioni pro republica unam
3 domum obiecerant? Hoc debemus virtutibus, ut non
praesentes solum illas, sed etiam ablatas e conspectu
colamus: quomodo illae id egerunt, ut non in unam ae-
tatem prodessent, sed beneficia sua etiam post ipsas
4 relinquerent, ita nos non una aetate grati sumus. Hic
magnos viros genuit: dignus est beneficiis qualiscumque
est, dignos dedit. Hic egregiis maioribus ortus est: qua-

liscumque est, sub umbra suorum lateat. Ut loca sordida repercussu solis inlustrantur, ita inertes maiorum suorum luce resplendeant.

XXXI. Excusare hoc loco tibi, mi Liberalis, deos 1
volo. interdum enim solemus dicere: quid sibi voluit providentia, quae Aridaeum regno inposuit? Illi putas hoc datum? patri eius datum est et fratri. Quare C. Caesa- 2
rem orbi terrarum praefecit, hominem humani sanguinis avidissimum, quem non aliter fluere in conspectu suo iubebat, quam si ore excepturus esset? Quid ergo? tu hoc illi datum existimas? patri eius Germanico datum, avo proavoque et ante hos aliis non minus claris viris, etiamsi privati paresque aliis vitam exegerunt. Quid tu, 3
cum Mamercum Scaurum consulem faceres, ignorabas ancillarum suarum illum menstruum ore hiante exceptare? numquid enim ipse dissimulabat? numquid purus videri volebat? Referam dictum eius in se, quod circumferri memini et ipso praesente laudari. Pollioni *Asinio* iacenti 4
obscoeno verbo usus dixerat se facturum id, quod pati malebat. et cum Pollionis adtractiorem vidisset frontem: „Quicquid inquit, mali dixi, mihi et capiti meo.“ Hoc dictum suum ipse narrabat. Hominem tam palam obscoenum ad 5
fasces et ad tribunal admisisti? nempe dum veterem illum Scaurum senatus principem cogitas, indigne fers sobolem eius iacere.

XXXII. Deos verisimile est, ut alios indulgentius 1
tractent propter parentes avosque, alios propter futuram nepotum pronepotumque ac longe sequentium posterorum indolem. nota enim illis est operis sui series omniumque illis rerum suas per manus iturarum scientia in aperto semper est, nobis ex abdito subit et quae repentina putamus, illis provisa veniunt ac familiaria. Sint hi 2
reges, quia maiores eorum [non] fuerunt, quia pro summo imperio habuerunt iustitiam, abstinentiam, quia non rempublicam sibi, sed se reipublicae dicaverunt. Regnent hi, quia vir bonus quidam ante proavus eorum fuit, qui animum supra fortunam gessit, qui in dissensione civili, quoniam ita expediebat reipublicae, vinci quam vincere

maluit. referri illi gratia tam longo spatio non potuit: in illius respectum iste populo praesideat, non quia scit aut
3 potest, sed quia alius pro illo meruit. Hic corpore deformis est, adspectu foedus et ornamenta sua traducturus. iam me homines accusabunt, caecum et temerarium dicent, nescientem, quo loco quae summis atque excellentissimis debentur, ponam: at ego scio alio me istud dare,
4 alio olim debitum solvere. Unde isti norunt illum quondam gloriae sequentis fugacissimum, eo voltu ad pericula euntem, quo alii e periculo redeunt? numquam bonum suum a publico distinguentem? Ubi, inquis, iste aut quis est? unde vos scitis? Apud me istae expensorum acceptorumque rationes dispunguntur. ego quid cui debeam scio. aliis post longam diem repono, aliis in antecessum ac prout occasio et reipublicae meae facultas tulit.“ Ingrato ergo aliquando quaedam, sed non propter ipsum dabo.

1 XXXIII. „Quid si, inquit, nescis, utrum ingratus sit an gratus, exspectabis donec scias an dandi beneficii tempus non amittes? Exspectare longum est, nam, ut ait Platon, „difficilis humani animi coniectura est. non ex-
2 spectare temerarium est.“ Huic respondebimus, numquam exspectare nos certissimam rerum conprehensionem, quoniam in arduo est veri exploratio, sed ea ire, qua ducit veri similitudo. Omne hac via procedit officium. sic serimus, sic navigamus, sic militamus, sic uxores ducimus, sic liberos tollimus: cum omnium horum incertus sit eventus, ad ea accedimus, de quibus bene sperandum esse credimus. quis enim pollicetur serenti proventum, naviganti portum, militanti victoriam, marito pudicam uxorem, patri pios liberos? sequimur qua ratio,
3 non qua veritas trahit. Exspecta, ut nisi bene cessura non facias et nisi conperta veritate nihil moveris: relicto omni actu vita consistit. Cum verisimilia me in hoc aut in illud inpellant, non vera, ei beneficium dabo, quem verisimile erit gratum esse.

1 XXXIV. „Multa, inquit, intervenient, propter quae et malus pro bono subrepat et bonus pro malo displiceat. fallaces enim sunt rerum species, quibus credimus.“ Quis

negat? sed nihil aliud invenio, per quod cogitationem re-
gam. his veritas mihi vestigiis sequenda est. certiora
non habeo. haec ut quam diligentissime aestimem, ope-
ram dabo nec cito illis adsentiar. Sic enim in proelio 2
potest accidere, ut telum meum in conmilitonem manus
dirigat aliquo errore decepta et hosti tamquam meo par-
cam. sed hoc et raro accidet et non vitio meo, cuius pro-
positum est hostem ferire, civem defendere. Si sciam in-
gratum esse, non dabo beneficium. „At obrepsit, at in-
posuit.“ Nulla hic culpa tribuentis est, quia tamquam
grato dedi. „Si promiseris, inquit, te daturum 3
beneficium et postea ingratum scieris esse,
dabis an non? Si facis, sciens peccas: das enim cui
non debes dare. si negas, et hoc modo peccas, quia
non das ei, cui promisisti. conscientia vestra hoc loco
titubat et illud superbum promissum, numquam sapien-
tem facti sui poenitere nec umquam emendare quod fece-
rit nec mutare consilium.“ Non mutat sapiens con- 4
silium omnibus his manentibus, quae erant,
cum sumeret. ideo numquam illum poenitentia subit,
quia nihil melius illo tempore fieri potuit, quam quod fa-
ctum est, nihil melius constitui, quam quod constitutum
est. ceterum ad omnia cum exceptione venit:
si nihil inciderit, quod inpediat. ideo omnia illi
succedere dicimus et nihil contra opinionem accidere,
quia praesumit animo posse aliquid intervenire, quod
destinata prohibeat. Inprudentium ista fiducia est fortu- 5
nam sibi spondere: sapiens utramque partem eius cogi-
tat. scit quantum liceat errori, quam incerta sint humana,
quam multa consiliis obstent. ancipitem rerum ac lubri-
cam sortem suspensus sequitur et consiliis certis incer-
tos eventus [*expendit*]. Exceptio autem, sine qua nihil
destinat, nihil ingreditur, et hic illum tuetur.

XXXV. Promisi beneficium, nisi si quid incidisset 1
quare non deberem dare. quid enim, si, quod illi polli-
citus sum, patria sibi dare iusserit? si lex lata erit, ne id
quisquam faciat, quod ego me amico meo facturum pro-
miseram? Promisi tibi filiam in matrimonium. postea

peregrinus adparuisti: non est mihi cum externo connu-
2 bium. eadem res me defendit quae vetat. Tunc fidem fallam, tunc inconstantiae crimen audiam, si, cum omnia eadem sint quae erant promittente me, non praestitero promissum: alioquin quicquid mutatur, libertatem facit de integro consulendi et me fide liberat. Promisi advocationem: postea adparuit per illam causam praeiudicium in patrem meum quaeri. promisi me peregre una exiturum: sed iter infestari latrociniis nuntiatur. in rem praesentem venturus fui: sed aeger filius et puerpera
3 uxor tenet. Omnia esse debent, quae fuerunt cum promitterem, ut promittentis fidem teneas. quae autem maior fieri mutatio potest, quam si te malum virum et ingratum conperi? quod tamquam digno dabam, indigno negabo et irascendi quoque causam habebo deceptus.

1 XXXVI. Inspiciam tamen et quantum sit, de quo agitur: dabit mihi consilium promissae rei modus. Si exiguum est, dabo, non quia dignus es, sed quia promisi. nec tamquam munus dabo, sed verba mea redimam et aurem mihi pervellam. damno castigabo promittentis temeritatem: „ecce ut doleat tibi, ut postea consideratius
2 loquaris, (quod dicere solemus,) linguarium dabo.“ Si maius erit, non committam, quemadmodum Maecenas ait, *ut sestertio centies obiurgatus sim.* inter sese enim utrumque conparabo. Est aliquid, in eo quod promiseris perseverare. est rursus multum in eo, ne indigno beneficium des. hoc tamen quantum est? si leve, conniveamus. si vero magno mihi aut detrimento aut rubori futurum, malo semel excusare, quare negaverim, quam semper, quare
3 dederim. Totum, inquam, in eo est, quanti promissi mei verba taxentur: non tantum quod temere promisi retinebo, sed quod non recte dedi repetam. demens est, qui fidem praestat errori.

1 XXXVII. Philippus Macedonum rex habebat militem manu fortem, cuius in multis expeditionibus utilem expertus operam subinde ex praeda aliquid illi virtutis causa donaverat et hominem venalis animae crebris auctoramentis accendebat. Hic naufragus in possessiones

cuiusdam Macedonis expulsus est. quod ut nuntiatum est, accucurrit, spiritum eius recollegit, in villam illum suam transtulit, lectulo suo cessit, adfectum semianimemque recreavit, diebus triginta inpensa sua curavit, refecit, viatico instruxit, subinde dicentem: „gratiam tibi referam, videre tantum mihi imperatorem meum contingat."
Narravit Philippo naufragium suum, auxilium tacuit et 2
protinus petiit, ut sibi cuiusdam praedia donaret. Ille quidem erat hospes eius is ipse, a quo receptus erat, a quo sanatus. Multa interim reges in bello praesertim opertis oculis donant. non sufficit homo iustus tot armatis cupiditatibus. non potest quisquam eodem tempore et bonum virum et bonum ducem agere. quomodo tot milia hominum insatiabilia satiabuntur? quid habebunt, si suum quisque habuerit? Haec Philippus sibi dixit, cum 3
illum induci in bona quae petebat iussit. Expulsus bonis suis ille non ut rusticus iniuriam tacitus tulit, contentus, quod non et ipse donatus esset, sed Philippo epistulam strictim ac liberaliter scripsit. qua accepta ita exarsit, ut statim Pausaniae mandaret, bona priori domino restitueret: ceterum inprobissimo militi, ingratissimo hospiti, avidissimo naufrago stigmata inscriberet ingratum hominem testantia. Dignus quidem fuit, cui non inscriberentur 4
illae literae, sed insculperentur, qui hospitem suum nudo et naufrago similem in id [*in*] quo iacuerat ipse litus expulerat. Sed videbimus, quis modus poenae servandus 5
fuerit: auferendum utique fuit, quod summo scelere invaserat. Quis autem poena eius moveretur, qui id commiserat, per quod nemo misereri misericors posset?

XXXVIII. Dabit tibi Philippus, quia promisit, etiam- 1
si non debet, etiamsi iniuriam facturus est, etiamsi scelus facturus est, etiamsi uno facto praeclusurus est naufragis litora? Non est levitas a cognito et damnato errore discedere et ingenue fatendum est: „aliud putavi, deceptus sum." Haec vero superbae stultitiae perseverantia est: „quod semel dixi, qualecumque est, fixum ratumque sit." Non est turpe cum re mutare consilium. Age, si Philippus possessorem illum eorum litorum reli- 2

quisset, quae naufragio ceperat, non omnibus miseris aqua et igni interdixerat? Potius est, inquit, intra fines regni mei *te* literas istas oculis inscribendas durissima fronte circumferre. ostende, quam sacra res sit mensa hospitalis. praebe in facie tua legendum istuc decretum, quo cavetur, ne miseros tecto iuvare capital sit. Magis ista constitutio sic erit rata, quam si illam in aes incidissem.

1 XXXIX. „Quare ergo, inquit, Zeno vester, cum quingentos denarios cuidam promisisset mutuos et ipse illum parum idoneum conperisset, amicis suadentibus ne da-
2 ret, perseveravit credere, quia promiserat?“ Primum alia condicio est in credito, alia in beneficio: pecuniae etiam male creditae exactio est, et adpellare debitorem ad diem possum, et, si foro cesserit, portionem feram. beneficium et totum perit et statim. Praeterea hoc mali viri est, illud mali patris familiae. Deinde ne Zeno quidem, si maior fuisset summa, credere perseverasset. quingenti denarii sunt, illud quod dici solet, „in morbo
3 consumat.“ fuit tanti non revocare promissum suum. Ad coenam, quia promisi, ibo, etiamsi frigus erit: non quidem, si nives cadent. Surgam ad sponsalia, quia promisi, quamvis non concoxerim: sed non, si febricitavero. Sponsum descendam, quia promisi: sed non si spon-
4 dere me incertum iubebis, si fisco obligabis. Subest, inquam, tacita exceptio, si potero, si debebo, si haec ita erunt. effice ut idem status sit, quo exigis, qui fuit cum promitterem: destituere levitas erit. Si aliquid intervenit novi, quid miraris, cum condicio promittentis mutata sit, mutatum esse consilium? eadem mihi omnia praesta et idem sum. Vadimonium promittimus, tamen deseritur. non in omnes datur actio: deserentem vis maior excusat.

1 XL. Idem etiam illa quaestione responsum existima, an omni modo referenda sit gratia et an beneficium utique reddendum sit. Animum praestare gratum debeo, ceterum aliquando me referre gratiam non patitur mea infelicitas, aliquando felici-

tas eius, cui debeo. quid enim regi pauper, quid diviti 2
reddam, utique cum quidam recipere beneficium iniuriam iudicent et beneficia subinde aliis beneficiis onerent? quid amplius in horum persona possum quam velle? nec enim ideo beneficium novum reicere debeo, quia nondum prius reddidi. Accipiam tam libenter quam dabitur et praebebo me amico meo exercendae bonitatis suae capacem materiam. qui nova accipere non vult, acceptis
offenditur. Non refero gratiam: quid ad rem? non est 3
per me mora, si aut occasio mihi deest aut facultas. Ille praestitit mihi, nempe cum occasionem haberet, cum facultatem: utrum bonus vir est an malus? apud bonum
virum bonam causam habeo, apud malum non ago. Nec 4
illud quidem existimo faciendum, ut referre gratiam etiam invitis his, quibus refertur, properemus et instemus recedentibus: non est referre gratiam, quod volens acceperis, nolenti reddere. Quidam, cum aliquod illis missum est munusculum, subinde aliud intempestive remittunt et nihil se debere testantur: reiciendi genus est protinus aliud invicem mittere et munus munere expun-
gere. Aliquando et non reddam beneficium, cum possim. 5
quando? si plus mihi detracturus ero quam illi collaturus, si ille non erit sensurus ullam accessionem recepto eo, quo reddito mihi multum abscessurum erit. Qui festinat utique reddere, non habet animum grati hominis, sed debitoris, et ut breviter, qui nimis cupit solvere, invitus debet. qui invitus debet, ingratus est.

L. ANNAEI SENECAE

AD AEBUTIUM LIBERALEM

DE BENEFICIIS

LIBER V.

---

1 In prioribus libris videbar consummasse propositum,
cum tractassem, quemadmodum dandum esset beneficium,
quemadmodum accipiendum. hi enim sunt huius officii
fines: quicquid ultra moror, non servio materiae, sed
indulgeo, quae quo ducit sequenda est, non quo invitat.
subinde enim nascetur quo lacessat aliqua dulcedine ani-
2 mum, magis non supervacuum quam necessarium. Ve-
rum quia ita vis, *perseveremus peractis, quae rem*
continebant, scrutaturi etiam ea, quae, si vis
verum, connexa sunt, non cohaerentia. quae
quisquis diligenter inspicit, nec facit operae pretium nec
3 tamen perdit operam. Tibi autem, homini natura optimo
et ad beneficia propenso, Liberalis Aebuti, nulla eorum
laudatio satisfacit. neminem umquam vidi tam benignum
etiam levissimorum officiorum aestimatorem. iam boni-
tas tua eo usque prolapsa est, ut tibi dari putes benefi-
cium, quod ulli datur. paratus es, ne quem beneficii
4 poeniteat, pro ingratis dependere. Ipse usque eo abes ab
omni iactatione, usque eo statim vis exonerare, quos
obligas, ut quicquid in aliquem confers, velis videri non
praestare, sed reddere, ideoque plenius ad te sic data
revertentur. nam fere sequuntur beneficia non reposcen-
tem et, ut gloria fugientes magis sequitur, ita fructus
beneficiorum gratius respondet illis, per quos etiam esse
5 ingratis licet. Per te vero non est mora, quo minus be-
neficia qui acceperunt, ultro repetant, nec recusabis con-
ferre alia et subpressis dissimulatisque plura ac maiora
adicere: propositum optimi viri et ingentis animi, tam

diu ferre ingratum, donec feceris gratum. nec te ista ratio decipiet: subcumbunt vitia virtutibus, si illa non cito odisse properaveris.

II. Illud utique unice tibi placet velut magnifice dictum: „turpe est beneficiis vinci.“ Quod an sit verum, non inmerito quaeri solet longeque aliud est quam mente concipis. numquam enim in rerum honestarum certamine superari turpe est, dummodo arma non proicias, et victus quoque velis vincere. Non omnes ad 2
bonum propositum easdem adferunt vires, easdem facultates, eamdem fortunam, quae optimorum quoque consiliorum dumtaxat exitus temperat: voluntas ipsa rectum petens laudanda est, etiamsi illam alius gradu velociori antecessit, non ut in certaminibus ad spectaculum editis meliorem palma declarat, quamquam in illis quoque saepe deteriorem praetulit casus. Ubi de officio agitur, quod 3
uterque a sua parte esse quam plenissimum cupit, si alter plus potuit et ad manum habuit materiam sufficientem animo suo, si illi, quantum conatus est, fortuna permisit, alter autem voluntate par est, etiamsi minora quam accepit reddidit aut omnia non reddidit, sed vult reddere et toto in hoc intentus est animo: non magis victus est quam qui in armis moritur, quem occidere facilius hostis potuit quam avertere. Quod turpe existimas, id 4
accidere viro bono non potest, ut vincatur. numquam enim subcumbet, numquam renuntiabit. ad ultimum usque diem vitae stabit paratus et in hac statione morietur magna se accepisse prae se ferens, paria voluisse.

III. Lacedaemonii vetant suos pancratio aut cestu de- 1
cernere, ubi inferiorem ostendit victi confessio. cursor cretam prior contigit: velocitate illum, non animo antecessit. luctator ter abiectus perdidit palmam, non tradidit. cum invictos esse Lacedaemonii cives suos magno aestimarent, ab his certaminibus removerunt, in quibus victorem facit non iudex nec per se ipse exitus, sed vox cedentis et tradere iubentis. Hoc quod illi in civibus suis 2
custodiunt, virtus ac bona voluntas omnibus praestat, ne

umquam vincantur, quoniam quidem etiam inter superantia animus invictus est. ideo nemo trecentos Fabios victos dicit, sed occisos. et Regulus captus est a Poenis, non victus, et quisquis alius saevientis fortunae vi
3 ac pondere obpressus non submittit animum. In beneficiis idem est. plura aliquis accepit, maiora, frequentiora: non tamen victus est. Beneficia fortasse beneficiis victa sunt, si inter se data et accepta conputes. si dantem et accipientem conparaveris, quorum animi et per se aestimandi sunt, penes neutrum erit palma. solet enim fieri, ut etiam cum alter multis volneribus confossus est, alter leviter quidem saucius, pares exisse dicantur, quamvis alter videatur inferior.

1 IV. Ergo nemo vinci potest beneficiis, si scit debere, si vult referre, si quod rebus non potest, animo aequat. Hic quam diu in hoc permanet, quam diu tenet voluntatem, gratum animum signis adprobat: quid interest ab utra parte munuscula plura numerentur? Tu multa dare potes, et ego tantum accipere possum. tecum stat fortuna, mecum bona voluntas: tamen tam par tibi sum,
2 quam multis armatissimis nudi aut leviter armati. Nemo itaque beneficiis vincitur, quia tam gratus est quisque, quam voluit. nam si turpe est beneficiis vinci, non oportet a praepotentibus viris accipere beneficium, quibus gratiam referre non possis: a principibus dico, a regibus, quos eo loco fortuna posuit, ex quo largiri multa possent pauca admodum et inparia datis recepturi. reges et principes dixi, quibus tamen potest opera navari et quorum illa excellens potentia per animorum consen-
3 sum ministeriumque constat. Sunt quidam extra omnem subducti cupiditatem, qui vix ullis humanis desideriis continguntur, quibus nihil potest praestare ipsa fortuna: necesse est a Socrate vincar beneficiis, necesse est a Diogene, qui per medias Macedonum gazas nudus in-
4 cessit calcatis regiis opibus: o nae ille tunc merito et sibi et ceteris, quibus ad dispiciendam veritatem non erat obfusa caligo, supra eum eminere visus est, infra quem omnia iacebant. multo potentior, multo locupletior

fuit omnia tunc possidente Alexandro: plus enim erat, quod hic nollet accipere quam quod ille posset dare.

V. Non est turpe ab his vinci: neque enim minus for- 1
tis sum, si cum involnerabili me hoste committis, nec ideo ignis minus urere potest, si in materiam incidit inviolabilem flammis, nec ideo ferrum secandi vim perdidit, si non recipiens ictum lapis solidus, invictae adversus dura naturae, dividendus est. Idem tibi de homine grato respondeo: non turpiter vincitur beneficiis, si ab his obligatus est, ad quos aut fortunae magnitudo aut
eximia virtus aditum redituris ad se beneficiis clusit. A 2
parentibus fere vincimur. nam tam diu illos odio habemus quam diu graves iudicamus et quam diu beneficia illorum non intellegimus. cum iam aetas aliquid prudentiae collegit et adparere coepit propter illa ipsa eos amari a nobis debere, propter quae non amabantur, admonitiones, severitatem et inconsultae adulescentiae diligentem custodiam, rapiuntur nobis. paucos usque ad verum fructum a liberis percipiendum perduxit aetas,
ceteri filios onere senserunt. Non est tamen turpe vinci 3
beneficiis a parente. quidni non sit turpe, cum a nullo turpe sit? quibusdam enim et pares et inpares sumus: pares animo, quem solum illi exigunt, quem nos solum promittimus, inpares fortuna, quae si cui obstitit, quo minus referret gratiam, non ideo illi tamquam victo erubescendum est: non est turpe non consequi, dummodo
sequaris. Saepe necesse est ante alia beneficia petamus 4
quam priora reddidimus, nec ideo non petimus aut turpiter [petimus], quia non reddituri debebimus, quia non per nos erit mora, quo minus gratissimi simus, sed interveniet aliquid extrinsecus, quod prohibeat: nos tamen nec vincemur animo nec turpiter his rebus superabimur, quae non sunt in nostra potestate.

VI. Alexander Macedonum rex gloriari solebat a 1
nullo se beneficiis victum. non est quod nimius animi Macedonas et Graecos et Caras et Persas et nationes districtas sine exercitu suspiciat, nec hoc sibi praestitisse regnum a Thraciae angulo porrectum usque ad litus in-

cogniti maris iudicet: eadem [re] gloriari Socrates potuit, eadem Diogenes, a quo utique victus est. quidni victus sit illo die, quo homo super mensuram humanae superbiae tumens vidit aliquem, cui nec dare quicquam
2 posset nec eripere? Archelaus rex Socratem rogavit, ut ad se veniret: dixisse Socrates traditur nolle se ad eum venire, a quo acciperet beneficia, cum reddere illi paria non posset. Primum in ipsius potestate erat non accipere. deinde ipse dare beneficium prior incipiebat. veniebat enim rogatus et id dabat, quod utique ille non erat So-
3 crati redditurus. Etiamnunc Archelaus daturus erat aurum et argentum, recepturus contemptum auri et argenti: non poterat referre Archelao Socrates gratiam? et quid tantum erat accepturus, quantum dabat, si ostendisset hominem vitae ac mortis peritum, utriusque fines tenentem? si regem in luce media errantem ad rerum naturam admisisset, usque eo eius ignarum, ut quo die solis defectio fuit, regiam cluderet et filium, quod in luctu ac re-
4 bus adversis moris est, tonderet? Quantum fuisset beneficium, si timentem e latebris suis extraxisset et bonum animum habere iussisset dicens: „Non est ista solis defectio, sed duorum siderum coitus, cum luna humiliore currens via infra ipsum solem orbem suum posuit et illum obiectu sui abscondit. quae modo partes eius exiguas, si in transcursu strinxit, obducit, modo plus tegit, si maiorem partem sui obiecit, modo excludit totius adspectum, si recto libramento inter solem terrasque media
5 successit. Sed iam ista sidera huc et illo diducet velocitas sua. iam recipient diem terrae et hic ibit ordo per secula dispositosque ac praedictos dies habet, quibus sol intercursu lunae vetetur omnes radios effundere. Paulum exspecta: iam emerget, iam istam velut nubem relinquet, iam exsolutus inpedimentis lucem suam libere mittet.“
6 Socrates parem gratiam Archelao referre non posset, si illum regnare vetuisset? parum scilicet magnum beneficium a Socrate accipiebat, si ullum dare potuisset Socrati. Quare ergo hoc Socrates dixit? Vir facetus et cuius per figuras sermo procedere solitus erat, derisor

omnium, maxime potentium, maluit illi nasute negare
quam contumaciter aut superbe: dixit se nolle beneficia
ab eo accipere, cui non posset paria reddere. Timuit
fortasse, ne cogeretur accipere, quae nollet. timuit, ne
quid indignum Socrate acciperet. Dicet aliquis: „negas- 7
set, si vellet.“ Sed instigasset in se regem insolentem et
omnia sua magno aestimari volentem. nihil ad rem per-
tinet, utrum dare aliquid regi nolis an accipere a rege: in
aequo utramque ponit repulsam, et superbo fastidiri
acerbius est quam non timeri. Vis scire, quid vere volue-
rit? noluit ire ad voluntariam servitutem is, cuius liber-
tatem civitas libera ferre non potuit.

VII. Satis, ut existimo, hanc partem tractavimus, an 1
turpe esset beneficiis vinci. quod qui quaerit, scit non
solere homines sibi ipsos beneficium dare: manifestum
enim fuisset non esse turpe a se ipsum vinci. Atqui apud 2
quosdam Stoicos et de hoc ambigitur: an possit ali-
quis sibi beneficium dare. an debeat referre
sibi gratiam. quod ut videretur quaerendum, illa fe-
cerunt: solemus dicere: *gratias mihi ago* et *de nullo queri
possum alio quam de me: ego mihi irascor* et *ego a me
poenas exigam* et *odi me*. multa praeterea huiusmodi, per
quae unusquisque de se tamquam de altero loquitur.
„Si nocere, inquit, mihi possum, quare non et benefi- 3
cium mihi dare possim? Praeterea quae, si in alium con-
tulissem, beneficia vocarentur, quare, si in me con-
tuli, non sint? quod si ab altero accepissem, deberem,
quare si mihi ipse dedi, non debeam? quare sim adver-
sus me ingratus, quod non minus turpe est quam in se
sordidum esse et in se durum ac saevum et sui negle-
gentem? Tam alieni corporis leno male audit quam sui. 4
Nempe reprehenditur adsentator et aliena subsequens
verba, paratus ad falsa laudator. non minus placens
sibi et se suspiciens et, ut ita dicam, adsentator suus.
Vitia non tantum cum foris peccant invisa sunt, sed cum
in se retorquentur. Quem magis admiraberis quam qui 5
imperat sibi, quam qui se habet in potestate? Gentes fa-
cilius est barbaras inpatientesque alieni arbitrii regere

quam animum suum continere et tradere sibi. Platon,
inquit, agit Socrati gratias, quod ab illo didicit: quare
Socrates sibi non agat, quod ipse se docuit? M. Cato ait:
„*quod tibi deerit*, *a te ipso mutuare.*“ quare donare mihi
6 non possum, si commodare possum? Innumerabilia sunt
in quibus consuetudo nos dividit: dicere solemus: *sine,*
loquar mecum et *ego mihi aurem pervellam.* quae si vera
sunt, quemadmodum aliquis sibi irasci debet, sic et gra-
tias agere. quomodo obiurgare se, sic et laudare. quo-
modo damno sibi esse, sic et lucro potest. Iniuria et be-
neficium contraria sunt. si de aliquo dicimus: *iniuriam*
sibi fecit, poterimus dicere et *beneficium sibi dedit.*“
1 VIII. [Natura sibi dedit.] Natura prius est, ut quis de-
beat, deinde ut gratiam referat. debitor non est sine cre-
ditore, non magis quam maritus sine uxore aut sine filio
pater. Aliquis dare debet, ut aliquis accipiat. non est dare
nec accipere in dexteram manum de sinistra transferre.
2 Quomodo nemo se portat, quamvis corpus suum moveat et
transferat. quomodo nemo, quamvis pro se dixerit, ad-
fuisse sibi dicitur nec statuam sibi tamquam patrono suo
ponit. quomodo [si] aeger, cum cura sua convaluit, merce-
dem a se non exigit: sic in omni negotio, etiam cum aliquid
prodesse sibi fecerit, non tamen debebit referre gratiam
3 sibi, quia non habebit, cui referat. Ut concedam aliquem
dare sibi beneficium: dum dat, et recipit. ut concedam
aliquem a se accipere beneficium, dum accipit, reddit:
domí, quod aiunt, versura fit et velut lusorium nomen sta-
tim transit: neque enim alius dat quam qui accipit, sed
unus atque idem. Hoc verbum debere non habet nisi
inter duos locum: quomodo ergo in uno consistit, qui se
4 obligando liberat? Ut in orbe ac pila nihil imum est, nihil
summum, nihil extremum, nihil primum, quia motu ordo
mutatur et quae sequebantur praecedunt et quae occide-
bant oriuntur, omnia quomodocumque ierint, in idem re-
vertuntur, ita in homine existima fieri. cum illum in multa
mutaveris, unus est. Cecidit se: iniuriarum cum quo agat
non habet. adligavit et clusit: de vi non tenetur. benefi-
5 cium sibi dedit: protinus danti reddidit. Rerum natura

nihil dicitur perdere, quia quicquid illi avellitur, ad illam redit, nec perire quicquam potest, quod quo excidat non habet, sed eodem revolvitur, unde discedit. „Quid simile, inquis, habet hoc exemplum propositae quaestioni?“ Di- 6
cam. Puta te ingratum esse: non perit beneficium. habet illud qui dedit. puta te recipere nolle: apud te est, antequam redditur. Non potes quicquam amittere, quia quod detrahitur, nihilominus tibi acquiritur. intra te ipsum orbis agitur: accipiendo das, dando accipis.

IX. „Beneficium, inquit, sibi dare oportet: ergo et 1
referre gratiam oportet.“ Primum illud falsum est, ex quo pendent sequentia. nemo enim sibi beneficium dat, sed naturae suae paret, a qua ad caritatem sui conpositus est. unde illi summa cura est nocitura vitandi, profutura adpetendi. Itaque nec liberalis est, qui sibi donat, 2
nec clemens, qui sibi ignoscit, nec misericors, qui malis suis tangitur: quod aliis praestare liberalitas est, clementia, misericordia, sibi praestare natura est. Beneficium res voluntaria est. at prodesse sibi necessarium est. Quo quis plura beneficia dedit beneficentior est: quis umquam laudatus est, quod sibi ipse fuisset auxilio? quod se eripuisset latronibus? Nemo sibi beneficium dat, non magis quam hospitium, nemo sibi donat, non magis quam credit. Si dat sibi quisque beneficium, semper dat, sine 3
intermissione dat, inire beneficiorum suorum non potest numerum. quando ergo gratiam referet, cum per hoc ipsum, quo gratiam refert, beneficium dat? quomodo enim discernere poterit, utrum det sibi beneficium an reddat, cum intra eumdem hominem res geratur? Liberavi me periculo: beneficium mihi dedi. iterum me periculo libero: utrum do beneficium an reddo? Deinde ut 4
primum illud concedam, dare nos beneficium nobis, quod sequitur non concedam. nam etiamsi damus, non debemus, quia statim recipimus: accipere me oportet beneficium, deinde debere, deinde referre. debendi locus non est, quia sine ulla mora recipimus. Dat nemo nisi alteri. debet nemo nisi alteri. reddit nemo nisi alteri: id intra unum non potest fieri, quod totiens duos exigit.

1 X. Beneficium est praestitisse aliquid utiliter. verbum
autem *praestitisse* ad alios spectat. Numquid non de-
mens videbitur, qui aliquid vendidisse sibi se dicet? quia
venditio alienatio est et rei suae iurisque in ea sui ad
alium translatio. atqui quemadmodum vendere, sic dare
aliquid a se dimittere est et id quod tenueris, habendum
alteri tradere: quod si est, beneficium nemo sibi dedit,
quia nemo dat sibi: alioqui duo contraria in uno coeunt,
2 ut sit idem dare et accipere. Etiamnunc multum interest
inter dare et accipere: quidni? cum ex diverso ista verba
posita sint. atqui si quis sibi beneficium dat, nihil inter-
est inter dare et accipere. Paulo ante dicebam quaedam
ad alios pertinere et sic esse formata, ut tota significatio
illorum discedat a nobis: frater sum, sed alterius, nemo
est enim suus frater. par sum, sed alicui. quis enim par
est sibi? Quod conparatur, sine altero non intellegitur.
quod iungitur, sine altero non est: sic et quod datur, sine
3 altero non est, et beneficium sine altero non est. Idem
ipso vocabulo adparet, in quo hoc continetur benefecisse.
nemo autem sibi benefacit, non magis quam sibi favet,
quam suarum partium est. Diutius hoc et pluribus ex-
emplis licet prosequi: quidni? cum inter ea sit habendum
4 beneficium, quae secundam personam desiderant. Quae-
dam cum sint honesta, pulcherrima, summae virtutis,
nisi in altero non habent locum: laudatur et inter maxima
humani generis bona fides colitur. num quis ergo dicitur
sibi fidem praestitisse?

1 XI. *Venio nunc ad ultimam partem. Qui
gratiam refert, aliquid debet inpendere, si-
cut qui solvit pecuniam. nihil autem inpen-
dit, qui gratiam sibi refert,* non magis quam con-
sequitur, qui beneficium a se accepit. beneficium et gra-
tiae relatio ultro citroque ire debent. intra unum hominem
non est vicissitudo: qui gratiam refert, invicem prodest
ei, a quo consecutus est aliquid: qui sibi gratiam refert
cui prodest? sibi. et quis non alio loco relationem gra-
tiae, alio beneficium cogitat? qui gratiam refert sibi,
[*sibi*] prodest: et quis umquam ingratus hoc noluit facere?

immo quis non ingratus fuit, ut hoc faceret? „Si gratias, 2
inquit, nobis agere debemus, et gratiam referre debemus.
dicimus autem: ago gratias mihi, quod illam uxorem
nolui ducere et quod cum illo non contraxi societatem."
Cum hoc dicimus, laudamus nos et, ut factum nostrum
conprobemus, gratias agentium verbis abutimur. Bene- 3
ficium est, quod potest, cum datum est, [et reddi] et non
reddi. qui sibi beneficium dat, non potest non recipere
quod dedit: ergo non est beneficium. Alio tempore be-
neficium accipitur, alio redditur. In beneficio hoc est 4
probabile et suspiciendum, quod aliquis ut alteri prodes-
set, utilitatis suae interim oblitus est, quod alteri dedit
ablaturus sibi. hoc non facit qui beneficium sibi dat. Be- 5
neficium dare socialis res est, aliquem conciliat, aliquem
obligat: sibi dare non est socialis res, neminem conciliat,
neminem obligat, neminem in spem inducit, ut dicat:
„hic homo colendus est. illi beneficium dedit, dabit et
mihi." Beneficium est, quod quis non sua causa dat, sed 6
eius cui dat. is autem qui sibi beneficium dat, sua causa
dat: non est ergo beneficium.

XII. Videor tibi iam illud, quod in principio dixeram, 1
mentitus? Dicis me abesse ab eo, qui operae pretium fa-
cit, immo totam operam bona fide perdere? Exspecta:
[et]iam hoc verius dices, simul ac te ad has latebras per-
duxero, ex quibus cum evaseris, nihil amplius adsecutus
eris, quam ut eas difficultates effugeris, in quas licuit
non descendere. Quid enim boni est nodos operose sol- 2
vere, quos ipse ut solveres feceris? Sed quemadmodum
quaedam in oblectamentum ac iocum sic inligantur, ut
eorum solutio inperito difficilis sit, quae illi, qui inpli-
cuit, sine ullo negotio paret, quia commissuras eorum
et moras novit, nihilominus illa habent aliquam volupta-
tem: temptant enim acumen animorum et intentionem ex-
citant: ita haec, quae videntur callida et insidiosa, secu-
ritatem ac segnitiem ingeniis auferunt, quibus modo cam-
pus, in quo vagentur, sternendus est, modo *creperi*
aliquid et confragosi obiciendum, per quod erepant et sol-
licite vestigium faciant.

3 Dicitur nemo ingratus esse: id sic colligitur. „Beneficium est quod prodest. prodesse autem nemo homini malo potest, ut dicitis Stoici. ergo beneficium non accipit malus: [*nullus itaque malus*] ingratus est. Etiamnunc beneficium honesta et probabilis res est. apud malum nulli honestae rei aut probabili locus est. ergo nec beneficio. quod si accipere non potest, nec reddere qui-
4 dem debet: et ideo non fit ingratus. Etiamnunc, ut dicitis, bonus vir omnia recte facit. si omnia recte facit, ingratus esse non potest. Bonus beneficium reddit, malus non accipit. quod si est, nec bonus quisquam ingratus est nec
5 malus: ita ingratus in rerum natura est nemo.“ At hoc inane. Unum est apud nos bonum, honestum. id pervenire ad malum non potest. desinet enim malus esse, si ad illum virtus intraverit. quamdiu autem malus est, nemo illi dare beneficium potest, quia bona malaque dissentiunt nec in unum eunt: ideo nemo illi prodest, quia quicquid
6 ad illum pervenit, id pravo usu corrumpitur. Quemadmodum stomachus morbo vitiatus et colligens bilem, quoscumque accepit cibos mutat et omne alimentum in causam doloris trahit, ita animus caecus, quicquid illi commiseris, id onus suum et perniciem et occasionem miseriae facit. felicissimis itaque opulentissimisque plurimum aestus subest minusque se inveniunt, quo in maiorem
7 materiam inciderunt, qua fluctuarentur. Ergo nihil potest ad malos pervenire, quod prosit, immo nihil, quod non noceat. quaecumque enim illis contigerunt, in naturam suam vertunt et extra speciosa profuturaque, si meliori darentur, illis pestifera sunt. ideo nec beneficium dare possunt, quoniam nemo potest, quod non habet, dare. [hic benefaciendi voluntate caret.]

1 XIII. Sed quamvis haec ita sint, accipere etiam malus tamen quaedam potest, quae beneficiis similia sint, quibus non redditis ingratus erit. Sunt animi bona, sunt corporis, sunt fortunae: illa animi bona a stulto ac malo submoventur. ad haec admittitur, quae et accipere potest et debet reddere, et, si non reddit, ingratus est. nec hoc ex nostra tantum constitutione: Peripatetici quoque, qui felicitatis

humanae longe lateque terminos ponunt, aiunt minuta beneficia perventura ad malos. haec qui non reddit ingratus est. Nobis itaque beneficia esse non placet, quae non sunt 2
animum factura meliorem: commoda tamen illa esse et expetenda non negamus. haec et viro bono dare malus potest et accipere a bono, ut pecuniam, vestem, honores et vitam. quae si non reddit, in ingrati nomen incidet. „At 3
quomodo ingratum vocas eo non reddito, quod negas esse beneficium?“ Quaedam, etiamsi vera non sunt, propter similitudinem eodem vocabulo conprensa sunt: sic pyxidem et argenteam et auream dicimus. sic inliteratum non ex toto rudem, sed ad literas altiores non perductum. sic qui male vestitum et pannosum vidit, nudum se vidisse dicit. Beneficia ista non sunt, habent tamen beneficii speciem. „Quomodo ista sunt tamquam beneficia, sic et ille 4
tamquam ingratus est, non ingratus.“ Falsum est, quia illa beneficia et qui dat adpellat et qui accipit: ita qui veri beneficii specie fefellit, tam ingratus est quam veneficus, qui soporem, cum venenum crederet, miscuit.

XIV. Cleanthes vehementius agit. „Licet, inquit, be- 1
neficium non sit, quod accepit, ipse tamen ingratus est, quia non fuit redditurus, etiamsi accepisset.“ Sic latro est, etiam 2
antequam manus inquinet, quia ad occidendum iam armatus est et habet spoliandi atque interficiendi voluntatem. exercetur et aperitur opere nequitia, non incipit. Ipsum quod accepit, beneficium non erat, sed vocabatur. Sacrilegi dant poenas, quamvis nemo usque ad deos manus porrigat. „Quomodo, inquit, adversus malum 3
ingratus est quisquam, cum malo dari beneficium non possit?“ Ea scilicet ratione: *qui* accipiet ab illo aliquid ex his, quae apud inperitos sunt, quorum [si] malis copia est, ipse quoque in simili materia gratus esse debebit et illa, qualiacunque sunt, cum pro bonis acceperit, pro bonis reddere. Aes alienum habere dicitur et qui aureos 4
debet et qui corium forma publica percussum, quale apud Lacedaemonios fuit, quod usum numeratae pecuniae praestat. Quo genere obligatus es, hoc fidem exsolve. Quid sint beneficia, an et in hanc sordidam humilemque 5

materiam deduci magnitudo nominis clari debeat, ad vos non pertinet. in alios quaeritur verum: vos ad speciem veri conponite animum et, dum honestum dicitis, quicquid est id, quo nomen honesti iactatur, id colite.

1 XV. „Quomodo, inquit, nemo per vos ingratus est, sic rursus omnes ingrati sunt.“ Nam, ut dicimus, omnes stulti mali sunt. qui autem habet vitium unum, omnia habet. omnes autem stulti et mali sunt: omnes ergo
2 ingrati sunt. Quid ergo? non sunt? non undique humano generi convicium fit? non publica querela est beneficia perisse et paucissimos esse, qui de bene merentibus non invicem pessime mereantur? Nec est quod hanc nostram tantum murmurationem putes pro pessimo pravoque nu-
3 merantium quicquid citra recti formulam cecidit. Ecce nescio qui non ex philosophorum domo clamat, ex medio conventu populos gentesque damnatura vox mittitur:

Non hospes ab hospite tutus,
non socer a genero. fratrum quoque gratia rara est.
inminet exitio vir coniugis, illa mariti.

4 Hoc iam amplius est. beneficia in scelus versa sunt et sanguini eorum non parcitur, pro quibus sanguis fundendus est. gladio ac venenis beneficia sequimur. Ipsi patriae manus adferre et fascibus illam suis premere potentia ac dignitas est. humili se ac depresso loco putat stare, quisquis non supra rempublicam stetit. accepti ab illa exercitus in ipsam convertuntur et imperatoria concio est:
5 „Pugnate contra coniuges, pugnate contra liberos. aras, focos, penates armis incessite. qui ne triumphaturi quidem intrare urbem iniussu senatus deberetis quibusque victorem exercitum reducentibus curia extra muros praeberetur, nunc civibus caesis perfusi cruore cognato ur-
6 bem subrectis intrate vexillis. Obmutescat inter militaria signa libertas et ille victor pacatorque gentium populus remotis procul bellis, omni terrore conpresso intra muros obsessus aquilas suas horreat.“

1 XVI. Ingratus est Coriolanus: sero et post sceleris poenitentiam pius, posuit arma, sed in medio parricidio posuit. Ingratus Catilina: parum est illi capere patriam,

nisi verterit, nisi Allobrogum in illam cohortes inmiserit et trans Alpes accitus hostis vetera et ingenita odia satiaverit ac diu debitas inferias Gallicis bustis duces Romani persolverint. Ingratus C. Marius ad consulatum a caliga 2
perductus, qui nisi Cimbricis caedibus Romana funera aequaverit, nisi civilis exitii et trucidationis non tantum dederit signum, sed ipse signum fuerit, parum multatam ac repositam in priorem locum fortunam suam sentiet. Ingratus L. Sulla, qui patriam durioribus remediis quam 3
pericula erant sanavit, qui cum a Praenestina arce usque ad Collinam portam per sanguinem humanum incessisset, alia edidit in urbe proelia, alias caedes. legiones duas, quod crudele est, post victoriam, quod nefas, post fidem in angulo congestas contrucidavit et proscriptionem conmentus est, di magni, ut qui civem Romanum occidisset, inpunitatem, pecuniam, tantum non civicam acciperet! Ingratus Cn. Pompeius, qui pro tribus consulatibus, pro 4
triumphis tribus, pro tot honoribus, quos ex maxima parte inmaturus invaserat, hanc gratiam reipublicae reddidit, ut in possessionem eius alios quoque induceret quasi potentiae suae detracturus invidiam, si quod nulli licere debebat, pluribus licuisset. dum extraordinaria concupiscit imperia, dum provincias, ut eligat, distribuit, dum ita [cum tertio] rempublicam dividit, ut tamen in sua domo duae partes essent, eo redegit populum Romanum, ut salvus esse non posset nisi beneficio servitutis. In- 5
gratus ipse Pompeii hostis ac victor: a Gallia Germaniaque bellum in urbem circumegit et ille plebicola, ille popularis castra in circo Flaminio posuit propius quam Porsenae fuerant. Temperavit quidem ius crudelitatemque victoriae. quod dicere solebat, praestitit: neminem occidit nisi armatum. quid ergo est? ceteri arma cruentius exercuerunt, satiati tamen aliquando abiecerunt, hic gladium cito condidit, numquam posuit. Ingratus Antonius 6
in dictatorem suum, quem iure caesum pronuntiavit. interfectores eius in provincias et imperia dimisit, patriam vero proscriptionibus, incursionibus, bellis laceratam post tot mala destinavit ne Romanis quidem regibus: ut

quae Achaeis, Rhodiis, plerisque urbibus claris ius in-
tegrum libertatemque cum inmunitate reddiderat, ipsa
tributum spadonibus penderet.

1 XVII. Deficiet dies enumerantem ingratos usque in
ultima patriae exitia. Aeque inmensum erit, si percur-
rere coepero, ipsa respublica quam ingrata in optimos
ac devotissimos sibi fuerit quamque non minus saepe pec-
2 caverit quam in ipsam peccatum est. Camillum in exilium
misit, Scipionem dimisit. exulavit post Catilinam Cicero,
diruti eius penates, bona direpta, factum quicquid victor
Catilina fecisset. Rutilius innocentiae pretium tulit in
Asia latere. Catoni populus Romanus praeturam negavit,
3 consulatum pernegavit. Ingrati publice sumus. se quisque
interroget: nemo non aliquem queritur ingratum. atqui
non potest fieri, ut omnes querantur, nisi querendum est
de omnibus: omnes ergo ingrati sunt: [*ingrati*] tantum? et
cupidi omnes et maligni omnes et timidi omnes, illi in pri-
mis qui videntur audaces. adice, et ambitiosi omnes sunt
et inpii omnes. Sed non est quod irascaris. ignosce illis:
4 omnes insaniunt. Nolo te ad incerta revocare, ut dicam:
„vide quam ingrata sit iuventus: quis non patri suo su-
premum diem, ut innocens sit, optat? ut moderatus sit,
exspectat? ut pius, cogitat? Quotus quisque uxoris opti-
mae mortem timet, ut non et conputet? Cui, rogo, cui
litigatori defenso tam magni beneficii ultra res proximas
5 memoria duravit?" Illud in confesso est: quis sine que-
rela moritur? quis extremo die dicere audet:

Vixi et quem dederat cursum fortuna peregi?

quis non recusans, quis non gemens exit? Atqui hoc
6 ingrati est, non esse contentum praeterito tempore. Sem-
per pauci dies erunt, si illos numeraveris. cogita non
esse summum bonum in tempore: quantumcumque est,
boni consules. ut prorogetur tibi dies mortis, nihil pro-
ficitur ad felicitatem, quoniam mora non fit beatior vita,
7 sed longior. Quanto satius est gratum adversus perceptas
voluptates non aliorum annos conputare, sed suos be-
nigne aestimare et in lucro ponere? Hoc me dignum iu-
dicavit deus: hoc satis est. potuit plus: sed hoc quoque

beneficium est. Grati simus adversus deos, grati
adversus homines, grati adversus eos, qui
aliquid nobis praestiterunt. grati etiam ad-
versus eos, qui nostris praestiterunt.

XVIII. „In infinitum eius, inquit, me obligas, cum 1
dicis et nostris. itaque pone aliquem finem. Qui filio
beneficium dat, ut dicis, et patri eius dat. Primum unde,
quo, quaero. deinde illud utique mihi determinari volo,
si et patri beneficium datur, numquid et patruo? num-
quid et avo? numquid uxori et socero? Dic mihi ubi de- 2
beam desinere, quousque personarum seriem sequar. Si
agrum tuum coluero, tibi beneficium dedero. si domum
tuam ardentem restinxero aut ne concidat excepero, tibi
beneficium dabo: si servum tuum sanavero, non habebis
beneficium meum?“

XIX. Dissimilia ponis exempla, quia qui agrum meum 1
colit, agro beneficium non dat, sed mihi. et qui domum
meam, quo minus ruat fulcit, praestat mihi: ipsa enim
domus sine sensu est. debitorem me habet, quia nullum
habet. et qui agrum meum colit, non illum, sed me de-
mereri vult. Idem de servo dicam. mei mancipii res est,
mihi servatur: ideo ego pro illo debeo. Filius ipse bene- 2
ficii capax est: itaque ille accipit, ego beneficio laetor,
et contingor, non obligor. Velim tamen, tu qui debere
te non putas, respondeas mihi: filii bona valitudo, feli-
citas, patrimonium pertinet ad patrem? felicior futurus
est, si salvum filium habuerit, infelicior, si amiserit?
Quid ergo? qui et felicior fit a me et infelicitatis maximae
periculo liberatur, non accipit beneficium? „Non, inquit. 3
quaedam enim in alios conferuntur, sed ad nos usque
permanant. ab eo autem exigi quidque debet, in quem
confertur, sicut pecunia ab eo petitur, cui credita est,
quamvis ad me illa aliquo modo venerit. Nullum benefi-
cium est, cuius commodum non et proximos tangat, non-
numquam etiam longius positos. non quaeritur, quo be- 4
neficium ab eo, cui datum est, transferatur, sed ubi primo
conlocetur: a reo tibi ipso et a capite repetitio est.“ Quid
ergo? oro te, non dicis: filium mihi donasti et, si hic

perisset, victurus non fui? pro eius vita beneficium non
debes, cuius vitam tuae praefers? Etiamnunc cum filium
tuum servavi, ad genua procumbis, dis vota solvis tam-
5 quam ipse servatus. Illae voces exeunt tibi: Nihil in-
terest mea, an me servaveris. duos servasti: immo me
magis. Quare ista dicis, si non accipis beneficium? quia
et si filius meus pecuniam mutuam sumpserit, creditori
numerabo, non tamen ideo ego debuero. quia et si filius
meus in adulterio deprehensus erit, erubescam, non ideo
6 ego ero adulter. Dico me tibi obligatum pro filio, non
quia sum, sed quia volo me offerre tibi debitorem volun-
tarium. At pervenit ad me summa ex incolumitate eius
voluptas, summa utilitas et orbitatis gravissimum volnus
effugi. Non quaeritur nunc, an profueris mihi, sed an
beneficium dederis. prodest enim et animal et lapis et
herba, nec tamen beneficium dant, quod numquam datur
7 nisi a volente. Tu autem non vis patri, sed filio dare. et
interim nec nosti quidem patrem. itaque cum dixeris:
Patri ergo beneficium non dedi filium eius servando? con-
tra obpone: Patri ergo beneficium dedi quem non novi,
quem non cogitavi? Et quid? quod aliquando eveniet,
ut patrem oderis, filium serves: beneficium ei videberis
8 dedisse, cui tunc inimicissimus eras cum dares? Sed ut
dialogorum altercatione seposita tamquam iurisconsultus
respondeam, *mens spectanda est dantis: bene-
ficium ei dedit, cui datum voluit.* si in patris
honorem fecit, pater accepit beneficium: sed pater bene-
ficio in filium collato non obligatur, etiamsi fruitur. si
tamen occasionem habuerit, volet et ipse praestare ali-
quid, non tamquam solvendi necessitatem habeat, sed
tamquam incipiendi causam. Repeti a patre beneficium
non debet. si quid pro hoc benigne facit, iustus, non
9 gratus est. Nam illud finiri non potest: si patri do bene-
ficium, et matri et avo et avunculo et liberis et adfinibus
et amicis et servis et patriae. ubi ergo beneficium incipit
stare? sorites enim ille inexplicabilis subit, cui difficile
est modum inponere, quia paulatim subrepit et non de-
sinit serpere.

XX. Illud solet quaeri: „Fratres duo dissident. si al- 1
terum servo, an dem beneficium ei, qui fratrem invisum
non perisse moleste laturus est?“ Non est dubium,
quin beneficium sit etiam invito prodesse, si-
cut non dedit beneficium, qui invitus profuit. „Beneficium, 2
inquit, vocas, quo ille offenditur, quo torquetur?“ Multa
beneficia tristem frontem et asperam habent, quemad-
modum secare et urere, ut sanes, et vinculis coercere.
non est spectandum, an doleat quis beneficio accepto,
sed an gaudere debeat. non est malus denarius, quem
barbarus et ignarus formae publicae reiecit. Beneficium
et odit et accepit, si modo id prodest, si is, qui dabat, ut
prodesset dedit. nihil refert, an bonam rem malo animo
quis accipiat. Agedum, hoc in contrarium verte: odit 3
fratrem suum, quem illi expedit habere. hunc ego occidi:
non est beneficium, quamvis ille dicat esse et gaudeat. In-
sidiosissime nocet cui gratiae aguntur pro iniuria. Video.
Prodest aliqua res et ideo beneficium est: nocet et ideo non
est beneficium. Ecce quod nec prosit nec noceat dabo, et 4
tamen beneficium erit: patrem alicuius in solitudine exa-
nimem inveni, corpus eius sepelivi. nec ipsi profui —
quid enim illius intererat, quo genere dilaberetur? — nec
filio, quid enim per hoc commodi accessit illi? dicam
quid consecutus sit: officio sollemni et necessario per me
functus est. Praestiti patri eius, quod ipse praestare vo- 5
luisset nec non et debuisset. hoc tamen ita beneficium
est, si non misericordiae et humanitati dedi, ut quodlibet
cadaver absconderem, sed si corpus adgnovi, si filio
tunc hoc praestare me cogitavi. at si terram ignoto mor-
tuo inieci, nullum in hoc habeo huius officii debitorem in
publicum humanus. Dicit aliquis: „quid tantopere 6
quaeris, cui dederis beneficium tamquam re-
petiturus aliquando?“ Sunt qui numquam
iudicant esse repetendum et has causas adferunt:
„indignus etiam repetenti non reddet, dignus ipse per se
referet. praeterea si bono viro dedisti, exspecta, ne in-
iuriam illi facias adpellando, tamquam sua sponte red-
diturus non fuisset. si malo viro dedisti, plectere. Be-

neficium verbo ne corruperis creditum faciendo. prae-
7 terea lex, quod non iussit repeti, vetuit." Vera sunt ista. quamdiu me nihil urget, quamdiu fortuna nihil cogit, petam potius beneficium quam repetam. sed si de salute liberorum agitur, si in periculum uxor deducitur, si patriae salus ac libertas mittit me etiam quo ire nollem, imperabo pudori meo et testabor omnia me fecisse, ne opus esset mihi auxilio hominis ingrati. novissime recipiendi beneficii necessitas repetendi verecundiam vincet. Deinde, cum bono viro beneficium do, sic do tamquam numquam repetiturus, nisi necesse fuerit.

1 XXI. „Sed lex, inquit, non permittendo exigere vetuit." Multa legem non habent nec actionem, ad quae consuetudo vitae humanae lege omni valentior dat aditum. Nulla lex iubet amicorum secreta non eloqui. nulla lex iubet fidem etiam inimico praestare. quae lex ad id praestandum nos, quod alicui promisimus, adligat? nulla: querar tamen cum eo, qui arcanum sermonem non con-
2 tinuerit et fidem datam nec servatam indignabor. „Sed ex beneficio, inquit, creditum facis." Minime: non enim exigo, sed repeto, et ne repeto quidem, sed admoneo. nam ultima quoque necessitas *non* in hoc aget, ut ad eum veniam, cum quo diu mihi luctandum sit. *Si* quis tam ingratus est, ut illi non sit satis admoneri, eum transibo
3 nec dignum iudicabo, qui gratus esse cogatur. Quomodo fenerator quosdam debitores non adpellat, quos scit decoxisse et in quorum pudorem nihil superest nisi quod pereat, sic ego quosdam ingratos palam ac pertinaciter praeteribo nec ab ullo beneficium repetam, nisi a quo non ablaturus ero, sed recepturus.

1 XXII. Multi sunt, qui nec negare sciant, quod acceperunt, nec referre. qui nec tam boni sunt quam grati nec tam mali quam ingrati, segnes et tardi, lenta nomina, non mala. hos ego non adpellabo, sed commonefaciam et ad officium aliud agentes reducam. qui statim mihi sic respondebunt: „Ignosce, non mehercule scivi hoc te desiderare, alioquin ultro obtulissem. rogo, ne me ingratum existimes: memini quid mihi praestiteris." Hos ego

quare dubitem et sibi meliores et mihi facere? Quemcum- 2
que potuero, peccare prohibebo, multo magis amicum et ne peccet et ne in me potissimum peccet. alterum illi beneficium do, si illum ingratum esse non patior. nec dure illi exprobrabo quae praestiti, sed quam potuero mollissime, ut potestatem referendae gratiae faciam, renovabo memoriam eius et petam beneficium: ipse me repetere intelleget. Aliquando utar verbis durioribus, si 3
emendari illum speravero posse. nam deploratum propter hoc quoque non exagitabo, ne ex ingrato inimicum faciam. Quodsi admonitionis quoque suggillationem ingratis remittimus, segniores ad reddenda beneficia faciemus. Quosdam vero sanabiles et qui fieri boni possint, 4
si quid illos momorderit, perire patiemur admonitione sublata, qua et pater filium aliquando correxit et uxor maritum aberrantem ad se reduxit et amicus languentem amici fidem erexit.

XXIII. Quidam ut expergiscantur, non feriendi, sed 1
commovendi sunt: eodem modo quorumdam ad referendam gratiam fides non cessat, sed languet. hanc pervellamus. „Noli munus tuum in iniuriam vertere. iniuria est enim, si in hoc non repetis, ut ingratus sim. quid, si ignoro quid desideres? quid si occupationibus districtus et in alia vocatus occasionem non observavi? ostende mihi quid possim, quid velis. Quare desperas, antequam temptes? 2
quare properas et beneficium et amicum perdere? unde scis nolim an ignorem, animus an facultas desit mihi? experire.“ Admonebo ergo, non amare, non palam, sine convicio, sic, ut se redisse in memoriam, non reduci putet.

XXIV. Causam dicebat apud divum Iulium ex vetera- 1
nis quidam paulo violentior adversus vicinos suos et causa premebatur. *Meministi*, inquit, *imperator*, *in Hispania talum extorsisse circa Sucronem?* cum Caesar meminisse se dixisset, *meministi quidem*, [inquit,] *sub quadam arbore minimum umbrae spargente cum velles residere ferventissimo sole et esset asperrimus locus, in quo ex rupibus acutis unica illa arbor eruperat, quemdam ex commilitonibus penulam suam substravisse?* Cum dixisset Caesar: 2

quidni meminerim? et quidem siti confectus, quia inpeditus ire ad fontem proximum non poteram, repere manibus volebam, nisi commilito, homo fortis ac strenuus, aquam mihi in galea sua adtulisset. potes ergo, inquit, *imperator, adgnoscere illum hominem aut illam galeam?* Caesar ait se non posse galeam cognoscere, hominem pulchre posse, et adiecit, puto ob hoc iratus, quod se a cogni-
3 tione media ad veterem fabulam abduceret: *tu utique ille non es. Merito*, inquit, *Caesar, me non adgnoscis: nam cum hoc factum est, integer eram. postea ad Mundam in acie oculus mihi effossus est et in capite lecta ossa. nec galeam illam, si videris, adgnosces. machaera enim Hispana divisa est.* Vetuit illi exhiberi negotium Caesar et agellos, in quibus vicinalis via causa rixae ac litium fuerat, militi suo donavit.

1 XXV. Quid ergo? non repeteret beneficium ab imperatore, cuius memoriam multitudo rerum confuderat? quem fortuna ingens exercitus disponentem non patiebatur singulis militibus occurrere? Non est hoc repetere beneficium, sed resumere bono loco positum et paratum, ad quod tamen, ut sumatur, manus porrigenda est. Repetam itaque, quia hoc aut ex magna necessitate facturus
2 ero aut illius causa, a quo repetam. Tiberius Caesar inter initia dicenti cuidam, *Meministi*, antequam plures notas familiaritatis veteris proferret, *non memini*, inquit, *quid fuerim.* Ab hoc quidni non esset repetendum beneficium? optanda erat oblivio: aversabatur omnium amicorum et aequalium notitiam et illam solam praesentem fortunam suam adspici, illam solam cogitari ac narrari volebat: inquisito-
3 rem habebat veterem amicum. Magis tempestive repetendum est beneficium quam petendum. adhibenda verborum moderatio, ut nec [*gratus possit offendi nec*] ingratus dissimulare. Tacendum erat et exspectandum, si inter sapientes viveremus: et tamen sapientibus quoque indicare me-
4 lius fuisset, quid rerum nostrarum status posceret. Deos quorum notitiam nulla res effugit, rogamus, et illos vota non exorant sed admonent. Dis quoque [inquam] Homericus ille sacerdos adlegat officia et aras religiose cultas.

Moneri velle ac posse secunda virtus est. *equos* obsequen-
tes *facies* parere huc illuc frenis leniter motis: flectendus
est paucis animus, sui rector optimus. Proximi sunt qui 5
admoniti in viam redeunt. his non est dux detrahendus.
Opertis oculis inest acies, sed sine usu, quam lumen
diei inmissum ad ministeria sua evocat. instrumenta ces-
sant, nisi illa in opus suum artifex movit. Inest interim 6
animis voluntas bona, sed torpet, modo deliciis ac situ,
modo officii inscitia. hanc utilem facere debemus, nec
irati relinquere in vitio, sed ut magistri patienter ferre
offensationes puerorum discentium, memoriae labentis.
quae quemadmodum saepe subiecto uno aut altero verbo
ad contextum reddendae orationis adducta est, sic ad
referendam gratiam admonitione revocanda est.

L. ANNAEI SENECAE

AD AEBUTIUM LIBERALEM

DE BENEFICIIS

LIBER VI.

I. Quaedam, Liberalis, virorum optime, exercendi tantum ingenii causa quaeruntur et semper extra vitam iacent. quaedam et dum quaeruntur, oblectamento sunt et quaesita usui. Omnium tibi copiam faciam. tu illa, utcumque tibi visum erit, aut peragi iubeto aut ad explicandum ludorum ordinem induci. [in] his quoque, si abire iusseris protinus, nonnihil actum erit: nam etiam quod discere supervacuum est, prodest cognoscere. Ex voltu igitur tuo pendebo: prout ille suaserit mihi, alia detinebo diutius, alia expellam et capite agam.

II. An beneficium eripi possit, quaesitum 1
est. Quidam negant posse. non enim res est, sed actio.

quomodo aliud est munus, aliud ipsa donatio. aliud qui
navigat, aliud navigatio. et quamvis aeger non sit sine
morbo, non tamen idem est aeger et morbus: ita aliud
est beneficium ipsum, aliud quod ad unumquemque no-
2 strum beneficio pervenit. Illud incorporale est, inritum
non fit: materia vero eius huc et illuc iactatur et domi-
num mutat. Itaque cum eripis, ipsa rerum natura revo-
care quod dedit non potest. beneficia sua interrumpit,
non rescindit: qui moritur, tamen vixit. qui amisit ocu-
los, tamen vidit. Quae ad nos pervenerunt, ne sint, ef-
fici potest, ne fuerint, non potest. pars autem beneficii
3 et quidem certissima est, quae fuit. Nonnumquam usu
beneficii longiore prohibemur, beneficium quidem ipsum
non eraditur. Licet omnes in hoc vires suas natura ad-
vocet, retro illi agere se non licet. potest eripi domus
et pecunia et mancipium et quicquid est, in quo haesit
beneficii nomen: ipsum vero stabile et inmotum est. nulla
vis efficiet, ne hic dederit, ne ille acceperit.

1 III. Egregie mihi videtur M. Antonius apud Rabirium
poetam, cum fortunam suam transeuntem alio videat et
sibi nihil relictum praeter ius mortis, id quoque si cito
occupaverit, exclamare:

Hoc habeo quodcumque dedi.

O quantum habere potuit, si voluisset! Hae sunt divi-
tiae certae in quacumque sortis humanae levitate uno loco
permansurae. quae quo maiores fuerint, hoc minorem ha-
2 bebunt invidiam. Quid tamquam tuo parcis? procurator
es. omnia ista, quae vos tumidos et supra humana elatos
oblivisci cogunt vestrae fragilitatis, quae ferreis claustris
custoditis armati, quae ex alieno sanguine rapta vestro de-
fenditis, propter quae classes cruentaturas maria deducitis,
propter quae quassatis urbes ignari, quantum telorum in
adversos fortuna conparet, propter quae ruptis totiens ad-
finitatis, amicitiae, collegii foederibus inter contendentes
duos terrarum orbis elisus est, non sunt vestra: in depo-
siti causa sunt iam iamque ad alium dominum spectantia
3 aut hostis illa aut hostilis animi successor invadet. Quaeris
quomodo illa tua facias? dona dando. Consule igitur rebus

tuis et certam tibi earum atque inexpugnabilem possessio-
nem para honestiores illas non solum, sed tutiores factu-
rus. Istud quod suspicis, quo te divitem ac potentem pu- 4
tas, quamdiu possides, sub nomine sordido iacet: domus
est, servus est, nummi sunt. cum donasti, beneficium est.
IV. „Fateris, inquit, nos aliquando beneficium non 1
debere ei, a quo accepimus: ergo ereptum est.“ *Multa
sunt, propter quae beneficium debere desi-
nimus, non quia ablatum, sed quia corruptum
est.* Aliquis reum me defendit, sed uxorem meam per
vim stupro violavit: non abstulit beneficium, sed oppo-
nendo illi parem iniuriam solvit me debito, et si plus lae-
sit quam ante profuerat, non tantum gratia exstinguitur,
sed ulciscendi querendique libertas fit, ubi in conpara-
tione beneficii praeponderavit iniuria: ita non aufertur
beneficium, sed vincitur. Quid? non tam duri quidam et 2
tam scelerati patres sunt, ut illos aversari et eiurare ius
fasque sit? numquid ergo illi abstulerunt quae dederant?
minime, sed inpietas sequentium temporum commenda-
tionem omnis prioris officii sustulit. Non beneficium tol-
litur, sed beneficii gratia, et efficitur non ne habeam, sed
ne debeam. Tamquam pecuniam aliquis mihi credidit,
sed domum meam incendit. pensatum est creditum damno:
nec reddidi illi, nec tamen debeo. Eodem modo et hic, 3
qui aliquid benigne adversus me fecit, aliquid liberaliter,
sed postea multa superbe, contumeliose, crudeliter, eo
loco me posuit, ut proinde liber adversus eum essem,
ac si nihil accepissem. vim beneficiis suis adtulit. Colo- 4
num suum non tenet quamvis tabellis manentibus, qui
segetem eius proculcavit, qui succidit arbusta, non quia
recepit quod pepigerat, sed quia ne reciperet effecit. Sic
debitori suo creditor saepe damnatur, ubi plus ex alia
causa abstulit quam ex crediti petit. Non tantum inter 5
creditorem et debitorem iudex sedet qui dicat: pecuniam
credidisti. quid ergo? pecus abegisti, servum eius occi-
disti, argentum quod non emeras possides. aestimatione
facta debitor discede qui creditor veneras: inter beneficia
quoque et iniurias ratio confertur. Saepe, inquam, be- 6

neficium manet nec debetur, si secuta est dantem poeni-
tentia, si miserum se dixit, quod dedisset, si, cum daret,
suspiravit, voltum adduxit, perdere se credidit, non do-
nare. si sua causa aut certe non mea dedit. si non desiit
insultare, gloriari et ubique iactare et acerbum munus
7 suum facere. Manet beneficium, quamvis non debeatur,
sicuti quaedam pecuniae, de quibus ius creditori non di-
citur, debentur sed non exiguntur.

1 V. „Dedisti beneficium, iniuriam postea fecisti: et
beneficio gratia debetur et iniuriae ultio.“ Nec ego illi
gratiam debeo nec ille mihi poenam: alter ab altero ab-
2 solvitur. Cum dicimus: beneficium illi reddidi, non hoc
dicimus, illud nos, quod acceperamus, reddidisse, sed
aliud pro illo. *reddere* enim est *rem pro re dare*.
quidni? cum omnis solutio non idem reddat, sed tantum-
dem. nam et pecuniam dicimur reddidisse, quamvis nu-
meraverimus pro argenteis aureos, quamvis non inter-
venerint nummi, sed delegatione et verbis perfecta solu-
3 tio sit. Videris mihi dicere: „Perdis operam. quorsum
enim pertinet scire me, an maneat, quod non debetur?
iurisconsultorum istae ineptiae sunt acutae, qui heredita-
tem negant usucapi posse, sed ea quae in hereditate
sunt, tamquam quicquam aliud sit hereditas quam ea
4 quae in hereditate sunt. Illud potius mihi distingue, quod
potest ad rem pertinere, cum idem homo beneficium mihi
dedit et postea fecit iniuriam, utrum et beneficium illi
reddere debeam et me ab illo nihilominus vindicare ac
veluti duobus nominibus separatim respondere, an alte-
rum alteri contribuere et nihil negotii habere, ut benefi-
cium iniuria tollatur, beneficio iniuria. illud enim video
in hoc foro fieri: quid in vestra schola iuris sit, vos scia-
5 tis. Separantur actiones, et de eo [quod] agimus et de
eo nobiscum agitur. non confunditur formula: si qui apud
me pecuniam deposuerit, idem mihi postea furtum fece-
rit, et ego cum illo furti agam et ille mecum depositi.“

1 VI. Quae proposuisti, mi Liberalis, exempla certis
legibus continentur, quas necesse est sequi: lex legi non
miscetur. utraque sua via it: depositum habet actionem

propriam, tam mehercule quam furtum. Beneficium nulli legi subiectum est: me arbitro utitur. licet me conparare inter se, quantum profuerit mihi quisque aut quantum nocuerit, tum pronuntiare, utrum plus debeatur mihi an debeam. In illis nihil est nostrae potestatis. eundum est 2
qua ducimur: in beneficio tota potestas mea est: ego itaque iudico illa. non separo nec diduco, sed iniurias et beneficia ad eumdem iudicem mitto: alioquin iubes me eodem tempore et amare et odisse, et queri et gratias agere, quod natura non recipit. potius conparatione facta inter se beneficii et iniuriae videbo, an etiam ultro mihi debeatur. Quomodo si quis scriptis nostris alios superne 3
inprimit versus, priores literas non tollit, sed abscondit, sic beneficium superveniens iniuria adparere non patitur.

VII. Voltus tuus, cui regendum me tradidi, colligit 1
rugas et trahit frontem, quasi longius exeam. videris mihi dicere:

Quo tantum mihi dexter abis? huc dirige cursum,
Litus ama.

Non possum magis. Itaque si huic satisfactum existimas, illo transeamus, an ei debeatur aliquid, qui nobis invitus profuit. Hoc apertius potui dicere, nisi propositio deberet esse confusior, ut distinctio statim subsecuta ostenderet utrumque quaeri, an ei deberemus, qui nobis, dum non vult, profuit, et an ei, qui, dum nescit. Nam si quis coactus aliquid 2
boni fecit, quin nos non obliget, manifestius est, quam ut ulla in hoc verba inpendenda sint. Et haec quaestio facile expedietur et, si qua similis huic moveri potest, si totiens illo cogitationem nostram converterimus beneficium nullum esse, nisi quod ad nos primum aliqua cogitatio defert, deinde amica et benigna. Itaque nec flumini- 3
bus gratias agimus, quamvis aut magna navigia patiantur et ad subvehendas copias largo ac perenni alveo currant aut piscosa et amoena pinguibus arvis interfluant. nec quisquam Nilo beneficium debere se iudicat, non magis quam odium, si inmodicus superfluxit tardeque decessit. nec ventus beneficium dat, licet lenis et secundus adspi-

ret, nec utilis et salubris cibus: nam qui beneficium mihi daturus est, debet non tantum prodesse, sed velle. Ideo nec mutis animalibus quicquam debetur: et quam multos e periculo velocitas equi rapuit? nec arboribus: et quam
4 multos aestu laborantes ramorum opacitas texit? Quid autem interest, utrum mihi qui nescit profuerit an qui scire non potuit, cum utrique velle defuerit? Quid autem interest, utrum me iubeas navi aut vehiculo aut lanceae debere beneficium, an ei qui aeque quam ista propositum benefaciendi nullum habuit, sed profuit casu?

1 VIII. Beneficium aliquis nesciens accipit, nemo a nesciente. Quomodo multos fortuita sanant nec ideo remedia sunt: et in flumen alicui cecidisse frigore magno causa sanitatis fuit. quomodo quorumdam flagellis quartana discussa est et metus repentinus animum in aliam curam avertendo suspectas horas fefellit, nec ideo quicquam horum, etiamsi saluti fuit, salutare est: sic quidam nobis prosunt, dum nolunt, immo quia nolunt. non tamen ideo illis beneficium debemus, quod perniciosa illorum
2 consilia fortuna deflexit in melius. An existimas me debere ei quicquam, cuius manus cum me peteret, percussit hostem meum, qui nocuisset, nisi errasset? Saepe hostis dum aperte peierat, etiam veris testibus abrogavit fidem et reum velut factione circumventum miserabilem
3 reddidit. Quosdam ipsa quae premebat potentia eripuit, et iudices quem damnaturi erant causa, damnare gratia noluerunt. non tamen hi reo beneficium dederunt, quamvis profuerint, quia telum quo missum sit, non quo pervenerit quaeritur et beneficium ab iniuria distinguit non
4 eventus, sed animus. Adversarius meus, dum contraria dicit et iudicem superbia offendit et in unum testem [de me] rem demittit, causam meam erexit. non quaero an pro me erraverit: contra me voluit.

1 IX. Nempe ut gratus sim, velle debeo idem facere quod ille, ut beneficium daret, debuit. Num quid est iniquius homine, qui eum odit, a quo in turba calcatus aut respersus aut quo nollet inpulsus est? atqui quid est aliud, quod illum querelae eximat, cum in re sit iniuria,

quam nescisse quid faceret? Eadem res efficit ne hic 2
beneficium dederit, ne ille iniuriam fecerit: et amicum
et inimicum voluntas facit. Quam multos militiae morbus
eripuit? quosdam, ne ad ruinam domus suae occurrerent,
inimicus vadimonio tenuit. ne in piratarum manus perve-
nirent, quidam naufragio consecuti sunt: nec his tamen
beneficium debemus, quoniam extra sensum officii casus
est, nec inimico, cuius nos lis servavit, dum vexat ac de-
tinet. Non est beneficium nisi quod a bona voluntate pro- 3
ficiscitur, nisi illud adgnoscit qui dedit. Profuit aliquis
mihi, dum nescit: nihil illi debeo. profuit, cum vellet
nocere: imitabor ipsum.

X. Ad primum illum revertamur: ut gratiam referam, 1
aliquid facere me vis? ipse ut beneficium mihi daret,
nihil fecit. Ut ad alterum transeamus: vis me huic gra-
tiam referre, ut quod a nolente accepi, volens reddam?
Nam quid de tertio loquar, qui ab iniuria in beneficium
delapsus est? ut beneficium tibi debeam, parum est vo-
luisse te dare. ut non debeam, satis est noluisse. Bene- 2
ficium enim voluntas nuda non efficit, sed quod benefici-
um non esset, si optimae ac plenissimae voluntati fortuna
deesset, id aeque beneficium non est, nisi fortunam vo-
luntas antecessit. non enim profuisse te mihi oportet, ut
ob hoc tibi obliger, sed ex destinato profuisse.

XI. Cleanthes exemplo eiusmodi utitur: „Ad quaeren- 1
dum, inquit, et accersendum ex academia Platonem duos
pueros misi: alter totam porticum perscrutatus est, alia
quoque loca, in quibus illum inveniri posse sperabat, per-
cucurrit et domum non minus lassus quam inritus rediit.
alter apud proximum circulatorem resedit et, dum vagus 2
atque erroneus vernaculis congregatur et ludit, transeun-
tem Platonem, quem non quaesierat, invenit. Illum, inquit,
laudabimus puerum, qui, quantum in se erat, quod ius-
sus est fecit: hunc feliciter inertem castigabimus.“ Volun- 3
tas est, quae apud nos ponit officium. cuius vide quae
condicio sit, ut me debito obstringat. Parum est illi
velle, nisi profuit: parum est profuisse, nisi voluit. puta
enim aliquem donare voluisse nec donasse: animum qui-

dem eius habeo, sed beneficium non habeo, quod con-
4 summat et res et animus. Quemadmodum ei, qui voluit mihi quidem pecuniam credere, sed non dedit, nihil debeo, ita ei, qui voluit mihi beneficium dare, sed non potuit, amicus quidem ero, sed non obligatus: et volo illi aliquid praestare, nam et ille voluit mihi. ceterum si benigniore fortuna usus praestitero, beneficium dedero, non gratiam retulero. ille mihi gratiam debebit referre. hinc initium fiet: a me numeratur.

1 XII. Intellego iam, quid velis quaerere: non opus est te dicere, *voltus tuus loquitur*. Si quis sua causa nobis profuit, eine, inquis, debetur aliquid? hoc enim saepe te conquerentem audio, quod quaedam homines sibi praestant, aliis inputant. Dicam, mi Liberalis: sed prius istam quaestiunculam dividam et rem ae-
2 quam ab iniqua separabo. Multum enim interest, utrum aliquis beneficium nobis det sua causa an et sua. Ille qui totus ad se spectat et nobis prodest, quia aliter prodesse sibi non potest, eo loco mihi est, quo qui pecori suo hibernum et aestivum pabulum prospicit. eo loco, quo qui captivos suos, ut commodius veneant, pascit et opimos boves saginat ac defricat. quo lanista, qui familiam summa cura exercet atque ornat. „Multum, ut ait Cleanthes, a beneficio distat negotiatio."

1 XIII. Rursus non sum tam iniquus, ut nihil ei debeam qui, cum mihi utilis esset, fuit et sibi. non enim exigo, ut sine respectu sui mihi consulat, immo etiam opto, ut beneficium mihi datum vel magis danti profuerit, dummodo id, qui dabat, duos intuens dederit et inter me seque diviserit. licet id ipse ex maiore parte possideat, si mo-
2 do me in consortium admisit, si duos cogitavit. Ingratus sum, non solum iniustus, nisi gaudeo hoc illi profuisse quod proderat mihi. summae malignitatis est non vocare beneficium, nisi quod dantem aliquo incommodo adfecit. Alteri illi, qui beneficium dat sua causa, respondebo: usus me quare potius te mihi profuisse dices quam me
3 tibi? „Puta, inquit, aliter fieri non posse me magistratum, quam si decem captos cives ex magno captivorum nu-

mero redemero: nihil debebis mihi, cum te servitute ac
vinculis liberavero? atqui mea id causa faciam.“ Adver- 4
sus hoc respondebo: aliquid istic tua causa facis, ali-
quid mea: tua, quod redimis. tibi enim ad utilitatem tuam
satis est quoslibet redemisse. itaque debeo non quod re-
dimis me, sed quod eligis. poteras enim et alterius re-
demptione idem consequi quod mea. Utilitatem rei par-
tiris mecum et me in beneficium recipis duobus profutu-
rum. praefers me aliis: hoc totum mea causa facis.
Itaque si praetorem te factura esset decem captivorum 5
redemptio, decem autem soli captivi essemus, nemo tibi
quicquam deberet ex nobis, quia nihil haberes, quod cui-
quam inputares a tua utilitate seductum. Non sum invi-
dus beneficii interpres nec desidero illud mihi tantum
dari, sed et mihi.

XIV. „Quid ergo, inquit, si in sortem nomina vestra 1
conici iussissem et tuum nomen inter redimendos exisset,
nihil deberes mihi?“ immo deberem, sed exiguum. quid
sit hoc dicam. Aliquid istic mea causa facis, quod me 2
ad fortunam redemptionis admittis: quod nomen meum
exiit, sorti debeo, quod exire potuit, tibi. aditum mihi
ad beneficium tuum dedisti, cuius maiorem partem for-
tunae debeo, sed hoc ipsum tibi, quod fortunae debere
potui. Illos ex toto praeteribo, quorum mercenarium be- 3
neficium est. quod qui dat, non conputat cui, sed quanti
daturus sit, quod undique in se conversum est. Vendit
mihi aliquis frumentum. vivere non possum nisi emero.
sed non debeo vitam, quia emi. Nec quam necessarium 4
fuerit aestimo, sine quo victurus non fui, sed quam in-
gratum, quod non habuissem nisi emissem, in quo in-
vehendo mercator non cogitavit, quantum auxilii adla-
turus esset mihi, sed quantum lucri sibi. Quod emi non
debeo.

XV. „Isto modo, inquit, nec medico quicquam de- 1
bere te nisi mercedulam dicis nec praeceptori, quia ali-
quid numeraveris: atqui omnium horum apud nos magna
caritas, magna reverentia est.“ Adversus hoc respon- 2
detur, quaedam pluris esse quam emuntur. emis a medico

rem inaestimabilem, vitam ac valitudinem bonam, a bonarum artium praeceptore studia liberalia et animi cultum: itaque his non rei pretium, sed operae solvitur, quod deserviunt, quod a rebus suis evocati nobis vacant.
3 mercedem non meriti, sed occupationis suae ferunt. Aliud tamen dici potest verius, quod statim ponam, si prius quomodo istud refelli possit ostendero. „Quaedam, inquit, pluris sunt quam venierunt et ob hoc aliquid mihi
4 extra pro illis, quamvis empta sint, debes.“ Primum quid interest, quanti sint, cum de pretio inter ementem vendentemque convenerit? Deinde non emi illud suo pretio, sed tuo. „Pluris est, inquis, quam veniit:“ sed pluris venire non potuit. pretium autem cuiusque rei pro tempore est. cum bene ista laudaveris, tanti sunt, quanto pluris venire non possunt. praeterea nihil venditori debet qui bene
5 emit. Deinde etiamsi pluris ista sunt, non tamen ullum istic tuum munus est, ut non ex usu effectuve, sed ex
6 consuetudine et annona aestimetur. Quod tu pretium ponis traicienti maria et per medios fluctus, cum e terrae conspectu recessit, certam secanti viam et prospicienti futuras tempestates et securis omnibus subito iubenti vela stringi, armamenta demitti, paratos ad incursum procellae et repentinum inpetum stare? huic tamen tantae
7 rei praemium vectura persolvit. Quanti aestimas in solitudine hospitium, in imbre tectum, in frigore balneum aut ignem? scio tamen, quanti ista consecuturus diversorium subeam. Quantum nobis praestat, qui labentem domum suscipit et agentem ex imo rimas insulam incredibili arte suspendit? certo tamen et levi pretio fultura
8 conducitur. Murus nos ab hostibus tutos et a subitis latronum incursionibus praestat: notum est tamen illas turres pro securitate publica propugnacula habituras excitaturus faber quid in diem mereat.

1 XVI. Infinitum erit, si latius exempla conquiram, quibus adpareat parvo magna constare. Quid ergo? quare et medico et praeceptori plus quiddam debeo nec adversus illos mercede defungor? Quia ex medico ac praeceptore in amicum transeunt et nos non arte quam

vendunt obligant, sed benigna et familiari voluntate. Ita- 2
que medico, si nihil amplius quam manum tangit et me
inter eos quos perambulat ponit, sine ullo adfectu facienda
vitandave praecipiens, nihil amplius debeo, quia me non
tamquam amicum vidit, sed tamquam imperatorem. Nec 3
praeceptorem quidem habeo cur venerer, si me in grege
discipulorum habuit, si non putavit dignum propria et
peculiari cura, si numquam in me direxit animum. et
cum in medium effunderet quae sciebat, non didici,
sed excepi. Quid ergo est, quare istis debeamus multum? 4
non quia pluris est quod vendiderunt quam emimus, sed
quia nobis ipsis aliquid praestiterunt: ille magis pependit
quam medico necesse est. pro me, non pro fama artis
extimuit. non fuit contentus remedia monstrare, et ad-
movit. inter [*sollicitos*] sollicitus adsedit, ad suspecta tem-
pora occurrit. nullum ministerium illi oneri, nullum fasti-
dio fuit. gemitus meos non securus audivit. in turba mul- 5
torum invocantium ego illi potissima curatio fui. tantum
aliis vacavit, quantum mea valitudo permiserat: huic ego
non tamquam medico, sed tamquam amico obligatus sum.
Alter rursus docendo et laborem et taedium tulit. prae- 6
ter illa, quae a praecipientibus in commune dicuntur,
aliqua instillavit ac tradidit, hortando bonam indolem
erexit et modo laudibus fecit animum, modo admonitio-
nibus discussit desidiam. tum ingenium latens et pigrum 7
iniecta, ut ita dicam, manu extraxit. nec quae sciebat
maligne dispensavit, quo diutius esset necessarius, sed
cupiit, si posset, universa transfundere: ingratus sum,
nisi illum inter gratissimas necessitudines diligo.

XVII. Sordidissimorum quoque artificiorum institu- 1
toribus supra constitutum aliquid adiecimus, si nobis
opera illorum enixior visa est. et gubernatori et opifici
vilissimae mercis et in diem se locanti corollarium adsper-
simus. In optimis vero artibus, quae vitam aut conser- 2
vant aut excolunt, qui nihil se plus existimat debere quam
pepigit, ingratus est. Adice quod talium studiorum tra-
ditio miscet animos. hoc cum factum est, tam medico
quam praeceptori pretium operae solvitur, animi debetur.

1 XVIII. Platon cum flumen nave transisset nec ab illo quicquam portitor exegisset, honori hoc suo datum credens dixit positum illi esse apud Platonem officium. deinde paulo post, cum alium atque alium gratis eadem transveheret sedulitate, negavit illi iam apud Platonem posi-
2 tum officium. Nam ut tibi debeam aliquid pro eo quod praestas, debes non tantum mihi praestare, sed tamquam mihi: non potes ob id quemquam adpellare, quod spargis in populum. Quid ergo? nihil tibi debebitur pro hoc? tamquam ab uno nihil. cum omnibus solvam quod cum omnibus debeo.

1 XIX. „Negas, inquit, ullum dare beneficium eum, qui me gratuita nave per flumen Padum tulit?" Nego. Aliquid boni facit, beneficium non dat: facit enim sua causa aut utique non mea. ad summam ne ipse quidem se mihi beneficium iudicat dare, sed aut reipublicae aut viciniae aut ambitioni suae praestat et pro hoc aliud quoddam commodum exspectat quam quod a singulis recepturus
2 est. „Quid ergo? inquit, si princeps civitatem dederit omnibus Gallis, si inmunitatem Hispanis, nihil hoc nomine singuli debebunt?" Quidni debeant? debebunt autem non tamquam proprium beneficium, sed tamquam
3 publici partem. „Nullam, inquit, habuit cogitationem mei illo tempore, quo universis proderat. noluit mihi proprie civitatem dare nec in me direxit animum. ita quare ei debeam, qui me sibi non substituit, cum facturus esset
4 quod fecit?" Primum, cum cogitavit Gallis omnibus prodesse, et mihi cogitavit prodesse: eram enim Gallus et me etiamsi non mea, publica tamen nota conprehendit. Deinde ego quoque illi non tamquam proprium debebo, sed tamquam commune munus. [*unus*] ex populo, non tamquam pro me solvam, sed tamquam pro patria conferam.
5 Si quis patriae meae pecuniam credat, non dicam me illius debitorem, nec hoc aes alienum profitebor aut candidatus aut reus. ad exsolvendum tamen hoc portionem meam dabo: sic istius muneris, quod universis datur, debitorem me nego, quia mihi quidem dedit, sed non propter me, et mihi quidem, sed nesciens an mihi daret.

nihilominus aliquid mihi dependendum sciam, quia ad me quoque circuitu longo pervenit. Propter me factum debet esse quod me obliget.

XX. „Isto, inquit, modo nec lunae nec soli quicquam 1
debes: non enim propter te moventur.“ Sed cum in hoc moveantur, ut universa conservent, et pro me moventur: universorum enim pars sum. Adice nunc, quod nostra 2
et horum condicio dissimilis est. nam qui mihi prodest, ut per me prosit sibi, non dedit beneficium, quia me instrumentum utilitatis suae fecit. sol autem et luna, etiamsi nobis prosunt sua causa, non in hoc tamen prosunt, ut per nos prosint sibi: quid enim nos conferre illis possumus?

XXI. „Sciam, inquit, solem ac lunam nobis velle 1
prodesse, si nolle potuerint. illis autem non licet non moveri: ad summam consistant et opus suum intermittant.“ Hoc vide quot modis refellatur. Non ideo minus 2
vult, qui non potest nolle, immo maximum argumentum est firmae voluntatis ne mutari quidem posse. Vir bonus non potest non facere quod facit. non enim erit bonus, nisi fecerit: ergo nec bonus vir beneficium dat, quia facit quod debet, non potest autem non facere, quod debet. Praeterea multum interest, utrum dicas: non potest 3
hoc non facere, quia cogitur, an: non potest nolle. nam si necesse est illi facere, non debeo ipsi beneficium, sed cogenti. si necesse est illi velle ob hoc, quia nihil habet melius quod velit, ipse se cogit: ita quod tamquam coacto non deberem, tamquam cogenti debeo. „Desinant, 4
inquit, velle.“ Hoc loco tibi illud occurrat: Quis tam demens est, ut eam neget voluntatem esse, cui non est periculum desinendi vertendique se in contrarium, cum ex diverso nemo aeque videri debeat velle quam cuius voluntas usque eo certa est, ut aeterna sit? an si is quoque vult, qui potest statim nolle, is non videbitur velle, in cuius naturam non cadit nolle?

XXII. „Agedum, inquit, si possunt, resistant.“ Hoc dicis: omnia ista ingentibus intervallis diducta et in custodiam universi disposita stationes suas deserant, subita

confusione rerum sidera sideribus incurrant et rupta rerum concordia in ruinam divina labantur contextusque velocitatis citatissimae in tot secula promissas vices in medio itinere destituat et quae nunc eunt alternis redeuntque opportunis libramentis mundum ex aequo temperantia, repentino concrementur incendio et ex tanta varietate solvantur atque eant in unum omnia. ignis cuncta possideat, quem deinde pigra nox occupet et profunda vorago tot deos sorbeat: est tanti, ut tu coarguaris, ista concidere? Prosunt tibi etiam invito euntque ista tua causa, etiamsi maior illis alia ac prior causa est.

1 XXIII. Adice nunc, quod non externa cogunt deos, sed sua illis in legem aeterna voluntas est. statuerunt quae non mutarent: itaque non possunt videri facturi aliquid, quamvis nolint, quia quicquid desinere non possunt, perseverare voluerunt, nec umquam primi consilii
2 deos poenitet. Sine dubio stare illis et desciscere in contrarium non licet, sed non ob aliud, quam quia vis sua illos in proposito tenet. nec inbecillitate permanent, sed quia non libet ab optimis aberrare et sic ire decretum est.
3 In prima autem illa constitutione, cum universa disponerent, etiam nostra viderunt rationemque hominis habuerunt. itaque non possunt videri sua tantum causa decurrere et explicare opus suum, quia pars operis sumus et nos: debemus ergo et soli et lunae et ceteris coelestibus beneficium, quia, etiamsi potiora illis sunt, in quae ori-
4 untur, nos tamen in maiora ituri iuvant. Adice quod ex destinato iuvant, ideoque obligati sumus, quia non in beneficium ignorantium incidimus, sed haec, quae accipimus, accepturos scierunt. et quamquam maius illis propositum sit maiorque actus sui fructus quam servare mortalia, tamen in nostras quoque utilitates a principio rerum praemissa mens est et is ordo mundo datus, ut
5 adpareat curam nostri non inter ultima habitam. Debemus parentibus nostris pietatem. et multi non ut gignerent coierant: di non possunt videri nescisse, quid effecturi essent, cum omnibus alimenta protinus et auxilia providerint. nec eos per neglegentiam genuere, quibus

tam multa generabant. Cogitavit nos ante natura, quam
fecit, nec tam leve opus sumus, ut illi potuerimus exci-
dere. Vide quantum nobis permiserit, quam non intra 6
homines humani imperii condicio sit. vide in quantum
corporibus vagari liceat, quae non coercuit fine terrarum,
sed omnem in partem sui misit. vide animi quantum au-
deant, quemadmodum soli aut noverint deos aut quae-
rant et mente in altum data divina comitentur: scies non
esse hominem tumultuarium et incogitatum opus. Inter 7
maxima rerum suarum natura nihil habet, quo magis glo-
rietur aut certe cui glorietur: quantus iste furor est con-
troversiam dis muneris sui facere? quomodo adversus
eos hic erit gratus, quibus gratia referri sine inpendio
non potest, qui negat se ab iis accepisse, a quibus cum
maxime accipit, qui et semper daturi sunt et numquam
recepturi? quanta autem perversitas ob hoc alicui non 8
debere, quia etiam infitianti benignus est, et continuatio-
nem ipsam seriemque beneficiorum argumentum vocare
necessario dantis? „Nolo. sibi habeat. quis illum rogat?"
et omnes alias inpudentis animi voces his adstrue: non
ideo de te minus meretur is, cuius liberalitas ad te etiam
dum negas pervenit cuiusque beneficiorum vel hoc maxi-
mum est, quod etiam querenti daturus est.

XXIV. Non vides, quemadmodum teneram liberorum 1
infantiam parentes ad salubrium rerum patientiam cogant?
Flentium corpora ac repugnantium diligenti cura fovent
et ne membra libertas inmatura detorqueat, in rectum
exitura constringunt, et mox liberalia studia inculcant
adhibito timore nolentibus. ad ultimum audacem iuven-
tam frugalitati, pudori, moribus bonis, si parum sequi-
tur, coactam adplicant. Adulescentibus quoque ac iam 2
potentibus sui, si remedia metu aut intemperantia rei-
ciunt, vis adhibetur ac servitus. Itaque beneficiorum
maxima sunt, quae a parentibus accipimus, dum aut
nescimus aut nolumus.

XXV. His ingratis et repudiantibus beneficia, non 1
quia nolunt, sed ne debeant, similes sunt ex diverso n i-
mis grati, qui aliquid incommodi precari so-

lent his, quibus obligati sunt, aliquid adversi,
in quo adfectum memorem accepti beneficii
2 adprobent. An hoc recte faciant et pia volun-
tate, quaeritur. quorum animus simillimus est pravo
amore flagrantibus, qui amicae suae optant exilium, ut
desertam fugientemque comitentur, optant inopiam, ut
magis desideranti donent, optant morbum, ut adsideant:
et quicquid inimicus optaret, amantes vovent. fere idem
3 itaque exitus est odii et amoris insani. Tale quiddam et
his accidit qui amicis incommoda optant, quae detrahant,
et ad beneficium iniuria veniunt, cum satius sit vel ces-
4 sare quam per scelus officio locum quaerere. Quid si
gubernator a dis tempestates infestissimas et procellas
petat, ut gratior ars sua periculo fiat? quid si imperator
deos oret, ut magna vis hostium circumfusa castris fos-
sas subito inpetu compleat et vallum trepidante exercitu
convellat et in ipsis portis infesta signa constituat, quo
maiore cum gloria rebus lapsis profligatisque succurrat?
5 Omnes isti beneficia sua detestabili via ducunt, qui deos
contra eum advocant, cui ipsi adfuturi sunt, et ante illos
sterni quam erigi volunt: inhumana ista perverse grati
animi natura est contra eum optare, cui honeste deesse
non possis.

1 XXVI. „Non nocet, inquit, illi votum meum, quia si-
mul opto et periculum et remedium.“ Hoc dicis nonnihil
te peccare, sed minus quam si sine remedio periculum
optares. Nequitia est ut extrahas mergere, evertere ut
suscites, ut emittas includere. non est beneficium iniu-
riae finis. nec umquam id detraxisse meritum est, quod
2 ipse qui detraxit intulerat. Non volneres me malo quam
sanes. potes inire gratiam, si, quia volneratus sum, sa-
nas. non, si volneras, ut sanandus sim: numquam cica-
trix nisi collata volneri placuit, quod ita coisse gaudemus,
ut non fuisse mallemus. Si hoc ei optares, cuius nul-
lum beneficium haberes, inhumanum erat votum: quanto
inhumanius ei optas, cui beneficium debes?

1 XXVII. „Simul, inquit, ut possim ferre illi opem
precor.“ Primum, ut te in media parte voti tui occupem,

iam ingratus es. nondum audio quid illi velis praestare.
scio quid illum velis pati. Sollicitudinem illi et metum
et maius aliquod inprecaris malum. optas ut ope indigeat:
hoc contra illum est. optas ut tua indigeat ope: hoc pro
te est. non succurrere vis illi, sed solvere: qui sic
properat, solvi vult, non solvere. Ita quod unum in voto 2
tuo honestum videri poterat, ipsum turpe et ingratum est,
nolle debere. optas enim, non ut tu facultatem habeas
referendae gratiae, sed ut ille necessitatem inplorandae.
Superiorem te facis et, quod nefas est, bene meritum
ad pedes tuos mittis. quanto satius est honesta voluntate
debere quam per malam rationem solvere? Si infitiare- 3
ris quod acceperas, minus peccares. nihil enim nisi quod
dederat amitteret: nunc vis illum subici tibi iactura re-
rum suarum, et status mutatione in id devocare, ut infra
beneficia sua iaceat. Gratum te putabo? coram eo, cui
prodesse vis, opta. Votum tu istuc vocas, quod inter
gratum et inimicum potest dividi? quod non dubites ad-
versarium et hostem fecisse, si extrema taceantur? Ho- 4
stes quoque optaverunt capere quasdam urbes, ut ser-
varent, et vincere quosdam, ut ignoscerent, nec ideo
non hostilia vota. in quibus quod mitissimum est, post
crudelitatem venit. Denique qualia esse iudicas vota, 5
quae nemo tibi minus volet quam is, pro quo fiunt, suc-
cedere? pessime cum eo agis, cui vis a dis noceri, a te
succurri, inique cum ipsis dis. illis enim durissimas par-
tes inponis, tibi humanas: ut tu prosis, di nocebunt. Si 6
accusatorem submitteres, quem deinde removeres, si
aliqua illum lite inplicares, quam subinde discuteres, ne-
mo de tuo scelere dubitaret: quid interest, utrum istuc
fraude temptetur an voto, nisi quod potentiores illi ad-
versarios quaeris? Non est quod dicas: „quam enim illi 7
iniuriam facio?“ votum tuum aut supervacuum est aut
iniuriosum, immo iniuriosum, etiamsi inritum: quicquid
non efficis, dei munus est, iniuria vero, quicquid optas.
[*id ipsum quod optas*,] sat est: tibi non aliter debemus
irasci, quam si perfeceris.

XXVIII. „Si vota, inquit, valuissent, et in hoc va- 1

luissent, ut tutus esses.“ Primum certum mihi optas pe-
riculum sub incerto auxilio. Deinde utrumque certum
2 puta: quod nocet prius est. Praeterea tu condicionem
voti tui nosti: me tempestas occupavit portus ac prae-
sidii dubium. quantum existimas tormentum, etiamsi ac-
cepero, eguisse? etiamsi servatus fuero, trepidasse?
etiamsi absolutus fuero, causam dixisse? Nullius metus
tam gratus est finis, ut non gratior sit solida et incon-
3 cussa securitas. Opta ut reddere mihi beneficium possis,
cum opus erit, non ut opus sit. Si esset in tua potestate
quod optas, ipse fecisses.

1 XXIX. Quanto hoc honestius votum est: „opto in eo
statu sit, quo semper beneficia distribuat, numquam de-
sideret. sequatur illum materia, qua tam benigne utitur
largiendo iuvandoque, ut numquam illi sit dandorum be-
neficiorum inopia, datorum poenitentia. naturam per se
pronam ad misericordiam, humanitatem, clementiam in-
ritet ac provocet turba gratorum, quos illi et habere con-
tingat nec experiri necesse sit. ipse nulli inplacabilis sit,
ipsi nemo placandus. tam aequali in eum fortuna indul-
gentia perseveret, ut nemo in illum possit esse nisi con-
2 scientiâ gratus.“ Quanto haec iustiora vota sunt, quae te
in nullam occasionem differunt, sed gratum statim fa-
ciunt? quid enim prohibet referre gratiam prosperis re-
bus? quam multa sunt, per quae, quicquid debemus, red-
dere etiam felicibus possumus? fidele consilium, adsidua
conversatio, sermo comis et sine adulatione iucundus,
aures, si deliberari velit, diligentes, tutae si credere.
[convictus familiaritas.] Neminem tam alte secunda po-
suerunt, ut non illi eo magis amicus desit, quia nihil
absit.

1 XXX. Ista tristis et omni voto submovenda occasio
ac procul repellenda: ut gratus esse possis, iratis dis
opus est. Nec ex hoc quidem peccare te intellegis, quod
melius cum eo agitur, cui ingratus es? Propone animo
tuo carcerem, vincula, sordes, servitutem, bellum, ege-
statem. haec sunt occasiones voti tui: si quis tecum con-
2 traxit, per ista dimittitur: Quin potius eum potentem

esse vis, cui plurimum debes [beatum]? quid enim, ut dixi, vetat te referre etiam summa felicitate praeditis gratiam? cuius plena tibi occurret et varia materia. quid? tu nescis debitum etiam locupletibus solvi? Nec te invi- 3
tum distringam: omnia sane excluserit opulenta felicitas, monstrabo tibi, cuius rei inopia laborent magna fastigia, quid omnia possidentibus desit: scilicet ille, qui verum dicat et hominem inter mentientes stupentem ipsaque consuetudine pro rectis blanda audiendi ad ignorantiam veri perductum vindicet a consensu concentuque falsorum. Non vides, quemadmodum illos in praeceps agat 4
exstincta libertas et fides in obsequium servile submissa, dum nemo ex animi sui sententia suadet dissuadetque, sed adulandi certamen est et unum amicorum omnium officium, una contentio, quis blandissime fallat? Igno- 5
ravere vires suas et, dum se tam magnos quam audiunt credunt, adtraxere supervacua et in discrimen rerum omnium perventura bella. utilem et necessariam rupere concordiam. secuti iram, quam nemo revocavit, multorum sanguinem hauserunt fusuri novissime suum, dum vindicant inexplorata pro certis flectique non minus existimant turpe quam vinci et perpetua credunt, quae in summum perducta maxime nutant. Ingentia super se ac 6
suos regna fregerunt nec intellexerunt in illa scena vanis et cito diffluentibus bonis refulgente ex eo tempore ipsos nihil non adversi exspectare debuisse, ex quo nihil veri audire potuerunt.

XXXI. Cum bellum Graeciae indiceret Xerxes, ani- 1
mum tumentem oblitumque quam caducis confideret nemo non inpulit. Alius aiebat non laturos nuntium belli et ad primam adventus famam terga versuros. alius nihil esse 2
dubii, quin illa mole non vinci solum Graecia, sed obrui posset: magis verendum ne vacuas desertasque urbes invenirent et profugis hostibus vastae solitudines relinquerentur non habituris, ubi tantas vires exercere possent. alius vix illi rerum naturam sufficere, angusta esse 3
classibus maria, militi castra, explicandis equestribus copiis campestria, vix patere coelum satis ad emittenda

4 omni manu tela. Cum in hunc modum multa undique ia-
ctarentur, quae hominem nimia aestimatione sui furen-
tem concitarent, Demaratus Lacedaemonius solus dixit:
ipsam illam qua sibi placeret multitudinem indigestam et
gravem metuendam esse ducenti: non enim vires habere,
sed pondus. inmodica numquam regi posse nec diu du-
5 rare, quicquid regi non potest. „In primo, inquit, statim
monte Lacones obiecti dabunt sui experimentum. tot ista
gentium milia [trecenti] morabuntur. haerebunt in vestigio
fixi et commissas sibi angustias tuebuntur et corporibus
obstruent. tota illos Asia non movebit loco. tantas minas
belli et paene totius generis humani ruentis inpetum pau-
6 cissimi sistent. Cum te mutatis legibus suis natura trans-
miserit, in semita haerebis et aestimabis futura damna,
cum conputaveris quanti Thermopylarum angusta con-
stiterint: scies te fugari posse, cum scieris posse reti-
7 neri. Cedent quidem tibi pluribus locis velut torrentis
modo ablati, cuius cum magno terrore prima vis defluit:
deinde hinc atque illinc coorientur et tuis te viribus pre-
8 ment. Verum est, quod dicitur, maiorem belli adparatum
esse, quam qui recipi ab his regionibus possit, quas ob-
pugnare constituis: sed haec res contra nos est. ob hoc
ipsum te Graecia vincet, quia non capit: uti toto te non
9 potes. Praeterea, quae una rebus salus est, occurrere
ad primos rerum inpetus et inclinatis opem ferre non po-
teris nec fulcire ac firmare labentia. multo ante vinceris,
10 quam victum esse te sentias. Ceterum non est quod ex-
ercitum tuum ob hoc sustineri putes non posse, quia
numerus eius duci quoque ignotus est: nihil tam magnum
est quod perire non possit, cui nascitur in perniciem, ut
11 alia quiescant, ex ipsa magnitudine sua causa.“ Acci-
derunt quae Demaratus praedixerat: divina atque hu-
mana inpellentem et mutantem quicquid obstiterat, tre-
centi stare iusserunt, stratusque per totam passim Grae-
ciam Xerxes intellexit, quantum ab exercitu turba dista-
ret. Itaque Xerxes pudore quam damno miserior Dema-
rato gratias egit, quod solus sibi verum dixisset, et per-
12 misit petere quod vellet. Petiit ille ut Sardis, maximam

Asiae civitatem, curru vectus intraret rectam capite tiaram gerens. id solis datum regibus. Dignus fuerat praemio, antequam peteret: sed quam miserabilis gens in qua nemo fuit, qui verum diceret regi, nisi qui non dicebat sibi!

XXXII. Divus Augustus filiam ultra inpudicitiae male- 1
dictum inpudicam relegavit et flagitia principalis domus in publicum emisit: admissos gregatim adulteros, pererratam nocturnis comessationibus civitatem, forum ipsum ac rostra, ex quibus pater legem de adulteriis tulerat, filiae in stupra placuisse, cotidianum ad Marsyam concursum, cum ex adultera in quaestuariam versa ius omnis licentiae sub ignoto adultero peteret. Haec tam vin- 2
dicanda principi quam tacenda, quia quarumdam rerum turpitudo etiam ad vindicantem redit, parum potens irae publicaverat. deinde cum interposito tempore in locum irae subisset verecundia, gemens, quod non illa silentio pressisset, quae tamdiu nescierat, donec loqui turpe esset, saepe exclamavit: *horum mihi nihil accidisset, si aut Agrippa aut Maecenas vixisset:* adeo tot habenti milia hominum duos reparare difficile est. Caesae sunt legio- 3
nes et protinus scriptae. fracta classis et intra paucos dies natavit nova. saevitum est in opera publica ignibus, surrexerunt meliora consumptis: tota vita Agrippae et Maecenatis vacavit locus. Quid? putem defuisse similes, qui adsumerentur, an ipsius vitium fuisse, qui maluit queri quam quaerere? Non est quod existimemus 4
Agrippam et Maecenatem solitos illi vera dicere: qui si vixissent, inter dissimulantes fuissent. Regalis ingenii mos est in praesentium contumeliam amissa laudare et his virtutem dare vera dicendi, a quibus iam audiendi periculum non est.

XXXIII. Sed ut me ad propositum reducam, vides, 1
quam facile sit gratiam referre felicibus et in summo humanarum opum positis. Dic illis non quod volunt audire, sed quod audisse semper volent. plenas aures adulationibus aliquando vera vox intret. da consilium utile. Quae- 2
ris, quid felici praestare possis? effice ne felicitati suae

credat, ut sciat illam multis et fidis manibus continendam. Parum in illum contuleris, si illi [semel] stultam fiduciam permansurae semper potentiae excusseris docuerisque mobilia esse, quae dedit casus, et maiore cursu fugere quam veniunt nec his portionibus, quibus ad summa perventum est, retro iri, sed saepe inter fortunam maxi-
3 mam et ultimam nihil interesse? Nescis quantum sit pretium amicitiae, si non intellegis multum te ei daturum, cui dederis amicum, rem non domibus tantum, sed seculis raram, quae non aliubi magis deest quam ubi cre-
4 ditur abundare. Quid? istos tu libros, quos vix nomenclatorum conplectitur aut memoria aut manus, amicorum existimas esse? non sunt isti amici, qui agmine magno ianuam pulsant, qui in primas et secundas admissiones digeruntur.

1 XXXIV. Consuetudo ista vetus est regibus regesque simulantibus, populum amicorum describere. Est proprium superbiae magno aestimare introitum ac tactum sui liminis et pro honore dare, ut ostio suo propius adsideas, ut gradum prior intra domum ponas, in qua deinceps multa sunt ostia, quae receptos quoque excludant.
2 Apud nos primi omnium Gracchus et mox Livius Drusus instituerunt segregare turbam suam et alios in secretum recipere, alios cum pluribus, alios universos. Habuerunt itaque isti amicos primos, habuerunt secundos, num-
3 quam veros. Amicum vocas, cuiusdis ponitur salutatio? aut potest huius tibi patere fides, qui per fores maligne apertas non intrat, sed inlabitur? huic pervenire usque ad destringendam libertatem licet, cuius volgare et publicum verbum et promiscuum ignotis have non nisi suo
4 ordine emittitur? Ad quemcumque itaque istorum veneris, quorum salutatio urbem concutit, scito, etiamsi animadverteris obsessos ingenti frequentia vicos et commeantium in utramque partem catervis itinera conpressa, tamen venire te in locum hominibus plenum, amicis va-
5 cuum. In pectore amicus, non in atrio quaeritur. illo recipiendus, illic retinendus est et in sensus recondendus. Hoc doce: gratus es.

XXXV. Male de te existimas, si inutilis es nisi ad- 1
flicto, si rebus bonis supervacuus es. Quemadmodum
te et in dubiis et in adversis et in laetis sapienter geris,
ut dubia prudenter tractes, adversa fortiter, laeta mode-
rate: ita in omnia utilem te amico exhibere potes. Ad-
versa eius nec deserueris nec optaveris: multa nihilomi-
nus, ut non optes, in tanta varietate, quae tibi materiam
exercendae fidei praebeant, incident. Quemadmodum 2
qui optat divitias alicui in hoc, ut illarum partem ipse
ferat, quamvis pro illo videatur optare, sibi prospicit,
sic qui optat amico aliquam necessitatem, quam adiu-
torio suo fideque discutiat, quod est ingrati, se illi prae-
fert et tanti existimat illum miserum esse, ut ipse gratus
sit, ob hoc ipsum ingratus. exonerare enim se vult et
gravi sarcina liberare. *Multum interest, utrum* 3
*properes referre gratiam, ut reddas benefi-
cium, an ne debeas*: qui reddere vult, illius se
commodo aptabit et idoneum illi venire tempus volet. qui
nihil aliud quam ipse liberari vult, quomodocumque ad
hoc cupiet pervenire, quod est pessimae voluntatis. „Ista, 4
inquit, nimia festinatio *grati* est.“ Id apertius exprimere
non possum, quam si repetivero quod dixi: non vis red-
dere acceptum beneficium, sed effugere. Hoc dicere vi-
deris: „quando isto carebo? quocumque modo mihi labo-
randum est, ne isti obligatus sim.“ Si optares, ut illi sol-
veres de suo, multum abesse videreris a grato: hoc quod
optas, iniquius est. exsecraris enim illum et caput san-
ctum tibi dira inprecatione defigis. Nemo, ut existimo, 5
de inmanitate animi tui dubitaret, si aperte illi pauper-
tatem, si captivitatem, si famem ac metum inprecareris.
at quid interest, utrum vox ista sit voti tui an vis? aliquid
enim horum optas! I nunc et hoc esse grati puta, quod ne
ingratus quidem faceret, qui modo non usque in odium,
sed tantum ad infitiationem beneficii perveniret.

XXXVI. Quis pium dicet Aeneam, si patriam capi 1
voluerit, ut captivitati patrem eripiat? Quis Siculos iu-
venes ut bona liberis exempla monstrabit, si optaverint,
ut Aetna inmensam ignium vim super solitum ardens et

incensa praecipitet datura ipsis occasionem exhibendae
2 pietatis ex medio parentibus incendio raptis? Nihil debet Scipioni Roma, si Punicum bellum ut finiret aluit. nihil Deciis, quod morte patriam servaverunt, si prius optaverant, ut devotioni fortissimae locum ultima rerum necessitas faceret. Gravissima infamia est medici opus quaerere. multi quos auxerant morbos et inritaverant, ut maiore gloria sanarent, non potuerunt discutere aut cum magna miserorum vexatione vicerunt.

1 XXXVII. Callistratum aiunt, ita certe Hecaton auctor est, cum in exilium iret, in quod multos simul cum illo seditiosa civitas et intemperanter libera expulerat, optante quodam ut Atheniensibus necessitas restituendi exules
2 esset, abominatum talem reditum. Rutilius noster animosius, cum quidam illum consolaretur et diceret instare arma civilia, brevi futurum, ut omnes exules reverterentur: *quid tibi*, inquit, *mali feci*, *ut mihi peiorem reditum quam exitum optares? Malo ut patria exilio meo erubescat*, *quam reditu maereat.* Non est istud exilium cuius
3 neminem non magis quam damnatum pudet. Quemadmodum illi servaverunt bonorum civium officium, qui reddi sibi penates suos noluerunt clade communi, quia satius erat duos iniquo malo adfici quam omnes publico: ita non servat grati hominis adfectum, qui bene de se merentem difficultatibus vult opprimi, quas ipse submoveat. qui etiamsi bene cogitat, male precatur. Ne in patrocinium quidem, nedum in gloriam est incendium exstinxisse quod feceris.

1 XXXVIII. In quibusdam civitatibus inpium votum sceleris vicem tenuit. Demades certe Athenis eum, qui necessaria funeribus venditabat, damnavit, cum probasset magnum lucrum optasse, quod contingere illi sine multorum morte non poterat. Quaeri tamen solet, an merito damnatus sit. fortasse optavit, non ut multis venderet, sed ut care, ut parvo sibi constarent quae ven-
2 diturus esset. Cum constet negotiatio eius ex empto et vendito, quare votum eius in unam partem trahis, cum lucrum ex utraque sit? Praeterea omnes licet, qui in ista

negotiatione sunt, damnes. omnes enim idem volunt, id est intra se optant: magnam hominum partem damnabis. cui enim non ex alieno incommodo lucrum? Miles bellum 3
optat, si gloriam. agricolam annonae caritas erigit. eloquentiae pretium exceptat litium numerus. medicis gravis annus in quaestum est. institores delicatarum mercium iuventus corrupta locupletat. nulla tempestate, nullo igne laedantur tecta: iacebit opera fabrilis. Unius votum 4
deprehensum est, omnium simile est: an tu Arruntium et Haterium et ceteros, qui captandorum testamentorum artem professi sunt, non putas eadem habere quae designatores et libitinarios vota? illi tamen, quorum mortes optent, nesciunt, hi familiarissimum quemque, ex quo propter amicitiam *spei* plurimum est, mori cupiunt. Illorum damno nemo vivit, hos quisquis differt exhaurit. optant ergo non tantum ut accipiant, quod turpi servitute meruerunt, sed etiam ut tributo gravi liberentur. Non est 5
itaque dubium quin hi magis, quod damnatum est in uno, optent, quibus quisquis morte profuturus est, vita nocet. omnium tamen istorum tam nota sunt vota quam inpunita. Denique se quisque consulat et in secretum pectoris sui redeat et inspiciat, quid tacitus optaverit: quam multa sunt vota, quae etiam sibi fateri pudet! quam pauca, quae facere coram teste possimus!

XXXIX. Sed non quicquid reprehendendum, etiam 1
damnandum est: sicut hoc votum amici, quod in manibus est, male utentis bona voluntate et in id vitium incidentis, quod evitat. nam dum gratum animum festinat ostendere, ingratus est. „Hoc, ait, in potestatem meam 2
recidat: gratiam meam desideret, sine me salvus, honestus, tutus esse non possit. tam miser sit, ut illi beneficii loco sit quicquid redditur.“ Haec dis audientibus: „circumveniant illum domesticae insidiae, quas ego possim solus opprimere. instet potens inimicus et gravis, infesta turba nec inermis, creditor urgeat et accusator.“

XL. Vide quam sis aequus: horum optares nihil, si 1
tibi beneficium non dedisset. Ut alia taceam, quae graviora committis pessima pro optimis referendo, hoc certe

delinquis, quod non exspectas suum cuiusque rei tempus,
quod aeque peccat qui non sequitur quam qui antecedit.
Quomodo beneficium non semper recipiendum est, sic
2 non utique reddendum. Si mihi non desideranti redde-
res, ingratus esses: quanto ingratior es, qui desiderare
me cogis? Exspecta: quare subsidere apud te munus
meum non vis? quare obligatum moleste fers? quare
quasi cum acerbo feneratore signare rationem parem pro-
peras? quid mihi negotium quaeris? quid in me deos
inmittis? quomodo exigeres, qui sic reddis?

1 XLI. Ante omnia ergo, Liberalis, hoc discamus, bene-
ficia secure debere et occasiones reddendorum observare,
non manu facere. hanc ipsam cupiditatem primo quoque
tempore liberandi se meminerimus ingrati esse. nemo
enim libenter reddit quod invitus debet, et quod apud se
2 non vult esse, onus iudicat esse, non munus. Quanto
melius ac iustius in promptu habere merita amicorum et
offerre, non ingerere nec obaeratum se iudicare? quoniam
beneficium commune vinculum est et inter se duos adligat.
Dic: nihil moror, quo minus tuum revertatur, opto hilaris
accipias. si necessitas alterutri nostrum inminet fatoque
quodam datum est, ut aut tu cogaris beneficium recipere
aut ego accipere, det potius qui solet. Ego paratus sum.

nulla mora in Turno est:

ostendam hunc animum, cum primum tempus advenerit.
interim di testes sunt.

1 XLII. Soleo, mi Liberalis, notare hunc in te adfectum
et quasi manu prendere verentis et aestuantis, ne in ullo
officio sis tardior. Non decet gratum animum sollicitudo,
contra summa fiducia sui et ex conscientia veri amoris
dimissa omnis anxietas. Tam convicium est: recipe quod
[*debeo, quam: da quod*] debes. Hoc primum beneficii
2 dati sit ius, ut recipiendi tempus eligat qui dedit. „At
vereor, ne homines de me sequius loquantur.“ Male agit
qui famae, non conscientiae gratus est. Duos istius rei
iudices habes, illum, [*quem potes fallere, et te*] quem
non potes. „Quid ergo, si nulla intervenerit occasio?
semper debebo?“ Debebis: sed palam debebis, sed li-

benter debebis, sed cum magna voluptate apud te depositum intueberis. poenitet accepti beneficii quem nondum redditi piget: quare qui tibi dignus visus est a quo acciperes, indignus videatur cui debeas?

XLIII. In magnis erroribus sunt, qui ingentis animi 1
credunt proferre, donare, plurium sinum ac domum inplere, cum ista interdum non magnus animus faciat, sed magna fortuna. nesciunt, quanto interim maius ac difficilius sit capere quam fundere. nam ut nihil alteri detraham, quoniam utrumque virtute par est, non minoris est animi beneficium debere quam dare: eo quidem operosius hoc quam illud, quo maiore diligentia custodiuntur accepta quam dantur. Itaque non est trepidandum quam 2
cito reponamus nec procurrendum intempestive, quia aeque delinquit qui ad referendam gratiam suo tempore cessat quam qui alieno properat. Positum illi apud me. nec illius nomine nec meo timeo. bene illi cautum est. non potest hoc beneficium perdere nisi mecum, immo ne mecum quidem: egi illi gratias. Qui nimis de reddendo 3
beneficio cogitat, nimis cogitare alterum de recipiendo putat. Praestat esse in utrumque facilem: si vult recipere beneficium, referamus reddamusque laeti. illud apud nos custodiri mavult: quid thesaurum eius eruimus? quid custodiam recusamus? dignus est cui utrum volet liceat. Opinionem quidem et famam eo loco habeamus, tamquam non ducere, sed sequi debeat.

L. ANNAEI SENECAE

AD AEBUTIUM LIBERALEM

DE BENEFICIIS

LIBER VII.

---

1 I. Bonum, mi Liberalis, habeas animum volo:
in manibus terrae. non hic te carmine longo
atque per ambages et longa exorsa tenebo.

Reliqua hic liber cogit et exhausta materia circumspicio non quid dicam, sed quid non dixerim. boni tamen con-
2 sules quicquid *ibi* superest, cum tibi superfuerit. Si voluissem lenocinari mihi, debuit paulatim opus crescere et ea pars in finem reservari, quam quilibet etiam satiatus adpeteret. sed quicquid maxime necessarium erat, in primum congessi: nunc, si quid effugit, recolligo. Nec mehercule, si me interroges, nimis ad rem existimo pertinere, ubi dicta sunt, quae regunt mores, prosequi cetera non in remedium animi, sed in exercitationem in-
3 genii inventa. Egregie enim hoc dicere Demetrius Cynicus, vir meo iudicio magnus, etiamsi maximis conparetur, solet: *Plus prodesse, si pauca praecepta sapientiae teneas, sed illa in promptu tibi et in usu sint, quam si multa quidem didiceris, sed illa non habeas ad manum.*
4 *Quemadmodum*, inquit, *magnus luctator est non qui omnes numeros nexusque perdidicit, quorum usus sub adversario rarus est, sed qui in uno se aut altero bene et diligenter exercuit et eorum occasiones intentus exspectat (nec enim refert quam multa sciat, si scit quantum victoriae satis est): sic in hoc studio multa delectant, pauca vincunt.*
5 Licet nescias, quae ratio oceanum effundat ac revocet. quare septimus quisque annus aetati signum inprimat. quare latitudo porticus ex remoto spectantibus non servet proportionem suam, sed ultima in angustius coeant et columnarum novissime intervalla iungantur. quid sit quod geminorum conceptum separet, partum iungat. utrum unus concubitus spargatur in duos, an totiens concepti

sint. cur pariter natis fata diversa sint maximisque rerum spatiis distent, quorum inter ortus minimum interest. Non 6
multum tibi nocebit transisse, quae nec licet scire nec prodest. involuta veritas in alto latet. nec de malignitate naturae queri possumus, quia nullius rei difficilis inventio est, nisi cuius hic unus inventae fructus est, invenisse: quicquid nos meliores beatosque facturum est, aut in aperto aut in proximo posuit. Si animus fortuita 7
contempsit, si se supra metum sustulit nec avida spe infinita conplectitur, sed didicit a se petere divitias. si deorum hominumque formidinem eiecit et scit non multum esse ab homine timendum, a deo nihil. si contemptor omnium, quibus torquetur vita, dum ornatur, eo perductus est, ut illi liqueat mortem nullius mali materiam esse, multorum finem. si animum virtuti consecravit et quacumque vocat illa, planum putat. si sociale animal et in commune genitus mundum ut unam omnium domum spectat, et conscientiam suam dis aperuit semperque tamquam in publico vivit se magis veritus quam alios: subductus ille tempestatibus in solido ac sereno stetit consummavitque scientiam utilem ac necessariam. reliqua oblectamenta otii sunt. Licet enim iam in tutum retracto animo ad haec quoque excurrere, cultum, non robur ingeniis adferentia.

II. Haec Demetrius noster utraque manu tenere pro- 1
ficientem iubet. haec nusquam dimittere, immo adfigere et partem sui facere eoque cotidiana meditatione perduci, ut sua sponte occurrant salutaria et ubique ac statim desiderata praesto sint et sine mora ulla veniat illa turpis honestique distinctio, sciat nec malum esse ullum nisi turpe nec bonum nisi honestum. Hac regula vitae opera 2
distribuat. ad hanc legem et agat cuncta et exigat miserrimosque mortalium iudicet, in quantiscumque opibus refulgebunt, ventri ac libidini deditos quorumque animus inerti otio torpet. Dicat sibi ipse: voluptas fragilis est, brevis, fastidio obiecta, quo avidius hausta est, citius in contrarium recidens, cuius subinde necesse est aut poeniteat aut pudeat, in qua nihil est magnificum aut quod naturam hominis dis proximi deceat. res humilis,

membrorum turpium aut vilium ministerio veniens, exitu
3 foeda. Illa est voluptas et homine et viro digna non in-
plere corpus nec saginare nec cupiditates inritare, qua-
rum tutissima est quies, sed perturbatione carere et ea,
quam hominum inter se rixantium ambitus concutit et ea,
quae intolerabilis ex alto venit, ubi de dis famae cre-
4 ditum est vitiisque illos nostris aestimavimus. Hanc vo-
luptatem aequalem, intrepidam, numquam sensuram sui
taedium percipit hic, quem deformamus, quam maxime,
ut ita dicam, divini iuris atque humani peritus. hic prae-
sentibus gaudet, ex futuro non pendet: nihil enim firmi
habet, qui in incerta propensus est. Magnis itaque curis
exemptus et distorquentibus mentem nihil sperat aut cu-
5 pit nec se mittit in dubium suo contentus. Nec illum
existimes parvo esse contentum: omnia illius sunt, non
sic quemadmodum Alexandri fuerunt. cui, quamquam in
litore rubri maris steterat, plus deerat, quam qua venerat.
illius ne ea quidem erant, quae tenebat aut vicerat, cum
in oceano Onesicritus praemissus explorator erraret et
6 bella in ignoto mari quaereret. Non satis adparebat ino-
pem esse, qui extra naturae terminos arma proferret?
qui se in profundum inexploratum et inmensum aviditate
caeca prorsus inmitteret? Quid interest, quot eripuerit
regna, quot dederit, quantum terrarum tributo premat?
tantum illi deest, quantum cupit.
1 III. Nec Alexandri tantum vitium fuit, quem per Li-
beri Herculisque vestigia felix temeritas egit, sed omnium,
quos fortuna inritavit inplendo. Cyrum et Cambysen et
totum regni Persici stemma percense: quem invenies, cui
modum imperii satietas fecerit? qui non vitam in aliqua
ulterius procedendi cogitatione finierit? nec id mirum
est: quicquid cupiditati contingit, penitus hauritur et
conditur, nec interest, quantum eo, quod inexplebile
2 est, congeras. Unus est sapiens, cuius omnia sunt, nec
ex difficili tuenda. non habet mittendos trans maria lega-
tos nec metanda in ripis hostilibus castra, non oppor-
tunis castellis disponenda praesidia. non opus est legione
nec equestribus turmis. Quemadmodum di inmortales
regnum inermes regunt et illis rerum suarum ex edito

tranquilloque tutela est, ita hic officia sua, quamvis la-
tissime pateant, sine tumultu obit et omne humanum ge-
nus potentissimus eius optimusque infra se videt. Deri- 3
deas licet: ingentis spiritus res est, cum orientem occi-
dentemque lustraveris animo, quo etiam remota et
solitudinibus interclusa penetrantur, cum tot animalia,
tantam copiam rerum, quas natura beatissime fundit, ad-
spexeris, emittere hanc dei vocem: haec omnia mea sunt.
Sic fit, ut nihil cupiat, quia nihil est extra omnia.

IV. „Hoc ipsum, inquis, volui: teneo te. volo videre 1
quomodo ex his laqueis, in quos tua sponte decidisti,
expliceris. Dic mihi, quemadmodum potest ali-
quis donare sapienti, si omnia sapientis
sunt? nam id quoque, quod illi donat, ipsius est. Ita-
que non potest dari beneficium sapienti, cui quicquid
datur, de suo datur: atqui dicitis sapienti posse donari.
Idem autem me scito et de amicis interrogare: omnia di-
citis illis esse communia, ergo nemo quicquam ami-
co donare potest: donat enim illi communia."
Nihil prohibet aliquid et sapientis esse et etiam eius, qui 2
possidet, cui datum et adsignatum est. Iure civili omnia
regis sunt. et tamen illa, quorum ad regem pertinet uni-
versa possessio, in singulos dominos descripta sunt et
unaquaeque res habet possessorem suum: itaque dare
regi et domum et mancipium et pecuniam possumus nec
donare illi de suo dicimur. ad reges enim potestas omni-
um pertinet, ad singulos proprietas. Fines Atheniensium 3
aut Campanorum vocamus, quos deinde inter se vicini
privata terminatione distinguunt. et totus ager [*illius*] aut
illius reipublicae est, pars deinde suo domino quaeque
censetur. ideoque donare agros nostros reipublicae pos-
sumus, quamvis illius esse dicantur, quia aliter illius sunt,
aliter mei. Numquid dubium est, quin servus cum peculio 4
domini sit? dat tamen domino suo munus. non enim ideo
nihil habet servus, quia non est habiturus, si dominus
illum habere noluerit. nec ideo non est munus, cum vo-
lens dedit, quia potuit eripi, etiamsi noluisset. Quem- 5
admodum probemus omnia? nunc enim omnia sapientis
esse inter duos convenit: illud quod quaeritur colligen-

dum est, quomodo liberalitatis materia adversus eum su-
6 persit, cuius universa esse concessimus. Omnia patris
sunt, quae in liberorum manu sunt: quis tamen nescit
donare aliquid et filium patri? Omnia deorum sunt: ta-
men et dis donum posuimus et stipem iecimus. Non ideo,
quod habeo, meum non est, si meum tuum est: potest
7 enim idem esse meum et tuum. „Is, inquit, cuius pro-
stitutae sunt, leno est. omnia autem sapientis sunt. inter
omnia et prostitutae sunt: ergo prostitutae sapientis sunt.
leno autem est, cuius prostitutae sunt: ergo sapiens est
8 leno.“ Sic illum vetant emere. dicunt enim: „Nemo rem
suam emit. omnia autem sapientis sunt: ergo sapiens
nihil emit.“ Sic vetant et mutuum sumere, quia nemo
usuram pro pecunia sua pendat. Innumerabilia sunt, per
quae cavillantur, cum pulcherrime, quid a nobis dicatur,
intellegant.

1 V. Etiam sic omnia sapientis esse dico, ut nihilomi-
nus proprium quisque in rebus suis dominium habeat,
quemadmodum sub optimo rege omnia rex imperio pos-
sidet, singuli dominio. Tempus istius probandae rei ve-
niet. interim hoc huic quaestioni sat est me id, quod
aliter sapientis, aliter meum est, posse donare sapienti.
2 Nec mirum est aliquid ei, cuius est totum, posse donari.
Conduxi domum a te. in hac aliquid tuum est, aliquid
meum: res tua est, usus rei tuae meus est. itaque nec
fructus tanges colono tuo prohibente, quamvis tua in
possessione nascantur, et si annona carior fuerit aut
fames,

heu frustra magnum alterius spectabis acervum

3 in tuo natum, in tuo positum, in horrea iturum tua. Nec
conductum meum, quamquam sis dominus, intrabis. nec
servum tuum, mercenarium meum, abduces. et cum a
te rhedam conduxero, beneficium accipies, si tibi in ve-
hiculo tuo sedere permisero. Vides ergo posse fieri, ut
aliquis accipiendo quod suum est, munus accipiat.

1 VI. In omnibus istis, quae modo retuli, uterque eius-
dem rei dominus est. Quomodo? quia alter rei dominus
est, alter usus. Libros dicimus esse Ciceronis. eosdem
Dorus librarius suos vocat, et utrumque verum est. alter

illos tamquam auctor sibi, alter tamquam emptor adserit: at recte utriusque dicuntur esse. utriusque enim sunt, sed non eodem modo. sic potest T. Livius a Doro accipere aut emere libros suos. Possum donare sapienti, quod 2
viritim meum est, licet illius sint omnia. nam cum regio more cuncta conscientia possideat, singularum autem rerum in unumquemque proprietas sit sparsa, et accipere munus et debere, et emere et conducere potest. Caesar 3
omnia habet, fiscus eius privata tantum ac sua. et universa in imperio eius sunt, in patrimonio propria. Quid eius sit, quid non sit, sine diminutione imperii quaeritur. nam id quoque, quod tamquam alienum abiudicatur, aliter illius est. Sic sapiens universa animo possidet, iure ac dominio sua.

VII. Bion modo omnes sacrilegos argumentis esse 1
colligit, modo neminem. Cum omnes de saxo deiecturus est, dicit: *Quisquis id, quod deorum est, sustulit et consumpsit atque in usum suum vertit, sacrilegus est. omnia autem deorum sunt. quod quisque ergo tollit, deorum tollit, quorum omnia sunt: ergo quisquis tollit aliquid, sacrilegus est.* Deinde, cum effringi templa et expilari in- 2
pune Capitolium iubet, dicit *nullum sacrilegum esse. quia quicquid sublatum est, ex eo loco, qui deorum erat, in eum transfertur locum, qui deorum est.* Hic respondetur 3
omnia quidem deorum esse, sed non omnia dis dedicata. in his observari sacrilegium, quae religio numini adscripsit. sic et totum mundum deorum esse inmortalium templum, solum quidem amplitudine illorum ac magnificentia dignum, et tamen a sacris profana discerni et non omnia licere in angulo, cui fani nomen inpositum est, quae sub coelo et conspectu siderum licent. Iniuriam sacrilegus deo quidem non potest facere, quem extra ictum sua divinitas posuit, sed punitur, quia tamquam deo fecit: opinio illum nostra ac sua obligat poenae. Quomodo ergo sacrilegus videtur, qui aliquid aufert sa- 4
cri, etiamsi quocumque transtulit, quod subripuerat, intra terminos est mundi: sic et sapienti furtum potest fieri. auferetur enim illi non ex his, quae universa habet, sed ex his, quibus dominus inscriptus est, quae viritim ei

5 serviunt. Illam alteram possessionem adgnoscet, hanc
nolet habere, si poterit. emittitque illam vocem, quam
Romanus imperator emisit, cum illi ob virtutem et bene
gestam rempublicam tantum agri decerneretur, quantum
arando uno die circuire potuisset: *non opus est*, inquit,
vobis eo cive, cui plus opus sit, quam uni civi. Quanto
maioris viri putas respuisse hoc munus quam meruisse?
multi enim fines aliis abstulerunt, sibi nemo constituit.

1 VIII. Ergo cum animum sapientis intuemur potentem
omnium et per universa dimissum, omnia illius esse di-
cimus, cum *autem* hoc ius cotidianum, si ita res tulerit,
capite censebitur. Multum interest, possessio eius animo
ac magnitudine aestimetur an censu. Haec universa ha-
2 bere, de quibus loqueris, abominabitur. Non referam
tibi Socratem, Chrysippum, Zenonem et ceteros magnos
quidem viros, maiores quidem, quia in laudem vetusto-
rum invidia non obstat. Paulo ante Demetrium retuli,
quem mihi videtur rerum natura nostris tulisse tempori-
bus, ut ostenderet nec illum a nobis corrumpi nec nos
ab illo corrigi posse: virum exactae, licet neget ipse,
sapientiae firmaeque in his, quae proposuit, constantiae,
eloquentiae vero eius, quae res fortissimas deceat, non
concinnatae nec in verba sollicitae, sed ingenti animo,
3 prout inpetus tulit, res suas prosequentis. Huic non du-
bito, quin providentia et talem vitam et talem dicendi fa-
cultatem dederit, ne aut exemplum seculo nostro aut con-
vicium deesset. Demetrio si res nostras aliquis deorum
possidendas velit tradere sub lege certa, ne liceat donare,
adfirmaverim repudiaturum dicturumve:

1 IX. „Ego vero me ad istud inextricabile pondus non
adligo nec in altam fecem rerum hunc expeditum homi-
nem demitto. Quid ad me defers populorum omnium
mala? quae ne daturus quidem acciperem, quoniam multa
video, quae me donare non deceat. Volo sub conspectu
meo ponere, quae gentium oculos regumque praestrin-
gunt. volo intueri pretia sanguinis animarumque vestra-
2 rum. Prima mihi luxuriae spolia propone, sive illa vis
per ordinem expandere, sive, ut est melius, in unum
acervum dare: video elaboratam scrupulosa distinctione

testudinem et foedissimorum pigerrimorumque animalium testas ingentibus pretiis emptas, in quibus illa ipsa quae placet varietas subditis medicamentis in similitudinem veri coloratur. Video istic mensas et aestimatum lignum senatorio censu, eo pretiosius, quo illud in plures nodos arboris infelicitas torsit. Video istic crystallina, quorum 3
accendit fragilitas pretium: omnium enim rerum voluptas apud inperitos ipso quo fugari debet periculo crescit. Video murrea pocula: parum scilicet luxuria magno fuerit, nisi quod vomant capacibus gemmis inter se *propinaverint.* Video uniones non singulos singulis auribus 4
conparatos. iam enim exercitatae aures oneri ferendo sunt: iunguntur inter se et insuper alii binis superponuntur. non satis muliebris insania viros superiecerat, nisi bina ac terna patrimonia auribus singulis pependissent. Video sericas vestes, si vestes vocandae sunt, in quibus 5
nihil est, quo defendi aut corpus aut denique pudor possit, quibus sumptis parum liquido nudam se non esse iurabit. hae ingenti summa ab ignotis etiam ad commercium gentibus accersuntur, ut matronae nostrae ne adulteris quidem plus sui in cubiculo quam in publico ostendant.

X. Quid agis avaritia? quot rerum caritate aurum 1
tuum victum est? omnia ista, quae retuli, in maiore honore pretioque sunt: nunc volo tuas opes recognoscere, laminas utriusque materiae, ad quas cupiditas nostra caligat. At mehercule terra, quae quicquid utile futurum 2
nobis erat protulit, ista defodit et mersit et ut noxiosis rebus ac malo gentium in medium prodituris toto pondere incubuit. Video ferrum ex isdem tenebris esse prolatum, quibus aurum et argentum, ne aut instrumentum in caedes mutuas deesset aut pretium. et tamen adhuc ista aliquam materiam habent. est in quo errorem oculorum animus subsequi possit. Video istic diplomata et 3
syngraphas et cautiones, vacua habendi simulacra, umbra[*cula*] avaritiae quaedam laborantis, per quae decipiat animum inanium opinione gaudentem. quid enim ista sunt? quid fenus et calendarium et usura, nisi humanae cupiditatis extra naturam quaesita nomina? Pos- 4
sum de rerum natura queri, quod aurum argentumque

non interius absconderit, quod non illis maius quam
quod detrahi posset pondus iniecerit: quid sunt istae ta-
bulae, quid conputationes et venale tempus et sanguino-
lentae centesimae? voluntaria mala ex constitutione
nostra pendentia, in quibus nihil est quod, subici oculis,
5 quod teneri manu possit, inanis avaritiae somnia. O mi-
serum, si quem delectat patrimonii sui liber magnus et
vasta spatia terrarum colenda per vinctos et inmensi
greges pecorum per provincias ac regna pascendi et fa-
milia bellicosis nationibus maior et aedificia privata laxi-
6 tatem urbium magnarum vincentia! Cum bene ista, per
quae divitias suas disposuit ac fudit, circumspexerit su-
perbumque se fecerit, si, quicquid habet, ei quod cupit
conparet, pauper est. Dimitte me et illis divitiis meis
redde. ego regnum sapientiae novi, magnum, securum.
ego sic omnia habeo, ut omnium sint."

1 XI. Itaque cum Caesar illi ducenta donaret, ridens
reiecit nec dignam quidem summam iudicans, qua non
accepta gloriaretur. Di deaeque, quam pusillo illum
2 animo aut honorare voluit aut corrumpere! Reddendum
egregio viro testimonium est. ingentem rem ab illo dici
audivi, cum miraretur Caii dementiam, quod se putasset
tanti posse mutari. *si temptare*, inquit, *me constituerat,
toto illi fui experiendus imperio.*

1 XII. Sapienti ergo donari aliquid potest, etiamsi sa-
pientis omnia sunt. aeque nihil prohibet, cum omnia ami-
cis dicamus esse communia, aliquid amico donari. non
enim mihi sic cum amico communia omnia sunt, quomodo
cum socio, ut pars mea sit, pars illius, sed quomodo
patri matrique communes liberi sunt. quibus cum duo
sunt, non singuli singulos habent, sed singuli binos.
2 Primum omnium iam efficiam, ut quisquis est iste, qui
me in societatem vocat, sciat se nihil mecum habere com-
mune. quare? quia hoc consortium solum inter sapien-
tes est, inter quos amicitia est. ceteri non magis amici
3 sunt quam socii. Deinde pluribus modis communia sunt.
Equestria omnium equitum Romanorum sunt. in illis ta-
men locus meus fit proprius, quem occupavi. hoc si cui
cessi, quamvis illi communi re cesserim, tamen aliquid

dedisse videor. Quaedam quorumdam sub certa condi-
cione sunt: habeo in equestribus locum, non ut vendam,
non ut locem, non ut habitem, in hoc tantum ut spectem.
Praeterea non mentior, si dico me habere in equestribus 4
locum. sed cum in theatrum veni, si plena sunt eque-
stria et iure habeo locum illic, quia sedere mihi licet, et
non habeo, quia ab his, cum quibus mihi ius loci com-
mune est, occupatus est. Idem inter amicos puta fieri:
quicquid habet amicus, commune est nobis, sed illius 5
proprium est, qui tenet. uti his illo nolente non possum.
„Derides me, inquis: si quod amici est, meum est, liceat
mihi vendere.“ Non licet: nam nec equestria, et tamen
communia tibi cum ceteris equitibus sunt. Non est ar- 6
gumentum ideo aliquid tuum non esse, quia vendere non
potes, quia consumere, quia mutare in deterius aut me-
lius. tuum enim est etiam quod sub lege certa tuum est.

XIII. *** accepi, sed certe non minus. Ne traham
longius, beneficium maius esse non potest: ea,
per quae beneficium datur, possunt esse maiora et plura,
in quae se *undique* benevolentia effundat et sic sibi in-
dulgeat, quemadmodum amantes solent, quorum plura
oscula et conplexus artiores non augent amorem, sed
exercent.

XIV. Haec quoque, quae venit, quaestio profligata 1
est in prioribus: itaque breviter perstringetur. possunt
enim in hanc quae aliis data sunt argumenta transferri.
Quaeritur, an qui omnia fecit, ut beneficium
redderet, reddiderit. „Ut scias, inquit, illum non 2
reddidisse: omnia fecit, ut redderet. adparet ergo non
esse id factum, cuius faciendi non esse [***aut*] occasio-
nem non habuit. Et creditori suo pecuniam non solvit is,
qui ut solveret, ubique quaesivit nec invenit.“ Quaedam 3
eius condicionis sunt, ut effectum praestare debeant:
quibusdam pro effectu est omnia temptasse, ut efficerent.
Si omnia fecit ut sanaret, peregit medicus partes suas.
etiam damnato reo oratori constat eloquentiae officium,
si omni iure, si omni *vi* usus est. laus imperatoria etiam
victo duci redditur, si et prudentia et industria et forti-
tudo muneribus suis functa est. Omnia fecit, ut benefi- 4

cium redderet, obstitit illi felicitas tua: nihil incidit durius, quod veram amicitiam experiretur. locupleti donare non potuit, sano adsidere, felici succurrere: gratiam retulit, etiamsi tu beneficium non recepisti. Praeterea huic intentus semper et huius rei tempus opperiens qui in hoc multum curae, multum sedulitatis inpendit, plus labora-
5 vit quam cui cito referre gratiam contigit. Debitoris exemplum dissimile est, cui parum est pecuniam quaesisse, nisi solvit. illic enim stat acerbus super caput creditor, qui nullum diem gratis occidere patiatur: hic benignissimus, qui cum te viderit concursantem et sollicitum atque anxium, dicat:

Mitte hanc de pectore curam.

desine tibi molestus instare. omnia a te habeo. iniuriam mihi facis, si me quicquam amplius desiderare iudicas.
6 plenissime ad me pervenit animus tuus. „Sic, inquit, mihi [si] red*i*isse beneficium diceres, illum gratiam retulisse? Eodem ergo loco est, qui reddidit et qui non reddidit?“ Contra nunc illud pone: si oblitus esset accepti beneficii, si nec temptasset quidem gratus esse, negares illum gratiam retulisse. at hic se diebus noctibusque lassavit et omnibus aliis renuntiavit officiis, huic uni inminens et operatus, ne qua se fugeret occasio: eodem ergo loco erunt ille, qui curam referendae gratiae abiecit, et hic, qui numquam ab illa recessit? Iniquus es, si rem a me exigis, cum videas animum non defuisse.

1 XV. Ad summam puta, cum captus esses, me pecuniam mutuatum rebus meis in securitatem creditoris obpositis navigasse hieme tam saeva per infesta latrociniis litora, emensum quicquid periculi adferre potest etiam pacatum mare. peragratis omnibus solitudinibus, cum quos nemo non fugiebat ego quaererem, tandem ad piratas perveni. et iam te alius redemerat: negabis me gratiam retulisse? etiamne si in illa navigatione pecuniam, quam saluti tuae contraxeram, naufragus perdidi? etiamne si in vincula, quae detrahere tibi volui, ipse in-
2 cidi? negabis me retulisse gratiam? At mehercle Athenienses Harmodium et Aristogitonem tyrannicidas vocant, et Mucio manus in hostili ara relicta instar occisi Porse

nae fuit, et semper contra fortunam luctata virtus etiam citra effectum propositi operis enituit. Plus praestitit, qui fugientes occasiones secutus est et alia atque alia captavit, per quae referre gratiam posset, quam quem sine ullo sudore gratum prima fecit occasio. „Duas, in- 3
quit, res ille tibi praestitit, voluntatem et rem: tu quoque illi duas debes.“ Merito istud diceres ei, qui tibi reddidit voluntatem otiosam: huic vero [debes], qui et vult et conatur et nihil intemptatum relinquit, [et] non potes dicere. utrumque enim praestat, quantum in se est. Deinde non semper numero numerus aequandus est. ali- 4
quando una res pro duabus valet: itaque in locum rei succedit tam propensa voluntas et cupida reddendi. Quodsi animus sine re ad referendam gratiam non valet, nemo adversus deos gratus est, in quos voluntas sola confertur. „Dis, inquit, nihil aliud praestare possumus.“ 5
Sed si huic quoque, cui referre gratiam debeo, nihil aliud praestare possum, quid est, quare non eo adversus hominem gratus sim, quo nihil amplius in deos confero?

XVI. Si tamen quid sentiam quaeris et vis signare 1
responsum: hic beneficium recepisse se iudicet, ille se sciat non reddidisse. Hic illum dimittat, ille se teneat. hic dicat: habeo, ille respondeat: debeo. In omni quae- 2
stione propositum sit nobis bonum publicum. praecludendae sunt excusationes ingratis, ad quas refugere non possint et sub quibus infitiationem suam tegere. „Omnia feci.“ Fac etiamnunc. Quid? tu tam inprudentes iudicas 3
maiores nostros fuisse, ut non intellegerent iniquissimum esse eodem loco haberi eum, qui pecuniam, quam a creditore acceperat, libidine aut alea absumpsit, et eum, qui incendio aut latrocinio aut aliquo casu tristiore aliena cum suis perdidit? nullam excusationem receperunt, ut homines scirent fidem utique praestandam. satius enim erat a paucis etiam iustam excusationem non accipi quam ab omnibus aliquam temptari. Omnia fecisti ut redderes: 4
hoc illi satis sit, tibi parum. nam quemadmodum ille, si enixam et sedulam operam transire pro inrita patitur, cui gratia referatur indignus est, ita tu ingratus es, nisi ei,

qui voluntatem bonam in solutum accepit, eo libentius
debes, quia dimitteris. non rapias hoc nec testeris. oc-
5 casiones reddendi nihilominus quaeras. Redde illi, quia
repetit, huic, quia remittit. illi, quia *malus*, huic, quia
non malus. Ideoque non est, quod ad te hanc quaestio-
nem iudices pertinere an, quod beneficium quis a
sapiente acceperit, reddere debeat, si ille de-
siit esse sapiens et in malum versus est. redde-
res enim et depositum, quod a sapiente accepisses. etiam
malo redderes creditum: quid est cur non et beneficium?
6 quia mutatus est ille, te mutat? Quid? si quid a sano
accepisses, aegro non redderes, cum plus semper inbe-
cillo amico debeamus? et hic aeger est animo: adiuvetur,
feratur. stultitia morbus est animi.

1 XVII. Distinguendum hoc, quo magis intellegatur, exi-
stimo. Duo sunt beneficia: unum quod dare nisi sapiens
sapienti non potest. hoc est absolutum et verum benefi-
cium. alterum volgare, plebeium, cuius inter nos inperi-
2 tos commercium est. De hoc non est dubium, quin illi,
qualiscumque, est debeam reddere, sive homicida sive fur
sive adulter evasit. Habent scelera leges suas: melius
istos iudex quam ingratus emendat. nemo te malum,
qui est, faciat. Malo beneficium proiciam, bono reddam,
huic quia debeo, illi ne debeam.

1 XVIII. De altero beneficii genere dubitatur, quod si
accipere non potui nisi sapiens, nec reddere quidem nisi
sapienti possum. puta enim me reddere: ille non potest
recipere. non est iam huius rei capax. scientiam utendi
perdidit. Quid si me remittere manco pilam iubes? stul-
2 tum est dare alicui, quod accipere non possit. Ut respon-
dere ab ultimo incipiam: non dabo illi, quod accipere
non poterit. reddam, etiamsi recipere non poterit. obli-
gare enim non possum nisi accipientem: liberari tantum,
si reddidi, possum. Ille uti illo non poterit? viderit. pe-
nes illum erit culpa, non penes me.

1 XIX. „Reddere est, inquit, accepturo tradidisse. quid
enim, si cui vinum debeas et hoc ille te infundere reti-
culo iubeat aut cribro: reddidisse te dices aut reddere
2 voles, quod, dum redditur, inter duos pereat?“ Reddere

est id quod debeas ei, cuius est, volenti dare. hoc unum mihi praestandum est. Ut quidem habeat quod a me accepit, iam ulterioris est curae. non tutelam illi, sed fidem debeo, multoque satius est illum non habere quam me
non reddere. Et creditori statim in macellum laturo, quod 3
acceperit, reddam. etiam si mihi adulteram, cui numerem, delegaverit solvam. et si nummos, quos accipiet, in sinum suum discinctus fundet, dabo. reddendum enim mihi est, non servandum, cum reddidero, ac tuendum. beneficii accepti, non redditi custodiam debeo. dum apud me est, salvum sit: ceterum, licet accipientis manibus effluat, dandum est reposcenti. reddo bono, cum expe-
diet, malo, cum petet. „Tale, inquit, illi beneficium, 4
quale accepisti, non potes reddere: accepisti enim a sapiente, stulto reddis.“ Non. reddo illi, quale nunc potest accipere. nec per me fit, quod deterius id, quod accepi, reddam, sed per illum. Cui, si ad sapientiam redierit, reddam quale [*accepi*]. dum in malis, reddam,
quale ab illo potest accipi. „Quid, inquit, si non tantum 5
malus factus est, sed ferus, sed inmanis, qualis Apollodorus aut Phalaris: et huic beneficium, quod acceperas, reddes?“ Mutationem sapientis tantam natura non patitur. nam in pessima ab optimis lapsus necesse est etiam in malo vestigia boni teneat. numquam tantum virtus exstinguitur, ut non certiores animo notas inprimat, quam
ut illas eradat ulla mutatio. Ferae inter nos educatae 6
sunt. in silvas eruperunt: aliquid mansuetudinis pristinae retinent tantumque a placidissimis absunt, quantum a veris feris et numquam humanam manum passis. Nemo in summam nequitiam incidit, qui umquam haesit sapientiae. altius infectus est, quam ut ex toto elui et transire in
colorem malum possit. Deinde interrogo, utrum iste ferus 7
sit animo tantum an et in perniciem publicam excurrat? Proposuisti enim mihi Apollodorum et Phalarin tyrannum, quorum si naturam habet intra se malus, quidni ego isti beneficium suum reddam, ne quid mihi cum illo
iuris sit amplius? Si vero sanguine humano non tantum 8
gaudet, sed pascitur, sed et suppliciis omnium aetatum crudelitatem insatiabilem exercet, nec ira sed aviditate

quadam saeviendi furit, si in ore parentum liberos iu-
gulat, si non contentus simplici morte distorquet nec urit
solum perituros, sed excoquit, si *carnifex* eius cruore
et semper recenti madet: parum est huic beneficium non
reddere. quicquid erat quo mihi cohaereret, intercisa iu-
9 ris humani societas abscidit. Si praestitisset quidem ali-
quid mihi, sed arma patriae meae inferret: quicquid me-
ruerat perdidisset et referre illi gratiam scelus haberetur.
si non patriam meam inpugnat, sed suae gravis est et
sepositus a mea gente suam exagitat, abscindit nihilomi-
nus illum tanta pravitas animi [*et*] etiamsi non inimicum, in-
visum mihi efficit priorque mihi ac potior eius officii ratio
est, quod humano generi quam quod uni homini debeo.

1 XX. Sed quamvis hoc ita sit et ex eo tempore omnia
mihi in illum sint libera, ex quo corrumpendo fas omne,
ut nihil in eum nefas esset, effecerit: illum mihi servan-
dum modum credam, ut, si beneficium illi meum neque
vires maiores daturum est in exitium commune nec con-
firmaturum quas habet, id autem erit, quod illi reddi sine
2 pernicie publica possit, reddam. Servabo filium eius in-
fantem: quid hoc beneficium obest cuiquam eorum, quos
crudelitas eius lacerat? pecuniam, quae satellitem sti-
pendio teneat, non subministrabo. Si marmora et vestes
desideraverit, nihil oberit cuiquam id, quo luxuria eius
3 instruitur: militem et arma non subgeram. Si pro magno
petet munere artifices scenae et scorta et quae feritatem
eius emolliant, libens offeram. cui triremes et aeratas
non mitterem, lusorias et cubiculatas et alia ludibria re-
gum in mari lascivientium mittam: et si ex toto eius sa-
nitas desperata fuerit, eadem manu beneficium omnibus
dabo, illi reddam: quoniam ingeniis talibus exitus reme-
dium est optimumque est abire ei, qui ad se numquam
4 rediturus est. Sed haec rara nequitia est et semper por-
tenti loco habita, sicut hiatus terrae et e cavernis maris
ignium eruptio. itaque ab illa recedamus: de iis loqua-
5 mur vitiis, quae detestamur sine horrore. Huic homini
malo, quem invenire in quolibet foro possum, quem sin-
guli timent, reddam beneficium, quod accepi. non opor-
tet mihi nequitiam eius prodesse. quod meum non est,

redeat ad dominum, bonus sit an malus. quid? diligenter istud excuterem, si non redderem, sed darem. Hic locus fabulam poscit.

XXI. Pythagoricus quidam emerat a sutore phaeca- 1
sia, rem magnam non praesentibus nummis. Post aliquot dies venit ad tabernam redditurus et, cum clausam diu pulsaret, fuit qui diceret: „quid perdis operam? sutor ille quem quaeris elatus, conbustus est. quod nobis fortasse molestum est, qui in aeternum nostros amittimus, tibi minime, qui scis futurum ut renascatur,“ iocatus in
Pythagoricum. At philosophus noster tres aut quatuor 2
denarios non invita manu domum retulit subinde concutiens. deinde cum reprehendisset hanc suam non reddendi tacitam voluptatem, intellegens arrisisse sibi illud lucellum, redit ad eamdem tabernam et ait: „ille tibi vivit. redde quod debes.“ Deinde per clostrum qua se commissura laxaverat, quatuor denarios in tabernam inseruit [ac misit] poenas a se exigens inprobae cupiditatis, ne alieno adsuesceret.

XXII. Quod debes, quaere cui reddas et si nemo 1
poscet, ipse te adpella. malus an bonus [sit], ad te non pertinet. redde et te accusa. oblitus es, quemadmodum inter vos officia divisa sint: illi oblivio imperata est, tibi meminisse mandavimus. Errat tamen, si quis existimat, cum dicimus eum qui beneficium dedit, oblivisci oportere, excutere nos illi memoriam rei praesertim honestissimae: quaedam praecipimus ultra modum, ut ad verum
et suum redeant. Cum dicimus: meminisse non debet, 2
hoc volumus intellegi: praedicare non debet nec iactare nec gravis esse. Quidam enim beneficium, quod dederunt, omnibus circulis narrant. hoc sobrii loquuntur, hoc ebrii non continent, hoc ignotis ingerunt, hoc amicis committunt: ut haec nimia et exprobratrix memoria subsideret, oblivisci eum, qui dedit, iussimus, et plus imperando quam praestari poterat, silentium suasimus.

XXIII. Quotiens parum fiduciae est in his, quibus im- 1
peres, amplius est exigendum quam sat est, ut praestetur quantum sat est. In hoc omnis hyperbole extenditur, ut ad verum mendacio veniat. itaque ille, cum dixit

qui candore nives anteirent, cursibus auras,

quod non poterat fieri dixit, ut crederetur quantum plurimum posset. Et qui dixit

his inmobilior scopulis, violentior amne,

nemini hoc quidem se persuasurum putavit, aliquem tam
2 inmobilem esse quam scopulum. Numquam tantum sperat hyperbole quantum audet, sed incredibilia adfirmat, ut ad credibilia perveniat. Cum dicimus: qui beneficium dedit, obliviscatur, hoc dicimus: similis sit oblito. me-
3 moria eius non adpareat nec incurrat. Cum dicimus beneficium repeti non oportere, non ex toto repetitionem tollimus: saepe enim opus est malis exactore, etiam bonis admonitione. Quid ergo? occasionem ignoranti non ostendam? necessitates illi meas non detegam? quare nescisse se aut mentiatur aut doleat? Interveniat aliquando admonitio, sed verecunda, quae non poscat nec in ius vocet.

1 XXIV. Socrates amicis audientibus, *emissem*, inquit, *pallium, si nummos haberem.* Neminem poposcit, omnes admonuit. a quo acciperet, ambitus fuit. quidni esset? quantulum enim erat, quod Socrates accipiebat? at mul-
2 tum erat eum fuisse, a quo Socrates acciperet. Num illos castigare mollius potuit? *Emissem*, inquit, *pallium, si nummos haberem.* Post hoc quisquis properaverit, sero dat. iam Socrati defuit. Propter acerbos exactores repetere prohibemus, non ut numquam fiat, sed ut parce.

1 XXV. Aristippus aliquando delectatus unguento: *male*, inquit, *istis effeminatis eveniat, qui rem tam bellam infamaverunt.* Idem dicendum est: male istis inprobis et inportunis beneficiorum suorum quadruplatoribus eveniat, qui tam bellam rem, admonitionem inter amicos, sustulerunt. Ego tamen utar hoc iure amicitiae et beneficium ab eo repetam, a quo petissem, qui alterius be-
2 neficii loco accepturus est potuisse reddere. Numquam ne querens quidem dicam:

eiectum litore egentem
excepi et regni demens in parte locavi.

Non est ista admonitio, convicium est. hoc est in odium beneficia perducere, hoc est efficere, ut ingratum esse

aut libeat aut iuvet. Satis abundeque est submissis et familiaribus verbis memoriam revocare:

si bene quid de te merui, fuit aut tibi quicquam
dulce meum.

ille invicem dicat: quidni merueris? eiectum litore egentem excepisti.

XXVI. „Sed nihil, inquit, proficimus: dissimulat, 1
oblitus est. quid facere debeam?“ Quaeris rem maxime necessariam et in qua hanc materiam consummari decet, quemadmodum ingrati ferendi sint. Placido animo, mansueto, magno. Num- 2
quam te tam inhumanus et inmemor et ingratus offendat, ut non tamen dedisse delectet. numquam in has voces iniuria inpellat: vellem non fecisse. Beneficii tui tibi etiam infelicitas placeat. semper illum poenitebit, si te ne nunc quidem poenitet. Non est quod indigneris, tamquam aliquid novi acciderit: magis mirari deberes, si
non accidisset. Alium labor, alium inpensa deterret, 3
alium periculum. alium turpis verecundia, ne dum reddit fateatur accepisse. alium ignorantia officii, alium pigritia, alium occupatio. Adspice, quemadmodum inmensae hominum cupiditates hient semper et poscant: non miraberis ibi neminem reddere, ubi nemo satis accepit.
Quis est istorum tam firmae mentis ac solidae, ut tuto 4
apud eum beneficia deponas? Alius libidine insanit, alius abdomini servit, alius lucri totus est, cuius summam, non vias spectat. alius invidia laborat, alius caeca ambitione et in gladios inruente. Adice torporem mentis ac senium et contraria huic inquieti pectoris agitationem tumultusque perpetuos. adice aestimationem sui nimiam et tumorem ob quae contemnendus est insolentem. Quid contumaciam in perversa nitentium, quid levitatem sem-
per aliquo transsilientem loquar? Huc accedat temeritas 5
praeceps et numquam fidele consilium daturus timor et mile errores quibus volvimur: audacia timidissimorum, discordia familiarissimorum et publicum malum incertissimis fidere, fastidire possessa, quae consequi posse spes non fuit. Inter adfectus inquietissimos rem quietissimam, fidem, quaeris?

1 XXVII. Si tibi vitae nostrae vera imago succurret, videberis tibi videre captae cum maxime civitatis faciem, in qua omisso pudoris rectique respectu vires in concilio sunt velut signo ad permiscenda omnia dato. non igni, non ferro abstinetur: soluta legibus scelera sunt. ne religio quidem, quae inter arma hostilia supplices texit,
2 ullum inpedimentum est ruentium in praedam. Hic ex privato, hic ex publico, hic ex profano, hic ex sacro rapit. hic effringit, hic transsilit. hic non contentus angusto itinere ipsa, quibus arcetur, evertit et in lucrum ruina venit. hic sine caede populatur, hic spolia cruenta manu gestat. nemo non fert aliquid ex altero. In hac aviditate generis humani o nae tu nimis fortunae communis oblitus es, qui quaeris inter rapientes referentem!
3 Si indignaris ingratos esse, indignare luxuriosos, indignare avaros, indignare inpudicos, indignare aegros deformes, senes pallidos. Est istuc grave vitium, est intolerabile et quod dissociet homines, quod concordiam, qua inbecillitas nostra fulcitur, scindat ac dissipet, sed usque eo volgare est, ut illud nec qui queritur quidem effugerit.

1 XXVIII. Cogita tecum, an quibuscumque debuisti gratiam retuleris, an nullum umquam apud te perierit officium, an omnium te beneficiorum memoria comitetur. Videbis, quae puero data sunt, ante adulescentiam elapsa, quae in iuvenem conlata sunt, non perdurasse in senectutem. Quaedam perdidimus, quaedam proiecimus, quaedam e conspectu nostro paulatim exierunt, a quibusdam
2 oculos avertimus. Ut excusem tibi inbecillitatem tuam, inprimis fragile est memoria et rerum turbae non sufficit. necesse est quantum recipit emittat et antiquissima recentissimis obruat. Sic factum est, ut minima apud te nutricis esset auctoritas, quia beneficium eius longius aetas sequens posuit. sic factum est, ut praeceptoris tibi non esset ulla veneratio. sic evenit, ut circa consularia occupato comitia aut sacerdotiorum candidato quaesturae
3 suffragator excideret. Fortasse vitium, de quo quereris, si te diligenter excusseris, in sinu invenies. Inique publico crimini irasceris, stulte tuo: ut absolvaris, igno-

sce. Meliorem illum facies ferendo, utique peiorem exprobrando. non est quod frontem eius indures: sine, si quid est pudoris residui, servet. Saepe dubiam verecundiam vox convicantis clarior rupit. nemo id esse quod iam videtur timet. deprenso pudor emittitur.

XXIX. Perdidi beneficium. Numquid quae consecra- 1
vimus, perdidisse nos dicimus? inter consecrata beneficium est, etiamsi male respondit, bene conlatum. Non est ille, qualem speravimus: simus nos, quales fuimus, ei dissimiles. damnum non *nunc* factum: adparuit. ingratus non sine nostro pudore protrahitur, quoniam quidem querela amissi beneficii non bene dati signum est. Quan- 2
tum possumus, causam eius apud nos agamus: fortasse non potuit, fortasse ignoravit, fortasse facturus est. Quaedam nomina bona lentus ac sapiens creditor fecit, qui sustinuit ac mora fovit. Idem nobis faciendum est: nutriamus fidem languidam.

XXX. Perdidi beneficium. Stulte, non nosti detri- 1
menti tui tempora: perdidisti, sed cum dares. nunc palam factum est. Etiam in his, quae videntur in perdito, moderatio plurimum profuit: ut corporum ita animorum molliter vitia tractanda sunt. saepe quod explicari *potuit*, pertinacia trahentis abruptum est. Quid opus est maledictis? quid querelis? quid insectatione? quare illum liberas? quare dimittis? si ingratus est, iam nihil debet. Quae ratio est exacerbare eum, in quem magna contu- 2
leris, ut ex amico dubio fiat non dubius inimicus et patrocinium sibi nostra infamia quaerat nec desit? Nescio quid est, quod eum, cui tantum debuit, ferre non potuit: subest aliquid: nemo non superioris dignitatem querendo, etiamsi non inquinavit, adspersit. nec quisquam fingere contentus est levia, cum magnitudine mendacii fidem quaerat.

XXXI. Quanto illa melior via, qua servatur illi spe- 1
cies amicitiae et, si reverti ad sanitatem velit, etiam amicitia! Vincit malos pertinax bonitas nec quisquam tam duri infestique adversus diligenda animi est, ut etiam *in* iniuriam bonos non amet, quibus hoc quoque coepit debere, quod inpune non solvit. Ad illa itaque cogitationes 2

tuas flecte: non est mihi relata gratia, quid faciam? quod
di, omnium rerum optimi auctores, qui beneficia igno-
3 ranti dare incipiunt, ingratis perseverant. Alius illis obi-
cit neglegentiam nostri, alius iniquitatem. alius illos extra
mundum suum proicit et ignavos hebetesque sine luce,
sine ullo opere destituit. alius solem, cui debemus, quod
inter laborem quietemque tempus divisimus, quod non
tenebris mersi confusionem aeternae noctis effugimus,
quod annum cursu suo temperat et corpora alit, sata evo-
cat, percoquit fructus, saxum aliquod aut fortuitorum
ignium globum et quidvis potius quam deum adpellat.
4 nihilominus tamen more optimorum parentum, qui male-
dictis suorum infantium adrident, non cessant di bene-
ficia congerere de beneficiorum auctore dubitantibus, sed
aequali tenore bona sua per gentes populosque distri-
buunt unam potentiam sortiti, prodesse: spargunt oppor-
tunis imbribus terras, maria flatu movent, siderum cursu
notant tempora, hiemes aestatesque interven*iente* le-
niore spiritu molliunt. errorem labentium animorum pla-
5 cidi ac propitii ferunt. Imitemur illos: demus, etiamsi
multa in inritum data sunt. demus nihilominus aliis, de-
mus ipsis, apud quos iactura facta est. Neminem ad
excitandas domos ruina deterruit, et cum penates ignis
absumpsit, fundamenta tepente adhuc area ponimus et
urbes haustas saepius eidem solo credimus: adeo ad bo-
nas spes pertinax animus est. terra marique humana
opera cessarent, nisi male temptata iterum temptare li-
buisset.

XXXII. Ingratus est: non mihi fecit iniuriam, sed sibi. ego beneficio meo cum darem usus sum. nec ideo pigrius dabo, sed diligentius: quod in hoc perdidi, ab aliis recipiam. Sed huic ipsi beneficium dabo iterum et tamquam bonus agricola cura cultuque sterilitatem soli vincam. Perit mihi beneficium, iste omnibus. Non est magni animi beneficium dare et perdere: hoc est magni animi perdere et dare.

L. ANNAEI SENECAE

AD LUCILIUM

NATURALIUM QUAESTIONUM

LIBRI VII.

L. ANNAEI SENECAE

AD LUCILIUM

NATURALIUM QUAESTIONUM

LIBER I.

PROLOGUS.

Quantum inter philosophiam interest, Lucili virorum 1
optime, et ceteras artes, tantum interesse existimo in
ipsa philosophia inter illam partem, quae ad homines,
et hanc, quae ad deos pertinet. Altior est haec et ani-
mosior. multum permisit sibi: non fuit oculis contenta.
maius esse quiddam suspicata est ac pulchrius, quod
extra conspectum natura posuisset. Denique tantum in- 2
ter duas interest, quantum inter deum et hominem. al-
tera docet, quid in terris agendum sit, altera, quid aga-
tur in coelo. altera errores nostros discutit et lumen ad-
movet, quo discernantur ambigua vitae: altera multo
supra hanc, in qua volutamur, caliginem excedit et e
tenebris ereptos perducit illo, unde lucet. Equidem tunc 3
rerum naturae gratias ago, cum illam non ab hac parte
video, qua publica est, sed cum secretiora eius intravi,
cum disco, quae universi materia sit, quis auctor aut
custos, quid sit deus, totus in se intendat an ad nos ali-
quando respiciat, faciat cotidie aliquid an semel fecerit,
pars mundi sit an mundus, liceat illi hodieque decernere
et ex lege fatorum aliquid derogare an maiestatis diminu-
tio sit et confessio erroris mutanda fecisse. necesse est
[enim ei] eadem placere, cui nisi optima placere non pos-
sunt. nec ob hoc minus liber et potens est: ipse enim
est necessitas sua. Nisi ad haec admitterer, non fuerat 4
nasci. quid enim erat, cur in numero viventium me po-
situm esse gauderem? an ut cibos et potiones percolarem?
ut hoc corpus causarium ac fluidum periturumque, nisi

subinde inpleatur, farcirem et viverem aegri minister? ut mortem timerem, cui uni [omnes] nascimur? Detrahe hoc inaestimabile bonum, non est vita tanti, ut sudem, ut
5 aestuem. O quam res est contempta homo, nisi supra humana surrexerit! quamdiu cum adfectibus conluctamur, quid magnifici facimus? et si superiores sumus, portenta vincimus. Quid est, cur suspiciamus nosmetipsos, quia dissimiles deterrimis sumus? non video, quare sibi pla-
6 ceat qui robustior est in valitudinario. Multum interest inter vires et bonam valitudinem. Effugisti vitia animi, non est tibi frons ficta nec in alienam voluntatem sermo conpositus nec cor involutum nec avaritia, quae quicquid omnibus abstulit, sibi ipsi neget, nec luxuria pecuniam turpiter perdens, quam turpius reparet, non ambitio, quae te ad dignitatem nisi per indigna non ducet: nihil adhuc consecutus es, multa effugisti, te nondum. virtus enim ista, quam adfectamus, magnifica est, non quia per se beatum est malo caruisse, sed quia animum laxat ac praeparat ad cognitionem coelestium dignumque
7 efficit, qui in consortium deorum veniat. Tunc consummatum habet plenumque bonum sortis humanae, cum calcato omni malo petit altum et in interiorem naturae sinum venit. tunc iuvat inter ipsa sidera vagantem divitum pavimenta ridere et totam cum auro suo terram, non illo tantum dico, quod egessit et signandum monetae dedit, sed et illo, quod in occulto servat posterorum avaritiae. non potest ante contemnere porticus et lacunaria ebore fulgentia et tonsiles silvas et derivata in domos flumina, quam totum circuit mundum, et terrarum orbem superne despiciens angustum et maxima ex parte opertum mari, etiam qua exstat, late squalidum et aut ustum aut rigen-
8 tem sibi ipse ait: hoc est illud punctum, quod inter tot gentes ferro et igne dividitur? o quam ridiculi sunt mortalium termini! Ultra Istrum Dacus non exeat. *Strymon et Haemus* Thracas includat. Parthis obstet Euphrates. Danubius Sarmatica ac Romana disterminet. Rhenus Germaniae modum faciat. Pyrenaeus medium inter Gallias et Hispanias iugum extollat. inter Aegyptum et Aethiopas

arenarum inculta vastitas iaceat. Si quis formicis det in- 10
tellectum hominis, nonne et illae unam aream in multas
provincias divident? Cum te in illa vere magna sustuleris,
quotiens videbis exercitus subrectis ire vexillis et, quasi
magnum aliquid agatur, equitem modo ulteriora explo-
rantem, modo a lateribus adfusum, libebit dicere:

it nigrum campis agmen.

formicarum iste discursus est in angusto laborantium.
quid illis et nobis interest nisi exigui mensura corpusculi?
Punctum est istud, in quo navigatis, in quo bellatis, in 11
quo regna disponitis, minima, etiam cum illis utrimque
oceanus occurrit: sursum ingentia spatia sunt, in quo-
rum possessionem animus admittitur, et ita, si secum
minimum ex corpore tulit, si sordidum omne detersit et
expeditus levisque ac contentus modico emicuit. Cum 12
illa tetigit, alitur, crescit ac velut vinculis liberatus in
originem redit, et hoc habet argumentum divinitatis suae,
quod illum divina delectant nec ut alienis, sed ut suis in-
terest: secure spectat occasus siderum atque ortus et tam
diversas concordantium vias. observat, ubi quaeque stella
primum terris lumen ostendat, ubi culmen eius summum,
qua cursus sit, quousque descendat. curiosus spectator
excutit singula et quaerit. quidni quaerat? scit illa ad se
pertinere. Tunc contemnit domicilii prioris angustias. 13
quantum enim est, quod ab ultimis litoribus Hispaniae
usque ad Indos iacet? paucissimorum dierum spatium,
si navem suus ferat ventus, inplebit. at illa regio coe-
lestis per triginta annos velocissimo sideri viam prae-
stat numquam resistenti, sed aequaliter cito. Illic de-
mum discit quod diu quaesivit. illic incipit deum nosse.
quid est deus? mens universi. quid est deus? quod vi-
des totum et quod non vides totum. Sic demum magni-
tudo sua illi redditur, qua nihil maius excogitari potest,
si solus est omnia, opus suum et extra et intra tenet.
Quid ergo interest inter naturam dei et nostram? nostri 14
melior pars animus est, in illo nulla pars extra animum
est. totus est ratio, cum interim tantus error mortalia
tenet, ut hoc, quo neque formosius est quicquam nec

dispositius nec in proposito constantius, existiment ho-
mines fortuitum et casu volubile ideoque tumultuosum
inter fulmina, nubes, tempestates et cetera, quibus ter-
15 rae ac terris vicina pulsantur. Nec haec intra volgum de-
mentia est, sed sapientiam quoque professos contingit.
sunt qui putent [sibi] ipsis animum esse et quidem pro-
vidum, [ac] dispensantem singula et sua et aliena: hoc
autem universum, in quo nos quoque sumus, expers
[esse] consilii [et] aut ferri temeritate quadam aut natura
16 nesciente quid faciat. Quanti aestimas ista cognoscere
et rebus terminos ponere? quantum deus possit, mate-
riam ipse sibi formet an data utatur, utrum utro sit prius,
materiae supervenerit ratio an materia rationi, deus quic-
quid vult efficiat an multis rebus illum tractanda desti-
tuant et a magno artifice prave multa formentur, non quia
cessat ars, sed quia id, in quo exercetur, saepe inobse-
17 quens arti est? Haec inspicere, haec discere, his incu-
bare nonne transsilire est mortalitatem suam et in melio-
rem transscribi sortem? „Quid tibi, inquis, ista prode-
runt?“ Si nihil aliud, hoc certe sciam omnia angusta
esse mensus deum. [Sed haec deinde.]

1 I. Nunc ad propositum veniam opus. *Audi, quid
de ignibus sentiam, quos aer transversos
agit.* Magna illos vi excuti argumentum est, quod obli-
qui feruntur et praerapida celeritate. adparet illos non ire,
2 sed proici. Ignium multae variaeque facies sunt. Aristo-
teles quoddam genus illorum *capram* vocat. si me in-
terrogaveris quare? prior mihi rationem reddas oportet
quare et *hoedi* vocentur. si autem, quod commodis-
simum est, convenerit inter nos, ne alter alterum inter-
roget, quid*quid* dicit illum respondere non posse, satius
erit de re ipsa quaerere quam mirari, quid ita Aristoteles
globum ignis adpellaverit *capram*. talis enim fuit forma
eius, qui bellum adversus Persen Paulo gerente lunari
3 magnitudine adparuit. [Vidimus quoque non semel flam-
mam ingentis pilae specie, quae tamen in ipso cursu suo
dissipata est.] Vidimus circa divi Augusti excessum si-
mile prodigium. vidimus eo tempore, quo de Seiano

actum est. nec Germanici mors sine denuntiatione tali
fuit. Dices mihi: „ergo tu in tantis erroribus es, ut exi- 4
stimes deos mortium signa praemittere et quicquam in
terris esse tam magnum, quod perire mundus sciat?“
Erit aliud istius rei tempus. videbimus an rerum omnium
certus ordo ducatur et alia aliis ita inplexa sint, ut quod
antecedit, aut causa sit sequentium aut signum. videbi-
mus an dis humana curae sint, an series ipsa, quid factura
sit, certis rerum notis nuntiet: interim illud existimo, 5
eiusmodi ignes exsistere aëre vehementius trito, cum in-
clinatio eius in alteram partem facta est et non cessit, sed
intra se pugnavit. ex hac vexatione nascuntur trabes
et globi et faces et ardores. at cum levius conlisus
et, ut ita dicam, frictus est, minora lumina excutiuntur

crinemque volantia sidera ducunt.

Tunc ignes tenuissimi iter exile designant et coelo pro- 6
ducunt. ideo nulla sine huiusmodi spectaculis nox est.
non enim opus est ad efficienda ista magno aëris motu.
denique, ut breviter dicam, eadem ratione fiunt ista, qua
fulmina, sed vi minore. quemadmodum nubes conlisae
mediocriter fulgurationes efficiunt, maiore inpetu inpul-
sae fulmina, sic quanto illas minus presseris minoresve,
tanto leviora fulmina emittunt. Aristoteles rationem eius- 7
modi reddit: „Varia et multa terrarum orbis exspirat,
quaedam humida, quaedam sicca, quaedam algentia,
quaedam concipiendis ignibus idonea.“ Nec mirum est,
si terrae omnis generis et varia evaporatio est, cum in
coelo quoque non unus adpareat color rerum, sed acrior
sit Caniculae rubor, Martis remissior, Iovis nullus in lu-
cem puram nitore perducto. Necesse est ergo in magna 8
copia corpusculorum, quae terrae eiectant et in superio-
rem agunt partem, aliqua in nubes pervenire alimenta
ignium, quae non tantum conlisa possint ardere, sed
etiam adflata radiis solis. nam apud nos quoque ramenta
sulphure adspersa ignem ex intervallo trahunt. Veri ergo 9
simile est talem materiam inter nubes congregatam facile
succendi et minores maioresve ignes exsistere, prout
plus illis fuit aut minus virium. Illud enim stultissimum

[est] existimare aut decidere stellas aut transsilire aut ali-
10 quid illis auferri et abradi: nam si hoc fuisset, et defuis-
sent. nulla enim nox est, qua non plurimae ire et in di-
versum videantur abduci: atqui quo solet quaeque in-
venitur loco. magnitudo sua singulis constat. sequitur
ergo, ut infra illas ista nascantur et cito intercidant, quia
11 sine fundamento et sede certa sunt. „Quare ergo non
etiam interdiu transferuntur?“ Quid, si dicas stellas in-
terdiu non esse, quia non adparent? quemadmodum illae
latent et solis fulgore obumbrantur, sic faces quoque
transcurrunt et interdiu, sed abscondit illas diurni lumi-
nis claritas. si quando tamen tanta vis emicuit, ut etiam
adversus diem vindicare sibi fulgorem suum possint, ad-
12 parent. Nostra certe aetas non semel vidit diurnas faces,
alias ab oriente in occidentem versas, alias ab occasu
in ortum. argumentum tempestatis nautae putant, cum
multae transvolant stellae. quod si ventorum signum est,
ibi est, unde venti sunt, id est in aëre, qui medius inter
13 lunam et terras est. In magna tempestate adparere quasi
stellae solent velo insidentes. adiuvari se tunc pericli-
tantes existimant Pollucis et Castoris numine. causa au-
tem melioris spei est, quod iam adparet frangi tempesta-
tem et desinere ventos: alioquin ferrentur ignes, non se-
14 derent. Gylippo Syracusas petenti visa est stella super
ipsam lanceam constitisse. in Romanorum castris ardere
visa sunt pila, ignibus scilicet in illa delapsis, qui saepe
more fulminum [animalia] ferire solent et arbusta. sed si
minore vi utuntur, defluunt [tantum] et insident, non
feriunt nec volnerant. alii inter nubes eliduntur, alii se-
15 reno, si aer ad exprimendos ignes aptus fuit: nam se-
reno quoque coelo aliquando tonat ex eadem causa qua
nubilo, aëre inter se conliso. qui etiamsi est lucidior ac
siccior, coire tamen et facere corpora quaedam similia
nubibus potest, quae percussa reddant sonum. Quan-
doque ergo fiunt trabes, quandoque clipei et vastorum
imagines ignium, ubi in talem materiam similis incidit
causa, sed maior.

1 II. Videamus nunc, quemadmodum fiat is

fulgor, qui sidera circumvenit. Memoriae pro-
ditum est, quo die urbem divus Augustus Apollonia re-
versus intravit, circa solem visum coloris varii circulum,
qualis in arcu esse solet. hunc Graeci halo vocant, nos
dicere coronam aptissime possumus. quae quemadmo-
dum fieri dicatur, exponam. Cum in piscinam lapis mis- 2
sus est, videmus in multos orbes aquam discedere et
fieri primum angustissimum orbem, deinde latiorem ac
deinde alios maiores, donec evanescat inpetus et in pla-
nitiem inmotarum aquarum solvatur: tale quiddam co-
gitemus fieri etiam in aëre. cum spissior factus est, sen-
tire plagam potest: lux solis aut lunae vel cuiuslibet si-
deris incurrens recedere illum in circulos cogit. nam
humor et aer et omne, quod ex ictu formam accipit, in
talem habitum inpellitur, qualis est eius, quod inpellit.
omne autem lumen rotundum est: ergo et aer in hunc
modum lumine percussus exibit. Ob hoc tales splendo- 3
res Graeci areas vocaverunt, quia fere terendis frugi-
bus destinata loca rotunda sunt. Non est autem quod
existimemus istas, sive areae sive coronae sint, in vi-
cinia siderum fieri. plurimum enim ab his absunt, quam-
vis cingere ea et coronare videantur: non longe a terra
fit talis effigies, quam visus noster solita inbecillitate de-
ceptus circa ipsum sidus putat positam. In vicinia autem 4
stellarum et solis nihil tale potest fieri, quia illic tenuis
aether est. nam formae crassis demum spissisque cor-
poribus inprimi solent, in subtilibus non habent, ubi con-
sistant aut haereant. In balneis quoque circa lucernam
tale quiddam adspici solet ob aëris densi obscuritatem.
††. Nonnumquam paulatim diluuntur et desinunt, non- 5
numquam ab aliqua parte rumpuntur et inde ventum nau-
tici exspectant, unde contextus coronae perit: si a sep-
temtrione discessit, aquilo erit, si ab occidente, favo-
nius. quod argumentum est intra eam partem coeli has
fieri coronas, intra quam venti quoque esse solent. su-
periora [autem] non habent coronas, quia ne ventos qui-
dem. His argumentis et illud adice, numquam coronam 6
colligi nisi stabili aëre et pigro vento, † frequentissime

autem austro, cum coelum maxime grave et spissum est. † aliter non solet adspici. nam qui stat aer, inpelli et diduci et in aliquam faciem fingi potest. is autem qui fluit, nec feritur quidem lumine. non enim resistit nec forma-
7 tur, quia prima quaeque pars eius dissipatur. Numquam ergo ullum sidus talem sibi effigiem circumdabit, nisi cum aer erit densus atque inmotus et ob hoc custodiens incidentem in se rotundi luminis lineam. nec sine causa. repete [enim] exemplum, quod paulo ante proposui: lapillus in piscinam aut lacum et adligatam aquam missus circulos facit innumerabiles: at hoc idem non faciet in flumine. quare? quia omnem figuram fugiens aqua disturbat. Idem ergo in aëre evenit, ut ille, qui manet, possit figurari, at ille, qui rapitur et currit, non det sui potestatem et omnem ictum venientemque formam ex eo tra-
8 *ve*hatur. Hae de quibus dixi coronae cum dilapsae sunt aequaliter et in semet ipsae evanuerunt, significatur quies aëris et otium et tranquillitas [et tunc aquam exspecta]. cum ab una parte cesserunt, illinc ventus est, unde funduntur: si ruptae pluribus locis sunt, tempestas fit.
9 Quare id accidat, ex his, quae iam exposui, intellegi potest. nam si facies universa subsedit, adparet temperatum esse aëra et sic placidum. si ab una parte intercisa est, adparet inde aëra incumbere et ideo illa regio ventum dabit. at cum undique et lacerata et concerpta est, manifestum est a pluribus partibus in illam inpetum fieri et inquietum aëra hinc atque illinc adsilire: itaque ex hac inconstantia coeli tam multa temptantis et undique labo-
10 rantis adparet futura tempestas ventorum plurium. Hae coronae noctibus fere circa lunam et alias stellas notabuntur, interdiu raro, adeo ut quidam ex Graecis negaverint omnino eas fieri, cum illos historiae coarguant. causa autem raritatis haec est, quod solis fortius lumen est et aer ipse agitatus ab illo calefactusque solutior: lunae [autem] inertior vis est ideoque facilius a circumpo-
11 sito aëre sustinetur. aeque sidera cetera infirma sunt nec perrumpere aëra vi sua possunt. excipitur itaque illorum imago et in materia solidiore ac minus cedente servatur.

debet enim aer non tam spissus esse, ut excludat ac submoveat a se lumen inmissum, nec tam tenuis ac solutus, ut nullam venientibus radiis moram praebeat. haec noctibus temperatura contingit, cum sidera circumiectum aëra luce levi non pugnaciter nec aspere feriunt spissioremque, quam solet esse interdiu, inficiunt.

III. At contra arcus nocte non fit aut admodum raro, 1
quia luna non habet tantum virium, ut nubes transeat et illis colorem subfundat, qualem accipiunt sole perstrictae. sic enim formam arcus discoloris efficiunt, quia aliae partes in nubibus tumidiores sunt, aliae submissiores et quaedam crassiores, quam ut solem transmittant, aliae inbecilliores, quam ut excludant. haec inaequalitas alternis lucem umbramque permiscet et exprimit illam mirabilem arcus varietatem. Altera causa arcus eius- 2
modi redditur: videmus, cum fistula aliquo loco rupta est, aquam per tenue foramen elidi, quae sparsa contra solem oblique positum faciem arcus repraesentat. Idem videbis accidere, si quando volueris observare fullonem: cum os aqua inplevit et vestimenta tendiculis diducta leviter adspergit, adparet varios edi colores in illo aëre adsperso, quales fulgere in arcu solent. Huius rei cau- 3
sam in humore esse ne dubitaveris. non fit enim umquam arcus nisi nubilo. sed quaeramus quemadmodum fiat. Quidam aiunt esse aliqua stillicidia, quae solem transmittant, quaedam magis coacta, quam ut transluceant: itaque ab illis fulgorem reddi, ab his umbram, et sic utriusque intercursu effici arcum, in quo pars fulgeat, quae solem recipit, pars obscurior sit, quae excludit et ex se umbram proximis facit. Hoc ita esse quidam ne- 4
gant. poterat enim videri verum, si arcus duos tantum haberet colores, si ex lumine umbraque constaret. sed nunc

diversi niteant cum mille colores,
transitus ipse tamen spectantia lumina fallit:
usque adeo quod tangit idem est, tamen ultima distant.

Videmus in eo aliquid flammei, aliquid lutei, aliquid caerulei et alia in picturae modum subtilibus lineis ducta, ut,

ait poeta, [ut] an dissimiles colores sint, scire non pos-
sis, nisi cum primis extrema contuleris. nam commissura
decipit: usque eo mira arte naturae quod a simillimo coe-
pit, in dissimillimo desinit. quid ergo istic duo colores
faciunt lucis atque umbrae, cum innumerabilium ratio
5 reddenda sit? Quidam ita existimant arcum fieri: in ea
parte, in qua iam pluit, singula stillicidia pluviae caden-
tis singula esse specula, a singulis ergo reddi imaginem
solis. deinde multas imagines, immo innumerabiles et
devexas et in praeceps euntes confundi. itaque et arcum
6 esse multarum imaginum solis confusiones. Hoc sic col-
ligunt: pelves, inquiunt, mille die sereno pone et omnes
habebunt imagines solis. in singulis foliis dispone sin-
gulas guttas: singulae habebunt imaginem solis. at con-
tra ingens stagnum non amplius habebit quam imaginem
unam. quare? quia omnis circumscripta laevitas et cir-
cumdata suis finibus speculum est. itaque piscinam in-
gentis magnitudinis divide: totidem illa habet imagines
solis, quot lacus habuerit. relinque illam sicut est diffusa:
semel tibi imaginem reddet. Nihil refert quam exiguus
sit humor aut lacus. si determinatus est, speculum est.
ergo stillicidia illa infinita, quae imber cadens defert, to-
tidem specula sunt, totidem solis facies habent. hae con-
tra intuenti perturbatae adparent nec dispiciuntur inter-
valla, quibus singulae distant, spatio prohibente discerni.
Deinde pro singulis adparet una facies turbata ex omni-
7 bus. Aristoteles idem iudicat: „ab omni, inquit, lae-
vitate acies radios suos replicat. nihil autem laevius aqua
et aëre. ergo etiam ab aëre spisso visus noster in nos
redit. Ubi vero acies hebes et infirma est, quolibet aëris
ictu deficiet. quidam hoc genere valitudinis laborant, ut
ipsi sibi videantur occurrere, ut ubique imaginem suam
cernant. quare? quia infirma vis oculorum non potest
perrumpere ne sibi quidem proximum aëra, sed resistit.“
8 Itaque quod in aliis efficit densus aer, in his facit omnis.
satis enim valet qualiscumque ad inbecillam aciem re-
pellendam. longe autem magis visum nostrum remittit
aqua, quia crassior est et pervinci non potest, sed radios

luminum nostrorum moratur et eo unde exierint reflectit.
ergo cum multa stillicidia sint, totidem specula sunt. sed
quia parva sunt, solis colorem sine figura exprimunt.
Deinde cum in stillicidiis innumerabilibus et sine inter-
vallo cadentibus reddatur idem color, incipit facies esse
non multarum imaginum et intermissarum, sed unius lon-
gae atque continuae. „Quomodo, inquis, tu mihi multa 9
milia imaginum istic esse dicis, ubi ego nullam video?
et quare cum solis color unus sit, imaginum diversus
est?“ Ut et haec, quae proposuisti, refellam et alia,
quae non minus refellenda sunt, illud dicam oportet:
nihil acie nostra fallacius non tantum in his, a quibus
subtiliter pervidendis illam *loco*rum diversitas submovet,
sed etiam in his quoque, quae ad manum cernit: remus
tenui aqua tegitur et fracti speciem reddit. poma per vi-
trum adspicientibus multo maiora sunt. columnarum in-
tervalla porticus longior iungit. Ad ipsum solem rever- 10
tere: hunc quem [toto] terrarum orbe maiorem probat
ratio, acies nostra sic contraxit, ut sapientes viri peda-
lem esse contenderent. quem velocissimum omnium sci-
mus, nemo nostrum moveri videt, nec ire crederemus,
nisi adpareret isse. mundum ipsum praecipiti velocitate
labentem et ortus occasusque intra momentum temporis
revolventem nemo nostrum sentit procedere: quid ergo
miraris, si oculi nostri imbrium stillicidia non separant
et ingenti spatio intuentibus minutarum imaginum discri-
men interit? Illud dubium esse nulli potest, quin arcus 11
imago solis sit roscida et cava nube concepta. quod ex
hoc tibi adpareat: numquam non adversa soli est, subli-
mis aut humilis, prout ille se submisit aut sustulit, in
contrarium mota. illo enim descendente altior est, alto
depressior. Saepe talis nubes a latere solis est nec ar-
cum efficit, quia non ex recto imaginem trahit. Varietas 12
autem non ob aliam causam fit, quam quia pars coloris
sole est sparsa, *pars* in nube illa. humor [autem] modo
caeruleas lineas, modo virides, modo purpurae similes
et luteas aut igneas ducit duobus coloribus hanc varieta-
tem efficientibus, remisso et intento. sic enim et purpura

eodem conchylio non in unum modum exit. interest
quamdiu macerata sit, crassius medicamentum an aqua-
13 tius traxerit, saepius mersa sit et excocta an semel tincta:
non est ergo mirum, si, cum duae res sint, sol et nubes,
id est corpus et speculum, tam multa genera colorum
exprimuntur, quam multis generibus possunt ista inci-
tari aut relanguescere. alius est enim color ex igneo
14 lumine, alius ex obtunso et leniore. In aliis rebus vaga
inquisitio est, ubi non habemus, quod manu tenere pos-
sumus et late coniectura mittenda est: hic adparet duas
causas esse arcus, solem nubemque, quia nec sereno
umquam fit nec nubilo ita, ut sol lateat. ergo utique ex
his est, quorum sine altero non est.

1 IV. *Et*iamnunc illud accedit, quod aeque manifestum
est, speculi ratione imaginem reddi, quia numquam nisi
e contrario redditur, id est, nisi ex altera parte stetit,
quod adparet, ex altera, quod ostendit. Rationes, quae
non persuadent sed cogunt, a geometris adferuntur, nec
dubium cuiquam relinquitur, quin arcus imago solis sit
male expressi ob vitium figuramque speculi: nos interim
temptemus alias probationes, quae de plano legi pos-
2 sunt. Inter argumenta sic nascentis arcus pono, quod
celerrime nascitur. ingens enim variumque corpus intra
momentum subtexitur coelo et aeque celeriter aboletur.
nihil autem tam cito redditur quam a speculo imago. non
3 enim facit quicquam, sed ostendit. Parianus Artemido-
rus adicit etiam, quale genus nubis esse debeat, quod
talem solis imaginem reddit. „Si speculum, inquit, fe-
ceris concavum, quod sit sectae pilae pars, si extra me-
dium constiteris, quicumque iuxta te steterint, inversi
4 tibi videbuntur et propiores a te quam a speculo.“ „Idem,
inquit, evenit, cum rotundam et cavam nubem intuemur
a latere, ut solis imago a nube descendat propiorque no-
bis sit et in nos magis conversa. Color illi igneus a sole
est, caeruleus a nube, ceteri utriusque mixturae.“

1 V. Contra haec illa dicuntur. „De speculis duae opi-
niones sunt: alii enim in illis simulacra cerni putant, id

est corporum nostrorum figuras a nostris corporibus emissas ac separatas, alii non imagines in speculo, sed ipsa adspici corpora retorta oculorum acie et in se rursus reflexa. nunc nihil ad rem pertinet, quomodo videamus quodcumque videmus. Sed [quomodo] imago similis 2
reddi e speculo debet. quid autem est tam dissimile quam sol et arcus, in quo neque figura solis neque color neque magnitudo adparet? arcus longe amplior est longeque ea parte, qua fulget, rubicundior quam sol, ceteris vero coloribus diversus. Deinde cum velis speculum inesse 3
aëri, des oportet mihi [eamdem laevitatem corporis,] eamdem qualitatem, eumdem nitorem. atqui nullae nubes habent similitudinem speculi: per medias saepe transimus nec in illis nos cernimus. qui montium summa conscendunt, spectant nubem nec tamen imaginem in illa suam adspiciunt. Singula stillicidia singula specula sunt. 4
concedo. sed illud nego, ex stillicidiis constare nubem. habet enim quaedam, ex quibus fieri stillicidia possint, non ipsa. ne aquam quidem habet nubes, sed materiam futurae aquae. Concedamus igitur et guttas innumera- 5
biles nubibus inesse et illas faciem reddere, non tamen unam omnes reddent, sed singulae singulas. deinde inter se specula coniunge: in unam imaginem non coibunt, sed quaeque particula in se rei similitudinem claudet. Sunt quaedam specula ex multis minutisque conposita, quibus si unum ostenderis hominem, populus adparet unaquaque particula faciem suam exprimente. haec cum sint coniuncta et simul conlocata, nihilominus seducunt imagines suas et ex uno turbam efficiunt. ceterum catervam illam non confundunt, sed diremptam in facies singulas distrahunt: arcus autem uno circumscriptus est ductu, una totius est facies. „Quid ergo? inquit, non 6
et aqua rupta fistula sparsa et remo excussa habere quiddam simile his, quos videmus in arcu, coloribus solet?" Verum est: sed non ex hac causa, ex qua tu videri vis, quia unaquaeque stilla recipiat imaginem solis. citius enim cadunt stillae, quam ut concipere imaginem possint. standum est, quoad id, quod imitantur excipiant.

quid ergo *fit*? colorem, non imaginem ducunt: alioquin,
— ut ait Nero Caesar disertissime,

colla Cytheriacae splendent agitata columbae:

et variis coloribus pavonum cervix, quotiens aliquo de-
flectitur, nitet: — numquid ergo dicemus specula eius-
modi plumas, quarum omnis inclinatio in colores novos
7 transit? Non minus nubes diversam naturam speculis
habent quam aves, quas retuli, et chamaeleontes et alia
animalia, quorum color aut ex ipsis mutatur, cum ira vel
cupidine incensa cutem suam variant humore subfuso,
aut positione lucis, quam prout rectam vel obliquam re-
8 ceperunt, ita colorantur. Quid enim simile speculis ha-
bent nubes, cum illa non perluceant, hae transmittant
lucem? illa densa et coacta, hae rarae sint? illa eiusdem
materiae tota, hae diversis temere conpositae et ob hoc dis-
cordes nec diu cohaesurae? Praeterea videmus ortu solis
partem quamdam coeli rubere. videmus nubes aliquando
ignei coloris. quid ergo prohibet, quomodo hunc unum
colorem accipiunt solis occursu, sic multos ab illis trahi,
9 quamvis non habeant speculi potentiam? Modo, inquit,
inter argumenta ponebas semper arcum contra solem ex-
citari, quia ne a speculo quidem imago redderetur nisi
adverso. Hoc, inquit, commune nobis est. nam quem-
admodum opponendum est speculo id, cuius in se ima-
ginem transferat, sic, ut nubes infici possint, ita sol ad
hoc apte ponendus est. non enim idem facit, si undique
effulsit. et ad hoc opus est radiorum idoneus ictus."

10 Haec dicuntur ab his, qui videri volunt nubem colo-
rari. Posidonius et hi, qui speculari ratione talem effici
iudicant visum, hoc respondent: „si ullus esset in arcu
color, permaneret et viseretur eo manifestius, quo pro-
pius: nunc imago arcus, ex longinquo clara, interit,
11 cum ex vicino ventum est." Huic contradictioni non con-
sentio, cum ipsam sententiam probem. quare? dicam:
quia coloratur quidem nubes, sed ita, ut color eius non
undique adpareat. nam ne ipsa quidem undique adparet.
nubem enim nemo, qui in ipsa est, videt. quid ergo mi-
rum, si color eius non videtur ab eo, a quo ipsa non vi-

situr? atqui ipsa, quamvis non videatur, est: ergo et
color. Ita est: [*non est*] argumentum falsi coloris, quod
adparere accedentibus desinit. idem enim in ipsis evenit
nubibus, nec ideo falsae sunt, quia non videntur. Prae- 12
terea cum dicitur tibi, nubem sole esse suffectam, non
dicitur tibi, colorem illum inustum esse velut duro cor-
pori ac stabili ac manenti, sed ut fluido et vago et nihil
amplius quam brevem speciem recipienti. Sunt etiam
quidam colores, qui ex intervallo vim suam ostendunt:
purpuram Tyriam, quo melior saturiorque, eo altius opor-
tet teneas, ut fulgorem suum teneat. non tamen ideo non
habet colorem illa, quia quae optimum habet, non quo-
modocumque explicatur ostendit. In eadem sententia 13
sum qua Posidonius, ut arcum iudicem fieri nube formata
in modum concavi speculi et rotundi, cui forma sit partis
e pila secta. hoc probari, nisi geometrae adiuverint, non
potest, qui argumentis nihil dubii relinquentibus docent
solis illam esse effigiem non similem. neque enim omnia 14
adversus specula respondent: sunt quae videre extime-
scas: deformitate tanta corruptam faciem visentium red-
dunt servata similitudine in peius. sunt quae cum videris,
placere tibi vires tuae possint: in tantum lacerti crescunt
et totius corporis supra humanam magnitudinem habitus
augetur. sunt quae dextras facies ostendant, sunt quae
sinistras, sunt quae detorqueant et vertant. Quid ergo
mirum est eiusmodi speculum in nube quoque fieri, quo
solis species vitiosa reddatur?

VI. Inter cetera argumenta et hoc erit, quod num- 1
quam maior arcus dimidio circulo adparet et eo minor
est, quo altior sol. Ut ait Vergilius noster:

et bibit ingens
arcus,

cum adventat imber: sed non easdem, undecumque ad-
paruit, minas adfert: a meridie ortus magnam vim aqua-
rum vehet. vinci enim non potuerunt valentissimo sole:
tantum illis est virium. si circa occasum refulsit, rorabit
et leviter inpluet. si ab ortu circave surrexit, serena pro-
mittunt. „Quare tamen, si imago solis est arcus, longe 2

ipso sole maior adparet?“ Quia est alicuius speculi natura talis, ut maiora multo quam videat ostendat et in portentos*um* augeat formas, alicuius talis invicem, ut
3 minuat. „Illud dic mihi, quare in orbem eat facies, nisi orbi redditur? dices enim fortasse, unde sit illi color varius: unde figura talis sit, non dices, nisi aliquod exemplar, ad quod formetur, ostenderis. nullum autem [aliud] quam solis est, a quo cum tu quoque fatearis illi colorem dari, sequitur, ut et detur forma. Denique inter me teque convenit colores illos, quibus regio coeli [de]pingitur, a sole esse: illud unum inter nos non convenit: tu dicis illum colorem esse, ego videri. qui sive est, sive videtur, a sole est: tu non expedies, quare color ille subito desinat, cum omnes fulgores paulatim discutian-
4 tur.“ Pro me est et repentina eius facies et repentinus interitus. proprium enim hoc speculi est, in quo non per partes struitur, quod adparet, sed statim totum fit. aeque cito omnis imago aboletur in illo, quam ponitur. nihil enim aliud ad ista efficienda vel removenda opus est quam ostendi et abduci. Non est propria in ista nube substantia nec corpus est, sed mendacium, sine re similitudo. Vis scire hoc ita esse? desinet arcus, si obtexeris solem. Oppone, inquam, soli alteram nubem: huius
5 varietas interibit. „At maior aliquanto est arcus quam sol.“ Dixi modo fieri specula, quae multiplicent omne corpus, quod imitantur. Illud adiciam, omnia per aquam videntibus longe esse maiora: literae quamvis minutae et obscurae per vitream pilam aqua plenam maiores clarioresque cernuntur. poma formosiora quam sunt videntur, si innatant vitro. sidera ampliora per nubem adspicienti videntur, quia acies nostra in humido labitur nec adprehendere, quod vult, fideliter potest. quod manifestum fiet, si poculum inpleveris aqua et in id conieceris anulum. nam cum in ipso fundo iaceat anulus, facies eius
6 in summa aqua redditur. Quicquid videtur per humorem, longe amplius vero est: quid mirum maiorem reddi imaginem solis, quae in nube humida visitur, cum ex duabus causis hoc accidat: quia in nube est aliquid vitro

simile, quod potest perlucere, est aliquid et aquae, quam etiamsi nondum habet, iam parat. id est: iam eius natura est, in quam ex sua vertatur.

VII. „Quoniam, inquis, vitri fecisti mentionem, ex 1
[hoc] ipso contra te argumentum sumam. Virgula solet fieri vitrea, stri*a*ta vel pluribus angulis in modum clavae torosa: haec si in transversum solem accipit, colorem talem, qualis in arcu videri solet, reddit, ut scias non imaginem hic solis esse, sed coloris imitationem ex percussu." Primum in hoc argumento multa pro me sunt: 2
quod adparet a sole fieri. quod adparet laeve quiddam esse debere, simile speculo, quod solem repercutiat. deinde quod adparet non fieri ullum colorem, sed speciem falsi coloris, qualem, ut dixi, columbarum cervix et sumit et ponit, ubicumque deflectitur. hoc autem et in speculo est, cui nullus inditur color, sed simulatio quaedam coloris alieni. Unum hoc tantum solvendum mihi 3
est, quod non visitur in ista virgula solis imago, cuius bene exprimendae capax non est. ista conatur quidem reddere imaginem, quia laevis est materia et ad hoc habilis, sed non potest, quia enormiter facta est. si apte fabricata foret, totidem redderet soles, quot habuisset ins*eption*es. quae quia discernuntur inter se, nec satis in vicem speculi nitent, inchoant tantum imagines nec exprimunt et ob ipsam viciniam turbant et in speciem coloris unius adducunt.

VIII. „At quare arcus non inplet orbem, sed pars 1
dimidia eius videtur, cum plurimum porrigitur incurvaturque?" Quidam ita opinantur: sol, cum sit multo altior nubibus, a superiore illas tantum percutit parte. sequitur, ut inferior pars earum non tangatur lumine: ergo cum ab una parte solem accipiant, unam eius partem imitantur, quae numquam dimidia maior est. Hoc argumen- 2
tum parum potens est. quare? quia, quamvis ex superiore parte sol sit, totam tamen percutit nubem. ergo et tingit. quidni? cum radios transmittere soleat et omnem densitatem perrumpere. Deinde contrariam rem proposito suo dicunt. nam si superior est sol et ideo superiori

tantum parti nubium adfunditur, numquam terra tenus
3 descendet arcus: atqui usque in humum dimittitur. Prae-
terea numquam non contra solem arcus est. nihil autem
ad rem pertinet, supra infrave sit, quia totum, quod con-
tra est, latus verberatur. Deinde aliquando arcum et oc-
cidens facit. tunc certe ex inferiori parte nubes ferit ter-
ris propinquus: atqui et tunc dimidia pars est, quamvis
4 solem nubes ex humili et sordido accipiant. Nostri, qui
sic in nube, quomodo in speculo lumen volunt reddi,
nubem cavam faciunt et sectae pilae partem, quae non
potest totum orbem reddere, quia ipsa pars orbis est.
Proposito accedo, argumento non consentio. nam si in
concavo speculo tota facies oppositi orbis exprimitur, et
5 in semiorbe nihil prohibet totam adspici pilam. „Etiam-
nunc diximus circulos adparere soli lunaeque in similitu-
dinem arcus circumdatos: quare ille circulus iungitur, et
in arcu numquam? deinde quare semper concavae nubes
solem accipiunt, non aliquando planae et tumentes?" * * *
6 Aristoteles ait post autumnale aequinoctium qualibet
hora diei arcum fieri, aestate non fieri nisi aut incipiente
aut inclinato die. cuius rei causa manifesta est: primum,
quia media diei parte sol calidissimus nubes evincit, nec
potest imaginem suam ab his recipere, quas scindit. at
matutino tempore aut vergens in occasum minus virium
7 habet, ideo a nubibus sustineri et repercuti potest. De-
inde cum arcum facere non soleat nisi adversus his, in
quibus facit, nubibus, cum breviores dies sunt, semper
obliquus est. itaque qualibet diei parte, etiam cum altis-
simus est, habet aliquas nubes, quas ex adverso ferire
possit. at temporibus aestivis supra nostrum verticem
fertur ideoque medio die excelsissimus terras rectiore
adspicit linea, quam ut ullis nubibus possit occurri:
omnes enim sub se tunc habet.

1 IX. Nunc de virgis dicendum est, quas non
minus pictas variasque et aeque pluviarum signa solemus
accipere. in quibus non multum operae consumendum
est, quia virgae nihil aliud sunt quam inperfecti arcus.
nam facies illis quidem est picta, sed nihil curvati habent:

in rectum iacent. Fiunt autem iuxta solem fere in nube 2
humida et iam se spargente. itaque idem est in illis, qui in arcu color, tantum figura mutatur, quia nubium quoque, in quibus extenduntur, alia est.

X. Similis varietas in coronis est, sed hoc differunt, quod coronae ubique fiunt, ubicumque sidus est, arcus non nisi contra solem, virgae non nisi in vicinia solis. Possum et hoc modo differentiam omnium reddere: coronam si diviseris, arcus erit, si direxeris, virga. in omnibus color multiplex est, ex caeruleo fulvoque varius. virgae soli tantum adiacent, arcus solares lunaresque sunt, coronae omnium siderum.

XI. Aliud quoque virgarum genus adparet, 1
cum radii per angusta foramina nubium tenues et intenti distantesque inter se diriguntur. et ipsi signa imbrium sunt. Quomodo nunc me hoc loco geram? quid [eas] vocem? imagines solis? Historici soles vocant et binos 2
ternosque adparuisse memoriae tradunt. Graeci parhelia adpellant, quia in propinquo fere a sole visuntur, aut quia accedunt ad aliquam similitudinem solis: non enim totum imitantur, sed imaginem eius figuramque. ceterum nihil habent ardoris, hebetes ac languidi. His quod nomen inponimus? an facio quod Vergilius, qui dubitavit de nomine, deinde id, de quo dubitarat, proposuit?

et quo te nomine dicam,
Rhaetica? nec cellis ideo contende Falernis.

nihil ergo prohibet illas parhelia vocari. Sunt autem 3
imagines solis in nube spissa et vicina in modum speculi. quidam parhelion ita definiunt: nubes rotunda et splendida similisque soli. sequitur enim illum nec umqam longius relinquitur quam fuit, cum adparuit. Numquis nostrum miratur, si solis effigiem in aliquo fonte aut placido lacu vidit? non, ut puto. atqui tam in sublimi facies eius quam inter nos potest reddi, si modo idonea est materia, quae reddat.

XII. Quotiens defectionem solis volumus deprehen- 1
dere, ponimus pelves, quas aut oleo aut pice inplemus,

quia pinguis humor minus facile turbatur et ideo quas recipit imagines servat. adparere autem imagines non possunt nisi in liquido et inmoto: tunc solemus notare, quemadmodum luna soli se opponat et illum tanto maiorem subiecto corpore abscondat, modo ex parte, si ita contigit ut latus incurreret, modo totum. Haec dicitur perfecta defectio, quae stellas quoque ostendit et intercipit lucem, tunc scilicet, cum uterque orbis sub eodem
2 libramento stetit. Quemadmodum ergo utriusque imago in terris adspici potest, ita in aëre, cum sic coactus aer et limpidus constitit, ut faciem solis acciperet, quam et aliae nubes accipiunt, sed transmittunt, si aut mobiles sunt aut rarae aut sordidae: mobiles enim spargunt illam, rarae emittunt, sordidae turpesque non sentiunt, sicut apud nos imaginem maculosa non reddunt.

1 XIII. Solent et bina fieri parhelia eadem ratione. quid enim inpedit, quo minus tot sint, quot nubes fuerint aptae ad exhibendam solis effigiem? Quidam in illa sententia sunt, quotiens duo simulacra talia exsistant, ut iudicent unum esse solis, alterum imaginis. nam apud nos quoque cum plura specula disposita sunt ita, ut alteri sit conspectus alterius, omnia inplentur et una imago vera est, ceterae imaginum effigies sunt. nihil enim refert, quid sit, quod speculo ostendatur: quicquid enim videt, reddit. Ita illic quoque in sublimi, si nubes fors aliqua disposuit, ut inter se conspiciant, altera nubes
2 solis imaginem, altera imaginis reddit. Debent autem hae nubes, quae hoc praestant, densae esse, laeves, splendidae, plane naturae solis. ob hoc omnia huiusmodi simulacra candida sunt et similia lunaribus circulis, quia ex percussu oblique accepto sole resplendent: nam si infra solem nubes fuerit et propior, ab eo dissipatur. longe autem posita radios non remittit nec imaginem efficit, quia apud nos quoque specula, cum a nobis procul abducta sunt, faciem non reddunt, quia acies nostra non
3 habet usque ad nos recursum. Pluviarum autem et hi soles, utar enim historica lingua, indicia sunt. utique si a parte austri constiterunt, nubes inde maxime ingrave-

scent: cum utrimque solem cinxit talis effigies, si Arato
credimus, tempestas surgit.

XIV. Tempus est alios quoque ignes per- 1
currere, quorum diversae figurae sunt: ali-
quando emicat stella, aliquando ardores sunt, aliquando
fixi et haerentes, nonnumquam volubiles. Horum plura
genera conspiciuntur: sunt βόθυνοι, cum velut corona
cingente introrsus ingens coeli recessus est similis effos-
sae in orbem speluncae. Sunt pithiae [cum] magni-
tudine vasti rotundique ignis dolio similis, qui vel fertur
vel in uno loco flagrat. Sunt chasmata, cum aliquod
coeli spatium desedit et flammam velut dehiscens in ab-
dito ostentat. Colores quoque horum omnium plurimi 2
sunt: quidam ruboris acerrimi, quidam evanidae ac le-
vis flammae, quidam candidae lucis, quidam micantes,
quidam aequaliter et sine eruptionibus aut radiis fulvi.
Videmus ergo

stellarum longos a tergo albescere tractus.

Hae velut stellae exsiliunt et transvolant videnturque 3
longum ignem porrigere propter inmensam celeritatem,
cum acies nostra non discernat transitum earum, sed
quacumque occucurrerunt, id totum igneum credat.
tanta enim est velocitas motus, ut partes eius non dispi-
ciantur, sed tantum summa prendatur. intellegimus ma-
gis, qua *ad*pareat stella quam qua exeat. Itaque velut igne 4
continuo totum iter signat, quia visus nostri tarditas non
subsequitur momenta currentis, sed videt simul et unde
exsilierit et quo pervenerit. quod fit in fulmine: longus
nobis videtur ignis eius, quia cito spatium suum trans-
silit et oculis nostris occurrit universum, per quod deie-
ctus est: at ille non est extenti corporis per omne, qua ve-
nit. neque tam longa et extenuata in inpetum valent. Quo- 5
modo ergo prosiliunt? adtritu aëris ignis incensus vento
praeceps inpellitur. non semper tamen vento adtrituve
fit: nonnumquam ex aliqua opportunitate aëris nascitur.
multa enim sunt in sublimi sicca, calida, terrena, inter
quae oritur et pabulum suum subsequens defluit ideoque
velociter rapitur. „At quare color diversus est?“ quia 6

refert, quale sit id, quod incenditur, et quam vehemens,
quo incenditur. Ventum autem significat eiusmodi lapsus
et quidem ab ea parte, qua erumpit.
1 XV. „Fulgores, inquit, quomodo fiunt, quos Graeci
sela adpellant?“ Multis, ut aiunt, modis: potest illos
ventorum vis edere, potest superioris coeli fervor. nam
cum late fusus sit ignis, inferiora aliquando, si accendi
sunt idonea, corripit. potest stellarum motus cursu suo
excitare ignem et in subiecta transmittere. quid porro?
non potest fieri, ut aer vim igneam usque in aethera eli-
dat, ex qua fulgor ardorve sit vel stellae similis excur-
2 sus? Ex his fulgoribus quaedam praeceps eunt, similia
prosilientibus stellis. quaedam certo loco permanent et
tantum lucis emittunt, ut fugent tenebras et diem reprae-
sentent, donec consumpto alimento primum obscuriora
sint, deinde flammae modo, quae in se cadit, per adsi-
duam diminutionem redigantur in nihilum. Ex his quae-
dam in nubibus adparent, quaedam supra nubes, cum
aer spissus ignem, quem propior terris diu paverat, us-
3 que in sidera expressit. Horum aliqua non patiuntur mo-
ram, sed transcurrunt aut exstinguuntur subinde, qua re-
luxerant. Haec fulgores dicuntur, quia brevis facies il-
lorum et caduca est nec sine iniuria decidens. saepe enim
fulminum noxas ediderunt. ab his tecta nos vidimus icta
4 sine fulmine, quae asteroplecta Graeci vocant. At
quibus longior mora et fortior ignis est motumque coeli
sequens, aut qui proprios cursus agunt, cometas no-
stri putant, de quibus dicendum est. Horum ge-
nera sunt pogoniae, lampades et cyparissiae et
alia omnia, quorum ignis in exitu sparsus est. Dubium,
an inter hos ponantur trabes et pithiae, quae raro
sunt visa. multa enim conglobatione ignium indigent,
cum ingens illorum orbis aliquantum matutini amplitudi-
5 nem solis exsuperet. Inter haec ponas licet et quod fre-
quenter in historiis legimus coelum ardere visum,
cuius nonnumquam tam sublimis ardor est, ut inter ipsa
sidera videatur, nonnumquam tam humilis, ut speciem
longinqui incendii praebeat. Sub Tiberio Caesare cohortes

in auxilium Ostiensis coloniae cucurrerunt tamquam conflagrantis, cum coeli ardor fuisset per magnam partem
noctis parum lucidus crassi fumidique ignis. De his nemo 6
dubitat, quin habeant flammam, quam ostendunt. certa illis substantia est: de prioribus quaeritur, de arcu dico et coronis, an decipiant aciem et mendacio constent, an
in illis quoque verum sit, quod adparet. Nobis non pla- 7
cet in arcu aut coronis subesse aliquid corporis certi: nihil enim iudicamus in speculis nisi fallaciam esse nihil aliud quam alienum corpus mentientibus. non enim est in speculo, quod ostenditur. alioquin non exiret nec alia protinus imagine obduceretur, nec innumerabiles modo
interirent, modo exciperentur formae. Quid ergo? simu- 8
lacra ista sunt et inanis verorum corporum imitatio [suntque ipsa a quibusdam ita conposita, ut haec possent et detorquere] * * in pravum. Nam, ut dixi, sunt specula, quae faciem prospicientium obliquent, sunt quae in infinitum augeant ita, ut humanum habitum modumque excedant nostrorum corporum.

XVI. Hoc loco volo tibi narrare fabellam, ut intelle- 1
gas, quam nullum instrumentum inritandae voluptatis libido contemnat et ingeniosa sit ad incitandum furorem suum. Hostius fuit Quadra, obscoenitatis in scenam usque productae. hunc divitem avarum, sestertii milies servum, divus Augustus indignum vindicta iudicavit, cum a servis occisus esset, et tantum non pronuntiavit iure cae-
sum videri. Non erat ille ab uno tantummodo sexu inpu- 2
rus, sed tam virorum quam feminarum avidus [fuit], fecitque specula eius notae, cuius modo retuli, imagines maiores reddentia, in quibus digitus brachii mensuram et crassitudinem excederet. haec autem ita disponebat, ut cum virum ipse pateretur, aversus omnes admissarii sui motus in speculo ipse videret ac deinde falsa magnitudine
ipsius membri tamquam vera gaudebat. In omnibus qui- 3
dem balneis agebat ille delectum et aperta mensura legebat viros, sed nihilominus mendaciis quoque insatiabile malum oblectabat: i nunc et dic speculum munditiarum causa repertum. Foeda dictu sunt, quae portentum illud

ore suo lancinandum dixerit feceritque, cum illi specula
ab omni parte opponerentur, ut ipse flagitiorum suorum
spectator esset et quae secreta quoque conscientiam
premunt et quae [*alii*] aeque ac sibi quisque fecisse se
4 negat, non in os tantum, sed in oculos suos ingereret. At
hercule scelera conspectum sui reformidant. in perditis
quoque et ad omne dedecus expositis tenerrima est ocu-
lorum verecundia: ille [autem], quasi parum esset inau-
dita et incognita pati, oculos suos ad illa advocavit nec
quantum peccabat videre contentus, specula sibi, per
quae flagitia sua divideret disponeretque, circumdedit.
et quia non tam diligenter intueri poterat, cum caput
merserat inguinibusque alienis obhaeserat, opus sibi suum
5 per imagines offerebat. Spectabat illam libidinem oris sui,
spectabat admissos sibi pariter in omnia viros. nonnum-
quam inter marem et feminam distributus et toto cor-
pore patientiae expositus spectabat nefanda: quidnam
homo inpurus reliquit, quod in tenebris faceret? non
pertimuit diem, sed ipsos concubitus portentosos sibi ipse
ostendit, sibi ipse adprobavit. quem num putes in ipso
6 habitu pingi voluisse? Est aliqua etiam prostitutis mo-
destia et illa corpora publico obiecta ludibrio aliquid, quo
infelix patientia lateat, obtendunt: adeo in quaedam lu-
panar quoque verecundum est: at illud monstrum ob-
scoenitatem suam spectaculum fecerat et ea sibi ostenta-
7 bat, quibus abscondendis nulla satis alta nox est. „Si-
mul, inquit, et virum et feminam patior: nihilominus illa
quoque supervacua mihi parte alicuius contumeliam ma-
ris exerceo. Omnia membra stupris occupata sunt: oculi
quoque in partem libidinis veniant et testes eius exacto-
resque sint: etiam ea, quae a conspectu corporis nostri
positio submovit, arte visantur, ne quis me putet nescire,
8 quid faciam. Nihil egit natura, quod humanae libidini mi-
nisteria tam maligna dedit, quod aliorum animalium con-
cubitus melius instruxit: inveniam, quemadmodum morbo
meo et inponam et satisfaciam. quo nequitiam meam, si
ad naturae modum pecco? id genus speculorum circum-
ponam mihi, quod incredibili magnitudine imaginem red-

dat. Si liceret mihi, ad verum ista perducerem: quia non 9
licet, mendacio pascar. obscoenitas mea plus quam capit
videat et patientiam suam ipsa miretur.“ Facinus indi-
gnum. hic fortasse cito et antequam videret occisus est:
ad speculum suum inmolandus fuit.

XVII. Derideantur nunc philosophi, quod de speculi 1
natura disserant, quod inquirant, quid ita facies nostra
nobis et quidem in nos obversa reddatur, quid sibi re-
rum natura voluerit, quod, cum vera corpora edidisset,
etiam simulacra eorum adspici voluit. Quorsus pertinuit 2
hanc conparare materiam excipiendarum imaginum po-
tentem? non in hoc scilicet, ut ad speculum barbam velle-
remus aut ut faciem viri poliremus. In nulla re illa ne-
gotium luxuriae concessit: sed primum omnium, quia in-
becilli oculi ad sustinendum cominus solem ignoraturi
erant formam eius, hebetato illum lumine ostendit. quam-
vis enim orientem occidentemque eum contemplari liceat,
tamen habitum ipsum, qui verus est, non rubentis, sed
candida luce fulgentis nesciremus, nisi in aliquo nobis
humore lenior et adspici facilior occurreret. Praeterea 3
duorum siderum occursum, quo interpellari dies solet,
non videremus nec scire possemus, quid esset, nisi libe-
rius humi solis lunaeque imagines videremus. Inventa 4
sunt specula, ut homo ipse se nosset. multa ex hoc con-
sequuntur: primum sui notitiam, deinde ad quaedam con-
silium: formosus, ut vitaret infamiam, deformis, ut sciret
redimendum esse virtutibus quicquid corpori deesset, iu-
venis, ut flore aetatis admoneretur illud tempus esse di-
scendi et fortia audendi, senex, ut indecora canis depo-
neret, ut de morte aliquid cogitaret: ad hoc rerum na-
tura facultatem nobis dedit nosmetipsos videndi. Fons 5
cuique perlucidus aut laeve saxum imaginem reddit:

nuper me in litore vidi,
cum placidum ventis staret mare.

Qualem fuisse cultum putas ad hoc se speculum comen-
tium? aetas illa simplicior et fortuitis contenta nondum
in vitium beneficium detorquebat nec inventum naturae
in libidinem luxumque rapiebat. Primo faciem suam cui- 6

que casus ostendit. deinde cum blandus sui mortalibus amor dulcem adspectum formae suae faceret, saepius ea respexere, in quibus prius effigies suas viderant. Postquam deterior populus ipsas subiit terras effossurus obruenda, ferrum primum in usu fuit (et id inpune homines eruerant, si solum eruissent) tunc demum alia terrae mala, quorum laevitas aliud agentibus speciem suam obtulit, quam hic in poculo, ille in aere ad alios usus comparato vidit. et mox proprie huic ministerio praeparatus est orbis, nondum argentei nitoris fragilis vilisque materia.
7 Tunc quoque, cum antiqui illi viri incondite viverent, satis nitidi, si squalorem opere collectum adverso flumine eluerant, cura comere capillum fuit ac prominentem barbam depectere: et in hac re quisque sibi, alteri in vicem operam dabat. [*ne*] coniugum quidem manu crinis ille, quem effundere olim mos viris fuit, adtrectabatur, sed illum sibi ipsi sine ullo artifice formosi quatiebant, non ali-
8 ter quam iubam generosa animalia. Postea iam rerum potiente luxuria specula totis paria corporibus auro argentoque caelata sunt, gemmis deinde adornata et pluris unum ex his feminae constitit, quam antiquarum dos fuit [non] illa, quae publice dabatur imperatorum pauperum liberis. An tu existimas auro inditum habuisse Scipionis
9 filias speculum, cum illis dos fuisset aes grave? O felix paupertas, quae tanto titulo locum fecit! Non fecisset illis senatus dotem, si habuissent. at quisquis ille erat, cui soceri loco senatus fuit, intellexit accepisse se dotem, quam fas non esset reddere: iam libertinorum virgunculis in unum speculum non sufficit illa dos, quam dedit
10 senatus pro *Scipione*. processit enim paulatim in deterius opibus ipsis invitata luxuria et incrementum ingens vitia ceperunt, adeoque omnia indiscreta sunt diversissimis artibus, ut quicquid mundus muliebris vocabatur, sarcinae viriles sint: minus dico, etiam militares. Iam speculum ornatus tantum causa adhibetur? nulli non vitio necessarium factum est.

L. ANNAEI SENECAE

AD LUCILIUM

NATURALIUM QUAESTIONUM

LIBER II.

I. Omnis de universo quaestio in coelestia, sublimia, terrena dividitur. Prima pars naturam siderum scrutatur et magnitudinem et formam ignium, quibus mundus includitur, solidumne sit coelum ac firmae concretaeque materiae an ex subtili tenuique nexum, agatur an agat, et infra sese sidera habeat an in contextu sui fixa, quemadmodum anni vices servet, solem retro flectat, cetera deinceps similia. Secunda pars tractat inter coelum terram- 2 que versantia. hic sunt nubila, imbres, nives [*terrae motus*, *fulgores*]

et humanas motura tonitrua mentes,

quaecumque aer facit patiturve. haec sublimia dicimus, quia editiora imis sunt. Tertia illa pars de aquis, terris, arbustis, satis quaerit et, ut iurisconsultorum verbo utar, de omnibus, quae solo continentur. „Quomodo, in- 3 quis, de terrarum motu quaestionem eo posuisti loco, quo de tonitribus fulgoribusque dicturus es?“ quia cum motus terrae spiritu fiant, spiritus autem aer sit agitatus, etiamsi subit terras, non ibi spectandus est: cogitetur in ea sede, in qua illum natura disposuit. Dicam, quod ma- 4 gis mirum videbitur: inter coelestia et de terra dicendum erit. „Quare?“ inquis. quia cum propria terrae ipsius excutimus suo loco, utrum lata sit et inaequalis et enormiter proiecta an tota in formam pilae spectet et in orbem partes suas cogat, adliget aquas an aquis adligetur, ipsa animal sit an corpus iners et sine sensu, plenum quidem spiritus, sed alieni, et cetera huiusmodi, quotiens in manus venerint, terram sequuntur et in imis conlocabun-

5 tur: at ubi quaeretur, quis terrae situs sit, qua parte
mundi consederit, quomodo adversus sidera coelumque
posita sit, haec quaestio cedet superioribus et, ut ita di-
cam, meliorem condicionem sequetur.

1 II. Quoniam dixi de partibus, in quas omnis rerum
naturae materia dividitur, quaedam in commune di-
cenda sunt et hoc primum praesumendum, in-
ter ea corpora, [a] quibus unitas est, aëra esse.
2 Quid sit hoc, quare praecipiendum fuerit, scies, si paulo
altius repetiero et dixero esse aliquid continuum, aliquid
commissum. continuatio est partium inter se non in-
termissa coniunctio. unitas est sine commissura conti-
nuatio, et [*commissura est*] duorum inter se coniunctorum
3 corporum tactus. Numquid dubium est, quin ex his cor-
poribus, quae videmus tractamusque, quae aut sentiun-
tur aut sentiunt, quaedam sint [*conposita*, *quaedam non*]
conposita? illa constant aut nexu aut acervatione, ut
puta funis, frumentum, [navis]. rursus non conposita, ut
arbor, lapis. Ergo concedas oportet, ex his quoque,
quae sensum quidem effugiunt, ceterum ratione pren-
4 duntur, esse in quibusdam unitatem corporum. Vide quo-
modo auribus tuis parcam: expedire me poteram, si
philosophorum lingua uti voluissem, ut dicerem unita
corpora. hoc cum tibi remittam, tu invicem [mihi] refer
gratiam. Quare istud? si quando dixero unum, memine-
ris me non ad numerum referre, sed ad naturam corpo-
ris nulla ope externa, sed unitate sua cohaerentis. Ex hac
nota corporum aer est.

1 III. Omnia quae in notitiam nostram cadunt aut ca-
dere possunt, mundus conplectitur. ex his quaedam eius
partes sunt, quaedam materiae loco relicta. desiderat
enim omnis natura materiam, sicut ars omnis, quae manu
2 constat. Quid sit hoc, apertius faciam. Pars est nostri
oculus, manus, ossa, nervi: materia succus recentis cibi
iturus in partes. rursus quasi pars est sanguis nostri: et
tamen est materia. praeparat enim et alia et nihilominus
eorum est, quibus totum corpus efficitur.

1 IV. Sic mundi pars est aer [*et*] quidem necessaria.

hic est enim, qui coelum terramque connectit, qui ima ac summa sic separat, ut iungat. separat, quia medius intervenit. iungit, quia utrique per hoc inter se consensus est. supra se dat, quicquid accepit a terris. rursus vim siderum in terrena transfundit. Quasi partem mundi 2
voco ut animalia, arbusta. nam genus animalium arbustorumque pars universi est, quia in consummationem totius adsumptum et quia non est sine hoc universum. unum autem animal et una arbor quasi pars est, quia quamvis perierit, tamen id, ex quo perit, totum est. Aer autem, ut dicebam, et coelo et terris cohaeret: utrique innatus est. habet autem unitatem quicquid alicuius rei nativa pars est. nihil enim nascitur sine unitate.

V. Terra et pars est mundi et materia. Pars quare 1
sit, non puto te interrogaturum, aut aeque interroges, quare coelum pars sit, quia scilicet non magis sine hoc quam sine illa universum potest esse, quod cum his universum est, ex quibus [*tam*]quam ex hac, alimenta omnibus animalibus, omnibus satis, omnibus stellis dividuntur. hinc viritim singulis, hinc ipsi mundo tam multa po- 2
scenti subministratur, hinc profertur, quo sustineantur tot sidera tam exercitata, tam avida per diem noctemque ut in opere ita [et] in pastu. [et] omnium quidem rerum natura quantum in nutrimentum sui satis sit, adprendit. mundus autem, quantum in aeternum desiderabat, invasit. Pusillum tibi exemplum magnae rei ponam: ova tantum conplectuntur humoris, quantum ad effectum animalis exituri satis est.

VI. Aer continuus terrae est et sic adpositus, ut sta- 1
tim ibi futurus sit, unde illa discesserit. pars totius est mundi, sed tamen, quicquid terra in alimentum coelestium misit, recipit, ut scilicet materia, non pars intellegi debeat. ex hoc omnis inconstantia eius tumultusque est. Hunc quidam ex distantibus corpusculis ut pulverem 2
struunt plurimumque a vero recedunt. numquam enim nisi contexti per unitatem corporis *n*isus est, cum partes consentire ad intentionem debeant et conferre vires. aer autem, si in atomos inciditur, sparsus est. teneri vero

3 disiecta non possunt. Intentionem aëris ostendent tibi inflata nec ad ictum cedentia. ostendant pondera per magnum spatium ablata gestante vento. ostendunt voces, quae remissae claraeque sunt, prout aer se concitavit. quid enim est vox nisi intentio aëris, ut audiatur, linguae
4 formata percussu? quid cursus et motus omnis, nonne intenti spiritus opera sunt? hic facit vim nervis, velocitatem currentibus. hic cum vehementer concitatus ipse se torsit, arbusta silvasque convulsit et aedificia tota corripiens in alto frangit. hic mare per se languidum et ia-
5 cens incitat. Ad minora veniamus: quis sine intentione spiritus cantus est? cornua et tubae et quae aquarum pressura maiorem sonitum formant quam qui ore reddi potest, nonne aëris intentione partes suas explicant? Consideremus quae ingentem vim per occultum agunt: parvula admodum semina et quorum exilitas in commissura lapidum locum invenit, in tantum convalescunt, ut ingentia saxa deturbent et monumenta dissolvant. scopulos interim rupesque radices minutissimae ac tenuissimae findunt: hoc quid est aliud quam intentio spiritus, sine
6 qua nihil validum est? Esse autem unitatem in aëre vel ex hoc intellegi potest, quod corpora nostra inter se cohaerent. quid enim est aliud, quod teneret illa quam spiritus? quid est aliud, quo animus noster agitetur? quis est illi motus nisi intentio? quae intentio nisi ex unitate? quae unitas, nisi haec esset in aëre? quid autem aliud producit fruges et segetem inbecillem ac virentes exigit arbores ac distendit in ramos [aut in altum erigit] quam spiritus intentio et unitas?

1 VII. Quidam aëra discerpunt et in particulas diducunt, ita ut illi inane permisceant. argumentum autem existimant non pleni corporis, sed multum vacui habentis, quod avibus in illo tam facilis motus, quod maximis
2 minimisque per illum transcursus est. Sed falluntur. nam aquarum quoque similis facilitas est, nec de unitate illarum dubium est, quae sic corpora accipiunt, ut semper in contrarium acceptis refluant. Hanc nostri circumstantiam, Graeci ἀντιπερίστασιν adpellant, quae in aëre

quoque sicut in aqua fit. circumsistit enim omne corpus, a quo inpellitur: nihil ergo opus erit admixto inani.

VIII. Sed haec alias. esse quaedam in rerum natura vehementia magnique inpetus nunc sic colligendum: nihil nisi intentione vehementius est, tam mehercule quam nihil intendi ab alio poterit, nisi aliquid per semet fuerit intentum. dicimus enim eodem modo non posse quicquam ab alio moveri, nisi aliquid fuerit mobile ex semet. quid autem est, quod magis credatur ex se ipso habere intentionem quam spiritus? Hunc intendi quis negabit, cum viderit iactari terram cum montibus, tecta murosque, magnas cum populis urbes, cum totis maria litoribus?

IX. Ostendit intentionem spiritus velocitas eius et 1
diductio. Oculi statim per multa milia aciem suam mittunt. vox una totas urbes simul percutit. Lumen non paulatim
prorepit, sed semel universis rebus infunditur. Aqua au- 2
tem quemadmodum sine spiritu posset intendi? numquid dubitas, quin sparsio illa, quae ex fundamentis mediae arenae crescens in summum usque amphitheatri pervenit, cum intentione aquae fiat? atqui nec manus nec ullum aliud tormentum aquam potest mittere aut agere quam spiritus. huic se commodat, hoc adtollitur inserto et cogente, contra naturam suam multa conatur et adscendit,
nata defluere. Quid? navigia sarcina depressa parum 3
ostendunt non aquam sibi resistere, quo minus mergantur, sed spiritum? aqua enim cederet nec posset pondera sustinere, nisi ipsa sustineretur. Discus ex loco superiore in piscinam missus non descendit, sed resilit:
quemadmodum, nisi spiritu referiente? Vox autem qua 4
ratione per parietum munimenta transmittitur, nisi quod solido quoque aer inest, qui sonum extrinsecus missum et accipit et remittit? scilicet spiritu non aperta tantum intendens, sed etiam abdita et inclusa, quod illi facere expeditum est, quia nusquam divisus est, sed per illa ipsa, quibus separari videtur, coit secum. interponas licet muros et mediam altitudinem montium: per omnia ista prohibetur nobis esse pervius, non sibi. id enim intercluditur tantum, per quod illum nos sequi possumus:

ipse quidem per ipsum transit, quo scinditur, et media non circumfundit tantum et utrimque cingit, sed permeat.

1 X. Ab aethere lucidissimo aer in terram usque diffusus est, agilior quidem tenuiorque et altior terris nec minus aquis, ceterum aethere spissior graviorque, frigidus per se et obscurus. lumen illi calorque aliunde sunt, sed non per omne spatium sui similis est: mutatur a
2 proximis. Summa pars eius siccissima calidissimaque et ob hoc etiam tenuissima est propter viciniam aeternorum ignium et illos tot motus siderum adsiduumque coeli circumactum. illa pars ima et vicina terris densa et caliginosa est, quia terrenas exhalationes receptat. media pars temperatior, si summis imisque conferas, quantum ad siccitatem tenuitatemque pertineat, ceterum utraque
3 parte frigidior. nam superiora eius calorem vicinorum siderum sentiunt. inferiora quoque tepent, primum terrarum halitu, qui multum secum calidi adfert, deinde quia radii solis replicantur et quousque redire potuerunt, id duplicato calore benignius fovent. deinde etiam illo spiritu, qui omnibus animalibus arbustisque ac satis calidus
4 est. nihil enim viveret sine calore. adice nunc ignes, non tantum manu factos et certos, sed opertos terris, quorum aliqui eruperunt, innumerabiles *ex* obscuro et condito flagrant semper. hae tot partes eius, fertiles rerum, habent aliquid teporis, quoniam quidem sterile frigus est, calor gignit. Media ergo pars aëris ab his submota in frigore suo manet. natura enim aëris gelida est.

1 XI. Qui cum sic divisus sit, *ima* sui parte maxime varius et inconstans et mutabilis est. circa terras plurimum audet, plurimum patitur, exagitat et exagitatur: nec tamen eodem modo totus adficitur, sed aliter alibi,
2 et partibus inquietus ac turbidus est. Causas autem illi mutationis et inconstantiae alias terra praebet, cuius positiones aut huc aut illo versae magna ad aëris temperiem momenta sunt, alias siderum cursus, ex quibus soli plurimum inputes: illum sequitur annus, ad illius flexum hiemes aestatesque vertuntur. lunae proximum ius est. sed et ceterae quoque stellae non minus terrena

quam incumbentem terris spiritum adficiunt et cursu suo
occursuve contrario modo frigora, modo imbres alias-
que terris [turbine] iniurias movent.

Haec necessarium fuit praeloqui dicturo 3
de tonitru, fulminibus ac fulgurationibus. nam
cum in aëre fiant, naturam eius explicari oportebat, quo
facilius adpareret, quid facere aut pati posset.

XII. Tria sunt, quae accidunt, fulgurationes, fulmina, 1
tonitrua, quae una facta serius audiuntur. Fulguratio
ostendit ignem, fulminatio emittit. illa, ut ita dicam, com-
minatio est, conatio sine ictu: ista iaculatio cum ictu.
Quaedam sunt, de quibus inter omnes convenit, quae- 2
dam in quibus diversae sententiae sunt. Convenit de illis:
omnia ista in nubibus et e nubibns fieri. etiamnunc con-
venit et fulgurationes et fulminationes aut igneas esse
aut ignea specie. Ad illa nunc transeamus, in quibus lis 3
est: quidam putant ignem inesse nubibus, quidam ad
tempus fieri nec prius esse quam mitti. Ne inter illos
quidem, qui praeparant ignem, convenit. alius enim il-
lum aliunde colligit: quidam aiunt radios solis incurren-
tes recurrentesque saepius in se relatos ignem excitare.
Anaxagoras ait illum ex aethere distillare et ex tanto
ardore coeli multa decidere, quae nubes diu inclusa cu-
stodiant. Aristoteles multo ante ignem colligi non putat, 4
sed eodem momento exsilire, quo fiat. cuius sententia
talis est: *Duae partes mundi in imo iacent, terra et aqua.
utraque ex se reddit aliquid: terrenus vapor siccus est et
fumo similis, qui ventos, fulmina tonitruaque facit. aqua-
rum halitus humidus est et in imbres et nives cedit. Sed* 5
*siccus ille terrarum vapor, unde ventis origo est, cum coa-
cervatus est, coitu nubium vehementer inpactarum a latere
eliditur: deinde, ubi latius nubes proximas ferit, haec
plaga cum sono incutitur, qualis in nostris ignibus reddi-
tur, cum flamma vitio lignorum virentium crepat. et illic
spiritus, habens aliquid humidi secum, cum conglobatus
est, rumpitur flamma: eodem modo spiritus ille, quem
paulo ante exprimi conlisis nubibus dixi, inpactus aliis nec
rumpi nec exsilire silentio potest. Dissimilis autem crepitus* 6

fit ob dissimilitudinem nubium. quare? aliae maiorem sinum habent, aliae minorem. ceterum illa vis expressi spiritus ignis est, qui fulgurationis nomen habet, levi inpetu accensus et vanus. Ante autem videmus fulgorem quam sonum audiamus, quia oculorum velocior sensus est et multum aures antecedit.

1 XIII. Falsam opinionem esse eorum, qui ignem in nubibus servant, per multa colligi potest. Si de coelo cadit, quomodo non cotidie fit, cum tantumdem semper illic ardeat? Deinde nullam rationem reddiderunt, quare ignis, quem natura sursum vocat, defluat. alia enim condicio nostrorum ignium est, ex quibus favillae cadunt, quae ponderis aliquid secum habent: ita non descendit
2 ignis, sed praecipitatur et diducitur. Huic simile nihil accidit in illo igne purisssimo, in quo nihil est quod deprimatur: aut si ulla pars eius exciderit, in periculo totus est, quia totum potest excidere, quod potest carpi. Deinde illud, quod cadere levitas prohibet, * illud suo in abscondito tenet: grave quomodo illic esse potuit, unde
3 caderet? „Quid ergo? non aliqui ignes in inferiora ferri solent, sicut haec ipsa, de quibus quaerimus, fulmina?“ Fateor: non eunt tamen, sed feruntur. aliqua eos potentia deprimit, quae non est in aethere. nihil enim illic iniuria
4 cogitur, nihil rumpitur, nihil praeter solitum evenit: ordo rerum est et purgatus ignis in custodia mundi summas sortitus oras operis pulcherrime circumit. hinc descendere non potest, sed ne ab externo quidem conprimi, quia in aethere nulli incerto corpori locus: certa et ordinata non pugnant.

1 XIV. „Vos, inquit, dicitis, cum causas stellarum transvolantium redditis, posse aliquas aëris partes ad se trahere ignem ex locis superioribus ardore et sic accendi.“ Sed plurimum interest, utrum aliquis dicat ignem ex aethere decidere, quod natura non patitur, an dicat ex ignea vi calorem in ea, quae subiacent, transsilire. non enim illinc ignis cadit, quod non potest fieri, sed hic
2 nascitur. Videmus certe apud nos late incendio pervagante quasdam insulas, quae diu concaluerunt, ex se

concipere flammam. itaque verisimile est et in aëre summo, qui naturam rapiendi ignis habet, aliquid accendi calore aetheris superpositi. necesse est enim, ut et imus aether habeat aliquid aëri simile et summus aer non sit dissimilis imo aetheri, quia non fit statim in diversum ex diverso transitus: paulatim ista in confinio vim suam miscent ita, ut dubitare possis, an aer, an hic iam aether sit.

XV. Quidam ex nostris existimant aëra, cum in ignem et aquam mutabilis sit, non detrahere aliunde causas flammarum novas. ipse enim se movendo accendit et cum densos conpactosque nubium sinus dissipat, necessario vastum in tam magnorum corporum diruptione reddit sonum. Illa porro nubium difficulter cedentium pugna aliquid confert ad concitandum ignem, sic quemadmodum ferro ad secandum aliquid manus confert, sed secare ferri est.

XVI. Quid ergo inter fulgurationem et fulmen est? dicam. Fulguratio est late ignis explicitus, fulmen est coactus ignis et inpetu iactus. Solemus duabus manibus inter se iunctis aquam concipere et conpressa utrimque palma in modum siphonis exprimere: simile quiddam et illic fieri puta. Nubium inter se conpressarum angustiae medium spiritum eiciunt et hoc ipso inflammant et tormenti modo emittunt. nam balistae quoque scorpionesque tela cum sono expellunt.

XVII. Quidam existimant eum spiritum per frigida atque humida meantem sonum reddere: ne ferrum quidem ardens silentio tingitur, sed si in aquam fervens massa descendit, cum multo murmure exstinguitur. [ut] Anaximenes ait: „spiritus incidens nubibus tonitrua edit et, dum luctatur per obstantia atque intercisa vadere, ipsa ignem fuga accendit.“

XVIII. Anaximandros omnia ad spiritum retulit. „Tonitrua, inquit, sunt nubis ictae sonus. Quare inaequalia sunt? quia et ipse ictus inaequalis est. Quare et sereno tonat? quia tunc quoque per quassum et scissum aëra spiritus prosilit. At quare aliquando non fulgurat,

at tonat? quia spiritus infirmior in flammam non valuit, in sonum valuit. Quid est ergo ipsa fulguratio? aëris diducentis se corruentisque iactatio languidum ignem nec exiturum aperiens. Quid est fulmen? acrioris densiorisque spiritus cursus."

XIX. Anaximandros ait: omnia ista sic fieri, ut ex aethere aliqua vis in inferiora descendat: ita ignis inpactus nubibus frigidis sonat. at cum illas interscindit, fulget et minor vis ignium fulgurationes facit, maior fulmina.

1 XX. Diogenes Apolloniates ait: quaedam tonitrua igne, quaedam spiritu fieri. illa ignis facit, quae ipse antecedit et nuntiat: illa spiritus, quae sine splendore
2 crepuerunt. Utrumque sine altero aliquando fieri concedo, ita tamen, ut non discreta illis potestas sit, sed utrumque ab utroque effici possit. quis enim negabit spiritum magno inpetu latum, cum efficiat sonum, effecturum et ignem? quis autem non et hoc concedet, aliquando ignem posse quoque inrumpere nubes et non exsilire, si plurimarum acervo nubium, cum paucas percidisset, oppressus est? ergo et ignis ibit in spiritum perdetque
3 fulgorem et spiritus, dum secat in*fe*ra, incendet. Adice nunc, quod necesse est, inpetus fulminis et praemittat spiritus agatque ante se et a tergo trahat ventum, cum tam vasto ictu aëra inciderit. itaque omnia, antequam feriantur, intremiscunt vibrata vento, quem ignis ante se praemisit.

1 XXI. Dimissis nunc praeceptoribus nostris incipiamus per nos moveri et a confessis transeamus ad dubia. Quid in confessis est? fulmen ignem esse, aeque fulgurationem, quae nihil aliud est quam flamma, futura fulmen, si plus hau-
2 sisset virium. non natura ista, sed inpetu distant. Esse illum ignem color ostendit, qui non est nisi ex eo, quod ostendit, *et* effectus: magnorum enim saepe incendiorum causa fulmen fuit. silvae illo crematae et urbium partes. etiam quae non percussa sunt, tamen adusta cernuntur. quaedam vero velut fuligine colorantur. quid, quod omni-
3 bus fulguratis odor sulphuris inest? Ergo et utramque

rem ignem esse constat et utramque rem meando inter se distare. fulguratio enim est non perlatum usque in terras fulmen. et rursus licet dicas fulmen esse fulgurationem usque in terras perductam. Non ad exercendum verba 4
diutius hoc idem pertracto, sed ut cognata esse ista et eiusdem notae ac naturae probem: fulguratio est paene fulmen. vertamus istud: fulmen est plus quiddam quam fulguratio.

XXII. Quoniam constat utramque rem igne- 1
am esse, videamus quemadmodum ignis fieri soleat apud nos. eadem enim ratione et supra fiet: duobus modis: uno, si excitatur sicut ex lapide [percusso], altero, si adtritu invenitur, sicut cum duo ligna inter se diutius fricta sunt. non omnis hoc tibi materia praestabit, sed idonea eliciendis ignibus, sicut laurus, hederae et alia in hunc usum nota pastoribus. Pot- 2
est igitur fieri, ut nubes quoque ignem eodem modo vel percussae reddant vel adtritae. Videamus, quantis procellae viribus ruant, quanto vertantur inpetu turbines. id quod obvium fuit, dissipatur et rapitur et longe a loco suo proicitur. Quid ergo mirum, si tanta vis ignem ex- 3
cutit vel aliunde vel sibi? vides enim, quantum fervorem sensura sunt corpora horum transitu trita, n*on* hoc tantum in his debere credi ac siderum, quorum ingens in confesso potentia est.

XXIII. Sed fortasse nubes quoque in nubes incitatae 1
fremente vento et leniter urgente ignem evocabunt, qui exsplendescat nec exsiliat. minore autem vi ad fulgurandum opus est quam ad fulminandum. Superioribus col- 2
legimus, in quantum fervorem quaedam adfricta perducerentur: cum autem aer mutabilis in ignem maximis viribus suis, cum in ventum conversus est, atteratur, verisimile est ignem excuti caducum et cito interiturum, quia non ex solida materia oritur nec in qua possit consistere. transit itaque tantumque habet morae, quantum itineris et cursus. sine alimento proiectus est.

XXIV. „Quomodo, inquit, cum dicatis ignis hanc 1
esse naturam, ut petat superiora, fulmen petit terram?

aut falsum est, quod de igne dixistis. est enim illi aeque sursum iter quam deorsum.“ Utrumque verum esse potest. ignis enim natura in verticem surgit et, si nihil illum prohibet, adscendit, sicut aqua natura defertur: si tamen aliqua vis accessit, quae illam in contrarium circumageret, illo intenditur, unde imbre deiecta est. Fulmen au-
2 tem eadem necessitate, qua excutitur, decidit. In his ignibus accidit quod arboribus, quarum cacumina trahi possunt ita, ut terram spectent, si tenera sunt, etiam ut adtingant, sed cum permiseris, in locum suum exsilient. itaque non est, quod eum spectes cuiusque rei habitum,
3 qui illi non ex voluntate est. Si igni permittes ire quo velit, coelum, id est levissimi cuiusque sedem repetet: ubi est aliquid, quod eum feriat et ab inpetu suo avertat, id non natura, sed servitus eius fit.

XXV. „Dicis, inquis, nubes adtritas edere ignem: cum sint humidae, immo udae, quomodo possunt gignere ignem, quem non magis verisimile est fieri ex nube quam ex aqua?“

1 XXVI. Ex nube nascitur. Primum in nubibus non aqua est, sed aer spissus ad gignendam aquam praeparatus, nondum in illam mutatus, sed iam pronus et vergens. non est, quod existimes eam prius colligi, tum
2 effundi: simul fit et cadit. Deinde si concessero humidam esse nubem conceptis aquis plenam, nihil tamen prohibet ignem ex humido quoque educi, immo ex ipso, quod magis mireris, humore. quidam negaverunt in ignem quicquam posse mutari, priusquam mutatum esset in aquam. potest ergo nubes salva, quam continet, aqua ignem parte aliqua sui reddere, ut saepe alia pars ligni
3 ardet, alia sudat. Nec hoc dico, non contraria inter se ista esse et alterum altero perimi, sed ubi valentior ignis quam humor est, vincit. rursus cum copia humoris exsuperat, tunc ignis sine effectu est. itaque non ardent virentia. Refert ergo quantum aquae sit. exigua enim
4 non resistet nec vim ignis inpediet. quidni? Maiorum nostrorum memoria, ut Posidonius tradidit, cum insula in Aegeo mari surgeret, spumabat interdiu mare et fumus

ex alto ferebatur. *noctu* demum prodebat ignem, non con-
tinuum, sed ex intervallis emicantem fulminum more,
quotiens ardor infernus iacentis super undae pondus
evicerat. deinde saxa evoluta rupesque partim inlaesae, 5
quas spiritus, antequam urerentur, expulerat, partim
exesae et in levitatem pumicis versae, novissime cacu-
men usti montis emicuit. postea altitudini adiectum et
saxum illud in magnitudinem insulae crevit. Idem nostra 6
memoria Valerio Asiatico consule iterum accidit. Quor-
sus haec retuli? ut adpareret nec exstinctum ignem mari
superfuso nec inpetum eius gravitate ingentis undae pro-
hibitum exire: ducentorum passuum fuisse altitudinem
Asclepiodotus auditor Posidonii tradidit, per quam di-
remptis aquis ignis emersit. Quod si inmensa aquarum 7
vis flammarum ex imo subeuntem vim non potuit oppri-
mere, quanto minus inpedire poterit ignem nubium te-
nuis humor et roscidus? adeo res ista non adfert ullam
moram, quae contra causas ignium sit, quos non vide-
mus emicare nisi inpendente coelo. serenum sine fulmine
est. non habet istos metus dies purus, ne nox quidem
nisi obscura nubibus. „Quid ergo? non aliquando etiam 8
adparentibus stellis et nocte tranquilla fulgurat?“ Sed
scias licet illic nubes esse, unde splendor effertur, quas
videri a nobis terrarum tumor non sinit. Adice nunc, quod 9
fieri potest, ut nubes summae et humiles adtritu suo
ignem reddant, qui in inferiora expressus in parte coeli
sincera puraque visitur: sed fit in sordida.

XXVII. Tonitrua distinxere quidam ita, ut 1
dicerent unum esse genus, cuius grave sit
murmur, quale terrarum motum antecedit
clauso vento et fremente. hoc quomodo videatur illis fieri,
dicam. Cum spiritum intra se clausere nubes, in con- 2
cavis partibus earum volutatus aer similem agit mugitibus
sonum, raucum et aequalem et continuum: itaque etiam hu-
mida est illa regio et exitum claudit. ideo huiusmodi toni-
trua venturi praenuntia imbris sunt. Aliud genus est 3
acre, quod acerbum mage* dixerim quam sonorum, qua-
lem audire solemus, cum super caput alicuius dirupta ve-

sica est. talia eduntur tonitrua, cum conglobata dissolvitur nubes et eum, quo distenta fuerat, spiritum emisit. Hic proprie *fragor* dicitur, subitus et vehemens, quo edito concidunt homines et exanimantur, quidam vero vivi stupent et in totum sibi excidunt, quos vocamus *adtonitos*, quorum mentes sonus ille coelestis loco
4 pepulit. Hic fieri illo quoque modo potest, ut inclusus aer cava nube et motu ipso extenuatus diffundatur. deinde dum maiorem sibi locum quaerit, a quibus involutus est, sonum patitur. Quid autem? non quemadmodum inlisae inter se manus plausum edunt, sic inlisarum inter se nubium sonus potest esse magnus, quia magna concurrunt?

1 XXVIII. „Videmus, inquis, nubes inpingi montibus nec sonum fieri.“ Primum omnium non quocumque modo inlisae sunt, sonant, sed si apte sunt conpositae ad sonum edendum: aversas inter se manus collide, non plaudent, sed palma cum palma collata plausum facit. et plurimum interest utrum cavae concutiantur an planae et extentae. Deinde non tantum ire nubes oportet, sed agi
2 magna vi et procellosa. Adice nunc, quod mons non findit nubem, sed digerit et primam quamque partem eius solvit. ne vesica quidem quocumque modo spiritum emisit, sonat. si ferro divisa est, sine ullo aurium sensu exit: rumpi illam oportet, ut sonet, non secari. Idem de nubibus dico: nisi multo inpetu dissiluere, non resonant. Adice nunc, quod nubes in montem actae non franguntur, sed circumfunduntur et in aliquas partes montis, in arboris ramos, frutices, aspera saxa et eminentia ita diducuntur, *ut* si quem habent spiritum, multifariam
3 emitt*a*nt, qui nisi universus erumpit, non crepat. Hoc ut scias, ventus, qui circa arborem finditur, sibilat, non tonat. lato, ut ita dicam, ictu et totum globum semel dissipante opus est, ut sonitus erumpat, qualis auditur, cum tonat.

XXIX. Praeter haec natura aptus est aer ad voces. quidni? cum vox nihil aliud sit quam ictus aer. debent ergo nubes utrimque inseri et cavae et intentae. vides

enim, quanto vocaliora sint vacua quam plena, et quanto intenta quam remissa. item tympana et cymbala sonant, quia illa repugnantem ex ulteriore parte spiritum pulsant, haec et ipsa aere non nisi cavo tinniunt.

XXX. Quidam, inter quos Asclepiodotus est, iudi- 1
cant sic quorumdam quoque corporum concursu tonitrum et fulmina excuti posse. Aetna aliquando multo igne abundavit, ingentem vim arenae urentis effudit. involutus est dies pulvere populosque subita nox terruit. Illo tempore aiunt tunc plurima fuisse tonitrua et fulmina, quae concursu aridorum corporum facta sunt, non nubium, quas verisimile est in tanto fervore aëris nullas
fuisse. Aliquando Cambyses ad Ammonem misit exer- 2
citum, quem arena austro mota et more nivis incidens texit, deinde obruit. tunc quoque verisimile est fuisse
tonitruum fulminaque adtritu arenae sese adfricantis. Non 3
repugnat proposito nostro ista opinio. diximus enim utriusque naturae corpora efflare terras et sicci aliquid et humidi in toto aëre vagari. itaque si quid tale intervenit, nubem fecit solidiorem et crassiorem, quam si tantum
simplici spiritu texeretur. Illa frangi potest et edere so- 4
num: ista quae dixi, sive incendiis vaporantibus aëra repleverunt sive ventis terras urentibus, necesse est nubem faciant ante quam sonum. nubem autem tam arida quam humida conserunt. est enim, ut diximus, nubes spissitudo aëris crassi.

XXXI. Ceterum mira fulminis, si intueri velis, opera 1
sunt nec quicquam dubii relinquentia, quin divina sit illis ac subtilis potentia: loculis integris [ac inlaesis] conflatur argentum. manente vagina gladius ipse liquescit. et inviolato ligno circa pila ferrum omne distillat. stat et fracto
dolio vinum nec ultra triduum ille rigor durat. Illud ae- 2
que inter adnotanda ponas licet, quod et hominum et ceterorum animalium, quae icta sunt, caput spectat ad exitum fulminis, quod omnium percussarum arborum contra fulmina astulae surgunt. Quid, quod malorum serpentium et aliorum animalium, quibus mortifera vis inest, cum fulmine icta sunt, venenum omne consumi-

tur? „Unde, inquis, scis?“ in venenatis corporibus vermis non nascitur: fulmine icta inter paucos dies verminant.

1 XXXII. Quid, quod futura portendunt nec unius tantum aut alterius rei signa dant, sed saepe longum fatorum sequentium ordinem nuntiant et quidem notis evidentibus longeque clarioribus, quam [si] scriberentur?
2 Hoc inter nos et Tuscos, quibus summa est fulgurum persequendorum scientia, interest: nos putamus, quia nubes conlisae sunt, fulmina emitti. ipsi existimant nubes conlidi, ut fulmina emittantur. nam cum omnia ad deum referant, in ea opinione sunt, tamquam non, quia facta sunt, significent, sed quia significatura sunt, fiant: eadem tamen ratione fiunt, sive illis significare propositum
3 est sive consequens. „Quomodo ergo significant, nisi ideo mittuntur?“ quomodo aves non in hoc motae, ut nobis occurrerent, dextrum auspicium sinistrumque fecerunt. „Et illas, inquit, deus movit.“ Nimis illum otiosum, et pusillae rei ministrum facis, si aliis somnia, aliis
4 exta disponit. Ista nihilominus divina ope geruntur, sed non a deo pennae avium reguntur nec pecudum viscera sub ipsa securi formantur: alia ratione fatorum series explicatur indicia futuri ubique praemittens, ex quibus quaedam nobis familiaria, quaedam ignota sunt. Quicquid ratione fit, alicuius rei futurae signum est: fortuita et sine ratione vaga divinationem non recipiunt. Cuius
5 rei ordo est, etiam praedictio est. „Cur ergo aquilae hic honor datus est, ut magnarum rerum faceret auspicia, aut corvo et paucissimis avibus, ceterarum sine praesagio vox est?“ quia quaedam nondum in artem redacta sunt, quaedam vero ne redigi quidem possunt ob nimium remotam conversationem: ceterum nullum animal est, quod non motu et occursu suo praedicat aliquid. non
6 omnia scilicet, sed quaedam notantur. Auspicium observantis est. ad eum itaque pertinet, qui in ea direxerit animum. ceterum et illa fiunt, quae pereunt. Quinque stellarum potestates Chaldaeorum observatio excepit.
7 quid, tu tot illa milia siderum iudicas otiosa lucere? Quid

est porro aliud, quod errorem maximum incutiat peritis
natalium, quam quod paucis nos sideribus adsignant,
cum omnia, quae supra nos sunt, partem nostri sibi vin-
dicent? submissiora forsitan propius in nos vim suam
dirigunt et ea, quae frequentius mota aliter nos aliterque
prospiciunt. ceterum et illa, quae aut inmota sunt aut 8
propter velocitatem universo parem inmotis similia, non
extra ius dominiumque nostri sunt. Al*tius* adspice et di-
stributis rem officiis tracta. non magis autem facile est
scire, quid possint, quam dubitari debet, an possint.

XXXIII. Nunc ad fulmina revertamur, quo-
rum ars in haec tria dividitur: quemadmodum
exploremus, quemadmodum interpretemur,
quemadmodum exoremus. Prima pars ad formu-
lam pertinet, secunda ad divinationem, tertia ad propi-
tiandos deos, quos bono fulmine rogare oportet, malo
deprecari: rogare, ut promissa firment, deprecari, ut
remittant minas.

XXXIV. Summam esse vim fulminis iudicant, quia 1
quicquid alia portendunt, interventus fulminis tollit, quic-
quid ab hoc portenditur, fixum est nec alterius ostenti
significatione mutatur. Quicquid exta, quicquid aves
minantur, secundo fulmine abolebitur. quicquid fulmine
denuntiatum est, nec extis nec ave contraria refellitur.
In quo mihi falli videntur. quare? quia vero verius nihil 2
est. Si aves futura cecinerunt, nec potest hoc auspicium
fulmine inritum fieri aut non futura cecinerunt. non enim
nunc avem conparo et fulmen, sed duo veri signa, quae
si verum significant, paria sunt. itaque cum fulminis in-
terventus submovet extorum vel augurii indicia, male in-
specta exta, male servata auguria sunt. non enim refert,
utrius rei species maior sit vel natura potentior: si utra-
que res veri adtulit signa, quantum ad hoc, par est. Si 3
dicas flammae maiorem vim esse quam fumi, non men-
tieris: sed ad indicandum ignem idem valet flamma quod
fumus. itaque si hoc dicunt: „quotiens exta aliud signi-
ficabunt, aliud fulmina, fulminum erit auctoritas maior“
fortasse consentiam. si hoc dicunt: [quod] „altera res

verum praedixit, sed fulminis ictus priora delevit et ad
se fidem traxit“ falsum est. quare? quia nihil interest,
quam multa auspicia sint: fatum unum est, quod sive
primo auspicio intellectum est sive secundo, nihil inter-
4 erit. Ita dico: non refert, an aliud sit, per quod quidem
quaerimus, quoniam de ave quod quaerimus idem fatum
fulmine mutari non potest. quidni? nam fulmen ipsum fati
pars est.

1 XXXV. „Quid ergo? expiationes procura-
tionesque quo pertinent, si inmutabilia sunt
fata?“ Permitte mihi illam rigidam sectam tueri eorum,
qui excipiunt ista et nihil esse aliud quam aegrae mentis
2 solatia existimant. Fata inrevocabiliter ius suum pera-
gunt nec ulla commoventur prece. non misericordia fle-
c*t*i, non gratia sciunt. cursum inrevocabilem ing*r*essa
ex destinato fluunt. quemadmodum rapidorum aqua tor-
rentium in se non recurrit nec moratur quidem, quia
priorem superveniens praecipitat: sic ordinem fati rerum
aeterna series rotat, cuius haec prima lex est: stare de-
creto.

XXXVI. Quid enim intellegis fatum? existimo neces-
sitatem rerum omnium actionumque, quam nulla vis rum-
pat. hanc si sacrificiis aut capite niveae agnae exorari
iudicas, divina non nosti. Sapientis quoque viri senten-
tiam negatis posse mutari: quanto magis dei? cum sa-
piens quid sit optimum in praesentia sciat, illius divini-
tati omne praesens sit.

1 XXXVII. Agere nunc causam eorum volo, qui pro-
curanda existimant fulmina et expiationes non dubitant
prodesse aliquando ad submovenda pericula, aliquando
2 ad levanda, aliquando ad differenda. Quid sit, quod se-
qua*n*tur, paulo post persequar: interim hoc habent com-
mune nobiscum, quod nos quoque existimamus vota pro-
ficere salva vi ac potestate fatorum. Quemadmodum enim
a dis inmortalibus ita suspensa relicta sunt, ut in bonum
vertant, si admotae dis preces fuerint, si vota suscepta:
ita non est hoc contra fatum, si ipsum quoque in fato
3 est. „Aut futurum, inquit, est aut non: si futurum est,

fiet, etiamsi vota non suscipis. si non est futurum, etiam-
si non susceperis vota, non fiet.“ Falsa est ista inter-
rogatio, quia illam mediam inter ista exceptionem prae-
teris: futurum hoc est, sed si vota suscepta fuerint.

XXXVIII. „Hoc quoque, inquit, ipsum necesse est 1
fato conprehensum sit, ut aut suscipias vota aut non.“
Puta me manus dare tibi et fateri hoc quoque fato esse
conprehensum, ut utique fiant vota: ideo fient. Fatum 2
est, ut iste peritus sit, sed si literas didicerit. atqui eo-
dem fato continetur, ut literas discat: ideo docendus est.
Hic dives erit, sed si navigaverit. at in illo fati ordine,
quo patrimonium illi grande promittitur, hoc quoque pro-
tinus adfatum est, ut et naviget: ideo navigabit. Idem
tibi de expiationibus dico. Effugiet pericula, si expia-
verit praedictas divinitus minas. at hoc quoque in fato
est, ut expiet: ideo expiabit. Ista nobis opponi solent, 3
ut probetur nil voluntati nostrae relictum et omne ius *fato*
traditum. Cum de ista re agetur, dicam, quemadmodum
manente fato aliquid sit in hominis arbitrio: nunc vero de
quo agitur, explicui, quomodo, si fati certus est ordo,
expiationes procurationesque prodigiorum pericula aver-
tant, quia non cum fato pugnant, sed ipsa fati lege fiunt.
„Quid ergo, inquis, aruspex mihi prodest? utique enim 4
expiare mihi etiam non suadente illo necesse est.“ Hoc
prodest, quia fati minister est. Sic cum sanitas debea-
tur fato, debetur et medico, quia ad nos beneficium fati
per huius manus venit.

XXXIX. Genera fulgurum tria esse ait Caecin- 1
na, consiliarium, auctoritatis et quod status
dicitur. Consiliarium ante rem fit, sed post cogitatio-
nem, cum aliquid in animo versantibus aut suadetur ful-
minis ictu aut dissuadetur. auctoritatis est, ubi post rem
factam venit, quam bono futuram malove significet. sta- 2
tus est, ubi rebus quietis nec agentibus nec cogitantibus
quicquam fulmen quidem intervenit et aut minatur aut
promittit aut monet. hoc monitorium vocat. sed ne-
scio, quare non idem sit quod consiliarium. nam et qui
monet, consilium dat. sed habet aliquam distinctionem 3

et ob hoc separetur a consiliario, quia illud suadet dis-
suadetque, hoc solam evitationem inpendentis periculi
continet, ut cum timemus ignem, fraudem a proximis,
4 insidias a servis. Etiamnunc tamen illam distinctionem
video: consiliarium est, quod cogitanti factum est, moni-
torium, quod nihil cogitanti. habet autem utraque res
suam proprietatem: suadetur deliberantibus et ultro mo-
nentur.

1 XL. Primo omnium non sunt fulminum genera, sed
significationum. nam fulminum genera sunt illa:
quod terebrat, quod discutit, quod urit. Quod
terebrat subtile est et flammeum, cui per angustissimum
2 fuga est ob sinceram et puram flammae tenuitatem. Quod
dissipat conglobatum est et habet admixtam vim spiritus
coacti ac procellosi. itaque illud fulmen per id foramen,
quod ingressum est, redit et evadit. huius late sparsa vis
3 est: rumpit icta, non perforat. Tertium illud genus, quod
urit, multum terreni habet et igneum magis est quam
flammeum. itaque relinquit magnas ignium notas, quae
percussis inhaereant. nullum quidem sine igne fulmen
venit, sed tamen hoc proprie igneum dicimus, quod ma-
nifesta ardoris vestigia inprimit, quod aut urit aut fuscat.
4 tribus modis urit: aut adflat et levi iniuria laedit aut con-
burit aut accendit. omnia ista urunt, sed genere et modo
differunt. quodcumque conbustum est, utique et ustum
5 est. at quod ustum est, non utique conbustum est. item
quod accensum est: potest enim illud ipso transitu ignis
ussisse. quis nescit uri quaedam, non ardescere, nil au-
tem ardere, quod non uratur? Unum hoc adiciam: potest
aliquid esse conbustum nec accensum, potest accensum
6 esse nec conbustum. Nunc ad id genus fulminis transeo,
quo icta fuscantur: hoc aut decolorat aut colorat. utrique
distinctionem suam reddam. Decoloratur id, cuius color
vitiatur, non mutatur. coloratur id, cuius alia fit quam
fuit facies, tamquam caerulea vel nigra vel pallida.

1 XLI. Haec adhuc Etruscis philosophisque
communia sunt. in illud dissentiunt, quod
fulmen a Iove dicunt mitti et tres illi manu-

bias dant: prima, ut aiunt, monet et placata est et ipsius Iovis consilio mittitur. secundam mittit Iupiter quidem, sed ex consilii sententia: deos duodecim advocat. hoc fulmen boni aliquid aliquando facit, sed tunc quoque non aliter, quam ut noceat: nec prodest quidem inpune. tertiam manubiam idem Iupiter mittit sed adhibitis 2
in consilium dis, quos superiores et involutos vocant, quia vastat, in quae incidit, et utique mutat statum privatum et publicum, quem invenit. ignis enim nihil esse, quale fuit, patitur.

XLII. In prima specie, si intueri velis, errat antiqui- 1
tas. quid enim tam inperitum est quam credere fulmina e nubibus Iovem mittere, columnas, arbores, nonnumquam statuas suas petere, uti inpunitis sacrilegis, percussis ovibus, incensis aris pecudes innoxias feriat? advocatos ad suum concilium a Iove deos, quasi in ipso parum consilii sit? illa laeta esse et placata fulmina, quae solus excutiat, perniciosa, quibus mittendis maior turba numinum interfuit? Si a me quaeris, quid sentiam, non 2
existimo tam hebetes fuisse, ut crederent Iovem iniquae voluntatis aut certe minus paratum. utrum enim tunc, cum emisit ignes, quibus innoxia capita percuteret, scelerata transiret, noluit iustius mittere an non successit? Quid 3
ergo secuti sunt, cum haec dicerent? ad coercendos inperitorum animos sapientissimi viri iudicaverunt inevitabilem metum, ut aliquid supra nos timeremus. utile erat in tanta audacia scelerum esse, adversus quod nemo sibi satis potens videretur. ad deterrendos itaque eos, quibus innocentia nisi metu non placet, posuerunt supra caput vindicem et quidem armatum.

XLIII. Quare ergo id fulmen, quod solus Iupiter mit- 1
tit, placabile est, perniciosum id, de quo deliberavit et quod aliis quoque dis auctoribus misit? quia Iovem, id est regem, prodesse etiam solum oportet, nocere non, nisi cum pluribus visum est. Discant hi, quicumque 2
magnam inter homines adepti potentiam sunt, sine consilio ne fulmen quidem mitti: advocent, considerent multorum sententias, nociturum temperent, hoc sibi pro-

ponant, ubi aliquid percuti debet, ne Iovi quidem suum satis esse consilium.

1 XLIV. In hoc quoque tam inperiti non fuerunt, ut Iovem existimarent tela mutare. poeticam istud licentiam decet:

Est aliud levius fulmen, cui dextra Cyclopum
saevitiae flammaeque minus, minus addidit irae:
tela secunda vocant superi.

2 Illos vero altissimos viros error iste non tenuit, ut existimarent Iovem modo [*gravioribus*, *modo*] levioribus fulminibus et lusoriis uti. sed admonere voluerunt eos, quibus adversus peccata hominum fulminandum est, non eodem modo omnia esse percutienda: quaedam stringi debere, quaedam elidi ac distringi, quaedam admoneri.

1 XLV. Ne hoc quidem crediderunt, Iovem, qualem in
Capitolio et in ceteris aedibus colimus, mittere manu ful-
mina, sed eumdem, quem nos, Iovem intelle-
gunt, rectorem custodemque universi, ani-
mum ac spiritum mundi, operis huius domi-
2 num et artificem, cui nomen omne convenit. Vis
illum fatum vocare: non errabis. hic est, ex quo sus-
pensa sunt omnia, causa causarum. vis illum pro-
videntiam dicere: recte dices. est enim, cuius con-
silio huic mundo providetur, ut inoffensus exeat et actus
3 suos explicet. vis illum naturam vocare: non pecca-
bis. hic est, ex quo nata sunt omnia, cuius spiritu vi-
vimus. vis illum vocare mundum: non falleris. ipse
enim est hoc quod vides totum, partibus suis inditus, et
se sustinens et sua. Idem Etruscis [quoque] visum est
et ideo fulmina dixerunt mitti a Iove, quia sine illo nihil
geritur.

XLVI. „At quare Iupiter aut ferienda transit aut innoxia ferit?“ In maiorem me quaestionem vocas, cui suus dies, suus locus dandus est: interim hoc dico, fulmina mitti a Iove, sed sic omnia esse disposita, ut etiam quae ab illo non fiunt, tamen sine ratione non fiant, quae illius est. nam etiamsi Iupiter illa

non facit nunc, Iupiter fecit ut fierent. Singulis non adest, *et tamen* vim et causam et manum omnibus dedit.

XLVII. Huic illorum divisioni non accedo: aiunt aut perpetua esse fulmina aut finita aut prorogativa. perpetua, quorum significatio in totam pertinet vitam, nec unam rem *de*nuntiat, sed contextum rerum per omnem deinceps aetatem futurarum conplectitur. haec sunt fulmina, quae prima accepto patrimonio et novo hominis aut urbis statu fiant. Finita ad diem utique respondent. Prorogativa sunt, quorum minae differri possunt, averti tollique non possunt.

XLVIII. Dicam, quid sit, quare huic divi 1
sioni non consentiam. nam et quod perpetuum vocant fulmen, finitum est. aeque enim talia ad diem respondent, nec ideo finita non sunt, quia multa significant, et quod prorogativum videtur, finitum est. nam illorum quoque confessione certum est, quousque inpetratur dilatio. privata enim fulgura negant ultra decimum annum, publica ultra tricesimum posse differri. hoc modo et ista finita sunt, quia ultra quod non proroga*t*ur, inclusum est. Omnium ergo fulminum et omnis eventus dies stata sit.
non potest enim ulla incerti esse conprehensio. Quae 2
inspicienda sunt in fulgure, passim et vage dicunt, cum possint sic dividere, quemadmodum ab Attalo philosopho, qui se huic disciplinae dediderat, divisa sunt, ut inspiciant, ubi factum sit, quando, cui, in qua re, quale, quantum. Haec si digerere in partes suas voluero, quid postea faciam? in inmensa procedam.

XLIX. Nunc nomina fulgurum, quae a Cae- 1
cinna ponuntur, aperte distinguam et quid de eis sentiam, exponam. Ait esse postulatoria, quibus sacrificia intermissa aut non rite facta repetuntur, monitoria, quibus docetur, quid cavendum sit, pestifera, quae mortem exiliumque portendunt, fallacia, quae per speciem alicuius boni nocent: dant consulatum malo futurum gerentibus, et hereditatem, cuius conpendium magno luendum sit incommodo. dentanea, quae speciem periculi sine periculo adferunt, per- 2

emptalia, quibus tolluntur priorum fulminum minae, adtestata, quae prioribus consentiunt, adterranea, quae in cluso fiunt, obruta, quibus iam percussa prius nec procurata feriuntur, regalia, cum forum tangitur vel comitium aut principalia urbis liberae loca, quorum
3 significatio regnum civitati minatur, inferna, cum e terra exsilivit ignis, hospitalia, quae sacrificiis ad nos Iovem accersunt et, ut verbo eorum molliori utar, invitant. sed non arcesseretur invitus: nunc venire eum magno insultantium periculo adfirmant. auxiliaria, quae invocata, sed advocantium bono veniunt.

1 L. Quanto simplicior divisio est, qua utebatur Attalus noster, vir egregius, qui Etruscorum disciplinam Graeca subtilitate miscuerat: ex fulminibus quaedam sunt, quae significant id, quod ad nos pertinet, quaedam autem nihil significant aut id, cuius in-
2 tellectus ad nos non pertinet. Ex his, quae significant, quaedam sunt laeta, quaedam adversa, [*quaedam mixta*], quaedam nec adversa nec laeta. Adversorum hae sunt species: aut inevitabilia mala portendunt aut evitabilia aut quae minui possunt aut quae prorogari. Laeta aut
3 mansura significant aut caduca. Mixta aut partem habent boni, partem mali aut mala in bonum, aut bona in malum vertunt. Nec adversa nec laeta sunt, quae aliquam nobis actionem significant, qua nec terreri nec laetari debemus, ut peregrinationem, in qua nec metus quicquam nec spei sit.

LI. Revertor ad ea fulmina, quae significant quidem aliquid, sed quod ad nos non pertineat, tamquam utrum eodem anno idem homini futurum fulmen quod factum sit. Nihil significant fulmina aut id, cuius notitia nos effugit, ut illa, quae in vastum mare sparguntur aut in desertas solitudines, quorum significatio nulla est vel perit.

1 LII. Pauca adhuc adiciam ad enarrandam vim fulminis, quae non eodem modo omnem materiam vexat. Valentiora, quia resistunt, vehementius dissipat, cedentia nonnumquam sine iniuria transit. cum lapide ferroque et durissimis quibusque con-

fligit, quia viam per illa necesse est inpetu quaerat: itaque facit, qua effugiat. teneris et rarioribus parcit, quamquam flammis opportuna videantur, quia transitu patente minus obstaculum invenit. loculis itaque integris, ut dixi, pecunia, quae in his fuit, conflata reperitur, quia ignis tenuissimus per foramina occulta transcurrit. quicquid autem in tigno solidum invenit et contumax, vincit. Non 2
autem uno, ut dixi, modo saevit, sed quid quaecumque vis fecerit, ex ipso genere iniuriae intellegis et fulmen opere cognoscis. interdum in eadem materia multa diversa eiusdem vis fulminis facit, sicut in arbore quod aridissimum, urit, quod solidissimum et durissimum est, terebrat et frangit, summos cortices dissipat, interiores libros [in parte interioris arboris] rumpit ac scindit, folia pertundit ac stringit. vinum gelat, ferrum et aes fundit.

LIII. Illud est mirum, quod vinum fulmine gelatum, 1
cum ad priorem habitum redit, potum aut exanimat aut dementes facit. Quare id accidat quaerenti mihi illud occurrit: inest vis fulmini pestifera. ex hoc remanere aliquem spiritum in eo humore, quem coegit congelavitque, verisimile est. nec enim adligari potuisset, nisi aliquod illi esset additum vinculum. Praeterea olei quoque et 2
omnis unguenti teter post fulmen odor est. ex quo adparet inesse quamdam subtilissimo igni et contra naturam acto pestilentem potentiam, quo non icta tantum cadant, sed adflata. Praeterea quocumque decidit fulmen, ibi odorem esse sulphuris certum est, qui quia gravis est, saepius haustus alienat. Sed ad hoc vacui revertamur. 3
fortasse enim libebit ostendere, quam omnia ista a philosophia parente artium defluxerunt: illa primum et quaesivit causas rerum et observavit effectus et, quod in fulminis inspectione longe melius est, initiis rerum exitus contulit.

LIV. Nunc ad opinionem Posidonii revertor: e terra terrenisque omnibus pars humida efflatur, 1
pars sicca et fumida [remanet]: haec fulminibus alimentum est, illa imbribus. Quicquid in aëra sicci fumosique pervenit, id includi se [nubibus] non fert, sed rumpit

claudentia. inde est sonus, quem nos tonitrum vocamus.
2 In ipso quoque aëre quicquid extenuatur, simul *et* siccatur et calefit. hoc quoque si inclusum est, aeque fugam quaerit et cum sono evadit ac modo universam eruptionem facit eoque vehementius intonat, modo per par-
3 tes et minutatim. ergo tonitrua hic spiritus exprimit, dum aut rumpit nubes aut pervolat. volutatio autem spiritus in nube conclusi valentissimum est adterendi genus. tonitrua enim nihil aliud sunt quam citi aëris sonitus, qui fieri, nisi dum aut terit aut rumpitur, non potest.

1 LV. „Et si conliduntur inter se nubes, inquit, fit is quem desideras ictus.“ sed non universus. neque enim tot*ae* totis concurrunt, sed partibus partes. nec sonant mollia, nisi inlisa duris sunt: itaque non auditur fluctus,
2 nisi inpactus est. „Ignis, inquit, dimissus in aquam sonat, dum exstinguitur.“ Puta ita esse: pro me est. non enim tunc ignis sonum efficit, sed spiritus per exstinguentia fugiens. Ut dem tibi et fieri in nube ignem
3 et exstingui, e spiritu nascitur et adtritu. „Quid ergo? inquit, non potest aliqua ex his transcurrentibus stellis incidere in nubem et exstingui?“ Existimemus posse etiam aliquando hoc fieri: nunc naturalem causam quaerimus et adsiduam, non raram fortuitamque. puta enim me confiteri verum esse, quod dicis, aliquando post tonitrua emicare ignes stellis transversis et cadentibus similes: non ob hoc tonitrua facta sunt, sed cum hoc fie-
4 ret, tonitrua facta sunt. Clidemos ait fulgurationem speciem inanem esse, non ignem: sic enim per noctem splendorem motu remorum videri. Dissimile est exemplum. illic enim splendor intra aquam ipsam adparet: qui fit in aëre, erumpit et exsilit.

1 LVI. Heraclitus existimat fulgurationem esse velut apud nos incipientium ignium conatum et primam flammam incertam, modo intereuntem, modo resurgentem: haec antiqui fulgetra dicebant. nos tonitrua pluraliter dicimus, antiqui autem tonitrum dixerunt aut tonum. Hoc apud Caecinnam invenio, facundum virum et qui habuisset aliquando in eloquentia nomen, nisi illum

Ciceronis umbra pressisset. Etiamnunc illo verbo uteban- 2
tur antiqui correpto, quo nos producta una syllaba uti-
mur: dicimus enim ut splendēre sic fulgēre. at illis
ad significandam hanc e nubibus subitae lucis eruptio-
nem mos erat correpta media syllaba uti, ut dicerent
fulgĕre.

LVII. Quid ipse existimem quaeris? adhuc 1
enim alienis opinionibus commodavi manum:
dicam. Fulgurat, cum repentinum late lumen emicuit.
id evenit, ubi aer in ignem extenuatis nubibus vertitur
nec vires, quibus longius prosiliret, invenit. Non mira- 2
ris, puto, si aëra aut motus extenuat aut extenuatio in-
cendit: sic liquescit excussa glans funda et adtritu aëris
velut igne distillat. ideo plurima aestate fiunt fulmina,
qua plurimum calidi est. facilius autem adtritu calidorum
ignis exsistit. Eodem autem modo fit fulgur, quod tan- 3
tum splendet, et fulmen, quod incendit. sed illi levior
vis alimentique minus est, et, ut breviter dicam quod
sentio, fulmen est fulgur intentum. Ergo ubi calidi fu-
midique materia emissa terris in nubes incidit et diu in
illarum sinu volutata est, novissime erumpit et, quia vi-
res non habet, splendor est. at ubi illa fulgura plus ha- 4
buere materiae, [et] maiore inpetu arserunt, sed non ad-
parent tantum, sed decidunt. Quidam existimant utique
fulmen reverti, quidam subsidere, ubi alimenta praegra-
vaverunt et fulmen ictu languidiore delatum est.

LVIII. „At quare fulmen subitum adparet nec conti- 1
nuatur adsiduus ignis?“ quia celer ignis undique motus
simul et nubes rumpit et aëra incendit. deinde desinit
flamma motu quiescente. non enim adsiduus est spiritus
cursus, ut ignis possit extendi, sed quotiens fortius ipsa
iactatione se accendit, fugiendi inpetum capit. deinde
cum evasit et pugna desivit, ex eadem causa modo us-
que ad terram profertur, modo ante dissolvitur, si mi-
nore vi pressus est. „Quare oblique fertur?“ quia spi- 2
ritu constat. spiritus autem obliquus est flexuosusque et,
quia natura ignem sursum vocat, iniuria deorsum pre-
mit, incipit obliquus esse. interdum neutra vis alteri ce-

dit et ignis in superiora nititur et in inferiora deprimitur.
3 „Quare frequenter cacumina montium feriuntur?“ quia
opposita sunt nubibus et e coelo cadentibus per haec
transeundum est.

1 LIX. Intellego, quid dudum desideres, quid efflagites.
„Malo, inquis, fulmina non timere quam nosse.
itaque alios doce, quemadmodum fiant: ego mihi metum
2 illorum excuti volo, non naturam indicari.“ Sequar quo
vocas: omnibus enim rebus omnibusque sermonibus ali-
quid salutare miscendum est. Cum imus per occulta na-
turae, cum divina tractamus, vindicandus est a malis suis
animus ac subinde firmandus, quod etiam eruditis et hoc
unum agentibus necessarium est, non ut effugiamus ictus
rerum, undique enim tela in nos iaciuntur, sed ut fortiter
3 et constanter patiamur. invicti esse possumus, inconcussi
non possumus, quamquam interim spes subit, inconcus-
sos quoque esse nos posse. „Quemadmodum?“ inquis.
Contemne mortem: et omnia, quae ad mortem ducunt,
contempta sunt, sive bella sunt seu naufragia seu morsus
ferarum seu ruinarum subito lapsu procidentium pon-
4 dera. Numquid amplius facere possunt, quam ut corpus
ab animo resolvatur? hoc nulla diligentia evitat, nulla
felicitas donat, nulla potentia evincit. talia varia fors *libi-*
dine disponit: mors omnes aeque vocat. iratis dis pro-
5 pitiisque moriendum est. Animus ex ipsa desperatione
sumatur: ignavissima animalia, quae natura ad fugam
genuit, ubi exitus non patet, temptant pugnam corpore
inbelli. nullus perniciosior hostis est quam quem auda-
cem angustiae faciunt, longeque violentius semper ex ne-
cessitate quam ex virtute corruitur, [maiora] aut certe
6 paria conatur animus magnus ac perditus. Cogitemus
nos, quantum ad mortem, perditos esse: et sumus. Ita
est, Lucili: omnes reservamur ad mortem. totum hunc
quem vides populum, totum quem usquam cogitas esse,
cito natura revocabit et condet: nec de re, sed de die
7 qu*ae*ritur. Eodem citius tardiusve veniendum est. Quid
ergo? non tibi timidissimus omnium et insipientissimus
videtur, qui magno ambitu rogat moram mortis? nonne

contemneres eum, qui inter perituros constitutus benefi-
cii loco peteret, ut ultimus cervicem praeberet? Idem fa-
cimus: magno aestimamus tardius mori. In omnes con- 8
stitutum est capitale supplicium et quidem constitutione
iustissima. nam, quod magnum solet esse solatium ex-
trema passuris, quorum *eadem* causa, et sors eadem est.
Si sequeremur traditi a iudice aut magistratu, carnifici
nostro praestaremus obsequium: quid interest ad mor-
tem iussi eamus an nati? O te dementem et oblitum fra- 9
gilitatis tuae, si tunc mortem times, cum tonat! Itane in
hoc salus tua vertitur? vives, si fulmen effugeris? Repe-
tet te gladius, petet lapis, pe*r*det bilis: non maximum ex
periculis tuis, sed speciosissimum fulmen est. Male sci- 10
licet actum erit tecum, si sensum mortis tuae celeritas
infinita praeveniet, si mors tua procuratur, si ne tunc
quidem, cum exspiras, supervacuus, sed alicuius ma-
gnae rei signum es. Male scilicet agitur tecum, si cum
fulmine conderis. Sed pavescis ad coeli fragorem et ad 11
inane nubilum trepidas et, quotiens aliquid effulsit, ex-
spiras. quid ergo? honestius putas de*f*ectione perire
quam fulmine? eo itaque fortior adversus coeli minas
surge et, cum undique mundus exarsit, cogita nihil ha-
bere te tanta morte perdendum. Quod si tibi parari cre- 12
dis illam coeli confusionem, illam tempestatum discor-
diam, si propter te ingestae inlisaeque nubes strepunt, si
in tuum exitium tanta ignium vis excutitur: at tu solatii
loco numera tanti esse mortem tuam. Sed non erit huic 13
cogitationi locus: casus iste donat metum et inter cetera
hoc quoque commodum est eius, quod exspectationem
suam antecedit. Nemo umquam timuit fulmen, nisi quod
effugit.

L. ANNAEI SENECAE

AD LUCILIUM

NATURALIUM QUAESTIONUM

LIBER III.

[PRAEFATIO.]

1 Non praeterit me, Lucili virorum optime, quam
magnarum rerum fundamenta ponam senex, qui mun-
dum circuire constitui et causas secretaque eius eruere
atque aliis noscenda prodere. quando tam multa conse-
quar, tam sparsa colligam, tam occulta perspiciam?
2 Pr*emat* ergo senectus et obiciat annos inter vana studia
consumptos: tanto magis urgeamus et damna aetatis
male exemptae labor sarciat: nox ad diem accedat. occu-
pationes recidantur. patrimonii longe a domino iacentis
cura solvatur. sibi totus animus vacet et ad contempla-
3 tionem sui saltem in ipso fine respiciat. Faciet ac sibi
instabit et cotidie brevitatem temporis metietur. quic-
quid amissum est, id diligenti usu vitae praesentis re-
colliget. Fidelissimus est ad honesta ex poenitentia trans-
itus. libet igitur mihi exclamare illum poetae incliti
versum:

tollimus ingentes animos et maxima parvo
tempore molimur.

hoc dicerem, si puer iuvenisque molirer. nullum enim
non tam magnis rebus tempus angustum est: nunc vero
ad rem seriam, gravem, inmensam post meridianas ho-
4 ras accessimus. Faciamus quod in itinere fieri solet:
qui tardius exierunt, velocitate pensant moram. festine-
mus et opus nescio an superabile, magnum certe, sine
aetatis excusatione tractemus. Crescit animus, quotiens
coepti magnitudinem ostendit et cogitat, quantum propo-
5 sito, non quantum sibi supersit. Consumpsere se qui-

dam, dum acta regum externorum conponunt quaeque passi invicem ausique sunt populi: quanto satius est, sua mala exstinguere quam aliena posteris tradere? quanto potius, deorum opera celebrare quam Philippi aut Alexandri latrocinia ceterorumque, qui exitio gentium clari non minores fuere pestes mortalium quam inundatio, qua planum omne perfusum est, quam conflagratio, qua pars magna animantium exaruit? Quemad- 6
modum Hannibal superiecerit Alpes scribunt. quemadmodum confirmatus Hispaniae cladibus bellum Italiae inopinatus intulerit fractisque rebus et post Carthaginem pertinax reges pererraverit ducem promittens, exercitum petens. quemadmodum non desierit omnibus angulis bellum senex quaerere: adeo sine patria pati poterat, sine hoste non poterat. Quanto satius est, quid faciendum sit 7
quam quid factum quaerere, ac docere eos, qui sua permisere fortunae, nihil stabile ab illa datum fuisse, eius omnia aura fluere mobilius? nescit enim quiescere, gaudet laetis tristia substituere, utique miscere. Itaque secundis nemo confidat, adversis nemo deficiat: alternae sunt vices rerum. Quid exsultas? haec, quibus veheris 8
ad summum, nescis ubi te relictura sint: habebunt suum, non tuum finem. Quid iaces? ad imum delatus es: nunc locus est resurgendi. in melius adversa, in deterius optata flectuntur. Ista concipienda est animo varietas non pri- 9
vatarum tantum domuum, quas levis casus inpellit, sed publicarum. regna ex infimo coorta supra imperantes constiterunt, vetera imperia in ipso flore ceciderunt. inveniri non potest numerus, quam multa ab aliis fracta sint: nunc cummaxime deus exstruit alia, alia submittit nec molliter ponit, sed ex fastigio suo nullas habitura reliquias iactat. Magna ista, quia parvi sumus, credi- 10
mus. multis rebus non ex natura sua, sed ex humilitate quidem nostra magnitudo est. Quid praecipuum in rebus humanis est? non classibus maria conplesse nec in rubri maris litore signa fixisse nec deficiente ad iniurias terra errasse in oceano ignota quaerentem, sed animo omnia vidisse et, qua maior nulla victoria est, vitia do-

muisse. Innumerabiles sunt, qui populos, qui urbes ha-
11 buerunt in potestate, paucissimi, qui se. Quid est prae-
cipuum? erigere animum supra minas et promissa fortu-
nae, nihil dignum illam habere putare, quod speres: quid
enim habet dignum, quod concupiscas? qui a divinorum
conversatione quotiens ad humana recideris, non aliter
caligabis quam quorum oculi in densam umbram ex claro
12 sole redierunt. Quid est praecipuum? posse laeto animo
adversa tolerare. quicquid acciderit, sic ferre, quasi
volueris tibi accidere. debuisses enim velle, si scisses
omnia ex decreto dei fieri: flere, queri, gemere desci-
13 scere est. Quid est praecipuum? animus contra calami-
tates fortis et contumax, luxuriae non adversus tantum,
sed infestus nec avidus periculi nec fugax, qui sciat for-
tunam non exspectare sed facere, et adversus utramque
intrepidus inconfususque prodire, nec illius tumultu nec
14 huius fulgore percussus. Quid est praecipuum? non ad-
mittere in animo mala consilia, puras ad coelum manus
extollere, nullum bonum petere, quod ut ad te transeat,
aliquis dare debet, aliquis amittere, optare, quod sine
adversario optatur, bonam mentem: cetera magno aesti-
mata mortalibus, etiamsi quis domum casus adtulerit,
15 sic intueri, quasi exitura, qua venerunt. Quid est prae-
cipuum? altos supra fortuita spiritus tollere, hominis me-
minisse, ut, sive felix eris, scias hoc non futurum diu, sive
16 infelix, scias te hoc non esse, si non putes. Quid est prae-
cipuum? in primis labris animam habere. Haec res effi-
cit non e iure Quiritium liberum, sed e iure naturae. li-
ber autem est, qui servitutem suam effugit. haec est ad-
sidua et ineluctabilis et per diem et per noctem aequali-
17 ter premens, sine intervallo, sine commeatu. Sibi servire
gravissima est servitus: quam discutere facile est, si de-
sieris multa te poscere, si desieris tibi referre mercedem,
si ante oculos et naturam tuam et aetatem posueris, licet
prima sit, ac tibi ipse dixeris: quid insanio? quid an-
helo? quid sudo? quid terram, quid forum verso? nec
18 multo opus est nec diu. Ad hoc nobis proderit inspicere
rerum naturam: primo discedemus a sordidis. deinde

animum ipsum, quo summo magnoque opus est, seducemus a corpore. deinde in occultis exercitata subtilitas non erit in aperta deterior. nihil autem est apertius his salutaribus, quae contra nequitiam nostram furoremque discuntur, quae damnamus nec ponimus.

I. Quaeramus ergo de aquis et investige- 1
mus, qua ratione fiant: sive, ut ait Ovidius,

fons erat illimis nitidis argenteus undis,

sive, ut ait Vergilius,

unde per ora novem vasto cum murmure montis
it mare praeruptum et pelago premit arva sonanti,

sive, ut apud te, iuvenis carissime, invenio,

elisus Siculis de fontibus exsilit amnis,

si qua ratio aquas subministret, quomodo tot flumina ingentia per diem noctemque decurrant. quare alia hibernis aquis intumescant, alia in defectu ceterorum amnium crescant. Nilum interim se- 2
ponemus a turba, propriae naturae ac singularis, et illi suum diem dabimus: nunc volgares aquas prosequamur, tam frigidas quam calentes. in quibus [calentibus] quaerendum erit, utrum calidae nascantur an fiant. de ceteris quoque disseremus, quas insignes aut sapor aut aliqua reddit utilitas: quaedam enim oculos, quaedam nervos 3
iuvant, quaedam veterata et a medicis desperata vitia percurant. quaedam medentur ulceribus, quaedam interiora potu fovent et pulmonis ac viscerum querelas levant. quaedam supprimunt sanguinem: tam varius singulis usus est quam gustus.

II. Aut stant omnes aquae aut eunt aut colliguntur aut 1
varias habent venas. aliae sunt dulces, aliae variae: asperae quippe interveniunt, salsae amaraeque aut medicatae, ex quibus sulphuratas dicimus, ferratas, aluminosas: indicat vim sapor. Habent praeterea multa discrimina. 2
primum tactus: frigidae et calidae sunt. deinde ponderis: leves et graves sunt. deinde coloris: purae sunt, turbidae, caeruleae, lividae. deinde salubritatis: sunt enim utiles, sunt mortiferae. [sunt quae coguntur in la-

pidem. quaedam tenues, quaedam pingues.] quaedam alunt, quaedam sine ulla bibentis ope transeunt, quaedam haustae fecunditatem adferunt.

III. Ut stet aqua vel fluat, loci positio efficit: in devexo fluit, in plano continetur et stagnat. aliquando in adversum spiritu inpellitur: tunc cogitur, non fluit. colligitur ex imbribus. ex suo fonte nativa est. nihil tamen prohibet eodem loco aquam colligi et nasci, quod in Fucino videmus, in quem montes circumiecti quicquid fudit pluvia derivant, sed magnae in ipso latentesque venae sunt. itaque etiam cum hiberni defluxere torrentes, faciem suam servat.

IV. Primum ergo quaeramus, quomodo ad continuandos fluminum cursus terra sufficiat, unde tantum aquarum exeat. Miramur, quod accessionem fluminum maria non sentiant: aeque mirandum est, quod detrimentum exeuntium terra non sentit. quid est, quod illam aut sic inpleverit, ut praebere tantum ex recondito possit, aut subinde sic suppleat? Quamcumque rationem reddiderimus de flumine, eadem erit rivorum ac fontium.

V. Quidam iudicant terram, quicquid aquarum emisit, rursus accipere et ob hoc nec maria crescere, quia quod influxit, non in suum vertunt, sed protinus reddunt. occulto enim itinere subit terras et palam venit, secreto revertitur, colaturque in transitu mare, quod per multiplices terrarum anfractus verberatum amaritudinem ponit et pravitatem [saporis] in tanta soli varietate exuit et in sinceram aquam transit.

1 VI. Quidam existimant, quicquid ex imbribus terra concipit, ad ima trahi et *in flumina* rursus emitti et hoc argumenti loco ponunt, quod rarissima flumina sunt in his
2 locis quibus rarus est imber. Ideo siccas aiunt Aethiopiae solitudines esse paucosque inveniri in interiore Africa fontes, quia fervida natura coeli sit et paene semper aestiva. squalidae itaque sine arbore, sine cultore arenae iacent raris imbribus sparsae, quos statim conbibunt. At contra constat Germaniam et Galliam et proxime ab illis Ita-

liam abundare rivis et fluminibus, quia coelo humido utuntur et ne aestas quidem imbribus caret.

VII. Adversus haec multa posse dici vides. Primum 1
ego tibi vinearum diligens fossor adfirmo, nullam pluviam esse [tam magnam], quae terram ultra decem pedes in altitudinem madefaciat: omnis humor intra primam crustam consumitur nec in inferiora descendit. quomodo 2
ergo imber suggerere potest amnibus vires, qui summam tantum humum tingit? pars maior eius per fluminum alveos in mare aufertur. exiguum est, quod sorbeat terra, nec id servat. aut enim arida est et absumit in se, quicquid infusum est, aut satiata, si quid supra desiderium cecidit, excludet. et ideo primis imbribus non augentur amnes, quia totos in se sitiens terra trahit. Quid, quod 3
quaedam flumina erumpunt saxis et montibus? his quid conferent pluviae, quae per nudas rupes deferuntur nec habent [terram], cui insideant. Adice, quod siccissimis locis putei in altum acti ultra ducentorum aut trecentorum pedum spatium inveniunt aquarum uberes venas in ea altitudine, in quam aqua non penetrat, ut scias illic non coelestem esse nec collectivum humorem, sed, quod dici solet, vivam aquam. Illo quoque argumento haec 4
opinio refellitur, quod quidam fontes in summo cacumine montis redundant. adparet illos sursum agi aut ibi concipi, cum omnis pluvialis aqua decurrat.

VIII. Quidam existimant, quemadmodum in exteriori parte terrarum vastae paludes iacent magnique et navigabiles lacus, quemadmodum ingenti spatio [terrarum] maria infusa vallibus porrecta sunt, sic interiora terrarum abundare aquis dulcibus nec minus illas stagnare quam apud nos oceanum et sinus eius. immo eo latius, quo plus terra in altum patet. Ergo ex illa profunda copia isti amnes egeruntur, quos quid miraris si terra detractos non sentit, cum adiectos maria non sentiunt.

IX. Quibusdam haec causa placet: aiunt habere ter- 1
ram intra se recessus cavos et multum spiritus, qui necessario frigescit umbra gravi pressus. deinde piger et inmotus in aquam, cum se desiit ferre, convertitur. Si- 2

cut apud nos mutatio aëris imbrem facit, ita infra terras
flumen aut rivum. supra nos non potest stare segnis diu
et gravis. aliquando enim sole tenuatur, aliquando ven-
tis expanditur. itaque intervalla magna imbribus sunt:
sub terra vero quicquid est, quod illum in aquam con-
vertat, idem semper est, umbra perpetua, frigus aeter-
num, inexercitata densitas. semper ergo praebebit fonti
3 et flumini causas. Placet nobis terram esse mutabilem.
haec quoque quicquid efflavit, quia non libero aëre con-
cipitur, crassescit protinus et in humorem convertitur.
Habes primam aquarum sub terra nascentium
causam.

1 X. Adicias etiam licet, quod fiunt omnia
ex omnibus, ex aqua aer, ex aëre aqua, ignis ex aëre,
ex igne aer: quare ergo non e terra fiat aqua? quae si in
alia mutabilis est, et in aquam, immo maxime in hanc.
utraque enim cognata est res, utraque gravis, utraque
densa, utraque in extremum mundi conpulsa. Ex aqua
2 terra fit: cur non aqua fiat e terra? „At magna flumina
sunt.“ Cum videris, quanta sunt, rursus ex quanto pro-
deant adspice. Miraris, cum labantur adsidue, quaedam
vero concitata rapiantur, quod praesto sit illis aqua sem-
per nova? quid si mireris, quod, cum venti totum aëra
inpellant, non deficit spiritus, sed per dies noctesque
aequaliter fluit, nec ut flumina certo alveo feruntur, sed
per vastum coeli spatium lato inpetu vadit? quid si ullam
undam superesse mireris, quae superveniat tot fluctibus
3 fractis? Nihil deficit, quia totum in se redit. omnium
elementorum in alternum recursus sunt. quicquid alteri
perit, in alterum transit et natura partes suas velut in
ponderibus constitutas examinat, ne portionum aequitate
4 turbata mundus praeponderet. Omnia in omnibus sunt:
non tantum aer in ignem transit, sed numquam sine igne
est. detrahe illi calorem: rigescet, stabit, durabitur et
transiet aer in humorem, sed nihilominus non sine hu-
more est. et aëra et aquam facit terra, sed non magis
umquam sine aqua est quam sine aëre. et ideo facilior
est invicem transitus, quia illis, in quae transeundum

est, iam mixta sunt. Habet ergo terra humorem: hunc 5
exprimit. habet aëra: hunc umbra hiberni frigoris densat, ut faciat humorem. ipsa quoque mutabilis est in humorem: natura sua utitur.

XI. „Quid ergo? inquis, si perpetuae sunt cau- 1
sae, quibus flumina oriuntur ac fontes, quare aliquando siccantur, aliquando quibus non fuerunt locis, exeunt?“ Saepe motu terrarum itinera turbantur et ruina interscindit cursum aquis, quae retentae novos exitus quaerunt et aliquo inpetum faciunt
aut ipsius quassatione terrae aliunde alio transferuntur. 2
Apud nos solet evenire, ut amisso canali suo flumina primum refundantur, deinde, quia perdiderunt viam, faciant. Hoc accidisse ait Theophrastus in *Coryco* monte, in quo post terrarum tremorem nova vis fontium emersit.
Sunt qui alias quoque causas intervenire opinantur, quae 3
*e*voc*e*nt aquas aut a cursu suo deiciant et avertant. Fuit aliquando aquarum inops Haemus, sed cum Gallorum gens a Cassandro obsessa in illum se contulisset et silvas cecidisset, ingens aquarum copia adparuit, quas videlicet in alimentum suum nemora ducebant, quibus eversis humor, qui desiit in arbusta consumi, superfusus
est. Idem ait et circa Magnesiam accidisse. Sed pace 4
Theophrasti dixisse liceat, non est hoc veri simile, quia fere aquosissima sunt quaecumque umbrosissima. quod non eveniret, si aquas arbusta siccarent, quibus alimentum ex proximo est. fluminum vero vis ex intimo manat ultraque concipitur quam radicibus evagari licet. Deinde succisae arbores plus humoris desiderant. non enim tan-
tum id, quo vivant, sed quo crescant trahunt. Idem ait 5
circa Arcadiam, quae urbs in Creta insula fuit, fontes et rivos substitisse, quia desierit coli terra diruta urbe, postea vero quam cultores perceperit, aquas quoque percepisse. causam siccitatis hanc ponit, quod obriguerit constricta tellus nec potuerit imbres inagitata transmittere.
Quomodo ergo videmus plurimos in locis desertissimis 6
fontes? plura denique invenimus, quae propter aquas coli coeperunt quam quae aquas habere coeperint, quia

colebantur. non enim esse pluvialem hanc, quae vastissima flumina a fonte statim apta magnis navigiis defert, ex hoc intellegas licet, quod per hiemem aestatemque par est a capite deiectus. Pluvia potest facere torrentem, non potest a*mn*em aequali inter ripas suas tenore labentem, quem non faciunt imbres, sed incitant.

1 XII. Paulo repetamus hoc altius, si videtur, et scies te non habere quod quaeras, cum ad veram amnium originem accesseris. Flumen nempe fecit copia cursusque aquae perennis. ergo si quaeris a me, quomodo aqua fiat, interrogabo invicem, quomodo aer
2 fiat aut terra. † Aegyptii quatuor elementa fecerunt, deinde ex singulis bina, maria et feminea: aërem marem iudicant, qua ventus est, feminam, qua nubilosus et iners. aquam virilem vocant mare, muliebrem omnem aliam. ignem vocant masculum, qua ardet flamma, et feminam, qua lucet innoxius tactu. terram fortiorem marem vocant, saxa cautesque: feminae nomen adsignant huic tractabili
3 et cultae. † Sed si in rerum natura elementa sunt quatuor, non potes interrogare, unde aqua fiat. quarta enim pars naturae est: quid ergo miraris, si rerum naturae tam magna portio potest aliquid ex se semper effundere?
4 Quomodo aer, et ipse quarta pars mundi, ventos et auras movet, sic aqua rivos et flumina. si ventus est fluens aer, et flumen est fluens aqua. Satis et multum illi virium dedi, cum dixi, elementum est: intellegis, quod ab illo proficiscitur non posse deficere.

1 XIII. Adiciam, ut ait Thales: valentissimum elementum est. hoc fuisse primum putat, ex hoc surrexisse omnia. Sed nos quoque aut in eadem sententia, aut in ultima eius sumus. dicimus enim ignem esse, qui occupet mundum et in se cuncta convertat. hunc evanidum considere et nihil relinqui aliud in rerum natura igne restincto quam humorem. in hoc futuri mundi spem latere.
2 Ita ignis exitus mundi, humor primordium: miraris ex hoc posse amnes semper exire, qui pro omnibus fuit et ex quo sunt omnia? hic [humor] in diductione rerum ad

quartas redactus est, sic positus, ut sufficere fluminibus edendis, ut rivis, ut fontibus possit.

XIV. Quae sequitur Thaletis inepta sententia est. ait 1
enim terrarum orbem aqua sustineri et vehi more navigii mobilitateque eius fluctuare tunc, cum dicitur tremere. non est ergo mirum, si abundet humore ad flumina profundenda, cum in humore sit totus. Hanc veterem et ru- 2
dem sententiam explode. nec est, quod credas in hunc orbem aquam subire per rimas et facere sentinam. † † Mare 3
unum est, ab initio scilicet ita constitutum. habet suas venas, quibus inpletur atque aestuat. Quomodo maris sic et aquae huius mitioris abdita est virium ratio: tantum ex illa, quantum semper fluere opus sit, emittitur. vasta maris in occulto via est, quam nullius fluminis cursus exhauriet.

XV. Quaedam ex istis sunt, quibus adsen- 1
tire possumus, sed hoc amplius censeo: placet natura regi terram et quidem ad corporum nostrorum exemplar, in quibus et venae sunt et arteriae, illae sanguinis, hae spiritus receptacula. in terra quoque sunt alia itinera, per quae aqua, alia, per quae spiritus currit, adeoque ad similitudinem illa humanorum corporum natura formavit, ut maiores quoque nostri aquarum adpellaverint venas. Sed sicut in nobis non tantum san- 2
guis est, sed multa genera humoris, alia necessarii, alia corrupti ac paulo quidem pinguioris, in capite cerebrum, in ossibus medullae, muci salivaeque et lacrimae et quiddam additum articulis, per quod citius flectantur ex lubrico, sic in terra quoque sunt humoris conplura genera: quaedam quae mature durentur: hinc est omnis metallo- 3
rum humus, ex quibus petit aurum argentumque avaritia, et quae in lapidem ex liquore vertuntur. in quaedam vero terra humorque putrescunt, sicut bitumen et cetera huic similia. Haec est causa aquarum secundum legem naturae voluntatemque nascentium. Ceterum ut in nostris 4
corporibus, ita in illa saepe humores vitia concipiunt: aut ictus aut quassatio aliqua aut loci senium aut frigus aut aestus corrupere naturam. et sulphuratio contraxit

5 humorem, qui modo diuturnus est, modo brevis. Ergo
ut in corporibus nostris sanguis, cum percussa est vena,
tamdiu manat, donec omnis effluxit aut donec venae scis-
sura subsedit atque interclusit aut aliqua alia causa retro
dedit sanguinem: ita in terra solutis ac patefactis venis
6 rivus aut flumen effunditur. Interest, quanta aperta sit
vena, quae modo consumpta aqua deficit, modo exsicca-
tur aliquo inpedimento, modo coit velut in cicatricem con-
primitque quam p*ate*fecerat viam. modo illa vis terrae,
quam esse mutabilem diximus, desinit posse alimenta in
7 humorem convertere. Aliquando autem exhausta replen-
tur modo per se viribus recollectis, modo aliunde trans-
latis. saepe enim inania adposita plenis humorem in se
avocaverunt. saepe terra, si facilis est in tabem, ipsa
solvitur et humescit. [*saepe*] idem evenit sub terra, quod
in nubibus, ut spissetur [*aer*], graviorque quam ut ma-
nere possit in natura sua, gignat humorem. saepe colli-
gitur roris modo tenuis et dispersus liquor, qui ex mul-
tis in unum locis confluit: *sudorem* aquileges vocant,
quia guttae quaedam vel pressura loci eliduntur vel aestu
8 evocantur. Haec tenuis unda vix fonti sufficit: *a*t ex
magnis causis magnisque conceptibus excidunt amnes,
nonnunquam leviter emissi, si aqua pondere se tantum
detulit, nonnunquam vehementer et cum sono, si illam
spiritus intermixtus eiecit.

1 XVI. „*Sed quare quidam fontes senis horis
pleni senisque sicci sunt?*“ Supervacuum est no-
minare singula flumina, quae certis mensibus magna,
certis angusta sunt et occasionem singulis quaerere, cum
2 possim eamdem causam de omnibus reddere. Quemad-
modum quartana ad horam venit, quemadmodum ad tem-
pus podagra respondet, quemadmodum purgatio, si nihil
obstat, statutum diem servat, quemadmodum praesto est
ad mensem suum partus: sic aquae intervalla habent, qui-
bus se retrahant et quibus redeant. quaedam autem inter-
valla sunt minora et ideo notabilia, quaedam maiora nec
3 minus certa. E*c*quid hic mirum est, cum videas ordinem
rerum et naturam per constituta procedere: hiems num-

quam aberravit. aestas suo tempore incaluit. autumni
verisque, ut solet, facta mutatio est. tam solstitium quam
aequinoctium suos dies retulit. Sunt et sub terra minus 4
nobis nota iura naturae, sed non minus certa: crede in-
fra, quicquid vides supra. Sunt et illic specus vasti, sunt
ingentes recessus ac spatia suspensis hinc et inde monti-
bus laxa. sunt abrupti in infinitum hiatus, qui saepe in-
lapsas urbes receperunt et ingentem ruinam in alto con-
diderunt. Haec spiritu plena sunt. nihil enim usquam 5
inane est, etiam stagna obsessa tenebris et * locis amplis.
animalia quoque illis innascuntur, sed tarda et informia,
ut in aëre caeco pinguique concepta et aquis torpenti-
bus situ. pleraque ex his caeca, ut talpae et subterra-
nei mures, quibus deest lumen, quia supervacuum est.
Inde, ut Theophrastus adfirmat, pisces quibusdam locis
eruuntur.

XVII. Multa hoc loco tibi in mentem veniunt, quae 1
urbane ut in re incredibili [fabulam] dicas: non cum re-
tibus aliquem nec cum hamis, sed cum dolabra ire pisca-
tum. exspecto, ut aliquis in mari ve*n*etur. Quid est au-
tem, quare non pisces in terram transeant, si nos in ma-
ria transimus? permuta*v*imus sedes. Hoc miraris acci- 2
dere? quanto incredibiliora sunt opera luxuriae? quotiens
natura*m* aut mentitur aut vincit? In cubili natant pisces
et sub ipsa mensa capitur qui statim transferatur in men-
sam. parum videtur recens mullus, nisi qui in convivae
manu moritur. vitreis ollis inclusi adferuntur et observa-
tur morientium color, quem in multas mutationes mors
luctante spiritu vertit: alios necant in garo et condiunt
vivos. Hi sunt qui fabulas putant, piscem posse vivere 3
sub terra et effodi, non capi? quam incredibile eis vide-
retur, si audirent natare in garo piscem nec coenae causa
occidisse super coenam, cum multum in deliciis fuit et
oculos ante quam gulam pavit.

XVIII. Permitte mihi quaestione seposita 1
castigare luxuriam. „Nihil est, inquit, mullo exspi-
rante illic formosius. ipsa colluctatione animae sese af-
*fligen*ti rubor primum, deinde pallor subfunditur: quam

aeque variantur et in ceteras facies inter vitam ac mor-
tem coloris est vagatio!“ Longa somniculosae inertis-
que luxuriae exspectatio! quam sero circumscribi se et
fraudari tanto bono sensit! hoc adhuc tam pulchro spe-
2 ctaculo piscatores fruebantur. „Quo coctum piscem? quo
exanimum? in ipso ferculo exspiret.“ Mirabamur tantum
illis inesse fastidium, ut nollent adtingere nisi eodem die
captum, qui, ut aiunt, saperet ipsum mare. ideo cursu
advehebatur, ideo gerulis cum anhelitu et clamore pro-
3 perantibus dabatur via. Quo pervenere deliciae? Iam
pro putrido his piscis est occisus. „Hodie eductus est?
nescio de re magna tibi credere: ipse oportet n*e* c*ae*das.
huc adferatur. coram me animam agat,“ Ad hunc fastum
pervenit venter delicatorum, ut gustare non possint pi-
scem, nisi quem in ipso convivio natantem palpitantem-
que viderunt: tantum ad sollertiam luxuri*a* pereunti*bus*
accedit, tantoque subtilius cotidie et elegantius aliquid
4 excogitat furor usitata contemnens. Illa audiebamus:
„nihil est melius saxatili mullo.“ at nunc audimus: „Nihil
est moriente formosius. da mihi in manus vas vitreum,
in quo exsultet, trepidet.“ Ubi multum *diu*que *luct*atus
5 est, ex illo perlucido vivario extrahitur. tunc ut quisque
peritior est, monstrat: „Vide, quomodo exarserit rubor
omni acrior minio. vide, quas per latera venas agat.
ecce, sanguinem putes ventrem. quam lucidum quiddam
caeruleumque sub ipso tempore effulsit! iam porrigitur
6 et pallet et in unum colorem conponitur!“ Ex his nemo
morienti amico adsidet, nemo videre mortem patris sui
sustinet, quam optavit. quotusquisque funus domesticum
ad rogum [pro]sequitur? fratrum propinquorumque ex-
trema hora deseritur: ad mortem quidem mulli concurri-
7 tur. nihil enim est illa formosius. Non tempero mihi, quin
utar interdum temerarie verbis et proprietatis modum ex-
cedam: non sunt ad popinam dentibus, ore et ventre
contenti: oculis quoque gulosi sunt.

1 XIX. Sed ut ad propositum revertar. accipe
argumentum, magnam vim aquarum in sub-
terraneis occultis fertilem foedorum situ pi-

scium: si quando erupit, adfert secum inmensam ani-
malium turbam, horridam [adspici] et turpem ac noxiam
gustu. Certe cum in Caria circa Hydi*ss*um urbem talis 2
exsiluisset unda, perierunt, quicumque illos ederant pi-
sces, quos ignoto ante eam diem coelo novus amnis
ostendit. nec id mirum. erant enim pinguia et differta ut
ex longo otio corpora, ceterum inexercitata et in tenebris
saginata et lucis expertia, ex qua salubritas ducitur. Na- 3
sci autem posse pisces in illo terrarum profundo sit in-
dicium, quod anguillae latebrosis locis innascuntur, gra-
vis et ipsae cibus ob ignaviam, utique si illas altitudo
luti penitus abscondit. Habet ergo non tantum venas 4
aquarum terra, ex quibus conrivatis flumina effici pos-
sunt, sed amnes magnitudinis vastae: quorum aliis semper
in occulto cursus est, donec aliquo sinu terrae devoren-
tur, alii sub aliquo lacu emergunt. Iam quis ignorat esse
quaedam stagna sine fundo? quorsus hoc pertinet? ut ad-
pareat hanc aquam magnis amnibus aeternam esse mate-
riam, cuius non tanguntur extrema sicut flumin*um* fontes.

XX. „At quare aquis sapor varius?" qua- 1
tuor ex causis: ex solo prima est, per quod fertur. se-
cunda ex eodem, si mutatione eius nascitur. tertia ex
spiritu, qui in aquam transfiguratus est. quarta ex vitio,
quod saepe concipiunt corruptae per iniuriam. Hae cau- 2
sae saporem dant aquis varium, hae medicatam poten-
tiam, hae gravem spiritum odoremque pestiferum, hae
levitatem gravitatemque, [*hae*] aut calorem aut nimium
rigorem. Interest, utrum loca sulphure an nitro an bitu-
mine plena transierint. hac ratione corruptae cum vitae
periculo bibuntur. Hinc Ovidius: 3

Flumen habent Cicones, quod potum saxea reddit
viscera, quod tactis inducit marmora rebus.

Medicatum est et eius naturae habet limum, ut corporibus
se adglutinet et obduret. Quemadmodum Puteolanus pul-
vis, si aquam adtigit, saxum est, sic e contrario haec
aqua, si solidum tetigit, haeret et adfigitur. Inde est, 4
quod res abiectae in eumdem lacum lapideae subinde ex-
trahuntur, quod in Italia quibusdam in locis evenit. sive

virgam vel frondem demerseris, lapidem post dies paucos extrahis. circumfunditur enim corpori limus adliniturque paulatim. Hoc minus tibi videbitur mirum, si notaveris Albulas et fere sulphuratam aquam circa canales
5 suos ripasque durari. *Aliam* habent causam illi lacus,

quos quisque ut faucibus hausit,

ut idem poeta ait,

aut furit aut patitur mirum gravitate soporem.

Similem vim habent mero, sed vehementiorem. nam quemadmodum ebrietas, donec exsiccetur, dementia est et nimia gravitate defertur in somnum: sic huius aquae sulphurea vis [et] habens quoddam acrius ex aëre noxio
6 virus mentem aut furore movet aut sopore opprimit. Hoc habet mali

Lynceius amnis,
quem quicumque parum moderato gutture traxit,
haut aliter titubat, quam si mera vina bibisset.

1 XXI. In quosdam specus qui despexere, moriuntur. tam velox malum est, ut transvolantes aves deiciat: talis est aer, talis locus, ex quo letalis aqua distillat. Quod si remissior fuit aëris et loci pestis, ipsa quoque temperatior noxa nihil amplius quam temptat nervos velut ebrie-
2 tate torpentes. Nec miror, si locus atque aer aquas inficit similesque regionibus reddit, per quas et ex quibus veniunt: pabuli sapor adparet in lacte, et vini vis existit in aceto. Nulla res est, quae non eius, quo nascitur, notas reddat.

XXII. Aliud est aquarum genus, quod nobis placet coepisse cum mundo: sive ille aeternus est, haec quoque fuit semper, sive initium aliquod est illi, haec quoque cum toto disposita est. Quae sit haec quaeris? Oceanus et quodcumque ex illo terras mare interluit. Iudicant quidam flumina quoque, quorum inenarrabilis natura est, cum ipso mundo traxisse principia, ut Istrum, ut Nilum, vastos amnes magisque insignes, quam ut dici possit eamdem illis originem quam ceteris esse.

XXIII. Haec est ergo aquarum divisio, ut

quibusdam videtur: post illum ex posterioribus coelestes, quas nubila excutiunt: ex terrenis aliae sunt, ut ita dicam, supernatantes, quae in summa humo repunt, aliae abditae, quarum reddita est ratio.

XXIV. Quare quaedam aquae caleant, quae- 1
dam etiam ferveant in tantum, ut non possint esse usui, nisi aut in aperto evanuerunt aut mixtura frigidae intepuerunt, plures causae redduntur. Empedocles existimat ignibus, quos multis locis terra opertos tegit, aquam calescere, si subiecti sunt solo, per quod aquis
transitus est. Facere solemus dracones et miliaria et 2
conplures formas, in quibus aereas fistulas struimus per declive circumdatas, ut saepe eumdem ignem ambiens aqua per tantum fluat spatii, quantum efficiendo calori
sat est. frigida itaque intrat, effluit calida. Idem Empe- 3
docles sub terra existimat fieri, quem non falli crede*nt ii*, quibus balnearia sine igne calefiunt. Spiritus in illa fervens loco aestuanti infunditur. hic per rivos lapsus non aliter quam igne subdito parietes et vasa balnei calefacit. omnis denique frigida transitu mutatur in calidam nec trahit saporem *e* vapora*rio*, quia clausa praelabitur.
Quidam existimant per loca sulphure plena exeuntes vel 4
introeuntes aquas calorem beneficio materiae, per quam fluunt, trahere, quod ipso odore gustuque testantur. reddunt enim qualitatem eius, qua caluere, materiae. Quod ne accidere mireris: vivae calci aquam infunde, fervebit.

XXV. Quaedam aquae mortiferae sunt nec 1
odore notabiles nec sapore. Circa Nonacriam in Arcadia Styx adpellata ab incolis advenas fallit, quia non facie, non odore suspecta est: qualia sunt magnorum artificum venena, quae deprehendi nisi morte non possunt. Haec autem, de qua paulo ante retuli, aqua summa celeritate corrumpit, nec remedio locus est, quia protinus hausta duratur, nec aliter quam gypsum sub humore
constringitur et adligat viscera. Est autem noxia aqua in 2
Thessalia circa Tempe, quam et fera et pecus omne devitat. per ferrum et aes exit: tanta vis est illi etiam dura mordendi. nec arbusta quidem ulla alit et herbas necat.

3 Quibusdam fluminibus vis inest mira. alia
enim sunt, quae pota inficiunt greges ovium, et
intra certum tempus, quae fuerunt nigrae, albam ferunt
lanam, quae albae venerant, nigrae abeunt. Hoc in
Boeotia amnes duo efficiunt, quorum alteri ab effectu
Melas nomen est: utrique ex eodem lacu exeunt diversa
4 facturi. In Macedonia quoque, ut ait Theophrastus, amnis
est, ad quem, qui facere oves albas voluerint, adducunt.
quem ut diutius potavere, non aliter quam infectae mu-
tantur. At si illis opus fuit lana pulla, paratus gratuitus
infector est: ad Peneion eumdem gregem adpellant. Au-
ctores novos habeo esse in Galatia flumen, quod idem
in ovibus efficiat. est et in Cappadocia, quo poto equis
nec praeterea ulli animali color mutetur et spargitur albo
5 cutis. Quosdam lacus esse, qui nandi inpe-
ritos ferant, notum est: erat in Sicilia, est et adhuc
in Syria stagnum, in quo natant lateres et mergi proiecta
non possunt, licet graviora sint. Huius rei palam causa
est: quamcumque vis rem expende et contra aquam sta-
tue, dummodo utriusque par sit modus: si aqua gravior
est, leviorem rem, quam ipsa est, feret et tanto supra
se extollet, quanto erit levior: graviora descendunt. at
si aquae et eius rei, quam contra pensabis, par pondus
erit, nec pessum ibit nec exstabit, sed exaequabitur
aquae et natabit quidem, sed paene mersa ac nulla emi-
6 nens parte. Hoc est, cur quaedam tigna supra aquam
paene tota efferantur, quaedam ad medium submissa sint,
quaedam ad aequilibrium aquae descendant. namque
cum utriusque pondus par est, neutra res alteri cedit:
graviora descendunt, leviora gestantur. grave autem et
leve est non aestimatione nostra, sed conparatione eius,
7 quo vehi debet. Itaque ubi aqua gravior est hominis cor-
pore aut saxi, non sinit id, quo non vincitur, mergi: sic
evenit, ut in quibusdam stagnis ne lapides quidem pes-
sum eant. de solidis quidem ac duris loquor. sunt enim
multi pumicosi et leves, ex quibus quae constant insu-
8 lae in *Lydia*, natant. Theophrastus est auctor. Ipse
ad Cutilias natantem insulam vidi. et alia in Vadi*mon*is

lacu vehitur, alia in lacu Sta*tonien*si est. Cutiliarum in-
sula arbores habet et herbas nutrit: tamen aqua sustine-
tur et in hanc atque illam partem non vento tantum, sed
aura conpellitur, nec umquam illi per diem ac noctem uno
loco statio est: adeo movetur levi flatu. Huic duplex 9
causa est: aquae gravitas medicatae, ob hoc pondero-
sae, et ipsius insulae materia vectabilis, quae non est
corporis solidi, quamvis arbores alat. fortasse enim leves
truncos frondesque in lacu sparsas pinguis humor adpre-
hendit ac vinxit. Itaque etiam si qua in illa saxa sunt, 10
invenies aquosa et fistulosa, qualia sunt quae duratus
humor efficit, utique circa medicatorum fontium rivos.
qua*r*e ubi purgamenta aquarum coaluerunt et spuma so-
lidatur, necessario leve est, quod ex ventoso inanique
concretum est. Quorumdam causa non potest 11
reddi: quare aqua Nilotica fecundiores feminas faciat,
adeo ut quarumdam viscera longa sterilitate praeclusa ad
conceptum relaxaverit. quare quaedam in Lycia aquae
conceptum feminarum custodiant, quas solent petere,
quibus parum tenax vulva est. Quod ad me adtinet, po-
no ista inter temere volgata. Creditum est quasdam aquas
scabiem adferre corporibus, quasdam vitiliginem et foe-
dam ex albo varietatem, sive infusa sive pota sit: quod
vitium dicunt habere aquam e rore collectam. Quis non 12
gravissimas esse aquas credat, quae in crystallum coe-
unt? contra autem est: tenuissimis enim hoc evenit, quas
frigus ob ipsam tenuitatem facillime gelat. Unde autem
fiat eiusmodi lapis, apud Graecos ex ipso nomine ad-
paret: *κρύσταλλον* enim adpellant aeque hunc perluci-
dum lapidem quam illam glaciem, ex qua fieri lapis cre-
ditur. aqua enim coelestis minimum in se terreni habens
cum induruit, longioris frigoris pertinacia spissatur magis
ac magis, donec omni aëre excluso in se tota conpressa
est et humor qui fuerat, lapis effectus est.

XXVI. Aestate quaedam flumina augentur, 1
ut Nilus, cuius alias ratio reddetur. Theophrastus est
auctor, in Ponto quoque quosdam amnes crescere tem-
pore aestivo. quatuor esse iudicant causas: aut quia tunc

maxime in humorem mutabilis sit terra, aut quia maiores in remoto imbres sint, quorum aqua per secretos cuni-
2 culos reddita tacite *ad*funditur. tertia: si crebrioribus ventis ostium caeditur et reverberatur fluctu, amnis resistit, qui crescere videtur, quia non effunditur. quarta siderum ratio est: haec enim quibusdam mensibus magis urgent et exhauriunt flumina. cum longius recesserunt, minus consumunt atque trahunt. itaque quod inpendio
3 solebat, [id] incremento accedit. Quaedam flumina palam in aliquem specum decidunt et sic ex oculis auferuntur, quaedam consumuntur paulatim et intercidunt. eadem ex intervallo revertuntur recipiuntque et nomen et cursum. Causa manifesta est: sub terra vacat locus. omnis autem naturâ humor ad inferius et ad inane defertur. illo itaque recepta flumina cursus egere secreto, sed cum primum aliquid solidi, quod obstaret, occurrit, perrupta parte, quae minus ad exitum repugnabat, repetiere cursum suum.

4 *Sic ubi terreno Lycus est potatus hiatu,*
exsistit procul hinc alioque renascitur ore.
Sic modo combibitur, tacito modo gurgite lapsus
redditur Argolicis ingens Erasinus in undis.

Idem et in Oriente Tigris facit: absorbetur et desideratus diu tandem e longe remoto loco, non tamen dubius an
5 idem sit, emergit. Quidam fontes certo tempore purgamenta eiectant, ut Arethusa in Sicilia quinta quaque aestate per Olympia. inde opinio est Alpheon ex Achaia eo usque penetrare et agere sub mare cursum nec ante quam in Syracusano litore emergere: ideoque his diebus, quibus Olympia sunt, victimarum stercus secundo tra-
6 ditum flumini illic redundare. Hoc et a te traditum est ut in p*oe*ma*te*, Lucili carissime, et a Vergilio, qui adloquitur Arethusam:

Sic tibi, cum fluctus subter labere Sicanos,
Doris amara suas non intermisceat undas.

Est in Chersoneso Rhodiorum fons, qui post magnum intervallum temporis foeda quaedam turbinibus ex intimo
7 fundat, donec liberatus eliquatusque est. Hoc quibus-

dam locis fontes faciunt, ut non tantum lutum, sed folia testasque et quicquid putre iacuit expellant. ubique autem facit mare, cuius haec natura est, ut omne inmundum stercorosumque litoribus inpingat. quaedam vero partes maris id certis temporibus faciunt, ut circa Messanam et Mylas fimo quiddam simile turbulent*is aquis* mare profert fervetque et exaestuat non sine odore foedo. unde illic stabulari boves Solis fabula est. Sed difficilis 8
ratio est quorumdam, utique ubi tempus eius rei, de qua quaeritur, inobservatum vel incertum est. itaque proxima quidem inveniri causa et vicina non potest. ceterum publica est illa: omnis aquarum stantium clausarumque natura se purgat. (nam in his, quibus cursus est, non possunt vitia consistere, quae secunda vis defert et exportat.) illae, quae non emittunt quicquid insedit, magis minusve aestuant. Mare vero cadavera stramentaque et naufragorum reliqua similia ex intimo trahit nec tantum tempestate fluctuque, sed tranquillum quoque placidumque purgatur.

XXVII. Sed monet me locus, ut quaeram, cum 1
fatalis dies diluvii venerit, quemadmodum magna pars terrarum undis obruatur: utrum oceani viribus fiat et extremum in nos pelagus exsurgat, an sine intermissione imbres et elisa aestate hiems pertinax inmensam vim aquarum ruptis nubibus eiciat, an flumina tellus largius fundat aperiatque fontes novos, aut non sit una tanto malo causa, sed omnis ratio consentiat et simul imbres cadant, flumina increscant, maria sedibus suis excita percurrant et omnia agmine uno ad exitium humani generis incumbant. Ita est. nihil difficile naturae est, 2
utique ubi in finem suum properat. Ad originem rerum parce utitur viribus dispensatque se incrementis fallentibus: subito ad ruinam toto inpetu venit. Quam longo tempore opus est, ut conceptus ad puerperium perduret infans? quantis laboribus tener educatur? quam diligenti nutrimento obnoxium novissime corpus adolescit? at quam nullo negotio solvitur? Urbes constituit aetas, hora dissolvit. Momento fit cinis, diu silva. Magna tutela

3 stant ac vigent omnia, cito ac repente dissiliunt. Quic-
quid ex hoc statu rerum natura flexerit, in exitium mor-
talium satis est. ergo cum adfuerit illa necessitas tempo-
ris, multa simul fata causas movent. nec enim sine con-
cussione mundi tanta mutatio est, ut quidam putant, inter
4 quos Fabianus est. Primo inmodici cadunt imbres et sine
ullis solibus triste nubilo coelum est nebulaque continua
et ex humido spissa caligo numquam exsiccantibus ven-
tis. inde vitium est satis, segetum sine fruge surgentium
marcor. tunc corruptis quae seruntur manu, palustris
5 omnibus campis herba subcrescit. Mox iniuriam et va-
lidiora sensere: solutis quippe radicibus arbusta procum-
bunt et vitis atque omne virgultum non tenetur solo, quod
molle fluidumque est. iam nec gramina aut pabula laeta
aquis sustinet. fame laboratur et manus ad antiqua ali-
menta porrigitur. qua ilex est et quercus, excutitur et
quaecumque in his arduis arbor commissura adstricta la-
6 pidum stetit. Labant ac madent tecta et in imum usque
receptis aquis fundamenta desidunt ac tota humus sta-
gnat. frustra titubantium fultura temptatur. omne enim
firmamentum in lubrico figitur et in lutosa humo nihil sta-
7 bile est. Postquam magis magisque nimbi ingruunt et
congestae seculis tabuerunt nives, devolutus torrens al-
tissimis montibus rapit silvas male haerentes et saxa re-
volutis remissa compagibus rotat. abluit villas et inter-
mixtos dominos, greges devehit, vulsisque minoribus
tectis, quae in transitu abduxit, tandem in maiora vio-
lentus aberrat. urbes et inplicitos trahit moenibus suis
populos, ruinam an naufragium querantur incertos:
adeo simul et quod opprimeret et quod mergeret venit.
auctus deinde processu aliquo*t* in se torrentibus raptis
plana passim populatur: novissime in *miseri*am magnam
8 gentium clarus onustusque diffunditur. Flumina vero
suapte natura vasta et tempestatibus rapta alveos relin-
quunt. quid tu Rhodanum, quid putas Rhenum atque
Danubium, quibus torrens et in canali suo cursus est,
cum superfusi novas sibi fecerunt ripas ac scissa humo
9 simul excessere alveo? quanta cum praecipitatione vol-

vuntur, ubi per campestria fluens Rhenus ne spatio qui-
dem languidus, sed latissimas velut per angustum aquas
inplet? cum Danubius non iam radices nec media mon-
tium stringit, sed iuga ipsa sollicitat ferens secum made-
facta montium latera rupesque disiectas et magnarum pro-
muntoria regionum, quae fundamentis la*ban*tibus a con-
tinenti recesserunt. deinde non inveniens exitum, omnia
enim ipse sibi praecluserat, in orbem redit, [*et*] ingen-
tem terrarum ambitum atque urbium uno vortice involvit.
Interim perman*a*nt imbres, fit coelum gravius ac sic diu 10
malum ex malo colligit*ur*. quod olim fuerat nubilum, nox
est et quidem horrida ac terribilis intercursu luminis diri.
crebra enim micant fulmina procellaeque quatiunt mare
tunc primum auctum fluminum accessu et sibi angustum:
iam enim promovet litus nec continetur suis finibus, sed
prohibent exire torrentes aguntque fluctum retro: pars
tamen maior ut maligno ostio retenta restagnat et agros
in formam unius lacus redigit. Iam omnia, qua prospici 11
potest, aquis obsidentur: omnis tumulus in profundo latet
et inmensa ubique altitudo est. tantum in summis mon-
tium iugis vada sunt. In ea [excelsissima] cum liberis
coniugibusque fugerunt actis ante se gregibus: direm-
ptum inter miseros commercium ac transitus, quoniam
quicquid submissius erat, id unda conplevit. editissimis 12
quibusque adhaerebant reliquiae generis humani, quibus
in extrema perductis hoc unum solatio fuit, quod trans-
ierat in stuporem metus. non vacabat timere mirantibus,
ne dolor quidem locum habebat, quippe vim suam per-
dit in eo, qui ultra sensum mali miser est. Ergo insu- 13
larum modo eminent

montes et sparsas Cycladas augent,

ut ait ille poetarum ingeniosissimus egregie, sicut illud
pro magnitudine rei dixit:

omnia pontus erant, *deerant quoque litora ponto*,

nisi tantum inpetum ingenii et materiae ad pueriles in-
eptias reduxisset:

nat lupus inter oves, *fulvos vehit unda leones*.

Non est res satis sobria lascivire devorato orbe terrarum. 14

Dixit ingentia et tantae confusionis imaginem cepit, cum dixit:

exspatiata ruunt per apertos flumina campos
pressaeque labant sub gurgite turres.

Magnifice haec, si non curaverit, quid oves et lupi faciant. natari autem in deluvio et in illa rapina potest? aut non eodem inpetu pecus, quo raptum erat, mersum erat? Concepisti imaginem quantam debebas obrutis terris omnibus coelo ipso in terram ruente: perfer. scies quid deceat, si cogitaveris orbem terrarum natare.

1 XXVIII. Nunc ad propositum revertamur. Sunt qui existimant inmodicis imbribus vexari terras posse, non obrui: magno inpetu magna ferienda sunt. faciet pluvia segetes malas, fructum grando decutiet, intumescent ri-
2 vis flumina: sed resident. Quibusdam placet movere mare et illinc causam tantae cladis accersere: non potest torrentium aut imbrium aut fluminum iniuria fieri tam grande naufragium. ubi instat illa pernicies mutarique humanum genus placuit, fluere adsiduos imbres et non esse modum pluviis concesserim: suppressis aquilonibus et flatu sicciore austris nubes et imbres et amnes abundare.

Sed adhuc in damna profectum est:
sternuntur segetes et deplorata colonis
vota iacent longique perit labor inritus anni.

3 Non laedi terrae debent, sed abscondi. Denique cum per ista prolusum est, crescunt maria, sed super solitum, et fluctum ultra extremum tempestatis maximae vestigium mittunt. deinde a tergo ventis surgentibus ingens aequor evolvunt, quod longe a conspectu interioris litoris frangitur. deinde ubi litus bis vel ter prolatum est et pelagus in alieno constitit, velut admoto malo cominus procurrit
4 aestus ex imo recessu maris. nam ut aëris, ut aetheris, sic huius elementi larga materia est multoque in abdito plenior. haec fatis mota, non aestu (nam aestus fati ministerium est) adtollit vasto sinu fretum agitque ante se. deinde in miram altitudinem erigitur et illis tutis hominum receptaculis superest. nec id aquis arduum est, quoniam aequo
5 terris fastigio adscendet. Si quis excelsa perlibret, maria

paria sunt. nam par undique sibi ipsa tellus est: cava eius et plana eius inferiora sunt. sed istis a deo in rotundum orbis aequatus est. in parte autem eius et maria sunt, quae in unius pilae aequalitatem conveniunt. Sed sicut campos intuentem quae paulatim devexa sunt, fallunt, sic cum non intellegimus curvaturas maris, videtur planum, quicquid adparet. at illud aequale terris est, ideoque ut effluat, non magna mole se tollit, dum satis est illi, ut supra paria veniat, leviter exsurgere, nec a litore, ubi inferius est, sed a medio, ubi ille cumulus est, defluit. Ergo ut solet aestus aequinoctialis sub ipsum 6
lunae solisque coitum omnibus aliis maior undare, sic hic, qui ad occupandas terras mittitur, solitis maximisque violentior plus aquarum trahit nec ante quam supra cacumina eorum, quos perfusurus est, montium crevit, devolvitur. Per centena milia quibusdam locis aestus excurrit innoxius et ordinem servat. ad mensuram enim crescit iterumque decrescit: at illo tempore solutus legibus sine modo fertur. „Qua ratione?“ inquis. eadem 7
ratione, qua conflagratio futura est. Utrumque fit, cum deo visum ordiri meliora, vetera finiri. aqua et ignis terrenis dominantur. ex his ortus et ex his interitus est. ergo quandoque placuere res novae mundo, sic in nos mare emittitur desuper, ut fervor ignisque, cum aliud genus exitii placuit.

XXIX. Quidam existimant terram quoque concuti et 1
dirupto solo nova fluminum capita detegere, quae amplius ut e pleno profundant. Berosus, qui Belum interpretatus est, ait ista cursu siderum fieri. adeo quidem adfirmat, ut conflagrationi et diluvio tempus adsignet: arsura enim terrena contendit, quando omnia sidera, quae nunc diversos agunt cursus, in Cancrum convenerint sic sub eodem posita vestigio, ut recta linea exire per orbes omnium possit: inundationem futuram, cum eadem siderum turba in Capricornum convenerit. Illic solstitium, hic bruma conficitur: magnae potentiae signa, quando in ipsa mutatione anni momenta sunt. Et istas ego rece- 2
perim causas (neque enim ex uno est tanta pernicies) et

illam, quae in conflagratione nostris placet, huc quoque
transferendam puto: sive anima est mundus, sive cor-
pus natura gubernabile, ut arbores et sata, ab initio eius
usque ad exitum quicquid facere, quicquid pati debeat,
3 inclusum est. Ut in semine omnis futuri hominis ratio
conprehensa est et legem barbae canorumque nondum
natus infans habet, totius enim corporis et sequentis actus
in parvo occultoque lineamenta sunt: sic origo mundi
non minus solem et lunam et vices siderum et animalium
ortus quam quibus mutarentur terrena continuit. in his
fuit inundatio, quae non secus quam hiems, quam aestas
4 lege mundi venit. Itaque non pluvia istud fiet, sed plu-
via quoque, non incursu maris, sed maris quoque in-
cursu, non terrae motu, sed terrae quoque motu. Omnia
adiuvabunt naturam, ut constituta naturae peragantur.
maximam tamen causam ad se inundandam terra [ipsa]
praestabit, quam diximus esse mutabilem et solvi in hu-
5 morem. Ergo quandocumque erit terminus rebus huma-
nis, cum partes eius interire debuerint abolerique fun-
ditus totae, ut de integro totae rudes innoxiaeque gene-
rentur nec supersit in deteriora praeceptor: plus fiet
humoris quam semper fuit. nunc enim elementa ad id,
quod debetur, pensa sunt: aliquid oportet alteri cedat,
ut quae libramento stant, inaequalitas turbet: accedet
humor humori. nunc enim habet, quo ambiat terras, non
quo obruat. quicquid illi adieceris, necesse est in alie-
6 num locum exundet. Vide ergo, ne terra *ha*beat minus,
ut validiori infirma succumbat. incipiet ergo putrescere,
dehinc laxata ire in humorem et adsidua tabe defluere.
tunc exsilient sub montibus flumina ipsosque inpetu qua-
7 tient: inde aura tacta manabunt. Solum omne aquas red-
det, summi scaturient montes. sicut in morbum trans-
eunt sana et ulceri vicina consentiunt, ut quaeque proxi-
ma terris fluentibus fuerint, eluentur, stillabunt et deinde
current et hiante pluribus locis saxo p*a*r fretum saliet et
maria inter se conponet. nihil erunt Adria, nihil Siculi
maris fauces, nihil Charybdis, nihil Scylla: omnes no-
vum mare fabulas obruet et hic, qui terras cingit, ocea-

nus extrema sortitus veniet in medium. Quid ergo est? 8
nihilominus tenebit alienos menses hiems, aestas pro-
hibebitur et quodcumque terras sidus exsiccat, conpresso
ardore cessabit. Peribunt tot nomina, Caspium et Rubrum
mare, Ambracii et Cretici sinus, Propontis et Pontus.
peribit omne discrimen. confundetur quicquid in suas
partes natura digessit. non muri quemquam, non turres
tuebuntur. non proderunt templa supplicibus nec urbium
summa, quippe fugientes unda praeveniet et ex ipsis ar-
cibus deferet. Alia ab occasu, alia ab oriente concur- 9
rent: unus humanum genus condet dies. quicquid tam
longa fortunae indulgentia excoluit, quicquid supra ce-
teros extulit, nobilia pariter atque adornata magnarum-
que gentium regna pessumdabit.

XXX. Sunt omnia, ut dixi, facilia naturae, ut quae 1
a primo facere constituit, ad quae non subito, sed ex
denuntiato venit. Iam autem primo a die mundi, cum in
hunc habitum ex informi unitate discederent, quando
mergerentur terrena, decretum est et ne sit quandoque
velut in novo opere dura molitio, olim ad hoc maria se
exercent. Non vides, ut fluctus in litora tamquam exi- 2
turus incurrat? non vides, ut aestus fines suos transeat
et in possessionem terrarum mare inducatur? non vides,
ut illi perpetua cum claustris suis pugna sit? Quid porro?
istinc, unde tantum tumultum vides, metus est, e mari
et magno spiritu erumpentibus fluviis. Ubi non humorem 3
natura disposuit, ut undique nos, cum voluisset, adgredi
posset? mentior, nisi eruentibus terram humor occurrit, et
quotiens nos avaritia aut defodit aut aliqua causa pene-
trare altius cogit, eruenti finis aliquando [*aqua*] est. Adice,
quod inmanes sunt in abdito lacus et multum maris con-
diti, multum fluminum per opaca labentium. Undique 4
ergo erit causa diluvio, cum aliae aquae subterfluant ter-
ras, aliae circumfluant, quae diu coercitae vincent et
amnes amnibus iungent, paludibus stagna. omnium tunc
mare ora fontium inplebit et maiore hiatu solvet. Quem-
admodum corpora nostra ad egestum venter exhaurit,
quemadmodum in sudorem eunt vires, ita tellus liquefiet

et aliis causis quiescentibus intra se, quo mergatur, in-
5 veniet. Sic magna omnia coitura crediderim. nec longa
erit mora exitii. temptatur divelliturque concordia. cum
semel aliquid ex hac idonea diligentia remiserit mundus,
statim undique ex aperto et abdito, superne, ab infimo
6 aquarum fiet irruptio. Nihil est tam violentum, tam in-
continens sui, tam contumax infestumque retinentibus
quam magna vis undae: utetur libertate permissa et iu-
bente natura quae scindit circuitque conplebit. ut ignis
diversis locis ortus cito miscet incendium flammis coire
properantibus, sic momento se redundantia pluribus locis
7 maria committent. Nec ea semper licentia undis erit,
sed peracto iudicio generis humani exstinctisque pariter
feris, in quarum homines ingenia transierant, iterum
aquas terra sorbebit, terra pelagus stare aut intra termi-
nos suos furere coget et reiectus e nostris sedibus in sua
secreta pelletur oceanus et antiquus ordo revocabitur.
8 Omne ex integro animal *gener*abitur dabiturque terris ho-
mo inscius scelerum et melioribus auspiciis natus. Sed
illis quoque innocentia non durabit, nisi dum novi sunt.
Cito nequitia subrepit: virtus difficilis inventu est. re-
ctorem ducemque desiderat: etiam sine magistro vitia
discuntur.

L. ANNAEI SENECAE

AD LUCILIUM

NATURALIUM QUAESTIONUM

LIBER IV.

[PRAEFATIO.]

1 Delectat te, quemadmodum scribis, Lucili virorum
optime, Sicilia et officium procurationis otiosae delecta-
bitque, si continere id intra fines suos volueris nec

efficere imperium, quod est procuratio. Facturum hoc te non dubito. scio, quam sis ambitioni alienus, quam familiaris otio et literis. turbam hominum rerumque desiderent, qui se pati nesciunt: tibi tecum optime convenit. Nec est mirum paucis istud contingere [*in*] im- 2
perio, si nobis ipsi molesti sumus, si modo amore nostri, modo taedio laboramus, infelicem animum nunc superbia inflamus, nunc cupiditate distendimus, alias voluptate lassamus, alias sollicitudine exurimus. quod est miserrimum, numquam singuli sumus: necesse est itaque adsidua sit in tanto vitiorum contubernio rixa. Fac ergo, 3
mi Lucili, quod facere consuesti: a turba te, quantum potes, separa, ne adulatoribus latus praebeas: artifices sunt ad captandos superiores. par illis, etiamsi bene caveris, non eris. crede mihi, capieris, proditioni [si] ipse te trades. Habent hoc in se naturale blanditiae: etiam 4
cum reiciuntur placent, saepe exclusae novissime admittuntur. hoc enim ipsum inputant, quod repelluntur, et subigi ne contumelia quidem possunt. Incredibile est quod dicturus sum, sed tamen verum: ea maxime quisque patet, qua petitur. fortasse enim ideo, quia patet, petitur. Sic ergo formare, ut scias non posse te conse- 5
qui, ut sis inpenetrabilis. cum omnia caveris, per ornamenta feriet. Alius adulatione clam utetur, parce, alius ex aperto, palam, rusticitate simulata, quasi simplicitas illa ars non sit. Plancus, artifex ante Villeium maximus, aiebat non esse occulte nec ex dissimulato blandiendum. *Perit*, inquit, *procari*, *si latet.* Plurimum adulator, cum 6
deprehensus est, proficit: plus etiamnunc, si obiurgatus est, si erubuit. Futuros multos Plancos cogita in persona tua et hoc non esse remedium tanti mali, nolle laudari. Crispus Passienus, quo ego nil novi subtilius in omnibus rebus, maxime in distinguendis et curandis vitiis, saepe dicebat adulationibus nos non claudere ostium, sed aperire, et quidem sic, ut amicae opponi solet, quae si inpulit, grata est, gratior, si effregit. Demetrium egregium 7
virum memini dicere cuidam libertino potenti: facilem sibi viam ad divitias esse, quo die bonae mentis poeni-

tuisset. „Nec invidebo, inquit, vobis hac arte, sed do-
cebo eos, quibus quaesito opus est, quemadmodum non
dubiam fortunam maris, non emendi vendendique litem
subeant, non incertam fidem ruris, incertiorem fori tem-
ptent, quemadmodum non solum facili, sed etiam hilari
8 via pecuniam faciant gaudentesque dispolient. Te, inquit,
longiorem Fido Annaeo iurabo et Apollonio *pycta*, quam-
vis staturam habeas *Threcis cum* Threce conpositi. ho-
minem quidem non esse ullum liberaliorem non mentiar,
cum possis videri omnibus donasse, quicquid dereli-
9 quisti.“ Ita est, mi Iunior. quo apertior est adulatio,
quo inprobior, quo magis frontem suam perfricuit, ceci-
dit alienam, hoc citius expugnat. eo enim iam dementiae
10 venimus, ut qui parce adulatur, pro maligno sit. Sole-
bam tibi dicere Gallionem, fratrem meum, quem nemo
non parum amat, etiam qui amare plus non potest, alia
vitia non nosse, hoc eum odisse. Ab omni illum parte
temptasti: ingenium suspicere coepisti omnium maximum
et dignissimum, quod consecrari malles quam conteri:
pedes abstulit. frugalitatem laudare coepisti, qua sic a
no*v*is [*moribus*] resiluit, ut illos nec habere nec damnare
11 videatur: prima statim verba praecidit. coepisti mirari
comitatem et inconpositam suavitatem, quae illos quo-
que, quos transit, abducit, gratuitum etiam in obvios
meritum. nemo enim mortalium uni tam dulcis est quam
hic omnibus, cum interim tanta naturalis boni vis est, uti
artem simulationemque non redoleat. nemo non inputari
sibi bonitatem publicam patitur: hoc quoque loco blan-
ditiis tuis restitit, ut exclamares invenisse te inexpugna-
bilem virum adversus insidias, quas nemo non in sinum
12 recipit. Eo quidem magis hanc eius prudentiam et in
evitando inevitabili malo pertinaciam te suspicere con-
fessus es, quia speraveras posse apertis auribus recipi,
quamvis blanda diceres, quia vera dicebas: sed eo ma-
gis intellexit obstandum. semper enim falsis a vero pe-
titur veritas. Nolo tamen tibi displiceas, quasi male ege-
ris mimum et quasi ille aliquid iocorum aut doli suspi-
13 catus sit: non deprehendit te, sed repulit. Ad hoc

exemplar conponere. Cum quis ad te adulator accesserit,
dicito: „vis tu ista verba, quae iam ab alio magistratu
ad alium cum lictoribus transeunt, ferre ad aliquem, qui
paria facturus vult quicquid dixeris audire? ego nec de-
cipere volo nec decipi possum. laudari me a vobis, nisi
laudaretis etiam malos, vellem.“ Quid autem necesse est
in hoc descendere, ut te petere cominus possint? lon-
gum inter vos intervallum sit. Cum cupieris bene laudari, 14
quare hoc ulli debeas? ipse te lauda. dic: „Liberalibus
me studiis tradidi. quamquam paupertas alia suaderet et
ingenium *eo* duceret, ubi praesens studii pretium est, ad
gratuita carmina me deflexi et ad salutare studium phi-
losophiae me contuli. Ostendi in omne pectus cadere 15
virtutem et eluctatus natalium angustias non sorte me,
sed animo mensus par maximis steti. Non mihi in ami-
citia Getulici vel Caius fidem eripuit, non in aliorum per-
sona infeliciter amatorum Messala et Narcissus, diu
publici hostes antequam sui, propositum meum avertere
potuerunt: cervicem pro fide opposui. nullum verbum
mihi, quod non salva bona conscientia procederet, ex-
cussum est. pro amicis omnia timui, pro me nihil, nisi ne
parum bonus amicus fuissem. Non mihi muliebres fluxere 16
lacrimae, non e manibus ullius supplex pependi. nihil
indecorum nec bono nec viro feci. periculis meis maior,
paratus ire in ea, quae minabantur, gratias egi fortunae,
quod experiri voluisset, quanti aestimarem fidem. Non
debebat mihi parvo res tanta constare, nec examinavit me
quidem diu: neque enim paria pendebant, utrum satius
esset me perire pro fide an fidem pro me. Non praeci- 17
piti inpetu in ultimum consilium, quo me eriperem furori
potentium, misi. videbam apud Caium tormenta, vide-
bam ignes. sciebam olim sub illo in eum statum res hu-
manas decidisse, ut inter opera misericordiae haberen-
tur occisi: non tamen ferro incubui nec in mare aperto
ore desilui, ne viderer pro fide tantum mori posse.“
Adice nunc invictum muneribus animum et in tanto ava- 18
ritiae certamine numquam suppositam manum lucro. adice
nunc quoque victus parsimoniam, sermonis modestiam,

adversus minores humanitatem, adversus maiores reve-
rentiam: post haec ipse te consule, verane an falsa me-
moraveris. si vera sunt, coram magno teste laudatus es,
19 si falsa, derisus es. Possum et ipse nunc videri te aut
captare aut experiri: utrumlibet crede et omnes timere
a me incipe. Vergilianum illud exaudi:

nusquam tuta fides.

aut Ovidianum:

qua terra patet, fera regnat Erinys:
in facinus iurasse putes.

aut illud Menandri: (quis enim non in hoc magnitudinem
ingenii sui concitavit, detestatus consensum humani ge-
neris tendentis ad vitia?) *omnes* ait *malos vivere* et in
scenam velut rusticus poeta prosiluit. non senem excepit,
non puerum, non feminam, non virum, et adicit non sin-
gulos peccare, non paucos, sed iam scelus esse contex-
20 tum. Fugiendum ergo et in se redeundum est, immo
etiam a se recedendum. Hoc tibi, etsi mari dividimur,
praestare temptabo, ut dubium viae iniecta manu ad me-
liora perducam. et ne solitudinem sentias, hinc tecum
miscebo sermones. Erimus una, qua parte optimi sumus.
dabimus invicem consilia, et non ex voltu audientis pen-
21 dentia. Longe te ab ista provincia abducam, ne forte
magnam historiis esse fidem credas et placere tibi inci-
pias, quotiens cogitaveris: hanc ego habeo sub meo iure
provinciam, quae maximarum urbium exercitus et susti-
nuit et fregit, cum inter Carthaginem et Romam ingen-
tis belli pretium iacuit, cum quatuor Romanorum princi-
pum, id est totius imperii vires contractas in unum lo-
cum vidit altamque Pompeii fortunam erexit, Caesaris
22 fatigavit, Lepidi transtulit, omnium cepit. quae illi in-
genti spectaculo interfuit, ex quo liquere mortalibus pos-
set, quam velox foret ad imum lapsus ex summo, quam-
que diversa via magnam potentiam fortuna destrueret:
uno enim tempore vidit Pompeium Lepidumque ex ma-
ximo fastigio aliter aliterque ad extrema deiectos, cum
Pompeius alienum exercitum fugeret, Lepidus suum.
1 1. Itaque, ut totum te inde abducam, quamvis multa

habeat Sicilia in se circaque se mirabilia, omnes interim
provinciae tuae quaestiones praeteribo et in diversum
cogitationes tuas abstraham. quaeram enim tecum
id, quod superiore libro distuli: quid ita Ni-
lus aestivis mensibus abundat? cui Danubium
similis naturae philosophi tradiderunt, quod et fontis
ignoti et aestate quam hieme maior sit: utrumque adpa- 2
ruit falsum. nam et caput eius in Germania esse conperi-
mus et aestate quidem incipit crescere, sed adhuc ma-
nente intra mensuram suam Nilo primis caloribus, cum
sol vehementior intra extrema veris nives emollit, quas
ante consumit, quam Nilus intumescere incipiat: reliquo
vero aestatis minuitur et ad hibernam magnitudinem re-
dit atque ex ea dimittitur.

II. At Nilus ante ortus Caniculae augetur mediis ae- 1
stibus ultra aequinoctium. hunc nobilissimum amnium
natura extulit ante humani generis oculos et ita disposuit,
ut eo tempore inundaret Aegyptum, quo maxime usta
fervoribus terra undas altius traheret tantum *ha*usura
quantum siccitati annuae sufficere possit. nam in ea
parte, quae in Aethiopiam vergit, aut nulli imbres sunt
aut rari et qui insuetam aquis coelestibus terram non
adiuvent. Unam, ut scis, Aegyptus in hoc spem habet 2
suam: proinde aut sterilis annus aut fertilis est, prout
ille magnus influxit aut parcior. Nemo aratorum adspicit
coelum: quare non cum poeta meo iocor et illi Ovidium
suum inpingo? qui ait:

nec Pluvio supplicat herba Iovi.

Unde crescere incipiat si conprehendi posset, causae quo- 3
que incrementi invenirentur: nunc vero magnas solitudi-
nes pervagatus et in paludes diffusus, gentibus sparsus
circa Philas primum ex vago et errante colligitur. Philae
insula est aspera et undique praerupta. duobus in unum
coë*un*tibus amnibus cingitur, qui Nilo mutantur et eius
nomen ferunt. urb*s* totam conplectitur. Ab hac Nilus ma- 4
gnus magis quam violentus, egressus Aethiopiam, are-
nas[que], per quas ad commercia Indici maris iter est,
praelabitur. excipiunt autem Cataractae, nobilis insigni

5 spectaculo locus. Ibi per arduas excisasque pluribus locis
rupes Nilus exsurgit et vires suas concitat. frangitur enim
occurrentibus saxis et per angusta reluctatus, ubicumque
vincit aut vincitur, fluctuat et illic primum excitatis aquis,
quas sine tumultu leni alveo duxerat, violentus et torrens
per malignos transitus prosilit dissimilis sibi: quippe ad
id lutosus et turbidus fluit: at ubi scopulos cautium ver-
beravit, spumat et illi non ex natura sua, sed ex iniuria
loci color est. tandemque eluctatus obstantia in vastam
altitudinem subito destitutus cadit cum ingenti circumia-
centium regionum strepitu. quem perferre gens ibi a
Persis collocata non potuit obtusis adsiduo fragore auri-
bus et ob hoc [*mutatis*] sedibus ad quietiora translati
6 sunt. Inter miracula fluminis incredibilem incolarum au-
daciam accepi: bini parvula navigia conscendunt, quo-
rum alter navem regit, alter exhaurit. deinde multum inter
rapidam insaniam Nili et reciprocos quidem fluctus vo-
lutati tandem tenuissimos canales tenent, per quos an-
gusta rupium effugiunt, et cum toto flumine effusi navi-
gium ruens manu temperant magnoque spectantium metu
in caput missi, cum iam adploraveris mersos[que] atque
obrutos tanta mole credideris, longe ab eo, in quem ce-
ciderunt, loco navigant tormenti modo missi. nec mergit
7 cadens unda, sed planis aquis tradit. Primum incremen-
tum Nili circa insulam, quam modo retuli, Philas, nasci-
tur. Exiguo ab h*ac* spatio petra dividitur: *Ἄβατον* Graeci
vocant, nec illam ulli nisi antistites calcant. illa primum
saxa auctum fluminis sentiunt. Post spatium deinde ma-
gnum duo emicant scopuli: Nili venas vocant incolae,
ex quibus magna vi[s] funditur, non tamen quanta ope-
rire possit Aegyptum. in haec ora stipem sacerdotes et
aurea dona praefecti, cum sollemne venit sacrum, iaci-
8 unt. Hinc iam manifestus novarum virium Nilus alto
ac profundo alveo fertur, ne in *la*titudinem excedat,
obiectu montium pressus. Circa Memphim demum li-
ber et per campestria vagus in plura scinditur flumina
manuque canalibus factis, ut sit modus in derivantium
potestate, per totam discurrit Aegyptum. Initio diduci-

tur, deinde continuatis aquis in faciem lati ac turbidi ma-
ris stagnat, cursumque illi violentiamque eripit latitudo
regionum, in quas extenditur dextra laevaque totam am-
plexus Aegyptum. Quantum crevit Nilus, tantum spei in 9
annum est. nec conputatio fallit agricolam: adeo ad men-
suram fluminis respondet [*terra*], quam fertilem facit Ni-
lus. Is arenoso et sitienti solo et aquam inducit et ter-
ram: nam cum turbulentus fluat, omnem in siccis et hi-
antibus locis faecem relinquit et quicquid pingue tulit
secum, arentibus locis adlinit iuvatque agros duabus ex
causis, et quod inundat et quod oblimat. itaque quicquid
non adiuvit, sterile ac squalidum iacet. Si crevit super
debitum, nocuit. Mira itaque natura fluminis, quod cum 10
ceteri amnes abluant terras et eviscerent, Nilus, tanto ce-
teris maior, adeo nihil exedit nec abradit, ut contra adi-
ciat vires nimiumque in eo sit, quod solum temperat. in-
lato enim limo arenas saturat et iungit debetque illi Ae-
gyptus non tantum fertilitatem terrarum, sed ipsas. Illa 11
facies pulcherrima est, cum iam se in agros Nilus inges-
sit: latent campi opertaeque sunt valles. oppida insula-
rum modo exstant. nullum in mediterraneis nisi per na-
vigia commercium est: maior est laetitia gentibus, quo
minus terrarum suarum vident. Sic quoque cum se ripis 12
continet Nilus, per septena ostia in mare emittitur. quod-
cumque elegeris ex his, mare est. multos nihilominus
ignobiles ramos in aliud atque aliud litus porrigit. Cete-
rum beluas marinis vel magnitudine vel noxa pares edu-
cat, et ex eo quantus sit aestimari potest, quod ingentia
animalia et pabulo sufficienti et ad vagandum loco con-
tinet. Balbillus, virorum optimus profectusque in omni 13
literarum genere rarissimi, auctor est, cum ipse prae-
fectus obtineret Aegyptum, Heracleotico ostio Nili, quod
est maximum, spectaculo sibi fuisse delphinorum a mari
concurrentium et crocodilorum a flumine adversum agmen
agentium velut pro partibus proelium. crocodilos ab ani-
malibus placidis morsuque innoxiis victos. His superior 14
pars corporis dura et inpenetrabilis est etiam maiorum
animalium dentibus, at inferior mollis ac tenera. hanc

delphini spinis, quas dorso eminentes gerunt, submersi
volnerabant et in adversum enisi dividebant. rescissis
hoc modo pluribus ceteri velut acie versa refugerunt.
15 Fugax animal audaci, audacissimum timido. nec illos
Tentyritae generis aut sanguinis proprietate superant,
sed contemptu et temeritate. ultro enim insequuntur fu-
gientesque iniecto trahunt laqueo: plurimi quidem per-
eunt, quibus minus praesens animus ad persequendum
16 fuit. Nilum aliquando marinam aquam detulisse Theo-
phrastus est auctor. Biennio continuo, regnante Cleo-
patra non adscendisse, decimo regni anno et undecimo,
constat. significatam aiunt duobus rerum potentibus de-
fectionem: Antonii enim et Cleopatrae defecit imperium.
Per novem annos non adscendisse Nilum superioribus
seculis Callimachus est auctor.

17 Sed nunc ad inspiciendas causas, propter
quas aestate Nilus crescat, accedam et ab an-
tiquissimis incipiam. Anaxagoras ait, ex Aethio-
piae iugis solutas nives ad Nilum usque decurrere. in ea-
dem opinione omnis vetustas fuit. hoc Aeschylus, So-
phocles, Euripides tradunt. sed falsum esse pluribus
18 argumentis patet. Primo Aethiopiam ferventissimam esse
indicat hominum color adustus et Troglodytae, quibus
subterraneae domus sunt. saxa velut igni fervescunt,
non tantum medio, sed inclinato quoque die. ardens
pulvis nec humani vestigii patiens. argentum replumbatur.
signorum coagmenta solvuntur. nullum materiae super-
adornatae manet operimentum. auster quoque, qui ex illo
tractu venit, ventus calidissimus est. nullum ex his ani-
malibus, quae latent, bruma umquam reconditur et per
hiemes in summo et aperto serpens est. Alexandria quo-
que longe ab inmodicis caloribus posita est: nives non
19 cadunt., superiora pluvia carent. Quemadmodum ergo re-
gio tantis subiecta fervoribus duraturas per totam aesta-
tem nives recepit? quas sane aliqui montes illic quoque
excipiant: numquid magis quam Alpes, quam Thraciae
iuga, quam Caucasus? atqui horum montium flumina
vere et prima aestate intumescunt, deinde hibernis mi-

nora sunt: quippe vernis temporibus imbres nivem dilu-
unt, reliquias eius primus calor dissolvit. nec Rhenus 20
nec Rhodanus nec Ister [*nec qui alii hiberno*] subiacent
*coe*lo, aestate proveniunt: et illis in septemtrionibus al-
tissimae iugiter sunt nives. Phasis quoque *per idem* tem-
pus et Borysthenes crescerent, *si* nives possent flumina
contra aestatem magna producere. Praeterea si haec causa 21
adtolleret Nilum, aestate prima plenissimus flueret. tunc
enim maximae et integrae adhuc nives ex mollissimoque
tabes est: Nilus autem per menses quatuor liquitur et
illi aequalis accessio est.

Si Thaleti credis, etesiae descendenti Nilo resistunt 22
et cursus eius acto contra ostia mari sustinent: ita re-
verberatus in se recurrit nec crescit, sed exitu prohibi-
tus resistit et quacumque mox potuit, inconcessus erum-
pit. Euthymenes Massiliensis testimonium dicit: „Navi-
gavi, inquit, Atlanticum mare, unde Nilus fluit, maior
quamdiu etesiae tempus observant. tunc enim eicitur
mare instantibus ventis. cum resederint, et pelagus con-
quiescit minorque descendenti inde vis Nilo est. Cete-
rum dulcis mari sapor est et similes Niloticis beluae."
Quare ergo, si Nilum etesiae provocant, et ante illos in- 23
cipit incrementum eius et post eos durat? Praeterea non
fit maior, quo illi flavere vehementius, nec remittitur in-
citaturque, prout illis inpetus fuit, quod fieret, si illorum
viribus cresceret. Quid, quod etesiae litus Aegyptium
verberant et contra illos Nilus descendit, inde ventu-
rus unde illi, si origo ab illis esset? Praeterea ex mari
purus et caeruleus efflueret, non ut nunc turbidus ve-
niret. Adde, quod testimonium eius testium turba co- 24
arguitur. tunc erat mendacio locus, cum ignota essent
externa, [*si*] libebat illis fabulas mi*sc*ere: nunc vero tota
exteri maris ora mercatorum navibus stringitur, quorum
nemo narrat * *nunc caeruleum* Nil*um* aut mare saporis
alterius, * quod et natura credi vetat, quia dulcissimum
quodque et levissimum sol trahit. Praeterea quare hieme 25
non cresc*it*? et tunc potest ventis concitari mare, ali-
quando quidem maioribus: nam etesiae temperati sunt.

Quod si e mari ferretur Atlantico, semel oppleret Aegy-
ptum: at nunc per gradus crescit.

26 Oenopides Chius ait: hieme calorem sub terris con-
tineri. ideo et specus calidos esse et tepidiorem puteis
aquam: itaque venas interno calore siccari. Sed in aliis
terris augentur flumina imbribus: Nilum quia nullo imbre
adiuvetur, tenuari, deinde crescere per aestatem, quo
tempore frigent interiora terrarum et redit *v*igor fontibus.
27 Quod si verum esset, aestate flumina crescerent [*omnia*],
omnes[que] putei aestate abundarent. Deinde „calorem
hieme sub terris esse maiorem"? aqua et specus et pu-
tei tepent, quia aëra rigentem extrinsecus non recipiunt:
ita non calorem habent, sed frigus excludunt. ex eadem
causa aestate frigescunt, quia illo remotus seductusque
aer calefactus non pervenit.

28 Diogenes Apolloniates ait: „Sol humorem ad se ra-
pit: hunc adsiccata tellus ex mari ducit, tum ex ceteris
aquis. fieri autem non potest, ut una sicca sit tellus, alia
abundet. sunt enim perforata omnia et invicem pervia et
sicca ab humidis sumunt aliquando. nisi aliquid terra
acciperet, exaruisset. Ergo sol undas trahit, sed ex his,
29 quae premit maxime: haec meridiana sunt. Terra cum
exaruit, plus humoris ad se adducit. ut in lucernis oleum
illo fluit, ubi exuritur, sic aqua illo incumbit, quo vis
caloris et terrae aestuantis arcessit. Unde ergo trahit? ex
illis scilicet partibus semper hibernis, septemtrionalibus,
unde exundat. ob hoc Pontus in infernum mare adsidue
fluit rapidus, non ut cetera maria alternatis ultro citro-
que aestibus, in unam partem semper pronus et torrens.
Quod nisi f*i*eret hisque itineribus quod cuique deest, red-
deretur, quod cuique superest, emitteretur, iam aut sicca
30 essent omnia aut inundata." Interrogare Diogenem libet:
qua*re*, si comp*lex*us a*mni*bus [*est*] et cuncta invicem com-
meant, non omnibus locis aestate maiora sunt flumina? Ae-
gyptum sol magis percoquit. itaque Nilus magis crescit:
sed in ceteris quoque terris aliqua fluminibus fiat adie-
ctio. Deinde quare ulla pars terrae sine humore, cum
omnis ad se ex aliis terris trahat, eo quidem magis quo

calidior est? Deinde quare Nilus dulcis est, si haec illi e mari unda est? nec enim ulli flumini dulcior gustus. ***

III. *** [*Quaeritur, quomodo nix fiat.* ** *Nix pruinae
habet similem naturam. plus illi spiritus quam aquae in-* 1
est. ** *Anaxagoras* ** *Quod inter aquam et rorem interest,
hoc inter pruinam et glaciem, nec non inter nivem et grandinem interest.* **]

Grandinem hoc modo fieri, si tibi adfirmavero, quo apud nos glacies fit, gelata nube tota, nimis audacem rem fecero. itaque ex his me testibus numero secundae notae, qui audivisse quidem se, vidisse negant. aut quod historici faciunt, et ipse faciam: illi cum multa mentiti sunt ad arbitrium suum, unam aliquam rem nolunt spondere, sed adiciunt: „penes auctores fides
erit.“ Ergo si mihi parum credis, Posidonius tibi aucto- 2
ritatem promittit, tam in illo, quod praeteriit, quam in hoc, quod secuturum est. Grandinem enim fieri ex nube aquosa, iam et in humorem versa, sic adfirmabit tam-
quam interfuerit. Quare autem rotunda sit grando, 3
et sine magistro scire possis, cum adnotaveris stillicidium omne glomerari. quod et in speculis adparet, quae humorem halitu colligunt, et in poculis sparsis aliaque omni laevitate. non minus foliis si quae guttae adhaeserunt, in rotundum iacent.

Quid magis est saxo durum? quid mollius unda? 4
dura tamen molli saxa cavantur aqua.

aut ut alius poeta ait:

stillicidi casus lapidem cavat.

Haec ipsa excavatio rotunda fit. ex quo adparet illud quoque huic simile esse, quod cavat. locum enim sibi ad
formam et habitum sui exsculpsit. Praeterea potest, etiam- 5
si non fuit grando talis, dum defertur, conrotundari et totiens per spatium aëris densi devoluta aequabiliter atque in orbem teri. quod nix pati non potest, quia non est tam solida, immo quia tam fusa est et non per magnam altitudinem cadit, sed circa terras initium eius est: ita non longius illi per aëra, sed ex proximo lapsus est.

6 Quare non et ego mihi idem permittam, quod Anaxago-
ras? inter nullos magis quam inter philosophos debet
esse aequa libertas: grando nihil aliud est quam suspensa
glacies, nix in pruina pendens congelatio: illud enim iam
diximus, quod inter aquam et rorem interest, hoc inter
pruinam et glaciem, nec non inter nivem et grandinem
interesse.

1 IV. Poteram me peracta quaestione dimittere:
sed bene mensum dabo et, quoniam coepi tibi molestus
esse, quicquid in hoc loco quaeritur dicam. Quaeritur
autem, quare hieme ningat, non grandinet, et
vere iam frigore infracto grando cadat. Nam ut
fallar tibi, verum mihi quidem persuadetur, qui me us-
que ad mendacia haec leviora, in quibus os percidi, non
2 oculi erui solent, credulum praesto. Hieme aer riget et
ideo nondum in aquam vertitur, sed in nivem, cui aer
propinquior est: cum ver coepit, maior inclinatio sequi-
tur temporis et calidiore coelo maiora fiunt stillicidia.
ideo, ut ait Vergilius noster,

cum ruit imbriferum ver,

vehementior est mutatio aëris undique patefacti et sol-
ventis se ipso tepore adiuvante. ob hoc nimbi graves
3 magis vastique quam pertinaces deferuntur. Bruma len-
tas pluvias habet et tenues, quales saepe solent interve-
nire, cum pluvia rara et minuta nivem quoque admixtam
habet. dicimus nivalem diem, cum altum frigus et triste
coelum est. Praeterea aquilone flante et suum coelum
habente minutae pluviae sunt: austro imber inprobior est
et guttae pleniores.

1 V. Rem a nostris positam neque dicere audeo, quia
infirma videtur, neque praeterire. quid enim mali est,
aliquid et faciliori iudici scribere? immo si omnia argu-
menta ad obrussam coeperimus exigere, silentium indi-
cetur. pauca enim admodum sunt sine adversario: cetera
2 etsi vincunt, litigant. Aiunt enim, vere, quicquid circa
Scythiam et Pontum et septemtrionalem plagam glacia-
tum et adstrictum est, relaxari. tunc flumina gelata [*et
lacus*] discedere, tunc obrutos montes nivem solvere.

credibile est ergo frigidos spiritus inde inferri et verno
coelo remisceri. Illud quoque adiciunt, quod neque sum 3
expertus neque experiri cogito. tu quoque, censeo, si
volueris verum exquirere, nivem in Care experiaris: mi-
nus algere aiunt pedes eorum, qui fixam et duram nivem
calcant quam eorum, qui teneram et labefactam. Ergo, si 4
non mentiuntur, quicquid ex illis septemtrionalibus locis
iam disturbata nive et glacie frangente se fertur, id me-
ridianae partis tepentem iam humidumque aëra adligat
et praestringit. itaque cum pluvia futura erat, grando fit
iniuria frigoris.

VI. Non tempero mihi, quo minus omnes nostrorum 1
ineptias proferam. Quosdam peritos observanda-
darum nubium esse adfirmant et praedicere,
cum grando ventura sit. hoc intellegere usu ipso
potuerunt, cum colorem nubium notassent, quem grando
totiens insequebatur. illud incredibile, Cleonis fuisse 2
publice praepositos χαλαζοφύλακας, speculatores futu-
rae grandinis. hi cum signum dedissent adesse iam gran-
dinem, quid exspectas? ut homines ad penulas discurre-
rent aut ad scorteas? immo pro se quisque alius agnum
inmolabat, alius pullum: protinus illae nubes alio decli-
nabant, cum aliquid gustassent sanguinis. Hoc rides? 3
accipe quod rideas magis: si quis neque agnum neque
pullum habebat, quod sine damno fieri poterat, manus
sibi adferebat, et, ne tu avidas aut crudeles existimes
nubes, digitum suum bene acuto graphio pungebat et hoc
sanguine litabat. nec minus ab huius agello grando se ver-
tebat quam ab illo, in quo maioribus hostiis exorata erat.

VII. Rationem huis rei quaerunt: alteri, ut homines 1
sapientissimos decet, negant posse fieri, ut cum grandine
aliquis paciscatur et tempestates munusculis redimat,
quamvis munera et deos vincant. alteri suspicari ipsos
aiunt esse in ipso sanguine vim quamdam potentem aver-
tendae nubis ac repellendae. Sed quomodo in tam exi- 2
guo sanguine potest esse vis tanta, ut in altum penetret
et illam sentiant nubes? Quanto expeditius erat dicere,
mendacium et fabula est. At decuriones iudicia redde-

bant in illos, quibus delegata erat cura providendae tempestatis, quod neglegentia eorum vineae vapulassent aut segetes procidissent. Et apud nos in duodecim tabulis
3 cavetur, *ne quis alienos fructus excantasset.* Rudis adhuc antiquitas credebat et adtrahi imbres cantibus et repelli, quorum nihil posse fieri tam palam est, ut huius rei causa nullius philosophi schola intranda sit.

VIII. Unam rem adhuc adiciam et favere te ac plaudere iuvabit. Aiunt nivem in ea parte aëris fieri, quae prope terras est. hanc enim plus habere caloris ex quatuor causis: una, quod omnis terrarum evaporatio, cum multum in se fervidi aridique habeat, hoc est calidior quo recentior. altera, quod radii solis a terra resiliunt et in se currunt: horum duplicatio proxima quaeque a terris calefacit, quae ideo plus habent teporis, quia solem bis sentiunt. tertia causa est, quod magis superiora perflantur, at quaecumque depressa sunt, minus ventis verberantur.

IX. Accedit his ratio Democriti: „Omne corpus quo solidius est, hoc calorem citius concipit, diutius servat. itaque si in sole posueris aeneum vas et vitreum et argenteum, aeneo citius calor accedet, diutius haerebit.“ Adicit deinde, quare existimet hoc fieri. „His, inquit, corporibus, quae duriora et pressiora sunt, necesse est minora foramina esse et tenuiorem in singulis spiritum: sequitur, ut, quemadmodum minora balnearia et minora miliaria citius calefiunt, sic haec foramina occulta et oculos fugientia et celerius fervorem sentiant et propter easdem angustias, quicquid receperint, tardius reddant.“ Haec longe praeparata ad id perducunt, de quo nunc quaeritur.

X. Omnis aer quo propior est terris, hoc crassior. quemadmodum in aqua et in humore omni ima est faex, ita in aëre spississima quaeque desidunt. iam autem probatum est omnia, quo crassioris solidiorisque materiae sunt, hoc fidelius custodire calorem receptum. Editior aer quo longius a terrarum conluvie recessit, hoc sincerior puriorque est. itaque solem non retinet, sed velut per inane transmittit. ideo minus calefit.

XI. Contra quidam aiunt cacumina montium hoc ca- 1
lidiora esse debere, quo sunt propiora soli: qui mihi
videntur errare, quod Apenninum et Alpes et alios notos
ob eximiam altitudinem montes in tantum putant crescere,
ut illorum magnitudo sentire solis viciniam possit: ex- 2
celsa sunt ista, quamdiu nobis conparantur: at vero ubi
ad universum respexeris, manifesta est omnium humilitas.
inter se vincuntur et vincunt: ceterum in tantum nihil
adtollitur, ut in collatione totius ulla sit vel maximis por-
tio: quod nisi esset, non diceremus totum orbem terra-
rum pilam esse. Pilae proprietas est cum aequalitate 3
quadam rotunditas. aequalitatem autem accipe hanc,
quam vides in lusoria pila. non multum illi commissu-
rae et rimae earum nocent, quo minus par sibi ab omni
parte dicatur: quomodo in hac pila nihil illa intervalla
officiunt ad speciem rotundi, sic ne in universo quidem
orbe terrarum editi montes, quorum altitudo totius mundi
collatione consumitur. Qui dicit altiorem montem, quia 4
solem propius excipiat, magis calere debere, ille dicere
potest longiorem hominem citius quam pusillum debere
calefieri et caput citius quam pedes: at quisquis mun-
dum mensura sua aestimaverit et terram cogitaverit te-
nere puncti locum, intelleget nihil in illa posse eminere
ita, ut coelestia magis sentiat, velut in propinquum illis
accesserit. Montes isti, quos suspicimus et vertices ae- 5
terna nive possessi nihilominus in imo sunt. et propius
quidem est a sole mons quam campus aut valles, sed sic,
quomodo est pilus pilo crassior. isto enim modo et arbor
alia magis quam alia dicetur vicina coelo: quod falsum
est, quia inter pusilla non potest esse magnum discrimen,
nisi dum inter se conparantur. ubi ad collationem inmensi
corporis ventum est, nihil interest, quanto sit alterum
altero maius, quia, etiamsi magno discrimine, tamen mi-
nima vincuntur.

XII. Sed ut ad propositum revertar, propter has quas 1
retuli causas plerisque placuit in ea parte aëris nivem
concipi, quae vicina terris est, et ideo minus adligari,
quia minore rigore coit. nam vicinus aer et plus habet

frigoris, quam ut in aquam vel imbrem transeat, et minus, quam ut duretur in grandinem: hoc medio frigore non nimis intento nives fiunt coactis aquis.

1 XIII. „Quid istas, inquis, ineptias, quibus literatior
est quisque, non melior, tam operose persequeris? quomodo
fiant nives dicis, cum multo magis ad nos dici a
te pertineat, quare emendae non sint nives.“ Iubes
me tu cum luxuria litigare? cotidianum istud et
sine effectu iurgium est. litigemus tamen, et, si supe-
2 rior futura est, pugnantes ac reluctantes vincat. Quid
porro? hanc ipsam inspectionem naturae nihil iudicas
ad id, quod vis, conferre? cum quaerimus, quomodo nix
fiat, et dicimus illam pruinae habere similem naturam,
plus illi spiritus quam aquae inesse, non putas exprobrari
illis, cum emere aquam turpe sit, si ne aquam qui-
3 dem emunt? Nos vero quaeramus potius, quomodo fiant
nives quam quomodo serventur, quoniam non contenti
vina diffundere, veteraria per sapores aetatesque disponere
invenimus, quomodo stiparemus nivem, ut ea aestatem
evinceret et contra anni fervorem defenderetur
loci frigore. Quid hac diligentia consecuti sumus? nempe
ut gratuitam mercemur aquam. Nobis dolet, quod spiritum,
quod emere solem non possumus, quod hic aer
etiam delicatis divitibusque ex facili, non emptus, venit.
O quam nobis male est, quod quicquam a rerum natura
4 in medio relictum est! Hoc quod illa fluere et patere
omnibus voluit, cuius haustum vitae publicum fecit, hoc
quod tam homini quam feris avibusque et inertissimis
animalibus in usum large ac beate profudit, contra se ingeniosa
luxuria redegit ad pretium: adeo illi nihil placere
potest nisi carum. Unum hoc erat, quod divites in
aequum turbae deduceret, quo non possent antecedere
pauperrimum: illi cui divitiae molestae sunt, excogitatum
est, quemadmodum etiam caperet aqua luxuriam.
5 Quando ad hoc perventum sit, ut nulla nobis aqua satis
frigida videretur quae flueret, dicam. Quamdiu sanus et
salubris cibi capax stomachus est inpleturque, non premitur,
naturalibus fomentis contentus est: ubi cotidianis

cruditatibus non temporis aestus, sed suos sentit, ubi
ebrietas continua visceribus insedit et praecordia bile, in
quam vertitur, torret, aliquid necessario quaeritur, quo
aestus ille frangatur, qui ipsis aquis incalescit, remediis
incitat vitium. itaque non tantum aestate, sed media hieme
nivem hac causa bibunt. Quae huius rei causa est nisi 6
intestinum malum et luxu corrupta praecordia, quibus
nullum intervallum umquam, quo interquiescerent, da-
tum est, sed prandia coenis usque in lucem perductis
ingesta sunt et distentos copia ferculorum ac varietate
comessatio altius mersit. deinde numquam intermissa in-
temperantia quicquid avide coxerat, efferavit et in desi-
derium semper novi rigoris accendit. Itaque quamvis 7
coenationem velis ac specularibus muniant et igne multo
doment hiemen, nihilominus stomachus ille solutus et
aestu suo languidus quaerit aliquid, quo erigatur. nam
sicut animo relictos stupentesque aqua frigida spargimus,
ut ad sensum sui redeant: ita viscera istorum vitiis tor-
pentia nihil sentiunt, nisi frigore illa vehementiori perus-
seris. Inde est, inquam, quod nec nive [quidem] contenti 8
sunt, sed glaciem, velut certior illi ex solido rigor sit,
exquirunt ac saepe repetitis aquis diluunt: quae non e
summo tollitur, sed ut vim maiorem habeat et pertina-
cius frigus, ex abdito effoditur. itaque ne unum quidem
est pretium, sed habet institores aqua et annonam, pro
pudor, variam. Unguentarios Lacedaemonii urbe expu 9
lerunt et propere cedere finibus suis iusserunt, quia oleum
disperderent: quid illi, si vidissent reponendae nivis
officinas et tot iumenta portandae aquae deservientia,
cuius colorem saporemque paleis, quibus custodiunt,
inquinant? At, di boni, quam facile est exstinguere si-
tim sanam! Sed quid sentire possunt emortuae fauces et 10
occallatae cibis ardentibus? Quemadmodum nihil illis sa-
tis frigidum, sic nihil satis calidum est, sed ardentes bo-
letos et raptim indumento suo mersatos demittunt paene
fumantes, quos deinde restinguant nivatis potionibus.
Videbis, inquam, quosdam graciles et palliolo focalique
circumdatos, pallentes et aegros non sorbere solum ni-

vem, sed etiam esse et frusta eius in scyphos suos dei-
11 cere inter ipsam bibendi moram. Sitim esse putas? febris est, et quidem eo acrior, quod non tactu venarum neque in cutem effuso calore deprehenditur, sed cor ipsum excoquit luxuria, invictum malum et ex molli fluidoque durum atque patiens. non intellegis omnia consuetudine vim suam perdere? itaque nix ista, in qua iam etiam natatis, eo pervenit usu et cotidiana stomachi servitute, ut aquae locum obtineat. Aliquid adhuc quaerite illa frigidius, quia pro nihilo est familiaris rigor.

L. ANNAEI SENECAE

AD LUCILIUM

NATURALIUM QUAESTIONUM

LIBER V.

---

1 I. Ventus est fluens aer. Quidam ita definierunt: ventus est aer fluens in unam partem. Haec definitio videtur diligentior, quia numquam aer tam inmobilis est, ut non in aliqua sit agitatione. sic tranquillum mare dicitur, cum leviter movetur neque in unam partem inclinatur. Itaque si legeris:

cum placidum ventis staret mare,

scito illud non stare, sed succuti leviter et dici tranquil-
2 lum, quia neque huc neque illo inpetum faciat. Idem et de aëre iudicandum est, non esse umquam inmobilem, etiamsi quietus sit. quod ex hoc intellegas licet: cum sol in aliquem clausum locum infusus est, videmus corpuscula minima in adversum ferri, alia sursum, alia de-
3 orsum varie concursantia. Ergo ut parum diligenter conprehendet, quod vult, qui dixerit: „fluctus est maris agitatio,“ quia tranquillum quoque agitatur, at ille abunde

sibi caverit, cuius haec definitio fuerit: „fluctus est ma-
ris in unam partem agitatio“: sic in hac re, quam cum
maxime quaerimus, non circumscribetur, qui ita se ges-
serit, ut dicat: „ventus est fluens aer in unam partem“
aut „aer fluens inpetu“ aut „vis aëris in unam partem
euntis“ aut „cursus aëris aliquo concitatior.“ Scio quid 4
responderi pro definitione altera possit: quid necesse est
adicere te: „in unam partem fluens aer?“ utique enim,
quod fluit, in unam partem fluit. nemo aquam fluere di-
cit, si tantum intra se movetur, sed si aliquo fertur.
potest ergo aliquid moveri et non fluere, et e contrario
non potest fluere nisi in unam partem. Sed sive haec 5
brevitas satis a calumnia tuta est, hac utamur: sive
aliquis circumspectior est, verbo non parcat, cuius ad-
iectio cavillationem omnem poterit excludere. Nunc ad
ipsam rem accedamus, quoniam satis de formula dispu-
tatum est.

II. Democritus ait: cum in angusto inani multa sint
corpuscula, quae ille *atomos* vocat, sequi ventum. at
contra quietum et placidum aëris statum esse, cum in
multo inani pauca sint corpuscula. nam quemadmodum
in foro aut vico, quamdiu paucitas est, sine tumultu am-
bulatur, ubi turba in angustum concurrerit, aliorum in
alios incidentium rixa fit: sic in hoc, quo circumdati
sumus, spatio cum exiguum locum multa corpora inple-
verint, necesse est alia aliis incidant et inpellant ac re-
pellantur inplicenturque et conprimantur, ex quibus na-
scitur ventus, cum illa, quae conluctabantur, incubuere
et diu fluctuata ac dubia inclinavere se. at ubi in magna
laxitate corpora pauca versantur, nec arietare possunt
nec inpelli.

III. Hoc falsum esse vel ex eo colligas licet, quod 1
interim ventus minime est, cum aer nubilo gravis est.
atqui tunc plurima corpora se in angustum contulerunt et
inde est spissarum nubium gravitas. Adice nunc, quod 2
circa flumina et lacus frequens nebula est artatis con-
gestisque corporibus neque tamen ventus est. interdum
vero multa caligo effunditur, ut conspectum in vicino

stantium eripiat, quod non eveniret, nisi in parvum locum corpora se multa conpellerent. atqui nullum tempus
3 magis quam nebulosum caret vento. Adice nunc, quod e contrario evenit, ut sol matutinum aëra spissum et humidum ortu suo tenuet: tunc surgit aura, cum datum est laxamentum corporibus et stipatio illorum ac turba resoluta est.

1 IV. „Quo modo ergo, inquis, fiunt venti, quoniam hoc [modo] negas fieri?" Non uno modo: alias enim terra ipsa vim magnam aëris eicit et ex abdito spirat, alias cum magna et continua ex *imo evaporatio in altum egit quae emiserat, inmutatio ipsa halitus mixti in ven-
2 tum vertitur. Illud enim neque ut credam mihi persuaderi potest neque ut taceam: quomodo in nostris corporibus cibo fit inflatio, quae non sine magna narium iniuria emittitur et ventrem interdum cum sono exonerat, interdum secretius: sic putant et hanc magnam rerum naturam alimenta mutantem emittere spiritum. Bene nobiscum agitur, quod semper concoquit *et* sic emittit: alio-
3 quin inmundius aliquid timeremus. Numquid ergo hoc verius est dicere, multa ex omni parte terrarum et adsidua ferri corpuscula, quae cum coacervata sunt, deinde extenuari sole coeperint, quia omne, quod in angusto dilatatur, spatium maius desiderat, ventus exsistit?

1 V. Quid ergo? hanc solam esse causam venti existimo, aquarum terrarumque evaporationes? ex his gravitatem aëris deinde solvi inpetu, cum quae densa steterant, ut est necesse, extenuata nituntur in ampliorem locum? Ego vero et hanc iudico: ceterum illa est longe valentior veriorque, habere aëra naturalem vim movendi se neque aliunde concipere, sed inesse illi ut aliarum
2 rerum, ita huius potentiam. An hoc existimas, nobis quidem datas vires, quibus nos moveremus, aëra autem relictum inertem et inagitabilem esse? cum aqua motum suum habeat etiam ventis quiescentibus. non enim aliter animalia edere posset. muscum quoque innasci aquis et herbosa quaedam videmus summo earum innatantia. Est ergo aliquid in aqua vitale.

VI. De aqua dico? ignis, qui omnia consumit, quaedam creat, et quod videri non potest simile veri, tamen verum est, animalia igne generari. Habet ergo vim aliquam talem aer et ideo modo spissat se, modo expandit se et purgat et alias contrahit, diducit ac differt. Hoc ergo interest inter aëra et ventum, quod inter lacum et flumen. Aliquando per se ipse sol causa venti est fundens rigentem aëra et ex denso coactoque explicans.

VII. In universum de ventis diximus, nunc 1
viritim incipiamus illos excutere: fortasse adparebit quemadmodum fiant, si adparuerit, quando et unde procedant. Primum ergo antelucanos flatus inspiciamus, qui aut ex fluminibus aut ex convallibus aut ex aliquo sinu feruntur. Nullus ex his per- 2
tinax est, sed cadit fortiore iam sole nec fert ultra terrarum conspectum. Hoc ventorum genus incipit vere nec ultra aestatem durat et inde maxime venit, ubi aquarum plurimum et montium est. plana licet abundent aquis, carent aura, hac dico, quae pro vento valet.

VIII. „Quomodo ergo talis flatus concipi- 1
tur, quem Graeci encolpiam vocant?“ Quicquid ex se paludes et flumina remittunt, id autem et multum est et adsiduum, per diem solis alimentum est. nocte non exhauritur et montibus inclusum in unam regionem colligitur. cum illam inplevit et iam se non capit, exprimitur aliquo et in unam partem procedit: hic ventus est. itaque eo incumbit, quo liberior exitus invitat et loci laxitas, in quam coacervata decurrant. Huius rei argumen- 2
tum est, quod prima noctis parte non spirat, incipit enim fieri illa collectio, quae circa lucem iam plena est. onerata quaerit, quo defluat, et eo potissimum exit, ubi plurimum vacui est et magna ac patens area. adicit autem ei stimulos ortus solis feriens gelidum aëra. nam etiam antequam adpareat, lumine ipso valet et nondum quidem radiis aëra inpellit, iam tamen lacessit et inritat luce praemissa: nam cum ipse processit, alia superius rapiuntur, 3
alia distrahuntur tepore: ideo non ultra matutinum illis datur fluere. omnis illorum vis conspectu solis exstingui-

tur, et si violentiores flavere, circa medium tamen diem
relanguescunt nec usquam usque in meridiem aura pro-
ducitur. Alia autem [*aliâ*] inbecillior ac brevior est, prout
valentioribus minoribusve collecta causis est.

1 IX. „Quare tamen tales venti vere et ae-
state validiores sunt?" (levissimi enim cetera parte
anni neque qui velum inpleant surgunt): quia ver aquo-
sius est et ex pluribus aquis locisque ob humidam coeli
naturam saturis et redundantibus maior evaporatio est.
2 „At quare aestate profunditur?" quia post occasum solis
remanet diurnus calor et magna noctis parte perdurat,
qui evocat exeuntia ac vehementius trahit, quicquid ex
his sponte reddi solet. deinde non tantum habet virium,
ut quod evocavit absumat. ob hoc diutius corpuscula,
emanare solita et efflari, terra ex se atque humor emit-
3 tunt. Facit autem ventum sol ortus non calore tantum,
sed etiam ictu. lux enim, ut dixi, quae solem antecedit,
nondum aëra calefacit, sed percutit tantum. percussus
autem in latus, cedit, quamquam ego ne illud quidem
concesserim, lucem ipsam sine calore esse, cum ex ca-
4 lore sit: non habet forsitan tantum teporis, quantum ta-
ctu adpareat, opus tamen suum facit et densa diducit ac
tenuat. praeterea loca, quae aliqua iniquitate naturae ita
clausa sunt, ut solem accipere non possint, illa nebulos*a*
quoque et tristi luce calefiunt et per diem minus quam
5 noctibus rigent. Etiamnunc natura calor omnis abigit
nebulas et a se repellit: ergo sol quoque idem facit, et
ideo, ut quibusdam videtur, inde flatus est,
unde sol.

1 X. Hoc falsum esse ex eo adparet, quod natura
in omnem partem aëra vehit et contra ortum plenis ventis
navigatur, quod non eveniret, si semper ventus ferretur
a sole. Etesiae quoque, qui in argumentum a qui-
busdam advocantur, non nimis propositum adiu-
2 vant. Dicam primum, quid illis placeat, deinde, cur dis-
pliceat mihi. „Etesiae, inquiunt, hieme non sunt, quia
brevissimis diebus sol desinit, priusquam frigus evin-
catur. itaque nives et ponuntur et durant: aestate inci-

piunt flare, cum et[iam] longius extenditur dies et recti
in nos radii diriguntur. Veri ergo simile est concussas 3
calore magno nives plus humidi efflare. item terras exo-
neratas nive retectasque spirare liberius. ita plura ex
septemtrionali parte coeli corpora exire et in haec loca,
quae sunt submissiora ac tepidiora, deferri. sic inpetum
etesias sumere: et ob hoc a solstitio illis initium est, ultra
ortum Caniculae non valent, quia iam multum e frigida
coeli parte in hanc coniectum est. ac sol mutato cursu in 4
nostra rectior *in*tenditur et alteram partem aëris adtrahit,
aliam vero inpellit. Sic ille etesiarum flatus aestatem
frangit et a mensium ferventissimorum gravitate defendit.

XI. Nunc quod promisi dicendum est, quare 1
etesiae vos non adiuvent neque quicquam huic
conferant causae. Dicimus ante lucem auram incitari,
eamdem subsidere, cum illam sol adtingit. atqui etesiae
ob hoc somniculosi a nautis et delicati vocantur,
quod, ut ait Gallio, *mane nesciunt surgere:* eo tempore
fere incipiunt prodire, quo ne pertinax quidem aura est.
quod non accideret, si ut auram, ita illos sol conmove-
ret. Adice nunc, quod si causa illis flatus est diei spa- 2
tium ac longitudo, etiam ante solstitium flarent, cum lon-
gissimi dies sunt et cummaxime nives tabescunt. Iulio
enim mense iam despoliata sunt omnia aut certe admo-
dum pauca iacent adhuc sub nive.

XII. Sunt quaedam genera ventorum, quae ruptae 1
nubes et in pronum solutae emittunt: hos Graeci ven-
tos ecnephias vocant. qui hoc, ut puto, modo
fiunt: cum magna inaequalitas ac dissimilitudo corpo-
rum, quae vapor terrenus emittit, in sublime eat et alia
ex his corporibus sicca sint, alia humida, ex tanta dis-
cordia corporum inter se pugnantium, cum in unum con-
globata sunt, verisimile est quasdam cavas effici nubes
et intervalla inter illas relinqui fistulosa et in modum ti-
biae angusta. His intervallis tenuis includitur spiritus, 2
qui maius desiderat spatium, cum everberatus cursu pa-
rum libero incaluit et ob hoc amplior fit, scinditque cin-
gentia et erumpit in ventum, qui fere procellosus est,

quia superne dimittitur, et in nos cadit vehemens et acer,
quod non fusus neque per apertum venit, sed laborat et
iter sibi vi ac pugna parat. Hic fere brevis flatus est,
quia receptacula nubium, per quae ferebatur, ac muni-
menta perrumpit. ideo tumultuosus venit, aliquando non
3 sine igne ac sono coeli. Hi venti multo maiores diutur-
nioresque sunt, si alios quoque flatus ex eadem causa
fluentes in se abstulerunt et in unum confluxere plures,
sicut torrentes modicae magnitudinis eunt, quamdiu se-
paratis suus cursus est: cum vero plures in se aquas
converterunt, fluminum iustorum ac perennium magnitu-
4 dinem excedunt. Idem credibile est fieri et in procellis,
ut breves sint, quamdiu singulae sunt: ubi vero socia-
vere vires et ex pluribus coeli partibus elisus spiritus eo-
5 dem se contulit, et inpetus illis accedit et mora. Facit
ergo ventum resoluta nubes. quae pluribus modis sol-
vitur: nonnumquam conglobationem illam spiritus rumpit
[nonnumquam] inclusi et in exitum nitentis luctatio, non-
numquam calor, quem modo sol fecit, modo ipsa arie-
tatio magnorum inter se corporum et adtritus.

1 XIII. *Hoc loco*, si tibi videtur, *quaeri potest,
cur turbo fiat.* Evenire in fluminibus solet, ut, quam-
diu sine inpedimento feruntur, simplex et rectum illis iter
sit: ubi incurrerunt in aliquod saxum ad latus ripae pro-
minens, retorqueantur et in orbem aquas sine exitu fle-
ctant, ita ut circumlatae in se sorbeantur et vorticem effi-
2 ciant. Sic ventus, quamdiu nihil obstitit, vires suas
effundit: ubi aliquo promuntorio repercussus est aut vi
locorum coeuntium in canalem devexum tenuemque col-
lectus, saepius in se volutatur similemque illis, quas dixi-
3 mus converti aquas, facit verticem. Hic ventus circum-
actus et eumdem ambiens locum ac se ipsa vertigine con-
citans turbo est. qui si pugnacior est ac diutius volutatur,
inflammatur et efficit quod *prestera* Graeci vocant: hic
est igneus turbo. * Hinc fere omnia pericula venti erupti
de nubibus prodeunt *, quibus armenta rapiantur et totae
naves in sublime tollantur.

4 Etiamnunc quidam venti diversos ex se generant et

inpulsum aëra in alias quoque partes quam in quas ipsi inclinavere, dispergunt. Illud quoque dicam, quod mihi occurrit: quemadmodum stillicidia, quamvis iam inclinent se et labantur, nondum efficere lapsum, sed ubi plura coiere et turba vires dedit, tunc fluere et ire dicuntur: sic quamdiu leves sunt aëris motus agitati pluribus locis, nondum ventus est. tunc esse incipit, cum omnes illos miscuit et in unum inpetum contulit. Spiritum a vento modus separat: vehementior enim spiritus ventus est, invicem spiritus leniter fluens aer.

XIV. Repetam nunc, quod primo dixeram, 1
edi e specu ventos recessuque interiore terrarum. Non tota solido contextu terra in imum usque fundatur, sed multis partibus cava

et caecis suspensa latebris.

[*alibi aquis plena*], ali*u*bi habet inania sine humore. Ibi 2
etiamsi nulla lux discrimen aëris monstrat, dicam tamen nubes nebulasque in obscuro consistere. nam ne hae quidem super terras, quia videntur, sunt, sed quia sunt, videntur. illic quoque nihilo minus ob id sunt, quod non videntur. Flumina illic scias licet nostris paria sublabi, alia leniter ducta, alia in confragosis locis praecipitando sonantia. Quid ergo? non illud aeque dabis, esse aliquos et sub terra lacus et quasdam aquas sine exitu stagnare?
Quae si ita sunt, necesse est et illud, aëra onerari one- 3
ratumque incumbere et ventum propulsu suo concitare. Ex illis ergo subterraneis nubibus sciemus nutriri inter obscura flatus, *d*um tantum virium fecerunt, quanto aut terrae obstantia auferant aut aliquod apertum ad hos efflatus iter occupent et per hanc cavernam in nostras sedes efferantur.
Illud vero manifestum est, magnam esse 4
sub terris vim sulphuris et aliorum non minus ignem alentium. per haec loca cum se exitum quaerens spiritus torsit, accendat flammam ipso adfrictu necesse est: deinde flammis latius fusis, etiamsi quid ignavi aëris erat, extenuatum moveri et viam cum fremitu vasto atque inpetu quaerere. Sed haec diligentius persequar, cum quaeram de motibus terrae.

1 XV. Nunc mihi permitte narrare fabulam.
Asclepiodotus auctor est demissos quam plurimos a Phi-
lippo in metallum antiquum, olim destitutum, ut explo-
raret, quae ubertas eius esset, quis status, an aliquid
futuris reliquisset vetus avarita. descendisse illos cum
multo lumine et multos duraturo dies. deinde longa via
fatigatos vidisse flumina ingentia et conceptus aquarum
inertium vastos, pares nostris nec conpressos quidem
terra supereminente, sed liberae laxitatis, non sine hor-
2 rore visos. Cum magna hoc legi voluptate. intellexi enim
seculum nostrum non novis vitiis, sed iam inde antiqui-
tus traditis laborare nec nostra aetate primum avaritiam
venas terrarum lapidumque rimatam in tenebris male abs-
trusa quaesisse. Illi maiores nostri, quos celebramus
laudibus, quibus dissimiles esse nos querimur, spe ducti
montes ceciderunt et supra lucrum sub ruina steterunt.
3 Ante Philippum Macedonem reges fuere, qui pecuniam
in altissimis usque latebris sequerentur et recto spiritu
liberoque in illos se dimitterent specus, in quos nullum
noctium dierumque perveniret discrimen. A tergo lucem
relinquere quae tant*i* spes fuit? quae tanta necessitas ho-
minem ad sidera erectum incurvavit et defodit et in fun-
dum telluris intimae mersit, ut erueret aurum non minore
4 periculo quaerendum quam possidendum? Propter hoc
cuniculos egit et circa praedam lutulentam inertemque
reptavit oblitus dierum, oblitus naturae melioris, a qua
se avertit. Ulli ergo mortuo terra tam gravis est quam
istis, supra quos avaritia ingens terrarum pondus iniecit,
quibus abstulit coelum, quos in imo, ubi illud malum
virus latitat, infodit? illo descendere ausi sunt, ubi no-
vam rerum positionem, terrarum pendentium habitus ven-
tosque per caecum inane experirentur et aquarum nulli
fluentium horridos fontes et altam perpetuamque noctem:
deinde cum ista fecerunt, inferos metuunt.

1 XVI. Sed ut ad id, de quo agitur, revertar, venti
quatuor sunt, in ortum, occasum, meridiem septem-
trionemque divisi. Ceteri, quos variis nomini-
bus adpellamus, his adplicantur.

Eurus ad Auroram Nabataeaque regna recessit
Persidaque et radiis iuga subdita matutinis.
Vesper et occiduo quae litora sole tepescunt,
Proxima sunt zephyris. Scythiam septemque triones
Horrifer invasit boreas: contraria tellus
Nubibus adsiduis pluvioque madescit ab austro.

Vel si brevius illos conplecti mavis, in unam tempesta- 2
tem, quod nullo modo fieri potest, congregentur:

una Eurusque Notusque ruunt creberque procellis
Africus

et, qui locum in illa pugna non habuit, Aquilo. Quidam 3
illos duodecim faciunt: quatuor enim coeli partes in ternas dividunt et singulis ventis binos subpraefectos dant. Hac arte Varro, vir diligens, illos ordinat, nec sine causa. non enim eodem loco semper sol oritur aut occidit, sed alius est ortus occasusque aequinoctialis, bis autem aequinoctium est, alius solstitialis, alius hibernus. Qui 4
surgit ab oriente aequinoctiali, subsolanus apud nos dicitur, Graeci illum apelioten vocant. ab oriente hiberno eurus exit, quem nostri vocavere volturnum. et Livius hoc illum nomine adpellat in illa pugna Romanis parum prospera, in qua Hannibal et contra solem orientem exercitum nostrum et contra ventum constituit, tum venti adiutorio ac fulgoris praestringentis oculos hostium vicit. Varro quoque hoc nomen usurpat. sed et eurus iam civitate donatus est et nostro sermoni non tamquam alienus intervenit. ab oriente solstitiali excitatum καικίαν Graeci adpellant, apud nos sine nomine est. Aequinoctialis occidens favonium mittit, quem 5
zephyrum esse dicent tibi etiam, qui Graece nesciunt loqui. a solstitiali occidente corus venit, qui apud quosdam argestes dicitur: mihi non videtur, quia cori violenta vis est et in unam partem rapax, argestes fere mollis est et tam euntibus communis quam redeuntibus. ab occidente hiberno africus furibundus et ruens, apud Graecos lips dicitur. A septemtrionali latere summus 6
est aquilo, medius septemtrio, imus thrascias: huic deest apud nos vocabulum. A meridiano axe euro-

notus est: deinde notus, latine auster. deinde leu-
conotus, qui apud nos sine nomine est.
1 XVII. Placet autem duodecim ventos esse,
non quia ubique tot sint, quosdam enim inclinatio terra-
rum excludit, sed quoniam nusquam plures sunt.
sic casus sex dicimus, non quia omne nomen sex reci-
2 pit, sed quia nullum plures quam sex. Qui duodecim
ventos esse dixerunt, hoc secuti sunt, totidem ven-
tos esse quot coeli discrimina. coelum enim di-
viditur in circulos quinque, qui per mundi cardines eunt:
est septemtrionalis, est aequinoctialis, est solstitialis, est
brumalis, est contrarius septemtrionali. his sextus acce-
dit, qui superiorem partem mundi ab inferiore secernit:
ut scis enim, dimidia pars mundi semper supra, dimidia
3 infra est. Hanc lineam, quae inter aperta et occulta est,
id est hunc circulum Graeci horizonta vocant, nostri
finitorem dixerunt, alii finientem. Adiciendus est
adhuc meridianus circulus, qui horizonta rectis angulis
secat. Ex his quidam circuli in transversa currunt et
alios interventu suo scindunt. necesse est autem tot aëris
4 discrimina esse quot partes. Ergo horizon sive finiens
circulus quinque illos orbes, quos modo dixi fieri, secat
et efficit decem partes, quinque ab ortu, quinque ab oc-
casu. meridianus circulus, qui in horizonta incurrit, re-
giones duas adicit: sic duodecim aer discrimina accipit
5 et totidem facit ventos. Quidam sunt quorumdam
locorum proprii, qui non transmittunt, sed in proxi-
mum ferunt. non est illis a latere universi mundi inpetus:
Atabulus Apuliam infestat, Calabriam Iapyx, Athenas
Sciron, Pamphyliam Ca*taegis*, Galliam Circius: cui ae-
dificia quassanti tamen incolae gratias agunt, tamquam
salubritatem coeli sui debeant ei. divus certe Augustus
templum illi, cum in Gallia moraretur, et vovit et fecit.
Infinitum est, si singulos velim persequi. nulla enim pro-
pemodum regio est, quae non habeat aliquem flatum ex
se nascentem et circa se cadentem.
1 XVIII. Inter cetera itaque providentiae ope-
ra hoc quoque aliquis ut dignum admiratio-

ne suspexerit: non enim ex una causa ventos aut invenit aut per diversa disposuit, sed primum, ut aëra non sinerent pigrescere, sed adsidua vexatione utilem redderent vitalemque tracturis. deinde ut 2
imbres terris subministrarent iidemque nimios conpescerent. nam modo adducunt nubes, modo diducunt, ut per totum orbem pluviae dividi possent: in Italiam auster inpellit, aquilo in Africam reicit, etesiae non patiuntur apud nos nubes consistere. iidem totam Indiam et Aethiopiam continuis per id tempus aquis inrigant. Quid, quod 3
fruges percipi non possent, nisi flatu supervacua [et] mixta servandis ventilarentur, nec esset, quod segetem excitaret et latentem frugem ruptis velamentis suis, quae folliculos agricolae vocant, adaperiret? Quid, quod 4
omnibus inter se populis commercium dedit et gentes dissipatas locis miscuit? ingens naturae beneficium, si illud in iniuriam suam non vertat hominum furor! nam quod de Caesare maiori volgo dictatum est et a Tito Livio positum, *in incerto esse*, *utrum illum nasci magis reipublicae profuerit an non nasci*, dici etiam de ventis potest: adeo quicquid ex illis utile et necessarium est, non potest his repensari, quae in perniciem suam generis humani dementia excogitat. Sed non ideo non sunt ista na- 5
tura bona, si vitio male utentium nocent. Non in hoc providentia ac dispositor ille mundi deus exercendum ventis aëra dedit et illos ab omni parte, ne quid esset situ squalidum, effudit, ut nos classes partes freti occupaturas conpleremus milite armato et hostem in mari aut post mare quaereremus. Quae nos dementia 6
exagitat et in mutuum conponit exitium? vela ventis damus bellum petituri et periclitamur periculi causa. incertam fortunam experimur, vim tempestatum nulla ope humana superabilem, mortem sine spe sepulturae. Non 7
erat tanti, si ad pacem per ista vehèremur: nunc cum evaserimus tot scopulos latentes et insidias vadosi maris, cum effugerimus procellosos desuper montes, per quos praeceps in navigantes ventus inpingitur, cum involutos nubilo dies et nimbis ac tonitribus horrendas noctes, cum

turbinibus divulsa navigia: quis erit huius laboris ac me-
tus fructus? quis nos fessos tot malis portus excipiet?
bellum scilicet et obvius in litore hostis et trucidandae
gentes tracturae ex maxima parte victorem et antiquarum
8 urbium flamma. Quid in arma cogimus populos? quid
exercitus scribimus directuros aciem in mediis fluctibus?
quid maria inquietamus? parum videlicet ad mortes no-
stras terra late patet. nimis delicate fortuna nos tractat:
nimis dura dedit nobis corpora, felicem valitudinem. non
depopulatur nos casus incurrens. emetiri cuique annos
suos ex commodo licet et ad senectutem decurrere. ita-
que eamus in pelagus et vocemus in nos fata cessantia.
9 Miseri, quid quaeritis? mortem, quae ubique superest?
petet illa vos et ex lectulo: sed innocentes petat. occu-
pabit nos in nostra domo: sed occupet nullum molientes
malum. Hoc vero quid aliud quis dixerit quam insaniam,
circumferre pericula et ruere in ignotos, iratum sine in-
iuria, occurrentia devastantem ac ferarum more occidere
quem non oderis? illis tamen in ultionem aut ex fame
morsus est: nos sine ulla parsimonia nostri alienique
sanguinis movemus manum et navigia deducimus, salu-
tem committimus fluctibus, secundos optamus ventos,
10 quorum felicitas est ad bella perferri. Quousque nos mala
nostra rapuerunt? parum est intra orbem suum furere:
sic Persarum rex stolidissimus in Graeciam traiciet, quam
exercitus non vincet, cum inpleverit. sic Alexander ul-
terior Bactris et Indis volet quaerere, quid sit ultra ma-
gnum mare, et indignabitur esse aliquid ultimum sibi.
sic Parthis avaritia Crassum dabit: non horrebit diras re-
vocantis tribuni, non tempestates longissimi maris, non
circa Euphratem praesaga fulmina et deos resistentes.
11 per hominum et deorum iras ad aurum ibitur. Ergo non
inmerito quis dixerit rerum naturam melius acturam fuisse
nobiscum, si ventos flare vetuisset et inhibito discursu
furentium in sua quemque terra stare iussisset: si nihil
aliud, certe suo quisque tantum ac suorum malo nasce-
retur: nunc parum mihi domestica, externis quoque la-
12 borandum est. Nulla terra tam longe remota est, quae

non emittere aliquod suum malum possit: unde scio, an
nunc aliquis magnae gentis in abdito dominus fortunae
indulgentia tumens non contineat intra terminos arma, an
paret classes ignota moliens? unde scio, hic mihi an ille
ventus bellum invehet? magna pars erat humanae pacis
maria praecludi. Non tamen, ut paulo ante dicebam, 13
queri possumus de auctore nostri deo, si beneficia eius
corrupimus et ut essent contraria effecimus. Dedit ille
ventos ad custodiendam coeli terrarumque temperiem, ad
evocandas supprimendasque aquas, ad alendos satorum
atque arborum fructus, quos ad maturitatem cum aliis
causis adducit ipsa iactatio adtrahens cibum in summa et
ne torpeant permovens. dedit ventos ad ulteriora no- 14
scenda: fuisset enim inperitum animal et sine magna ex-
perientia rerum homo, si circumscriberetur natalis soli
fine. dedit ventos, ut commoda cuiusque regionis fierent
communia, non ut legiones equitemque gestarent nec ut
perniciosa gentium arma transveherent. Si beneficia na- 15
turae utentium pravitate perpendimus, nihil non nostro
malo accepimus: cui videre expedit? cui loqui? cui non
vita tormentum est? nihil invenies tam manifestae utilita-
tis, quod non in contrarium transeat culpa: sic ventos
quoque natura bonos futuros invenerat: ipsi illos contra-
rios fecimus. omnes in aliquod nos malum ducunt. Non 16
eadem est his et illis causa solvendi, sed iusta nulli. di-
versis enim inritamentis ad temptandum mare inpellimur.
utique alicui vitio navigatur. Egregie Plato dicit, qui
nobis circa exitum iam testium loco dandus est, *minima
esse, quae homines emant vita.* Immo, Lucili carissime,
si bene illorum furorem aestimaveris, id est nostrum, in
eadem enim turba volutamur, magis ridebis, cum cogi-
taveris vitae parari, in quae vita consumitur.

L. ANNAEI SENECAE

AD LUCILIUM

NATURALIUM QUAESTIONUM

LIBER VI.

---

1 I. Pompeios, celebrem Campaniae urbem, in quam
ab altera parte Surrentinum Stabianumque litus, ab altera
Herculanense conveniunt et mare ex aperto reductum
amoeno sinu cingunt, consedisse terrae motu vexatis
quaecumque adiacebant regionibus, Lucili virorum opti-
me, audivimus, et quidem hibernis diebus, quos vacare
2 a tali periculo maiores nostri solebant promittere. Nonis
Februariis hic fuit motus Regulo et Verginio Consulibus,
qui Campaniam numquam securam huius mali, indemnem
tamen et totiens defunctam metu, magna strage vastavit:
nam et Herculanensis oppidi pars ruit dubieque stant
etiam quae relicta sunt, et Nucerinorum colonia ut sine
clade, ita non sine querela est. Neapolis quidem priva-
tim multa, publice nihil amisit leniter ingenti malo per-
stricta. villae vero praeruptae passim sine iniuria tre-
3 muere. Adiciuntur his illa: sexcentarum ovium gregem
exanimatum et divisas statuas, motae post hoc mentis
aliquos atque inpotentes sui errasse. quorum ut caúsas
excutiamus, et propositi operis contextus exigit et ipse
4 in hoc tempus congruens casus. *Quaerenda sunt
trepidis solatia et demendus ingens timor.*
quid enim cuiquam satis tutum videri potest, si mundus
ipse concutitur et partes eius solidissimae labant? si quod
unum inmobile est in illo fixumque, ut cuncta in se in-
tenta sustineat, fluctuat, si quod proprium habet terra,
perdidit, stare: ubi tandem resīdent metus nostri? quod
corpora receptaculum invenient? quo titubantia confu-
5 gient, si ab imo metus nascitur et funditus trahitur? Con-

sternatio est omnium, ubi tecta crepuerunt et ruina signum
dedit. tunc praeceps quisque se proripit et penates suos
deserit ac se publico credit: quam latebram prospicimus,
quod auxilium, si orbis ipse ruinas agitat? si hoc quod
nos tuetur ac sustinet, supra quod urbes sitae sunt, quod
fundamentum quidam orbis esse dixerunt, discedit ac
titubat? Quid tibi esse, non dico auxilii, sed solatii pot- 6
est, ubi timor fugam perdidit? quid est, inquam, satis
munitum? quid ad tutelam alterius et sui firmum? Hostem
muro repellam et praeruptae altitudinis castella vel ma-
gnos exercitus difficultate aditus morabuntur. a tempe-
state nos vindicant portus. nimborum vim effusam et sine
fine cadentes aquas tecta propellunt. fugientes non se-
quitur incendium. adversus tonitrua et minas coeli sub-
terraneae domus et defossi in altum specus remedia sunt.
ignis ille coelestis non transverberat terram, sed exiguo
eius obiectu retunditur. in pestilentia mutare sedes licet.
nullum malum sine effugio est. numquam fulmina popu- 7
los perusserunt. pestilens coelum exhausit urbes, non
abstulit: hoc malum latissime patet, inevitabile, avidum,
publice noxium. non enim domos solum aut familias aut
urbes singulas haurit: gentes totas regionesque submer-
sit, et modo ruinis operit, modo in altam voraginem con-
dit ac ne id quidem relinquit, ex quo adpareat, quod non
est, saltem fuisse, sed supra nobilissimas urbes sine ullo
vestigio prioris habitus solum extenditur. Nec desunt, 8
qui hoc genus mortis magis timeant, quo in abruptum
cum sedibus suis eunt et e vivorum numero vivi auferun-
tur, tamquam non *omne fatum ad eumdem termi-
num veniat.* Hoc habet inter cetera iustitiae suae na-
tura praecipuum, quod cum ad exitum ventum est, omnes
in aequo sumus. Nihil itaque interest utrum me lapis 9
unus elidat an monte toto premar, utrum super me do-
mus unius onus veniat et sub exiguo eius tumulo ac pul-
vere exspirem, an totus caput meum terrarum orbis abs-
condat, in luce hunc et in aperto spiritum reddam, an
in vasto terrarum dehiscentium sinu, solus in illud pro-
fundum, an cum magno comitatu populorum concaden-

tium ferar. nihil interest mea, quantus circa mortem me-
10 am tumultus sit: ipsa ubique tantumdem est. Proinde
magnum sumamus animum adversus istam cladem, quae
nec evitari nec provideri potest, desinamusque audire
istos, qui Campaniae renuntiaverunt quique post hunc
casum emigraverunt negantque ipsos umquam in illam
regionem accessuros: quis enim illis promittit melioribus
11 fundamentis hoc aut illud solum stare? Omnia eiusdem
sortis sunt et, si nondum mota, tamen mobilia: hunc
fortassis, in quo securius consistis, locum haec nox aut
hic ante noctem dies scindet. Unde scias, an [*non*] me-
lior eorum locorum condicio sit, in quibus iam vires suas
fortuna consumpsit et quae in futurum ruina sua fulta
12 sunt? erramus enim, si ullam terrarum partem exceptam
inmunemque ab hoc periculo credimus: omnes sub ea-
dem iacent lege. nihil ita, ut inmobile esset, natura con-
cepit. alia temporibus aliis cadunt et quemadmodum in
urbibus magnis nunc haec domus, nunc illa suspenditur,
ita in hoc orbe terrarum nunc haec pars facit vitium, nunc
13 illa. Tyros aliquando infamis ruinis fuit. Asia duodecim
urbes simul perdidit. anno priore in Achaiam et Macedo-
niam quaecumque est ista vis mali incurrit, *quae* nunc
Campaniam laesit: circuit fatum, et si quid diu praeter-
iit, repetit. quaedam rarius sollicitat, saepius quaedam:
14 nihil inmune esse et innoxium sinit. Non homines tan-
tum, qui brevis et caduca res nascimur, urbes oraeque
terrarum et litora et ipsum mare in servitutem fati venit:
nos tamen nobis permansura promittimus bona fortunae
et felicitatem, cuius ex omnibus rebus humanis velocis-
sima est levitas, habituram in aliquo pondus ac moram
15 credimus, et perpetua sibi omnia promittentibus in men-
tem non venit, id ipsum, supra quod stamus, stabile non
esse. neque enim Campaniae istud aut Achaiae, sed omnis
soli vitium est, male cohaerere et ex pluribus causis re-
solvi et summa manere, partibus ruere.

1 II. Quid ago? solatium adversus pericula rara pro-
miseram: ecce undique timenda denuntio. nego quicquam
esse quietis aeternae, quod perire possit et perdere.

Ego vero hoc ipsum solatii loco pono, et quidem valentissimi, quoniam quidem sine remedio timor stultis est. ratio terrorem prudentibus excutit, inprudentibus magna fit ex desperatione securitas. Hoc itaque generi humano 2
dictum puta, quod illis subita captivitate inter ignes et hostem stupentibus dictum est:

Una salus victis nullam sperare salutem.

Si vultis nihil timere, cogitate omnia esse ti- 3
menda. Circumspicite quam levibus causis discutiamur: non cibus nobis, non humor, non vigilia, non somnus sine mensura quadam salubria sunt: iam intellegetis nugatoria esse nos[tra] et inbecilla corpora, fluida, non magna molitione perdenda. Sine dubio id unum periculi nobis satis esset, quod tremunt terrae, quod subito dissipantur ac superposita deducunt. Magni se aestimat, 4
qui fulmina et motus terrarum hiatusque formidat: vult ille inbecillitatis sibi suae conscius timere pituitam? ita videlicet nati sumus, tam felicia sortiti membra, in hanc magnitudinem crevimus: et ob hoc nisi mundi partibus motis, nisi coelum intonuerit, nisi terra subsederit, perire non possumus? Unguiculi nos et ne totius quidem dolor, 5
sed aliqua ab latere eius scissura conficit: et ego timeam terras trementes, quem crassior saliva suffocat? ego extimescam emotum sedibus suis mare, et ne aestus maiore quam solet cursu plus aquarum trahens superveniat, cum quosdam strangulaverit potio male lapsa per fauces? quam stultum est mare horrere, cum stillicidio scias te posse perire! Nullum solatium maius est mortis quam 6
ipsa mortalitas. nullum autem omnium istorum, quae extrinsecus terrent, quam quod innumerabilia pericula in ipso sinu sunt. quid enim dementius quam ad tonitrua succidere et sub terram correpere fulminum metu? quid stultius quam timere nutationem aut subitos montium lapsus et inruptiones maris extra litus eiecti, cum mors ubique praesto sit et undique occurrat nihilque sit tam exiguum, quod non in perniciem generis humani satis valeat? Adeo non debent nos ista confundere, tamquam 7
plus mali in se habeant quam volgaris mors, ut contra,

cum sit necessarium e vita exire et aliquando emittere
animam, maiore perire ratione iuvet. Necesse est mori
ubicumque, quandoque. stet licet ista humus et se teneat
suis finibus nec ulla iactetur iniuria, supra me quando-
que erit: interest, ego illam mihi an ipsa se mihi inpo-
8 nat? diducitur et ingenti potentia nescio cuius mali rum-
pitur et me in inmensam altitudinem abducit. quid porro?
mors levior in plano est? quid habeo quod querar, si
rerum natura me non vult iacere ignobili leto? si mihi
9 inicit sui partem? Egregie Vagellius meus in illo inclito
carmine:

Si cadendum est, inquit, *mihi*, *e coelo cecidisse velim.*

idem licet dicere: si cadendum est, cadam orbe concusso,
non quia fas est optare publicam cladem, sed quia in-
gens mortis solatium est terram quoque videre mortalem.

1 III. Illud quoque proderit praesumere ani-
mo, nihil horum deos facere, neque ira numinum
aut coelum concuti aut terram: suas ista causas ha-
bent nec ex imperio saeviunt, sed quibusdam vitiis, ut
corpora nostra, turbantur et tunc, cum facere videntur
2 iniuriam, accipiunt. Nobis autem ignorantibus verum
omnia terribiliora sunt, utique quorum metum raritas
auget. levius accidunt familiaria, [et] ex insolito formido
maior est. Quare autem quicquam nobis insolitum est?
quia naturam oculis, non ratione conprehendimus neque
cogitamus, quid illa facere possit, sed tantum quid fece-
rit. damus itaque huius neglegentiae poenas tamquam
3 novis territi, cum illa non sint nova, sed insolita. Quid
ergo? non religionem incutit mentibus et quidem publice,
sive deficere sol visus est, sive luna, cuius obscuratio
frequentior, aut parte sui aut tota delituit? longeque ma-
gis illae actae in transversum faces et coeli magna pars
ardens et crinita sidera et plures solis orbes et stellae
per diem visae subitique transcursus ignium multam post
4 se lucem trahentium. Nihil horum sine timore miramur.
et cum timendi sit causa nescire, non est tanti scire, ne
timeas? quanto satius est causas inquirere, et quidem
toto in hoc intentum animo? neque enim illo quicquam

inveniri dignius potest, cui se non tantum commodet, sed inpendat.

IV. Quaeramns ergo, quid sit, quod terram 1
ab infimo moveat, quod tanti molem ponderis pellat, quid sit illa valentius, quod tantum onus vi sua labefactet, cur modo tremat, modo laxata subsidat, nunc in partes divisa discedat et alias intervallum ruinae suae diu servet, alias cito conprimat, nunc amnes magnitudinis notae convertat introrsum, nunc novos exprimat, aperiat aliquando aquarum calentium venas, aliquando refrigeret, ignesque nonnumquam per aliquod ignotum antea montis aut rupis foramen emittat, aliquando notos et per secula nobiles conprimat. Mille miracula movet faciemque mutat locis et defert montes, subrigit plana, valles extuberat, novas in profundo insulas erigit: haec ex quibus causis accidant digna res excuti. „Quod, inquis, 2
erit pretium operae?“ quo nullum maius est, nosse naturam. neque enim quicquam habet in se huius materiae tractatio pulchrius, cum multa habeat futura usui, quam quod hominem magnificentia sui detinet, nec mercede, sed miraculo colitur. Inspiciamus ergo, quit sit, propter quod haec accidant: quorum adeo est mihi dulcis inspectio, ut quamvis aliquando de motu terrarum volumen ediderim iuvenis, tamen temptare me voluerim et experiri, an aetas aliquid nobis aut ad scientiam aut certe ad diligentiam adiecerit.

V. Causam, qua terra concutitur, alii in 1
aqua esse, alii in ignibus, alii in ipsa terra, alii in spiritu putaverunt: alii in pluribus, alii in omnibus his. quidam liquere ipsis aliquam ex istis causam esse dixerunt, sed non liquere, quae esset. Nunc singula persequar. Illud 2
ante omnia dicendum est, opiniones veteres parum exactas esse et rudes. Circa verum adhuc errabatur. nova omnia erant primo temptantibus. postea eadem illa limata sunt et, si quid inventum est, illis nihilominus referri debet acceptum: magni animi fuit rerum naturae latebras dimovere neque contentum exteriori eius adspe-

ctu introspicere et in deorum secreta descendere. plurimum ad inveniendum contulit, qui speravit posse repe-
3 riri. cum excusatione itaque veteres audiendi sunt. Nulla res consummata est, dum incipit. nec in hac tantum re omnium maxima atque involutissima, in qua, etiam cum multum acti erit, omnis tamen aetas, quod agat, inveniet, sed in omni alio negotio longe a perfecto fuere principia.

1 VI. In aqua dictum est causam esse nec ab uno nec uno modo. Thales Milesius totam terram subiecto iudicat humore portari et innare, sive illud oceanum vocas, sive magnum mare, sive alterius naturae simplicem adhuc aquam et humidum elementum. „Hac, inquit, unda sustinetur orbis velut aliquod grande
2 navigium et grave his aquis, quas premit.“ Supervacuum est reddere causas, propter quas existimat gravissimam partem mundi non posse spiritu tam tenui fugacique gestari. non enim nunc de situ terrarum, sed de motu agitur: illud argumenti loco ponit, aquas esse in causa, quibus hic orbis agitetur, quod in omni maiore motu erumpunt novi fontes, sicut in navigiis quoque evenit, ut si inclinata sunt et abierunt in latus, aquam sorbeant. quae in omni * onerum eorum, quae vehit, si inmodice depressa sunt, aut superfunditur aut certe dextra sinistra-
3 que solito magis surgit. Hanc opinionem esse falsam non est diu colligendum: nam si terra aqua sustineretur, [et ea aliquando concuteretur,] semper moveretur nec agitari illam miraremur, sed manere. deinde tota concuteretur, non ex parte. numquam enim navis dimidia iactatur: nunc vero terrarum non universarum, sed ex parte motus est. Quomodo ergo fieri potest, ut quod totum vehitur, totum non agitetur, si eo, quo vehitur,
4 agitatum est? „At quare aquae erumpunt?“ Primum omnium saepe tremuit terra et nihil humoris novi fluxit. deinde si ex hac causa unda prorumperet, a lateribus terrae circumfunderetur, sicut in fluminibus ac mari videmus incidere, ut incrementum aquarum, quotiens navigia desidunt, in lateribus maxime adpareat. ad ultimum non tam exigua fieret, quam tu dicis, eruptio neque ve-

lut per rimam sentina subreperet, sed fieret ingens in-
undatio, ut ex infinito liquore et ferente universa.

VII. *Quidam motum terrarum aquae inpu-* 1
taverunt, sed non ex eadem causa. „Per omnem
terram, inquiunt, multa aquarum genera decurrunt: aliubi
perpetui amnes, quorum navigabilis etiam sine adiutorio
imbrium magnitudo est. hinc Nilus per aestatem ingen-
tes aquas invehit, hinc, qui medius inter pacata et hosti-
lia fluit, Danubius ac Rhenus, alter Sarmaticos inpetus
cohibens et Europam Asiamque disterminans, alter Ger-
manos, avidam gentem belli, repellens. Adice nunc pa- 2
tentissimos lacus et stagna populis inter se ignotis cir-
cumdata et ineluctabiles navigio paludes, ne ipsis qui-
dem inter se pervias, quibus incoluntur. deinde tot fontes,
tot capita fluminum subitos et ex occulto amnes vomen-
tia. tot deinde ad tempus collectos torrentium inpetus,
quorum vires quam repentinae tam breves. Omnis aqua- 3
rum et intra terram natura faciesque est: illic quoque
aliae vasto cursu deferuntur et in praeceps volutae ca-
dunt. aliae languidiores in vadis refunduntur et leniter
ac quiete fluunt: quis autem neget vastis illas receptacu-
lis concipi et cessare multis inertes locis? non est diu
probandum ibi multas aquas esse ubi *origi*nes sunt. ne-
que enim sufficeret tellus ad tot flumina edenda, nisi ex
reposito multoque funderet. Si hoc verum est, necesse 4
est aliquando illic amnis crescat et relictis ripis violen-
tus in obstantia occurrat: sic fiet motus alicuius partis,
in quam flumen inpetum dedit et quam, donec decrescat,
verberabit. Potest fieri, ut aliquam regionem rivus ad-
fluens exedat ac secum trahat aliquam molem, qua lapsa
superposita quatiuntur. Iam vero nimis oculis permittit 5
nec [illos] scit producere ultra animum, qui non credit
in ab[scon]dito terrae sinus maris vasti. nec enim video,
quid prohibeat vel obstet, quo minus habeatur in ab[scon]-
dito etiam aliquod litus et per occultos aditus receptum
mare, quod illic quoque tantumdem loci teneat aut for-
tassis hoc amplius, quo superiora cum tot animalibus
erant dividenda. abstrusa enim et sine possessore deserta

6 liberius undis vacant. quas quid vetat illic fluctuare et
ventis, quos omne intervallum terrarum et omnis aer
creat, inpelli? potest ergo maior solito exorta tempestas
aliquam partem terrarum inpulsam vehementius conmo-
vere. nam apud nos quoque multa, quae procul a mari
fuerant, subito eius accessu vapulaverunt et villas in
prospectu conlocatas fluctus, qui longe audiebatur, in-
vasit. Illic quoque potest recedere ac re*sur*gere pelagus
infernum, quorum neutrum fit sine motu superstantium."
1 VIII. Non quidem existimo diu te haesitaturum an
credas esse subterraneos amnes et mare absconditum:
unde enim ista prorepunt, unde ad nos veniunt, nisi
2 quod origo humoris inclusa est? Age, cum vides inter-
ruptum Tigrim in medio itinere siccari et non universum
averti, sed paulatim non adparentibus damnis minui pri-
mum, deinde consumi, quo illum putas abire nisi in ob-
scura terrarum, utique cum videas emergere iterum non
minorem eo, qui prior fluxerat? Quid cum vides Alpheon,
celebratum poetis, in Achaia mergi et in Sicilia rursus
transiecto mari effundere amoenissimum fontem Arethu-
3 sam? Nescis autem inter opiniones, quibus enarratur
Nili aestiva inundatio, et hanc esse, a terra illum erum-
pere et augeri non supernis aquis, sed ex intimo reddi-
tis? Ego quidem centuriones duos, quos Nero Caesar,
ut aliarum virtutum ita veritatis in primis amantissimus,
ad investigandum caput Nili miserat, audivi narrantes
longum illos iter peregisse, cum a rege Aethiopiae in-
structi auxilio commendatique proximis regibus pene-
4 trassent ad ulteriora. „[*Et*] quidem, aiebant, pervenimus
ad inmensas paludes, quarum exitum nec incolae nove-
rant nec sperare quisquam potest: ita inplicatae aquis
herbae sunt et aquae neque pediti eluctabiles nec navi-
gio, quod nisi parvum et unius capax limosa et obsita
palus non ferat. Ibi, inquit, vidimus duas petras, ex
5 quibus ingens vis fluminis excidebat." Sed sive caput
illa sive accessio est Nili, sive tunc nascitur sive in ter-
ras ex priore recepta cursu redit: nonne tu credis illam,
quicquid est, ex magno terrarum lacu adscendere?

habeant enim oportet pluribus locis sparsum humorem et
in imo coactum, ut eructare tanto inpetu possint.

IX. Ignem causam motus quidam et quidem 1
non ob eamdem causam iudicant: inprimis Ana-
xagoras, qui existimat „simili paene ex causa et aëra
concuti et terram, cum in inferiore parte spiritus cras-
sum aëra et in nubes coactum eadem vi, qua apud nos
quoque nubila frangi solent, rumpit et ignis ex hoc con-
lisu nubium cursuque elisi aëris emicuit. hic ipse in ob-
via incurrit exitum quaerens ac divellit repugnantia, do-
nec per angusta aut nactus est viam exeundi ad coelum,
aut vi et iniuria fecit.“ Alii in igne causam quidem esse, 2
sed non ob hoc iudicant, sed quia pluribus obrutus locis
ardeat et proxima quaeque consumat. quae si quando
exesa ceciderint, tunc sequi motum earum partium, quae
subiectis adminiculis destitutae labant, donec corruerunt
nullo occurrente, quod onus exciperet: tunc chasmata,
tunc hiatus vasti aperiuntur, aut, cum diu dubitaverunt,
super ea se, quae supersunt stantque, conponunt. Hoc 3
apud nos quoque videmus accidere, quotiens incendio
laborat pars civitatis: cum exustae trabes sunt aut cor-
rupta, quae superioribus firmamentum dabant, tunc diu
agitata fastigia concidunt et tam diu deferuntur atque in-
certa sunt, donec in solido resederunt.

X. Anaximenes „terram ipsam ait sibi esse causam 1
motus nec extrinsecus incurrere, quod illam inpellat, sed
intra ipsam et ex ipsa. quasdam enim partes eius deci-
dere, quas aut humor resolverit aut ignis exederit aut
spiritus violentia excusserit. sed his quoque cessantibus
non deesse, propter quod aliquid abscedat aut revellatur:
nam primum omnia vetustate labuntur nec quicquam tu- 2
tum a senectute est. haec solida quoque et magni roboris
carpit: itaque quemadmodum in aedificiis veteribus quae-
dam non percussa tamen decidunt, cum plus ponderis
habuere quam virium, ita in hoc universo terrae corpore
evenit, ut partes eius vetustate solvantur, solutae cadant
et tremorem superioribus adferant, primum, dum absce-
dunt. nihil enim utique magnum sine motu eius, cui

haesit, absciditur. deinde cum ceciderunt, solido exceptae resiliunt more pilae, quae cum cecidit, exsultat ac saepius pellitur, totiens a solo in novum inpetum missa. Si vero in stagnantibus aquis delata sunt, hic ipse casus vicina concutit fluctu, quem subitum vastumque inlisum ex alto pondus eiecit."

XI. Quidam ignibus quidem adsignant hunc tremorem, sed aliter. Nam cum pluribus locis ferveant, necesse est ingentem vaporem sine exitu volvant, qui vi sua spiritum intendit et, si acrius instet, opposita diffindit, si vero remissior fuit, nihil amplius quam movet. Videmus aquam spumare igne subiecto: quod in hac aqua facit inclusa et angusta, multo magis illum facere credamus, cum violentus ac vastus ingentes aquas excitat. tunc ille vaporatione fluctuantium undarum quicquid pulsaverit, agitatur.

1 XII. Spiritum esse, qui moveat, et plurimis et maximis auctoribus placet. Archelaus antiquitatis diligens ait ita: „Venti in concava terrarum deferuntur. deinde ubi iam omnia spatia plena sunt et in quantum aer potuit, densatus est, is qui supervenit spiritus, priorem premit et elidit ac frequentibus plagis pri-
2 mo cogit, deinde perturbat. Tunc ille quaerens locum omnes angustias dimovet et claustra sua conatur effringere: sic evenit, ut terrae spiritu luctante et fugam quaerente moveantur. Itaque cum terrae motus futurus est, praecedit aëris tranquillitas et quies: videlicet, quia vis spiritus, quae concitare ventos solet, in inferna sede retinetur." Nunc quoque cum hic motus in Campania fuit, quamvis hiberno tempore et inquieto, per superiores dies
3 coelo aer stetit. Quid ergo? numquam flante vento terra concussa est? Admodum raro duo simul flavere venti: fieri tamen et potest et solet. quod si recipimus et constat duos ventos rem simul gerere: quid*ni* accidere possit, ut alter superiorem aëra agitet, alter inferum?

1 XIII. In hac sententia licet ponas Aristotelem et discipulum eius Theophrastum, non ut Graecis visum est divini, tamen et dulcis eloquii virum et nitidi sine labore.

Quid utrique placeat exponam. „Semper aliqua evapora-
tio est a terra, quae modo arida est, modo humido mixta.
Haec ab infimo edita et in quantum potuit, elata, cum
ulteriorem locum, in quem exeat, non habet, retro fer-
tur atque in se revolvitur. deinde rixa spiritus recipro-
cantis iactat obstantia et, sive interclusus, sive per an-
gusta enisus est, motum ac tumultum ciet.“ Straton ex 2
eadem schola est, qui hanc partem philosophiae maxime
coluit et rerum naturae inquisitor fuit. Huius tale decre-
tum est: „Frigidum et calidum semper in contraria abe-
unt, una esse non possunt. eo frigidum confluit, unde
vis calida discessit, et invicem ibi calidum est, unde fri-
gus expulsum est. Hoc quod dico, verum ess*e et* utra-
que in contrarium agi, ex hoc tibi adpareat: hiberno tem- 3
pore, cum supra terram frigus est, calent putei nec minus
specus atque omnis sub terra recessus, quia illo se calor
contulit superiora possidenti frigori cedens. qui cum in
inferiora pervenit et eo se, quantum poterat, ingessit,
quo densior hoc validior est: huic alius supervenit, cui
necessario congregatus ille iam et in angustum pressus
loco cedit. Idem [*e*] contrario evenit, cum vis maior frigidi 4
inlata in cavernis est: quicquid illic calidi latet, frigori
cedens abit in angustum et magno inpetu agitur, quia non
patitur utriusque natura concordiam nec in uno moram.
fugiens ergo et omni modo cupiens excedere proxima
quaeque demolitur ac iactat. ideoque antequam terra 5
moveatur, solet mugitus audiri ventis in abdito tumultuan-
tibus.“ (nec enim aliter posset, ut ait noster Vergilius

sub pedibus mugire solum et iuga celsa moveri,

nisi hoc esset ventorum opus.) „Vices deinde huius pu- 6
gnae sunt: defit calori congregatio ac rursus eruptio.
tunc frigora conpescuntur et succedunt mox futura po-
tentiora. dum alterna vis cursat et ultro citroque spiritus
commeat, terra concutitur.“

XIV. Sunt qui existiment spiritu quidem et 1
nulla alia ratione tremere terram, sed ex alia
causa, quam Aristoteli placuit. Quid sit, quod
ab his dicatur, audi. Corpus nostrum et sanguine inri-

gatur et spiritu, qui per sua itinera decurrit. habemus autem angustiora quaedam receptacula animae, per quae nihil amplius quam meat, quaedam patentiora, in quibus colligitur et unde dividitur in partes. Sic hoc totum terrarum omnium corpus et aquis, quae vicem sanguinis tenent, et ventis, quos nihil aliud quis quam animam vocaverit, pervium est. haec duo ali*u*bi currunt, ali*u*bi
2 consistunt. Sed quemadmodum in corpore nostro dum bona valitudo est, venarum quoque inperturbata mobilitas modum servat, ubi aliquid adversi est, et micat crebrius et suspiria atque anhelitus laborantis ac fessi signa sunt: ita terris quoque dum positio naturalis est, inconcussae manent. cum aliquid peccatur, tum velut aegri corporis motus est, spiritu illo, qui modestius perfluebat, icto vehementius et quassante venas suas, nec, ut illi paulo ante dicebant, quibus animal placet esse terram: *nam* si hoc est, quemadmodum animal tota vexationem sentiet. neque enim in nobis febris alias partes mordacius inpellit, sed per omnia pari aequalitate discur-
3 rit. Vide ergo, numquid intret in illam spiritus ex circumfuso aëre, qui quamdiu habet exitum, sine iniuria labitur. si offendit aliquid et incidit, quod viam claudat, tunc oneratur primo infundente se a tergo aëre. deinde per aliquam rimam maligne fugit et hoc acrius fertur, quo angustius. id sine pugna non potest fieri, nec pugna sine
4 motu. At si ne rimam quidem, per quam effluat, invenit, conglobatus illic furit et huc atque illo circumagitur aliaque deicit, alia intercidit, cum tenuissimus idemque fortissimus et inrepat quamvis in obstructa et quicquid intravit, vi sua diducat ac dissipet: tunc terra iactatur. aut enim datura vento locum discedit, aut cum dedit, in ipsam, qua illum emisit, cavernam fundamento spoliata considit.

XV. Quidam ita existimant: Terra multis locis perforata est nec tantum primos illos aditus habet, quos velut spiramenta ab initio sui recepit, sed multos illi casus inposuit: ali*u*bi deduxit, quicquid superne terreni erat, aqua, alia torrentes cecidere, illa aestibus magnis

dirupta patuerunt. Per haec intervalla intrat spiritus, quem si inclusit mare et altius adegit nec fluctus retro abire permisit, tunc ille exitu simul redituque praecluso volutatur et, quia in rectum non potest tendere, quod illi naturale est, in sublime se intendit et terram prementem diverberat.

XVI. Etiamnunc dicendum est, quod pleris- 1
que auctoribus placet et in quod fortasse fiet discessio. Non esse terram sine spiritu palam est: non tantum illo dico, quo se tenet ac partes sui iungit, qui inest etiam saxis mortuisque corporibus, sed illo dico vitali et vegeto et alente omnia. hunc nisi haberet, quomodo tot arbustis spiritum infunderet non aliunde viventibus, et tot satis? quemadmodum tam diversas radices aliter atque aliter in se mersas foveret, quasdam summa receptas parte, quasdam altius tractas, nisi multum haberet animae tam multa, tam varia generantis et haustu
atque alimento sui educantis? Levibus adhuc argumen- 2
tis ago. Totum hoc coelum, quod igneus aether, mundi summa pars, claudit, omnes hae stellae, quarum definiri non potest numerus, omnis hic coelestium coetus et, ut alia praeteream, hic tam prope a nobis agens cursum sol, omni terrarum ambitu non semel maior, alimentum ex terra trahunt et inter se partiuntur nec ullo alio scilicet quam halitu terrarum sustinentur. hoc illis alimentum,
hic pastus est. Non posset autem tam multa tantoque se 3
ipsa maiora nutrire, nisi plena esset animae, quam per diem ac noctem ab omnibus partibus sui fundit. fieri enim non potest, ut non multum ei supersit, ex qua tantum petitur ac sumitur: et ad tempus quidem, quod exeat, nascitur. nec enim esset perennis illi copia suffecturi in tot coelestia spiritus, nisi invicem ista excurrerent et in aliud alia solverentur. sed tamen necesse est abundet ac
plena sit et ex condito proferat. Non est ergo dubium, 4
quin multum spiritus interlateat et caeca sub terra spatia aer latus obtineat. Quod si verum est, necesse est id saepe moveatur, quod re mobilissima plenum est. numquid enim dubium esse cuiquam potest, quin nihil sit

tam inquietum quam aer, tam versabile et agitatione gaudens?

1 XVII. Sequitur ergo, ut naturam suam exerceat et quod semper moveri vult, aliquando et alia moveat. Id quando fit? quando illi cursus interdictus est. nam quamdiu non inpeditur, it placide. cum offenditur et retinetur, insanit et moras suas abrumpit, non aliter quam ille

pontem indignatus Araxes.

2 quamdiu illi facilis et liber est alveus, primas quasque aquas explicat: ubi saxa manu vel casu inlata repressere venientem, tunc inpetum mora quaerit et quo plura opposita sunt, plus invenit virium. omnis enim illa unda, quae a tergo supervenit et in se crescit, cum onus suum sustinere non potuit, vim ruina parat et prona cum ipsis, quae obiacebant, fugit. Idem spiritu fit, qui quo valentior agiliorque est, citius eripitur et vehementius septum omne disturbat: ex quo motus fit, scilicet eius partis, sub qua
3 pugnatum est. Quod dicitur verum esse ex illo probatur: saepe cum terrae motus fuit, si modo pars eius aliqua dirupta est, inde ventus per multos dies fluxit, ut traditur eo factum motu, quo Chalcis laboravit: apud Asclepiodotum invenies, auditorem Posidonii, in his ipsis quaestionum naturalium causis. invenies et apud alios auctores hiasse uno loco terram et inde non exiguo tempore spirasse ventum, qui scilicet illud iter ipse sibi fecerat, per quod ferebatur.

1 XVIII. Maxima ergo causa est, propter quam terra moveatur, spiritus natura citus et locum e loco mutans. hic quamdiu non inpellitur et in vacanti spatio latet, iacet
2 innoxius nec circumiectis molestus est: ubi illum extrinsecus superveniens causa sollicitat conpellitque et in artum agit, si licet adhuc, cedit tantum et vagatur: ubi erepta discedendi facultas est et undique obsistitur, tunc

magno cum murmure montis
circum claustra fremunt,

quae diu pulsata convellit ac iactat, eo acrior, quo cum
3 mora valentiore luctatus est. Deinde cum circa perlustravit omne, quo tenebatur, nec potuit evadere, inde, quo

maxime inpactus est, resilit et aut per occulta dividitur
ipso terrae motu raritate facta, aut per novum volnus
emicuit: ita eius non potest vis tanta cohiberi nec ven-
tum tenet ulla conpages. solvit enim quodcumque vin-
culum et onus omne fert secum fususque per minima
laxamentum superat indomita naturae potentia [liberat
se], utique cum concitatus sibi ius suum vindicat. Spiri- 4
tus [vero] invicta res est: nihil erit quod

luctantes ventos tempestatesque sonoras
imperio premat ac vinclis et carcere frenet.

Sine dubio poetae hunc voluerunt videri carcerem, in 5
quo sub terra clausi laterent. sed hoc non intellexerunt,
nec id, quod clausum est, esse adhuc ventum, nec id,
quod ventus est, posse iam claudi. nam quod in clauso
est, quiescit et aëris statio est: omnis in fuga ventus est.
Etiamnunc et illud accedit his argumentis, [per quod ad- 6
paret, quod motum efficit spiritus,] quod corpora quo-
que nostra non aliter tremunt, quam si spiritum aliqua
causa perturbet, cum timore contractus est, cum sene-
ctute languescit et venis torpentibus marcet, cum frigore
inhibetur aut sub accessionem cursu suo deicitur. nam 7
quamdiu sine iniuria perfluit et ex more procedit, nullus
est tremor corpori: cum aliquid occurrit, quod inhibeat
eius officium, tunc parum potens in perferendis his, quae
suo vigore tenebat, deficiens concutit, quicquid integer
tulerat.

XIX. Metrodorum Chium necesse est au- 1
diamus, quod vult, sententiae loco dicentem. non enim
permitto mihi ne eas quidem opiniones praeterire, quas
inprobo, cum satius sit omnium copiam fieri et quae
damnamus improbare potius quam praeterire. quid ergo
dicit? „Quomodo cum in dolio cantantis vox illa[*bitur*,] 2
per totum cum quadam discussione percurrit ac resonat
et tam leviter mota tamen circuit non sine tactu eius tu-
multuque, quo inclusa est: sic speluncarum sub terra
pendentium vastitas habet aëra suum, quem simul alius
superne incidens percussit, agitat non aliter quam illa,

de quibus paulo ante retuli, inania indito clamore sonuerunt."

1 XX. Veniamus nunc ad eos, qui omnia ista, quae retuli, in causa esse dixerunt aut ex his plura: Democritus plura putat. aít enim „motum aliquando spiritu fieri, aliquando aqua, aliquando utroque." et id hoc modo prosequitur: „Aliqua pars terrae concava est. in hanc aquae vis confluit. ex hac est aliquid tenue et ceteris liquidius. hoc cum superveniente gravitate reiectum est, terris inliditur et illas movet. nec enim fluctuari potest sine motu eius, in quod inpingitur.
2 Etiamnunc quomodo de spiritu dicebamus, de aqua quoque dicendum est: ubi in unum locum coniecta est et capere se desiit, aliquo incumbit et primo viam pondere aperit, deinde inpetu. nec enim exire nisi per devexum potest diu inclusa nec in directum cadere moderate aut
3 sine concussione eorum, per quae vel in quae cadit. Si vero, cum iam rapi coepit, aliquo loco subsistit et illa vis fluminis in se revoluta est, in continentem terram repellitur et illam, qua parte maxime pendet, exagitat. Praeterea aliquando madefacta tellus liquore penitus accepto altius sedit et fundus ipse vitiatur: tunc ea pars premitur, in quam maxime aquarum vergentium pondus incli-
4 nat. Spiritus vero nonnumquam inpellit undas et, si vehementius institit, eam scilicet partem terrae movet, in quam coactas aquas intulit. nonnumquam in terrena itinera coniectus et exitum quaerens movet omnia: et terra quoque penetrabilis ventis est et spiritus subtilior est, quam ut possit excludi, et vehementior, quam ut
5 sustineri concitatus ac rapidus." Omnes istas posse esse causas Epicurus ait pluresque alias temptat et alios, qui aliquid unum ex istis esse adfirmaverunt, corripit, cum sit arduum de his, quae con-
6 iectura sequenda sunt, aliquid certi promittere. „Ergo, ut ait, potest terram conmovere aqua, si partes aliquas eluit et abrasit, quibus desiit posse extenuatis sustineri, quod integris ferebatur. Potest terram conmovere inpressio spiritus: fortasse enim aer alio intrante [aëre] agitatur.

fortasse aliqua parte subito decidente percutitur et inde
motum capit. fortasse aliqua pars terrae velut columnis
quibusdam ac pilis sustinetur, quibus vitiatis ac receden-
tibus tremit pondus inpositum. fortasse calida vis spiri- 7
tus in ignem versa et fulmini similis cum magna strage
obstantium fertur. fortasse palustres et iacentes aquas
aliquis flatus inpellit et inde aut ictus terram quatit aut
spiritus agitatio ipso motu crescens et se incitans ab imo
in summa usque perfertur.“ Nullam tamen illi placet cau-
sam motus esse maiorem quam spiritum.

XXI. Nobis quoque placet hunc spiritum 1
esse, qui possit tanta conari, quo nihil est in
rerum natura potentius, nihil acrius, sine quo nec illa
quidem, quae vehementissima sunt, valent: ignem spi-
ritus concitat. aquae, si ventum detrahas, inertes sunt:
tunc demum inpetum sumunt, cum illas agit flatus. et
potest dissipare magna spatia terrarum et novos montes
subiectus extollere et insulas non ante visas in medio
mari ponere. Theren et Therasiam et hanc nostrae aetatis
insulam, spectantibus nobis in Aegaeo mari natam, quis
dubitet quin in lucem spiritus vexerit?

Duo genera sunt, ut Posidonio placet, qui- 2
bus movetur terra. utriusque nomen est proprium:
altera succussio est, cum terra quatitur et sursum ac
deorsum movetur, altera inclinatio, qua in latera nu-
tat navigii more. ego et tertium illud existimo,
quod nostro vocabulo signatum est. non enim sine causa
tremorem terrae dixere maiores, qui utrique dissimilis
est. nam nec succutiuntur tunc omnia nec inclinantur,
sed vibrantur: res minime in huiusmodi casu noxia, sicut
longe perniciosior est inclinatio concussione. nam nisi
celeriter ex altera parte properaverit motus, qui inclinata
restituat, ruina necessario sequitur.

XXII. Cum dissimiles hi motus inter se sunt, [*tum*] 1
causae *quoque* eorum diversae sunt: prius ergo de
motu quatiente dicamus. Si quando magna onera
per vices vehiculorum plurium tracta sunt et rotae maiore
nisu in salebras inciderunt, terram concuti senties. Ascle-

2 piodotus tradit, cum petra e latere montis abrupta cecidisset, aedificia vicina tremore conlapsa [sunt]. Idem sub terris fieri potest, ut ex his, quae inpendent, rupibus aliqua resoluta magno pondere ac sono in subiacentem cavernam cadat eo vehementius, quo aut plus ponderis venit aut altius, et sic conmovetur omne tectum
3 cavatae vallis. Nec tamen pondere suo abscindi saxa credibile est, sed cum flumina supra ferantur, adsiduus humor commissuras lapidis extenuat et cotidie his, ad quae religatus est, aufert et illam, ut ita dicam, cutem, qua continetur, abradit. deinde longa per aevum diminutio usque eo infirmat illa, quae cotidie adtrivit, ut de-
4 sinant esse oneri ferendo: tunc saxa vasti ponderis decidunt, tunc illa praecipitata rupes quicquid ab imo repercussit non passura consistere

cum sonitu venit et ruere omnia visa repente,

ut ait Vergilius noster.

1 XXIII. Huius motus succutientis terras haec erit causa. ad alteram transeo. Rara terrae natura est multumque habens vacui: per has raritates spiritus fertur, qui, ubi maior influxit nec emittitur, concutit
2 terram. Haec placet et aliis, ut paulo ante retuli, causa, si quid apud te profectura testium turba est: hanc etiam Callisthenes probat, non contemptus vir. (fuit enim illi nobile ingenium et furibundi regis inpatiens: hic est Alexandri crimen aeternum, quod nulla virtus, nulla
3 bellorum felicitas redimet. nam quotiens quis dixerit: „occidit Persarum multa milia“: opponetur. „et Callisthenem.“ quotiens dictum erit: „occidit Dareum, penes quem tum maximum regnum erat“: opponetur: „et Callisthenem.“ quotiens dictum erit: „omnia oceano tenus vicit, ipsum quoque temptavit novis classibus et imperium ex angulo Thraciae usque ad Orientis terminos protulit“: dicetur: „sed Callisthenem occidit.“ Omnia licet antiqua ducum regumque exempla transierit, ex his, quae
4 fecit, nihil tam magnum erit quam scelus hoc.) Callisthenes in libris, quibus describit, quemadmodum Helice Burisque mersae sunt, quis illas casus in mare vel in

illas mare inmersit, dicit id quod in priore parte dictum
est: „Spiritus intrat terram per occulta foramina, quem-
admodum ubique, ita et sub mari. deinde cum obstructus
est ille trames, per quem descenderat, reditum autem
illi a tergo resistens aqua abstulit, huc et illuc refertur et
sibi ipse occurrens terram labefactat. Ideo frequentissi-
me mari adposita vexantur et inde Neptuno haec adsigna-
ta est maris movendi potentia.“ Quisquis primas literas
Graecas didicit, scit illum apud Homerum Ἐνοσίχθονα
vocari.

XXIV. Spiritum esse huius mali causam et 1
ipse consentio: de illo disputabo, quomodo
intret hic spiritus, utrum per tenuia foramina nec
oculis conprehensibilia an per maiora ac patentiora, et
utrum ab imo an etiam per summa terrarum. Hoc incre- 2
dibile est. nam in nostris quoque corporibus cutis spi-
ritum respuit neque est illi introitus, nisi per quem
trahitur, neque consistere quidem a nobis receptus pot-
est nisi in laxiori corporis parte. non enim inter nervos
pulpasve, sed in visceribus et patulo interioris partis re-
cessu conmoratur. Idem de terra suspicari licet vel ex 3
hoc, quod motus non in summa terra circave summa est,
sed subter et ab imo. huius indicium, quod altitudinis
profundae maria iactantur, motis scilicet his, supra quae
fusa sunt: ergo verisimile est terram ex alto
moveri et illic spiritum in cavernis ingen-
tibus concipi. „Immo, inquis, ceu cum frigore in- 4
horruimus, tremor sequitur, sic terras quoque spiritus
extrinsecus accidens quassat.“ quod nullo modo potest
fieri. algere enim debet, ut idem illi accidat quod nobis,
quos externa causa in horrorem agit. accidere autem ter-
rae simile quiddam nostrae adfectioni, sed non ex simili
causa concesserim. Illam interior et altior iniuria debet 5
inpellere: cuius rei argumentum vel maximum hoc potest
esse, quod cum vehementi motu adapertum ingenti ruina
solum est, totas nonnumquam urbes et recipit hiatus ille
et abscondit. Thucydides ait circa Peloponnesiaci belli 6
tempus Atalanten insulam aut totam aut certe maxima ex

parte suppressam. idem Sidone accidisse Posidonio crede. nec ad hoc testibus opus est: meminimus enim terris interno motu divulsis loca disiecta et campos interisse. quod iam dicam, quemadmodum existimem fieri.

1 XXV. Cum spiritus magna vi vacuum terrarum locum penitus opplevit coepitque rixari et de exitu cogitare, latera ipsa, inter quae latet, saepius percutit, supra quae urbes interdum sitae sunt. haec nonnumquam adeo concutiuntur, ut aedificia superposita procumbant, nonnumquam in tantum, ut parietes, quibus fertur omne tegimen cavi, decidant in illum subtervacantem locum totaeque
2 urbes in inmensam altitudinem vergant. Si velis credere, aiunt aliquando Ossam Olympo cohaesisse, deinde terrarum motu recessisse et fissam unius magnitudinem montis in duas partes. tunc effugisse Peneon, qui paludes, quibus laboravit Thessalia, siccavit abductis in se, quae sine exitu stagnaverant, aquis. Ladon flumen inter Elin et Megalenpolin medius est, quem terrarum motus
3 effudit. Per hoc quid probo? in laxos specus — quid enim aliud adpellem loca vacua sub terra? — spiritum convenire. quod nisi esset, magna terrarum spatia conmoverentur et una multa titubarent: nunc exiguae partes laborant nec umquam per ducenta milia motus extenditur. Ecce hic, qui inplevit fabulis orbem, nec trans-
4 scendit Campaniam. Quid dicam, cum Chalcis tremuit, Thebas stetisse? cum laboravit Aegium, tam propinquas illi Patras de motu nihil audisse? illa vasta concussio, quae duas suppressit urbes, Helicen et Burin, circa Aegium constitit. Adparet ergo, in tantum spatium motum protendere, quantum illa sub terris vacantis loci inanitas pateat.

1 XXVI. Poteram ad hoc probandum abuti auctoritate magnorum virorum, qui Aegyptum numquam tremuisse tradunt. rationem autem huius rei hanc reddunt, quod ex limo tota concreverit. tantum enim, si Homero fides est, aberat a continenti Pharos, quantum navis diurno cursu metiri plenis lata velis potest, sed continenti admota est:

turbidus enim defluens Nilus multumque secum coeni tra- 2
hens et id subinde adponens prioribus terris Aegyptum
annuo incremento semper ultra tulit. inde pinguis et li-
mosi soli est nec ulla intervalla in se habet, sed crevit in
solidum arescente limo, cuius pressa erat et sedens stru-
ctura, cum partes glutinarentur, nec quicquam inane
intervenire poterat, cum solido liquidum ac molle semper
accederet. Sed movetur et Aegyptus et Delos, quam 3
Vergilius stare iussit:

inmotamque coli dedit et contemnere ventos.

hanc philosophi quoque, credula natio, dixerunt non
moveri auctore Pindaro. Thucydides ait antea quidem
inmotam fuisse, sed circa Peloponnesiacum bellum tre-
muisse. Callisthenes et alio tempore ait hoc accidisse: 4
Inter multa, inquit, *prodigia*, *quibus denuntiata est dua-
rum urbium*, *Helices et Buris*, *eversio*, *fuere maxime no-
tabilia columna ignis inmensi et Delos agitata.* quam ideo
stabilem videri vult, quia mari inposita sit habeatque
concavas rupes et saxa pervia, quae dent deprehenso
aëri reditum. ob hoc et insulas esse certioris soli urbes-
que eo tutiores, quo propius ad mare accesserunt. Falsa 5
haec esse Pompeii et Herculaneum sensere. Adice nunc,
quod omnis ora maris obnoxia est motibus: sic Paphos
non semel corruit, sic nobilis et huic iam familiaris malo
Nicopolis. Cyprum ambit altum mare et agitatur. Tyros
et ipsa tam movetur quam diluitur. Hae fere causae
redduntur, propter quas tremat terra.

XXVII. Quaedam tamen propria in hoc Cam- 1
pano motu accidisse narrantur, quorum ratio
reddenda est.

Aiunt enim sexcentarum ovium gregem
exanimatum in Pompeiana regione. Non est,
quare hoc putes ovibus illis timore accidisse. Diximus 2
solere post magnos terrarum motus pestilentiam fieri, nec
id mirum est. multa enim mortifera in alto latent: aer
ipse, qui vel terrarum culpa vel pigritia et aeterna nocte
torpescit, gravis haurientibus est vel corruptus interno-
rum ignium vitio, cum est longo situ emissus, purum

hunc liquidumque maculat ac polluit insuetumque ducen-
3 tibus spiritum adfert nova genera morborum. Quid, quod
aquae quoque inutiles pestilentesque in abdito latent, ut
quas numquam usus exerceat, numquam aura liberior
everberet? crassa itaque et gravi caligine sempiternaque
tectae nihil nisi pestiferum in se et corporibus nostris
contrarium habent. aer quoque, qui mixtus est illis qui-
que inter illas paludes iacet, cum emersit, late vitium
4 suum spargit et haurientes necat. Facilius autem pecora
sentiunt, in quae pestilentia incurrere solet, quo avidiora
sunt: aperto coelo plurimum utuntur et aquis, quarum
maxima in pestilentia culpa est. oves vero mollioris na-
turae, quo propiora terris ferunt capita, corruptas esse
non miror, cum adflatus aëris diri circa ipsam humum
exceperint. nocuisset ille et hominibus, si maior exisset.
sed illum copia aëris sinceri exstinxit, antequam, ut ab
homine posset trahi, surgeret.

1 XXVIII. Multa autem terras habere mortifera vel ex
hoc intellege, quod tot venena nascuntur non manu spar-
sa, sed sponte, solo scilicet habente ut boni ita mali se-
mina. Quid, quod pluribus Italiae locis per quaedam
foramina pestilens exhalatur vapor, quem non homini
ducere, non ferae tutum est? aves quoque si in illum in-
ciderint, antequam coelo meliore leniatur, in ipso volatu
cadunt liventque corpora et non aliter quam per vim eli-
2 sae fauces tument. Hic spiritus quamdiu terris continetur
tenui foramine fluens, non plus potentiae habet, quam
ut despectantia et ultro sibi inlata conficiat. ubi per secula
condit*us* tenebris ac tristitia loci crevit in vitium, ipsa
ingravescit mora, peior quo segnior. cum exitum nactus
est, aeternum illud umbrosi frigoris malum et infernam
noctem volvit ac regionis nostrae aëra infuscat. vincun-
3 tur enim meliora peioribus. Tunc etiam ille spiritus pu-
rior transit in noxam: inde subitae continuaeque mortes
et monstrosa genera morborum ut ex novis orta causis.
brevis aut longa clades est, prout vitia valuere, nec prius
pestilentia desinit quam spiritum illum gravem exercuit
laxitas coeli ventorumque iactatio.

XXIX. Nam quod aliquo*t* insanis adtonitis- 1
que similes discurrēre, fecit metus, qui excu-
tit mentes, ubi privatus ac modicus est. qui ubi publice
terret, ubi cadunt urbes, populi opprimuntur, terra con-
cutitur, quid mirum est animos inter dolorem et metum
destitutos aberrasse? Non est facile inter magna mala 2
non desipere. itaque levissima fere ingenia in tantum ve-
nere formidinis, ut sibi exciderent. Nemo quidem sine
aliqua iactura sanitatis expavit similisque est furenti
quisquis timuit: sed alios cito timor sibi reddit, alios ve-
hementius perturbat et in dementiam transfert. Inde inter 3
bella erravere lymphatici nec usquam plura exempla va-
ticinantium invenies, quam ubi formido mentes religione
mixta percussit.

XXX. Statuam divisam non miror, cum dixe- 1
rim montes a montibus recessisse et ipsum diruptum esse
ab imo solum.

Haec loca vi quondam et vasta convolsa ruina
(tantum aevi longinqua valet mutare vetustas)
dissiluisse ferunt, cum protinus utraque tellus
una foret. Venit ingenti vi pontus et ingens
Hesperium Siculo latus abscidit aruaque et urbes
aequore diductas angusto interluit aestu.

Vides totas regiones a suis sedibus revelli et trans mare 2
iacere, quod in confinio fuerat. vides et urbium fieri gen-
tiumque discidium, cum pars naturae concita est de *se*
et aliquo mare, ignem, spiritum inpegit, quorum mira
ut ex toto vis est: quamvis enim ex parte saeviat, mundi
tamen viribus saevit. Sic et Hispanias a contextu Africae 3
mare eripuit. sic per hanc inundationem, quam poetarum
maximi celebrant, ab Italia Sicilia reiecta est. Aliquanto
autem plus inpetus habent, quae ex infimo veniunt. acrio-
ra enim sunt, quibus nisus est per angusta. Quantas res 4
hi terrarum tremores quamque mira spectacula ediderint,
satis dictum est: cur ergo aliquis ad hoc stupet, quod
aes unius statuae ne solidum quidem, sed concavum ac
tenue diruptum est, cum fortasse in illud se spiritus quae-
rens fugam incluserit? Illud vero quis nescit? diductis

aedificia angulis vidimus moveri iterumque conponi.
quaedam vero parum aptata positu suo et a fabris neglegentius solutiusque conposita terrae motus saepius agitata conpegit. Quod si totos parietes et totas findit domos et latera magnarum turrium, qua solida sunt, scindit et pilas operibus subditas dissipat: quid est quare quisquam dignum adnotari putet, sectam esse aequaliter ab imo ad caput in partes duas statuam?

1 XXXI. Quare tamen per plures dies motus fuit? non desiit enim adsidue tremere Campania, clementius quidem, sed ingenti damno, quia quassa quatiebat, quibus ad cadendum male stantibus non erat inpelli, sed agitari: nondum videlicet spiritus omnis exierat, sed adhuc emissa sui parte maiore oberrabat. Inter
argumenta, quibus probatur spiritu ista fieri, non est
2 quod dubites et hoc ponere. Cum maximus editus tremor est, quo in urbes terrasque saevitum est, non potest par illi subsequi alius, sed post maximum lenes motus sunt, quia iam vehementi*or* exitum ventis luctantibus fecit. reliquiae deinde residui spiritus non idem possunt nec pugna illis opus est, cum iam viam invenerint sequanturque ea, qua prima vis ac maxima evasit.

3 Hoc quoque dignum memoria iudico ab eruditissimo et gravissimo viro cognitum: forte enim, cum hoc evenit, lavabatur. vidisse se adfirmat in balneo tessellas, quibus solum erat stratum, alteram ab altera separari iterumque committi et aquam modo recipi in commissuras pavimento recedente, modo conpresso ebullire et elidi. Eumdem audivi narrantem vidisse se materias mollius crebriusque tremere quam natura duri sinit.

1 XXXII. Haec, Lucili virorum optime, quantum ad causas ipsas: illa nunc, quae ad confirmationem animorum pertinent, quos magis refert nostra fortiores fieri quam doctiores. sed alterum sine
altero non fit. non enim aliunde venit animo robur quam
2 a bonis artibus, quam a contemplatione naturae. Quem enim non hic ipse casus adversus omnes firmaverit,

erexerit? quid est enim, cur ego hominem aut feram,
quid est cur sagittam et lanceam tremam? maiora me
pericula exspectant: fulminibus et terris et magnis na-
turae partibus petimur. Ingenti itaque animo mors pro- 3
vocanda est, sive nos aequo vastoque inpetu adgreditur,
sive cotidiano et volgari exitu. nihil refert, quam minax
veniat quantumque sit, quod in nos trahat: quod a nobis
petit, minimum est. hoc senectus a nobis ablatura est, hoc
auriculae dolor, hoc humoris in nobis corrupti abundan-
tia, hoc cibus parum obsequens stomacho, hoc pes le-
viter offensus. Pusilla res est hominis anima, sed ingens 4
res contemptus animae: hanc qui contempsit, securus
videbit maria turbari, etiamsi illa omnes excitaverint
venti, etiamsi aestus aliqua perturbatione mundi totum
in terras verterit oceanum. securus adspiciet fulminantis
coeli trucem atque horridam faciem, frangatur licet coe-
lum et ignes suos in exitium omnium, in primis suum
misceat. securus adspiciet ruptis conpagibus dehiscens
solum, illa licet inferorum regna retegantur. stabit super
illam voraginem intrepidus et fortasse quo debet cadere,
desiliet. Quid ad me, quam sint magna, quibus pereo? 5
ipsum perire non est magnum. proinde si volumus esse
felices, si nec hominum nec deorum nec rerum timore
versari, si despicere fortunam supervacua promittentem,
levia minitantem, si volumus tranquille degere et ipsis
dis de felicitate controversiam agere, anima in expedito
est habenda: sive illam insidiae sive morbi petent, sive
hostium gladii sive insularum cadentium fragor sive ipsa-
rum ruina terrarum sive vasta vis ignium urbes agrosque
pari clade conplexa, qui volet illam, accipiat. Quid aliud 6
debeo quam exeuntem hortari et cum bonis ominibus emit-
tere: „vade fortiter, vade feliciter!“ Nihil dubitaveris,
reddideris: non de re, sed de tempore est quaestio. fa-
cis quod quandoque faciendum est. nec rogaveris nec
timueris nec te velut in aliquod malum exiturum tuleris
retro: rerum natura te, quae genuit, exspectat et locus
melior ac tutior. Illic non tremunt terrae nec inter se venti 7
cum magno nubium fragore concurrunt, non incendia

regiones urbesque vastant, non naufragiorum totas clas-
ses sorbentium metus est, non arma contrariis disposita
vexillis et in mutuam perniciem multorum milium par fu-
ror, non pestilentia et ardentes promiscue communes
populis cadentibus rogi. Istud leve est: quod timemus,
grave est. potius semel incidat quam semper inpendeat.
8 Ego autem perire timeam, cum terra ante me pereat, cum
ista quatiantur, quae quatiunt, et in iniuriam nostram
non sine sua veniant? Helicen Burinque totas mare ac-
cepit: ego de uno corpusculo timeam? supra oppida duo
navigatur. duo autem quae novimus, quae in nostram
notitiam memoria literis servata produxit: quam multa
alia aliis locis mersa sunt? quot populos aut terra aut
infra se mare inclusit? ego recusem mei finem, cum sciam
me sine fine non esse? immo cum sciam omnia esse fini-
9 ta? ego ultimum suspirium timeam? Quantum potes ita-
que, ipse te cohortare, Lucili, contra metum mortis: hic
est, qui nos humiles facit. hic est, qui ipsam vitam, cui
parcit, inquietat ac perdit. hic omnia ista dilatat, terra-
rum motus et fulmina. quae omnia feres constanter, si
cogitaveris nihil interesse inter exiguum tempus et lon-
10 gum. Horae sunt, quas perdimus. puta dies esse, puta
menses, puta annos: perdimus illos, nempe perituros.
Quid, oro te, refert, nu*m* perveniam ad illos? fluit tem-
pus et avidissimos sui deserit. nec quod futurum est,
meum est, nec quod fuit. in puncto fugientis temporis
11 pendeo et magni est modicum fuisse. Eleganter ille Lae-
lius sapiens dicenti cuidam: *Sexaginta annos habeo: Hos*,
inquit, *sexaginta dicis*, *quos non habes?* Ne ex hoc qui-
dem intellegimus inconprehensibilis vitae condicionem et
sortem temporis semper alieni, quod annos adnumeramus
12 amissos? Hoc adfigamus animo, hoc nobis subinde dica-
mus: „moriendum est. quando, quid tua? mors naturae
lex est, mors tributum officiumque mortalium malorum-
que omnium remedium est: optavit illam quisquis timet.“
Omnibus omissis hoc unum, Lucili, meditare, ne mortis
nomen reformides. effice illam tibi cogitatione multa fa-
miliarem, ut, si ita tulerit, possis illi et obviam exire.

L. ANNAEI SENECAE

AD LUCILIUM

NATURALIUM QUAESTIONUM

LIBER VII.

I. Nemo usque adeo tardus et hebes et demissus in 1
terram est, ut ad divina non erigatur ac tota mente con-
surgat, utique ubi novum e coelo aliquod miraculum ful-
sit. nam quamdiu solita decurrunt, magnitudinem rerum
consuetudo subducit. ita enim conpositi sumus, ut nos
cotidiana, etiamsi admiratione digna sunt, transeant: con-
tra minimarum quoque rerum, si insolitae prodierunt,
spectaculum dulce fiat. Hic itaque coetus astrorum, qui- 2
bus inmensi corporis pulchritudo distinguitur, populum
non convocat: at cum aliquid ex more mutatum est, omni-
um in coelo voltus est. Sol spectatorem nisi defecit non
habet. nemo observat lunam nisi laborantem: tunc urbes
conclamant, tunc pro se quisque superstitione vana tre-
pidat. Quanto illa maiora sunt, quod sol totidem, ut ita 3
dicam, gradus quot dies habet et annum circuitu suo
claudit, quod a solstitio [ad minuendos dies vertitur, quod
a solstitio] statum inclinat et dat noctibus spatium, quod
sidera abscondit, quod terras, cum tanto maior sit illis,
non urit, sed calorem suum intensionibus ac remissio-
nibus temperando fovet, quod lunam numquam inplet
nisi adversam sibi neque obscurat? Haec tamen non ad- 4
notamus, quamdiu ordo servatur. si quid turbatum est
ac praeter consuetudinem emicuit, spectamus, interro-
gamus, ostendimus: adeo naturale est magis nova quam
magna mirari. Idem in cometis fit: si rarus et insolitae 5
figurae ignis adparuit, nemo non scire quid sit cupit et
oblitus aliorum de adventicio quaerit, ignarus utrum de-
beat mirari an timere. non enim desunt qui terreant, qui

significationes eius praedicent graves. sciscitantur itaque
6 et cognoscere volunt, prodigium sit an sidus. At mehercules non aliud quis aut magnificentius quaesierit aut didicerit utilius quam de stellarum siderumque natura, utrum flamma contracta, quod et visus noster adfirmat et ipsum ab *ill*is fluens lumen et calor inde descendens, an non sint flammei orbes, sed solida quaedam terrenaque corpora, quae per igneos tractus labentia inde splendorem trahant caloremque, non
7 de suo clara. in qua opinione magni fuere viri, qui sidera crediderunt ex duro concreta et ignem alienum pascentia. „nam per se, inquiunt, flamma diffugeret, nisi aliquid haberet, quod teneret et a quo teneretur, conglobatamque nec stabili inditam corpori profecto iam mundus turbine suo dissipasset."

1 II. Ad haec investiganda proderit quaerere, num cometae condicionis sint [*eius*], cuius superiora. videntur enim cum illis quaedam habere communia, ortus et occasus, ipsam quoque, quamvis spargatur et longius exeat, faciem: aeque enim ignei
2 splendidique sunt. Itaque si omnia terrena sidera sunt, his quoque eadem sors erit: si vero nihil aliud sunt quam purus ignis manentque mensibus senis neque illos conversio mundi solvit et velocitas, illa quoque possunt et tenui constare materia nec hoc discuti adsiduo coeli circumactu.
3 Illo quoque pertinebit hoc excussisse, ut sciamus, utrum mundus terra stante circumeat an mundo stante terra vertatur. fuerunt enim, qui dicerent nos esse, quos rerum natura nescientes ferat nec coeli motu fieri ortus et occasus, sed ipsos oriri et occidere: digna res contemplatione, ut sciamus, in quo rerum statu simus, pigerrimam sortiti an velocissimam sedem, circa nos deus omnia an nos agat.

1 III. Necessarium est autem veteres ortus cometarum habere collectos. deprehendi enim propter raritatem eorum cursus adhuc non potest nec explorari, an vices ser-
2 vent et illos ad suum diem certus ordo producat. Nova haec coelestium observatio est et nuper in Graeciam

invecta. Democritus quoque, subtilissimus antiquorum
omnium, suspicari se ait plures esse stellas, quae cur-
rant, sed nec numerum illarum posuit nec nomina, non-
dum conprehensis quinque siderum cursibus. Eudoxus
primus ab Aegypto hos motus in Graeciam transtulit. hic
tamen de cometis nihil dicit. ex quo adparet ne apud
Aegyptios quidem, quibus maior coeli cura fuit, hanc
partem elaboratam. Conon postea, diligens et ipse in- 3
quisitor, defectiones quidem solis servatas ab Aegyptiis
collegit, nullam autem mentionem fecit cometarum, non
praetermissurus, si quid explorati apud illos conpe-
risset.

IV. Duo certe, qui apud Chaldaeos studuisse se di- 1
cunt, Epigenes et Apollonius Myndius, peritissimus in-
spiciendorum nat[ur]alium, inter se dissident: hic autem
ait cometas in numero stellarum errantium poni a Chal-
daeis tenerique cursus eorum. Epigenes contra ait
Chaldaeos nihil de cometis habere conprehensi, sed vi-
deri illos accendi turbine quodam aëris con-
citati et intorti. Primum ergo, si tibi videtur, 2
opiniones huius ponamus ac refellamus. Huic
videtur plurimum virium habere ad omnes sublimium mo-
tus stella Saturni: „haec cum proxima signa Marti premit
aut [in] lunae viciniam transit aut in solis incidit radios,
natura ventosa et frigida contrahit pluribus locis aëra con-
globatque. deinde si radios solis adsumpsit, tonat ful-
guratque: si Martem quoque consentientem habet, ful-
minat. Praeterea, inquit, aliam materiam habent fulmi- 3
na, aliam fulgurationes. aquarum enim et omnis humidi
evaporatio splendores tantum coeli citra ictum minaces
movet: illa autem calidior sicciorque terrarum exhalatio
fulmina extundit. Trabes vero et faces, quae nullo alio
inter se quam magnitudine distant, hoc modo fiunt: cum 4
humida terrenaque in se globus aliquis aëris clausit,
quem turbinem dicimus, quacumque fertur, praebet spe-
ciem ignis extenti, quae tam diu durat, quamdiu man-
sit aëris illa conplexio humidi intra se terrenique multum
vehens.“

1 V. Ut a proximis mendaciis incipiam, falsum est faces
et trabes turbine exprimi. turbo enim circa terras con-
cipitur et fertur ideoque arbusta radicitus vellit et, qua-
cumque incubuit, solum nudat, silvas interim et tecta
corripiens, inferior fere nubibus, utique numquam altior.
at contra trabes editior pars coeli ostentat: ita numquam
2 nubibus obstiterunt. Praeterea turbo omni nube velocius
rapitur et in orbem vertitur. super ista velociter desinit
et ipse se vi sua rumpit. trabes autem non transcurrunt
nec praetervolant ut faces, sed conmorantur et in eadem
3 coeli parte conlucent. Charmander quoque in eo libro,
quem de cometis conposuit, ait Anaxagorae visum grande
insolitumque coelo lumen magnitudine amplae trabis. et
id per multos dies fulsisse Callisthenes tradit, antequam
4 Burin et Helicen mare absconderet. Aristoteles ait non
trabem illam, sed cometen fuisse: ceterum ob nimium
ardorem non adparuisse sparsum ignem, sed procedente
tempore, cum iam minus flagraret, redditam suam co-
metae faciem. In quo igne multa quidem fuere digna
quae notarentur, nihil tamen magis, quam quod, ut ille
fulsit in coelo, statim supra Burin et Helicen mare fuit.
5 Numquid ergo Aristoteles non illam tantum, sed omnes
trabes cometas esse credebat, hanc habentes differen-
tiam, quod his continuus ignis est, ceteris sparsus? tra-
bes enim flammam aequalem habent nec ullo modo inter-
missam aut languidam, in ultimis vero partibus coactam,
qualem fuisse in illa, de qua modo retuli, Callisthenes
tradit.

1 VI. „Duo, inquit Epigenes, cometarum ge-
nera sunt: alii ardorem undique effundunt nec locum
mutant. alii in unam partem ignem vagum in modum co-
mae porrigunt et stellas praetermeant, (quales duo aetate
nostra visi sunt.) Illi priores criniti undique et inmoti
humiles fere sunt et isdem causis, quibus trabes faces-
que, conflantur, ex intemperie aëris turbidi multa secum
2 arida humidaque terris exhalata versantis. potest enim
spiritus per angusta elisus accendere supra se positum
aëra, plenum alimentis idoneis igni, deinde propellere

ex nitido, ne ex aliqua causa refluat rursus ac remitta-
tur, deinde iterum proximo die ac sequentibus consur-
gere et eumdem locum inflammare. videmus enim ventos
per conplures dies ad constitutum redire. pluviae quo-
que et alia tempestatum genera ad praescriptum rever-
tuntur.“ Ut breviter autem voluntatem eius 3
exprimam, eadem fieri ratione hos cometas
existimat, qua fiunt ignes turbine eiecti. Hoc
unum interest, quod illi [turbines] ex superiori parte in
terras deprimuntur, hi de terra in superiora eluctantur.

VII. Adversus haec multa dicuntur. Primum 1
si ventus in causa esset, numquam cometes sine vento
adpareret: nunc autem et quietissimo aëre adparet. deinde
si vento fieret, cum vento caderet, et si vento inciperet,
cresceret vento eoque esset ardentior, quo ille incitatior.
His accedit illud quoque, quod ventus multas aëris partes
inpellit, cometes in uno loco adparet, et ventus in su-
blime non pervenit, cometae autem visuntur supra quam
ire ventis licet. Transit deinde ad illos, quos 2
ait certiorem habere stellarum speciem, qui
et procedunt et signa praetereunt. hos ait ex eisdem
causis fieri quibus illos, quos dixit humiliores:
hoc tantum interesse, quod terrarum exhalationes multa
secum arida ferentes celsiorem petant partem et in edi-
tiora coeli aquilone pellantur. Si illos aquilo propelleret, 3
ad meridiem semper agerentur, quo ventus hic nititur:
atqui varie concurrunt, alii in ortum, alii in occasum,
omnes in flexum, quod iter non daret ventus. Deinde si
aquilonis illos inpetus in altum levaret, aliis ventis non
orirentur cometae: atqui oriuntur.

VIII. Illam nunc rationem eius (utraque enim utitur) 1
refellamus. Quicquid humidi aridique terra efflavit, cum
in unum coit, ipsa discordia corporum spiritum versat in
turbinem. tunc illa vis venti circumeuntis quicquid intra
se conprehendit, cursu accendit et levat in altum, ac
tam diu manet splendor ignis expressi, quamdiu alimenta
sufficiunt. quibus desinentibus et ipse subsidit. Qui hoc 2
dicit, non notat, qualis sit turbinum cursus et qualis come-

tarum: illorum rapidus ac violentus et ipsis ventis citatior est, cometarum lenis et qui per diem noctemque quantum transierit abscondit. Deinde turbinum motus vagus est et disiectus et, ut Salustii utar verbis, verticosus, cometarum autem conpositus et destinatum
3 iter carpens. Num quis nostrum accederet lunam aut quinque sidera rapi vento aut turbine rotari? non, ut puto. quare? quia non est illis perturbatus et inpotens cursus. ad cometas idem transferamus: non confuse nec tumultuose eunt, ut aliquis credat illos causis turbulentis et
4 inconstantibus pelli. Deinde etiamsi vertices isti conprehendere terrena humidaque et ex humili in altum exprimere possent, non tamen supra lunam efferrent[ur]. omnis illis usque in nubilum vis est: cometas autem inmixtos stellis videmus per superiora labentes. Ergo verisimile non est in tantum spatium perseverare turbinem, qui quo maior est, maturius corrumpitur.

1 IX. Utrumlibet itaque eligat: aut levis vis *in* tantum pervenire non poterit, aut magna et concitata citius ipsa se franget. Praeterea humiliores illi cometae ob hoc, ut putant, non exeunt altius, quia plus terreni habent [*et*] gravitas illos sua in proximo tenet: atqui necesse est his cometis diuturnioribus, celsioribus plenior materia sit. neque enim diutius adparerent, nisi maioribus nutrimen-
2 tis sustinerentur. Dicebam modo non posse verticem diu permanere nec supra lunam aut usque in stellarum locum crescere. nempe efficit turbinem plurium ventorum inter ipsos luctatio: haec diu non potest esse. nam cum vagus et incertus spiritus conluctatus est, novissime uni vis
3 omnium cedit. Nulla autem tempestas magna perdurat: procellae quanto plus habent virium, tanto minus temporis. venti cum ad summum venerunt, remittuntur omni violentia: necesse est ipsa concitatione in exitum sui tendant. nemo itaque turbinem toto die vidit, ne hora quidem: mira velocitas eius et mira brevitas est. Praeterea violentius celeriusque circa terram et in terra volvitur: quo celsior, eo solutior laxiorque est et ob hoc diffun-
4 ditur. Adice nunc, quod etiamsi in summum perten-

deret, ubi sideribus iter est, utique ab eo motu, qui universum trahit, solveretur. quid enim est illa conversione mundi citatius? hac omnium ventorum in unum congesta vis dissiparetur et terrae solida fortisque conpages, nedum particula aëris torti.

X. Praeterea manere in alto non potest ignis turbine 1
inlatus, nisi ipse quoque permanet turbo. quid porro tam incredibile est quam in turbine longior mora? utique motus motu contrario vincitur. habet enim suam locus ille vertiginem, quae rapit coelum

sideraque alta trahit celerique volumine torquet.

et ut det eis aliquam advocationem, quod fieri nullo modo potest: quid de his cometis dicetur, qui senis mensibus
adparuerunt? Deinde duo debent esse motus eodem loco, 2
alter ille divinus et adsiduus, suum sine intermissione peragens opus, alter novus et recens et turbine inlatus. necesse est ergo, alter alteri inpedimento sit: atqui lunaris illa orbita ceterorumque supra lunam meantium motus inrevocabilis est. nec haesitat usqu*am* nec resistit nec dat ullam nobis suspicionem obiectae sibi morae. Fidem non habet turbinem, violentissimum et perturbatissimum tempestatis genus, in medios siderum ordines pervenire
et inter disposita ac tranquilla versari. Credamus ignem 3
circumacto turbine accendi et hunc expulsum in sublime praebere nobis opinionem speciemque sideris longi: puto, tale esse debet, quale est id, quod ignem efficit. turbinis autem rotunda facies est. in eodem enim vestigio versatur et columnae modo circumagentis se volvitur. ergo ignem quoque, qui inclusus est, similem esse illi oportet: atqui longus est et disiectus minimeque similis in orbem coacto.

XI. Epigenen relinquamus et aliorum opi- 1
niones persequamur. quas antequam exponere incipiam, illud inprimis praesumendum est, cometas non in una parte coeli adspici nec in signifero tantum orbe, sed tam in ortu quam in occasu, fre-
quentissime tamen circa septemtrionem. Forma eis *vero* 2
est una. quamvis enim Graeci discrimina fecerint eorum,

quibus in morem barbae flamma dependet, et eorum, qui undique circa se velut comam spargunt, et eorum, quibus fusus quidem est ignis, sed in verticem tendens, tamen isti omnes eiusdem notae sunt cometaeque recte di-
3 cuntur. quorum cum post longum tempus adpareant formae, inter se eos conparare difficile est: illo ipso tempore, quo adparent, inter spectantes de habitu illorum non convenit, sed prout cuique acrior acies aut hebetior, ita ait aut lucidiorem esse aut rubicundiorem et crines aut in inferiora deductos aut in latera dimissos. Sed sive sunt aliquae eorum differentiae sive non sunt, eadem fiant ratione necesse est cometae: illud unum constare debet, praeter solitum adspici novam sideris faciem circa se dissipatum ignem trahentis.

1 XII. Quibusdam antiquorum placet haec ratio: cum ex stellis errantibus alteri se altera adplicuit, confuso in unum duarum lumine facies longioris sideris redditur. nec hoc tunc tantum evenit, cum stella stellam adtigit, sed etiam cum adpropinquavit. intervallum enim, quod inter duas est, inlustratur ab utraque inflammatur-
2 que et longum ignem efficit. His illud respondemus, certum esse numerum stellarum mobilium, solere autem eodem tempore et has adparere et cometen. ex hoc manifestum fit non illarum coitu fieri cometen, sed
3 proprium et sui iuris esse. Etiamnunc frequenter stella sub altioris stellae vestigium venit. et Saturnus aliquando supra Iovem est et Mars Venerem et Mercurium recta linea despicit, nec tamen propter hunc illorum concursum, cum alter alterum subit, cometes fit. alioquin omnibus annis fieret: omnibus enim aliquae stellae in eodem
4 signo simul sunt. Si cometen faceret stella stellae superveniens, momento esse desineret. summa enim velocitas transeuntium est. ideo omnis sideris defectio brevis est, quia cito illas idem cursus, qui admoverat, abstrahit: videmus solem et lunam intra exiguum tempus, cum obscurari coeperunt, liberari: quanto celerior debet esse in stellis digressio tanto minoribus? atqui cometae senis mensibus manent. quod non accideret, si duarum stel-

larum conventu gignerentur. illae enim diu cohaerere non
possunt et necesse est illas lex celeritatis suae separet.
Praeterea ista nobis vicina videntur: ceterum intervallis 5
ingentibus dissident. quomodo ergo potest altera stella
usque ad alteram ignem mittere, ita ut utraque iuncta
videatur, cum sint ingenti regione diductae? „Stellarum, 6
inquit, duarum lumen miscetur et praebet unius speciem:
nempe sic, quemadmodum rubicunda fit nubes solis in-
cursu, quemadmodum vespertina aut matutina flavescunt,
quemadmodum arcus, alter*v*e sol visitur.“ Haec omnia 7
primum magna vi efficiuntur: sol enim est, qui ista suc-
cendit. stellarum non est eadem potentia. Deinde nihil
horum nisi infra lunam in terrarum vicinia nascitur: su-
periora pura et sincera sunt et coloris sui semper. Prae- 8
terea si quid tale accideret, non haberet moram, sed
exstingueretur cito, sicut coronae, quae solem lunamve
cingunt, intra brevissimum spatium exolescunt. ne arcus
quidem diu perseverat. Si quid esset tale inter duas
stellas, quo medium spatium confunderetur, aeque cito
dilaberetur: utique non in tantum maneret, quantum mo-
rari cometae solent. Stellis intra signiferum cursus est,
hunc premunt gyrum: at cometae ubique cernuntur. non
magis certum est illis tempus, quo adpareant, quam lo-
cus ullus, ultra quem non exeant.

XIII. Adversus haec ab Artemidoro illa di- 1
cuntur: non has tantum stellas quinque discurrere, sed
has solas observatas esse: ceterum innumerabiles ferri
per occultum aut propter obscuritatem luminis nobis igno-
tas aut propter circulorum positionem talem, ut tunc de-
mum, cum ad extrema eorum venere, visantur. „ergo
intercurrunt quaedam stellae, ut ait, nobis novae, quae
lumen suum constantibus misceant et maiorem quam stel-
lis mos est porrigant ignem.“ Hoc ex his, quae men- 2
titur, levissimum est: tota eius enarratio mundi menda-
cium inpudens est. nam si illi credimus, summa coeli
ora solidissima est, in modum tecti durata et alti cras-
sique corporis, quod atomi congesti coacervatique fece-
runt. Huic proxima superficies ignea est, ita conpacta, 3

ut solvi vitiarique non possit: habet tamen spiramenta
quaedam et quasi fenestras, per quas ex parte exteriore
mundi influant ignes, non tam magni, ut interiora con-
turbent. rursus ex mundo in exteriora labuntur. itaque
haec, quae praeter consuetudinem adparent, influxerunt
ex illa ultra mundum iacente materia.

1 XIV. Solvere ista quid aliud est quam ma-
num exercere et in ventum iactare brachia?
Velim tamen mihi dicat iste, qui mundo tam firma lacu-
naria inposuit, quid sit, quare credamus illi, tantam esse
crassitudinem coeli. quid fuerit, quod illo tam solida cor-
2 pora adduceret et ibi detineret? Deinde quod tantae
crassitudinis est, necesse est et magni ponderis sit. quo-
modo ergo in summo manent gravia? quomodo illa moles
non descendit et se onere suo frangit? fieri enim non
potest, ut tanta vis ponderis, quantam ille substituit,
3 pendeat et levibus innixa sit. Ne illud quidem potest dici,
extrinsecus esse aliqua retinacula, quibus cadere pro-
hibeatur. nec rursus de medio aliquid esse oppositi, quod
inminens corpus excipiat aut fulciat. Illud etiamnunc
nemo dicere audebit, mundum ferri per inmensum et ca-
dere quidem, sed non adparere an cadat, quia praecipi-
tatio eius aeterna est, nihil habens novissimum, in quod
4 incurrat. Hoc quidem de terra dixerunt, cum rationem
nullam invenirent, propter quam pondus in aëre staret.
„Fertur, inquiunt, semper: sed non adparet an cadat,
quia infinitum est, in quod cadit.“ Quid est deinde, quo
probes non quinque tantum stellas moveri, sed multas
esse et in multis mundi regionibus? aut si hoc sine ullo
probabili argumento licet respondere, quid est, quare
non aliquis aut omnes stellas moveri aut nullam dicat?
Praeterea nihil te adiuvat ista stellarum passim euntium
turba. nam quo plures fuerint, saepius in aliquas inci-
dent: rari autem cometae et ob hoc mirabiles sunt.

1 XV. Quid, quod testimonium dicet contra te omnis
aetas, quae talium stellarum exortus et adnotavit et po-
steris tradidit? Post mortem Demetrii Syriae regis, cuius
Demetrius et Antiochus liberi fuere, paulo ante Achaium

bellum cometes effulsit non minor sole. primo igneus ac rubicundus orbis fuit clarumque lumen emittens, quanto vinceret noctem. deinde paulatim magnitudo eius adstricta est et evanuit claritas. novissime autem totus intercidit. Quot ergo coire stellas oportet, ut tantum corpus efficiant? mille in unum licet congreges, numquam
hunc habitum solis aequabunt. Attalo regnante initio co- 2
metes modicus adparuit. deinde sustulit se diffuditque et usque in aequinoctialem circulum venit, ita ut illam plagam coeli, cui lactea nomen est, in inmensum extentus aequaret. Quot ergo convenisse debent erraticae, ut tam longum coeli tractum occuparent igne continuo?

XVI. Contra argumentum dictum est, con- 1
tra testes dicendum est. nec magna molitione detrahenda est auctoritas Ephoro: historicus est. Quidam incredibilium relatu commendationem parant et lectorem aliud acturum, si per cotidiana duceretur, miraculo excitant. quidam creduli, quidam neglegentes sunt. quibusdam mendacium obrepit, quibusdam placet: illi non evi-
tant, hi adpetunt. Haec in commune de tota natione, 2
quae adprobari opus suum et fieri populare non putet posse, nisi illud mendacio adsperserit: Ephorus vero non est religiosissimae fidei: saepe decipitur, saepe decipit: sicut hic cometen, qui omnium mortalium oculis custoditus est, quia ingentis rei traxit eventum, cum Helicen et Burin ortu suo merserit, ait illum discessisse in duas
stellas, quod praeter illum nemo tradidit. quis enim pos- 3
set observare illud momentum, quo cometes solutus et in duas partes redactus est? quomodo autem, si est, qui viderit cometen in duas dirimi, nemo vidit fieri ex duabus? quare autem non adiecit, in quas stellas divisus sit, cum aliqua ex quinque stellis esse debuerit?

XVII. Apollonius Myndius in diversa opi- 1
nione est: ait enim cometen non unum ex multis erraticis effici, sed multos cometas erraticos esse. „Non est, inquit, species falsa nec duarum stellarum confinio ignis extentus, sed proprium sidus cometes est sicut solis ac lunae. Talis illi forma est, non in rotundum restricta,

2 sed procerior et in longum producta. Ceterum non est
illi palam cursus: altiora mundi secat et tunc demum ad-
paret, cum in imum cursus sui venit. Nec est, quod
putemus eumdem visum esse sub Claudio, quem sub
Augusto vidimus. nec hunc, qui sub Nerone Caesare ad-
paruit et cometis detraxit infamiam, illi similem fuisse,
qui [*post necem*] divi Iulii Veneris ludis Genitricis circa
3 undecimam horam diei emersit. Multi variique sunt, dis-
pares magnitudine, dissimiles colore: aliis rubor est
sine ulla luce, aliis candor et purum liquidumque lumen,
aliis flamma et haec non sincera nec tenuis, sed multum
circa se volvens fumidi ardoris. cruenti quidam, minaces,
qui omen post se futuri sanguinis ferunt: hi minuunt au-
gentque lumen suum, quemadmodum alia sidera, quae
clariora, cum descendere, sunt maioraque, quia ex loco
propiore visuntur, minora, cum redeunt, et obscuriora,
quia abducunt se longius."

1 XVIII. Adversus hoc protinus respondetur
non idem accidere in cometis, quod in ceteris. cometae
enim quo primum die adparuerint, maximi sunt. atqui
deberent crescere, quo propius accederent: nunc autem
manet illis prima facies, donec incipiant exstingui. Dein-
de quod adversus priores, etiam adversus hunc dicitur:
si erraret cometes esset que sidus, intra signiferi terminos
moveretur, intra quos omne sidus cursus suos colligit.
2 Numquam adparet stella per stellam. acies nostra non
potest per medium sidus exire, ut per illud editiora pro-
spiciat: per cometen autem non aliter quam per nubem
ulteriora cernuntur: ex quo adparet illum non esse sidus,
sed levem ignem ac tumultuarium.

1 XIX. Zenon noster in illa sententia est: con-
gruere iudicat stellas et radios inter se committere. hac
societate luminis exsistere imaginem stellae longioris.
Ergo quidam nullos esse cometas existimant, sed spe-
ciem illorum per repercussionem vicinorum siderum aut
2 per coniunctionem cohaerentium reddi. Quidam aiunt
esse quidem, sed habere cursus suos et post certa lustra
in conspectum mortalium exire. Quidam esse quidem,

sed non quibus siderum nomen inponas, quia dilabuntur
nec diu durant et exigui temporis mora dissipantur.

XX. In hac sententia sunt plerique nostro- 1
rum nec id putant veritati repugnare. videmus enim in
sublimi varia ignium concipi genera et modo coelum ar-
dere, modo

longos a tergo flammarum albescere tractus,

modo faces cum igne vasto rapi. iam ipsa fulmina, etsi
velocitate mira simul et praestringunt aciem et relin-
quunt, ignes sunt aëris triti et inpetu inter se maiore con-
lisi. ideo ne resistunt quidem, sed expressi fluunt et pro-
tinus pereunt. Alii vero ignes diu manent nec ante dis- 2
cedunt quam consumptum est omne, quo pascebantur,
alimentum: hoc loco sunt illa a Posidonio scripta mira-
cula, columnae clipeique flagrantes aliaeque insigni no-
vitate flammae, quae non everterent animos, si ex con-
suetudine et lege decurrerent: ad haec stupent omnes,
qu*ae* repentinum ignem ex alto efferunt, sive emicuit ali-
quid et fugit sive conpresso aëre et in ardorem coacto
loco miraculi stetit. Quid ergo? non aliquando lacuna 3
secedentis [retro] aetheris patuit et vastum in concavo
lumen? exclamare posses: quid est hoc?

medium video discedere coelum
palantesque polo stellas,

quae aliquando non exspectata nocte fulserunt et per
medium eruperunt diem. sed alia huius rei ratio est, quare
alieno tempore adparent in aëre, quas esse, etiam cum
latent, constat. Multos cometas non videmus, quod ob- 4
scurantur radiis solis. quo deficiente quondam cometen
adparuisse, quem sol vicinus texerat, Posidonius tradit.
Saepe autem cum occidit sol, sparsi ignes non procul
ab eo videntur. videlicet ipsa stella sole perfunditur et
ideo adspici non potest: com[et]ae autem radios solis
effugiunt.

XXI. Placet ergo nostris cometas sicut faces, sicut 1
tubas trabesque et alia ostenta coeli denso aëre creari.
Ideo circa septemtrionem frequentissime adparent, quia

2 illic plurimum est aëris pigri. „Quare autem non stat
cometes, sed procedit?“ dicam: ignium modo alimentum
suum sequitur. quamvis enim ad superiora nisus sit, de-
ficiente tamen materia retro iens ipse descendit. in aëre
quoque non dextram laevamque premit partem. nulla
est enim illi via, sed qua vena pabuli sui duxit, illa repit
3 nec ut stella procedit, sed ut ignis pascitur. „Quare ergo
per longum tempus adparet et non cito exstinguitur?
sex enim mensibus hic, quem nos Neronis principatu lae-
tissimo vidimus, spectandum se praebuit in diversum illi
Claudiano circumactus: ille enim a septemtrione in ver-
ticem surgens orientem petiit semper obscurior: hic ab
eadem parte coepit, sed in occidentem tendens ad meri-
4 diem flexit et ibi se subduxit oculis.“ Videlicet ille hu-
midiora habuit et aptiora ignibus, quae persecutus est:
huic cursus ulterior fuit et plenior regio. huc itaque de-
scendit invitante materia, non itinere, quod adparet duo-
bus, quos spectavimus, fuisse diversum, cum hic in
dextrum motus sit, ille in sinistrum. omnibus autem stel-
lis in eamdem partem cursus est, id est contrarius mundo:
hic enim ab ortu volvitur in occasum, illae ab occasu in
ortum eunt et ob hoc duplex his motus est, ille, quo eunt,
et hic, quo auferuntur.

1 XXII. Ego nostris non adsentior: non enim
existimo cometen subitaneum ignem, sed inter aeterna
opera naturae. Primum quaecumque aer creat, brevia
sunt. nascuntur enim in re fugaci et mutabili. quomodo
potest aliquid in aëre diu permanere idem, cum ipse aer
numquam idem diu maneat? fluit semper et brevis illi
quies est. intra exiguum momentum in alium quam fuerat
statum vertitur: nunc pluvius, nunc serenus, nunc inter
utrumque varius. nubes, quae illi familiarissimae sunt,
in quas coit et ex quibus solvitur, modo congregantur,
modo digeruntur, numquam inmotae iacent. Fieri non
potest, ut ignis certus in corpore vago sedeat et tam per-
tinaciter haereat quam quae natura, ne umquam excute-
2 rentur, aptavit. Deinde si alimento suo haereret, semper
descenderet. eo enim crassior est aer, quo terris propior.

numquam cometes in imum usque dimittitur neque adpropinquat solo.

XXIII. Etiamnunc ignis aut it, quo illum natura sua 1
ducit, id est sursum, aut eo, quo trahit materia, cui adhaesit et quam depascitur: nullis ignibus ordinariis et coelestibus iter flexum est. sideris proprium est ducere orbem: atqui hoc an cometae fecerunt alii, nescio: duo nostra aetate fecerunt. Deinde omne, quod causa tem- 2
poralis accendit, cito intercidit: sic faces ardent, dum transeunt. sic fulmina in unum valent ictum. sic quae transversae dicuntur stellae et cadentes, praetervolant et secant aëra: nullis ignibus nisi in suo mora est, illis dico divinis, quos habet mundus aeternos, quia partes eius sunt et opera. hi autem aliquid agunt et vadunt et tenorem suum servant paresque sunt. non alternis diebus maiores minoresve fierent, si ignis esset collecticius et ex aliqua causa repentinus? minor enim esset ac maior, prout plenius aleretur aut malignius. Dicebam modo 3
[*modo*] nihil diuturnum esse, quod exarsit aëris vitio. nunc amplius adicio: morari ac stare nullo modo potest. nam et fax et fulmen et stella transcurrens et quisquis alius est ignis ex aëre expressus, in fuga est neque adparet, nisi dum cadit: cometes habet suam sedem et ideo non cito expellitur, sed emetitur spatium suum. nec exstinguitur, sed excedit.

XXIV. „Si erratica, inquit, stella esset, in signifero 1
esset.“ Quis unum stellis limitem ponit? quis in angustum divina conpellit? nempe haec ipsa sidera, quae sola moveri creditis, alios et alios circulos habent: quare ergo non aliqua sint, quae in proprium iter et ab istis remotum secesserint? quid est, quare in aliqua parte coeli pervium non sit? Quod si iudicas non posse ullam stel- 2
lam, nisi signiferum adtingit, vadere: cometes potest sic latum habere circulum, ut in hunc tamen parte aliqua sui incidat. quod fieri non est necessarium, sed potest. vide ne hoc magis deceat magnitudinem mundi, ut in multa itinera divisus *sit* nec hanc unam deterat semitam, ceteris partibus torpeat. Credis autem in hoc maximo et 3

pulcherrimo corpore inter innumerabiles stellas, quae
noctem decore vario distinguunt, quae aëra minime va-
cuum et inertem esse patiuntur, quinque solas esse, qui-
bus exercere se liceat, ceteras stare, fixum et inmobilem
populum?
1 XXV. Si quis hoc loco me interrogaverit: quare
ergo non, quemadmodum quinque stellarum,
ita harum observatus est cursus?" huic ego re-
spondebo: multa sunt, quae esse concedimus: qualia
2 sunt, ignoramus. Habere nos animum, cuius imperio
inpellimur et revocamur, omnes fatebuntur: quid tamen
sit animus ille rector dominusque nostri, non magis tibi
quisquam expediet, quam ubi sit: alius illum dicet spiri-
tum esse, alius concentum quemdam, alius vim divinam
et dei partem, alius tenuissimum aerem, alius incorpo-
ralem potentiam. non deerit, qui sanguinem dicat, qui
calorem: adeo animo non potest liquere de ceteris rebus,
3 ut adhuc ipse se quaerat. Quid ergo miramur cometas,
tam rarum mundi spectaculum, nondum teneri legibus
certis nec initia illorum finesque notescere, quorum ex
ingentibus intervallis recursus est? Nondum sunt anni
mille quingenti, ex quo Graecia

stellis numeros et nomina fecit.

multae hodieque sunt gentes, quae tantum facie noverunt
coelum, quae nondum sciunt, cur luna deficiat, quare
obumbretur. haec apud nos quoque nuper ratio ad cer-
4 tum perduxit. Veniet tempus, quo ista, quae
nunc latent, in lucem dies extrahat et lon-
gioris aevi diligentia. ad inquisitionem tantorum
aetas una non sufficit, ut tota coelo vacet. quid, quod
tam paucos annos inter studia ac vitia non aequa portione
dividimus? itaque per successiones ista longas explica-
5 buntur. Veniet tempus, quo posteri nostri tam aperta
nos nescisse mirentur. Harum quinque stellarum, quae
se ingerunt nobis, quae alio atque alio occurrentes loco
curiosos nos esse cogunt, qui matutini vespertinique or-
tus sint, quae stationes, quando in rectum ferantur, quare
agantur retro, modo coepimus scire. Utrum mergeretur

Iupiter, an occideret, an retrogradus esset — nam hoc illi nomen inposuere cedenti — ante paucos annos didicimus. Inventi sunt, qui nobis dicerent: „erratis, quod 6
ullam stellam aut supprimere cursum iudicatis aut vertere. non licet stare coelestibus nec averti: prodeunt omnia, ut semel missa sunt, vadunt. idem erit illis cursus, qui sui finis. opus hoc aeternum inrevocabiles habet motus: qui si quando constiterint, alia ex aliis incident, quae nunc tenor et aequalitas servat.“ Quid est ergo, 7
cur aliqua re*siste*re videantur? solis occursus speciem illis tarditatis inponit et natura viarum circulorumque sic positorum, ut certo tempore intuentes fallant: sic naves, quamvis plenis velis eant, videntur tamen stare. Erit qui demonstret aliquando, in quibus cometae partibus currant, cum tam seducti a ceteris errent, [*et*] quanti qualesque sint. Contenti simus inventis: aliquid veritati et posteri conferant.

XXVI. „Per stellas, inquit, ulteriora non cernimus, 1
per cometas aciem transmittimus.“ Primum si fit illud, non in ea parte fit, qua sidus ipsum est spissi ignis ac solidi, sed qua rarus splendor excurrit et in crines dispergitur, per intervalla ignium, non per ipsos vides. „Stellae, inquit, omnes rotundae sunt, cometae porrecti: 2
ex quo adparet stellas non esse.“ Quis enim concedit tibi cometas longos esse? quorum natura quidem, ut ceterorum siderum, globus est, ceterum fulgor extenditur. Quemadmodum sol radios suos longe lateque dimittit, ceterum ipsi alia est forma, alia ei, quod ex ipso fluit, lumini: sic cometarum corpus ipsum conrotundatur, splendor autem longior quam ceterorum siderum adparet.

XXVII. „Quare?“ inquis. Dic tu mihi prius, quare 1
luna dissimillimum soli lumen accipiat, cum accipiat a sole. quare modo rubeat, modo palleat. quare lividus illi et ater color sit, cum conspectu solis excluditur. Dic 2
mihi, quare omnes stellae inter se dissimilem habeant aliquatenus faciem, diversissimam soli. quomodo nihil prohibet ista sidera esse, quamvis similia non sint, sic nihil prohibet cometas aeternos esse et sortis eiusdem,

cuius cetera, etiamsi faciem illis non habent similem.
3 Quid porro? mundus ipse, si consideres illum, nonne ex diversis conpositus est? quid est, quare in leone sol semper ardeat et terras aestibus torreat, in aquario adstringat hiemem, flumina gelu claudat? et hoc tamen et illud sidus eiusdem condicionis est, cum effectu et natura dissimile sit. Intra brevissimum tempus aries extollitur, libra tardissime emergit: et hoc tamen sidus et illud eiusdem naturae sunt, cum illud exiguo tempore ad-
4 scendat, illud diu proferatur. Non vides, quam contraria inter se elementa sint? gravia et levia sunt, frigida et calida, humida et sicca. tota haec mundi concordia ex discordibus constat: negas cometen stellam esse, quia forma eius non respondeat ad exemplar nec sit ceteris similis? *quid* enim? simillima est illa, quae tricesimo anno revertitur ad locum suum, huic, quae intra annum
5 revisit sedem suam? Non ad unam natura formam opus suum praestat, sed ipsa varietate se iactat: alia maiora, alia velociora aliis fecit, alia validiora, alia temperatiora. quaedam eduxit a turba, ut singula et conspicua procederent, quaedam in gregem misit. Ignorat naturae potentiam, qui illi non putat aliquando licere, nisi quod
6 saepius fecit. Cometas non frequenter ostendit, adtribuit illis alium locum, alia tempora, dissimiles ceteris motus: voluit et his magnitudinem operis sui colere, quorum formosior facies est, quam ut fortuitam putes, sive amplitudinem eorum consideres sive fulgorem, qui maior est ardentiorque quam ceteris. facies vero habet insigne quiddam et singulare, non in angustum coniecta et artata, sed dimissa liberius et multarum stellarum amplexa regionem.

1 XXVIII. Aristoteles ait cometas significare tempestatem et ventorum intemperantiam atque imbrium. Quid ergo? non iudicas sidus esse, quod futura denuntiat? non enim sic hoc tempestatis signum est, quomodo futurae pluviae

scintillare oleum et putres concrescere fungos.

aut quomodo indicium est saevituri maris, si marinae

in sicco ludunt fulicae notasque paludes
deserit atque altam supra volat ardea nubem,

sed sic, quomodo aequinoctium in calorem frigusque flectentis anni, quomodo illa, quae Chaldaei canunt, quid stella nascentibus triste laetumve constituat. Hoc ut scias 2
ita esse, non statim cometes ortus ventos et pluvias minatur, ut Aristoteles ait, sed annum totum suspectum facit. ex quo adparet illum non ex proximo quae in proximum daret signa traxisse, sed habere reposita et conpressa legibus mundi. Fecit hic cometes, qui Paterculo et Vopisco consulibus adparuit, quae ab Aristotele Theophrastoque 3
sunt praedicta. fuerunt enim maximae et continuae tempestates ubique: at in Achaia Macedoniaque urbes terrarum motu prorutae sunt.

XXIX. „Tarditas, inquit, illorum argumentum est 1
graviores esse multumque in se habere terreni, ipse praeterea cursus: fere enim conpelluntur in cardines.“ Utrumque falsum est. De priore dicam prius. Qui*d?* quae tardius feruntur, gravia sunt? quid ergo? stella Saturni, quae ex omnibus iter suum lentissime efficit, gravis est? atqui levitatis argumentum habet, quod supra ceteras est. „Sed maiore, inquis, ambitu circuit nec tardius it 2
quam ceterae, sed longius.“ Succurrat tibi idem de cometis me posse dicere, etiamsi segnior illis cursus sit. sed mendacium est ire eos tardius. nam intra sextum mensem dimidiam coeli partem transiit hic proximus, prior intra pauciores menses recepit se. „Sed quia gra- 3
ves sunt, inferius deferuntur.“ Primum non defertur quod circumfertur. Deinde hic proximus a septemtrione motus sui initium fecit et per occidentem in meridiana pervenit erigensque cursum suum oblituit. alter ille Claudianus a septemtrione primum visus non desiit in rectum adsidue celsior ferri, donec excessit. Haec sunt, quae aut alios movere ad cometas pertinentia aut me. quae an vera sint, di sciunt, quibus est scientia veri: nobis rimari illa et coniectura ire in occulta tantum licet nec cum fiducia inveniendi neque sine spe.

XXX. Egregie Aristoteles ait numquam nos verecun- 1

diores esse debere, quam cum de dis agitur. Si intramus templa conpositi, si ad sacrificium accessuri voltum submittimus, togam adducimus, si in omne argumentum modestiae fingimur: quanto hoc magis facere debemus, cum de sideribus, de eorum natura, de stellis disputamus, ne quid temere, ne quid inprudenter aut ignorantes
2 adfirmemus aut scientes mentiamur? Nec miremur tam tarde erui, quae tam alte iacent. Panaetio et his, qui videri volunt cometen non esse ordinarium sidus sed falsam sideris faciem, diligenter tractandum est, an aeque omnis pars anni edendis cometis satis apta sit, an omnis coeli regio idonea, in qua creentur, an quacumque ire, ibi etiam concipi possint, et cetera, quae universa tolluntur, cum dico illos non fortuitos esse ignes, sed intextos mundo, quos non frequenter educit, sed in
3 occulto movet. Quam multa praeter hos per secretum eunt numquam humanis oculis orientia? neque enim omnia deus homini fecit. Quota pars operis tanti nobis committitur? ipse qui ista tractat, qui condidit, qui totum hoc fundavit deditque circa se, maior pars sui operis ac me-
4 lior, effugit oculos, cogitatione visendus est. Multa praeterea cognata numini summo et vicinam sortita potentiam obscura sunt. aut fortasse, quod magis mireris, oculos nostros et inplent et effugiunt, sive illis tanta subtilitas est, quantam consequi acies humana non possit, sive in sanctiore secessu maiestas tanta delituit et regnum suum, id est se regit nec ulli aditum dat nisi animo. Quid sit hoc, sine quo nihil est, scire non possumus: et miramur, si quos igniculos parum novimus, cum maxima
5 pars mundi deus lateat? Quam multa animalia hoc primum cognovimus seculo! quam multa negotia ne hoc quidem! Multa venientis aevi populus ignota nobis sciet. multa seculis tunc futuris, cum memória nostri exoleverit, reservantur. Pusilla res mundus est, nisi in illo, quod
6 quaerat, omnis mundus habeat. Non semel quaedam sacra traduntur. Eleusin servat, quod ostendat revisentibus: rerum natura sacra sua non semel tradit. initiatos nos credimus: in vestibulo eius haeremus. illa arcana

non promiscue nec omnibus patent: reducta et interiore
sacrario clausa sunt. ex quibus aliud haec aetas, aliud
quae post nos subibit, dispiciet.

XXXI. Quando ergo ista in notitiam nostram perdu- 1
centur? Tarde magna proveniunt, utique si labor cessat.
Id quod unum toto agimus animo, nondum perfecimus,
ut pessimi essemus. adhuc in processu vitia sunt: inve-
nit luxuria aliquid novi, in quod insaniat. invenit inpu-
dicitia novam contumeliam sibi. invenit deliciarum disso-
lutio et tabes aliquid tenerius molliusque, quo pereat.
Nondum satis robur omne proiecimus: adhuc quicquid 2
est boni moris, exstinguimus laevitate et politura cor-
porum. muliebres munditias antecessimus. colores me-
retricios matronis quidem non induendos viri sumimus.
tenero et molli incessu suspendimus gradum: non ambu-
lamus, sed incedimus. exornamus anulis digitos, in omni
articulo gemmam disponimus. cotidie conminiscimur, 3
per quae virilitati fiat iniuria, ut traducatur, quia non
potest exui: alius genitalia excidit, alius in obscoenam
partem ludi fugit et locatus ad mortem infame*m* armatur.
egenus etiam in quo morbum suum exerceat, legit.

XXXII. Miraris, si nondum sapientia omne 1
opus suum inplevit? nondum tota se nequi-
tia protulit. adhuc nascitur et huic omnes operam da-
mus: huic oculi nostri, huic manus serviunt: ad sapien-
tiam quis accedit? quis dignam iudicat, nisi quam in
transitu noverit? quis philosophiam aut ullum liberale
respicit studium, nisi cum ludi intercalantur, cum aliquis
pluvius intervenit dies, quem perdere libet? Itaque tot 2
familiae philosophorum sine successore deficiunt: Acade-
mici et veteres et minores nullum antistitem reliquerunt.
quis est qui tradat praecepta Pyrrhonis? Pythagorica illa
invidiosa turbae schola praeceptorem non invenit. Sextio-
rum nova et Romani roboris secta inter initia sua, cum
magno inpetu coepisset, exstincta est. At quanta cura 3
laboratur, ne cuius pantomimi nomen intercidat? stat per
successores Pyladis et Bathylli domus. harum artium
multi discipuli sunt multique doctores: privatum urbe

tota sonat pulpitum. in hoc viri, in hoc feminae tripudiant. mares inter se uxoresque contendunt, uter det latus illis. deinde sub persona cum diu trita frons est,
4 transitur ad galeam: philosophiae nulla cura est. Itaque adeo nihil ex his invenitur, quae parum investigata antiqui reliquerunt, ut multa, quae inventa erant, oblitterentur: at mehercules si hoc totis membris premeremus, si in hoc iuventus sobria incumberet, hoc maiores docerent, hoc minores addiscerent: vix ad fundum veniretur, in quo veritas posita est, quam nunc in summa terra et levi manu quaerimus.

Ausartungen späterer Zeit hingewiesen und durch einen kurzen einleitenden Theil der Entwickelungsgang der griechischen Religion selbst in allgemeinen Umrissen geschildert worden. Um den Zwecken des Gymnasiums völlig zu genügen, ist ein Anhang über die römische Religion zugefügt, und bei den einzelnen griechischen Göttern am Schlusse jedes Artikels über das Verhältniss der bezüglichen römischen Gottheiten das Nöthigste gesagt.

Die beigegebenen Kupfertafeln enthalten Abbildungen von Antiquen nach *O. Müller's* und *Oesterley's* Denkmälern der alten Kunst.

Alle bis jetzt erschienenen Beurtheilungen sprechen sich einstimmig dahin aus, dass der Verfasser seinen Zweck vollkommen erreicht und einem allgemein gefühlten Bedürfnisse durchaus genügend abgeholfen habe.

Seneca, Lucius Annaeus
Opera quae supersunt